

The Project Gutenberg eBook of Kivihiilenkaivajat, by Émile Zola

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Kivihiilenkaivajat

Author: Émile Zola

Translator: Maria Palm

Release date: July 5, 2016 [EBook #52503]

Language: Finnish

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK KIVIHIILENKAIVAJAT ***

Produced by Juha Kiuru and Tapio Riikonen

KIVIHIILENKAIVAJAT

Kirj.

Émile Zola

Suom. Maria Palm

Alkuperäinen teos: Germinal.

Astoria, Oregon, Lännen Työväen Kustannus-Yhtiön kirjapainossa, 1915.

ENSIMÄINEN OSA.

I.

Eräänä tähdettömänä pikimustana yönä kulki autiolla, avaralla jängällä suurta valtamaantietä yksinäinen mies Marchiennesta Montsou'hun. Pimeys oli niin musta, ettei hän edes nähnyt edessään maata, ainoastaan maaliskuun jäätävä viima kertoi ympäristön avaruudesta, — se oli oikea merimyrskytuuli, joka puhalsi suurten rämeitten ja autioitten erämaitten kylmää. Ei ainoatakaan puuta kuvastunut taivaan taustalle, tie kulki kuin viivottimella vedettynä kymmenen kilometrin matkan.

Mies oli lähtenyt Marchiennesta kello kahden aikaan astuen pitkin askelin ja vavisten kylmästä kuluneesta ohuessa mekossaan ja mancherterihousuissaan. Kainalon alla kantoi hän pienen nyytin, joka oli käärittynä ruutukkaiseen nenäliinaan ja näytti tuottavan hänelle paljon vaivaa. Hän vaihtoi sitä kainalosta toiseen, voidakseen pistää molemmat kätensä yht'aikaa housuntaskuihin; vinhasta länsituulesta rohtuivat ja kohmettuivat hänen kätensä.

Se oli työttömäksi ja kodittomaksi joutunut työmies. Hänen tyhjiässä aivoissaan nalkutti vain yksi ainoa toivomus, että tuuli lauhtuisi iltapuoleen.

Siten oli hän astunut tunnin ajan, kun hän äkkiä parin kilometrin päässä Montsou'sta huomasi vasemmalta kolmen nuotiotulen vilkuttavan punasta tulta. Aluksi oli hän arkana ja epäilevänä kahden vaiheilla, mutta lopuksi ei hän voinut vastustaa kiusallista tarvettaan lämmittää hetkisen kohmettuneita käsiään.

Tie nousi mäkeen. Hän astui vielä pari sataa askelta. Tulet vilkkuivat yhäti käsittämättömän korkealla, kuin kolme savuavaa kuuta. Mutta samassa toinen näky alhaalla maassa kiinnitti hänen huomionsa. Suoraan hänen edessään musteni jokin raskas, suuri, moniosainen rakennus, jonka yllä kohosi tehdaspiippu; likaisista ikkunoista välkkyi joskus valoa, viisi, kuusi lyhtyä riippui ulkona mustuneissa patsaissa ja tästä haavemaisesta möhkäleestä, keskeltä savua ja pimeyttä pölyttelihe näkymättömiä höyryjä, ikäänkuin syviä huokauksia.

Kulkuri tunsu kivihiihlikaivoksen. Häntä valtasi tavallinen häpeän tunne: mitä varten mennä sinne? ei hänelle kumminkaan anneta työtä.

Hän kääntyi pois rakennuksilta ja päätti vihdoinkin lähestyä sitä paikkaa, missä rautakoreissa paloi kivihiihli valaisten ja lämmittäen työtätekeviä. Maan kaivajat tekivät työtä myötänsä, sillä vieläkin olivat täydessä hommassa kulettain tarpeetonta multaa pois. Nyt hän kuuli selvään, miten hiihlerattaat pyörivät raiteita myöten ja erotti liikkuvia varjoja, jotka kaatoivat niitä kumoon joka tulen ääreen.

— Terve, — sanoi hän lähestyksen yhtä hiihlospannua.

Siinä seisoj selin häneen vanha ukko sinipunervassa kudotussa nutussa ja kaniininnahkalakissa. Suuri punanen hevonen seisoj liikkumatta, aivankuin kivettyneenä odottaen, kunnes kaikki sen tuomat kuudet rattaat tyhjennettäisiin.

Hinterä, punatukkainen nuorukainen ei pitänyt kiirettä, laiskasti painaen kädellään vipusinta.

— Terve, — vastasi ukko.

Syntyti vaitiolo. Kulkuri tunsu, että häneen katsotaan epäillen ja heti sanoi nimensä.

— Nimeni on Etienne Lantier, olen koneenkäyttäjä. Eiköhän täällä olisi työtä?

Liekit heittivät valoaan häneen; hän oli kaunis, tummatukkainen, noin kahdenkymmenen yhden vanha nuorukainen, vaikkakin hinterä, mutta lujarakenteinen.

Rauhoittuneena kulettaja pudisti päätään.

— Työtäkö koneenkäyttäjälle....? E-hei... Jo eilen kävi kaksi. Ei täällä ole työtä.

Tuulenpuuska keskeytti hänet. Sitten kysyi Etienne osottaen mäen juurella oleviin synkkiin rakennuksiin.

"Tuo on varmaankin kaivos?"

Ukko ei voinut vastata kovalta yskänkohtaukselta, joka oli tukahuttaa hänet. Vihdoinkin sylkäsi hän ja hänen sylkensä jäi mustana täplänä punertavalla valolla valaisemaan maahan.

— Kyllä, Voreux'n kaivos. Ja tuolla, aivan lähellä ovat työväen asunnot.

Ja hän osotti kädellään pimeydessä häämöttävää kylää; sen katot oli Etienne jo ennen huomannut. Mutta kuudet rattaat olivat tyhjennetyt ja hevonen lähti itsestään odottamatta ruoskaa, se veti niitä vaivoin vastoin tuulta, joka pärrätti sen karvoja. Ukko astui jälestä taivuttamatta luuvalon särkemiä sääriään.

Nyt näkyi Voreux'n kaivos selvemmin. Lämmitellessään tulen ääressä katseli Etienne sitä kaikkine sen rakennuksineen: tervakattoisen lajitteluvajan, kaivostornin, avaran nostokonehallin, sekä pienen neliskulmaisen tornin pumppukoneineen. Kaivoslaitos, jonka hän siinä näki syvennyksen pohjassa mataline tiilirakennuksineen, joista savupiippu kohosi uhkaavana, sarvenmuotoisena, tuntui hänestä ahnaalta, ilkeännäköiseltä pedolta, joka hymyili siinä nielläkseen ihmisiä. Tarkastellessaan sitä ajatteli hän itseään ja kuluneen viikon kulkuri-elämäänsä, jolloin hän turhaan etsi työtä. Hän muisti rautapajan, missä hän oli antanut päällysmiehelleen korvalle, muisti miten hänet oli sieltä karkoitettu, kuten aina muualtakin, Lille'stä, joka paikasta. Lauantaina oli hän tullut Martienne'en, mutta ei sieltäkään löytynyt työtä. Hän vietti sunnuntaipäivän piiloutuneena lautakartanolla, mistä vahti oli juuri ajanut hänet kello kaksi yöllä. Eikä penniäkään eikä leivänkannikkaa taskussa, mitä tehdä keskellä maantietä, mistä etsiä suojaa vinhaa tuulta vastaan! Niin, tietysti, tuo oli kaivosrakennus. Nyt hän ymmärsi nuo lakkaamattomat syvät huokaukset, se oli pumppu.

Työmies, jonka toimenä oli kaataa rattaat kumoon, ei kertaakaan katsahthanut Etienneen. Tämä otti jo nyyttinsä, joka oli pudonnut maahan, kun kajahti taas kulettajan yskä. Hän astui hitaasti esiin pimeästä hevosineen, joka taas veti kuusia täysiiä rattaita.

— Onko Montsou'ssa tehtaita? kysyi nuori mies.

Ukko sylki tuikean mustan sylen ja alkoi puhua koettaen voittaa tuulen äänellään:

— Oh, eihän tehtaista ole puutetta. Toista oli täällä kolme, neljä vuotta sitten! Kaikki kihisi ympärillä, ei riittänyt väkeä, emme koskaan nähneet sellaisia ansiota. Mutta nyt täytyy taas kiristää nälkävyötä. On vallan kurjaa nähdä, miten työläisiä erotetaan, tehdas toisensa jälkeen suljetaan.... Ehkei keisari olekaan tähän syynä, mutta miksi hän lähtee sotimaan Amerikkaan? Tässä vielä hevosiakin alkoi kaatua kolerasta.

He jatkoivat siten lyhyin lausein valituksiaan. Etienne kertoi tuloksettomasta kiertokulustaan koko viikon. Nälkäänkö piti kuolla? Tiet pian täytyisivät kerjäläisistä.

— Niin — yhtyi ukko, — täytyy lopuksi käydä huonosti, eikö ole synti jumalan edessä heittää kadulle niin monta kristittyä sielua.

— Päiväkausiin ei näe lihaa!

— Kunhan olisi edes leipää!

— Niin, olisipa edes leipää!

Heidän sanansa hävisivät surullisesti vinkuvaan tuulen pyörteeseen.

Ja osottaen Montsou'hun kertoi ukko työoloista siellä, työläisten erottamisista, eri tehtaista ja lakoista.

— Me elämme vielä jotenkuten, päätti ukko kertomuksensa. — Vaikka työ on supistettu. Mutta tuolla Viktorin kaivoksessa on ainoastaan kaksi uuniammoimessa.

Hän sylkäsi ja koikkelehti taas tyhjine rattaineen uneliaan hevosensa perässä.

— Te kai olette Belgiasta? — kysyi ukko palattuaan jälleen.

— En, olen etelästä, — vastasi nuori mies.

Punatukkainen nuorukainen kaadettuaan rattaat istui maahan tyytyväisenä työn keskeytyksestä, sillä nostokoneessa oli jokin mutteri vioittunut ja ukko oli tuonut vain kolmet rattaat. Hän oli yhä vaiti kuin villi, kohotti vain sameat silmänsä lähettäjään, ikäänkuin häntä vaivaisi tämän puheliasuus. Ei tämäkään usein puhunut näin paljon. Varmaankin häntä miellyttivät Etiennen kasvat, tai häntä valtasi eräs niitä avomielisyyden kohtauksia, jolloin vanhukset alkavat puhua itsekseen.

— Minä olen Montsou'sta, — sanoi hän, — nimeni on Bonnemort [hyvä kuolema].

— Se on kai lisänimi? — kysyi Etienne hämmästyneenä.

Ukko virnisti tyytyväisenä ja viittasi Voreux'hon.

— Niin, niin. Minut on vedetty kolmasti ylös tuolta, ensi kerralla oli koko tukkani ja partani hiiltynyt, toisella kertaa oli minussa multaa kurkkuun saakka ja kolmannella kertaa oli mahani pöhöttynyt vedestä kuin sammakolla. Mutta kun he näkivät, etten aikonut mennä manalan majoille, alkoivat he piloillaan kutsua minua Bonnemort.

Hän vilkastui nauraessa, hänen naurunsa kitisi kuin voitelematon väkipyörä, kunnes se keskeytyi jälleen tärisyttävään yskään. Hän oli pienenlöntä paksuniskainen, ulospäin käännettyine kantapäineen, pitkiä polviin saakka ulottuvine käsivarsineen, jotka päättyivät neliskulmisiin kämmeniin. Samoin kuin hänen hevosensa ei hänkään näköjään kiinnittänyt huomiota kylmään tai tuuleen, joka vinkui korvissa.

Etienne katsoi ukkoon ja mustaan täplään maassa hänen sylestään ja sanoi:

— Oletko kauan työskennellyt kaivoksessa?

Bonnemort huitasi kädellään.

— Kauanko? Kyllä. En ollut vielä täyttänyt kahdeksaa vuotta, kun lähdin tuonne alas Voreaux'hon ja nyt olen viisikymmentäkahdeksan. Laskekaa itse. Olen siellä ollut mukana kaikissa töissä, aluksi kaivospoikana ja vartuttuani hiilirattaiden lykkääjänä, sen jälkeen olen kahdeksantoista vuotta ollut hiilenhakkaajana. Sitten tekivät minusta kirottujen jalkojeni tähden mullan kuljettajan, tienrakentajan ja korjaajan, kunnes olivat pakotetut lähettämään minut taas ilmoille, koska lääkäri sanoi, että muuten jäisin sinne ijäksi. Nyt olen jo viisi vuotta kulettajana. Mitä ajattelette? viisikymmentä vuotta kaivostyössä, siitä neljäkymmentäviisi maan alla!

Hänen puhuessa valaisivat hänen kalpeita kasvojaan hiilet, jotka putoilivat korista.

— Minulle sanotaan, että minun täytyisi levätä, — jatkoi hän. — Mutta sitä en tahdo, en ole niin tuhma kuin he luulevat! Kestän kyllä vielä kaksi vuotta, silloin täytän kuusikymmentä ja saan eläkettä sata kahdeksankymmentä frankia. Jos siirtyisin pois jo nyt, niin he antaisivat vain sata viisikymmentä. Sellaisia perhanan roistoja ne ovat! Muuten olen aivan terve, paitsi jaloistani. Nähkääs, se on vesi, joka on ryöppynyt nahkani alle, koska olin tullut niin kosteaksi noilla maanalaisilla alueilla. Toisinaan ei voi liikuttaa kypälääkään huutamatta.

Yskä keskeytti taas hänen puheensa.

— Ja siksikö te noin yskitte? — kysyi Etienne.

Mutta hän pudisti kieltävästi päätään.

— En, en, olen pari kuukautta sitten vilustunut. Ennen en koskaan yskinyt, mutta en voi siitä päästä. Pahinta, että sylen....

— Onko se verta? — uskalsi Etienne vihdoin kysyä.

Bonnemort pyyhki kädellään suutaan.

— Se on hiiltä. Minussa oi sitä varasto, riittää lämmitykseen vanhoilla päivillä. Ja kuitenkin jo on viisi vuotta, kun en siellä ollut. Vannaankin on melkoinen varasto. Noh, sehän säilyttää ruumiin.

— Niin, niin, — jatkoi hän hetken kuluttua, — koko sukumme työskentelee kivihiilikaivantoyhtiön hyväksi Montsou'ssa sen perustamisesta asti, josta on jo sata vuotta. Isoisäni Gillon Maheu, joka siihen aikaan oli viidentoista vanha poika; löysi runsaan hiilen Requillart'issa, missä oli yhtiön ensimmäinen kaivanto, nyt se on jo hyljätty. Isäni, Nikolai Maheu, kuoli Vojeux'issä neljäkymmenen ikäisenä hautaantuneena maanvieremän alle, multa söi hänen luunsa ja imi hänen verensä. Kaikki kolme veljeä ja enoa myöskin hukkuivat sinne. Vain minä yksin, Vikentius Maheu, tulin melkein ehjältä sieltä, vain jalat ovat vähän epäjärjestyksessä. Poikani, Touden Maheu myöskin ponnistaa siellä ja pojanpoika ja koko suku. Satakuusi vuotta jo työskentelevät sekä vanhat että lapset, kaikki yhden isännän hyväksi. Mitäs tuumitte? Ei kaikki porvarit tunne niin hyvin sukuperäänsä!

— Onko yhtiönne rikas? — kysyi Etienne.

Ukko kohautti olkapäitään.

— On kyllä! Ehkei niin rikas kuin naapurin Anzinin yhtiö. Mutta joka tapauksessa liikuttaa se miljoonia, niin monta miljoonaa etteivät niitä voi laskeakaan. Yhdeksäntoista kaivantoa, niistä kolmessatoista tehdään työtä. Kymmenen tuhatta työläistä, viisi tuhatta tonnia jokapäiväistä saalista, rautatie kulkee kaikkien kaivantojen läpi, omat työhuoneet, tehtaat! Kyllä rahaa on!

Alkoi kuulua pyörien vikinää, varmaankin alhaalla oli mutteri korjattu ja kuljettajat jälleen ryhtyivät työhön.

Valjastaen hevostaan mutisi ukko itsekseen:

— Kas kun olen rupatellut. Jos herra Hennebeau saa tietää....

— Onko nuo herra Hennebeaun hevoset?

— Ei, vastasi ukko, — herra Hennebeau on vain päätirehtööri. Hän on myös palkalla kuten me kaikki.

— No kenelle tuo kaikki kuuluu, — kysyi nuori mies, osottaen kädellään ympäristöä pimeässä.

— Kenelle? Kuka häntä tietää. Jollekin, siellä...

Ja hän viittasi kädellään avaruuteen, missä asui ihmisiä joille he, Maheut, jo koko ajastajan ovat työskennelleet. Sitä sanoessa vavahti hänen äänensä arasti, ikäänkuin hän puhuisi jostain tuntemattomasta pyhäköstä, missä piili jumaluus; he eivät koskaan olleet nähneet tätä jumalaa, mutta yhä syöttävän sitä ruumiillaan.

— Kunpa olisi leipää aina riittävästi, — lausui taas Etienne.

— Niin juuri, kunhan olisi leipää, niin kaikki olisi hyvin!

Etienne otti nyytinsä, mutta ei lähtenyt heti. Jäätävä tuuli puistatti häntä takaa ja edestä poltti tuli hänen rintaansa. Jos sittenkin yrittäisi kaivokseen, ehkä ukko on erehtynyt. Hän tekisi minkä työn hyvänsä. Mihin muuten mennä tässä nälän seudussa? Koiranako kuolla jossain aidan alla? Ja kuitenkin epäröi hän, jokin pelko pidätti hänet, häntä pelotti tuo pimeydessä häämöttävä kaivanto. Ja Voreux piiloutuneena kuopan syvyyteen kuten ilkeä eläin, hengitti hitaasti ja raskaasti, vaivoin, sulattaen ihmislihan, jonka se oli niellyt.

II.

Ruis- ja valkojuurikaspellon ympäröimänä nukkui kylä kaksisataa neljäkymmentä yön mustan varjon alla. Epäselvästi erotti pimeässä pienien talojen neljä ryhmää riveissä ynnä sairaushuoneet, joitten välillä kulki leveät lehtikujat. Autiolla tasangolla riehui vain väsymätön tuuli.

Maheun luona toisen kasarmin 16 numerossa, ei kukaan vielä liikkunut. Ensimmäisen kerroksen ainoa huone oli pimeyden vallassa painostaen ahtaassa läjässä nukkuvia ihmisiä, jotka olivat uupuneet työstä. Vaikka ulkona oli ankara kylmyys, oli huoneen raskas ilma tukahuttavan lämmin, kuten makuuhuoneissa, joissa aina haisee ihmiseläimelle, kuinka puhtaana sitä pidettäisiinkään.

Käkikello alhaalla löi neljä, mutta ei kukaan liikahtanut, kuului vain hengityksen käheää vikinää ja kaikuvaa kuorsantaa. Mutta äkkiä joku kohosi, se oli Katarina. Huolimatta väsymyksestä, kuuli hän tottumuksesta lattian alta kellon neljä lyöntiä, vaikka ei voinut heti herätä. Vihdoin ojensi hän säärensä peiton alta, löysi tulitikut ja sytytti kynttilän. Mutta hän jäi istumaan, raskas pää tahtoi väkisinkin laskeutua taas päänalukseen.

Nyt valaisi kynttilä neliömäisen huoneen, missä oli kaksi ikkunaa ja kolme vuodetta. Paitsi niitä oli siinä vielä kaappi, pöytä, kaksi vanhaa tuolia. Siinä kaikki, paitsi vaatteita nauloissa, sekä vesiastia ja vati ikkunalla. Vasemmalla vuoteessa makasi vanhin kahdenkymmenen yhden vanha poika Sakarias Jeanlinin, veljensä kanssa, joka oli yhdentoista vanha; oikealla vuoteessa makasi kaksi pienokaista, kuuden vanha Lenore ja neljän vanha Henri; kolmannessa vuoteessa makasi Katarina sisarensa Alziren kanssa, joka yhdeksästä vuodestaan huolimatta oli niin hento ja pieni, ettei Katarina tuntisikaan häntä lainkaan, ellei tämän onnettoman lapsen kyttyrä pukkaisi häntä kylkeen.

Lasiovi oli auki ja siitä näkyi käytävän nurkka, missä neljännellä vuoteella makasivat isä ja äiti ja seisoi kehto, jossa makasi nuorin kolmikuukautinen lapsi Estelle.

Katarina teki vielä äärimmäisen ponnistuksen. Hän ojentautui ja upotti molemman käden sormet takkuiseen punaiseen tukkaan, joka peitti hänen otsansa ja niskansa. Hän oli pieni ja hinterä viidentoista vuotiaaksi, kapea paita peitti koko hänen ruumiinsa, paljaiksi jäivät ainoastaan hänen sinertävät jalkansa, ikäänkuin ne olisivat piirretyt hiilellä ja hienot maitovalkeat käsivarret, jotka kuvastuivat tummaa kasvojen ihoa vastaan. Hän haukotteli viimeisen kerran avaten suurehkon suunsa kauniine hampaineen ja kalpeine, vähäverisine ikenineen; harmaat silmänsä taistelivat vielä unta vastaan, niiden syvyydessä kuvastui tuskaa ja väsymystä samoin kuin koko hänen alastomassa

olennossaan.

Käytävästä kuului jokin ryminä. Maheu mutisi uneliain äänin:

— Perhana! Jo on aika... Sinäkö sytytit tulen, Katarina?

— Niin, isä... Kello on jo lyönyt alhaalla.

— Niin joudu, kuhnaaja! Jos olisit eilen, sunnuntaina, vähemmän tanssinut, niin olisit herättänyt meidät aikaisemmin... Vai rupeat laiskottelemaan!

Hän jatkoi mutisemista yrmissään, kunnes uni valtasi hänet jälleen. Sanat kävivät epäselviksi, kunnes muuttuivat kuorsaamiseksi.

Nuori tyttö liikkui paljain jaloin edestakaisin. Korjasi alasvaluneen peitteen Henrin ja Lenoren vuoteella. Alzire avasi silmänsä ja katsoi sisareen äänettömänä.

— Noh, Sakarias ja sinä Jeanlin, nouskaa toki! toisti Katarina seisoen veljien edessä, jotka nukkuivat nenät patjoissa.

Hän tarttui vanhemman olkapäähän ja puisti häntä, mutta tämä vain kirosi hampaittensa lomasta; silloin hän veti peitteen heidän yltään. Tämä huvitti häntä niin, että hän purskahti nauramaan, katsellessaan miten he potkivat paljain säärin.

— Anna olla, se on tyhmää! — leksautti Sakarias vihasesti istuutuen. — Minä en pidä sellaisista kepposista... Täytyy nousta, pahuus heidät viekään!

Hän oli laiha nuorukainen pitkine kasvoineen, missä siellä täällä oli parran ja viiksien alkua, tukka keltanen ja iho kalpea, vähäverinen. Paita oli kohonnut vatsalle ja hän veti sen alas, ei häpeään vuoksi, vaan siksi, että vilutti.

— Kello on jo lyönyt alhaalla, toisti Katarina. No, rientäkää, isä toruu.

Jeanlin kääntyi taas kyljelleen ja sulkien silmänsä leksautti:

— Mene tiehesi, minä tahdon nukkua!

Tyttö naurahti taas. Poika näytti niin pieneltä, kömpelöine jäsenineen ja englannintaudin laajentamine nivelineen. Tyttö otti hänet syliinsä ja nosti. Tämä potki kaikkiin voimin vastaan. Hänen ludot apinakasvonsa vihəriäisine silmineen ja ulkonevine korvineen kalpenivat harmista. Hän ei sanonut mitään, vaan purasi tyttöä rintaan.

— Ilkeä poika! — äännähti tyttö, tukahuttaen huutoa ja laski hänet lattialle.

Alzire oli ääneti, mutta ei nukkunut. Raajarikkoisen viisain silmin seurasi hän sisartaan ja veljeään, jotka pukeutuivat uneliaina vähääkään ujostelematta, kuten yhdessä kasvaneet nuoret eläimet. Ikkunan luona syntyi taas kinaa, pojat pukkasivat tyttöä, joka peseytyi liian kauan. Katarina oli ensimmäisenä valmis. Hän veti sääriinsä housut ja mekon yllensä, peittäen hiukset sinisellä huivilla; siinä puvussa oli hän aivan pojan näköinen, ainoastaan lantioiden heikko keinuminen paljasti hänen sukupuolensa.

— Kun ukko tulee, niin saat kiitokset siitä, että vuode on noin käännetty ylösalasin, sanoi Sakarias vihasesti. — Minä sanon hänelle että se on sinun työtäsi.

Ukko oli isoisa Bonnemort, joka teki työtä öisin ja päivällä nukkui. Vuode ei milloinkaan tuuleentunut, siinä aina kuorsasi joku.

Katarina välittämättä veljensä sanoista, alkoi korjata vuodetta. Viereisestä asunnosta alkoi kuulua joitakin ääniä. Näissä asunnoissa, jotka yhtiö oli rakentanut suurimmalla säästäväisyydellä, olivat seinät niin ohuet, että jokainen pieninkin rähäkkä kuului naapurista. Asuttiin aivan kylki kyljessä ja jokainen poika tiesi naapureitten perhe-elämän kaikki yksityisyydet. Portailta kuului raskaat askeleet, sitten kuului ikäänkuin raskaan pehmeän kappaleen putoaminen ja sitä seuraava tyydytyksen huokaus.

— Mainiota! sanoi Katarina. — Tuskin Levaque on mennyt, kun Bouteloup on jo siinä hänen sijaisenaan.

Jeanlin hikkasi ja Alziren silmät vilkastuivat.

He tekivät pilaa joka aamu naapuriensa elämästä. Siellä asui hiilenmurtaja vaimoineen ja piti vuokralaisena mullan kulettajan. Vaimolla oli niin ollen kaksi miestä, toinen päivällä, toinen yöllä.

— Philomene yskii, — lisäsi Katarina hetken kuluttua.

Hän puhui Levaquen vanhimmasta tyttärestä, joka oli yhdeksäntoista vuoden vanha; tämä oli Sakariaan rakastajatar, josta suhteesta hänellä oli jo kaksi lasta. Hänellä oli heikko rinta, niin ettei hän voinut työskennellä maan alla, vaan hoiti hän lajittelukonetta.

— Kaikkea vielä, Philomene! — huudahti Sakarias. — Hän vain makaa eikä ole millänsäkään... Sikamaista, nukkuu kello kuuteen saakka.

Hän veti housut jalkaansa, kun äkkiä hänelle johtui jotakin mieleen ja hän paiskasi nopeasti ikkunan auki. Hän kurottautui ikkunasta, nähdäkseen tulisiko Pierronin asunnosta Voreux'n mestari Dansaert, jonka sanottiin olevan suhteissa Pierronin vaimon kanssa. Sisar väitteli vastaan, huutaen, että Pierron oli eilen siirtynyt päivätyöhön, siis tämän yön ei Dansaert voinut viettää Pierronin vaimon luona.

He innostuivat väittelystä, kun äkkiä heräsi Estelle ja alkoi itkeä. Samassa heräsi Maheu ja alkoi sadatella, niin että lapset hiljenivät.

— Katarina, anna kynttilä tänne! — huusi Maheu.

Isä hyppäsi vuoteelta, hän oli lyhyt kuin Bonnemort ja muutenkin hänen näköisensä. Hänen keltainen tukkansa oli lyhyeksi leikattu. Katarina sill'aikaa meni sukkasillaan alas ruokasaliin, valmistaakseen kahvia. Perheen ainoat puukengät seisoivat kaapin alla.

— Älä sinä, vunukka, paaperra! — huusi Maheu kärsimättömänä lapsen itkusta. Mutta lapsi pelästyi ja alkoi kirkua vielä pahemmin.

— Jätä hänet, tiedäthän ettei se vaikene, — lausui vaimo heräten.

Hän valitti aina, ettei hänen milloinkaan anneta nukkua kyllykseen. Miksi eivät voisi mennä hiljaa pois? Hän kääriytyi peitteeseen, josta näkyivät ainoastaan hänen pitkät kasvonsa karkeine piirteineen, joista tunsu vielä entisen kömpelön kauneuden. Nyt kolmenkymmenen yhdeksän ikäisenä, hän näytti vanhukselta, ainainen puute ja seitsemän lasta olivat näännyttäneet hänet. Tuijottaen kattoon keskusteli hän hiljaa miehensä kanssa, tämän pukeutuessa. Kumpikaan ei välittänyt lapsesta, joka yhä huusi.

— Kuule. Sinä tiedät, ettei minulla ole yhtään rahaa ja nyt on vasta maanantai, saamispäivään asti vielä kuusi päivää. Se on mahdotonta, täytyyhän jotain keksiä. Kaikki te tuotte kotiin yhteensä yhdeksän frankia. Mitä minä voin niillä tehdä? Meitähän on kymmenen henkeä.

— Kuinka! yhdeksän? — huudahti Maheu. — Minä ja Sakarias saamme kukin kolme, se jo tekee kuusi... Katarina ja isä kaksi frankia, — se on neljä; neljä ja kuusi on kymmenen... Ja vielä Jeanlin yhden, siis yksitoista.

— Niin yksitoista, mutta eihän sunnuntaita lasketa eikä työttömiä päiviä... Kyllä minä tiedän, ettei koskaan ole yhdeksää enempi.

— Synti on valittaa, niin kauan kuin olen tällainen uljas mies. Toiset neljäkymmenen kahden ikäisinä saavat siirtyä jo tienkorjaustoihin.

— Niinpä kyllä, ukkoni, mutta ei meille siitä tule leipää lisää... Mutta sano itse mitä tehdä. Eikö sinulla ole yhtään rahaa?

— Kaksi sous'ta. [Sous = 5 penniä].

— Osta niillä itsellesi olutta... Mutta mitä minun pitää tehdä? Herra Jumala! Kokonaista kuusi päivää! Maigrat'ille olemme jo velkaa kuusikymmentä frankia, eilen hän ajoi minut ulos. Mutta täytyy kai tänään taas mennä hänen luokseen. Mutta jos hän pysyy kiellossaan, niin...

Hän jatkoi valituksiaan murheellisella äänellä, vuoroin sulkien ja avaten silmiään. Hän valitti, että kaapissa on tyhjää, että lapset pyytävät voitaleipää, mutta hänellä ei ole edes kahvia, ja vedestä heillä vatsoja särkee. Kuinka kauan he jo syövätkään lihatonta kaalilientä, josta ei ole mitään ravintoa. Hänen piti puhuessaan korottaa ääntänsä saadakseen sanansa kuuluville Estellan huudolta. Lapsen huuto kävi aivan sietämättömäksi. Silloin Maheu kaappasi sen kehdestä, ja paiskaten äidin viereen vuoteeseen, sopersi raivoissaan: — Ota se, muuten minä tapan hänet. Hitto viekään sellaisia lapsia!

Estella vaiken, alettuaan imeä ja maiskuttaa suutaan.

— Eikö Piolainen patruuna kutsunut sinua luoksensa? — lausui mies hetken äänettömyyden jälkeen.

Vaimo puristi epäillen huuliaan.

— Niin, he tapasivat minut kerran jakaessaan vaatteita köyhille... Koetan viedä Lenoren ja Henrin

heidän luokseen tänään. Kumpa antaisivat minulle viisi frankia.

Taas syntyi äänettömyys. Maheu oli valmis. Hän seisoi hetkisen, sitte lausui kumealla äänellään:

— Koeta sentään, miten taidat hankkia jotain päivälliseksi. Puheet eivät kumminkaan auta. Täytyy mennä työhön.

— Tietysti, — myönsi vaimo, — sammuta kynttilä. Voin ajatella ilman kynttilääkin.

Mies puhalsi kynttilän sammuksiin ja laskeutui alas, jonne Sakarias ja Jeanlin jo olivat menneet.

Katarina oli alhaalla tehnyt tulen hellassa. Se oli pieni hella, varustettuna molemmin puolin kaapeilla ja keskeltä häkillä. Yhtiö antoi joka perheelle kahdeksan hehtolitran huonompia hiiliä, jotka vaivoin syttyivät palamaan. Siksi Katarina peitti ne iltasin tuhkaan, niin että hän aamulla tapasi hehkuvat hiilet tuhan alta.

Huone oli jotenkin avara ja hyvin siisti. Seinät vihreiksi maalatut ja kivilattia puhtaaksi pesty ja siroteltu valkoisella hiekalla. Seinillä riippui yhtiön lahjoittamia kirjavia kuvia pyhimyksistä, keisari Napoleon III:n ja keisarinnan ynnä sotamiesten kuvia. Puhtaudesta huolimatta huoneessa haisi sipulille ja ilma oli ummehtunut.

Katarina istui kaapin edessä mietteissään. Kaapissa oli vain leivänkannikka, melkoinen juustopala ja hiukan voita, mutta piti valmistaa voileipiä neljälle hengelle. Hän leikkasi leipäpalan, pani siihen juustoa, toiselle voiteli voita ja pani ne yhteen; se oli tavallinen aamiainen, jonka jokainen työmies vei mukaansa kaivokseen. Pian olivat nuo voileivät, joita työmiehet kutsuivat "sytykkeiksi", valmiina pöydällä tarkassa järjestyksessä, alkaen isommasta isälle ja päättyen pienimpään Jeanlinille.

Sill'aikaa alkoi vesi kiehua. Kahvia ei enää ollut, vaan piti kaataa vettä eilisten porojen päälle. Samassa tulivat veljet ja isä.

— Oho, — huomautti Sakarias, haistellen juomaa, — oivallista kahvia, se ei suinkaan nouse päähän!

— Hyväkin, että on jotakin kuumaa, — lausui Maheu nöyränä.

Jeanlin noukki kaikki muruset. Heidän juotua, kaasi Katarina loput pulloihin. Kaikki joivat seisoalta himmeän kynttilän valossa.

— No, oletteko valmiit, — murahti isä. — Kuhnivat kuin mitkäkin kapitalistit!

Portaitten yläpäästä kuului äidin ääni:

— Ottakaa kaikki leipä, minulla on vähän makaroonia lapsille.

— Kyllä, kyllä, vastasi Katarina.

Hän peitti taas tulen, asettaen häkille padan liemijätteen, jotta isoisä palattuaan saisi jotain lämmintä. Kukin otti puukenkensä, ripusti kahvipullon olalle ja pisti voileivät poveensa. Sitten lähtivät ulos, miehet edellä, tyttö perässä. Katarina sammutti kynttilän ja lukitsi oven.

He kohtasivat Levaquen, joka tuli viereisestä ovesta. Katarina hämmästyi, naurahti ja kuiskasi Sakarialle:

— Katsos tuota! Bouteloup ei edes odota siksi kun mies lähtee kotoa!

Tulet sammuivat ikkunoissa. Vaimot ja pienet lapset jäivät nukkumaan vuoteisiin, missä nyt oli enemmän tilaa.

Kumisevan kaivoksen luo kulki kylästä jono haamuja. Kivihiilenkaivajat kulkivat työhön. He värisivät kylmästä työpuseroissaan, mutta astuivat hitaasti kuin lauma tietä pitkin hajallaan.

III.

Etienne oli vihdoin päättänyt mennä Voreux'n kaivokseen. Kaikki miehet, joitten puoleen hän kääntyi kysyen työtä, pudistivat päätään ja sanoivat, että hän odottaisi vanhinta vuorivoutia.

Hän asteli yksin keskellä huonosti valaistuja rakennuksia, loppumattomine käytävineen, huoneineen ja portaineen. Viimein saapui hän johonkin, missä oli niin pimeä, että hän kulki kädet eteenpäin ojennettuina. Äkkiä vilahti pimeässä hänen edessään kaksi suurta keltaista silmää. Se oli kaivoksen aukko.

Eräs vuorivouti, setä Richome, lihava pitkäviiksinen ukko, joka oli hyväntahtoisen santarmin näköinen, lähestyi juuri vastaanottokonttoria.

— Eikö täällä tarvittaisi työmiestä, saman tekevä mihin työhön? — kysyi Etienne taas.

— Odottakaa vanhinta vuorivoutia, herra Dansaertia, vastasi Richome.

Neljä lyhtyä valaisi kaivoksen aukon, rautaiset käsipuut, pultit ja köydet, joilla häkki nousi ja laski. Työ oli juuri uudistunut, malmilaattoja myöten jyrisivät lakkaamatta rattaat täynnä hiiliä, hääri työläisiä, jotka niitä lykkäsivät. Lakkaamaton pyrinä peitti kaiken.

Etienne pysähtyi kivettyneenä, huumaantuneena ja soaistuna tästä kaikesta. Hän värisi vilusta, jäätävä tuuli puhalsi vajassa. Muutaman askeleen päässä hänestä kiului koneen teräksiset osat, hän lähestyi sitä. Se oli kahdenkymmenen metrin päässä kaivosaukosta lujalla tiilialustimellaan eikä sen liikkeestä tärissheet edes seinät, vaikka se oli neljänsadan hevosvoimainen ja täydessä käynnissä. Suuri vipu kohosi tasaisesti ja laski kuin voideltu ilman sysäyksiä.

Koneenkäyttäjät seisoi ylhäällä moottorin luona, tarkaten merkinantoja, silmät kiinni kaivoskartassa, jossa oli kuvattuna koko kaivos kaikkine kerroksineen uurteen muodossa, missä nuoralla liikkui tinapalasia, jotka kuvasivat nostohäkkeitä. Kun kone alkoi käydä, alkoivat molemmat jättiläiskokoiset pyörät, joilla teräsköysi oli kiedottu, pyöriä vastakkaisiin suuntiin sellaisella nopeudella, ettei erottanut muuta kuin tomupilveä.

— Välttäkää! — huusi kolme työläistä, yhdestä suusta, kantaen suuria tikapuita.

He olivat vähällä tallata Etiennen jalkoihinsa. Hänen silmänsä alkoivat vähitellen tottua pimeyteen, hän katsoi ylös ja näki, miten köydet luistivat kolmenkymmenen metrin päässä kuten teräksiset nauhat. Ne kiitivät ylös, kietoutuivat väkipyörän ympäri ja taas kiitivät alas kaivoksen pohjaan siepaten häkin. Väkipyörät olivat kiinnitetyt teräksisiin poikkitelineisiin siihen tapaan kuin kelloja kiinnitetään kellotapuleissa. Köydet luistivat kevyesti kuin linnut ilman vähintäkään rähäkkää ihmeellisellä nopeudella. Teräksinen köysi, jolla nostettiin kahdentoistatuhannen kilogramman paino, liikkui kymmenen metrin nopeudella sekunnissa.

Etienne palasi hitaasti vastaanottokonttoriin. Häntä puistatti vedosta, mutta hän seurasi tarkkaavaisena häkkien nousua ja laskua ja rattaitten lakkaamatonta räminää. Kaivosaukon vieressä oli merkinantolaitos. Se oli raskas moukari, joka nousi ja laski vivun avulla. Nuora, joka kulki kaivoksen pohjasta, nosti ja laski sen metallilevyyn. Yksi lyönti merkitsi — seis, kaksi laske, kolme — nosta. Nämä iskut kaikuiivat lakkaamatta, kuten kuokan iskut, peittäen kaiken muun melun, niiden ohella kilisi vielä selvästi kello. Työmies, joka ohjasi nostokonetta, lisäsi vielä yleistä melua, huutaen puhetorveen käskyjä koneenkäyttäjälle.

Kaikesta tästä ymmärsi Etienne vain yhtä: kaivosaukko nieli yhdellä kertaa kaksikymmentäkolmekymmentä henkeä. Työmiesten laskeminen oli alkanut kello neljä. He tulivat vajasta avojaloin, lyhdyt kädessä ja odottivat pienissä ryhmissä kunnes kokoontuu riittävä määrä. Hiljaa kuin yövaras kohosi rautahäkki pimeästä: kaikki sen neljä kerrosta olivat täynnä rattaita hiiliseen. Työläiset, seisoen eri silloilla, odottivat sitä. He vetivät rattaat ulos, työntäen tyhjat sijaan. Tyhjiin rattaisiin istuivat työmiehet, kuhunkin viisi, yhteensä neljäkymmentä.

Hiljaa ja epäselvästi kuului joku määräys puhetorveen, neljä kertaa vedettiin alinta nuoraa, mikä oli merkki "lihasta", s.o. ihmislihan lastista.

— Onko siinä syvää? — kysyi Etienne työmieheltä, joka uneliaan näköisenä odotti vuoroaan.

— Viisisataa viisikymmentä metriä, — vastasi tämä. — Mutta siinä on kolme pysäkkiä, ensimmäinen kolmensadan kahdenkymmenen metrin syvyydessä.

Molemmat vaikenivat seuraten silmillään köyttä.

— Mutta jos se repeytyy?

— No, jos kerran repeytyy...

Työmies lopetti lauseensa paljon ilmaisevalla eleellä. Tuli hänen vuoronsa. Hän kiipesi toverineen häkkiin, joka jälleen katosi pimeyteen ja noin neljän minuutin perästä jälleen oli siinä, valmiina taas

nielemään muutaman kymmenen ihmistä.

Etiennen valtasi taaskin epäilyksen tunne. Hän meni höyrykattilaosastoon. Avonaisesta ovesta näkyi seitsemän höyrykattilaa sekä kaksi uunia. Hän ilostui tarjoutuvasta tilaisuudesta lämmitellä ja meni lähemmäksi uunia. Tällä hetkellä tuli vajaan uusi ryhmä hiilenkaivajia. He olivat Maheu't ja Levaque't. Edellä kulki Katarina, joka miehenpukimessaan näytti hyväntahtoiselta pojalta. Hänet nähdessään vilahti Etiennen päässä taikauskoinen ajatus, että hänen täytyisi koettaa onnea vielä viimeisen kerran. — Sanokaa, toveri, eikö täällä tarvittaisi työmiestä johonkin työhön, mihin tahansa.

Katarina säpsähti odottamattomuudesta ja katsoi häneen ihmeissään. Mutta Maheu vastasi jo hänen selän takaa jutellen hetkisen. Ei, täällä oli työmiehiä kylliksi. Tuo vieras nuorukainen herätti hänen mielenkiintoaan. Kun tämä etääntyi, sanoi Maheu seuralaisilleen:

— Tuollaista voi sattua kelle hyvänsä... Ei pidä valittaa, ei työtä ole liikaa...

Kun Maheu tuli vajaan, kaikui sieltä äänekästä naurua. Noin kolmisenkymmentä henkeä lämmitti selkiään uunin luona ja nauroi iloisesti. Tänne poikkesivat kaikki varustautuakseen lämmöllä mennessään alas kosteaan kaivokseen. Tänä aamuna oli erittäin hauskaa: työläiset tekivät pilaa eräästä kahdeksantoista vuotiaasta työläisnaisesta, Mouquettesta, joka oli niin paksu, että hänen takkinsa ja housunsa olivat haljeta. Hänen isänsä oli kuski ja veli hiilirattaitten lykkääjä. Mutta heillä oli eri työaika, niin että tytön täytyi tulla yksin kaivokseen. Matkalla — kesällä pellolla tai talvella jossain loukossa — huvittelihe hän tilapäisen rakastajansa seurassa. Hänen suosiotaan nauttivat melkein vuorotellen kaikki työmiehet, toverillisesti väistyen toinen toisensa tieltä. Mutta kun kerran joku sanoi, että oli nähnyt hänet Marchiennen naulasepän seurassa, oli tyttö haljeta kiukusta. Hän huusi, että hän kunnioittaa itseään ja antaa kätensä pantiksi, jos joku voi todistaa, että oli hänet nähnyt toisen eikä hiilenkaivajan seurassa.

— No, onko pitkäkoipinen Chaval jo saanut virkaeron? kiusotteli häntä virnistäen eräs työ mies. — Ja sinä vaihdoit hänet tuohon kääpiöön? Hänhän tarvitsee tikapuita, ylettyäkseen syleilemään sinua? Minä näin teidät Requillartissa. Hän seisoi pölkyllä, kautta Jumalan?

— No, mitä se sinuun kuuluu? — vastasi Mouquette hyväntahtoisesti. — Eihän sinun apuasi tarvittu.

Kaikki purskahtivat nauruun tästä raa'asta vitsistä. Mouquette nauroi itse äänekkäämmin, kävellen heidän keskuksaan vähän sopimattomassa ja naurettavassa puvussaan, joka kuvasti selvästi hänen uhkuvia muotojaan.

Mutta yleinen ilo hiljeni yhtä pian kuin se oli alkanutkin. Nyt kertoi Mouquette Maheulle, että Florence ei enää tule työhön. Hän löydettiin kuolleen vuoteeltaan. Joku arveli, että se oli sydämenhalvaus, joku taas, että hän oli nauttinut likaa viinaa.

Maheu oli epätoivoissaan. Aina joku onnettomuus; nyt heillä ei ole rattaitten lykkääjää ja kenen nyt saisi äkkiä tilalle! Heitä työskenteli neljä hiilenhakkaajaa yhdessä, hän, Sakarias, Levaque ja Chaval. Jos heillä on Katarina yksin lykkääjänä, niin viivästyy työ.

Äkkiä huudahti hän:

— Mutta missä on se mies, joka haki työtä?

Samassa astui Dansaert vajan ohi. Maheu kertoi hänelle tapahtuman ja pyysi lupaa saada ottaa työmiehen. Hän painosti sitä, että yhtiö oli jo kauan sitte halunnut ottaa lykkääjiksi miehiä naisten asemesta, samoin kuin Anzinissa. Vanhin kaivosvouti hymähti: hän tiesi, että kivihiilenkaivajat ovat hyvin tyytymättömiä yhtiön aikeesta kieltää naisilta maanalaisen työn: he ajattelivat enemmän tytärtensä ansiota kuin siveyttä ja terveyttä. Epäröiden antoi hän suostumuksensa, mutta ilmoitti olevansa pakotettu kysymään päänsinöörin, Negrel'in, mieltä.

— Hän on mahtanut jo aikoja mennä tiehensä, huomautti Sakarias.

— Ei — sanoi Katarina — minä näin, että hän pysähtyi höyrykattilain luona.

— Niin juokse hakemaan hänet, nahjus, — huusi Maheu.

Tyttö riensi etsimään häntä, sivuuttaen työläisiä, jotka laskivat kaivokseen, jättäen paikkansa tulen luona uusille tulokkaille. Jeanlin odottamatta isäänsä meni lihavan tyhmähkön pojan Bebert'in ja laihan kymmenvuotiaan tytön Lydian kanssa hakemaan lamppuansa. Pimeillä portailta saavuttivat he Mouquetten ja heti alkoi sieltä kuulua naurua ja huutoja. Mouquette haukkui heitä uhaten lyödä heitä, jos he nipistäivät häntä.

Etienne jutteli höyryosastossa lämmittäjän kanssa, joka ajoi hiiliä pesään. Häntä värissytti ajatellessaan kylmää säätä, johon hänen täytyy mennä. Hän oli jo lähtemäisillään, kun jonkun käsi laskeutui hänen olalleen.

— Tulkaa! — sanoi Katarina, täällä on jotakin teille.

Ensin ei hän tahtonut ymmärtää häntä. Sitten valtasi hänet ilon puuska ja hän puristi lujasti tytön kättä.

— Kiitos, toveri! Te olette todellakin kelpo poika!

Tyttö nauroi tarkastellessaan häntä liekkien valossa. Häntä huvitti, että Etienne luuli häntä pojaksi. Etienne nauroi myös ilosta ja hetkisen seisovat he siten vastakkain punasessa valossa.

Maheu silläaikaan istuen kirstullaan riisui kenkiään ja villasukkia. Kun Etienne tuli, oli kaikki jo sovittu: kolmekymmentä sou'ta päivässä, työ raskas, mutta siihen on helppo tottua. Hiilenmurtaja neuvoi häntä olla riisumatta saappaitaan ja lainasi vanhan nahkalakin, joka suojeli hänen päätänsä iskuista. Hän itse ja hänen lapsensa eivät välittäneet tästä varovaisuudesta. Kirstusta otettiin esille kaikki työkalut, myöskin Florencen lapio. Lukittuaan heidän kenkensä, sukkansa ja Etiennen nyytin, alkoi Maheu rientää.

— Missä se nautaa, Chaval, taas viipyy? Kiemailee jossain likkojen kanssa. Olemme tänään myöhästyneet kokonaista puoli tuntia.

Sakarias ja Levaque lämmittelivät kaikessa rauhassa uunin luona. Viimein sanoi Sakarias:

— Odotatko Chaval! Hänhän tuli ennen meitä ja laskeutui heti.

— Kuinka! Sinä tiesit, etkä puhu minulle mitään. Pian sitte, pian!

Katarinan, joka lämmitteli käsiään, täytyi seurata mukana. Etienne päästi hänet edelle ja meni hänen jälkeensä. Ja taas kulettiin pimeitä portaita ja käytäviä, missä paljaat jalat polkivat kuin kuluneet tohvelit. Etäällä valkeni lyhtyosasto, jonka seinät olivat lasista ja minkä hyllyillä paloi rivissä davylaisia tarkastettuja varmuuslyhtyjä kuin kynttilät kirkossa. Jokainen työmies vastaanotti luukusta lyhdyn, mihin oli merkitty hänen numeronsa, tarkasti ja sulki sen, sillä aikaa kuin merkittiin aika, jolloin hän laskeutui kaivokseen. Kun uuden hiilirattaitten lykkääjän vuoro tuli, täytyi Maheu'n auttaa häntä. Sen jälkeen vaelsivat työmiehet mestarin ohi, joka tarkasti olivatko lyhdyt hyvin suljetut.

— Uh, eipä täällä ole lämmin, mutisi Katarina, väristen kylmästä.

Etienne pudisti vain päätänsä. Hän oli taas kaivosaukon luona suuressa hallissa, missä tuuli puhalsi vapaasti. Hän oli mielestään rohkea, mutta hänen selkäänsä karmi tästä vaunujen jyrinästä, merkinantomoukarin kumeista iskuista, puhetorven huudoista sekä nähdessään köyden lakkaamatonta vilkkumista, joka hämmästyttävällä nopeudella kiertyi ja purkautui pyöristä. Häkki nousi ja laski liukuen kuin villipeto yöllä yhäti niellen ihmisiä, jotka katsoivat kaivosaukkoon. Tuli heidän vuoronsa; hän oli vaiti levottomuudessaan, Sakariaan ja Levaquen vitsaillessa hänestä. Nämä eivät hyväksyneet, että tämä muukalainen oli otettu työhön. Katarina oli iloinen, että edes isä puhelee hänen kanssaan, selittäen kaikkea mikä ympäröi heidät.

— Näettekö tuolla ylhäällä häkin yläpuolella suojelulaitosta. Jos köysi katkeaa, niin nuo rautapuristimet tarttuvat pylväisiin... mutta ei ne ole aina toimissa. Kaivos on jaettu kolmeen osastoon, joitten välillä ylhäältä alas on lautaseiniä; keskeltä kulkee häkki, vasemmalta portaat...

Mutta hän keskeytti itseänsä ratketen haukkumiseen, uskaltamatta kuitenkaan korottaa ääntään.

— Peeveliäkö me tässä seisomme. Ne juukelit tahtovat palelluttaa ihmisiä!

— Varo pitkiä korvia! huomautti hyvänsuopaisesti kaivosvouti Richome. — Hän oli entinen työmies ja säilytti hyviä välejänsä entisiin, tovereihinsa. Hän oli aiheessa myös laskeutua ja seisoi siinä lyhty kiinnitettynä ha'alla lakkiin.

— Kaikessa täytyy olla järjestys, jatkoi hän. No, nyt on vuorosi, kapua väkinesi.

Todellakin häkki odotti heitä, kiinnitettynä lujasti säpillä paikalleen. Maheu, Levaque ja Katarina istuivat takimmaisiiin rattaisiin. Etienne seurasi heitä, koska rattaissa piti olla tilaa viidelle. Hyvät paikat olivat jo otetut, jonka vuoksi hänen täytyi lyöttäytyä nuoren tytön viereen. Tämän kyynänpää osui hänen vatsaansa. Lyhty oli hänen tiellään. Hänelle neuvottiin kiinnittämään se takin nappiin, mutta hän ei kuullut ja piti sitä tottumattomasti kädessään. Ylhäällä ja alhaalla ihmiset jatkoivat sijoittautumistaan

kumein meluin kuten nautakarja, joka ajetaan läävään. Hänestä tuntui että hän istuu siinä hirmuisen kauan. Vihdoin sattui sysäys ja ympärillä kaikki ikäänkuin kääntyi nurin, kaikki esineet hävisivät. Hänen sydämensä hytkähti ja päätät alkoi huimata. Kun he laskeutuivat syvään pimeyteen, kaikki hämmentyi, eikä hän enää käsittänyt mitään.

— Niinpä lähdettiin, — lausui Maheu rauhallisesti. He nähtävästi kaikki olivat hyvällä tuulella, mutta Etienne ei edes käsittänyt, laskeutuuko hän vai nousee. Toisinaan tuntui hänestä että hän seisoi paikallaan, kun häkki laski suoraan. Mutta kun sattui sysäyksiä ja vavahtuksia, oli hän varma, että heti tapahtuu onnettomuus. Hän ei edes erottanut kaivoksen tukipylväitä litistäessään kasvonsa häkin seinään. Lyhdyt valaisivat himmeästi ihmisryhmän hänen ympärillään. Vain kaivosvahdin kirkas lyhty kiilui kuin loistotorni.

— Aukon poikkileikkaus on neljä metriä, — jatkoi Maheu, häntä opastaen. — Laudoitus olisi pitänyt aikoja korjata, sillä vettä tunkeutuu kaikkialla... Nyt olemmekin juuri sillä kohdalla. Kuuletteko?

Etienne oli juuri kysynyt itseltään, mikä sohina se mahtoi olla, joka muistutti sadetta. Ensin löi häkin kattoon muutamia suuria sadepisaroi, sitten sade kiihtyi ja valui kuin vedenpaisumus. Varmaankin katossa oli reikä, sillä hieno vedensuihku valui Edennen olkaan ja selkään. Kylmyys kävi jäätäväksi, äkkiä kiitivät he kirkkaasti valaistun käytävän ohi, missä hääri joitakin ihmisiä. Ja taas vajottiin alas pimeyteen.

— Se oli ensimmäinen pysäkki. Nyt olemme kolmensadan kahdenkymmenen metrin syvyydessä... Katsokaa, kuinka kiidämme.

Vielä kolme pysäkkiä kiiti ohi odottamattoman valon kirkastamina. Pimeässä rummutti sade lakkaamatta kattoon.

— Kuinka syvää! — lausui Etienne.

Hänestä tuntui, että tämä laskeminen jatkuu tuntikausia. Häntä vaivasi epämurkava asento, mutta hän ei rohjennut liikahtaa. Eniten vaivasi häntä Katarinan kyynärpää. Tämä ei puhunut mitään, hän vain tunsu lämpöä. Kun häkki vihdoon pysähtyi viidensadan viidenkymmenen neljän metrin syvyydessä, sai hän ihmeekseen kuulla, että lasku oli kestänyt tasan yhden minuutin. Salpojen avaamisen melu, sekä tunne lujasta maaperästä jalkainsa alla palautti hänelle reippaan mielialan ja hän kääntyi nauraen Katarinan puoleen:

— Mitä sinulla on nahan alla, kun sinä olet niin lämmin? Sinun kyynärpääsi on aivan puhkaissut vatsani.

Tyttö nauroi myös. Sepä tyhmyri, kun yhä luulee häntä pojaksi! Missä on hänen silmänsä?

— Minun kyynärpääni on varmaankin sattunut silmiisi, — vastasi tyttö kaikkien nauraessa, jota naurua Etienne ei ymmärtänyt.

Häkki tyhjensi, työmiehet astuivat suuren pysäkkihuoneen läpi, joka oli hakattu vuoreen kiviholvineen, ja valaistu kolmella kirkkaalla lampulla. Malmista valettuja lattiapaaseja myöten lykkäsivät työläiset melulla täysinäisiä rattaita. Seinistä huokui kellarin kostea haju, johon sekaantui lähellä olevien tallien lämpö. Tästä alkoi neljä käytävää.

— Tätä tietä, — sanoi Maheu Etiennelle. — Meidän täytyy vielä astua kolmatta kilometriä.

Työmiehet hajosivat ryhmittäin kadoten noiden käytävien pimeisiin aukkoihin. Noin viisitoista henkeä kääntyi vasemmalle: Etienne kulki viimeisenä Maheun jälessä, edellä kulki Katarina, Sakarias ja Levaque. Se oli mainio kuleuskäytävä, joka oli hakattu poikittain hiilikerroksen läpi, mikä laadultaan oli niin oivallinen, että vain siellä täällä oli tarvinnut panna pystyyn tukipylväitä. He kulkivat ääneti eteenpäin valaisten tietä pienillä lyhdyillään. Nuori mies kompastui joka askeleella raiteisiin. Hetki sitte oli häntä alkanut vaivata joku etäinen melu, ikäänkuin kaukaa lähestyvän rajuilman humina, joka kumeana kuului jostain maan syvyydestä. Oliko se maanvieremän jyske ja oliko koko se maakerroksen massa, joka erottaa heidät päivänvalosta, romahtanut alas? Äkkiä vilahti pimeässä joku valo ja hän tunsu vuoren vavahtavan. Hänen edellään kulkevat toverit painautuivat seinään ja Etienne seurasi heidän esimerkkiään. Silloin kulki heidän sivuitseen suuri valkea hevonen, joka veti koko rivin hiilirattaita. Etumaisilla istui Bebert, ohjakset kädessä, hänen toverinsa, Jeanlin, juoksi pitäen kiinni takimaisista.

Jatkettiin matkaa. Pian tulivat he risteyksen luo, josta alkoi kaksi uutta käytävää ja kohta hajaantuivat työläiset työpaikkoihinsa. Tässä käytävässä oli tukipylväitä; tammipylväät kannattivat kattoa vuoraten pehmeän varisevan vuoren. Kannatinten välistä näkyivät liuskakiven hienot kerrokset, kiilui katinkultaa, mutta suurimmaksi osaksi oli himmeää hiekkakiveä. Rattaita, milloin tyhjinä, milloin täysinäisinä, kulki sivuitse melkein lakkaamatta, kadoten pimeyteen haavemaisten hevosten

kulettamina. Ilmanvaihtoluukut paukhdellen sulkeutuivat hiljaa.

Heidän kulkiessa eteenpäin kävi käytävä yhä kapeammaksi ja matalammaksi, katto oli paikottain ulkoneva alas, pakottaen kulkijoita kumartumaan. Etienne löi kovasti pänsä kattoon. Jos ei hänellä olisi ollut nahkatakkaa päässä, olisi hän varmaankin musertanut pääkallonsa. Hän seurasi kuitenkin tarkoin kaikkialla Maheun liikkeitä, jonka edellä kulkeva tumma varjo häämöitti lyhtyjen valossa. Ei ainoakaan työläisistä kertaakaan iskenyt päätänsä, niin he olivat oppineet jokaisen puun epätasaisuuden ja vuoren ulkonevat kohdat.

Ei myöskään ollut helppo astua, jalat liukuivat, maaperä kävi yhä kosteammaksi. Ajoittain kulkivat he aivan kuin suossa kahlaten, niin että vesi lotisi. Eniten hämmästytti häntä kuitenkin alituinen lämpö määrän vaihdos. Alhaalla kaivosaukon luona oli hyvin viileä, mutta pääkuletkäytävässä, jonka kautta koko laitoksen ilmanvaihto kulki, puhalsi jäätävä tuuli, joka ajoittain kävi vihuriksi. Mutta heidän kulkiessa kauemmas sivukäytäviin, jotka saivat vain osan ilmaa, hiljeni tuuli ja ilma kävi yhä lämpimämmäksi ja tukahduttavaksi.

Maheu ei enää rupatelut. Kääntyessään oikealle ja kääntymättä Etiennen lausui hän ohimennen:

— Tuo on Guillaumen kerros.

Siinä oli heidän työpaikkansa.

Kalteva katto oli niin matala että paikottain täytyi kulkea kyyristyneenä kahden- ja kolmenkymmenen metrin aloja. Laudoitusten raoista valui vettä. Siten kulkivat he vielä parisataa metriä. Äkkiä katosivat Sakarias, Levaque ja Katarina hänen näkyvistään johonkin kapeaan ragoon, joka aukeni hänen eteensä.

— Täytyy kiivetä tästä ylös — sanoi Maheu — kiinnittäkää lyhtyne nappiin ja tarttukaa käsin kannattimiin.

Sen sanottuaan katosi hänkin. Etiennen täytyi seurata häntä. Tämä kapea käytävä oli hakattu itse hiilikerrokseen ja sitä käyttivät kaikki työläiset oikotienä. Sen leveys oli yhden hiilikerroksen leveys, s.o. kuusikymmentä senttimetriä. Onneksi oli Etienne laiha, muutoin olisi hän tuskin mahtunut, mutta tottumattomana ponnisti hän kaikin voimin, kulki eteenpäin melkein ryömien. Viidentoista metrin päässä oli ensimmäinen sivutie, mutta heidän piti kulkea etemmäksi. Maheu tovereineen työskenteli kuudennessa sivukäytävässä, helvetissä, kuten he nimittivät sitä.

Sivukäytävien välillä oli kuusi metriä ja tuntui ettei tämä nouseminen lopu koskaan. Etienne oli niin uupunut ikäänkuin koko yläpuolella olevan maan paino lepäisi hänen niskallaan, hänen kätensä ja jalkansa olivat rikkirevityt, veri oli noussut päähän, niin että luulisi sen purskahtavan ulos nahan alta, hänen henkeään ahdisti. Eräässä sivukäytävässä vilahti kaksi haamua, ne olivat Lydia ja Mouquette, jotka lykkäsivät rattaita. Vielä piti kiivetä kaksi kerrosta ylös. Hiki valui, peittäen hänen silmänsä ja hän joutui jo epätoivoon, ettei voi ehtiä toisten perästä. He liukuivat tottunein, notkein liikkein eteenpäin.

— No vihdoinkin olemme perillä! kuului Katarinan ääni.

Ja heti kuului paikalta toinen vihainen ääni:

— Missä hitossa te viivytte? Minun täytyy tulla kaksi kilometriä Montsou'sta ja kuitenkin saavun ensimmäisenä!

Se oli Chaval. Hän oli kahdenkymmenen vanha, pitkä, laiha nuorukainen, lujine kasvopiirteineen. Hän kiukutteli koska oli saanut odottaa heitä. Huomattuaan Etiennen hän huudahti ylenkatseellisesti hämmästyneenä:

— Mikä tuo on miehiään?

Maheu kertoi hänelle koko tapauksen ja tämä mutisi hampaittensa välistä:

— Vai niin. Nyt alkavat jo pojat riistää leivän tyttöjen suusta!

Ja molemmat nuoret miehet vaihtoivat vihamielisen katseen, tuntien vaistomaista vihaa toinen toisiinsa, kuten joskus sattuu ensi katseesta. Etienne tunsu, että Chaval tahtoi loukata häntä, vaikka ei hän aivan selvästi ymmärtänyt merkitystä. Syntyi vaihtelu, kaikki ryhtyivät työhön. Kaivos oli vähitellen täyttynyt. Joka käytävän päässä oli työ alkanut hurista. Ahne kaivos oli niellyt päiväannoksensa; lähes seitsemänsataa työläistä, jotka nyt häärivät kuin muurahaiset pesässään, kaivaen maata kuin madot lahonnutta puuta. Kesken näitten syvyyksien hiljaisuutta voitaisiin kuulla, painaessaan korvansa maahan, noitten ihmishyönteisten hyörinän, aina köyden narinasta, joka nosti ja laski häkin, työkalujen kolinaan hiiltä murrettaessa.

Etienne kääntyi ja taas litistettiin hänet Katarinaan. Mutta tällä kertaa hän tunsu vasta pyöristävän tytön rinnan ja ymmärsi äkkiä, miksi hänestä oli huokunut lämpöä laskukoneessa.

— Sinä siis olet tyttö? — sopersi hän hämmästyneenä.

— Siltä näyttää... Pitkämpä ajan tarvitsit keksiäksesi sen! — vastasi tyttö iloisesti vähänkään joutumatta hämilleen.

IV.

Neljä hiilemnurtajaa asettui toinen toisensa yläpuolelle kaltevaan murtopaikkaan. Heidän välillään oli kiinnitetty koukkuihin lautoja, joihin solui murrettu hiili. Jokainen työmiehistä täytti vain neljä metriä. Hiilikerros tässä kohden oli niin ohut — noin viisikymmentä senttimetriä, — että he olivat aivan litistyä katon ja maan väliin. He siirtyivät eteenpäin vain kyynärpäitten ja polvien avulla, eivätkä voineet kääntyä töyttämättä olalla seinään. He makasivat kyljellään niskat nurin väännettyinä ja kädet koholla iskivät lyhytvartisella kuokalla.

Alinna makasi Sakarias, hänen yläpuolelleen sijoittuivat Levaque ja Chaval, sekä ylinnä Maheu. Jokainen hakkasi ensin liuskakiveä kerroksen alla, sitten teki hän kaksi vakoa itse hiilikerrokseen ja vihdoin iskemällä rautanalkin yläosaan irroitti hiililohkareen. Hiili oli oivallista, lohkar pudotessaan lohkeni ja vierä työmiehen ruumista myöten hänen jalkoihinsa. Nämä lohkarit, joita lauta pidätti, peittivät lopuksi aivan työmiehen, niin että häntä ei näkynyt lainkaan murtopaikan kapeassa raossa.

Maheun tila oli vaikein. Ylhäällä nousi lämpö aina 35 asteeseen, ilma oli aivan liikkumaton, niin että oltuaan siinä pitkähkön ajan voisi aivan tukehtua. Voidakseen nähdä oli hän ripustanut lyhdyn naukaan aivan päänsä yläpuolelle. Lyhty lämmitti vielä enemmän hänen päätään, niin että se oli aivan haljeta kuumuudesta. Mutta eniten kaikesta häntä kiusasi kosteus. Ylhäältä muutaman senttimetrin päässä hänen kasvoistaan tihkui lakkaamatta vesipisaroita. Kuinka hän käänsikään päänsä ja väänsi niskansa, pisarat putoilivat itsepäisesti hänen kasvoihinsa. Neljännestantun kuluttua oli hän läpimärkä hiestä ja vedestä ja höyry kohosi pilvenä hänestä. Tänä aamuna kiusalliset pisarat tippuivat suoraan hänen silmäänsä. Hän kiroili, mutta ei tahtonut muuttaa paikkaa. Hän iski niin lujaan kuokallaan, että itsekin vavahti litistettyinä kahden hiiliseinän väliin kuin hyttynen kirjalehtien väliin.

He eivät vaihtaneet sanaakaan keskenään. Kuului vain kuokkien epätasaiset kumeat iskut, jotka eivät kantaneet kauas. Pimeys tuntui vielä mustemmalta hiilitomusta, joka seiso i kaasuisessa ilmassa. Lyhdynvalot metallihuntujen alta tuikkivat himmeinä, punertavina pilkkuina. Ei voinut erottaa mitään, käytävä kulki ylös leveänä ja litteänä, ikäänkuin torvi, johon oli kasaantunut kymmenen talven noki.

Sakarias, jonka kädet edellisen illan viftin jälkeen huonosti tottelivat, vetäytyi pian pois työstä sillä verukkeella, että piti lyödä uusia kannattimia. Tämä työ teki mahdolliseksi ojentautua suoraksi sekä vihellellin hiljalleen mietiskellä vähän. Murta jien takana oli lähes kolme metriä hakattua hiiltä, mutta he eivät ajatelleetkaan pystyttää kannattimia; vaara ei heitä pelottanut ja aika oli liian kallis.

— Hei sinä keikari! huusi hän Etiennelle, — annappa minulle kannatinpuut.

Etienne jätti lapion, jota Katarina opetti häntä käyttämään ja meni hakemaan parruja. Joitakin oli varalta edelliseltä päivältä. Tavallisesti ottivat työmiehet joka aamu alas laskiessaan muutamia parruja, jotka oli sahattu mitan jälkeen.

— No liiku toki, helkkari! — ärjähti Sakarias, nähdessään kuinka kömpelösti uusi lykkääjä kömpi hiililohkareitten lomitse kantaen neljää parrua.

Sakarias teki kuokallaan pienen syvennyksen kattoon, sitte samoin maahan ja sovitti niihin parrun, joka siten kannatti hiilikerroksen.

Puolipäivän jälkeen saapuivat maankaivajat, jotka kasasivat jääneen mullan ja kivet ja täyttivät tyhjiin murretut käytävät jättäen vain ylimmäisen ja alimmaisen rattaitten kulettamiseen.

Maheu lakkasi voihkimasta. Hän oli vihdoinkin saanut lohkarensa irti, pyyhki kasvonsa hihaansa, kääntyi ja huomatesaan, mitä Sakarias tekee, suuttui.

— Anna olla! — huusi hän tälle. — Sen voimme toimittaa iltapuolella. Paras on työskennellä nyt, muuten emme saa tarpeellista määrää rattaita täyteen.

— Se laho, näetkö, vastasi nuori mies. — Siihen on tullut rako ja se voi raueta.

Mutta isä vain kohautti olkapäitään.

— Kaikkea vielä! Raueta! Onpa sekin, eihän se tapahdu ensi kertaa ja voimmehan jotenkin pelastua.

Vihdoin vihastui hän ja pakotti pojan tarttumaan kuokkaan.

Toisetkin alkoivat nyt oikaista puutuneita jäseniään. Levaque, joka makasi selällään, kirosi vasenta peukaloaan, jonka kivilohkare oli raapaissut veriin. Chaval repi raivoissaan paidan yltään, jääden ilkialastomaksi jäädyttääkseen ruumistaan. He olivat kaikki mustat kuin nuohoojat, hieno hiilitomu peitti ihon ja kostuneena hiestä virtasi ruumista myöten likasina puroina.

Maheu alkoi ensimmäisenä taas hakata, mutta tällä kertaa vähän alempana. Nyt tippuivat vesipisarot otsaan, niin että hänestä tuntui, että ne purkaa sen luut.

— Älkää välittäkö heistä, — sanoi Katarina Etiennelle, — he riitelevät usein.

Ja hän jatkoi neuvoa häntä työssä. Kaikki rattaat lähetetään täältä ylös sellaisina kuin ne täytetään, erikoisella merkillä varustettuna, jotta vastaanottaja voisi merkitä ne murtajien laskuun. Siksi täytyi koettaa täyttää ne hyvin, valiten hyvät hiilet, sillä muuten voidaan ne hyljätä.

Vähitellen olivat Etiennen silmät tottuneet pimeyteen ja hän katsoi tyystin tyttöön, joka ei vielä ehtinyt mustua ja näytti niin valkoiselta ja kalpealta hienoine kasvoineen. Hän ei voinut mitenkään arvata kuinka vanha tyttö oli. Ulkomuodoltaan näytti hän niin hinterältä ja laihalta, että voisi antaa hänelle kaksitoista vuotta. Mutta hänen vapaasta, poikamaisesta käytöksestään ja lapsellisesta rohkeudestaan päättäen voisi häntä luulla vanhemmaksi. Tyttö ei häntä miellyttänyt; hän näytti hänestä poikamaiselta valkeine kasvoineen kuin narrilla myssy päässä. Mutta samalla ei hän voinut olla ihmettelemättä tuon lapsen näppäryyttä ja voimaa. Hän täyttirattaansa nopeammin kuin Etienne, näppärästi ja taitavasti käyttäen lapiotaan. Sitten lykkäsi hän ne kaltevaan sälöpaikkaan varovasti ja varmasti ilman että ne töykkäsivät mihinkään. Hän sitävastoin kiusaantui, lykkäsi sijoiltaan ja oli epätoivoissaan.

Tie oli todellakin hyvin epämukava. Murtopaikasta kaltevaan sälöpaikkaan oli kuusikymmentä metriä. Maankaivajat eivät olleet ehtineet laajentaa heidän käytävänsä ja se näytti hyvin kapealta, epätasaiselta raolta. Muutamain paikoin täysinäiset rattaat tuskin mahtuivat kulkemaan ja lykkääjän täytyi ryömiä polvillaan perässä, jottei murskaisi päätään. Sitä paitsi monin paikoin olivat kannattimet taipuneet ja lohkoivat kuin epävakaiset kinalosauvat. Täytyi olla varuillaan, jottei tarttuisi noihin parruihin. Ja tästä alituisesta maanvieremän uhasta, josta paksut tammiparrut rätsivät, selkä koukistui vaistomaisesti ja pelko täytti mielen.

— Taas! — nauraen huudahti Katarina.

Etiennen rattaat olivat taas luisuneet kiskoilta vaikeimmassa kohdassa. Hänen ei mitenkään onnistunut lykätä suoraan kiskoja myöten, jotka tuskin näkyivät vetelästä loasta. Hän oli vimmoissaan, kiroili ja taisteli raivoisasti pyöriä vastaan; mutta kuinka hän ponnistelikin, ei hän voinut saada niitä jälleen sijoilleen.

— Malta, sanoi nuori tyttö, — jos sinä kiivastut, niin et saa mitään aikaan.

Tyttö laskeutui polvilleen ja ryömi vikkellästi taapäin rattaitten alle; voimakkain ponnistuksin kohotti hän ne selällään ja asetti kiskoille. Rattaitten paino oli 700 kiloa. Etienne hämmästyneenä ja hämillään sopersi anteeksi pyyntöä.

Tyttö opetti häntä miten piti astua hajasäärin etsien tukea molempien seinien parruista, jottei liukuisi maassa. Vartalon täytyi olla etukumarassa ja kädet ojossa, siten voi lykätä rattaita koko ruumiinsa jäntereillä. Etienne katsoi miten hän kulki edellä selkä ojennettuna melkein vaakasuoraan ja kädet niin matalalla, että hän muistutti kääpiöelukoita, joita näytetään sirkuksessa.

Hiki valui virtanaan hänestä, hän hengästy, nivelet rusahtelivat, mutta hän teki työtä tottuneella välinpitämättömyydellä, valittamatta, ikäänkuin ihmisten pitäisikin ikänsä noin ryömiä maan kolossa.

Mutta Etiennen ei onnistunut tehdä samoin, saappaat puristivat hänen jalkojaan, koko ruumista pakotti sellaisesta asemasta alaspainuneine päineen. Muutaman minuutin kuluttua oli sellainen asento hänelle aivan kiduttava, hän laskeutui polvilleen ojentautuakseen ja hengähtääkseen täysin siemauksin.

Sitten kaltevalla pinnalla oli uusi vaikeus laskea rattaat nopeasti alas. Katarina opetti hänelle tämänkin konstin. Ylhäällä ja alhaalla luisuvan käytävän kummassakin päässä seisoivat kussakin alaikäinen poika, toinen vastaanotti, toinen hoiti jarrua. Nämä kahden-kolmentoista vuotiaat pojat vaihtoivat

äänekkäästi mitä voimakkaampia sanoja keskenään, niin että täytyi huutaa täyttä kurkkua ilmoittaakseen heille rattaitten tulosta. Kun alhaalla oli tyhjät rattaat, antoi vastaanottaja merkin ja lykkääjä kiinnitti rattaansa yhtämittaiseen köyteen; samaan aikaan irroitti ylhäällä oleva poika jarrun, jolloin täysinäiset rattaat luisuivat alas, pakottaen painollaan tyhjät nousemaan ylös.

Alhaalla kuletuskäytävässä muodostui rattaista jonoja, joita hevonen kuletti nostokoneen luo.

— Hei, te, pojannaskalit! — huusi Katarina.

Koko sadan metrin pituinen käytävä oli vuorattu laudoilla, niin että ääni kaikui siinä kuin puhetorvessa.

Pojat varmaankin lepäsivät, sillä ei kumpikaan vastannut. — Työ seisattui kaikissa kerroksissa.

— He peuhaavat varmaankin Mouquetten kanssa, — kuului hieno lapsen ääni.

Joka taholta kajahti naurun hohotusta, naislykkääjät nauroivat niin että olivat pakahtua.

— Kuka se on? kysyi Etienne Katarinalta.

Katarina kertoi, että se oli Lydia; tuo pieni tyttö, joka pisti nenänsä joka paikkaan ja joka lapsen kätösillään lykkäsi rattaita yhtä hyvin kuin aikuisetkin. Mitä Mouquette'en tulee, niin oli se kyllä uskottavaa.

Vihdoin kuului vastaanottajan huuto, että kiinnitettäisiin rattaita. Varmaankin kulki alhaalla joku tarkastaja. Kaikissa yhdeksässä kerroksessa uudistui työ eikä kuulunut muuta kuin poikain ja lykkääjain säännölliset huudot. Kun työmiehet tällöin kohtasivat tyttöjä, jotka melkein ryömivät nelinkontin ahtaissa miehen pukimissa, puhkatun höyryä kuin hiestynyt hevonen, niin heissä heräsi eläimellisiä vaistoja.

Palatessaan murtopaikkaan tapasi Etienne joka kerta samaa: uupuneet murtaajat hakkasivat raivoisasti kuokillaan ja vuoroin kuului kumeita iskuja, vuoroin raskaita huokauksia. Kaikki neljä olivat riisuneet pois vaatteensa ja olivat mustia, liassa päästä jalkoihin. Maheun oli kerran pitänyt vetää hiilien alta. Sakarias ja Levaque kiroilivat lajia, vakuuttaen sen käyvän yhä kovemmaksi ja kovemmaksi, jonka vuoksi he eivät voineet toivoa suurta voittoa. Chaval kääntyi joka kerran haukkuakseen Etienneä, jonka läsnäolo häntä raivostutti.

— Senkin nauta! — haukkui hän. — Et jaksa senkään vertaa kuin joku tyttölutka! No! Täyttyykö ne rattaat, hä? Säästätkö käsiäsi. Varo, minä pidätän kymmenen sous'tasi, jos yhdetkään rattaistamme hyljätään.

Nuori mies vältti vastausta. Hän iloitsi tästäkin pakkotyöstä ja alistui mielellään toisten haukkumisille.

Mutta hän suorastaan ei jaksanut enää liikkua, hän oli repinyt jalkansa verille, kaikkia jäseniä pakotti. Onneksi oli kello kymmenen ja työkunta päätti syödä aamiaisen.

Maheulla oli kello, mutta hän ei sitä milloinkaan katsonut. Tässä valottomassa yössä ei hän erehtynyt viittäkään minuuttia. Kaikki vetivät taas ylleen paitansa ja takkinsa. Sitten palasivat he käytävään ja istuivat kyykkyyin. Töitten aikana kivihiilenkaivajat tottuvat siinä määrin tuohon asentoon, että ottavat sen vapaudessakin tarvitsematta lavitsoja tai palleja istuakseen. Jokainen veti esille aamiaisensa ja kaikki alkoivat syödä, vain silloin tällöin vaihtaen jonkun sanan aamutyöstä.

Katarina seiso hetkisen, sitten lähestyä Etienneä, joka oli heittäytynyt pitkälleen vähän matkan päässä heistä, nojaten puuhun. Paikka siinä oli melkein kuiva.

— Miksi sinä et syö? — kysyi hän suu täynnä ja voileipä kädessä.

Sitten muisti hän miten he olivat tavanneet Etiennen yksin, vailla rahaa ja varmaankin vailla leipäpalaa.

— Pannaanko kahtia?

Etienne kieltäytyi vakuuttaen, ettei hänen ole nälkä, vaikka hänen äänensä vapisi kiduttavasta nälän tunteesta vatsassa.

— Katso, minä olen purrut vain tästä päästä ja sinulle annan toisen puolen, jatkoi tyttö iloisesti.

Hän taittoi voileipänsä kahtia. Etienne tuskin hillitsi itsensä nielemästä palan kerrallaan. Tyttö ojentautui hänen viereensä nojaten leukansa kynnärpäähän ja pitäen toisessa voileipänsä. Lyhdyt olivat

heidän välillään.

Katarina tarkasti äänettömänä Etienneä. Nuori mies näytti hänestä kauniilta hienoine kasvonpiirteineen ja mustine viiksineen, hän miellytti häntä ja hän hymyili itsekseen mielihyvillään.

— Sinä siis olet koneenkäyttäjä ja olet karkoitettu rautapajasta...
Miksi sinut on karkoitettu?

— Minä annoin päällikölleni korvalle.

Tyttö hämmästyi. Tuo soti kaikkia hänen perittyjä käsityksiään vastaan alistumisesta ja nöyrästä vanhempain tottelemisesta.

— Totta puhuen olin humalassa, jatkoi Etienne. Sillä jos vaan juon, tulen aivan hulluksi. Silloin voin tappaa sekä itseni että muut... Se on totta. Tuskin juon kaksi lasia, niin olen valmis hyökkäämään toisten kimppuun... Sitten olen kaksi päivää sairas.

— Ei sitte pidä juoda, sanoi tyttö vakavasti.

— Oh, kyllä minä itseni tunnen!

Ja hän pudisti päätään. Hän vihasi viinaa, sillä hän oli juomarisuvun viimeinen jälkeläinen. Koko hänen ruumiinsa oli niin täydellisesti alkoholin myrkyttämä, että pieninkin pisara oli hänelle myrkyä.

— Äitini tähden vain sääliittää, että olin joutunut kadulle, — lisäsi hän niellen palan. — Hänen on hyvin vaikea ja minä lähetin joskus hänelle viisi frankkia.

— Missä sinun äitisi on?

— Pariisissa... Hän on pesijätär, asuu Rue de la Goute-d'Or'illa. —

Syntyi äänettömyys. Kun Etienne ajatteli näitä asioita, niin hänen silmänsä peittyivät sumuun. Hän katsoi tyystin pimeyteen ja näki edessään oman lapsuutensa, äitinsä, joka oli vielä kaunis ja terve ja jonka isä oli hyljännyt, sitten isän paluu, kun hänen äidillään jo oli toinen, elämä kolmenkesken, alituisen juoppouden, lian. Hän muisti tuon kaiken kaikkine yksityisseikkoineen, muisti likaiset vaatteet lattialla, pullot ja raskaat lyönnit.

— Mutta nyt, jatkoi hän mietteitään, kolmestakymmenestä sousta en voi säästää hänelle... Varmaankin hän kuolee nälkään.

Hän kohautti toivottomana olkapäitään ja purasi vielä palan.

— Tahdotko juoda? — kysyi Katarina, avaten pullonsa. — Älä pelkää, se on kahvia, se ei vahingoita sinua.

Etienne kieltäytyi. Olisi kaunista, että hän söisi tytön eväät. Mutta tyttö ei antanut perään ja vihdoinkin sanoi:

— No, jos sinä tahdot olla kohtelias, niin minä juon ensin... Mutta nyt sinä et saa kieltäytyä, muuten loukkaannun.

Ja hän ojensi hänelle pullon. Hän seisoi nyt polvillaan Etiennen edessä kahden lyhdyn valossa.

Miksi tyttö olikaan tuntunut hänestä rumalta? Nyt kun häntä peitti hiilipöly, josta hän oli musta, tuntui hän erittäin miellyttävältä. Tummilli kasvoilla, suurehkosta suusta loistivat valkeat hampaat ja silmät laajenivat ja heijastivat vihertävää valoa kuin kissalla. Punanen suortuva oli päässyt myssyn alta ja kutitteli hänen korvaansa pakottaen häntä nauramaan. Nyt hän ei enää näyttänyt pieneltä tytöltä, hän voi ainakin olla neljäntoista vanha.

— No, jos sinä niin tahdot, lausui hän, otti kulauksen ja antoi pullon takaisin.

Tyttö joi toistamiseen ja pakotti Etiennen juomaan lisää. Heitä molempia huvitti juoda noin vuorotellen pienestä pullosta. Äkkiä pisti Etiennen mieleen syleillä ja suudella häntä. Tytön huulet olivat paksuhkot ja punertavat, vaikka vähän tomussa. Mutta hän ei uskaltanut. Lillessä oli hän ollut tekemisissä raaimpien prostitueerattujen kanssa, mutta ei tiennyt, voiko samalla tavalla kohdella työntekijätärtä, joka asui kotona.

— Sinä olet varmaankin neljäntoista vanha? — kysyi Etienne,

— Kuinka? Minä olen jo täyttänyt viisitoista! En tosin ole pitkä, mutta meillä kaikki tytöt kasvavat hitaasti.

Etienne jatkoi kyselyjään ja tyttö vastasi kaikkiin tyyneesti, ujostelematta ja olematta julkea. Tyttö oli näköjään selvillä kaikesta, mikä koski suhteita eri sukupuolien välillä, mutta Etienne huomasi, että hän itse oli vielä viaton lapsi, jonka sukupuolielämä oli viivähtänyt raskaan työn ja epäterveellisen ilman tähden, jossa hän eli. Saattaakseen tytön hämille alkoi Etienne puhua taas Mouquettesta, mutta Katarina alkoi nauraen, vaikka muuten tyyneellä äänellä kertoa kauheita asioita. Niin, kyllä tämä osasi keksiä kepposia. Etiennen kysymykseen, onko hänellä itsellään heilaa, vastasi hän piloillaan, ettei tahdo tuottaa äidilleen surua, mutta että se ennemmin tai myöhemmin kyllä tapahtuu.

— Helpostihan täällä saa rakastajan, kun kaikki työskennellään yhdessä. Eikö totta?

— Tietysti. Ja eihän siitä ole kellekään vahinkoa.. Eihän siitä tarvitse puhua papillekaan.

— Oh, viisi minä papeista! Toista on Musta mies...

— Mikä Musta mies?

— Vanha hiilenkaivaja. Hän tulee kaivokseen ja kuristaa kunniattomia tyttöjä.

Etienne katsoi häneen luullen, että hän tekee pilkkaa.

— Ja sinä uskot noita tyhmyyksiä? Sinä varmaankaan et ole oppinut mitään?

— Kyllä, osaan lukea ja kirjoittaa... Sitä tarvitaan talossa, sillä isä ja äiti eivät ole saaneet oppia.

Tosiaankin tyttö oli herttainen. Etienne päätti heti syleillä ja suudella häntä huulille, mutta ollen arka ei hän osannut toimia nopeasti. Tuo pojan puku kiihoitti ja pidätti häntä. Hän joi viimeisen kerran pullosta ja antoi sen takaisin tytölle. Nyt oli sopiva hetki toimia. Hän katsoi levottomana siihen suuntaan, missä hiilenkaivajat istuivat, kun äkkiä joku varjo sulki tien.

Jo joku aika sitte oli Chaval etäältä seurannut heitä. Nyt hän lähestyi ja varmistuen siitä, ettei Maheu voinut nähdä, meni hän Katarinan luo, joka yhä vielä istui maassa, taivutti hänen päänsä taakse ja tyyneesti painoi tämän huulille väkivaltaisen suutelon; sitä tehdessään hän tahallaan ei ollut välittävinään Etiennestä. Tällä suutelolla hän ikäänkuin painosti omistusoikeutensa tyttöön ja jonkumaisen mustasukkaisen päätöksensä olla luovuttamatta häntä kenellekään.

Mutta Katarina suuttui.

— Anna minun olla! huusi hän. — Kuuletko, anna olla!

Mutta hän piti vielä hetkisen hänen päätään, katsoen syvään hänen silmiinsä. Hänen punertavat viiksensä ja partansa hehkuivat lyhdyn valossa ja kotkan nenä hänen mustilla kasvoillaan teki noidan vaikutuksen. Vihdoin jätti hän tytön ja poistui sanomatta sanaakaan.

Etienne tunsi kylmiä väreitä. Kuinka tyhmä hän oli, että oli odottanut. Nyt hän ei tietysti rupea suutelemaan, sillä tyttö voisi ehkä luulla, että hän otti esimerkin tuosta. Hänen itserakkautensa kärsi ja hänen tuli paha olla.

— Miksi sinä valehtelit? — kysyi hän matalalla äänellä. — Tuo on sinun rakastajasi!

— Ei ole, minä vannon! — huudahti tyttö. — Ei meidän välillä ole mitään. Hän tekee vain pilkkaa. Eikä hän ole edes meikäläisiä, vasta puoli vuotta sitten; tuli hän Pas-de-Calais'ista.

He nousivat jatkaakseen työtä. Kun tyttö huomasi, että hän on tyytymätön, tuli hän alakuloiseksi. Tietysti hän on kauniimpi kuin tuo toinen, ja ehkä Katarina voisi valita hänet. Hänen teki mieli lohduttaa Etienneä, tehdä hänelle jotain mieliksi.

Etienne tarkasteli ihmetellen lyhtyään, jonka liekki oli sininen ja keltainen reunoiltaan. Tyttö tahtoi huvittaa häntä ja sanoi hyväntahtoisesti:

— Tulehan tänne, minä näytän sinulle jotain.

Hän vei hänet käytävän nurkkaan ja osotti koloa hiikeroksessa. Siitä kuului kepeää suhinaa ikäänkuin jonkun linnun hiljaista ruikutusta.

— Anna tänne kätesi, tunnetko tuulen... Se on räjähdyskaasu.

Etienne oli hämmästynyt. Siinä oli se hirveä voima, joka voi räjähdyttää kaikki ilmaan.

Katarina nauroi ja selitti hänelle, että tänään on sitä erittäin paljon ja siksi lyhtyjen liekkikin on sininen.

— Lakkaatteko lörpöttelemästä, laiskurit! — huusi Maheun raaka ääni.

Katarina ja Etienne riensivät täyttämään rattaansa ja kumartuneina lykkäsivät niitä laskupaikkaan. Ja heistä alkoi taas hiki valua virtanaan ja luut rusahdella.

Murtopaikalla kihisi entinen työ. Murtajat usein söivät kiireesti aamiaisensa, jotteivät paleltuisi. Maaten kyljellään hakkasivat he entistä voimakkaammin ajatellen vain kuinka saisivat täytetyksi useampia rattaita. Kaikki muu väistyi syrjään tämän ahneen ansiokiihkon tieltä. He eivät enää tunteneet vettä, joka valui heidän ruumistaan myöten, eivät tunteneet suonenvetoa, joka koukisti heidän jäseniään luonnottomassa asennossa, tai tukahduttavaa pimeyttä, jossa he kävivät verettömiksi ja kadottivat elämänvoimansa, kuten kasvit, jotka ovat muutetut kellariin. Mutta aikaa myöten kävi ilma yhä pahemmaksi lyhdyistä, hengityksestä, räjähdyskaasusta, joka hämähäkin verkon tavoin vaivasi silmiä ja jonka ilmanvaihtokoneet vain öisin puhdistivat. Ja työläiset yhä vain hakkasivat kuokillaan syvissä myyränkoloissa maanpinnan alla ahdistetuin hengityksin.

V.

Katsomatta kelloon, joka oli jäänyt takkiin, taukosi Maheu hakkaamasta ja sanoi:

— Kello on kohta yksi... Sakarias, oletko valmis?

Tämä oli jo jonkun aikaa pystyttänyt parruja. Nyt makasi hän selällään katsoen avaruuteen. Isän ääni herätti hänet mietteistään.

— Riittää täksi kertaa. Huomenna nähdään.

Hän nousi ja meni murtopaikkaan. Levaque ja Chaval heittivät kuokkansa. Täytyi vähän levähtää. He pyyhkivät käsillään hikeä katsahtaen kattoon, mihin oli muodostunut rakoja.

— Hiton hiili sattuikin osallemme. Sehän vallan narisee. Mutta eipä siitä sanota mitään sopimuksessa, vihotteli Chaval.

— Tiettyhän se on, että he ovat roistoja, yhtyi Levaque. — Sitä parempi heille, jos multa meidät hautaa.

Sakarias nauroi. Hän välitti viisi työstä ja kaikesta, mutta häntä huvitti kuulla, kun yhtiötä haukuttiin, Maheu alkoi tapansa mukaan tyyneesti selittää, että maan laatu vaihtuu joka kahdenkymmenen metrin päässä. Täytyy olla oikeudenmukainen, eihän sitä ennakolta osaa arvata. Mutta kun toiset jatkoivat päällikkönsä haukkumista, kävi hän levottomaksi.

— Hiljaa... Riittää! mutisi hän katsoen ympärilleen.

— Taidat olla oikeassa, myönsi Levaque, laskien ääntään, — se ei ole viisasta.

He pelkäsivät kaikki kauheasti spioneja, ei edes täällä maan syvyydessä pelko jättänyt heitä, ikäänkuin yhtiön hiilillä olisi korvat.

— Saat nähdä, sanoi Chaval tahallaan äänekkäästi, — jos tuo Dansaert sika vielä puhuttelee minua samassa äänilajissa kuin tuonnottain, niin saa hän maistaa kuokkaani... Minähän en kiellä häntä tuhlaamasta rahaa hienohipiäisiin kaunottariin.

Sakarias nauroi täyttä kurkkua. He tekivät usein pilaa Dansaertin suhteesta Pierronin vaimoon. Katarinakin käytävän päässä nauroi koko sydämeästään. Muutamin sanoin selitti hän Etiennelle mistä on kysymys. Mutta Maheu alkoi suuttua, peittämättä pelkoaan.

— Oletko vaiti! Hauku kun olet yksin niin paljon kuin haluat, jos tahdot joutua kiikkiin.

Samassa kuului yläkäytävästä askelten ääntä. Ja melkein heti tuli näkyviin päänsinööri, pikku Negrel, kuten työmiehet kutsuivat häntä, pääkaivosvoudin Dansaertin seurassa.

— Enkö sanonut! — sopersi Maheu. Hehän aina ilmestyvät äkkiä, ikäänkuin nousisivat maasta.

Herra Hennebeaun sisarenpoika, Paul Negrel, oli kaunis nuori mies, ijältään noin kahdenkymmenen kuuden vanha, laiha ja kihara-tummatukkainen. Suippokärkinen nenä ja vilkkaat silmät tekivät hänet

kärpämnäköiseiksi. Hän oli kohtelias, hiukan ylimielinen ollen työmiehiä kohtaan jyrkkä ja käskevä. Hän oli samoin puettu ja nokinen kuin nekin. Herättääkseen työmiesten kunnioitusta, osotti hän hämmästyttävää rohkeutta kulkiessaan vaarallisilla paikoilla, laskeutuen ensimmäisenä räjähdys- ja vieremäpaikkoihin.

— Täälläkö, Dansaert? — kysyi hän.

Pääkaivosvouti, leveänaamainen belgialainen, paksuine lihallsine nenineen, vastasi liioitellulla kohteliaisuudella:

— Niin, herra Negrel... Tässä on mies, joka tänä aamuna otettiin.

Molemmat tunkeutuivat murtopaikkaan ja kutsuivat Etiennen luoksensa. Insinööri kohotti lyhtynsä ja katsoi tyystin häneen, kysymättä mitään.

— No olkoon, — sanoi hän viimein, — mutta toistan etten pidä siitä, että otetaan ketä hyvänsä maantieltä... Älkää toiste tehkö sitä.

Hänelle tahdottiin selittää, että nyt on suuri työnpuute, että yhtiö on tahtonut ottaa tyttöjen sijaan miehiä hiilirattaitten lykkääjiksi, mutta hän ei enää kuullut. Hän tarkasti kattoa, sillä aikaa kun murtaajat tarttuivat taas kuokkiinsa. Äkkiä huudahti hän:

— Mutta, Maheu, mitä te ajattelette? Tehän voitte kaikki hautaantua tähän paikkaan.

— Eikö mitään, kyllä se kestää, vastasi työmies tyynesti.

— Kestää! Mutta maahan on jo alkanut laskea; te asetatte parruja kahden metrin päähän toinen toisestaan, ei aina sitäkään. Oh, te olette kaikki samallaisia. Te tahdotte mieluummin, että niskanne vääntyisi nurin, mutta ette voi jättää hiiliä, pystyttääksenne riittävästi kannattimia! Korjatkaa heti kaikki. Pankaa kannattimia kaksi kertaa useampia, kuuletteko?

Työmiehet alkoivat murista, tiesiväthän he itsekkin, olivatko he vaarassa. Mutta silloin hän raivostui.

— Mutta vastaatteko te seurauksista, jos pääanne murskaantuvat? Ei, vaan yhtiö saa maksaa kaikkea, maksaa teille ja eläkkeitä vaimoillenne... Kyllä minä teidät tunnen, saadaksenne parit rattaat lisää olette valmiit antamaan vaikka pääanne ja henkenne.

Maheun valtasi vihastuminen, mutta hän hillitsi itsensä ja sanoi tyynesti:

— Jos meille maksettaisiin enemmän, niin kyllä panisimme kannattimia.

Insinööri kohautti olkapäitään. Vasta pois mennessään lausui hän:

— Vielä on teillä tunti aikaa, ryhtykää kaikki työhön. Ilmoitan teille ennakolta, että murtotyömiehiltä lasketaan kolme frankia sakkoa.

Murtajien murina oli vastauksena hänen sanoihinsa, mutta sotilasmaisen kurin hallitsemina pidättäytyivät he mielenosotuksesta, tottuneina alistumaan toinen toiselleen, alkaen nuorimmasta ajopojasta ja päättyen pääkaivosvoutiin. Chaval ja Levaque polkivat vimmoissaan jalkaansa, mutta Maheu pidatti heidät katseellaan. Sakarias taas kohautti huolettomana olkapäitään.

Mutta eniten oli Etienne kiihoittunut. Siitä hetkestä asti kun hän oli tullut tähän helvettiin, alkoi hänessä vähitellen kyteä äreys. Hän katsahti Katarinaan, joka seisoi nöyränä alaspainetuin päin. Oliko mahdollista täyttää tuo kuolettava työ täydellisessä pimeydessä, voimatta edes ansaita sen verran, että riittäisi jokapäiväiseen leipään!

Sillä välin poistui Negrel ynnä Dansaert, joka vain nyökäytti päätään kaikkeen, mitä hän sanoi. Äkkiä alkoivat he taas puhua äänekkäästi. He pysähtyivät tarkastamaan käytävää. Murtajien täytyi huolehtia käytävien kannattimista kymmenen metriä työpaikastaan.

— Enkö sanonut, että he eivät välitä ihmiselämän hukasta! — huusi insinööri. Ja mitä pirua tekin katsotte?

— Katsonhan minä... sopersi kaivosvouti. — Mutta väsyhän aina toistamasta samaa.

— Maheu! Maheu! — huusi Negrel vihaisesti.

Kaikki hiilenkaivajat laskeutuivat käyttävään.

— No katsokaahan tuota! — puhui hän. — Kestäkö tuo mielestänne? Kaikki on tehty hutiloimalla... Katsokaa kuinka poikkipuu on pistetty, ei ole edes sovitettu liitteisiin... Nyt ymmärrän, miksi

korjaustyöt meille maksavat niin paljon. Teille se on samantekevää, kumpi kestäisi niin kauan kuin te siitä vastaatte! Mutta yhtiön täytyy hankkia koko armeijakunta toimittaakseen korjaustyöt...

Chaval aikoi vastata, mutta hän ei sallinut.

— Vait, minä tiedän mitä te tahdotte sanoa. Että teille maksettaisiin enemmän, eikö niin? Mutta minä varoitin teitä, että te voisitte saavuttaa vain sitä, että vähennetään palkkionne hiilirattaista, jos teille tullaan maksamaan parruista. Niin saamme nähdä mitä te siitä hyödytte.. Mutta nyt korjatkaa heti kaikki tuo. Huomenna tulen katsomaan.

Hän poistui, mutta työmiehet jäivät täydelliseen hämmästykseen uudesta uhkauksesta. Dansaert, joka insinööriin edessä oli osottanut sellaista nöyryyttä, jäi hänestä jällelle, hyökätäkseen työmiesten kimppuun.

— Senkin laiskurit, teidän tähtenne saan minä moitteita! — huusi hän työmiehille. — Katsokaa! Älkää luulko, että pääsette ainoastaan kolmella frankilla!

Kun hän oli mennyt, niin ei Maheukaan enää voinut hillitä itseään:

— Kaikkea sitä pitää tapahtua! Minä tahdon pysyä tyynenä, sillä muuten ei voi sopia mistään. Mutta tässä on jo liikaa, tästä voi kuka tahansa raivostua. Onko se järkeä, alentaa maksumme rattaista ja maksaa kannatinparruista erikseen! Se on taas uusi keksintö, että meille maksettaisiin vähemmän. Kirottut saakelit!

Hän etsi keneen hän voisi purkaa vihansa ja huomattuaan Katarinan ja Etiennen seisovan toimettona syrjässä, ärjähti:

— Tuokaa minulle parruja, perhanat! Ettekö osaa tehdä mitään, vai mitä kuhnailette. Kun annan teille aimo löylyn, niin saatte nähdä!!

Etienne meni hakemaan parruja. Tuo raakuus ei häntä lainkaan loukannut. Hänessä kuohui päällikköjä vastaan, niin että työmiehet tuntuivat hänestä liian hiljaisilta.

Levaque ja Chaval purkivat vihansa kirouksiin. Mutta ryhtyivät kaikki, Sakariaskin, työhön. Puolentunnin ajan kuului ainoastaan puun ryskettä ja vasaran kumeita iskuja. Kaikki olivat vaiti purkaen vihansa vuoreen, jonka he olisivat siirtäneet olkapäillään, jos olisivat voineet.

— Nyt saa riittää! — huusi vihdoon Maheu, uupuneena väsymyksestä ja vihasta. — Puoli kaksi. Sattuipa helkkarin päivä! Emme ansainneet viittäkäänkymmentä sous'ta... Minä menen, en jaksa enää.

Vaikka oli vielä puoli tuntia työaika, pukeutui hän. Toiset seurasivat hänen esimerkkiään. He eivät voineet rauhallisesti katsoa murtopaikkaansa. Katarina aikoi lykätä rattaita, mutta he kutsuivat hänet pois, tytön ahkeruus ärsytti nyt heitä. Ja kaikki kuusi raatajaa lähti taas samaa tietä nostokoneen luo, työkalut kainalossa.

Tien risteyksessä Katarina ja Etienne jäivät toisista jällelle. He tapasivat pikku Lydian, joka kertoi mitä heillä oli tapahtunut. Mouquette oli äkkiä saanut nenävuodon ja juoksi jonnekin hakemaan vettä. He jatkoivat matkaa, mutta Lydia jatkoi taas väsyneenä kätet ojossa ja hajareisin lykätä rattaita. Hän muistutti laihaa mustaa muurahaista, joka kantoi ylivoimaisen kuorman. Katarina ja Etienne lähtivät juoksemaan, kumartuneina, jotteivät iskisi kattoon. Toisinaan pysähtyivät he, jottei selkä syttyisi, sanoivat he nauraen, sillä heidän oli lämmin.

Tultuaan alas, jäivät he yksin. Heidän ilonsa hävisi samassa. He menivät eteenpäin väsynein askelin, tyttö edellä, mies perästä. Lyhdyt savusivat niin, että Etienne tuskin näki Katarinaa, joka kulki ikäänkuin sumussa.

Häntä vaivasi omituinen tunne, ajatellessaan, että Katarina oli tyttö, ja oli tyhmää hänen puoleltaan olla syleilemättä häntä, mutta muisto siitä toisesta pidätti hänet. Tietysti oli hän valehdellut, tuo toinen oli kyllä hänen rakastajansa, se on varmaa. Ja Etienne tunsu vihaa häntä kohtaan, ikäänkuin tyttö olisi pettänyt hänet. Mutta Katarina sillä välin kääntyi joka askeleella hänen puoleensa, varotti tien epätasaisuuksista, ikäänkuin kehottaen olemaan kohtelias. Oltiinhan siinä aivan yksin, voisi jutella vähän ja olla ystäviä! Vihdoin he tulivat kuletuskäytävään. Etienne tunsu helpotuksen, tyttö taas viimeisen kerran katsahti häneen kaiholla, — heille ei enää tarjoutuisi tällaista onnellista tilaisuutta.

Ympärillä jyrisi maanalainen elämä, yhäti häärivät kaivosvoudit, rattaitten jonot kolisivat. Heidän täytyi painautua seinää vastaan, antaen tietä ihmisille ja hevosille, jotka hengittivät suoraan päin kasvoja.

Jeanlin huusi heille jonkin haukkumisen, mutta he eivät pyörien rätinältä kuulleet sitä. He kulkivat

yhä eteenpäin. Katarinakin oli vaiennut. Etienne ei tuntenut tietä ja ajatteli että tyttö tahallaan vie hänet eksykseen maanalaisia risteileviä käytäviä myöten. Eniten kärsi hän kylmästä, joka yhä kiihtyi sitä myöten kun he lähestyivät kaivosaukkoa. Hän oli jo kadottanut kaiken toivon päästä ulos täältä, kun äkkiä he saapuivat kaivoshalliin.

Chaval katsoi epäilevästi heihin. Toiset olivat myöskin siinä, hikisinä kylmässä tuulessa; he olivat vaiti, koettaen painaa vihansa alas. He olivat tulleet liian aikaiseen, eikä heitä tahdottu nostaa, sitä suuremmalla syyllä, koska juuri ajottiin kaikella varovaisuudella laskea hevonen alas. Täytyi odottaa puolen tuntia. Lastaajat työnsivät rattaita häkkiin, niin että rautaketjut jyrisivät ja nostokone kiiti ylös rankkasateessa, joka valui aukon ammottavasta reijästä. Alhaalla kaikki tuo vesi juoksi kymmenen metrin syvyiseen laskukaivoon, josta levisi kosteutta ympärille.

Kolmen suuren lyhdyn punertava liekki ja suuret liikkuvat varjot seinillä antoivat tälle maanalaiselle huoneelle synkän näön, muistuttaen jotakin ryöväriluolaa lähellä kohisevaa virtaa.

Maheu yritti viimeisen kerran. Hän lähestyi Pierronia, joka oli alkanut työnsä kello kuusi.

— Etkö sinä voisi nostaa meidät?

Mutta lastaaja, kaunis nuorukainen leppeine kasvonilmeineen, kieltäytyi pelästyneenä:

— Se on mahdotonta. Kysy voutia... Minua sakotetaan.

Työmiehet murisivat. Katarina lähestyi Etienneä ja kuiskasi hänelle:

— Tule, minä näytän sinulle tallin. Siellä on niin herttaista!

He pujahtivat salaa, sillä pääsö talliin oli kielletty. Talli sijaitsi vasemmalla, lyhyehkön käytävän päässä. Se oli hakattu kallioon, tiilisine holvineen, 25 metriä leveä ja neljä korkea; sinne mahtui kaksikymmentä hevosta. Tallissa oli todellakin herttaista, tuoreet oljet tuoksuivat ja eläimistä huokui lämpöä. Yksi ainoa lyhty valaisi himmeästi. Hevoset käänsivät päänsä veltosti, katsahtaen suurin lapsellisin silmin ja jatkoivat taas syödä kaurojaan hitaasti, kuin terveet ja kylläiset työläiset, joita kaikki vaalivat.

Katarina luki ääneen hevosten nimet sinkkilaatoista, kun äkkiä hän huudahti. Hänen eteensä nousi jokin olento. Mouquette nousi oljilta, missä hän oli maannut. Maanantaisin oli hän erittäin väsynyt sunnuntaitapausten jälkeen ja silloin löi hän nyrkillään nenään ja juoksi pois työstä sillä tekosyyllä, että hänen täytyy hakea vettä. — Hän saapui tavallisesti tänne ja nukkui pehmeällä alustalla. Hänen isänsä hemmotteli häntä eikä kieltänyt häneltä mitään, vaikka itse oli vaarassa saada harmia tyttärensä tähden.

Samassa tuli Mouque. Se oli lyhyt, kalju, hyvin vanhentunut, mutta kuitenkin lihava viisikymmenvuotias ukko. Siitä asti kun hänet oli määrätty tallirengiksi, oli hän ottanut tavaksi purra tupakkaa, purren niin innokkaasti, että ikenet olivat veressä.

Nähdessään tyttärensä seuraa, tuli hän ärtyiseksi.

— Mitä teillä täällä on tekemistä? huusi hän. — Menkää tiehenne! Etkö häpeä tuoda miestä tänne!

Mouquettesta oli tuo koko hauskaa, hän nauroi koko sydämeästään. Etienne sitä vastoin joutui hämilleen ja riensi ulos, Katarina hymyillen seurasi häntä.

Kun he palasivat kaivoshalliin, saapuivat sinne myös Bebert ja Jeanlin hiilirattaitten jonoineen. Nostokoneen toiminnassa oli sattunut pysäys ja nuori tyttö meni silittämään hevosta. Se oli Bataille, valkea vanha hevonen, vanhin kaivoksessa, se oli viettänyt maan alla jo kymmenen vuotta, seisonut samassa tallinnurkassa, tehnyt samaa työtä samoissa pimeissä käytävissä, kymmenen vuoteen se ei ollut nähnyt päivänvaloa. Se oli lihonnut. Sen karva kiilsi ja yleensä oli se hyvännäköinen. Se näytti viettävän täällä viisaan elämää, kaukana maaelämän onnettomuuksista. Aikaa myöten oli se saavuttanut suuren näppäryyden. Se tunsu niin hyvin tien, jota astui joka päivä, että itse työnsi päällään ilmanvaihtoluukkuja ja taivutti päänsä siellä, missä katto oli hyvin matala. Se osasi varmaankin myös laskea matkojaan, sillä kulettuaan tavallisen määrän, kieltäytyi se lähtemästä uudelleen matkalle ja se täytyi pakosta viedä talliin. Nyt vanhoilla päivillä tuntuivat sen kissansilmät surumielisiltä. Mahdollisesti näki se unelmissaan Marchiennen myllyn, Scarpe joen rannalla, jonka läheisyydessä se oli syntynyt, missä rannat aina viheriöivät ja raikas tuuli puhalsi. Ylhäällä oli jokin, joka paistoi ja lämmitti, jokin suuri lamppu, mutta eläimen heikko muisti ei voinut selvästi herättää sitä mielessään. Ja hevonen seisoi alaspainunein päin, vapisevin jaloin, turhaan koettaen muistaa aurinkoa.

Kaivosaukossa jatkuivat valmistelut, vihdoinkin iski moukari neljä kertaa, laskettiin hevonen. Siitä oltiin aina levottomia. Sattui että hevonen saapui perille kuolleena säikähdyksestä. Se sidottiin ylhäällä,

jolloin se potki hurjasti, mutta kun se tunki maan putoavan jalkojensa alta, kävi se äkkiä hiljaiseksi ja makasi liikkumatta kuin kivettynyt, katsoen suurin silmin pimeyteen.

Tällä kertaa oli hevonen suurta kokoa, niin että sitoessa oli täytynyt vetää sen pää sivulle, jottei se sattuisi seinään. Laskeminen jatkui kolme minuuttia, sitä hidastutettiin tahalla. Mutta alhaalla kasvoi levottomuus. Oliko se jätetty keskelle tietä sinne pimeyteen? Vihdoin näyttäytyi se liikkumattomana kauhusta laajennetuin silmin. Se oli kolmevuotias ruuna, nimeltä Trompette.

— Hiljaa! — sanoi Mouque. Hänen toimensaan oli ottaa hevonen vastaan.
— Tuokaa se tänne, mutta älkää irroittako siteistä.

Trompette makasi kivialustalla liikkumattomana möhkäleenä. Siltä varmaankin tuntui kaikki kauhealta unelta, sekä musta kuilu, että synkkä halli, jota täytti jyske ja melu.

Sitä alettiin irroittaa, kun Bataille hitaasti saapui sen luo. Se oli juuri riisuttu valjaista ja se jo etäältä kurotti kaulaansa, haistellakseen tuota uutta toveria, joka äkkiä oli pudonnut maan päältä. Työmiehet väistyivät hohottaen. No haisiko se hyvältä? Mutta Bataille ei kuullut heidän pilkkasanojaan, se vilkastui yhä enemmän. Uusi tulokas oli varmaankin tuonut mukanaan raittiin ilman tuoksua, unohdetun auringon ja ruohon tuoksua. Äkkiä hirnahti se kuuluvasti ja sen äänessä kuului iloa ja ikäänkuin tukahdutettua itkua. Se oli tervehdys toverille, joka hetkeksi oli herättänyt kaikki nuo unohdetut asiat ja se oli säälin ilmaisua uutta vankia kohtaan, joka vasta kuolleen palaisi ylös.

— Kas, kas tuota Bataillea! — huusivat työmiehet ihastuneina. — Se juttelee toverin kanssa.

Trompette oli vapaa siteistä, mutta makasi yhä liikkumattomana kyljellään, ikäänkuin verkko sitoisi sitä. Vihdoin ruoskan lyönnistä hypähti se jaloilleen. Ukko Mouque vei molemmat hevoset talliin.

— No, onko nyt meidän vuoromme? kysyi Maheu.

Häkki oli tyhjennettävä ja vielä oli määräaikaan kymmenen minuuttia. Vähitellen alkoi työ kaikkialla päättyä, kaikista murtopaikoista saapui työmiehiä. Siinä seisojia jo noin viisikymmentä henkeä läpimärkinä vapisten vedossa. Pierron, huolimatta lempeästä ulkonäöstään, antoi tyttärelleen Lydialle korvalle siitä, että tämä oli liian aikaiseen jättänyt työn. Sakarias nipisteli salaa Mouquettea lämmitelläkseen. Mutta yleinen tyytymättömyys kasvoi. Chaval ja Levaque kertoivat, että insinööri uhkasi vähentää maksua vaunuista ja maksaa erikseen tukipylväistä. Joka haaralta kaikui vihaisia huudahduksia: tässä ahtaassa kammiossa melkein kuudensadan metrin syvyydessä alkoi hiljalleen tyytymättömyys itää. Pian alkoivat äänet käydä yhä kovemmiksi; nuo ihmiset, jotka olivat likaiset hiilestä ja värisivät kylmästä, syyttivät yhtiötä, että se puolet työmiehistä tappaa maan alla ja toisen puolen kiduttaa nälällä. Etienne kuunteli väristen.

— Pian! Pian! kiiruhti kaivosvouti Richome lastaajia.

Hän joudutti nostoa, ikäänkuin kuulematta työläisiä. Mutta murina alkoi kuulua yhä kovemmin ja kovemmin, niin että viimein täytyi hänen sekaantua asiaan. Työläiset huusivat hänen ympärillään, ettei niin voi aina jatkua, vaan että kerran tuo kaikki menee helvettiin.

— Sinä olet järkevämpi, Maheu, — sanoi hän, käske heidän olemaan vaiti. Jos ei ole voimaa, niin täytyy olla järkeä.

Maheu todellakin alkoi jo vähitellen rauhoittua ja alkoi jo arastaa seurauksia. Mutta hänen ei tarvinnut sekaantua. Äänet hiljenivät äkkiä itsestään. Negrel ja Dansaert, palatessaan tarkastuskierrokselta, näyttäytyivät erään käytävän päässä. Molemmat olivat myös hiestyneet. Tottuneina alistumaan antoivat työläiset äreästi tietä, insinööri meni sanaakaan sanomatta ohi. Hän istui toisiin rattaisiin, päävouti toisiin, viisi moukarin lyöntiä antoi merkin "rasvaisesta lihasta", kuten sanottiin päällystää nostettaessa ja häkki katosi näkyvistä syvän äänettömyyden vallitessa.

VI.

Säilytettynä nostokoneeseen neljän muun työmiehen kera päätti Etienne itsekseen lähteä taas maanteitä kiertämään. Parempi lähteä nyt heti kuin toistamiseen laskeutua tuohon helvettiin, missä ei edes voinut ansaita leipäänsä. Katarina ei tällä kertaa istunut hänen vieressään levittäen rauhoittavaa lämpöä ja hän koetti olla ajattelematta tuollaisia tyhmyyksiä. Hän tunki, ettei hän voi tulla tämän lauman kaltaiseksi alistuvaisuudessa, hän oli liian kehittynyt siihen, vaan jos hän jäisi, niin varmaankin lopuksi

kuristaisi jonkun päälliköistä.

Äkkiä häikäsi hänen silmiään. He olivat nousseet sellaisella nopeudella, että päivän valo aivan sokaisi hänet. Hän istui silmiään räpytellen pelästyneenä kirkkaasta valosta, josta hän jo oli ehtinyt vierastua. Kuitenkin tunsu hän helposti, kun häkki pysähtyi salpuihin. Ovi avattiin ja työmiesjoukko virtasi häkistä.

— Kuulehan, Mouquet, kuiskasi Sakarias vastaanottajan korvaan, — mennäänkö tänään Vulkanisiin?

Vulkan oli tunnettu variété Montsou'ssa.

Mouquet iski silmää ja hihitti hiljaa. Hän oli yhtä lyhyt ja paksu kuin hänen isänsäkin, mutta oli hävyttömän näköinen kuin sälli, joka ei surrut huomista päivää. Nyt tuli Mouquette ja veljellisen lempeyden osoitukseksi antoi hän tälle läiskäyksen.

Etienne tuskin tunsu vastaanotto-huoneen korkeita holvia, jotka lampun valossa olivat tehneet hänet levottomaksi. Nyt se oli kolea ja likainen. Pölyisistä ikkunaruuuista tunki harmaa päivänvalo. Vain kone kiilsu kuten ennenkin; voidellut teräsköydet näyttivät musteeseen kastetuilta nauhoilta. Pyörät ylhäällä ja jättiläiskokoiset parrut, jotka niitä kannattivat ja häkit ja vaunut, kaikki tämä raudan paljous täytti huoneen ja teki sen synkän näköiseksi.

Chaval poikkesi katsomaan merkitsemistaulukkoa vastaanottajan pienessä lasisessa konttorissa. Hän palasi sieltä raivostuneena. Hän oli saanut tietää, että kaksi heidän rattaistaan oli hyljätty, toiset siksi, ettei niissä ollut riittävästi hiiliä ja toiset, ettei hiilet olleet hyviä.

— Onpa tämä päivää! — huusi hän. — Vielä kahtakymmentä sous'ta vähemmän. Niin käy, kun ottaa kadulta tyhjättoimittajia, jotka eivät toimita enempää kuin sika hännällään.

Ja hän heitti salaviihkua silmäyksen Etienneen. Tämä aikoi heti vastata nyrkillään, mutta sitten muisti, että hänhän lähtee pois eikä kannata riidellä.

Tästä hän vaan varmistui päätöksessään.

— Ei alussa keneltäkään työ suju, sanoi Maheu sovittaakseen. — Huomenna käy paremmin.

Mutta kaikkien sisu kuohui ja he etsivät syytä purkaakseen vihaansa. Kun he menivät lyhtyosastoon jättämään lyhtynsä, joutui Levaque sanasotaan lyhtyvarrijan kanssa, jota hän syytti siitä, ettei tämä puhdistanut kunnollisesti hänen lyhtyään. He rauhoittuivat vasta vähän vajassa, missä tuli paloi vielä. Uuni oli niin hehkuva, että koko vaja näytti olevan tulen vallassa. Kaikki hohkasivat helpotuksesta kääntäen selkensä tuleen, niin että ne höyrysisivät. Kun selkää alkoi polttaa, käänsivät he vatsansa. Mouquette tyynesti päästeli napeista kuivaakseen paitaansa välittämättä poikain naurusta.

— Minä lähden, — sanoi Chaval, sulkien työkalunsa kaappiin.

Kukaan ei liikahtanut. Ainoastaan Mouquetten tuli kiire joutua hänen seuraansa, sillä heillä oli yhtä matkaa. Taas kajahti yleinen nauru, sillä kukaan ei ollut tietämätön, ettei Chaval enää hänestä välittänyt.

Katarina kuiskasi jotain isälle. Tämä hämmästyti ensin, mutta nyökkäytti sitten myöntävästi. Hän kutsui Etienneen luoksensa antaakseen tälle hänen nyyttinsä.

— Kuulkaa, sanoi Maheu, jos teillä ei ole penniäkään, niin te varmasti kuolette nälkään ennen saamispäivää. Tahdotteko, minä koetan hankkia teille velkaa?

Etienne joutui hämilleen. Hän oli juuri aikeissa vaatia kolmekymmentä sous'taan mennäksenn täältä. Mutta hän häpesi nuorta tyttöä, joka katsoa tuijotti häneen. Ehkä tyttö voisi luulla, että hän kantaa kaunaa häntä vastaan.

— En luonnollisesti voi mitään luvata, jatkoi Maheu. — Mutta joka tapauksessa tahdon yrittää.

Etienne ei sanonut vastaan. Varmasti hän saa kieltävän vastauksen. Kaikessa tapauksessa tuo ei sido häntä lainkaan, hän voi lähteä heti saatuaan pahimman nälän tyydytetyksi. Mutta sitten suuttui hän itsellensä, miksi hän ei kieltäytynyt, nähdessään, miten Katarina hymyili ilosta, että oli saanut tehdä hänelle palveluksen. Mitä varten tuo kaikki?

Suljettuaan työkalunsa ja otettuaan puukenkensä lähti Maheu samoin kuin kaikki muut työmiehet sen jälkeen kun olivat vähän lämmitelleet. Etienne seurasi Maheu'ta, Levaque poikineen yhtyi myös seuraan. Kun he kulkivat lajitteluvajan sivu kuuluivat he sieltä äänestä riitelemistä.

Se oli tilava vaja, missä ilmassa oli aina mustan pölyn pilviä ja jonka suurista ikkunoista veti

alitusesti. Hiilirattaat ajettiin sinne suoraan vastaanotto-osastosta. Siellä ne kaadettiin kumoon suppiloihin, jotka olivat varustetut pitkällä uurroksilla. Uurrosten kummallakin puolen seisoivat korokkeella naislajittelijat lapioineen ja haravoineen, valitsivat kivet ja puhtaat hiilet työnsivät uurrosta myöten vaunuihin, jotka seisoivat kiskoilla vajassa.

Philomene Levaque, laiha kalpea ja nöyrä tyttö, joka sylki verta, teki siinä työtä. Jokin sininen villarääsy peitti hänen päänsä, hänen kätensä ja käsivartensa olivat mustat hiilestä, hän lajitteli vanhan noita-akan, Pierronin anopin rinnalla, jota yleensä sanottiin La Bruleksi [poltettu]. Vanhus oli todellakin noidan näköinen ilkeine kissansilmineen ja kuten sairurin rahapussi, lujasti yhteen puserrettuine huulineen. He riitelivät kiivaasti, tyttö syytti vanhusta, että tämä sysi kaikki kivet hänen puolelleen, niin ettei hän ehtinyt kymmenessä minuutissa täyttää koria. Heille maksettiin korilta ja se oli aina heillä riidan aiheena. Hapset liehuivat ja kasvoihin jäi käsistä mustia jälkiä.

— Anna hänelle oikein, että tuntuu! — huusi Sakarias rakastajattarelleen.

Kaikki naislajittelijat purskahtivat nauramaan. Mutta La Brule hyökkäsi jo nuoren miehen kimppuun.

— Sinäkö vielä puutut, senkin heittiö! Pitäisit ennemmin huolta penikoistasi, jotka olet hankkinut hänelle... Onpa tuokin, kahdeksantoista vuotias tyttö, joka tuskin jaksaa seistä jaloillaan!

Maheu esti poikaansa menemästä tarkastamaan lähemmältä tuota luurankoa, kuten hän sanoi. Paikalle riensi eräs päällysmiehistä ja haravat alkoivat taas nopeasti toimia hiilien kimpussa. Uurrosten yli kumartui pitkä rivi naisia, jotka riitelivät kivistä.

Ulkona oli tuuli odottamatta tyyntynyt ja harmaalta taivaalta laskeutui alas kostea kylmyys. Kivihiilenkaivajat kulkivat hajallaan, käyristyivät ja puristivat kätensä lujasti ristiin rinnoille, niin että lapaluut ulkonivat ohuitten vaatteitten alta. Päivän valossa näyttivät he neekerijoukolta, joka oli rypenyt loassa.

— Tuolla menee Bouteloup, huomautti Sakarias irvistellen.

Levaque vaihtoi ohimennen pari sanaa vuokralaisensa kanssa, joka oli pitkä kolmenkymmenen viiden vuotias tynnen ja rehellisen näköinen mies.

— Onko jotain ruokaa kotona, Louis?

— Taitaa olla.

— Ei kai vaimoni ole kovin kiukkuinen tänään?

— Eipähän liene.

Uusi ryhmä työläisiä kulki heitä vastaan. Se oli kello kolmen vuoro. Tällä kertaa kaivos nieli vielä suuremman joukon kivihiilenkaivajia, joitten tehtävä oli rakentaa ja alottaa uusia murtopaikkoja. Työt kaivoksessa eivät koskaan tauonneet: yöt päivät myyrästi siinä ihmisiä kuudensadan metrin syvyydessä valkojuurikaspeltojen alla.

Pojat kulkivat edellä. Jeanlin kertoi Bebert'ille suunnitelmansa, miten hän neljällä sous'illa hankkisi itselleen tupakkaa velaksi. Lydia kulki heistä kohtuullisen välimatkan päässä. Hänen jälessään kulkivat Katarina, Sakarias ja Etienne. Kukaan ei puhunut. Vasta "Huvi" ravintolan luona saavuttivat Maheu ja Levaque heidät.

— Nyt olemme perillä, sanoi Maheu Etiennelle, — Käykää sisälle.

Joukko hajosi. Katarina pysähtyi hetkeksi, katsahti viimeisen kerran nuoreen mieheen läpikuultavine, kuin vuorenjärvi vihertävine silmineen, jotka näyttivät vielä suuremmilta ja kirkkaammilta mustuneilla kasvoilla. Tyttö hymähti hänelle ja meni toisten kanssa kylään.

Ravintola sijaitsi keskivälillä, kylän ja kaivoksen välisessä tienristeyksessä. Se oli valkoinen kaksinkertainen kivitalo, jonka ikkunalaudat olivat sinisiksi maalatut. Neliskulmaisessa kyltissä oven yläpuolella seisoivat keltaisilla kirjaimilla: "Huvi", Rasseneur'in ravintola.

Sen takana oli keilarata, jota aina ympäröi joukko katsojia.

Yhtiö käytti kaikkia keinoja saadakseen tämän maapalan, jota ympäröi sen laajat maa-alat. Sitä harmitti tämä kapakka, joka oli noussut keskellä peltoja, aivan Voreux'in luona.

— Astukaa perälle, toisti Maheu Etiennelle.

Sisältä oli ravintola pieni, valoisa, seinät valkoisiksi maalatut. Siinä seisoivat ainoastaan kolme pöytää,

tusina tuoleja ja suuri mäntynen tiski, millä seisoj noin kymmenkunta olut-tuoppia, kolme viinipulloa, karahvi sekä pienehkö olut-tyynyri tinahanoineen. Rautaisessa maalatussa kamiinissa paloivat hiljaa hiilet. Kivilattialle oli sirotettu hienoa valkosta hiekkaa, joka imi kosteuden ilmasta. Se oli välttämätön tässä kosteassa seudussa.

— Olutta, sanoi Maheu pitkälle valkotukkaiselle tytölle, joka toisinaan palveli ravintolassa. — Onko Rasseneur kotona?

Tyttö kiersi hanaa ja vastasi, että hän pian palaa. Maheu joi yhteen vetoon puolet tuoppia huuhtoakseen hiilipölyn, joka oli tarttunut hänen kurkkuunsa. Hän ei tarjonnut mitään toverilleen. Paitsi heitä oli ravintolassa vielä yksi vieras, samallinen likanen ja hiestynyt hiilenkaivaja, joka joi oluensa äänettömänä ajatuksissaan. Pistäysi vielä yksi työmies, joka joi tilaamansa oluen ja meni sanomatta sanaakaan.

Suurkokoinen tukeva, noin kolmenkymmenen kahdeksan ikäinen mies pyöreine ajettuine kasvoineen, astui huoneeseen. Se oli Rasseneur, joka ennen hänkin oli ollut hiilenmurtaja, mutta jonka yhtiö oli erottanut osallisuudesta lakkoon. Hän oli ollut kelpo työmies, osasi hyvin puhua ja oli aina kaikkien tyytymättömien johtaja. Hänen vaimonsa oli jo ennen harjoittanut olut- ja viinamyyntiä, kuten monet työmiesten vaimot. Kun hänet oli heitetty kadulle, rupesi hän itse ravintoloitsijaksi, hankki rahaa ja avasi kapakan aivan Voreux'ia vastapäätä yhtiön kiusaksi. Nyt kävi hänen liikkeensä hyvin; työmiehiä virtasi hänen luoksensa kaikilta haaroilta, niin että hän hyötyi siitä vihasta, jota hän ennen oli kiihottanut heissä.

— Olen ottanut työhön tänä aamuna tämän nuorukaisen, selitti Maheu heti, — onko sinulla joku huoneistasi vapaa ja voitko antaa hänelle velkaa saamispäivään?

Rasseneurin leveät kasvot saivat heti surullisen ja samalla epäilevän ilmeen. Hän heitti tutkivan silmäyksen Etienneen ja vastasi osottamatta edes kohteliaisuuden vuoksi vähääkään myötätuntoa:

— Mahdotonta. Molemmat huoneet on kiinni.

Vaikka Etienne oli odottanut kieltävää, vastausta, tuli hän kuitenkin siitä pahoilleen, hän ihmetteli itsekin, miksi hänen on niin vastahakoista ajatella lähtöä. Mutta olkoon menneeksi, hän lähtee kuitenkin niin pian kuin saa kolmekymmentä sous'taan. Hiilenkaivaja poistui juotuaan tuoppinsa. Saapui toisia kostuttamaan kurkkua ja juotuaan lähtivät yhtä nopeasti pois. He huuhtoivat ainoastaan kurkkuaan, ilman nautintoa, ääneti tyydyttäen välttämätöntä tarvettaan.

— No, onko mitään uutta? — kysyi Rasseneur puoliääneen kääntyen Maheun puoleen, joka pienin kulauksin joi oluensa pohjaan.

Tämä varmistuneena ettei huoneessa ollut muita paitsi Etienne, kertoi aamupäivätapauksen kaivoksessa.

Ravintoloitsija punastui vihasta; hän suuttui nopeasti ja hänen silmänsä paloivat.

— Jos he uskaltavat vähentää palkkoja, niin piru perii heidät.

Häntä häiritsi vähän Etiennen läsnäolo, mutta hän jatkoi puhumistaan toisinaan heittäen häneen kieron silmäyksen. Hän puhui viittauksilla nimittämättä tirehtöriä, Hennebeau'ta, tai hänen vaimoan ja sisarenpoikaa Negreliä. Hän toisti, ettei niin voinut jatkaa, että jonakin kauniina aamuna kaikki käy hullusti... Puute oli hyvin tuntuva. Hän luetteli tehtaita, jotka suljettiin ja joista työläiset tulivat joutilaiksi. Hän oli jo kuukauden ajan antanut pois yli kolme kiloa leipää. Edellisenä päivänä oli hän kuullut, että Deneulin, jolla oli kaivantaja läheisyydessä, ei voisi kestää. Sitä paitsi oli hän saanut Lillestä kirjeen tarkkoine selontekoineen, jotka tekivät levottomaksi.

— Se on, ymmärrätkö, siltä henkilöltä, jonka sinä näit täällä eräänä iltana, kuiskasi hän.

Mutta tässä hänet keskeytettiin. Huoneeseen tuli hänen vaimonsa, pitkä laiha nainen, jolla oli pitkä nenä ja punaset posket. Poliitikassa oli hän miestään vapaamielisempi.

— Kirje on Pluchart'ilta, lausui vaimo. — Olisipa hän täällä, niin asiat varmaankin kääntyisivät paremmin.

Etienne oli kuunnellut tarkoin kiihottuen pelkästä ajatuksesta heidän kärsimyksistään ja mahdollisuudesta kostaa. Pluchartin nimen kuullessaan säpsähti hän ja huudahti huomaamattaan:

— Minä tunnen Pluchart'in.

Kaikki kääntyivät häneen jonka vuoksi hänen täytyi selittää.

— Niin, minä olen koneenkäyttäjät ja hän oli mestari työhuoneessani Lillessa. Hyvin hyvä mies, minä olen usein keskustellut hänen kanssaan.

Rasseneur mittasi hänet taas katseellaan. Hänen kasvojensa ilme muuttui nopeasti, nyt hän katsoi nuorukaiseen myötätunnolla. Viimein kääntyi hän vaimonsa puoleen:

— Maheu on tuonut luokseni uuden lykkääjänsä ja pyytää antamaan hänelle huoneen ylhäällä ja uskomaan velkaa pari viikkoa saamispäivään saakka.

Silmänräpäyksessä oli asia sovittu. Löytyi vapaa huone, sillä sen asukas oli juuri sinä aamuna muuttanut. Ravintoloitsija puhui yhä kiihkeämmin, yhä toistaen, ettei hän vaadi mahdollisuuksia isänniltä. Mutta hänen vaimonsa vain kohautti olkapäitään, hän ei tyytynyt siihen, vaan piti jokaisen hänen mielestään saada se, mihin kullakin on oikeus.

— No, hyvästi, keskeytti Maheu, — kaikesta tuosta huolimatta täytyy kuitenkin laskeutua alas kaivokseen ja niin kauan kuin sitä täytyy tehdä, tulee aina joitakin jäämään sinne. Katso kuinka reippaaksi sinä olet tullut näinä kolmena vuotena sitten kun lopetit työnteon.

— Niin, minä olen hyvin voimistunut, myönsi Rasseneur tyytyväisenä.

Etienne kiitti Maheuta lämpimästi kaikesta, mitä tämä oli hänen hyväkseen tehnyt. Mutta tämä vain nyökkäytti päätään sanomatta sanaakaan. Saatettuaan hänet ovelle Etienne katsoi, miten tämä kulki hitaasti ja vaivaloisesti mäkeä ylös matkalla työväenkylään. Emäntä tarjosi uusille vieraille pyytäen Etienneä odottamaan hetkisen, kunnes hän vie hänet huoneeseensa, missä hän voi peseytyä. Pitäisikö hänen nyt jäädä? Hän oli taas kahdenvaiheilla, kaihosi vapautta, vapaata maleksimistaan valtamaantietä pitkin, kirkkaan auringon hyväilemänä, jolloin tieto siitä, ettei ole kenenkään alamainen teki nälänkin kevyeksi.

Hänestä tuntui, että jo oli kulunut vuosia siitä kun hän oli saapunut tänne tuulen pauhatessa ja sitten ryöminyt nelinkontin maanalaisissa käytävissä. Oli sietämätöntä ajatella, että täytyisi taas alottaa kaikki uudelleen, se oli liian raskasta, se oli väärin. Hänen inhimillinen itsetietoisuutensa kiihottui ajatellessa, että täytyisi muuttua sokeaksi ja sorretuksi eläimeksi.

Tätä ajatellessa liukui Etiennen katse vaistomaisesti yli ympäröivän seudun. Vähitellen alkoivat hänen silmänsä erottaa sitä selvemmin. Näköala, joka avautui hänen eteensä hämmästytti hänet, hän oli kuvitellut seutua aivan toisellaiseksi silloin kun Bonnemort pimeässä oli kädenviittauksella osottanut sitä. Suoraan edessään näki hän rotkossa Voreux'in tiilikivisine ja puisine rakennuksineen; hän näki mustan lajitteluvajan ja kattotiilillä peitetyn tornin, vaaleanpunaisen piipun, sekä koneosaston, kaikki pakattuna yhteen läjään epämiellyttävän näköisenä. Ympärillä levisi suuri tasanko, joka näytti suurelta pikimustalta järveltä, missä aaltomaisesti kohosivat hiilikasat ja niitten yllä korkeilla telineillä kiskorivit. Tasangon yhdessä osassa oli niin suuri hirsiläjä, että voisi luulla koko metsän tuoduksi sinne. Oikealla katusulun tavoin kohosi jättiläismäinen multakumpu; sen toista reunaa peitti jo ruoho, toiselta puolen oli se jo vuoden ajan kytenyt, niin että siitä aina kohosi sakea savu. Etempänä näkyivät avarat riisi- ja valkojuurikaspellot, jotka olivat paljaat tähän vuoden aikaan, rämeet niukkoine kasvullisuuksineen, joitakin vaivaisia pajuja ja harvoja poppelia etäisellä niityllä. Vielä etäämpänä näkyi valkosia pilkkuja, ne olivat kaupungit Marchienne pohjoisessa ja Montsou etelässä. Lännessä aivan taivaan rannalla siinti kapeana sinipunasena juovana Vandame-metsä. Talvihämärän vähäisessä valossa tuntui hänestä, että koko tasanko oli mustunut Voreux'in naapuruudesta, hieno hiilitomu oli peittänyt puut, tiet ja pellon.

Eniten hämmästytti häntä Scrape-joki, joka oli muutettu kanavaksi. Yöllä hän ei ollut lainkaan nähnyt sitä. Tämä kanava virtasi suoraan Voreux'sta Marchienne'en kuten kymmenen kilometrin pituinen hopeanauha. Sitten hävisi se etäisyyteen kuten leveä lehtikuja, jonka molemmin puolin oli istutettu tuuheita puita ja jonka pinnalla liukui punasia purjeveneitä. Aivan kaivoksen luona oli laivasilta, missä seisoi laivoja, niihin kuletettiin siltaa myöten vaunuja täynnä hiiliä. Kaivoksen toisella puolen joki teki jyrkän mutkan kulkiensa suoperäisen alangon läpi.

Etiennen katse siirtyi joelta työväen kylän punasiin kattoihin. Sen jälkeen katsoi hän taas Voreux'ta, sen rumia rakennuksia ja tiilikasoja, jotka poltettiin siinä. Puuaidan takana risteilivät yhtiön rautatiekiskot, joita käytettiin kaivoksen palvelukseen.

Tällä hetkellä luultavasti laskettiin kaivokseen viimeisen ryhmän työläisiä. Rautatiekiskoilla vikisivät vaunujen pyörät työläisten lykätessä niitä. Nyt ei ympäristö tuntunut enää salaperäiseltä, eikä siinä ollut käsittämättömiä ääniä ja tulia. Päivän valettua himmenivät koksi- ja sulatus-uunit. Kuului ainoastaan pumpun tasainen huohotus ikäänkuin ahneen ihmis-syöjän hengitys.

Silloin teki Etienne nopeasti päätöksensä. Ehkä hän luuli näkevänsä Katarinan kirkkaat silmät kylän portilla. Tai ehkä häneen tarttui yleinen tyytymättömyys, joka alkoi vallata Voreux'n. Hän ei

ymmärtänyt oikein itsekään, mikä pakotti hänet päättämään, hän tiesi vain, että hän menee kaivokseen kärsiäkseen ja taistellakseen, hän ajatteli raivolla niitä ihmisiä, joista Bonnemort oli hänelle puhunut, tuota luhistunutta epäjumalaa, jolle kymmenet tuhannet työmiehet antaa lihansa tietämättä edes, mikä epäjumala se on.

TOINEN OSA

I.

Gregoires'ien kartano, Piolaine, sijaitsi kaksi kilometriä itään Montsou'sta Joisellen tien varrella. Se oli suuri neliskulmainen talo, joka oli rakennettu seitsemänsata-luvun alussa ilman erikoista tyyliä. Ennen oli kartanolle kuulunut laajoja maa-aloja, joista nyt oli enää jälellä noin kolmekymmentä hehtaaria, jota tiheä muuri ympäröi. Erittäin kuuluisia olivat hedelmäpuutarha ja kyökkitarha erinomaisista hedelmistään ja vihanneksistaan, joita pidettiin seudun paraimpina. Vanha lehmuskuja kulki kartanolta aina rautatieasemaan saakka. Se oli seudun huomattavimpia merkillisyyksiä, sillä siinä oli vähän puita.

Tänä aamuna oli Gregoire-pariskunta noussut kello kahdeksan aamulla. Tavallisesti nousivat he vasta kello yhdeksän, sillä he nauttivat paljosta nukkumisesta, mutta öinen myrsky oli hermostuttanut heidät.

Gregoiren mennessä ulos katsomaan oliko tuuli tehnyt jotain vahinkoa, meni hänen vaimonsa mukavissa aamupukimissaan keittiöön. Hän oli pieni lihavanlainen, joka viidestäkymmenestä vuodestaan ja harmaasta tukastaan huolimatta oli säilyttänyt nukenilmeen kasvoissaan.

— Melaine, sanoi hän keittäjättärelle, paistakaappa nyt heti makea kakku. Taikina on varmaankin jo kystä. Neiti nousee vasta puolen tunnin kuluttua, niin ehtii kakku hänen aamusuklaatilleen. Se olisi hauska yllätys hänelle.

Keittäjätär, laiha nainen, joka oli ollut heidän palveluksessaan jo kolmekymmentä vuotta, naurahti hyväksyvästi:

— Niin, niin, siitä tulee mainio yllätys. Uuni on lämmin ja Honorine voi auttaa minua.

Honorine oli kahdenkymmenen vanha tyttö, joka jo lapsena oli otettu taloon ja palveli nyt sisäkkönä. Paitsi näitä kahta naista oli talossa vain yksi miespalvelija, kuski, joka toimitti kaikki raskaat työt. Puutarhuri vaimoineen piti huolen hedelmistä, vihanneksista ja siipikarjasta.

Rouva Gregoire oli jo vuoteessaan keksinyt kakkuyllätyksen ja jäi katsomaan, miten sitä pannaan uuniin. Heidän keittiönsä oli hyvin suuri ja siisti, niin että heti näki, kuinka tärkeä merkitys sillä oli. Hyllyillä kiilsivät koko joukko keitto- ja paistinastioita y.m. keittiökaluja. Ilmassa tunsu miellyttävää ruuan hajua. Kaapit ja laatikot olivat täynnä kaikellaisia varastoja.

— No tehkää se oikein kauniin näköiseksi, sanoi hän mennessään ruokasaliin.

Vaikka talossa oli lämmönjohtaja, niin siitä huolimatta paloi ruokasalin kamiinissa tuli. Sisustus oli yksinkertainen: suuri pöytä, tuolit, punanen astiakaappi, vain kaksi matalaa nojatuolia puhui komeuden halusta ja pitkistä tunteista, joita siinä vietettiin kylläisten päivällisten jälkeen. Gregoire'illa ei ollut tapana siirtyä vierashuoneeseen, vaan viettivät he iltansa kodikkaasti siinä.

Gregoire palasi juuri ulkoa, hän näytti kuudenkymmenen ikäiseksi vielä reippaalta, punaposkiselta, hyväntahtoisine kasvoineen, joita ympäröi valkoset kutrit. Hän oli puettu parkkumipuseroon.

Hän oli puhutellut kuskia ja puutarhuria. Mitään erikoista ei ollut tapahtunut. Joka aamu teki hän kiertokulun kartanossaan, josta hän ammensi kaiken omistajan tyydytyksen.

— Entä Cecile? kysyi hän. — Eikö hän aiokaan nousta?

— En ymmärrä, vastasi vaimo. — Mutta minä olin kuulevinani liikettä hänen huoneestaan.

Pöytä oli katettu, kolme kuppia seisoivat valkosella pöytäliinalla. Honorine lähetettiin katsomaan, miten neidin laita on. Tämä palasi heti ja nauraen puoliääneen kertoi:

— Oi, jospa herra ja rouva näkisi neitiä!... Hän nukkuu, nukkuu kuin enkeli... Niin herttaisesti, että nautinnokseen katsoo.

Isä ja äiti liikutettuina vaihtoivat silmäyksen.

— Tuletko katsomaan? sanoi mies hymyillen.

— Tulen, vastasi rouva nousten, minun pikkuraukkani.

He nousivat ylös portaita, — Cecilen makuuhuone oli ainoa komea huone koko talossa. Sen seinät olivat verhotut vaalean sinisellä silkillä ja huonekalut kiillotetut valkosiksi. Se oli hemmotellun lapsen oikku, jonka vanhemmat mielellään täyttivät.

Sängyssä makasi nuori tyttö nojaten poskensa paljaaseen käsivarteeseen. Hän ei ollut kaunis, hän oli liian hyvinvoiva ja kehittynyt kahdeksantoista ikäiseksi, mutta hänellä oli hieno, maidonvalkea iho, ruskea tukka, pyöreät kasvat sekä pieni pystynenä, joka hävisi poskien väliin. Peitto oli solahtanut alas ja hän hengitti niin hiljaa, ettei edes hänen upea rintansa kohonnut.

— Tuo kirottu tuuli varmaankin ei ollut antanut hänen nukkua, — kuiskasi äiti.

Isä viittasi, että hän olisi hiljaa. Molemmat lähestyivät hiljaa vuodetta ja kaikella hellyydellä ihailivat kauan odotettua tytärtään. Hän oli syntynyt myöhään, silloin kuin he jo olivat kadottaneet toivon saada lapsia. Hän näytti heistä hurmaavalta eikä lainkaan liian lihavalta, päin vastoin he yhäti pelkäsivät hänen terveytensä puolesta. Jokin heikko varjo solui hänen kasvojensa yli. He pelästyivät, että hän herää ja menivät pois varpaillaan.

— Hiljaa! kuiskasi isä ovelta. — Jos hän ei ole nukkunut yöllä, niin nukkukoon nyt.

— Tietysti, nukkukoon sydänkäpynen niin kauan kuin tahtoo, — myönsi äiti. — Me voimme odottaa.

He palasivat ruokahuoneeseen ja istuivat nojatuoleihin, palvelijain lämmittäessä suklaata ja nauraessa neidin hyvälle unelle. Mies luki lehteä, vaimo kutoi villapeitettä. Ruokasalissa oli hiljaista ja lämmintä, ei ainoakaan ääni kuulunut sinne.

Gregoiren omaisuuden, joka tuotti heille neljäkymmentä tuhatta frankia korkoja vuodessa, muodostivat Montsou kaivoksen osakkeet. He kertoivat mielellään rikkautensa alkuperästä, yhtiön muodostamisen ajoilta.

Kahdeksantoistaluvun alkupuolella olivat kaikki Lillestä Valenciennesiin saakka kiihkon vallassa hakien hiiltä. Ensimmäisten yrittelijäin, jotka myöhemmin muodostivat Anzinin yhtiön, onnistuttua, tulivat kaikki sekasin päästä. Joka kunnassa alettiin kaivaa maata, yhtiöitä kasvoi kuin sieninä. Kaikista näistä hulluista hiilenetsijöistä oli vapaaherra Desrumaut innokkain, sivistynein ja lujaluontoisin. Neljäkymmentä vuotta taisteli hän väsymättä kaikkia esteitä vastaan. Ensimmäiset etsinnöt epäonnistuivat, uusi kaivos oli täytynyt monikuukautisen työn jälkeen hyljätä; maanvieremät hävittivät hänen kaivantonsa, odottamattomat vedentulvat tappoivat työläisiä, kymmenet tuhannet frankit menivät hukkaan. Vihdoin onnistui hänen perustaa yhtiö Desrumaux, Fauquenoix ja kumpp. Montsou kaivantojen kehittämiseksi. Kaivos oli alkanut tuottaa, kun kaksi uutta yhtiötä, joista toinen kuului kreivi Cougnylle ja toinen Cornille ja Jenardille, olivat vähällä musertaa hänet kilpailullaan. Onneksi tuli 25 p:nä elokuuta v. 1760 laadittua näitten kolmen yhtiön välillä sopimus, joka liitti ne yhteen. Siten oli Montsou kaivantojen yhtiö muodostunut. Yhteinen omaisuus jaettiin sen ajan rahayksikön mukaan kahteenkymmeneen neljään sou'hun, jokainen sou jakaantui kahteentoista osaan — denier'eihin. Kun joka denier vastasi kymmentä tuhatta frankkia, niin oli koko pääoma lähes kolme miljoonaa frankkia. Desrumaux, joka jo oli lähellä kuolemaa, voitti ja hänen osakseen tuli kuusi sou'ta ja kolme denier'ia.

Siihen aikaan kuului Piolaine vapaaherralta. Maatilaan kuului kolme sataa hehtaaria maata ja maatalanhoitajana oli Leon Gregoire, Cecilen isän esi-isä Honore Gregoire. Kun Montsou'n sopimus laadittiin, oli Honore'lla säästössä viisikymmentä tuhatta frankkia. Vavisten ja epäillen antoi hän perää uskoen horjumattomasti isäntäänsä ja hankki itselleen yhden denierin kymmenellä tuhannella frankilla. Mutta häntä yhä vaivasi pelko, että hän on ehkä ryöstänyt lapsensa. Hänen poikansa Eugene sai todellakin hyvin pieniä tuloja. Sen lisäksi oli hän kyllin tyhmä jättääkseen virkansa ja hävittääkseen jällelle jääneen isän perinnön, neljäkymmentä tuhatta frankkia, jossain uhkarohkeassa yrityksessä, niin että hän lopulta oli jotenkin tukalassa tilassa. Mutta vähitellen alkoivat tulot osuudesta kasvaa ja

omaisuutta karttui jo Felicien aikana, joka oli onnellinen toteuttaakseen isoisänsä toiveen, hän nim. osti takaisin Piolainen, joka oli paloitettu eri ostajille. Hän sai sen polkuhinnasta sen jälkeen kuin se oli tullut kansalliseksi omaisuudeksi. Seuraavat vuodet olivat taas huonoja, täytyi odottaa kunnes vallankumous saapui. Leon Gregoire sai ensimmäisenä nauttia isoisänsä aran yrityksen runsaita hedelmiä. Tämän pahaset kymmenen tuhatta kasvoivat yhtiön varojen kasvaessa. Jo v. 1820 tuottivat ne sata prosenttia s.o. kymmenen tuhatta frankia. V. 1844 — kaksikymmentä tuhatta ja v. 1850 — neljäkymmentä. Ja vihdoinkin kahden vuoden kuluessa oli voitto-osuus kasvanut uskomattomasti viiteenkymmeneen tuhanteen frankiin. Denier'in arvo määrättiin Lillen pörssissä miljoonaksi ja oli siten sadassa vuodessa noussut satakertaiseksi.

Gregoire kehoitettiin myymään osake, silloin kuin sen arvo oli yksi miljoona, mutta hän kieltäytyi hymyillen tapansa mukaan tyyneesti. Puoli vuotta sen jälkeen syntyi teollisuuspula ja osuuden arvo laski kuuteen sataan tuhanteen. Mutta Gregoire hymyili kuten ennenkin uskoen horjumatta kaivantoihinsa. Kyllä se nousee taas, ennemmin romahtaa jumala taivaista, mutta ei heidän osakkeensa laske. Tähän horjumattomaan uskoon liittyi syvä kiitollisuuden tunne arvopaperia kohtaan, josta heidän perheensä on elänyt jo sata vuotta tarvitsematta tehdä työtä lainkaan. Se oli ikäänkuin kotipyhyys, jota he kaikessa itsekkyydessään jumaloivat. Ja kehdosta asti sirotteli se heille lahjojaan; se tuuditti heitä pehmeillä vuoteilla, se ravitsi heitä kylläisillä aterioilla. Ja sitä oli jatkunut polvesta polveen. Kuinka siis voisikaan ruveta epäilemään kohtaloa, sen kautta voisikin ehkä herättää sen epäsuosiota. Heidän uskonsa johtui osaksi taikauskoisesta pelosta, että tuo miljoona voisi äkkiä hävitä, jos he muuttaisivat sen rahaksi ja piilottaisivat pöytälaatikkoonsa. Ei, se säilyi paremmin tuolla maan alla, josta sadat kivihiilenkaivajat, sukupolvet nälkäisiä, kalvoivat sen esille heidän hyväkseen aina vähän kerrallaan heidän jokapäiväiseksi tarpeekseen.

Onni seurasi tätä perhettä kaikessa. Vielä aivan nuorina oli Gregoire nainut Marchiennen apteekkarin tyttären, joka oli ruma tyttö ilman myötäjäisiä, mutta Gregoire jumaloi häntä ja tämä vastasi samalla. Hän antautui talousaskareisiin, ihaili miestään ja oli kaikessa samaa mieltä kuin hän. Siten olivat he eläneet neljäkymmentä vuotta molemminpuolisessa rakkaudessa ja ainaisissa huolehtimisissa toinen toisestaan. Se oli rauhallinen olemassaolo, jolloin he hiljalleen kuluttivat neljäkymmentä tuhatta frangia, tekivät säästöjä ja kuluttivat Cecileen. Tyttären myöhäinen syntyminen oli joksikin ajaksi tuonut häiriön heidän laskuihinsa. Mutta he täyttivät tähän päivään saakka kaikki Cecilen oikut: hankkivat vielä toisen hevosen, kahdet ajoneuvot ja tilasivat pukuja Pariisista. Siitä oli heillä rajaton ilo, vaikka itselleen he eivät sallineet mitään komeutta. Kaikkinainen meno, joka ei tuottanut mitään, tuntui heistä järjettömältä.

Äkkiä avautui ovi ja kuului voimakas huudahdus:

— Mitä tämä on? Syöttekö aamiaisen ilman minua?

Cecile oli juuri hypähtänyt vuoteeltaan, heittänyt yllensä valkosen lämpimän aamupuvun ja hiukan silittänyt hiuksiansa.

— Emmehän toki. Mehän odotimme sinua, näetkö... Lapsiparkani, sinä et kai saanut nukuttua tuulelta?

Nuori tyttö katsoi hämmästyneenä äitiin.

— Tuuli. Onko yöllä tuullut. Sitä minä en tiedä, olen nukkunut koko yön aivan sikeästi.

Tämä tuntui heistä niin naurettavalta, että he kaikki kolme alkoivat nauraa ja palvelijattaret, jotka toivat aamiaisen, nauroivat myös, niin huvittavalta tuntui, että neiti oli nukkunut kaksitoista tuntia yhteenään. Kun kakku tuotiin pöytään sai se kaikki vielä paremmalle tuulelle.

— Kuinka, onko se jo paistettu! — huudahti Cecile. — Sepä oli yllätys... Ja aivan lämmin. Mahtaa se maistua suklaan kanssa.

He istuivat vihdoinkin pöytään, missä suklaa höyrysi kupissa eikä kotvan aikaa puhuttu muuta kuin kakusta. Melaine ja Honorine seisoivat siinä myös kertoen, miten se paistui vakuuttaen, että oli nautinto paistaa, kun näkee herrasväen syövän sitä sellaisella nautinnolla.

Koirat alkoivat haukkua ja he luulivat että se oli soitto-opettajatar, joka maanantaisin ja perjantaisin saapui Marchiennesta. Paitsi häntä kävi myös kirjallisuuden opettaja. Siihen rajoittui nuoren tytön opetus. Hän kasvoi ja oppi Piolainnessa täydessä tietämättömyydessä, viskeli kirjoja ikkunasta, jos ne eivät enää häntä huvittaneet.

— Se on herra Deneulin, sanoi Honorine palatessaan.

Hänen perästään astui saliin itse Deneulin, Gregoiren serkku, suurkokoinen ja suurääninen mies, joka

oli säilyttänyt vanhan ratsuväen upserin vapaan käytöksen. Vaikka hän oli yli viidenkymmenen, kiiluivat hänen viiksensä ja lyhyeksi ajeltu tukkansa pikimustina.

— Niin, tässä minä olen, terve... istukaa vaan!

Koko perhe tervehti häntä. Sitten istuivat kaikki jatkaakseen keskeytettyä juontiaan.

— Onko sinulla jotain sanottavaa minulle, kysyin Gregoire.

— Ei, ei yhtään mitään, — rauhoitti häntä Deneulin. — Ratsastin vaan aamukävelylläni ja sattuessani ajamaan porttinne ohi, päätin pistäytyä tervehtimään teitä.

Cecile kysyi, miten hänen tyttärensä Jeanne ja Lucie voivat. He voivat mainiosti. Edellinen harrastaa maalaustaidetta, kuten ennenkin ja toinen harjoittaa ääntään aamusta iltaan. Hän kertoi sen iloisesti nauraen, mutta tuntui kuitenkin, ikäänkuin hän ei olisi oikein vilpiton, vaan että jokin häiritsisi häntä.

— Onko kaikki hyvin mitä kaivokseen tulee?

— Oh, minä ja toverini olemme saaneet kylliksemme tästä pulasta. Nyt täytyy meidän maksaa entisistä onnellisista vuosista. Liian monta tehdasta on perustettu, liian monta rautatietä rakennettu, ja liian paljon pääomaa pantu liikkeeseen toivossa saada runsaan saaliin. Mutta nyt ovat rahat siinä kiinni eikä ole edes sen vertaa, että panisi liikkeeseen... Onneksi ei asiat vielä ole aivan huonosti ja minä suoriudun kyllä hyvin asiasta.

Hän oli samoin kuin hänen serkkunsa saanut periä yhden denier'in. Mutta ollen kovin yritteliäs halusi hän hankkia kuninkaallisen omaisuuden ja myi heti osakkeensa, kun sen arvo oli noussut miljoonaan. Monta kuukautta oli hän hautonut erästä suunnitelmaa. Hänen vaimonsa oli perinyt sedältään vain pienen Vandamen kaivosalueen, missä oli kaksi kaivosta — Jean-Bart ja Gaston-Marie, mutta ne olivat niin huonossa kunnossa, että tuotanto tuskin peitti kulut. Hän haaveili Jean-Bartin saattamisesta kuntoon, aikoen hankkia uuden koneiston ja laajentaa kaivosaukkoa voidakseen käyttää enemmän työväkeä, mutta Gaston-Marien aikoi hän jättää vedenpumppaamisen tarkoituksiin. Silloin voisi lapioida kultaa, vakuutti hän. Suunnitelma oli kyllä oikea, mutta se oli niellyt koko hänen miljoonansa ja tuo teollisuuspula oli sattunut juuri kun koitti aika ruveta saamaan voittoja. Sitä paitsi oli hän huono isäntä; työmiehiä kohtaan oli väliin kiihkeä, väliin hyvä. Vaimonsa kuoleman jälkeen ryöstettiin häntä mitä julmimmalla tavalla ja tyttärilleen antoi hän täyden vapauden. Vanhin aikoi ruveta näyttelijättäreksi ja nuorin lähetti maalauksiaan näyttelyihin, joista ne oli jo kolmasti hyljätty. Molemmat säilyttivät huolettomuutensa huolimatta uhkaavasta hävityksestä, joka päinvastoin kehitti heistä erinomaisia taloudenhoitajattaria.

— Näetkö, Leon, jatkoi Deneulin epävarmalla äänellä, — sinä teit väärin kun et myynyt osakettasi samaan aikaan kuin minä. Nyt laskee paperien arvo tuntuvasti ja sinä voit paljon hävittää... Jospa olisit uskonut minulle rahasi, niin olisitpa nähnyt, mitä meidän Vandamesta olisi tullut.

Gregoire joi kiirehtimättä suklaansa ja vastasi sitten:

— Ei koskaan. Sinä tiedät hyvin etten tahdo keinotella. Minä vietän rauhallista elämää, olisi liian järjetöntä vaivata päätä asiahuolilla. Ja mitä tulee Montsou'hun, niin laskekoon osakkeitten arvo, kyllä meille riittää? Ei kannata olla liian ahne. Saat nähdä, että Montsou alkaa pian taas edistyä ja tulee kannattamaan Cecilen lapsia ja lapsen lapsia.

Deneulin kuunteli häntä hymyillen hämillään.

— Siis, jos minä pyytäisin sinua panemaan satatuhatta minun yritykseeni, niin sinä kieltäytyisit?

Mutta huomattessaan Gregoirien levottomat kasvot, katui hän että oli liian pikaisesti iskenyt asiaan ja päätti lykätä lainayrityksensä tuonemmaksi.

— No, se oli leikkiä, rauhoitti hän heitä, — laskin vain leikkiä. Mahdollisesti sinä olet oikeassa; rahat, jotka ansaituttaa toisilla, on varmin tulolähde, siitä ihmiset eniten lihoo.

Puhe siirtyi toisille aloille. Cecile alkoi taas puhua serkuistaan, sillä he huvittivat häntä huomattavasti, vaikka hän samalla tunsikin olevansa loukattu heidän taipumuksistaan. Rouva Gregoire lupasi viedä Cecilen jonakin auringonpaisteisena päivänä rakkaitten lapsukaisten luo. Gregoire itse ei ottanut osaa keskusteluun, istuen hajamielisenä, ääneti. Äkkiä lausui hän:

— Sinun asemassasi minä en enempää niskoittelisi, vaan alkaisin hieroa sovintoa Montsou'n kanssa. He ovat hyvin halukkaita siihen ja varmasti saisit rahasi takaisin.

Hän tarkoitti vanhaa vihamielistä kilpailua, joka vallitsi Montsou'n ja Vandamen välillä. Huolimatta

viimemainitun vähäpätöisestä merkityksestä, oli mahtava naapuri raivoissaan nähdessään tämän viiden neliökilometrin kaivannon keskellä avaria alojaan kuudessakymmenessä seitsemässä kunnassa. Se oli turhaan koettanut tappaa sitä ja nyt keinotteli se koettaen saada sen haltuunsa polkuhinnasta, kun se oli häviön partaalla. Taistelu jatkui ilman sovintoja, vaikka tirehtöörit ja insinöörit näön vuoksi säilyttivät kohteliaan ystävällisiä suhteita.

Deneulinin silmät syttyivät.

— Ei koskaan! — huudahti hän. — Niin kauan kuin elän, ei Montsou saa Vandamea.

— Olin torstaina Hennebeau'n luona päivällisillä ja näin kyllä, miten hän koetti päästä suosiooni. Jo viime syksyllä, kun kaikki nuo herrat tirehtöörit olivat kokoontuneet tänne, koettivat he kaikin tavoin hyvittelä minua... Kyllä minä tunnen heidät kaikki, nuo markiisit ja kreivit, kenraalit ja ministerit! Ne ovat pelkkiä maantien rosvoja, jotka ovat valmiit riistämään viimeisen paidankin, jos joutuu heidän kynsiinsä.

Hän puhui pitkältä päästyään vauhtiin. Gregoire ei puolustanut hallintoaan, jonka muodosti v. 1760 sopimuksen mukaan kuusi valittua tirehtööriä, jotka itsevaltaisesti johtivat yhtiön asioita. Yhden kuollessa valitsivat jällelle jääneet viisi toisen sijalle rikkaimpien ja vaikutusvaltaisimpien osakkaitten keskuudesta. Piolainen omistaja arveli, että nämä herrat rahanahneudessaan toisinaan menivät yli kaikkien rajojen.

Melaine tuli korjaamaan pöydältä. Pihalla alkoivat koirat taas haukkua. Honorine aikoi mennä ovelle, mutta Cecile, jonka oli kuuma ja tukahduttava istua paljon syömisen jälkeen, nousi pöydästä sanoen:

— Älä mene, se on varmaankin opettajattareni.

Deneulin oli myös noussut. Hän katsoi nuoren tytön jälkeen ja kysyi hymyillen:

— No, milloinka tulee häät nuoren Negrelin kanssa.

— Se ei ole vielä päätetty, vastasi rouva Gregoire. — Se on vain ehdotus... täytyy miettiä asiaa.

— Tietysti, vastasi Deneulin viekkaasti hymyillen.

— Luulempa, että tati ja sisaren poika... Minä en voi kuvitella, miten rouva Hennebeau voisi syleillä Cecileä.

Mutta Gregoire suuttui. Oli sopimatonta siten puhua kunnioitettavasta naisesta, joka lisäksi oli nuorta miestä neljätoista vuotta vanhempi. Häntä ei miellyttänyt, että tehtiin pilaa tuollaisista asioista. Deneulin nauraen puristi hänen kättään ja meni.

— Ei se ollutkaan hän, sanoi Cecile palatessaan.

— Se on se työläisnainen kaivokselta, kaksine lapsineen, muistatko, jonka me tapasimme... Saako hän tulla tänne?

Hetkisen olivat he kahden vaiheilla. Ovatko he hyvin likasia? Ei erittäin, kenkensä jättävät he portailla. Vanhemmat istuivat jo mukavasti nojatuoleissaan sulattaen ruokaa. Mutta vilustumisen pelko ja haluttomuus mennä ulos pakotti heidät tekemään päätöksensä.

— Laskekaa heidät sisään, Honorine.

Huoneeseen tuli Maheu'n vaimo pienokaisineen, jotka olivat nälkäiset ja viluiset ja pelästyivät aivan tultuaan tähän lämpimään huoneeseen, missä tuoksui niin hyvin kakulle.

II.

Ikkunaluukkujen raoista alkoi vähitellen tunkea huoneeseen päivän kalpeat valonsäteet. Ummehtunut ilma alkoi käydä yhä raskaammaksi. Kaikki nukkuivat: Lenore ja Henri sylitysten, Alzire taapäin taivutetuin päin ja isoisa Bonnemort, joka yksin makasi Sakarian ja Jeanlinin vuoteessa, kuorsasi suu auki. Konttorista ei myöskään kuulunut hengästystäkään, äiti oli myös vaipunut uneen, samoin kuin

lapsikin kylläisenä ja tyytyväisenä äidin rinnalla.

Käkikello alhaalla löi kuusi. Kylässä alettiin taas lyödä ovia ja kolista puukengillä — hiililajittelijat kulkivat työhön. Sitten oli taas kaikki hiljaa kello seitsemään.

Äkkiä kajahti jossain lyönti korvalle ja sitä seuraava parku, josta Alzire heräsi; Hän arvasi heti, mitä kello oli ja juoksi avojaloin herättämään äitiä.

— Äiti, äiti! nouse, kello on paljo. Sinunhan piti mennä tänään... Hiljaa, sinä painat Estellan kuoliaaksi, ja hän veti lapsen esiin, jonka äiti oli vähällä tukahuttaa allensa.

— Herranen aika! — mutisi Maheun vaimo hieroen silmiään, — minä olen niin väsynyt, että nukkuisin vaikka koko päivän. Pue Lenorea ja Henriä, minä otan heidät mukaani, Estelle jää sinun kanssasi.

Hän peseytyi nopeasti, puki yllensä vanhan sinisen hameen, joka oli siistimpi, ja harmaan villaröijyn, jonka hän edellisenä päivänä oli paikannut.

— Mitä me saamme syödäksemme tänään, herra jumala! — sopersi hän taas.

Hän meni alas, mutta Alzire palasi makuuhuoneeseen ja otti mukaansa Estellan, joka oli alkanut huutaa. Hän oli tottunut vaalimaan pientä lasta, kahdeksan vuoden vanhana oli hän jo pieni nainen, joka osasi rauhoittaa ja ilahuttaa lasta. Hän pani pienokaisen vuoteeseensa, joka vielä oli lämmin ja tuuditti sen antaen sormensa imettäväksi. Tuskin oli pienokainen hiljennyt, kun syntyi uusi melu ja Alziren täytyi välittää Lenoren ja Henrin riitaa. Nämä olivat hyvässä sovussa ainoastaan silloin kun he nukuivat. Niin pian kuin tyttö oli herännyt kestisi hän veljeään lyönneillään. Poika, joka oli sisartaan kahta vuotta nuorempi, alistui nöyränä hänen lyönneilleen. Molemmilla oli liian suuret, ikäänkuin turvonneet päät ja takkuinen keltanen tukka. Alziren täytyi vetää sisar jaloista ja uhata selkäsaunalla. Sitten pesi ja puki hän heidät silloin tällöin antaen heille korvalle. Ikkunaluukkuja ei avattu, ettei Bonnemort häiriytyisi unessaan. Hän kuorsasi raskaasti lasten melusta huolimatta.

— Minä olen valmis. Joko te siellä pian joudutte! — huusi Maheun vaimo alhaalta.

Hän avasi luukut, sytytti tulen pannen hiiliä lisää. Hän toivoi, ettei ukko ollut syönyt kaikkea lientä. Mutta kattila oli kuin nuoltu. Hän keitti kourallisen makaroneja, joita hän oli kätkenyt varalle. Täytyy syödä ne vedessä ilman voita. Eikä mitään muutakaan enää ollut kaapissa, ei leivänmurusta eikä edes luuta, jota voisi kalvaa. Miten olla, jos Maigrat ei anna velkaa tai jos Gregoiren herrasväki ei anna hänelle rahaa? Täytyihän saada miehille ja tytölle ruokaa, kun he tulevat työstä; onnettomuudeksi eivät ihmiset ole vielä oppineet elämään ilman ruokaa.

— Tuletteko te sieltä viimein, — huusi hän vielä kerran. — Minun olisi pitänyt jo kauan sitten lähteä.

Kun Alzire ja molemmat pienokaiset tulivat alas, jakoi hän makaroneja kolmelle pienelle lautaselle. Hänellä itsellään ei muka ollut nälkä? Vaikka Katarina oli jo edellisenä päivänä keittänyt poroja, kaasi hän kuumaa vettä pannuun ja joi kaksi suurta kuppia sellaista kahvia, joka enemmän muistutti likasta vettä kuin juomaa. Mutta pitihän edes sillä pysyttää voimia.

— Nukkukoon isoisä niin kauan kuin tahtoo, sanoi hän Alzirelle, — katso sinä Estellen perään; Jos se rupeaa huutamaan, niin tässä on sokuripala, sulata se lämpimässä vedessä ja syötä sille lusikalla. Sinähän olet kiltti tyttö etkä syö sitä itse.

— Entä koulu, äiti?

— Niin, koulu, no, se saa jäädä huomiseen. Tänään sinun täytyy auttaa minua.

— Valmistanko ruokaa, jos sinä viivyt?

— Ruokaa... Ei, odota, kunnes tulen.

Alzire oli henkisesti hyvin kehittynyt, kuten kaikki, joilla on ruumiillinen vika, ja osasi hyvin valmistaa ruokaa. Mutta hän käsitti, miten oli asian laita eikä enää sanonut mitään.

Koko kylä oli jo noussut, lapsijoukot lähtivät kouluun kolisten puukengillään. Kello löi kahdeksan ja Levaquen puolelta alkoi puhe yltyä. Naisten päivä alkoi. He istuivat kahvipannujensa ympärillä kädet puuskassa ja väsymättä pieksivät kieltään.

Jonkun kalpeat kasvot painautuivat ikkunaruuuun.

— Kuule, mikä uutinen! — sanoi naisen ääni.

— Ei ole aikaa, toiste, — vastasi Maheun vaimo minun täytyy heti mennä.

Peläten kiusausta saada juoda kupin kuumaa, työnsi hän lapset ulos ja lähti itse perästä. Tultuaan kadulle huomasi hän ihmeekseen, että tuuli oli tyyntynyt. Äkkiä oli tullut suoja, taivas oli tullut harmaaksi, seinät tahmeiksi, tiet olivat lokaisia ja mustia hiilipölystä, niin että puukengät upposivat siihen.

Lenore tuli vallattomaksi. Hän tahtoi ottaa lokaa kenkäänsä kärjellä kuin lapiolla ja sai heti läimäyksen äidiltään.

He kulkivat tehdasrakennuksien ohi, kapeita polkuja peltojen yli oiaistakseen pitkää matkaa ja saapuivat vihdoon maantielle.

Henri oli myös saanut äidiltään korvalle alkaessaan pyörittää palloja mullasta ja nyt hiljenivät lapset väsyneinä huonosta tiestä ja matkasta.

Maantie kulki suoraan Marchienneen näyttäen tervatulta nauhalta keskellä punertavia peltoja. Toisella puolen teki se mutkan kulkien Montsou'n ohi, joka oli rakennettu mäen rinteelle. Tällaisten teitten varrelle, joita rakennetaan kaikkialla tehdaskaupungista toiseen, alkaa ilmestyä rakennus toisensa jälkeen, niin että pian seutu muuttuu työväen kyläksi. Molemmiin puolin tietä oli pieniä tiilitaloja, jotka olivat maalatut eri värisiksi, jotta olisi edes hiukan vaihtelua tässä yksitoikkoisessa näköalassa. Siinä oli keltaisia, sinisiä ja mustia taloja. Viimemainitut luultavasti siksi, että sen värisiksi kumminkin täytyi ennemmin tai myöhemmin muuttua. Paikottain tapasi kaksikerroksisen talon, joka kuului jollekin tehtailijalle, ja aikaan sai edes vähän vaihtelua tässä yksitoikkoisessa talorivissä. Tiilistä rakennettu kirkko neliskulmaisine tapulineen muistutti myöskin jotakin sulatusuunia uutta mallia, sillä se oli mustan hiilipölyn peittämä. Kaikkien noitten sokuri- ja köysitehtaitten sekä myllyjen ohella vilisi joka askeleella ravintoloita ja oluttupia niin paljon, että tuhatta taloa kohti oli yli viisisataa kapakkaa.

Kun Maheun vaimo lähestyi yhtiön rakennuksia ja varastohuoneita, alkoi hän taluttaa lapsia kädestä. He kulkivat nyt Hennebeau'n talon ohi, se oli rakennettu villan tapaiseksi, tiestä erotti sen aita ja pieni puisto vaivaisine puineen. Juuri kun he kulkivat ohi pysähtyivät portilla ajokalut, joista astui kunniamerkeillä koristettu herra ja nainen turkiksissa, varmaankin vieraita Pariisista, sillä rouva Hennebeau, joka näkyi eteisessä, huudahti hämmästyksestä.

— No, astukaa toki, kuhnuiset? — haukkui Maheun vaimo vetäen lapsia perässään...

He saapuivat Maigrat'in talon luo ja vaimo kävi yhä levottomammaksi. Maigrat asui aivan Hennebeau'n vieressä, vain muuri erotti hänen pienen talonsa tirehtörin komeasta rakennuksesta. Siinä oli hänen pitkäkökinen varastohuoneensa ja tien puolella puoti. Maigratilla oli kaupan vähän joka lajia, ruokavaroja, hedelmiä, olutta ja astioitakin. Entisiin aikoihin oli hän Voreux'in päällysmiehenä ja kaupitteli viinaa, mutta sitten ollen johtajien suosiossa laajensi hän liikkeensä, niin että hän vähitellen oli tappanut kaiken vähittäiskaupan Montsoussa. Hän osti tavaroita tukuttain ja laajan työväen ostajapiirin tähden kävi hänelle mahdolliseksi myydä huokeasta, sekä antaa velaksikin. Mutta hän oli täydelleen riippuvainen yhtiöstä, joka oli rakentanut hänelle talon ja varastohuoneen.

— Tulin taas teidän luoksenne, herra Maigrat, sanoi vaimo nöyrästi nähdessään puotimiehen ovella.

Tämä katsoi häneen vastaamatta. Hän oli lihava ja korkea mies, käytöksessään kohtelias, mutta tyyli ja ylpeä siitä, ettei hän koskaan peruuttanut päätöksistään.

— Ettehän aja minua pois kuten eilen. Täytyyhän meidän saada jotain syötävää lauvantaihin saakka. Tosin olemme saaneet teiltä velaksi... kuudenkymmenen frankin edestä kahden vuoden kuluessa...

Hän puhui vaivoin etsien sanoja. Se oli vanha velka, jota oli karttunut viimeisen lakon aikana. He olivat monasti luvanneet maksaa, mutta eivät voineet. Sitä paitsi oli heille hiljakkoin sattunut vaikeus — oli täytynyt maksaa suutarille kaksikymmentä frankia, sillä hän oli uhannut kääntyä lain puoleen. Siksi heillä ei ollut nyt mitään.

Maigrat pudisti vain päätään vastaukseksi.

— Vaikkapa vain kaksi leipää, herra Maigrat. Minä en pyydäkään kahvia... Vain kaksi kolmen naulan leipää päivässä...

— Ei! huusi kauppias vihdoon täyttä kurkkua.

Ovessa näyttäytyi hänen vaimonsa, heikko vaivainen olento, joka vietti päiväkaudet konttorilaskujen ääressä uskaltamatta nostaa päätään. Hän katosi yhtä pian, kun sai nähdä onnettoman vaimon rukoilevan katseen puodin kynnyksellä. Kerrottiin, että hän nurisematta luovutti aviovuoteensa naisostajille. Jos jonkun kivihiilenkaivajan täytyi saada maksuaika lykätyksi, niin ei hänen tarvinnut muuta kuin lähettää kauppiaan luo vaimonsa tai tyttärensä, samantekevä oliko hän kaunis vai ruma,

kunhan hän vain oli taipuvainen.

Maheun vaimoa kiusasi noitten sameitten silmien loukkaava katse. Hän suuttui, voisipa tuon vielä ymmärtää, jos hän olisi nuori, kuten muinoin, mutta nyt, kun hänellä jo on ollut seitsemän lasta. Hän tarttui lapsiinsa ja syöksyi ulos.

— Siitä ei teille koitu onnea, herra Maigrat, muistakaa se!

Nyt perusti hän koko toivonsa Piolainen herrasväkeen. Jolleivät he anna viittä frankia, niin täytyy kuolla nälkään. Hän kääntyi vasemmalle matkalla Joiselle'en. Tienristeyksessä oli tirehtörin asunto. Se oli oikea palatsi, missä Pariisin herrat, ruhtinaat, kenraalit ja muut hallituksen jäsenet joka syksy antoivat suuret päivälliset. Matkalla teki hän laskunsa, miten viisi frankia oli käytettävä: ennen kaikkea ostaisi hän leipää, sitten kahvia, kaban perunoita, neljänneksen voita ja ehkä sitten myös vähän sianlihahyytelöä, sillä isä tarvitsi välttämättä lihaa.

Häntä vastaan tuli pappi Joire Montsousta, hän astui varovasti kantaen hamettaan, ettei se likaantuisi. Hän oli kaikille ystävällinen, mutta pysyi syrjässä kaikista asioista säilyttääkseen hyvät välit sekä isäntiin että työläisiin.

— Terve, herra pastori.

Mutta tämä ei edes pysähtynyt, vaan hymyillen lapsille astui nopeasti ohi, niin että Maheun vaimo jäi suu auki seisomaan maantiellä. Hän ei ollut uskonnollinen, mutta jostain syystä hän oli luullut, että pappi antaisi hänelle jotain.

Täytyi taas kulkea likasta tietä eteenpäin. Oli jälellä vielä kaksi kilometriä ja lapset olivat jo aivan väyksissä riippuen hänen käsivarsillaan. Tien molemmin puolin oli yhä samallaisia autioita aloja, joitten välillä oli sammaltuneita aitoja ja savuttuneita tehdasrakennuksia korkeine savutorvineen. Mutta edempänä laajeni musta tasanko kuin liikkumaton meri ilman ainoatakaan puuta, vain taivaan rannalla siinti Vandamen metsä.

— Kanna minut äiti.

Ja hän kantoi heidät vuorotellen. Tiellä oli vesilätäkköjä ja hän kokosi hameensa, jottei saapuisi sinne liian likasena. Kolmasti oli hän vähällä kaatua liukkaaseen lokaan. Vihdoin saapuivat he portaille, mutta silloin hyökkäsi heidän kimppuunsa kaksi tavattoman suurta koiraa haukkuen niin että lapset alkoivat parkua. Kuskin täytyi tulla avuksi ajamaan ruoskalla koirat pois.

— Riisukaa kengät ja käykää sisälle, sanoi Honorine.

Tultuaan ruokasaliin äiti ja lapset hämmentyivät ja jäivät äänettöminä oven suuhun. Täällä oli niin lämmin ja herra ja vanha rouva nojatuolissa katsoivat niin tyystin heihin.

— Cecile, sanoi rouva, — tee nyt tehtäväsi.

Cecilen tehtävänä oli jakaa almuja. Vanhempain mielestä kuului se hyvään kasvatukseen. Täytyy olla armelias ihmisiä kohtaan ja he kutsuivat kotiansa jumalan huoneeksi. He ylpeilivät siitä, että he harjoittavat järjellisesti armeliaisuutta, sillä he alati pelkäsivät että heitä petetään ja että he siten edistäisivät paheita. Siksi he eivät koskaan antaneet rahaa. Ei koskaan! ei ainoatakaan sou'ta, sillä tiettyhän se oli, että niin pian kuin köyhä sai lantin, niin joi hän sen heti. He jakoivat pääasiallisesti lämpimiä vaatteita sairaille ja lapsille.

— Oi, lapsiraukat! — huudahti Cecile, — kuinka he ovat kalpeat ja viluiset. Honorine, tuo pian kääre kaapista.

Myöskin palvelijattaret, joitten ei tarvinnut huolehtia päivällisestään, katsoivat säälien noita onnettomia. Sisäpalvelijatar meni ylös makuuhuoneeseen, mutta keittäjätär pani kakun jätteet pöydälle ja jäi siihen.

— Minulla on juuri jälellä kaksi villahametta ja pari huivia, jatkoi Cecile. — Saatte nähdä kuinka pienokaisten tulee lämmin niissä.

— Kiitos, neiti kulta, sopersi Maheun vaimo, — te olette kaikki niin hyviä.

Hänen silmänsä täytyivät kyynelistä. Hän luuli jo olevansa varma viiden frankin suhteen. Ei vain osannut keksiä, miten pyytäisi sitä, ellei he itse ehdota. Lapset piiloutuivat äidin hameeseen katsoen sieltä ahnein silmin kakkua.

— Onko teillä vain kaksi lasta kysyi rouva Gregoire keskeyttääkseen vaitiolon.

— Oh, hyvä rouva, minulla on koko seitsemän.

Gregoire oli alkanut lukea taas sanomalehteä, mutta tämän kuullessaan hän melkein hypähti paikaltaan.

— Seitsemän kappaletta! Mutta miksi, herran nimessä?...

— Se on järjetöntä, mutisi vanha rouva.

— Mitä sille voi, — vastasi Maheun vaimo ikäänkuin pyytäen anteeksi. — Ei tullut tuota ajatelleeksi ja niitä yhä vain tipahteli. Ja sitten tuottaahan nekin kun kasvavat. Eläisimmehän mekin yhtä hyvin kuin toisetkin ilman isoisää, joka on tullut kaikille taakaksi. Lapsista voi ainoastaan kaksi poikaa ja vanhin tytär laskeutua kaivokseen. Mutta syöttää täytyy kaikkia, pienokaisiakin.

— Oletteko jo kauan työskennelleet kaivoksessa? kysyi rouva Gregoire.

Maheun vannon kasvot kirkastuivat hymystä.

— Kyllä, kyllä. Minä työskentelin tosin vain, kunnes olin täyttänyt kaksikymmentä vuotta. Kun sain toisen lapsen, niin sanoi lääkäri, etten enää nousisi sieltä elävänä, jos laskeutuisin, sillä jotain ruumiissani oli tullut epäjärjestykseen. Ja olihan kotonakin kyllin tekemistä naimisissa ollen. Mutta miehen puolelta ovat ne työskennelleet ikäajoilta saakka, aina siitä saakka kun alettiin kaivannot.

Gregoire katsoi mietteissään naista ja hänen surkuteltavia lapsiaan vahankalpeine kasvoineen ja haalistuneine hiuksineen, mikä teki heidät rumiksi ja verettömiksi, kuten ovat tavallisesti ne, jotka eivät milloinkaan saa syödä kyllikseen. Syntyi taas hiljaisuus eikä kuulunut muuta kuin tulen räiskettä uunissa. Ilmassakin huokui porvarillista onnellisuutta.

— Mutta missä hän viipyy! — huudahti Cecile kärsimättömänä. — Melaine, mene ja sano hänelle, että käärö on kaapissa alhaalla, vasemmalla puolen.

Mutta Gregoire lopetti ääneen mietiskelyjään, joita heräsi hänen mieleensä näitä nälkäisiä ihmisiä nähdessä.

— Maailmassa on kyllä paljon pahaa, mutta, hyvä nainen, täytyy myöntää, etteivät työläisetkään aina ole järkeviä. Sen sijaan, että he säästäisivät, kuten talonpojat tekevät, niin kivihiihenkaivajat juovat, tekevät velkoja, niin että lopuksi heillä ei ole, millä elättäisivät perhettä.

— Herra on aivan oikeassa, vastasi vaimo, eivät kaikki elä niinkuin pitäisi. Samaa minäkin sanon aina juupoille, jos alkavat valittaa... Minun on sentään käynyt hyvin, mieheni ei juo. Luonnollisesti voi sattua pyhäpäivisin seurassa, että hänkin ottaa vähän liikaa, mutta siinä kaikki. Joi hänkin ennen naimisiin menoaan kuin porsas, jos saan luvan sanoa, mutta nyt jumalan kiitos, on kaikki hyvin... Mutta ei sekään paljoa auta. Sattuu päiviä, kuten tänään esimerkiksi, ettei löydä ainoatakaan souta, vaikka kääntäisi nurin kaikki laatikot.

Hän tahtoi valmistaa heitä viiden frankin asiaan ja jatkoi samallaisella hiljaisella äänellä kertoa velastaan, joka alussa oli niin vähäpätöinen, mutta joka sitten oli kasvanut niin suunnattomasti. Aluksi maksoivat he saamispäivänä, mutta sattuivat kerran myöhästymään eivätkä nyt voi sitä peittää. Totta puhuen ei kivihiihenkaivaja voi tulla toimeen ilman oluttuoppia, täytyyhän hänen huuhtoa kurkkunsa pölystä. Siitä monet alkavat ja jäävätkin istumaan kapakkaan. Mahdollisesti kaivajat saavat liian vähän palkkaa, mutta eihän siihen ole kukaan synynä.

— Minä luulin, sanoi rouva Gregoire, — että yhtiö antaa teille vapaan asunnon ja lämmön.

Vaimo katsahti kirkkaasti palavia hiiliä kamiinissa.

— Kyllähän me saamme hiiliä, lausui hän, eipä se ole parasta lajia, mutta palaahan se sentään. Asunnosta maksamme kuusi frankia kuussa, eihän se tosin ole paljo, mutta toisinaan on hyvin vaikea saada sitäkään kokoon. Tänään voisi vaikka lyödä minut kuoliaaksi, mutta ei voisi löytää ainoatakaan souta.

Herra ja rouva Gregoire olivat vaiti istuen mukavasti, heitä alkoi jo kyllästyttää tuo pitkä kertomus kaikesta tuosta kurjuudesta. Vaimo pelästyi, että oli ehkä suututtanut heidät ja lisäsi tyynen ja järkevän naisen tavoin:

— En minä valita. Niinhän sitä on maailmassa, eikä sitä voi muuttaa, vaan täytyy mukautua. Parasta on täyttää kunnollisesti velvollisuutensa siinä, mihin jumala on asettanut. Eikö totta, herra?

Tähän myöntyi herra Gregoire täydelleen.

— Jos siten ajattelee, nainen hyvä, niin on yläpuolella onnettomuuksien.

Honorine ja Melaine toivat vihdoinkin käärön. Cecile avasi sen ja veti esiin kaksi hametta, liinoja, sukkia ja rukkasiakin. Kaikki sopi mainiosti ja hän kiirehti palvelijatarra sitomaan kaikki nyyttiin. Hänen soitto-opettajattarensa oli vihdoinkin tullut ja hän koetti saada Maheun vaimon ja lapset pikemmin ulos.

— Me olemme nyt hyvin tukalassa tilassa, — sai vaimo vaivoin sanottua, — jospa edes saisin viisi frankia.

Sanat tarttuivat hänen kurkkuunsa, kaikki Maheut olivat ylpeitä eivätkä koskaan kerjänneet. Cecile katsoi pelästyneenä isään, mutta tämä lausui aivan tyynesti, kuten se, joka on täyttänyt velvollisuutensa.

— Mahdotonta. Se ei kuulu meidän tapoihimme.

Nuorta tyttöä liikutti äidin toivoton katse ja hän tahtoi edes tehdä lapsille jotain mieliksi. Nämä tuijottivat yhä vieläkin kakkuun. Hän leikkasi siitä pari palaa ja antoi niille.

— Tässä on teille.

Mutta sitten otti hän ne takaisin ja pyysi vanhaa sanomalehteä.

— Odottakaa, te voitte jakaa sisartenne ja veljienne kanssa.

Hänen vanhempansa katsoivat häneen liikutettuina hänen työntäessä perhettä ulos. Lapset, joilla ei ollut leivän muruakaan kotona, kantoivat kaikella kunnioituksella tuota makeaa kakkua jäätynein kätös.

Vaimo meni vetäen lapsia kädestä. Nyt hän ei nähnyt autioita peltoja, likasta tietä eikä harmaata synkkää taivasta. Mennessään Montsou'n ohi kääntyi hän päättäväisenä Maigrat'in luo ja pyysi häneltä niin vakuuttavasti, että sai lopuksi kaksi leipää, kahvia, voita jopa viisi frankiakin, sillä hän lainasi myös rahaa korkoa vastaan. Mutta ei kauppias tarvinnutkaan Maheun vaimoa, vaan Katarinaa, sen hän ymmärsi heti, kun kauppias kehotti lähettämään tytärtä hakemaan puodista, mitä tarvitaan. No, sittenpä hän nähdään. Katarina kyllä antaa hänelle terveistä nyrkeistään, jos hän koettaisi lähestyä häntä.

III.

Pienen tiilisen kirkon kello työväen kylässä No. 240 löi yksitoista. Tässä kirkossa piti pastori Joire sunnuntaisin jumalanpalvelusta. Kirkon vieressä oli koulun kivitalo. Vaikka ikkunat olivat suljetut, kuului sieltä lasten tavailemista.

Leveällä tiellä, joka jakoi neljä yksitoikkoista rakennusryhmää toisistaan, ei näkynyt ainoatakaan sielua. Pienet puistot näyttivät synkiltä ja surullisilta; paljaine puineen ja likaisine maaperineen. Kaikista savupiipuista savusi, kaikkialla laitettiin päivällistä, väliin näkyi joku nainen ovella ja katosi taas. Vesiränneistä tippui vettä vesisäiliöihin, vaikka sade oli jo lakannut. Nämä punaset rännit, joita sade huuhtoi, tekivät kylän vähän vaihtelevamman näköiseksi, joka äkkiä oli kohonnut kesken avaraa lakeutta ja jota reunustivat mustat tiejuovat.

Palattuaan kylään Maheun vaimo poikkesi erään päällikön vaimon luo, jolla oli jälellä perunasatoa. Syrjässä oli taloryhmä, jota pieni poppelilehdikkö ympäröi, aina neljä taloa yhdessä puisto ympärillä. Yhtiö oli määrännyt nämä rakennukset päälliköille ja vuorivoudeille, jonka vuoksi työläiset nimittivät tätä kylän nurkkaa "Silkkisukaksi", mutta omaa kyläänsä kutsuivat he: "maksavalkasi".

— Hohoi, vihdoinkinpa olemme perillä, — huudahti vaimo Maheu tultuaan kotiin kädet täynnä kääreitä ja työntäen lapsia, jotka olivat aivan nääntyneet ja likaiset.

Tulen ääressä huusi Estella täyttä kurkkua Alziren sylissä. Sokurivesi oli aikoja loppunut ja tyttö koettaessaan saada lasta tyyntymään oli keksinyt olla antavinaan hänelle rintaa. Toisinaan tämä kepponen onnistui, mutta tällä kertaa se ei käynyt. Turhaan oli hän päästänyt röijyn napeista ja painoi lasta laihaan rintaansa, lapsi kimmastui vielä enemmän imiessään nahkaa, josta ei mitään lähtenyt.

— Anna se minulle, — sanoi äiti pantuaan ostokset käsistään. — Hän ei anna meidän puhua

sanaakaan.

Niin pian kuin jukura oli imeytynyt hänen rintaansa, voitiin rauhassa puhua. Kaikki oli järjestyksessä. Pikku emäntä oli siivonnut huoneessa ja hoitanut tulta. Hiljaisuudessa kuului selvään isoisän kuorsaaminen yhtä tasaisena ja säännöllisenä kuin ennenkin.

— Kas, kuinka paljon! — sanoi Alzire hymyillen katsoessaan ostoksia.

— Tahdotko äiti, että minä keittäisin lientä?

Pöytä oli täynnä kääröjä, siinä oli vaatekäärö, kaksi leipää, perunoita, voita, kahvia, sikuria ja puoli naulaa sianlihahyytelöä.

— Ehtii tuota vielä, sanoi äiti väsyneesti, — täytyy poimia suolaruohoja ja purjulaukkaa... Minä keitän kyllä miehille, mutta pane sinä perunat tulelle, niin saamme syödä niitä voin kanssa. Ja kahvia, älä unohda kahvia!

Äkkiä muisti hän kakkua. Hän katsoi lapsiin, jotka kädet tyhjinä tepastelivat lattialla. He olivat siis ahmineet sen matkalla. Ja hän soimasi heitä aika lailla, vaikka Alzire koetti heitä puolustaa.

— Anna heidän olla, äiti. Jos se oli tarkoitettu minulle, niin ei ole väliä. Heidänhän tuli nälkä kulkiessaan niin pitkälle.

Kello löi kaksitoista. Kuului koulusta palaavien lasten puukenkien kolinaa. Perunat olivat valmiit ja kahvi keitettyinä puoleksi sikurista tuoksullaan kiihotti ruokahalua. Tehtiin tilaa pöydän toisessa päässä ja äiti istui siihen. Lapset saivat tyytyä omiin polviinsa. Nuorin poika katsoi koko ajan ahneesti hyytelöä, joka rasvasen paperin sisällä kiinnitti hänen huomiotaan.

Äiti joi kahvia pienin kulauksin pitäen lasia molemmin käsin lämmitelläkseen niitä. Ukko Bonnemort tuli myös. Tavallisesti heräsi hän myöhemmin niin että aamiainen odotti häntä tulella. Nyt alkoi hän murista, kun ei ollut lientä. Mutta kun hänelle sanottiin, ettei aina saa sitä mitä tahtoo, alkoi hän ääneti syödä perunaansa. Toisinaan nousi hän sylkeäkseen tuhkaan.

— Olin vallan unohtaa, äiti, sanoi Alzire, naapurivaimo kävi täällä...

— Menköön menojaan! keskeytti hänet äiti.

Hän ja Levaquen vaimo salaa eivät pitäneet toinen toisistaan. Edellisenä päivänä oli Levaquen vaimo valittanut köyhyyttään, jottei hänen tarvitsisi antaa velkaa. Mutta Levaqueilla olikin nyt juuri hyvät päivät. Bouteloup oli maksanut kahdesta viikosta edeltäpäin. Mutta perheelliset harvoin antoivat toisilleen lainaa.

— Paneppa erilleen kahviannos, sanoi taas vaimo, täytyy antaa takaisin Pierronin vaimolle, jolle olen velkaa toispäivän lainan.

Alzire kääri kahvin paperiin ja äiti meni ulos sanoen, että palaa heti keittämään miehille lientä. Hän otti Estellan syliinsä ja jätti Bonnemortin syömään perunansa loppuun. Lenore ja Henri tappelivat lattialla putoovista perunakuorista.

Maheun vaimo meni suoraan puiston kautta, jottei Levaque huomaisi häntä ikkunasta eikä kutsuisi luoksensa. Heidän puistonsa oli aivan Pierronin puiston vieressä, aitaan oli tehty kolo, josta he kulkivat kylään toistensa luo. Siinä oli myös yhteinen kaivo, josta neljä perhettä ammensi vettä. Siinä oli myös vaja vanhoja työkaluja varten, siinä syötettiin kaniineja, jotka teurastettiin ja syötiin suurina pyhinä. Kello löi yhtä. Tähän aikaan juotiin kaikkialla kahvia eikä ketään näkynyt pihalla eikä ikkunoissa. Vain joku kaivaja kaivoi puistossaan ennen kuin lähti työhön.

Mutta saapuessaan naapurin luo Maheu huomasi hämmästykseseen kadun toisessa päässä kirkon edessä herran ja kaksi rouvaa. Hän pysähtyi hetkeksi ja tunsu heidät. Rouva Hennebeau näytti vierailleen työväen kylää turkiksiin kääriytyneelle naiselle ja kunniamerkeillä koristetulle herralle.

— Miksi sinä vaivaat itseäsi, sanoi Pierronin vaimo, kun Maheu antoi hänelle kahvit. — Eihän sillä olisi kiirettä.

Hän oli kahdenkymmenen seitsemän vuoden vanha ja yleensä pidetty kaunottarena. Hän oli mustaverinen, matalaotsainen, suurisilmäinen ja supukkasuinen. Sitä paitsi oli hän kiemailija, pysyi aina puhtaana ja ollen lapseton säilytti hän kauniin vartalon. Hänen äitinsä, vanha Brule, joka oli kaivajan leski, oli hankkinut tyttärelleen työtä tehtaassa ja vannoi, ettei antaisi rämän koskaan mennä naimisiin kaivajan kanssa. Kun tämä siitä huolimatta meni naimisiin Pierron kanssa, joka, paitsi että hän oli kaivaja, oli lisäksi leskimies ja jolla oli kahdeksanvuotias tytär edellisestä avioliitosta, suuttui siitä äiti vielä pahemmin. Mutta avioliitto oli hyvin onnellinen huolimatta siitä että juoruttiin vaimon

rakastajasta ja miehen leväperäisyydestä. Heillä ei ollut lainkaan velkoja, söivät lihaa kaksi kertaa viikossa ja talossa vallitsi sellainen puhtaus, että voisi peilata pannuihin. Kaiken muun menestymisen lisäksi oli hän tuttavuutensa tähden saanut yhtiöltä luvan kaupitella nisusia ja nekkuja, joita hän säilytti pöntöissä asetettuina riviin kahdelle laudalle ikkunan edessä. Tästä ansaitsi hän kuusi, seitsemän sous'ta päivässä, joskus sunnuntaina kaksikintoista. Ainoa, mikä häiritsi tätä hyvinvointia, oli akka Brulen ainainen murina, mutta hän olikin vanha vallankumouksellinen, joka tahtoi kostaa isännille miehensä kuoleman, eikä myöskään Lydialla ollut herrain päiviä, sillä hän sai liian usein korvalle hyvinvoivilta vanhemmiltaan.

— Kas, kuinka suureksi se on tullut! sanoi Pierronin vaimo hymyillen Estellelle.

— Oh, älä puhukaan, minä olen aivan nääntyä sen kanssa. — Kiitä luojaa, ettei sinulla ole sellaisia. Voit ainakin pysyä siistinä.

Vaikka hänellä itselläänkin kotona oli kaikki järjestyksessä ja joka lauantai pestiin lattiat, niin katseli hän kuitenkin katein silmin tuota valoisaa huonetta, joka melkein oli komeasti sisustettu. Seinällä riippui peili ja kolme taulua.

Pierronin vaimo joi kahvinsa yksin. Kaikki hänen omaisensa työskentelivät kaivoksessa.

— Juo lasillinen kahvia minun kanssani, sanoi hän.

— Ei, kiitos, olen juuri juonut kotona.

— Ei haittaa.

Eikä se tosiaankaan haitannut. He joivat vielä lasillisen ja heidän katseensa osuivat pönttöjen välistä vastakkaisiin ikkunoihin, missä uudinten suuremmasta tai vähemmästä puhtaudesta saattoi päätätä, miten huolellinen emäntä oli. Levaquen uutimet olivat likaisia kuin rääsy, joilla pyyhittiin pannuja.

— Kuinka voi elää sellaisessa liassa, lausui Pierronin vaimo.

Nytpä Maheun vaimo pääsi lempiaiheeseensa. Jospa hänellä olisi niin hyvä vuokralainen kuin Bouteloup, niin koko hänen taloutensa kukoistaisi. Jos osaisi hyvin toimia, niin voisi vuokralaisesta ansaita paljon. Luonnollisesti ei pitäisi olla hänen kanssaan suhteissa. Ja Levaque juo ja lyö vaimoan, hakkailee variete-laulajattaria Montsou'ssa.

Pierronin vaimon kasvot kuvastivat inhoa. Tuollaiset laulajattaret levittävät vain tauteja. Joisellensa oli eräs sellainen, joka tartutti koko kaivannon.

— Minua ihmetyttää, kuinka sinä olet sallinut poikasi rupeamaan tekemisiin heidän tyttärensä kanssa.

— Niin, kukapa sen voi estää. Heidän puistonsahan on aivan meidän vieressä. Kesäisin tapasi Sakarias häntä joka pensaan alla tai vajassa. Kun vaan meni vettä noutamaan, niin siinä ne aina oli.

Tuo oli tavallinen historia kylän yhdyselämästä, joka pahensi nuoria poikia ja tyttöjä. Nuoret parit kohtasivat toisensa pimeän tulien vajan luona. Siinä myös jokainen tyttö synnyttikin ellei hän pitänyt tarpeellisena lähteä edemmäksi pellolle. Sitä ei paheksuttu, jälestäpäin menivät rakastavaiset naimisiin, ainoastaan äidit olivat tyytymättömiä, jos pojat menivät nuorina naimisiin, sillä silloin he eivät enää antaneet perheelle mitään.

— Sinun sijassasi tekisin minä lopun siitä kerrassaan, sanoi Pierronin vaimo. — Sinun Sakariashan on saanut häneltä jo kaksi lasta ja varmaankin he edelleenkin tulevat jatkamaan samalla tavoin... Kyllä sinä saat sanoa hyvästi Sakarian ansiolle.

Mutta Maheun vaimo ojensi raivoissaan kätensä.

— Kuule, mitä sanon. Jos he muuttavat yhteen, niin minä kiroon heidät... Täytyyhän Sakariaan kunnioittaa meitä! Hän on maksanut meille paljon ja on velvollinen korvaamaan meille sen ennenkuin akottuu... Ajattele itse, jos kaikki lapsemme rupeavat työskentelemään toisten hyväksi niin pian kuin kasvavat, niin mitä me saamme heiltä?

Vähitellen rauhoittui hän.

— Niin, niin, saadaampa nähdä... Kuinka väkevää kahvisi on, sinä panet varmaankin paljon.

Juteltuaan vielä hyvän aikaa yhtä ja toista, tuli hänen kiire kotiin valmistamaan ruokaa. Kadulla kulki koulusta palaavia lapsia, siellä täällä ovella näkyi naisia, jotka pälyivät rouva Hennebeau'ta ja tämän vieraita. Tämä käynti alkoi herättää yleistä mielenkiintoa kylässä.

Maheun vaimo oli juuri menemäisillään ovestaansisälle, kun hän sattui Levaquen vaimon kanssa yhteen. Tämä oli tullut ulos puhutellakseen lääkäri Vanderhaghena, joka oli yhtiön palveluksessa. Pienenlääntä tohtorilla oli aina kiire ja paljon työtä, niin että hän antoi neuvojaan ohimennen.

— Herra tohtori, valitti Levaquen vaimo, — minä en voi lainkaan syödä, särkee koko ruumista... Kuulkaa toki minua.

— Jätä minut rauhaan! ärjähti tämä. Hän sinutteli kaikkia. — Juot liian paljon kahvia.

— Mutta tulkaa toki katsomaan miestäni, kannatti Maheun vaimokin, — hänen jalkojansa pakottaa.

— Sinä olet varmaankin häijy häntä kohtaan, jätä minut rauhaan!

Molemmat naiset jäivät keskelle tietä katsomaan poistuvan tohtorin selkään. Katsahtaen toinen toisiinsa kohauttivat he toivottomasti olkapäitään.

— Poikkea luokseni, kutsui Levaquen vaimo. — Minulla on tiedätkö uutinen... Juodaan vähän kahvia. Olen juuri keittänyt.

Maheun vaimo koetti tehdä vastarintaa, mutta myöntyi pian. Olkoon menneeksi, voihan juoda tilkan, ettei naapuri loukkaantuisi. Ja hän astui sisään.

Heidän ruokasalinsa oli tavattoman likainen. Seinissä ja lattialla oli rasvapilkkuja, kaapissa ja pöydällä makasi ruuan jätteitä. Tulen luona istui Bouteloup nojaten kyynärpäillään pöytään lopettaen keitettyä lihapala-annosta. Hän näytti nuorekkaalta kolmenkymmenen viiden ikäiseltä, ollen harteva ja lihava, hyväntahtoisen näköinen. Hänen edessään seiso i Achille, Philomenen esikoinen, joka jo oli kolmannella vuodella ja katsoi rukoilevasti Bouteloup'iin kuin nälkäinen koira. Bouteloup, joka oli hyvin hellä lapsia kohti, pisti pojan suuhun silloin tällöin palan lihaa.

— Odota jalka panen sokuria, sanoi Levaquen vaimo kaataen hienoa, sokuria suoraan pannuun.

Hän oli kuusi vuotta vanhempi kuin Bouteloup ja oli kauhean näköinen. Hänen rintansa riippui alas vatsalle ja vatsa ulottui melkein polviin saakka ja litteissä kasvoissa näkyivät harmahtavat viikset. Bouteloup oli ottanut hänet ilman pitempää harkintaa, kuten otti hänen liemensä, mistä hän noukki vaimon hiuksia, ja kuten käytti hänen lakanoitaan kolme kuukautta kutakin. Vaimo kuului täysihoitoon ja hänen miehellään oli tapana sanoa, että hyvät raha-asiat tekevät välit hyväiksi.

— Tiedätkö mitä, jatkoi Levaquen vaimo, eilen illalla nähtiin Pierronin vaimo "Silkkisukan" luona. Ja herra, sinä tiedät kuka, odotti häntä Rasseneurin takana ja he lähtivät yhdessä pitkin kanavan rantaa. Hm, mitä sanot siitä? Nainut nainen.

— Soo, sanoi Maheun vaimo, — ennen naimisiin menoaan oli Pierronilla tapana antaa voudille kaniineja, nyt on hänen huokeampi lainata vaimoan.

Bouteloup purskahti äänekkääseen nauruun ja pisti Achillen suuhun leipäpalan, joka oli kastettu kastikkeeseen. Molemmat naiset jatkoivat panetella Pierronin vaimoa. Mikä hän on olevinaan? Tavallinen kiemilija, joka ei ole muita kauniimpi, vaan aina huolehtii kauneudestaan, milloin peseytyy, milloin voitelee itseään ja koristaa. Mutta sehän on miehen asia, jos se häntä miellyttää. Onhan sellaisia henkilöitä, jotka ovat valmiit vaikka nuoleskelemaan päällikön lattiaa saadakseen kuulla kiitokset. Heidät keskeytti naapurin vaimo, joka toi Philomenen nuoremman yhdeksänkuukautisen tytön Desiree'n. Philomene oli sopinut, että lapsi tuotaisiin hänen luoksensa kaivokseen, missä hän imetti sitä aamiaista syödessään.

— Mutta minä en voi jättää omaani hetkeksikään, sillä se rupeaa heti huutamaan, sanoi Maheun vaimo katsoessaan nukahtaneeseen Estelle'en.

Mutta hänen ei onnistunut välttää epämieluisia keskustelua, jonka vuoksi Levaquen vaimo oli hänet kutsunut.

— Eikö olisi aika ratkaista se asia, huomautti tämä.

Aluksi olivat äidit puhumatta asiasta olleet yhtä mieltä, ettei lapset saisi naida toisiansa. Sakarian äiti ei tahtonut luopua poikansa palkasta eikä Philomenenkaan äiti tahtonut menettää tyttärensä palkkaa. Mutta kun lapsi kasvoi ja tarvitsi yhä enemmän ruokaa ja lisäksi tuli toinen, alkoi hän yhä kiihkeämmin vaatia häitä. Hän ei suinkaan tahtonut kärsiä tappiota.

— Sakariahan jo on vapaa sotapalveluksesta, alkoi hän, niin ettei enää ole esteitä. Milloin siis määräämme?

— Odottakaamme vielä vähän, lausui Maheu vastahakoisesti. — Oh kuinka olen väsynyt tästä kaikesta. Olisivathan voineet odottaa, kunnes menevät naimisiin. Minä vääntäisin Katarinalta niskan nurin, jos hän käyttäytyisi noin tyhmästi.

Levaquen vaimo kohautti olkapäitään.

— Malta vaan, kyllä hänellekin käy kuten kaikille toisillekin.

Vihanneksia, perunoita ja purjulaukkaa oli pöydän toisessa päässä Levaquen lientä varten. Emäntä ryhtyi kuorimaan niitä ainakin pari kymmentä kertaa, mutta aina se jäi kesken pelkältä suun soittamiselta. Hän ryhtyi niihin taas käsiksi, mutta heitti ne samassa rientäen ikkunan luo.

— Kas, kas! Sehän on rouva Hennebeau vieraineen. Nyt menevät he Pierronille.

Molemmat alkoivat taas sättiä Pierronin vaimoa. Kun yhtiö näytti työväen asuntoja vieraille, niin vietiin he aina hänen luokseen siksi, että hänellä on siistiä. Eikä vieraille suinkaan kerrota kaivosvoudista. Kelpasipa pitää puhtaana, kun rakastaja saa kolmetuhatta frankia, asunnon, lämmöin, vieläpä lahjojakin. Ulkoa on kyllä puhdasta, mutta sisältä. Ja he kaakattivat koko ajan, minkä vieraat olivat Pierronilla.

— Nyt he tulevat, sanoi vihdoin Levaquen vaimo, — kiertävät ympäri. Katsoppa, lintuni, he taitavat mennä sinun luoksesi.

Maheun valtasi kauhu. Olikohan Alzire korjannut pöydältä? Eikä liemikään ole vielä keitetty! Hän sopersi "näkemtiin" ja riensi juoksujalkaa kotiinsa.

Kotona oli kaikki järjestyksessä. Alzire, joka oli pieni järkevä tyttö, oli sitonut vyölleen vanhan pyyhinliinan ja alkanut vakavan näköisenä valmistaa ruokaa, kun näki äidin viipyvän. Hän oli poiminut suolaruohoja ja purjulaukkaa ja kuori parastaikaa vihanneksia sillä aikaa kun vesi lämpeni suuressa padassa miehille pesuvedeksi. Henri ja Lenore onneksi olivat hiljaa katsoen vanhaa kalenteria. Ukko Bonnemort poltti ääneti piippuaan.

Tuskin oli Maheun vaimo ehtinyt kotiin, kun oveen koputettiin.

— Saako tulla, hyvä vaimo?

Huoneeseen tuli rouva Hennebeau. Hän oli pitkä ja komea valkoverinen nainen, joka neljänkymmenen vuotiaaksi oli liian lihava ja elähtänyt. Hän pakotti ystävällisen hymyn kasvoilleensa peläten sisimmässään tahrimesta silkkihamettaan ja mustaa samettisakettiaan.

— Tulkaa, tulkaa, toisti hän vierailleen, me emme häiritse ketään. No, eikö täällä ole siistiä? Ja tällä hyvällä naisella on seitsemän lasta. Ja niin on kaikissa asunnoissa. Kun jo sanoin antaa yhtiö heille koko talon kuudesta frankista kuukaudessa. Alhaalla on ruokasali, ylhäällä kaksi makuuhuonetta, kellari ja puisto.

Herra kunniamerkeissä ja nainen turkiksissa, jotka aamujunassa olivat tulleet Pariisista, eivät tunteneet itseänsä aivan paikallaan tässä oudossa paikassa.

— Kas, puistokin! toisti hieno nainen, mutta sehän on suloista! Täällä on varmaankin hupaista asua.

— Me annamme heille hiiliä enemmän kuin he tarvitsevat, jatkoi rouva Hennebeau. — Kaksi kertaa viikossa käy lääkäri heidän luonaan ja kun he vanhenevat, saavat he eläkkeen, tarvitsematta lainkaan maksaa mitään palkastaan siihen.

— Mutta tämähän on oikea luvattu maa! — huudahti herra kunniamerkeissä teennäisellä ihastuksella.

Maheun vaimo syöksyi esiin tuolineen, mutta rouvat eivät tahtoneet istua. Rouva Hennebeauta alkoi jo kyllästyttää hänen keksimänsä huvitus esiintyä eläinnäyttelijänä ajanvietoksi, mutta vähitellen alkoi hän tuntea inhoa tähän erikoiseen puutteen hajuun, joka henki vastaan puhtaimmistakin taloista, joita hän valitsi näytettäväksi. Kertoessaan kaikkea tuota toisti hän ainoastaan silloin tällöin kuulemiaan katkonaisia lauseita, itse hän ei milloinkaan yrittänyt tutustumaan lähemmin noihin onnettomiin ihmisiin, jotka asuivat aivan hänen läheisyydessään.

— Kuinka herttaiset lapset, sanoi nainen, vaikka ne hänestä tuntuivat vastenmielisiltä suurpöisiltä, takkuisine keltatukkineen.

Maheun vaimon piti sanoa, kuinka vanhoja ne olivat, kohteliaisuudesta esitettiin hänelle muutamia kysymyksiä Estellen suhteen. Ukko Bonnemort otti kohteliaisuuden vuoksi piipun suustaan, mutta hänen ulkomuotonsa herätti kuitenkin levottomuutta, niin oli maanalainen työ hänet näännyttänyt,

hänen jalkansa horjuivat, pää tutisi, kasvot mullan värisinä. Kun hän sai yskänkohtauksen, niin katsoi hän parhaaksi mennä ulos, sillä hänen mielestään oli sopimatonta yskiä sellaisessa seurassa.

Eniten kiitoksia sai Alzire. Kuinka herttainen pikku emäntä esiliinoilleen! Äitiä onnitteltiin tällaisesta tyttärestä... Kyttyrästä ei kukaan huomauttanut, vaikka katseet puhuivat ihmeellisesti säälistä ja inhosta pientä raajarikkoa kohtaan.

— Jos Pariisissa kysytään teiltä meidän työväen asuntoja, niin voitte kertoa, mitä olette nähneet, lopetti rouva Hennebeau. — Täällä on aina yhtä hiljaa kuin nyt ja vallitsevat patriarkaaliset tavat. Kuten näette ovat kaikki onnellisia ja terveitä. Teidän täytyisi tulla tänne lepäämään hiljaisuudessa ja hyvässä ilmassa.

— Mainiota! Mainiota! huudahti mies kunniamerkeissä.

He lähtivät pois aivan ihastuksissaan ikäänkuin olisivat katsoneet jotain harvinaista museota. Maheun vaimo saatettuaan heidät pysähtyi kynnykselle katsomaan kuinka he poistuivat keskustellen.

Portilla pidätti Levaquen vaimo Pierronin vaimon, joka uteliaisuudesta oli rientänyt sinne. Molemmat ihmettelivät ja raivosivat. Aikoivatko nuo ihmiset yöpyä Maheun luona? Sepä mahtoi olla kaunista.

— Kuinka paljon he ansaitsevatkaan, niin ovat he aina ilman rahaa. Mutta ei tuo ole ihmeellistäkään kun on sellaisia paheita.

— Minä sain juuri tietää, että hän tänä aamuna kävi kerjäämässä herrasväki Piolainelta ja että Maigrat joka ennen kielsi antamasta velaksi, antoi nyt. Mutta tiettyhän se on, ettei Maigrat anna ilman vaan.

— Luuletko hänen maksavan? ei, kyllä sen saa Katarina maksaa.

— Mutta eikö sinun mielestäsi hän ollut röyhkeä sanoessaan äsken minulle, että hän vääntäisi niskan Katarinalta, jos tämä sallisi itselleen jotain sellaista. Entä se pitkäkoipinen Chaval? Luuletko ettei hänellä ollut kohtauksia Katarinan kanssa.

— Hiljaa... siinä ne ovat.

Molemmat naiset katsoivat välinpitämättömän näköisinä vieraitten ohikulkiessa, mutta sen jälkeen viittasivat Maheun vaimon luoksensa, jolla yhä vieläkin oli Estelle sylissään. Kaikki kolme katsoivat ääneti rouva Hennebeau'n ja hänen vieraittensa selkään, jotka yhä etäännyivät. Tuskin vieraat olivat etäännyneet kolmeakymmentä askelta, kun kielen pieksäminen uusiintui vielä kivakammin.

— Eivätpä nuo näytä kysyvän vaatteittensa hintoja. Vaikka eivät taida itse olla vaatteittensa arvoisia.

— Se on totta!... Tuota vierasta en tunne, mutta meikäläisestä rouvasta en antaisi neljääkään souta olkoonpa vaikka vielä lihavampi. Ja kauniitapa asioita kerrotaan hänestä...

— Mitä sitten?

— Hänellä kuuluu olevan rakastajia. Ennen kaikkea insinööri.

— Tuo kääpiö. Mutta insinöörinhän hän voi pistää vaikka taskuunsa.

— Mitä siitä. Se häntä miellyttää. Kas kuinka nyrpistää nenäänsä, ei hänelle kelpaa mikään ja hameen helmallaankin tahtoo näyttää että hän halveksii häntä.

Herrasväki jatkoi kävelyään hitain askelin. Kun he saapuivat kirkon luo ajoi heidän luoksensa ajokalut, joista nousi noin neljäkymmenen vanha mies mustassa takissa, hyvin tummaihoisen ja käskevä ilme kasvoissaan.

— Mies, kuiskasi Levaquen vaimo ikäänkuin he voisivat kuulla häntä, sillä pelko, jonka tirehtööri herätti kaikissa kymmenessä tuhannessa työmieheissä, vaikutti häneenkin. — Näkee suoraan, että vaimo pelkää häntä.

Naisten uteliaisuus oli herätetty. Vähitellen tulivat he kaikki ulos kadulle suurempiin ja pienempiin ryhmiin. Likaiset lapset alkoivat myös hyppiä kadulla. Hetkeksi näyttäytyi kadun aidan yli opettajan kalpeat kasvot. Äänten melu muistutti tuulen huminaa.

Suurin ryhmä kokoontui Levaquen oven luo. Ensin tuli kaksi naista, sitten kymmenen ja sitten kaksikymmentä. Pierronin vaimo vaikenä varovaisuuden vuoksi, sillä oli liian monta kuulijaa. Maheun vaimo oli myös ääneti, ilmankos häntä pidettiin kylän järkevimpänä naisena. Estelle heräsi ja alkoi huutaa. Tyynnyttääkseen häntä Maheun vaimo avasi röijynsä ja alkoi siinä haettaa lastaan kadulla.

Hennebeau antoi molempia naisia ajoneuvoihin, jotka sen jälkeen ajoi nopeasti pois. Työläisvaimot huusivat entistä hurjemmin huihtoen käsillään, ikäänkuin koko muurahaiskeko olisi alkanut hyöriä ja pyöriä.

Sillä välin löi kello kolme. Bouteloup ja muut työmiehet lähtivät työhön. Kirkon luona tien käänteessä näyttäytyivät ensimmäiset kaivajat, jotka palasivat kotiinsa.

He kulkivat hiestyneinä mustanaamaisina, kädet rinnoilla ristissä ja selät kumarruksissa. Naiset joutuivat hämminkiin rientäen kukin kotiinsa, sillä paljolta kahvinjuonniltaan ja kielen pieksämiseltään olivat he laiminlyöneet kotitehtävänsä. Melkein kaikkialta kuului huudahtuksia:

— Herranen aika! päivällinen ei ole vielä valmis!

IV.

Kun Maheu palasi kotiin jätettyään Etiennen Rasseneurin luona, tapasi hän Katarinan, Sakarian ja Jeanlinin istumassa käytävässä syöden. Tullessaan kaivostöistä olivat työläiset aina niin nälkäiset, että heti istuivat märkinä kuin olivatkin pöytään, antamatta itselleen aikaa peseytyä tai muuttaa vaatteita. Eivätkä myöskään odottaneet koskaan toinen toistaan, pöytä seiso i aina katettuna, jokainen tuli ja söi silloin kuin ehti työltään.

Maheu huomasi jo ovelta ruuan pöydällä. Hän ei sanonut mitään, mutta hänen kasvonsa kirkastuivat. Koko aamupäivän oli hän ajatellut onnistuuko hänen vaimonsa saamaan jotakin. Mutta nyt oli siinä kaikki, mitä tarvittiin ja vaimo kertoo tietysti myöhemmin, miten hän on sen hankkinut. Ja hän hymyili iloisena.

Katarina ja Jeanlin lopettivat jo syömisensä ja joivat kahvinsa seisaaltaan. Mutta Sakarias ei vielä ollut saanut kyllikseen; hän leikkasi aimo palan leipää ja pani voita päälle. Hän näki kyllä hyytelön, mutta ei koskenut siihen, sillä sitä riitti vain isälle. Kaikki joivat vettä, kuten aina ennen palkan saamista.

— Minulla ei ole olutta, sanoi Maheun vaimo, kun isä oli istunut syömään. — Tahdoin säästää rahaa. Mutta jos tahdot, voi Alzire juosta hakemaan.

Mies katsoi vaimoonsa vielä enemmän hämmästyneenä. Kuinka? Oliko hänellä rahaakin?

— Ei, ei, vastasi hän. — Olen juonut tuopin enkä tarvitse enempää.

Ja Maheu alkoi hyvällä ruokahalulla ahmia leipää, perunoita, suolaruohoja ja purjulaukkaa, joista oli keitetty lientä. Vaimo siirsi lähemmäksi voin, hyytelön, lämmitti kahvin.

Sillävälin oli suursiivous alkanut hellan luona lohkaistussa pesuammeessa. Katarina, joka peseytyi ensimmäisenä, täytti sen lämpimällä vedellä ja riisuutui aivan rauhallisesti alastomaksi. Hän oli kahdeksan vuotiaasta tottunut siihen eikä pitänyt sitä häpeänä. Hän kääntyi vain kasvot tuleen päin ja hankasi ahkeraan mustalla saippualla. Ei kukaan katsonut häneen. Kun hän oli puhdas, nousi hän alastomana portaita ylös jättäen kaikki märät työvaatteensa läjään lattialle. Mutta silloin molemmat veljet alkoivat kiistellä. Jeanlin oli ehtinyt ennemmin pesuammeeseen sillä verukkeella, että Sakarias söi vielä, mutta tämä pukkasi häntä karjasten että sallii kyllä Katarinan peseytyä ensin, mutta ei halua suinkaan peseytyä tuollaisen porsaan jälkeen, jonka jälestä voi kaataa veden koululasten mustepulloihin. Lopuksi peseytyivät he yhdessä vieläpä auttoivat toinen toistaan. Sitten juoksivat he alastomina samoin kuin sisarkin ylös portaita.

— Kas kuinka ovat räiskyttäneen, mutisi Maheu korjaten vaatteet lattialta ja ripusti ne kuivamaan. Alzire, pyyki...

Melu seinän takaa keskeytti hänet. Miehen ääni kiroili, nainen itki ja kuului raskaita lyöntejä.

— Levaque kurittaa vaimoan, lausui Maheu rauhallisesti lopettaessaan syöntinsä. — Merkillistä, Boutelouphan sanoi, että liemi on valmis.

— Vielä mitä, valmis! sanoi vaimo, — näin itse miten vihannekset loikoivat pöydällä kuorimattomina.

Huudot hiljenivät, vihdoin kuului kauhea lyönti, josta seinä tärähti ja sen jälkeen tuli kaikki hiljaa.

— No, jos päivällinen ei ole valmis, niin tuo ei ole ihme, vakuutti Maheu niellessään viimeisen lusikallisen.

Juotuaan vettä päälle ryhtyi hän hyytelöön. Isän syödessä ei saanut jutella silloin, kun hänen oli nälkä. Hän ei tuntenut Maigratin hyytelöä, mutta ei kysynyt vaimoltaan mitään. Henri ja Lenore, jotka leikkivät lattialla lätäköissä, tunsivat lihan hajua ja lähestyksen isää jäivät seisomaan hänen eteensä. He seurasivat silmillään joka palaa ensin täynnä toivoa kun se erkani lautaselta, mutta sitten pettyneinä palan kadotessa isän suuhun. Vihdoin huomasi isäkin heidän ahneet kasvonsa.

— Ovatko lapset saaneet jotain? kysyi hän.

Vaimo epäröi hetken.

— Tiedäthän etten pidä tällaisesta epäoikeudettomuudesta. — Minulta katoaa ruokahalu, kun he siinä pyörivät ja katsovat suuhuni.

— Mutta ovathan he saaneet jo, huusi vaimo harmissaan. — Jos katsoo heitä, niin saisi antaa sinun ja meidän kaikkien osat heille ja he sittenkin vielä pyytisivät, kunnes halkeisivat. Eikö totta, Alzire, me olemme syöneet hyytelöä?

— Tietysti, äiti, vastasi pieni tyttö varmasti; tällaisissa tapauksissa osasi hän teeskennellä yhtä hyvin kuin täysikasvuiset.

Lenore ja Henri seisoivat liikkumatta hämmästyneenä tällaisesta valheesta. Miksi heitä lyötiin, jos he eivät puhuneet totta. Heidän lapsen sydämensä täytyivät katkeruudesta ja he tahtoivat puolustautua.

— Menkää, menkää! — toisti äiti ajaen heidät pöydän toiseen päähän. — Hävetkää töki riippua aina isän lautasessa. Ja vaikka hyytelö olisikin yksin Isälle, niin mitä siitä? Hänhän tekee työtä, ja te vain syötte, laiskurit!

Mutta Maheu kutsui heidät luoksensa. Hän asetti kummankin lapsen polvilleen ja jakoi vuoroonsa. Lapset nielivät sen ihastuksissaan.

Kun hän oli lopettanut, sanoi hän vaimolle:

— Älä vielä kaada kahvia, tahdon ensin peseytyä... Auta minua kaatamaan pois tuo likanen vesi.

He kaatoivat veden ojaan oven luona. Ylhäältä astui portaita alas Jeanlin, joka jo oli pukeutunut kuiviin vaatteisiin. Ne oli hän perinyt veljeltään ja olivat hänelle liian suuret. Hän aikoi puikahtaa huomaamatta ovesta ulos, mutta hänen äitinsä huomasi hänet.

— Mihin sinä menet?

-. Ulos.

— Mihin? Muista poimia salaattia illaksi. Kuuletko? Ellet tuo, niin saat nähdä mitä saat.

— Kyllä, kyllä.

Jeanlin lähti läppäämään puukengillään, kädet housuntaskuissaan ja keinuttaen vartalooaan kuin vanha hiilenkaivaja. Sitten lähti Sakarias, joka oli pukeutunut mustaan sinijuovaiseen nuttuun. Isä huusi hänelle, ettei hän viipyisi liian myöhään, mutta tämä vain keikautti päätään ja lähti menemään piippu suunkolossa.

Pesamme täytettiin taas lämpimällä vedellä ja Maheu alkoi hitaasti riisuutua. Äiti antoi merkin ja Alzire vei heti Henrin ja Lenoren ulos leikkimään, sillä isän oli tapana sanoa, että hän ei ole lapsi, jotta peseytyisi seurassa.

— Mitä sinä teet siellä? huusi Maheun vaimo ylös.

— Paikkaan hamettani, jonka repäsin eilen, vastasi Katarina.

— Vai niin... Älä tule alas, isä peseytyy.

Nyt jäivät mies ja vaimo kahden. Vaimo pani vihdoin lapsen pois sylistään auttaakseen miestänsä peseytymisessä. Maheu saiputti ensin hiuksensa harmaalla saippualla. Tämän saippuan alituisesta käyttämisestä haalistuivat hiukset tullen kellertäviksi. Sitten kapusi hän ammeeseen ja alkoi kaikin voimin hieroa rintaa, vatsaa, käsiään ja sääriään. Hänen vaimonsa seisoi hänen edessään.

— Kun sinä tulit, niin minä näin kasvoistasi, että olit levoton, mutta huomattuasi ruuan pöydällä kirkastuivat kasvosi. Ajattele, Piolainen herrasväki ei antanut minulle penniäkään. Tosin he olivat hyvin

ystävällisiä, antoivat vaatteita lapsille ja minun oli vaikea pyytää.

Hän keskeytti hetkeksi korjatakseen Estellen tuolille, ettei lapsi putoaisi. Isä odotti kärsivällisesti jatkoa, vaikka tämä asia suuresti jännitti häntä.

— Ajattele, Maigrat'han kielsi aivan jyrkästi ja ajoi ulos kuin koiran... Voit käsittää, kuinka hauskaa minulla mahtoi olla!... On kyllä lämmin villavaatteissa, mutta eihän niistä voi laittaa ruokaa.

Mies kohotti päätään, mutta oli yhä edelleen vaiti. Hän ei ollut saanut Piolainesta eikä Maigratilta, mutta mistä tuo kaikki oli? Vaimo sill'aikaa alkoi hangata hänen selkäänsä, mistä hän oli kovin mielissään.

— Silloin menin takaisin Maigrat'in luo ja päästin kieleni siteistä. Sanoin, että hän on sydämetön, että hänelle käy onnettomasti, jos maailmassa on lainkaan oikeutta. Hän sanoi, että olen itsepäinen peikko, mutta kyllä hän kieppuili kuin piru ennen jumalanpalvelusta.

Kertoessaan hankasi hän yhä miehensä selkää aivan kuin lauantaissä hankasi pataansa.

— Mutta nyt kuitenkin tulee meillä olemaan leipää lauantaihin, hän antoi minulle velaksi viisi frankia. Vielä otin häneltä kahvia, sikuria, voita, aioin myös ottaa perunoita ja silavaa, mutta silloin hän alkoi tehdä tenää. Silloin ostin hyytelöä seitsemällä sous'lla ja kahdeksalla sous'lla perunoita, minulle jäi vielä kolme frankia, viisitoista sous'ta. Enkö ole saanut paljon aikaan tänään?

Nyt pyyhki hän miestänsä, joka tunsu itsensä onnelliseksi eikä ajatellut lainkaan, että velka oli maksettava. Nauraen iloisesti sulki hän vaimonsa syliinsä.

— Älä, tuhmahan sinä olet! minähän tulen aivan märäksi. Pelkään Maigrat'in aikeita...

Hän aikoi sanoa Katarinasta, mutta keskeytti. Miksi hän tekisi miestänsä levottomaksi? Siitä tulisi ainaisia huolia.

— Mitä aikeita?

— Petkuttaa meitä, tietysti. Katarinan täytyy tarkistaa laskut.

Maheu syleili häntä taas tahtomatta lainkaan hellittää huolimatta tämän vastustuksesta. Siten päättyi peseytyminen aina koko työväen kylässä. Se oli hänen mielestään ainoa miellyttävä hetki koko päivässä. Hän nimitti sitä jälkiruuksi. Vaimo työnsi hänet nauraen pois luotaan.

— Älähän nyt... Katso, Estelle näkee... Anna minä käännän hänet edes selin.

— Mitä se kolmenkuukautinen nupukka ymmärtää.

Vihdoin alkoi Maheu pukeutua, toisin sanoen veti hän vaan housut sääriinsä. Häntä miellytti istua pesun jälkeen hetkisen alastomana vyötäisiin saakka. Hänen ihossaan, joka oli kalpea kuin tyttöillä, oli hiilen jättämiä naarmuja, joita kaivajat kutsuivat "rokonarviksi." Näistä oli hän erittäin ylpeä ja näytti mielellään leveätä marmorista rintaansa, jossa risteili sinisiä suonia. Kesäsin oli kaikilla kaivajilla tapana sellaisessa asussa mennä ulos vilpottelemaan ja nytkin huolimatta kosteasta ilmasta lähti hän hetkeksi kuistille ja vaihtoi pari vitsikästä sanaa naapurin kanssa, joka samoin seisoi avorinnoin portaillaan.

Kahvia juodessaan kertoi Maheu insinöörin suuttumuksesta kaivoksessa. Nyt oli hän aivan rauhoittunut ja nyökäytti vain päätään vaimonsa neuvoille. Tämä vakuutti yhä, ettei voita mitään, jos rupeaa riitelemään yhtiön kanssa. Sitten kertoi vaimo rouva Hennebeau'n käynnistä. Molemmat olivat sisimmässään ylpeitä tästä vierailusta, vaikeivät ilmaisseetkaan sitä.

— Saako tulla? kuului Katarinan ääni ylhäältä.

— Kyllä, kyllä, isä kuivaa itseään.

Nuori tyttö oli pukeutunut pyhävaatteisiinsa, vanhaan siniseen leninkiin, joka oli hyvin kulunut poimukohdista. Päässä oli hänellä musta tyllihattu.

— Kas tuota, kun on pukenut! Mihin olet menossa?

— Montsouhun ostamaan uutta nauhaa hattuuni... Vanhan olen ottanut pois, se on liian likainen.

— Onko sinulla sitten rahaa?

— Ei, mutta Mouquette on luvannut antaa lainaksi kymmenen sous'ta.

Äiti antoi hänen mennä, mutta ovella pysäytti hänet ja sanoi:

— Kuule, älä vaan osta nauhaasi Maigrat'ilta... Hän petkuttaisi sinua luullen että meillä on kultakasoja.

Isä, joka oli asettunut tulen ääreen, saadakseen tukkansa pikemmin kuiville, huusi tytön jälkeen:

— Muista tulla ajoissa kotiin, ettet jäisi pimeään maleksimaan.

Iltapäivällä työskenteli Maheu puistossaan. Hän oli jo istuttanut perunoita, herneitä ja papuja ja edellisenä iltana oli hän alkanut istuttaa kaalia ja salaattia. Tämä pieni maatilikka antoi heille vihanneksia, ainoastaan perunoita ei tahtonut riittää. Hänen hommatessa siinä, tuli Levaque polttamaan piippuaan. Hän katsoi salaviihkaan roomalaisten salaattiin, jonka Bouteloup oli istuttanut. Ellei heidän vuokralaisensa olisi kaivanut niin ahkeraan, niin ei puistossa kasvaisi muuta kuin nokkosia. Naapurit alkoivat jutella aidan yli. Levaquen mieli ei ollut aivan rauhallinen sen jälkeen kun hän oli lyönyt vaimoaan ja hän alkoi kutsua Maheuta Rasseneurille. Ei kai hän pelkää ottaa pientä tappituikkua? Sitten pelaisivat keilapeliä, juttelisivat tovereitten kanssa ja palaisivat illalliselle. Siten viettivät tavallisesti hiilenkaivajat aikaansa palattuaan kaivannolta. Siinä ei tietysti ollut mitään paheksuttavaa, mutta Maheu teki tenää. Jos jättää salaatin, niin kuivaa se kokonaan. Itse asiassa kieltäytyi hän järkevyydestä, sillä hän ei tahtonut pyytää vaimoltaan ainoatakaan sou'ta.

Kello löi viisi. Pierronin vaimo poikkesi kysymään oliko Lydia juossut pois Jeanlinin kanssa. Levaque sanoi, että siltä näyttää. sillä Bebert oli myös jonnekin kadonnut ja nuo hulivilit ovat aina yksissä hommissa. Maheu rauhoitti heitä, että ehkä lapset poimivat salaattia. Siten alkoivat molemmat miehet laskea raakaa, vaikkakin hyväntahtoista leikkiä nuoren naisen kanssa. Tämä ei suuttunut eikä myöskään mennyt pois, sillä itse asiassa häntä imartelivat nuo kömpelöt sanat, vaikkakin hän huusi heille täyttä kurkkua. Kaikki naiset alkoivat taas soittaa suutaan. Koulu oli suljettu ja kaikki lapset huusivat ja melusivat kadulla. Miehet ryhmittäytyivät myös kolmin neljin polttamaan piippua ja vaihtamaan ajatuksiaan.

Levaque aikoi tunnustaa, kuinka jäntevä Pierronin vaimon käsivarsi oli. mutta silloin tämä suuttui tosissaan ja juoksi pois. Silloin Levaquekin päätti mennä yksin Rasseneurin luo.

Alkoi hämärtää. Maheun vaimo sytytti lampun ja alkoi sättiä ettei Katarina eivätkä pojat tule koskaan kotiin ajoissa. Ei koskaan voi ruveta yhdessä illalliselle. Eikä ole salaattiakaan. Se sopisi mainiosti muhennukseen, joka oli valmistettu perunoista, purjulaukasta ja ruokaruohoista. Koko talo haisi paistetulle sipulille, mistä tuntee köyhän majan.

Mahon palasi pimeään tullen puistosta, istui tuolille ja nojaten seinään nukkui. Niin pian kuin hän illalla istui, vaipui hän uneen. Kello löi seitsemän, Henri ja Lenore tahtoivat välttämättä auttaa Alzirea pöydän kattamisessa ja lopuksi särkivät yhden lautasen. Ukko Bonnemort tuli kotiin ja alkoi jouduttaa illallista, sillä hänen piti palata pian kaivokseen.

— Syökäämme sitten, sanoi Maheun vaimo herätettyään miehensä. — Kyllä he löytävät kotiin, eiväthän he ole pieniä. Harmittaa vain, ettei ole salaattia.

V.

Syötyään Rasseneurin luona, meni Etienne ahtaaseen ullakkohuoneeseensa, josta oli näköala yli Voreux'in ja riisuutumatta heittäytyi vuoteeseen vaipuen väsymyksestä heti raskaaseen uneen. Kahteen vuorokauteen ei hän ollut nukkunut neljääkään tuntia. Kun hän heräsi hämärissä ei hän kauan voinut käsittää, missä hän oli. Hän tunsu pahoinvointia, pää oli lyijynraskas, niin että vaivoin taisi nousta. Hänen teki mieli mennä hengittämään raitista ilmaa ennen illallista ja sitten panna oikein makuulle.

Ilta kävi yhä lämpösemmäksi, paksut pilvenlongat peittivät taivaan, ilmassa tuntui kestävän pohjoissateen lähestymistä. Etäisyys peittyi hämäärään. Kaikki oli väritöntä, surullista ja kuollutta.

Etienne kulki ilman määrättyä suuntaa virkistyäkseen. Voreux, joka näytti nukkuvalta kuopassaan, oli pimeä, ei oltu vielä sytytetty lyhtyjä. Hän pysähtyi hetkeksi katsoakseen, miten työläiset tulivat sieltä. Kello löi kuusi, rengit ja lastaajat hajosivat ryhmittäin lajittelijoitten kanssa.

Ensimmäisinä tulivat la Brule ja hänen vävyensä Pierron. Akka haukkui häntä siitä, ettei hän ollut pitänyt puoltaan riidassa tarkastusmiehen kanssa.

— Selkärangaton matelija! huusi eukko. — Sinä vain ryömit noitten roistojen edessä, jotka juovat vertamme.

Pierron kulki hänen rinnallaan vastaamatta hänelle. Vihdoin sanoi hän:

— Pitikö minun hyökätä päällikön kimppuun ja kärsiä ikävyyksiä? Ei kiitos.

— No niin, ryömi sitten heidän edessään! huusi vaimo. — Piru vieköön kun ei tyttäreni totellut minua!... He ovat tappaneet mieheni ja sinä kai tahdot, että minä kiitän heitä siitä. Älä luule, kyllä minä minä kostan!

Äänet hiljenivät vähitellen etääntyen. Etienne seurasi heitä silmillään. Vanhuksen harmaat hiukset liehuivat, kotkannenä heijastui räikeänä ja laihat käsivarret pieksivät ilmaa. Takaa kuuli hän nuoria ääniä, hän tunsi Sakariaan, joka odotti ystäväänsä Mouquet'ia.

— Tuletkos? kysyi tämä. — Syömme voileivän ja sitten hopsis Vulkaniin.

— Heti, mutta minulla on vähän asioita.

— Mitä sitten?

Hän kääntyi ja huomasi Philomenen, joka tuli lajitteluvajasta.

— Vai niin, mumisi hän ikäänkuin arvaisi, mistä on kysymys. — No, minä menen edeltä.

— Mene, minä saavutan sinut.

Mouquet lähti, kohtasi vanhan Mouquet'in; isä ja poika nyökkäsivät ääneti toinen toisilleen ja menivät eri teitä.

Sakarias vei Philomenen sivutielle kanavan luo. Nainen ei tahtonut, hänen oli kiire, he riitelivät kuten kauan naimisissa ollut pari. Eipä ollut hauskaa tavata aina ulkona etenkin talvella, kun maa on kostea eikä voi piilottautua ruispeltoon.

— No eihän ole kysymys siitä, sanoi Sakarias: kärsimättömästi. — Minä tahdon puhua kanssasi...

Hän kiersi käsivartensa naisen vyötäisille ja vei hänet mukanaan. Kun he olivat laskeneet mäeltä, kysyi Sakarias, onko hänellä rahaa.

— Mihin sinä niitä tarvitset? kysyi tämä.

Sakarias hämmästyi, keksi jonkun kahden frankin velan, josta hänen vanhempansa suuttuisivat.

— Älä lavertele! Minähän näin Mouquet'in ja te varmaankin menette taas Vulkaniin noitten ilkeitten laulajattarien luo.

Sakarias väitti vastaan, vakuutti, löi rintaansa, vannoi. Mutta kun toinen vain pudisti päätään, sanoi hän äkkiä.

— No niin, tule mukaan, jos se sinua huvittaa. Näetkö, et sinä ole lainkaan tielläni. Viisi minä laulajattarista. Tule.

— Entä lapsi? — sanoi Philomene. — Eihän lapselta pääse mihinkään eikä sen huudolta. Anna minun mennä kotiin.

Mutta Sakarias ei päästänyt häntä yhä pyytäen. Sitä vielä puuttuisi, että Mouquet, jolle hän on antanut sanansa, pilkkaisi häntä. Eihän mies voinut kanan tavoin joka ilta kellottaa sängyssään. Philomene taipui. Hän kaivot puseronsa poimusta muutamia kymmeniä sous'n lanttia. Se oli hänen ansionsa ylytyöstä, mitkä rovot hän piilotti äidiltään.

— Näetkö, minulla on viisi, sanoi hän. — Sinulle voin antaa kolme. Mutta vanho, että taivutat äitisi suostumaan avioliittoomme. Minä en enää voi niin elää! Äitini haukkuu minua jokaisesta palasta, jonka panen suuhuni.. No, vanho ensin, ennenkuin annan rahat.

Hän puhui tapansa mukaan hiljaisella, sairaaloisella äänellä, vailla intohimoa, aivan väsyneenä elämän tavastaan. Sakarias vannoi ja vakuutti, että se on päätetty asia. Kun kolme rahakappaletta oli hänen kädessään, syleili hän Philomenea, suuteli ja kutitti ja olisi mennyt vielä pitemmälle ellei tämä olisi päättäväisenä riuhtaissut itsensä irti. Philomene palasi yksin työväenkyllään, mutta Sakarias kiiti peltojen yli saavuttaakseen toverinsa.

Etienne seurasi heitä etäältä tietämättä, mitä oli kysymyksessä, hän luuli sen tavalliseksi kohtaamiseksi. Kaivantotyötään kehittyvät hyvin aikaseen ja hän muisteli Lillen työläisnaisia, joita hän odotti tehtaan nurkan takana, noita tyttöjoukkoja, jotka olivat heitetty oman onnensa nojaan ja puutteen ahdistamina olivat jo neljäntoista iässä aivan turmeltuneet. Toinen kohtaus hämmästytti häntä vielä enemmän. Hän pysähtyi.

Kaivoskummun juurella kahden suuren kiven kolossa istui pieni Jeanlin ja kummallakin puolen Lydia ja Bebert ja riitelivät.

— Vai niin, onko se vähän? Jos tahdotte, niin läimäytän vielä korvalle. Kuka on kaiken tuon keksinyt, hä?

Jeanlin oli tosiaankin keksinyt jotain. Kolmisin olivat he tunnin ajan kierrelleet ketoja kanavan rannikolla poimien salaattia, jolloin hän keksi, etteivät he kotona voi syödä niin paljon salaattia. He lähtivät Montsouhun kaupittelemaan sitä herrasväelle. Bebert'in jätti hän vartioimaan varastoa, mutta Lydian käski kulkemaan talosta taloon tarjoten salaattia. Hän vakuutti, että tytöltä aina kauppa sujuu. Kauppainnossaan oli hän myynyt kaikki ja tyttö oli ansainnut yksitoista sous'ta. Nyt he kolmisin jakoivat voitot.

— Se on väärin! julisti Bebert, — se on jaettava kolmen kesken. Jos sinä otat itsellesi seitsemän sous'ta, niin ei meidän osallemme jää muuta kuin kaksi kummallekin.

— Mitä sanot? Väärinkö? huusi Jeanlin raivoissaan. — Minähän olen poiminutkin eniten.

Tavallisesti antoi Bebert tällaisissa tapauksissa myöden, sillä hän tunsu ystävänsä kohti arkaa kunnioitusta ja luottamusta ja siksi aina sai tyytyä huonompaan. Vaikka hän oli Jeanlinia vanhempi ja voimakkaampi, salli hän tämän lyödäkin itseään. Mutta tällä kertaa oli niin paljon rahan näkeminen kiihottanut häntäkin.

— Eikö totta, Lydia, hän tahtoo ottaa osamme... Jos hän ei jaa tasan, niin sanomme hänen äidilleen.

Jeanlin pui nyrkkiään hänen nenänsä edessä.

— Sanoppa vielä kerran. Koetappa! Minä sanon itse teidän vanhemmillenne, että olette myyneet äidin salaatin. Ja kuinka sinä pääsinpää luulet voivan jakaa yksitoista sous'ta tasan kolmeen osaan? Koeta itse, sinä viisastelija. Sekää, tässä on kaksi sous'ta kummallekin. Ottakaa pian, muuten piilotan ne kaikki taskuuni.

Bebert oli voitettu ja otti kaksi sous'ta. Lydia ei sanonut mitään, hän pelkäsi Jeanlinia ja samalla tunsu hellyyttä häntä kohtaan kuten lyöty aviovaimo. Kun Jeanlin tahtoi antaa hänelle kaksi sous'ta, ojensi hän nöyränä kätensä. Mutta Jeanlin muisti äkkiä jotain.

— Mitä sinä niillä teet? Äitisi ottaa ne heti sinulta, ellet osaa piilottaa. Ennemmin minä säilytän ne sinun varallesi. Kun tarvitset, niin kysy minulta.

Ja kaikki yhdeksän sous'ta katosivat hänen taskuunsa. Jottei tyttö voisi vastata, syleili hän häntä ja nauraen tekivät he yhdessä kuperikeikkaa kummulta alas. Jeanlin kutsui Lydiaa pikku vaimokseen ja he leikkivät yhdessä "rakastelemista", matkien aikuisia, joitten tekoja he seurasivat aina salaa nurkan takaa.

Behert ei saanut koskaan ottaa osaa näihin leikkeihin. Niin pian kun hän lähestyi Lydiaa, sai hän aika iskun Jeanlinilta. Siksi oli hän alati kiukuissaan ja koetti jollain säikäyttää tai häiritä heitä, sillä he eivät lainkaan ujostelleet häntä.

— Hei, katsokaa, tuolla seisoo mies ja katsoo, teihini huusi hän.

Tällä kertaa ei hän valehdellut, sillä Etienne seiso lähellä. Lapset hyppäsivät ja juoksivat nopeasti pois, mutta Etienne kääntyi nauraen pois ja lähti kulkemaan kanavaa myöten. Aikaseenpa nuokin nulikat alkavat, mutta mitä tehdä, kun eivät muuta saa oppia aikuisilta. Ja kuitenkin on surullista nähdä sellaisia lapsia.

Kulkien edelleen kohtasi hän yhä pariskuntia. Hän läheni Requillart'ia, missä rakastavaiset Montsou'sta yhtyivät vanhan kaivoksen raunioilla. Se oli yleinen kohtaamisen paikka. Samoin tässä autiossa nurkassa tytöt toivat esikoisen maailmaan elleivät rohjenneet tehdä sitä kotona. Aita oli lahonut, niin että saattoi vakaasti liikkua rajan yli. Siellä täällä seiso joku parru jälellä entisestä vajasta, vanhoja hiilirattaita lojui läjässä tiellä. Ja näitten lahoneitten raunioitten väliltä kohosi sieltä täältä nuori ruoho tai iti puun alku.

Tytöt olivat täällä kuin kotonaan. Jokaisella oli lempipaikkansa, missä hän voi rakastettunsa kanssa

olla lymyssä. Mutta ei siellä paljoa välitettykään naapureista. Luonto voitti kaikki. Elämän voimakas ääni kutsui kaikkia nuoria tyttöjä ja poikia, jotka melkein olivat vielä lapsia.

Täällä asui myös vanha vahti, Mouque, jolle yhtiö oli antanut asuttavaksi kaksi huonetta lahoneessa tornissa, joka milloin tahansa voisi kaatua. Hänen piti pystyttää parruja katon kannattimiksi. Siinä hän asuikin perheineen, isä ja poika toisessa ja Mouquette toisessa huoneessa. Ikkunoissa ei enää ollut ainoatakaan ehjää ruutua, jonka vuoksi ukko katsoi parhaaksi lyödä siihen lautoja. Tuli pimeä, mutta lämmin. Oikeastaan ei tällä vahdilla ollut mitään vahdittavana; hän hoiti Voreux'in hevosia eikä välittänyt vähääkään Requillart'in raunioista. Siinä säilytettiin ainoastaan kaivosaukko, joka toimi viereisen kaivoksen ilmavaihtotorvena.

Siten eli Moquet vanhuutensa päiviä keskellä tuota rakkauden tyyssijaa. Mouquette oli jo kymmenen vuotiaasta alkanut ottaa osan tuohon elämään, ei kuitenkaan sellaisien poikien parissa kuin Lydia, vaan aikuisten partasuisten miesten seurassa. Isä ei puhunut mitään, sillä hän oli nöyrä isälle eikä koskaan tuonut rakastajiaan kotiin. Vähitellen oli hän tottunut siihen. Joka kerran kun hän palasi Voreux'sta tai matkalla sinne, kohtasi hän joka askeleella pariskuntia. Kun hän kävi risuja kokoomassa tai haki ruohoja kaniineille, täytyi hänen liikkua varovasti, jottei hän sattuisi polkemaan maassa makaavien jalkoihin. Vähitellen tottuivat sekä nuoret että hän toinen toisiinsa, etteivät he enää häirinneet toisiaan.

Vihdoin oli hän oppinut tuntemaan kaikki tytöt Requillart'ssa, kuten puutarhuri tuntee kaikki harakkavarkaansa, jotka syövät tyhjiin kirsikkapensaat. Oi, tuota nuoruutta, kuinka ahne ja kylläntymätön se on! Toisinaan pudisti hän moittivasti päätään, jos joku pari alkoi huutoa liian meluavasti. Yhdestä asiasta vain joutui hän pahalle mielelle, jos nimittäin joku pari asettui liian lähelle hänen asuntoaan, sillä hän pelkäsi heidän reuhtomisestaan seinien hytkivän.

Joka ilta tuli Mouque'n luo kylään vanha Bonnemort ollessaan tavallisella iltapäiväkävelyllään. Molemmat ukot eivät puhuneet paljon, tuskin kymmentä sanaa puolen tunnin kuluessa, jonka he viettivät yhdessä. Mutta heitä miellytti istua yhdessä ja muistella menneitä aikoja tarvitsematta puhua niistä. He istuivat jonnekin pölkylle, silloin tällöin vaihtoivat jonkun sanan ja vaipuivat ajatuksiinsa painaen päät alaspäin. Ympärillä kaikui hillittyjen sanojen ja suutelojen ääntä, toisinaan kuului naurua ja nuorten tyttöjen lämmin tuoksu sekaantui poljetun ruohon tuoksuun. Neljäkymmentä vuotta sitten juuri tällä paikalla, kaivoksen takana oli Bonnemort tutustunut vaimoonsa. Tämä oli niin pieni, että hänen täytyi nostaa hänen hiilirattaille, voidakseen oikein syleillä. Se oli herttainen aika silloin. Ja molemmat ukot nyökäyttäen päätään erosivat usein sanomatta edes jäähyväiset.

Mutta tänä iltana juuri kun Etienne kulki ohi, nousi ukko Bonnemort pölkyltä ja sanoi Mouque'lle:

— Hyvää yötä vaari! Sano, tunsitko "Punatukkaista"?

Mouque oli hetken vaiti ja vastasi mennessään tupaansa:

— Hyvää yötä, hyvää yötä, vaari!

Etienne istui samalle pölkylle. Hänen mielensä tuli yhä ankeammaksi, vaikkei hän tiennyt syytä. Katsoessaan poistuvan ukon selkään muisti hän tulonsa aamulla ja tämän hiljaisen ukon sanatulvaa. Kuinka paljon surua. Ja nuo onnettomat, työstä uupuneet tytöt ovat niin tuhmia, että tulevat vielä iltasin tänne luodakseen itselleen uutta surua ja uusia työnorjia ja raatajia! Eikä loppua näy! Mahdollisesti johtuivat hänen synkät ajatuksensa siitä, että hän oli siinä yksin silloin kun toiset kulkivat parittain. Niin, niin, kaikki ovat samallaisia, kaikilla voittaa intohimot järjen.

Etiennen vielä istuessa siinä hämärissä kulki vielä yksi pariskunta hänen ohitseensa Montsou'sta. Tyttö, joka oli varmaankin vielä aivan nuori, melkein lapsi, teki vastarintaa, hiljaa pyytäen ja rukoillen seuralaistaan. Mutta tämä ääneti vei tytön mukaansa lahonneen vajan nurkkaan, missä oli vanhoja köysiä kasassa. He olivat Katarina ja Chaval. Mutta Etienne ei tuntenut heitä, hän seurasi heitä silmillään ja päätti odottaa, miten tuo kaikki päättyy. Äkkiä saivat hänen ajatuksensa uuden käänteen. Mitä se häneen kuuluu? Tytöt vastustavat vain siksi, että heitä pyydetäisiin.

Kun Katarina oli jättänyt työväenkylän No. 240, lähti hän maantietä myöten Montsou'hun. Jo kymmenvuotiaasta asti, siitä asti kun hän oli alkanut ansaita kaivoksessa, oli hän näin vaeltanut yksin maantietä pitkin kaikessa vapaudessaan samoin kuin kaikki kaivajien lapset. Ettei hän tähän saakka ollut saanut rakastajaa, niin oli se siksi, ettei hänessä vielä ollut herännyt nainen. Saavuttuaan varastorakennusten tykö poikkesi hän pesijättären luo, jonka luona hän oli varma tapaavansa Mouquette'n, sillä tämä vietti täällä iltapäivänsä toisten naisten seurassa kahvipannun ääressä.

Mutta Katarinan ei onnistunut, sillä Mouquette oli juuri vuorostaan tarjonnut kahvia eikä voinut antaa lupaamiansa kymmentä sous'ta. Sen sijaan tarjosi hän Katarinalle kupin kuumaa. Mutta Katarina ei suostunut, että hän lainaisi toiselta häntä varten. Hänen mieleensä johtui äkkiä taikauskoinen ajatus, että nauha tuo hänelle onnettomuutta, jos hän ostaa sen nyt ja hän päätti säästää.

Hän lähti nopeasti takaisin kotiinsa päin. Hän oli sivuuttanut jo Montsou'n viimeiset talot, kun joku huusi häntä nimeltä Piquette kahvilan ovelta.

— Hei Katarina, mihin sellainen kiire?

Se oli pitkäkoipinen Chaval. Tyttöä harmitti, ei sen vuoksi, ettei nuorukainen miellyttäisi häntä, vaan hänen ei tehnyt mieli laskea leikkiä.

— Tule juomaan jotain. Tahdotko? Vähän likööriä.

Katarina kieltäytyi kohteliaasti: jo hämärtää ja häntä odotetaan kotona. Mutta Chaval lähestyi häntä ja alkoi pyytää hellästi. Hän oli jo kauan sitten tahtonut kutsua hänet luoksensa. Hän asui lähellä Piquette'a. Mutta Katarina nauraen lupasi tulevansa silloin kun viikossa tulee olemaan seitsemän torstaita. Puhuessaan yhtä ja toista sattui hän mainitsemaan nauhaa, jota hänen ei ollut onnistunut ostaa.

— Minä ostan sen sinulle! huudahti Chaval. Katarina punastui tuntien, että hänen olisi pitänyt nytkin kieltäytyä, mutta samalla tunsikin hän kiihkeää halua saada nauhaa. Vihdoin hän suostui ehdolla, että hän maksaisi lainan takaisin. Siitä alkoivat he taas puhua leikkiä, mutta kun Chaval ehdotti, että nauha ostettaisiin Maigrat'lta, kieltäytyi Katarina taas.

— Ei, ei, äiti kielsi minun menemästä Maigrat'in luo...

— Tyhmyyksiä, tarvitseeko sinun kertoa, mistä sinä ostit sen. Hänellä on parhaimmat koko Montsou'ssa.

Kun Chaval ja Katarina tulivat Maigrat'in puotiin kuten rakastavainen pari ainakin ostamaan morsiuslahjaa, kävi hän kiukusta punaseksi kuin krapu ja näytteli nauhoja sen näköisenä ikäänkuin hänestä tehtäisiin pilaa. Heidän mentyä seisoivat hän ovella katsoen, miten he etääntyivät pimeyteen. Kun hänen vaimonsa lähestyi kysyäkseen jotain, alkoi pauhata ja huutaa, uhaten että hän pakottaisi kaikkia ryömimään edessään ja nuoleksimaan hänen saappaitaan kiitollisuudesta eikä tuolla tavoin...

Chaval lähti saattamaan Katarinaa. Hän kulki aivan tytön rinnalla kädet riipuksissa samalla saaden tytön kulkemaan, minne hän itse tahtoi. Tyttö huomasi äkkiä, että he olivat poikenneet valtatieltä kapealle polulle joka vei Requillart'iin. Mutta hän ei ehtinyt suuttua. Chaval oli jo kiertänyt käsivartensa hänen vyötäisilleen ja kuiskaili korvalle lempeitä sanoja. Kuinka tyhmä hän on, että pelkää? Voisiko hän tehdä hänelle mitään pahaa, hänhän oli niin hempeä kuin silkki, että hän vallan tahtoi syödä hänet. Ja Chavalin sanat ja hyväilyt saivat Katarinaa värjäjämään. Mitä hän voisikaan vastata? Chaval mahtoi todellakin pitää hänestä. Äkkiä muisti hän toiset kasvot, sen nuoren miehen kasvot, jonka hän oli aamulla nähnyt.

Katarina tointui. Chaval oli vienyt hänet Requillart'in raunioitten luo ja hän peräytyi nähdessään pimeään vajan.

— Ei, ei, sammalsi hän, minä pyydän sinua, päästä minut!

Häntä valtasi pelko tuota miestä kohti, sama pelko, joka valtaa nuorta naista voittoisan miehen edessä, vaikkakin hän olisi taipuvainen antautumaan.

— Ei, ei, minä en tahdo. Minä olen vielä liian nuori... Odota... sitten...

Mutta Chaval lausui:

— Tyhmyyksiä! Mitä sinä turhaan pelkää.

Eikä hän sanonut enempää, vaan sulki tytön voimakkaaseen syliinsä ja tyttö antoi viedä itsensä sukupolvesta sukupolveen perityn alistuvaisuuden uhrina.

Etienne oli istunut liikkumatta ja kuunnellut. Siinä oli taas yksi! Kun he olivat menneet nousi hän. Jokin mustasukkainen viha valtasi hänet. Hän ei enää välittänyt mistään, kulki parruja myöten kolisten saappaillaan. Mutta tuskin oli hän astunut sata askelta, kun hän kääntytyään huomasi hämmästykseseen, että hekin jo tulevat vajasta nähtävästi aikoen palata kylään. Mies oli jälleen kietonut kätensä tytön vartalon ympärille puristaen häntä kiitollisena lähelle itseään ja kuiskailen helliä sanoja. Tyttö näkyi kiirehtivän tyytymättömänä viivytyksestä.

Silloin teki Etiennen mieli välttämättömästi saada nähdä heidän kasvojaan ja hän piilottautui lyhdyn varjoon. Hän oli hämmästyksestä kangistua tuntiessaan ohikulkijoissa Katarinan ja Chavalin. Hän ei aluksi tahtonut uskoa. Oliko mahdollista, että tuo tyttö sinisessä hameessa ja hatussa oli sama kuin aamuinenpoika housuissa ja mekossa? Mutta hän ei enää voinut epäillä: hän tunsikin tytön kirkkaat

vihertävät silmät, jotka olivat syvät kuin vuorijärvi. Sellainen lutka! Selittämättä itselleen syytä tunsihan halua kostaa ja halveksia tyttöä. Kuinka ruma hän olikaan naispuvussa!

Katarina ja Chaval kulkivat hitaasti edelleen aavistamatta, että joku seuraa heitä. Chaval pysäytti hänet yhtenä suudellakseen häntä ja Katarina sulsi hänen hyväilystään hiljaa nauraen. Etienne oli jäänyt nyt jälkeen ja oli pakotettu kulkemaan perästä. He sulki häntä tien ja hänen mieltään velloivat myrkyt kun hän siten oli pakotettu olemaan todistajana kaikelle heidän hellyydelleen. Siis oli totta, mitä Katarina vannoi tänä aamuna. Tähän asti ei hänellä ole ollut rakastajaa. Ja hän oli etääntynyt hänestä, koska ei ollut tahtonut tehdä samoin kuin Chaval, joka nyt olikin ottanut tytön häneltä, sillä aikaa kuin hän katseli sivulta. Häntä raivostutti, hän pui nyrkkiä, hän oli valmis tappamaan tuon miehen.

Kävelyä kesti puolisen tuntia. Kun Katarina ja Chaval lähestyivät Voreux'ta hiljensivät he askeleensa, pari kertaa pysähtyen kanavan luona, kolme kertaa kummun luona hellästi leikkien ja nauraen. Etienne täytyi myös pysähtyä yhtäaikaan, jottei häntä huomattaisi. Hän tahtoi tuntea ainoastaan raakaa katumusta, miksi hän kaikessa hyvydessään oli säälinyt viattomia tyttöjä. Sivutettuaan Voreux'in olisi hän voinut mennä suoraan Rasseneurille illalliselle, mutta hän jatkoi matkaansa heidän jälkeensä itse kylään saakka ja jäi seisomaan varjoon neljännestunnin ajan odottaakseen kunnes Chaval laskee Katarinan kotiin. Vakuutettuna, että he jo olivat eronneet, jatkoi hän matkaa Marchiennes ajattelematta mitään, mutta hän tunsia ahdistusta palatakseen yksinäisyyteen huoneeseensa.

Vasta tunnin kuluttua, kello yhdeksän aikaan palasi hän sanoen itselleen, että hänen täytyi syödä ja mennä levolle, jos hän aikoi seuraavana päivänä nousta kello neljä. Koko kylä nukkui jo, ei missään näkynyt valoa. Päivä oli päättynyt. Väsymyksen murtamina vierähtivät työmiehet suoraan illallispöydältä vuoteeseen.

Rasseneurin valaistussa salissa eräs koneenkäyttäjä ja kaksi päivätyöläistä joivat tuopeistaan. Ennenkuin Etienne astui sisään, heitti hän viimeisen kerran silmäyksen pimeyteen. Taas oli edessä sama avara etäisyys kuin aamulla. Kolme tulikoria paloi samaten muistuttaen veristä kuuta. Ja etäämpänä oli Montsou ja Marchiennes ja kaikki peittyneet pimeyteen. Vain siellä täällä hehkuivat tehtaitten torvet ja paloivat sulatusuunit. Vähitellen laskeutui yö hitaasti maahan peittäen kaikki. Kuului ainoastaan pumppuhuoneen syvät huokaukset, jotka eivät herenneet koskaan, ei yöllä eikä päivällä.

KOLMAS OSA.

I.

Toisena ja seuraavana päivänä Etienne työskenteli kaivoksessa. Elämä meni menojaan, hän alkoi tottua siihen, vaikka se alussa oli tuntunut hänestä mahdottomalta. Ensimmäisten viikkojen yksitoikkoisen kulun keskeytti ainoastaan hänen sairastumisensa kuumeeseen. Kaksi vuorokautta makasi hän kuumeessa hourailleen, että hän lykkää hiilirattaita liian kapeasta aukosta, josta hän itse ei voi mahtua. Se oli tavallinen seuraus uupumuksesta työn alussa ja pian tointui hän siitä.

Päivät päättyi, viikot vierivät, kuukaudet kului. Nyt nousi hän samoin kuin muut työtoverit kello kolme, joi kahvia ja otti mukaan pari voileipää, jotka rouva Rasseneur valmisti hänelle illalla. Säännöllisesti joka aamu kohtasi hän matkalla kaivokseen ukko Bonnemort'in, joka meni kotiin nukkumaan, ja kotimatalla — Bouteloup'n, joka kulki työhön. Hänen yllään oli nahkalakki, housut ja karttunamekko, hän vapisi vilusta lämmitellen vajassa uunin luona. Sitten odotti hän vuoroaan avojaloin vastaanotto-osastossa karmeassa vedossa.

Nyt tunsia hänkin kaikki maanalaiset käytävät paremmin kuin Montsou'n kadut, tiesi, missä täytyi kumartua, kussa kääntyä, siellä sivuuttaa lätäkön. Hän oli niin hyvin tutustunut noihin maanalaisiin

kahden kilometrin käytäviin, että hän olisi voinut kulkea siinä pimeässä ilman lyhtyä kädet taskussa. Joka kerran siinä astuessaan kohtasi hän aina samaa: voudin, joka ohimennen valaisi työläisten kasvot, vanhan Mouque'n hevosineen, Bebertin, joka talutti Bataillea ja Jeanlinin, joka juoksi perässä sulkien ilmaluukkuja, lihavan Mouquetten ja Lydian, jotka lykkäsivät hiilivaunuja.

Eikä Etienne enää kärsinyt niin paljon kosteudesta ja kuumuudesta, kuin alussa. Nyt kulki hän vapaasti savupiippua ylös ja olisi voinut putkahtaa sellaisistakin raoista, joihin ennen ei ollut uskaltanut pistää kättänsäkään. Hän hengitti hiilipölyä tuskin sitä huomaten, näki selvästi pimeässä ja oli tottunut olemaan aamusta iltaan märissä vaatteissa. Ei hän enää turhaan kuluttanut voimiaan, vaan oppi niin pian työn taidon, että kaikki hämmästyivät. Kolmen viikon kuluttua pidettiin häntä kaivoksen taitavimpana rattaitten lykkääjänä. Ei ollut toista, joka lykkäsi rattaitaan niin nopeasti kuin hän, eikä kukaan osannut täyttää niitä huolellisemmin. Pienen kokonsa tähden saattoi hän tunkea joka paikkaan ja vaikka hänen kätensä olivat hienot ja pienet kuin tytöllä, olivat ne raudanlujat. Ollen ylpeä ei hän milloinkaan valittanut, vaikka hän olisi kaatua väsymyksestä. Vain yhdessä suhteessa olivat työtoverit tyytymättömät häneen, ettei hän ymmärtänyt leikkiä. Mutta muutoin alettiin häntä pian pitää oikeana hiilenkaivajana ja vähitellen alkoi hän tottumuksen pakosta muuttua koneeksi.

Eniten muista kiintyi Maheu häneen, sillä hän piti arvossa hyvin suoritettua työtä. Sitä paitsi tunsikin hän vaistomaisesti samoin kuin muutkin, että tämä nuorukainen oli heitä valistuneempi. Hän näki hänen lukevan, kirjoittavan, piirtävän karttoja ja kuuli hänen puhuvan asioista, joista hän oli itse aivan tietämätön. Se ei häntä hämmästyttänyt, sillä kivihiilenkaivajat tavallisesti ovat tehtaalaisia kehittymättömämpiä ja tylsempiä. Mutta häntä hämmästytti tuon nuorukaisen rohkeus ja pelottomuus, millä hän oli hyökännyt työn kimppuun säästyäkseen nälkäkuolemalta. Ensi kerran oli sivultapäin tullut työmies kotiutunut niin pian. Kun oli kiire hiilenhakkuussa eikä Maheu tahtonut häiritä hakkaajia, oli hänen tapana antaa Etiennen tehtäväksi pystyttää kannatin-paaluja, sillä silloin oli hän varma että työ tulee suoritetuksi kunnollisesti. Päälliköt yhäti vaativat heiltä kannatinparrujen pystyttämistä, joka hetki voitiin odottaa, että Negrel ilmaantuisi Dansaertin kera ja alkaisi kiljua. Hän oli huomannut että Etiennen työ tyydytti heitä, vaikka he eivät koskaan ilmaisseet tyytyväisyytensä, vaan yhä uhkasivat, että yhtiö ryhtyy ankarampiin keinoihin. Kaikki sujui vanhan tavan mukaan, mutta salainen tyytymättömyys kyti kaivoksessa ja Maheunkin kädet puristautuivat nyrkkiin.

Sakarian ja Etiennen välit olivat alussa vihamieliset, olivatpa he eräänä iltana vähällä ruveta tappelemaan. Mutta edellinen, joka itse asiassa oli hyväntahtoinen nuorukainen, lauhtui niin pian kuin toinen oli tarjonnut hänelle oluthaarikan ja myönsi kernaasti hänen etevämmyytensä. Levaque sopi myöskin pian Etiennen kanssa, puhui mielellään hänen kanssaan politiikkaa ja vakuutti, että heillä on aivan samat mielipiteet. Ainoastaan Chaval oli yhäti vihamielinen häntä kohti, ei toki niin että hän näyttäisi sitä katseessa tai sanoissa, sillä näennäisesti olivat he hyviä tovereita. Ainoastaan joskus heidän kauan keskustellessaan keskenään syttyi heidän silmiinsä entinen vihamielisyys. Katarina suhtautui heihin kuin väsynyt ja alistuvainen tyttö. Hän oli aina ystävällinen lykkääjätoveriaan kohtaan, mutta samalla alistui nöyrästi rakastajansa oikuille ja otti julkisesti vastaan hänen hyväilyjään. Heidän suhteensa ei enää ollut salainen kenellekään, perhekin tiesi sen, mutta katsoi siihen sormien välitse. Työn jälkeen otti Chaval tytön joka ilta mukaansa Requillart'iin, jonka jälkeen saattoi tytön kotiin ja antoi vanhempain oven edessä viimeisen suutelon koko kylän nähden.

Etienne usein kiusotteli tyttöä näillä hänen kävelyillään ja letkautti toisinaan raakoja vitsejä, kuten oli kaivajien kesken tapana. Tyttö vastasi samalla, vielä kertoi kerskuen rakastajansa temppuja, mutta hämmästytti ja kalpeni kun hänen katseensa kohtasi nuoren miehen katseen. Silloin molemmat kääntyivät pois eivätkä tuntikausiin puhuneet keskenään. Tuntui ikäänkuin he vihaisivat toisiaan jostain syystä, joka on tunnettu ainoastaan heille, mutta josta he eivät milloinkaan puhuneet keskenään.

Tuli kevät. Eräänä päivänä noustuaan kaivoksesta tunsikin Etienne äkkiä nuoren mullan henkeä, hienon ruohon tuoksua ja raikasta, puhdasta ilmaa. Päivä päivältä kävi kevät yhä kauniimmaksi vaalien häntä yhä enemmän pitkän kymmentuntisen työn jälkeen maanalaisen ikuisen pimeän talven jälkeen. Päivät kävivät yhä pitemmiksi. Nyt painuivat he alas kaivokseen aamun koitteessa, silloin kuin punertava taivas valaisi Voreux'in ja höyry aamuruskon valossa näytti punertavalta kohotessaan ylös ilmaan. Nyt ei heitä viluttanut enää, lauhkea tuuli puhalteli ja leivonen viserteli avaruudessa. Kello kolme päivällä häikäisi heitä auringon valo, josta taivaanranta kiilui ja hiilet loistivat kuin rassatut. Kesäkuussa oli ruis jo korkea kuvastuen kauniin viheriän värisenä valkojuurikkaitten tummaan väriin. Rajaton viheriä meri hulmusi vähäisimmästäkin tuulesta ja iltasin tuntui, että meri oli kohonnut korkeammalle kuin aamulla. Poppelit kanavan varrella lehtivät, kummulla kasvoi ruohoa ja siellä täällä näkyi joku kukkanen.

Nyt kun Etienne iltasin lähti ulos, tapasi hän rakastuneita muualla. Hän näki heidän talleamiaan polkuja rukiissa, arvasi heidän pesäpaikkansa pensaikossa ja suuren peltounikukan suojassa. Sakarias ja Philomene tulivat tänne vanhan tavan mukaan. Vanhus la Brule oli aina Lydian kintereillä tavaten hänet siinä Jeanlinin seurassa jossain upeassa ruohikossa. Ja mitä Mouquette'en tulee, niin näkyi hänen päänsä aina siellä täällä rukiin seassa.

Etienne ei välittänyt vähääkään kaikista noista pariskunnista, hän kimmastui ainoastaan tavatessaan Katarinan Chavalin seurassa. Pari kertaa näki hän lähestyessään heidän laskeutuvan maahan, missä paikassa vilja ei enää kohonnut. Erään kerran näki hän Katarinan kirkkaat silmät tähtäpäitten tasalla, jonka jälkeen ne heti taas katosivat. Silloin tuntui hänestä avara tasanko liian alta ja hän vietti kernaammin iltansa Rasseneurilla "Huvissa."

— Antakaa minulle olutta, rouva Rasseneur, tänään en mene mihinkään, jalkani ovat väsyneet.

Ja hän kääntyi toverinsa puoleen, joka istui huoneen nurkassa nojaten päänsä seinään.

— Suvarin, ettekö tahdo juoda vähän?

— Kiitos, en.

Etienne oli tutustunut Suvariniin, sillä he olivat naapureita. Se oli koneenkäyttäjän Voreux'sta, laihahko valkoverinen, noin kolmenkymmenen vanha mies, kapeine kasvoineen, joita ympäröi pitkät hiukset ja pienehkö parta. Terävät valkeat hampaat, kapea nenä ja pieni suu sekä punertava kasvojen väri tekivät hänet tytön näköiseksi. Koko hänen ulkomuodossaan näkyi jotain lempeää itsepäisyyttä ja vain hänen harmaat teräksiset silmänsä säihkyivät toisinaan rajusti. Hänen huoneessaan oli ainoastaan kirstu täynnä kirjoja ja papereita, hän oli venäläinen eikä puhunut koskaan itsestään, mutta hänestä liikkui mitä ihmeellisempiä juttuja.

Kivihiihenkaivajat, jotka yleensä kohtelevat suurella epäilyksellä vieraita, arvasivat hänen hienoista käsistä päättäen, että hän kuului toiseen yhteiskuntaluokkaan. Ensimmäinen luulivat he, että hän oli paennut rangaistusta jostain rikoksesta, mahdollisesti murhasta, mutta hän oli yksinkertainen ja hyvä käytöksessä, jakeli lapsille kaikki pienet rahansa, niin että he alkoivat vähitellen pitää hänet toverinaan. Joku oli lausunut hänestä: valtiollinen pakolainen, joka epämääräinen nimitys sovitettiin heidän silmissään rikoksenkin ja teki hänestä kärsimystoverin.

Ensi aikoina hän ikäänkuin karttoi Etienneä, joka vasta myöhemmin sai kuulla hänen historiansa. Suvarin oli erään aatelistilanomistajan nuorin poika Tuulan kuvernementista. Pietarissa opiskellessaan lääketiedettä yliopistossa liittyi hän sosialistiseen liikkeeseen, jota Venäjän opiskeleva nuoriso siihen aikaan innokkaasti harrasti. Tämän liikkeen innostuttamana oli hän päättänyt oppia jonkun käytännöllisen ammatin voidakseen helpommin lähestyä työväkeä ja tulla sepäksi. Nyt hän eli tästä ammatista paettuaan Venäjältä epäonnistuneen murhayrityksen jälkeen hallitsijaa vastaan. Hän oli kuukauden viettänyt hedelmäkellarissa kaivaen maanalaista käytävää ja valmistamalla pommeja ainaisessa vaarassa lentää itse ilmaan ja räjäyttää koko talon. Hänen omaisensa eivät tahtoneet tietää hänestä ja hän oli maleksinut ympäri Ranskaa vailla ainoatakaan ropoa epäilyttä vakoilemisesta. Vihdoin oli hänen onnistunut päästä Montsou'n kaivokseen työhön. Siinä työskenteli hän jo vuoden ajan vaatimattomana ja vaiteliana, tehden työtä vuoroin viikon päivät ja yöt, aina yhtä huolellisesti ja uutterasti, että päällikötkin asettivat hänet esimerkiksi työmiehille.

— Sinun ei näy koskaan olevan jano, sanoi Etienne nauraen.

— Minua janottaa silloin kun syön, vastasi tämä lempeällä äänellään, melkein ilman vieraanvoittoista ääntämistä.

Etienne alkoi tehdä hänestä pilaa vakuuttaen että oli nähnyt hänet tytön kanssa ruispellolla lähellä "Silkkisukkaa". Mutta Suvarin vain kohotti olkapäitään aivan välinpitämättömästi. Naisenko kanssa? Mitä varten? Hän piti naista toverina, aivan samoin kuin miestä, jos tällä vaan oli rohkeutta ja toverillista tuntoa. Mitä varten muutoin sitoa itseään johonkin, mikä voisi olla vain ohimenevää. Hän ei kaivannut ystävää eikä vaimoa, hän tahtoi olla täysin riippumaton.

Joka ilta, kun kahvila yhdeksän aikaan oli tyhjä vieraista, jäi Etienne hetkiseksi jutellakseen Suvarinin kanssa. Etienne joi oluensa pienin kulauksin ja Suvarin poltti lakkaamatta savukkeitaan, niin että hänen hienot sormensakin kävivät savusta kellertäviksi. Hänen hajamielinen katseensa seurasi savun pyörteitä ja hän itse antautui haaveitten valtaan. Hänen vasen kätensä teki koko ajan hermostuneita eleitä ikäänkuin se koettaisi siepata jotain avaruudessa. Vihdoin oli hänellä tapana ottaa syliinsä kesyen kaniinin, joka juoksenteli vapaasti talossa, ja hän hyväili sitä kauan. Kaniini, jolle hän oli antanut nimeksi "Puola", oli hyvin kiintynyt häneen. Niin pian kuin tämä istuutui, juoksi se hänen luokseen, haisteli hänen jalkojaan ja kynsi häntä kypälillään, kunnes hän otti sen syliinsä, kuten lapsen. Silloin sulki kaniini tyydytyksestä silmänsä ja painoi korvansa alas hänen itsetiedottomasti silitellessä eläimen silkinhienoja harmaita selkääkärvoja myöten.

— Minä olen saanut kirjeen Pluchart'ilta, sanoi Etienne eräänä iltana,

Ravintolassa ei ollut muita läsnä paitsi Rasseneuria ja Suvarinia.

— Vai niin, huudahti ravintoloitsija. — Mitä hän kirjoittaa?

Etienne oli kahtena viimeisenä kuukautena ollut vilkkaassa kirjeenvaihdossa Lillen konemestarin kanssa, jolle hän ilmoitti saaneensa työtä Montsou'n kaivoksessa ja tämä oli heti päättänyt järjestää hänen kauttaan agitationia kivihiilenkaivajien kesken.

— Hän kirjoittaa, että kansainvälinen liitto laajenee, eri haaroilta liitytään siihen.

— Mitä sinä sanot heidän yhdistyksestään? kysyi Rasseneur Suvarinilta.

Tämä puhalsi savun ilmaan ja silitellen Puolan päätä lausui tavallisella tyyneellä äänellään:

— Pelkkiä tyhmyyksiä.

Etienne tulistui. Synnynnäinen kapinanhenki ajoi hänet työn taisteluun pääomaa vastaan, vaikka tietämättömydessään hän rakensi ilmalinnoja. Tällä kertaa oli kysymys kansainvälisestä työväenliitosta, kuuluisasta Internationalesta, joka hiljattain oli perustettu Lontoossa. Eikö se ollut suuremmoinen aate, jonka kautta koituisi oikeuden voitto? Ei ole enää mitään rajoja, koko maailman työläiset nousevat, yhdistyvät taatakseen työläiselle hänen työnsä palkkion. Kuinka yksinkertainen, mutta suuremmoinen järjestö se onkaan, alinna osasto, joka edustaa kuntaa, sitten liitto, joka yhdistäisi saman maakunnan osastot, sitten kansallisuus, ja vihdoin ylinä ihmiskunta, jonka muodostaisi yleinen neuvosto, missä kaikkien kansakuntien kirjeenvaihtajat olisivat edustettuina. Puolen vuoden kuluessa voitaisiin valloittaa maailma ja kirjoittaa isännille lakeja, jos he aikoisivat vastustaa.

— Tyhmyyksiä, toisti Suvarin. — Teidän Kaarlo Marx ei ole ehtinyt sen pitemmälle, vaan uskoo luonnon voimien vaikuttavan. Ei mitään politiikkaa eikä salaliittoja eikä niin? Kaikki tehdään aivan julkisesti ainoana tarkoituksena saada palkat kohoamaan. Hiiteen tuo teidän kehityksenne! Täytyy sytyttää teidän kaupunkinne kaikista maailman neljästä kulmasta, lyödä ihmiset kuoliaaksi, hävittää kaikki maan tasalle, niin sitten kun ei tästä mädäntyneestä maailmasta enää ole korttakaan jäljellä, voi mahdollisesti kasvaa jotakin parempaa sijaan.

Etienne nauroi. Hän ei paljoa välittänyt toverinsa sanoista, sillä hän luuli tämän ilman aikojaan pieksävän kieltään. Rasseneur, joka oli käytännöllisempi ja järkevempi, ei edes suuttunut. Mitään vastaamatta kääntyi hän Etiennen puoleen tahtoen tietää yksityisseikkoja.

— Aijatko siis perustaa osaston tänne Montsou'hun?

Se oli Pluchart'in hartain toivomus. Hän oli pohjoisliiton sihteeri ja koetti etupäässä osoittaa, minkä palveluksen liitto toimittaisi kivihiilenkaivajille, jos he sattuisivat tekemään lakon. Etienne arveli, että lakko voisi pian puhjeta, vaikkapa yksin kannatinpaalujen pystyttämisenstä. Jos vain yhtiö esittäisi jonkun uuden vaatimuksen, tulisivat kaikki kaivokset kuohuksiin.

— Pahinta on jäsenmaksut, — huomautti Rasseneur järkevästi. — Puoli frankia vuodessa yhteiseen kassaan ja kaksi frankia osaston kassaan ei juuri näytä olevan paljon, mutta olen vakuutettu, että enemmistö kieltäytyy maksamasta sitä.

— Sitä suuremmalla syyllä täytyisi perustaa vielä täällä säästökassa, josta saisimme kannatusta taistelun aikana. Joka tapauksensa täytyy sitä ajatella. Minä kyllä olen valmis, kunpa olisivat toisetkin.

Syntyä äänettämyys. Paloöljylamppu tiskillä savusi. Avonaisesta ovesta kuului selvään lämmittäjän lapion iskut hänen ajaessa hiiliä uuniin Voreux'ssa.

— Kaikki on käynyt niin kalliiksi, yhtyi puheeseen rouva Rasseneur; joka oli tullut huoneeseen ja kuunteli synkän näköisenä. — Uskotteko, että tänään sain maksaa munista kaksikymmentäkaksi sous'ta... Ei riitä enää kärsivällisyyttä, vaikka kaikki menisi menojaan...

Tästä asiasta olivat kaikki kolme miestä yhtämieltä. He alkoivat puhua toinen toisensa jälkeen toivottomalla äänellä kertoen toinen toisilleen valituksiaan. Työläiset eivät voineet enää kestää, vallankumous oli tehnyt heidän tilansa vain entistä kurjemmaksi, sillä porvarit olivat anastaneet itselleen kaikki v. 1789 vallankumouksen jälkeen. Totta puhuen ei työläisten osalle tullut mitään yleisen rikkauten ja hyvinvoinnin kasvaessa viimeisenä satana vuotena. Oli julistettu, että he ovat vapaat eikä sen enempää heistä välitetty, vaikka he menehtyisivät. Ja mitä tekevät vapaudellaan? Voivat vapaasti kuolla nälkään! Ei siitä paljoakaan liho, jos antaa äänensä jollekin keikarille, joka loistelee parlamentissa eikä muista heitä, äänestäjiään, lainkaan. Ei, tavalla tai toisella täytyy siinä tehdä muutos. Kysymys siitä miten se on tehtävä, on toisarvoinen, rauhallistako tietä, vaiko murhan ja palon kautta, mutta joka tapauksessa on jotain välttämättömästi saavutettava. Ellei vanhukset sitä saa nähdä, niin ainakin lapset saavat nähdä. Ennenkuin tämä vuosisata päättyy, saa mailina nähdä uuden vallankumouksen, tällä kertaa työväen vallankumouksen, joka rakentaa maailman kokonaan uusille

oikeudenmukaisille ja puhtaille perusteille.

— Täytyy tulla murros, toisti rouva Rasseneur voimakkaasti.

— Niin, niin, huudahtivat kaikki kolme, täytyy tulla murros.

Suvarin hyväili Puolan korvaa, niin että se mielihyvää rypisteli nenäänsä.

— Voiko koskaan kohottaa työpalkkoja? lausui hän hiljaa ikäänkuin itsekseen. — Rautaisen lain kautta pysyy se alhaalla äärimmäisellä rajalla, niin että työmiehelle riittää ainoastaan leipäpalaan ja lasten siittämiseen. Jos se alenee siitä, alkaa työmiehiä kuolla ja työvoiman kysynnän kautta tulevat palkat kohoamaan. Jos ne kohoaa liian korkealle, niin laskeutuu ne taas yhtä pian työvoiman tarjonnan kautta. Se on tyhjän vatsan painolaki, tuomio ikuisen nälkäpakkoon.

Kun hän puhui noin valaisten sosialismia tieteelliseltä kannalta, kävivät Etienne ja Rasseneur levottomiksi ja hämmästyivät hänen toivottomista väitteistään, joihin he eivät tainneet vastata.

— Ymmärrättekö, jatkoi hän katsoen heihin tavallisella tyyneydellään, — täytyy hävittää kaikki, muuten nälkä palaa taas. Anarkia yksin voi auttaa, täytyy huuhtoa maa verellä, puhdistaa tulella! Sitten nähdään.

— Herra Suvarin on aivan oikeassa — lausui emäntä, sillä huolimatta tulisesta vallankumouksellisuudestaan pysyi hän aina kohteliaana.

Mutta Etienneä harmitti oma tietämättömyys. Hän nousi lausuen.

— Emmekö lähtisi nukkumaan. Mitä tässä puhuisikaan, niin tosiasiaksi jää kuitenkin, että minun täytyy huomenna nousta kello kolme.

Suvarin sammutti savukkeen pätkänsä ja laski kaniinin hellästi lattialle. Rasseneur sulki oven ja he erosivat ääneti. Korvissa soi ja päät olivat raskaat tärkeistä ja polttavista ajatuksista.

Joka ilta toistui tuollaista keskustelua tyhjässä huoneessa yhden oluthaarikan ääressä, jota Etienne joi. Hämärät ja sekavat ajatukset hänen päässään alkoivat vähitellen selvitä. Häntä poltti tiedon jano, mutta pitkään aikaan ei hän uskaltanut pyytää naapuriltaan kirjoja. Onnettomuudeksi tällä oli melkein yksinomaan venäläisiä ja saksalaisia kirjoja. Vihdoin onnistui hän saamaan ranskalaisen kirjan, joka kertoi osuuskunnista, vaikka Suvarin kutsui sitä tyhmyyksiksi. Sitä paitsi luki hän joka päivä. "Taistelu" lehteä, jota Suvarin tilasi Genevestä. Mutta jokapäiväisistä keskusteluista huolimatta pysyi Suvarin yhtä umpimielisenä. Hän teki vaikutuksen, ikäänkuin hän olisi satunnainen vieras maailmassa, hänellä ei ollut vakinaista olinpaikkaa maapallolla, oli vailla harrastuksia, omaisuutta tai tunteita.

Heinäkuun alussa alkoi Etiennen tila käydä paremmaksi. Silloin sattui tapaus, joka keskeytti heidän maanalaisen elämänsä yksitoikkoisuuden. Hiilenmurtajat, jotka työskentelivät Guillaumen murtopaikassa, olivat äkkiä havainneet hiililajien täydellisen sekottumisen, mikä aina oli lähellä halkeamaa. Todellakin pian havaittiin halkeama. Insinöörit eivät lainkaan aavistaneet keltaisen halkeaman olemassaoloa huolimatta tarkoista maaperän tutkimuksista. Koko kaivos tuli tästä kuohuksiin, Ylt'ympäri puhuttiin ainoastaan kadonneesta hiilikerroksesta, joka varmaankin oli laskeutunut alemmaksi toisella puolen halkeamaa. Vanhat hiilenkaivajat metsästäjäkoirain tavoin laajensivat sieraimiaan etsien hiiltä. Mutta sillä välin eivät työläiset voineet istua kädet ristissä odottaen hiilikerroksen ilmenevän ja yhtiö alkoi hieroa kauppaa uusista murtopaikoista.

Kerran heidän tullessa työstä ehdotti Maheu, että Etienne liittyisi heidän murtotyökuntaansa, koska Levaque oli liittynyt toiseen työkuuntaan. Päävouti ja insinööri suostuivat siihen, sillä he olivat hyvin tyytyväiset nuoreen mieheen. Etienne myöntyi ilolla tähän tarjoukseen arvokkaammasta työstä, häh tunsu itsensä onnelliseksi Maheun hyvästä kohtelusta.

Jo samana iltana palasivat he kaivokseen ottamaan selvää ehdoista. Tarjolla olevat paikat olivat Filonnière'n murtopaikassa, Voreux'in pohjoisimmassa osassa. Mutta ne näyttivät olevan hyvin epäedullisia, sillä Maheu vain pudisti päätään Etiennen lukiessa ehtoja. Seuraavana päivänä menivät he tarkastamaan paikkaa, joka oli kaukana kaivosaukosta: vuori oli kapera, joka helposti voisi haudata heidät allensa, ja hiililaji oli kovaa. Mutta kuitenkin, jos tahtoi syödä, täytyi tehdä työtä. Siksi lähtivät he seuraavana sunnuntaina huutokauppaan, joka toimitettiin vajassa piiri-insinöörin poissa ollessa, kaivoksen insinöörin ja päävoudin läsnäollessa... Nurkassa seisoi pieni lava ja sen edessä tunkeili viisi-, kuusisataa kivihiilenkaivajaa. Huutokauppa toimitettiin nopeaan, kuului vain kumeita ääniä, jotka huusivat lukuja.

Maheu alkoi jo pelätä, ettei hänen onnistu saamaan ainoatakaan neljästäkymmenestä paikasta, jotka olivat tarjolla. Kilpailijat alensivat hintoja pelästyneinä uhkaavista huhuista lähestyvistä murrosajasta

ja työn seisauttamisesta. Insinööri Negrel ei pitänyt kiirettä, nähdessään tuollaista intoa, vaan odotti alinta mahdollista tarjousta. Eräästä paikasta takertui Maheu erääseen toveriinsa, joka ei myöskään tahtonut siitä luopua. He vähensivät vuorotellen yhden centimen hiilirattaita kohti. Vihdoin voitti kuitenkin Maheu, mutta hän olikin mennyt niin pitkälle, että vouti Richommeekin, joka seisoj takana, pukkasi häntä kylkeen ja mutisi hampaitten välistä, ettei niin alhaisella palkalla voi pysyä hengissä.

Kun he palasivat huutokaupasta, kiroili Etienne niin, että ilma tärisi. Huomattuaan Chavalin, joka palasi kävelyltään Katarinan seurassa, purki hän sisuaan vielä voimakkaampiin sanoihin.

— Perhanan temppuja kiduttaa työväkeä! Nyt pakotetaan jo työläisiä repimään toinen toisiaan!!

Chaval raivostui. Hän ei olisi ikinä sallinut laskea hintoja niin alas. Sakariaskin lausui, että se oli hävytöntä. Mutta Etienne sai heidät vaikenemaan, lausuen raivoissaan hampaita kiristellen:

— Pian tulee kaikelle tälle loppu! Kerran mekin tulemme isänniksi!

Maheu ei huutokaupan jälkeen ollut lausunut sanaakaan. Mutta nyt hän ikäänkuin tointui sanoen:

— Me isänniksi... Piru viekoon! Jo olisikin aika...!

II.

Tuli heinäkuun viimeinen sunnuntai — Montsou'n markkinapäivä. Lauantaina olivat kaikki kylän huolelliset emännät toimittaneet perusteellisen siivoamisen kotonaan ja kaataneet sangottain vettä seiniin ja kivilattialle. Mutta lattia ei ollut ehtinyt kuivaa, vaikkakin siihen oli sirotettu valkosta hiekkaa, mikä oli ylellisyystavaraa heidän laihoihin kassoihinsa nähden. Päivä uhkasi tulevan hyvin kuumaksi, raskaassa ilmassa tuntui ukkosilman enteitä.

Sunnuntaisin alkoi päivä Maheu'lla aivan nurin kurin. Isä heräsi viideltä ja kääntelihe kärsimättömänä vuoteessa vihdoin nousten pukeutumaan, mutta lapsia ei saatu hereille ennen yhdeksää. Maheu lähti puistoon puhaltamaan äkkiväärästään haikuja ilmaan, sitten toisia odotellessa meni hän ruokasaliin ottamaan voileipää. Siten kului aamu. Sitten joutoajan kuluttamiseksi korjasi hän pesuammetta, joka oli alkanut vuotaa, ripusti kellon alle perintöruhtinaan kuvan, joka oli lahjoitettu lapsille. Vihdoin alkoivat perheen jäsenet saapua alas, ukko Bonnemort vei tuolin pihalle lämmitelläkseen auringonpaisteessa, äiti ja Alzire ryhtyivät keittiön hommiin. Saapui Katarinakin Lenoren ja Henri'n seurassa, jotka, hän oli pukunut. Kello löi yksitoista. Talossa tunki jo kaniinin hajua, sen kiehua popottaessa padassa perunain kera, kun Sakarias ja Jeanlin viimeisinä saapuivat alas, vieläkin haukotellen ja uneliain silmin.

Koko kylän väestö oli liikkeellä, kaikki iloitsivat juhlasta ja hapuilivat päästäkseen pikemmin Montsou'hun. Lapset juoksivat kilpaa. Miehet kävelivät velttoina paitahihasillaan. Ikkunat ja ovet olivat selkoselällään, huuto ja melu huoneissa kuului kauas kadulle. Kaikista keittiöistä haisi kaniinille, joka vei voiton köyhien paistetun sipulien hajusta.

Maheut söivät kello kaksitoista. Heillä oli hiljempaa kuin muilla. Vain kadulta kuului naisten kielastavan ovien suussa, lasten soimaamista, näitten juostessa kotiin tai kotoa sopimattomaan aikaan. Naapureittensa, Levaquen kanssa Maheut olivat riidassa jo kolmatta viikkoa Sakarian ja Philomenen häitten takia. Miehet sentään puhuivat keskenään, mutta naiset eivät olleet kuulevinaan toinen toisiaan. Tämän riidan tähden olivat välit Pierronin vaimon kanssa käyneet vielä lähemmiksi. Tänä päivänä vaan Pierronin vaimo ei ollut kotona, hän oli aamusta lähtenyt erään sukulaisensa luo Marchienneen. Tämä herätti kaikkien pilkkaa, sillä kaikki tiesivät, että tuolla sukulaisella on viikset ja että hän on Voreux'in vouti. Maheun vaimo lausui että on hävytöntä jättää perhe markkinapäivänä.

Tänä päivänä oli heillä paitsi lihotettua kaniinia vielä lihalientä ja lihaa. Puolenkuukauden palkka oli saatu edellisenä päivänä niin että heillä ei moneen aikaan oltu nähty sellaisia kemuja. Ei edes pyhän Barbaran päivänä tuona hiilenkaivajien tavallisena juhlanä, jonka he viettivät kolme päivää, ollut kaniini niin lihava ja maukas. Kymmenen paria leukoja olivat innokkaassa toimesta alkaen pikku Estellestä, joka alkoi saada ensimmäiset hampaansa, vanhaan Bonnemort'iin, joka oli kadottamaisillaan kaikki hampaansa. Liha oli niin maukasta, vaikka he vaivoin sulattivat sitä, sillä he söivät sitä harvoin. He söivät kaikki, lutkin narskuivat heidän hampaissaan, illalliseen jäi ainoastaan pieni pala lihaa. Jos tulisi nälkä, sai tyydyttää sen voileivällä.

Ensimmäisenä katosi Jeanlin. Bebert odotti häntä koulun takana. Kahden saivat he odottaa melkoisen kauan Lydiaa, jota la Brule ei tahtonut laskea luotaan. Kun tyttö kuitenkin pääsi puikahtamaan kotoa, alkoi vanhus jankata niin voimakkaasti, että Pierron katsoi parhaaksi paeta kotoa. Hän käveli

tyytyväisen aviomiehen ilme kasvoissaan, joka aviomies on oikeutettu ilman omantunnon vaivaa suomaan itselleen pienen hovin hyvin tietäen, että vaimokin huvitteli.

Kaniinin jälkeen lähti ukko Bonnemortkin. Vihdoin päätti Maheukin mennä ulos hengittämään raitista ilmaa. Hän kysyi vaimoaan eikö hänkin lähtisi. Mihin hän pääsisi lapsilaumalta. Ehkä sentään hän vähän ajan perästä lähtisi. Kyllä hän löytää hänet markkinoilla. Kun Maheu tuli portaille, seisoi hän hetkisen kahdenvaiheilla, mutta sitten poikkesi kuitenkin naapurin luo katsomaan, josko hevonen jo oli valmis lähtemään. Hän tapasi siellä Sakarian, joka odotti Philomenea. Levaquen vaimo alkoi heti jankata tapansa mukaan häistä, huutaen ettei hän salli niin pilkattavan itseään, vaan että hän vielä näyttää. Maheun vaimolle. Hän ei ollut velvollinen ruokkimaan tyttäriensä lapsia tämän kävellessä rakastajansa kanssa. Philomene puki tyynesti hatun päähänsä ja lähti Sakarian kanssa, joka vakuutti olevansa valmis naimaan vaikka heti, jos vain äiti myöntää. Levaque puikahti huomaamatta ovesta ja Maheu seurasi häntä kehottaen Levaquen vaimoa puhumaan vaimonsa kanssa. Bouteloup istui pöydän ääressä syöden juustopalansa loppuun kieltäytyen seuraamasta mukaan juomaan oluthaarikkaa. Hän jäi kotiin kuten kunnon aviomies ainakin.

Vähitellen jätti väki kylän. Miehet lähtivät toinen toisensa jälkeen. Tytöt odottelivat ovella. Katarina huomasi myöskin Chavalin juuri kun hänen isänsä kääntyi kirkon kulmasta. Hän riensi häntä vastaan ja he lähtivät yhdessä Montsou'hun. Äiti, joka oli jäänyt yksin meluavaan lapsijoukkoon, kaasi vielä kupillisen kuumaa kahvia ja joi sitä vähin erin. Kylään jäi nyt ainoastaan naiset, jotka istuen korjaamattomien päivällispöytien ääressä kahvittivat toinen toisiaan.

Maheu oli vakuutettu, ettei Levaque sivuuta "Huvia" ja hän lähti suoraan Rasseneurin luo. Todellakin Levaque oli jo siellä pelaten keilapeliä. Vanhus Bonnemort ja Mouque olivat myös siinä. Aurinko, paahtoi kohtisuoraan, ainoastaan aivan seinän luona oli kapea varjopaikka, mihin Etienne oli asettunut juomaan oluttansa, ikävissään, että hänen toverinsa Suvarin oli loirinut omalle puolelleen. Hän sulkeutui nim, joka sunnuntai huoneessaan ja kirjoitti jotain.

— Tahdotko mukaan? kysyi Levaque Maheuta.

Tämä kieltäytyi. Oli aivan liian kuuma, hän oli nyt jo kuolla janoon.

— Rasseneur! — huusi Etienne, tuoppa vielä tuopillinen, ja kääntyen Maheun puoleen sanoi:

— Tänään maksan minä, tiedä se.

Nyt he jo sinuttelivat kaikki toinen toisiaan. Mutta Rasseneur ei pitänyt kiirettä ja täytyi huutaa kolme kertaa, ennenkuin hänen vaimonsa vihdoon toi lämmintä olutta. Etienne alkoi matalalla äänellä moittia isäntäväkeään. Kyllähän he olivat kelpoihmisiä, jotka ajattelivat järkevästi, mutta olut oli kehno ja samoin ruoka. Hän olisi jo kymmenesti muuttanut, ellei Montsou'sta olisi niin pitkä matka työhön. Mutta ennemmin tai myöhemmin hän kyllä muuttaa johonkin perheeseen.

— Tietysti, myönsi Maheu veltosti, — perheessä sinun tulee huokeampi olla.

Kaikui voimakkaita huutoja, Levaque oli voittanut. Kaikki tulivat iloisiksi tuosta onnistuneesta pelistä. Vielä enemmän ilostuivat he nähdessään Mouquette'n hymyilevät kasvot aidan takaa. Hän oli jo kauan kuljeksanut ympärillä ja uskalsi vihdoin lähestyä kuullessaan naurua.

— Kas, kuinka sinä olet yksin? huudahti Levaque. — Missä kaikki sinun ihailijasi ovat?

— Olen ajanut ne kaikki pois, vastasi tyttö iloisesti. Etsin uutta.

Kaikki alkoivat pilkalla tarjota itseään. Mutta Mouquette pudisti hymyillen päätään. Hänen isänsä kuuli tämän kaiken nostamatta edes katsettaan keiloistaan.

— No, no, kyllä tiedetään, ketä sinä ajat takaa, jatkoi Levaque katsahtaen Etienneen, — mutta hänet täytyy kai sinun ottaa väkisin.

Etienne vilkastui. Mouquette oli todellakin jo jonkun aikaa yrittänyt alkaa lemмен leikkiä Etienneen kanssa, mutta tämä ei tarttunut onkeen, sillä tyttö ei häntä lainkaan miellyttänyt. Kuitenkin se huvitti häntä. Mouquette seiso vielä jonkun aikaa aidan luona katsoen Etienneen suurin silmin, sitten kääntyi hän pois ja tullen äkkiä vakavannäköiseksi lähti kulkemaan auringon paisteessa.

Etienne keskusteli puoliääneen Maheun kanssa vakuuttaen, kuinka välttämätöntä kaikille hiilenkaivajille olisi perustaa Montsou'ssa apukassa.

— Yhtiöhän uskottelee, että se antaa meidän olla täydessä vapaudessa, niin miksi pelkäisimme. Meillä ei ole muuta kuin eläke, mutta senkin määrittelee yhtiö mielivaltaisesti. Eikö olisi hyvä sen rinnalle

järjestää avustuskassa, johon voisi turvautua tarpeen tullessa.

Hän meni yksityisseikkoihin, selitti sen järjestämisohjeet luvaten ottaa itse kaikki järjestääkseen.

— Kyllä minä suostun, sanoi Maheu vihdoin. Mutta se riippuu toisista... Koeta saada heidät vakuutetuksi.

Levaque voitti taas ja pelaajat jättivät pelin juodakseen oluensa. Maheu kieltäytyi juomasta enempää, päivähän on pitkä, ehtii sitä vielä. Hän muisti äkkiä Pierronin. Missä hän mahtaa olla? Varmaankin Lenfant'in kapakassa. Ja hän sai Etiennen ja Levaquen lähtemään kanssaan Montsou'hun. Rasseneurin luo saapui juuri uusi joukko, joka alkoi pelin.

Matkalla täytyi poiketa Casimir'iin ja sitten "Edistyksen" ravintolaan. Toiset kutsuivat heidät ikkunasta, niin eihän saanut kieltäytyä. Joka kerralla täytyi juoda tuopillinen tai kaksikin, jos he vuorostaan tahtoivat myös tarjota. He viipyivät siellä kymmenen minuuttia vaihtaen muutaman sanan ja jatkoivat matkaa huumautumatta oluesta, jota voi juoda suunnattoman määrän humaltumatta.

Lenfant'in kapakassa tapasivat he todellakin Pierronin, joka oli lopettamaisillaan toista oluthaarikkaa. Seuran vuoksi joi hän kolmannenkin. Nyt heitä oli neljä ja he menivät katsomaan, josko Sakarias oli Tisonin kapakassa. Siellä ei ollut ketään. He ottivat kukin tuopin odottaakseen häntä hetkisen. Sieltä he lähtivät Saint-Eloi'n ravintolaan, missä Richomme kestitsi heitä. Sitten vaelsivat he kapakasta toiseen ilman mitään päämäärää, kierrelläkseen vain vähän.

— Emmekö lähtisi Vulkaniin? huudahti Levaque, joka jo oli vähän liikutettu.

Toiset hämillään nauroivat, mutta seurasivat perästä markkinaväen tungoksessa. Vulkanin kapean pitkän salin päässä oli laudoista tehty lava, missä esiintyi viisi laulajataria, Lillen katunaishylkiöitä, kaikki inhottavan rumia esiintyen avokaulaisina ja julkeina. Vieraat saivat, jos tahtoivat ostaa heidän seuraansa kymmenellä sous'lla lavan takana. Täällä kävi pääasiallisesti nuorta väkeä, hiilirattaitten lykkääjiä, sekä poikia että tyttöjä, jopa neljäntoista vanhojakin. Juotiin etupäässä katajaviinaa, harvoin olutta. Ukot saapuivat vain poikkeustapauksessa tänne, ja etupäässä sellaiset, joitten koti oli hunningolla.

Niin pian kun he painoivat puuta erikoispöydän ääressä, alkoi Etienne selittää Levaque'lle kannatuskassa-aatteen. Heränneen tavoin hyökkäsi hän asiaan koko innolla pitäen sitä kutsumuksenaan.

— Jokaisen jäsenen täytyy maksaa yksi franki kuussa, — toisti hän. — Neljän, viiden vuoden kuluttua säästyy näistä frankeista jo nätti summa. No, ja kun on rahaa, niin on voimaa, eikö totta? Vai mitä sanot tästä?

— Ei minulla suinkaan ole mitään sitä vastaan, vastasi Levaque hajamielisenä. — Puhutaanpa siitä sitten.

Häntä hyvin miellytti yksi laulajattarista, lihava valkoverinen nainen eikä hän tahtonut mistään hinnasta lähteä. Mutta Maheu ja Pierron eivät tahtoneet jäädä, vaan lähtivät heti ensimmäisen laulun päätyttyä.

Etienne lähti mukaan. Ulkona tapasivat he Mouquetten, joka nähtävästi seurasi heitä. Hän katsoi Etienneen iloisesti nauraen ikäänkuin kysyen: "etkö tahdo?", mutta Etienne pääsi hänestä leikinlaskulla. Tyttö käänsi suuttuneena selkänsä ja hävisi joukkoon.

— Mutta missä on Chaval? — kysyi Pierron.

— Tosiaankin, sanoi Maheu. — Hän on varmaankin Piquette'n luona. Menkäämme sinne.

Lähestyessään Piquettea kuulivat he sieltä kinaa ja tappelua. Sakarias pui nyrkkiään eräälle hartevalle ja veltonnäköiselle naulasepälle, Chavalin katsoessa heihin sivulta, kädet housuin taskuissa.

— Siinähän on Chaval, sanoi Maheu tyyneästi. — Hän on Katarinan kanssa.

Rakastuneet olivat jo kävelleet markkinoilla viisi pitkää tuntia. Leveällä Montsou-maantiellä, kummun rinteellä, jota ympäröi matalat kirjavat talot, virtasi lakkaamatta ihmisiä, kuin muurahaisia. Musta vetelä loka oli nyt kuivunut ja pilvenä pölytteli ilmassa. Molemmiin puoliin olevat kapakat olivat täynnä ihmisiä, niin että pöytiä oli tuotu uloskin. Siinä kiertokauppiat tarjosivat peilejä ja liinoja tytöille ja miehille veitseejä ja lakkeja, paitsi namusia, prenikoita ja knekkuja. Kirkon luona ammuttiin maaliin. Tien käänteessä Joiselleen hallintorakennuksen vastapäätä tunkeili väki katsellakseen kukkوتاistelua. Etempänä Maigrat'in luona pelattiin biljardia. Ulkoilmassa paistettiin silavaa ja perunoita. Väkijoukko

söi ja joi melkein äänettömänä, raskaana paljosta juomisesta ja syömisestä ja auringon lämmöstä.

Chaval osti Katarinalle peilin yhdeksällätoista sous'illa ja kolmella frankilla kaulaliinan. Joka kierroksella tapasivat he Bonnemort'in ja Mouque'n. Ukot olivat myöskin katsomassa markkinoita astuen vaivaloisesti ja mieltäväisen näköisinä. Mutta toisesta kohtaamisesta he suuttuivat. He huomasivat etäältä, miten Jeanlin opetti Lydiaa ja Bebert'iä varastamaan kauppiaalta viinapulloja. Katarinan onnistui ainoastaan suomata veljeään korvalle, mutta Lydia jo oli pötkinyt tiehensä pitäen saalistaan kainalon alla. Nuo peijakkaat päättäisivät varmasti elämän uransa vankilassa.

Kun he tulivat "Poikkihakatun pään" kapakan luo, pisti Chavalin päähän viedä sinne heilansa kuulemaan peippojen kilpailua. Marchiennestä oli kutsusta saapunut tänne viisitoista naulaseppää tuoden jokainen tusinan häkkiä. Pienet, pimeät häkit olivat kiinnitetyt aitaan pihalla ja niissä istuivat soaistut peipot liikkumatta. Täytyi laskea, mikä lintu laulaisi virtensä useamman kerran tunnin kuluessa. Naulasepät seisoivat rihvelitauluinensa häkkiensä luona merkiten kuinka monta kertaa heidän peipponsa laulavat ja pitäen toisia silmällä.

Kilpailu oli alkanut: peipot alkoivat ensin arasti, mutta vähitellen yhä enemmän innostuen ja kiihottaen toinen toisiaan lauloivat yhä kiivaammin kuumeisen kilpailukiihkon valtaamina, niin että jotkut siitä kaatuivat kuoliaina. Sepät kiihoittivat niitä, huusivat, että ne laulaisivat vielä vähän. Katsojia oli kokoontunut lähes sata henkeä, jotka kaikki seisoivat ääneti ympärillä kuunnellen intohimoisesti tuota helvetin musiikkia, jota sata kahdeksankymmentä lintua toimitti, toistaen kaikki samaa säveltä, mutta eri tahdissa. Voittaja sai ensimmäisen palkinnon — rautalevykahvipannun.

Katarina ja Chaval olivat jo siellä kun Sakarias saapui Philomenen kera. He kättelivät ja istuivat samaan pöytään. Mutta Sakarias äkkiä kuohahti: joku seppä oli nipistänyt Katarinaa jalkaan. Katarina punehtui ja pyysi häntä rauhoittumaan, peläten tappelua. Hän oli kyllä huomannut sepän, mutta varovaisuudesta ei puhunut mitään. Mutta hänen rakastajansa ei siitä paljon piitannut ja kaikki neljä lähtivät ulos, joten asia näkyi päättyvän siihen. Mutta tuskin olivat he tulleet Piquette'en kun sama seppä mitä hävyttömimmän näköisenä esiintyi uhmaten Sakariasta. Sakarian sukukunnia kärsi ja hän hyökkäsi loukkaajan kimppuun.

— Hän on sisareni, senkin roikale! Kyllä minä opetan sinua olemaan hänelle kohtelias!

Toiset riensivät heidän väliinsä, mutta Chaval vain toisti tyynesti:

— Jätä se minun huolekseni.. Minä viisi hänestä, kuuletko!

Tällä hetkellä saapui Maheu seuralaisineen ja lohdutti Katarinaa ja Philomenea, jotka jo olivat alkaneet vetistellä. Kaikki alkoivat nauraa ja seppä oli kadonnut. Haihduttaakseen tapauksen mielestä tarjosi Chaval kaikille Piquettessä olutta. Etiennen täytyi kilistää Katarinan kanssa. Kaikki joivat yhdessä, isä, tytär ja tämän rakastaja, poika ja hänen rakastajattarensa lausuen ystävällisesti "koko seuramme malja!" Pierron tahtoi myös kestitä vuorostaan ja kaikilla oli hyvin hauskaa, kun Sakarias taas raivostui huomattuaan toverinsa Mouquet'in. Hän kutsui häntä mukaansa vaatimaan seppää tilille.

— Minun täytyy pehmittää hänen selkäänsä, että hän muistaisi minut. Chaval, jää sinä tänne Philomenen ja Katarinan kanssa, minä palaan heti.

Nyt tarjosi Maheu vuorostaan. Jos poika niin tahtoo kostaa sisarensa puolesta, niin eihän sitä vastaan oikeastaan voi mitään sanoa. Mutta Philomene, joka saatuaan nähdä Mouquet'in oli aivan rauhoittunut, pudisti vain päätään. Nuo lurjukset lähtevät tietysti suoraa tietä Vulkaniin.

Markkinailtaa vietettiin tavallisesti tanssisalissa "Ilo". Leski Desir piti huoneustoa; hän oli viidenkymmenen vanha akka, pyyleä kuin tynnyri, mutta oli niin reipas ja terve, että kehui itsellään olevan kuusi rakastajaa, jokaisena arkina yksi ja pyhänä kaikki. Kaikkia hiilenkaivajia kutsui hän pojikseen ja heltyi ajatuksesta, että jo kolmekymmentä vuotta hän juottaa heitä oluella. "Ilon" muodosti kaksi huonetta, ravintola tiskineen ja tarjoilupöytineen ja avara tanssisali, jonka lattia oli keskeltä laudoista, mutta syrjästä tiileistä. Juhlapäivinä oli sali koristettu paperikukilla ja kiehkuroilla. Seinillä riippui suojeluspyhimysten kuvia. Katto oli niin matala, että kolme soittajaa, jotka istuivat lavalla, saivat varoa iskemästä päätään siihen. Iltasin ripustettiin lamput kaikkiin neljään nurkkaan.

Tänä sunnuntaina tanssittiin jo kello viidestä asti. Mutta vasta seitsemän aikaan alkoivat salit täyhtyä. Ulkona oli alkanut kova tuuli, joka pyörrytti tomua paistinpannuihin ja markkinavieraitten silmiin. Maheu, Etienne ja Pierron poikkesivat myös "Iloon". Siellä näkivät he Chavalin pyörittävän Katarinaa, Philomenen seisoessa yksin ja katsellessa vain sivulta. Ei Levaque eikä Sakarias palanneet. Kun tanssisalissa ei ollut lavitsoja, tuli Katarina tanssien välillä lepäämään isän luo. Philomene kutsuttiin myös, mutta hän vakuutti, että seisoo mieluummin. Hämärtyi, soittajat vinguttivat minkä jaksoivat eikä salissa voinut nähdä muuta kuin joitakin pyöriviä olentoja ja huiskivia käsiä. Iloisin huudahtuksin tervehdittiin neljää lamppua. Äkkiä nähtiin selvästi punasia kasvoja, hiestyneitä naamoja ja hulmuavia

hameita. Maheu osoitti Etiennelle Mouquettea, joka lihavana ja palleroisena pyöri jonkun laihan työmiehen sylissä. Hän oli vihdoinkin saanut lohdutukseen kiinni erään miehen.

Vihdoinkin kello kahdeksan saapui tänne koko Maheun perhe. Edellä kulki Maheun vaimo Estelle käsivarrellaan ja perässä Alzire, Henri ja Lenore. Vaimo tuli suoraan tänne varmana, että hän täällä tapaisi miehensä. Alkoi saapua toisiakin naisia. Kun Maheun jälestä näkyi saapuvan Levaquen vaimo Bouteloup'n seurassa, joka talutti Philomenen pienokaisia, Achille'ista ja Desiree'ta, alettiin ylt'ympäri supatella. Molemmat naapurivaimot keskustelivat ystävällisesti keskenään. Matkalla oli heidän välillään tapahtunut juhlallinen välien selvittäminen, jolloin Maheun vaimo oli suostunut Sakarian avioliittoon. Hän oli alakuloinen esikoisensa palkan menettämistä, mutta hän tunnusti että oikeus sen vaatii. Tehtyään päätöksen koetti hän salata mielipahaansa; vaikka hänen sydäntään vatvoi ajatellessaan, miten hän nyt tulisi toimeen.

— Istu tähän pöytään, naapuri, sanoi Maheun vaimo osottaen vierasta pöytää.

— Eikö mieheni ole teidän seurassanne? kysyi Levaquen vaimo.

Toiset vakuuttivat, että hän tulee kohta. Kaikki ryhmittäytyivät lykäten molemmat pöydät yhteen. Tilattiin lisää olutta. Huomattuaan äitinsä ja lapsensa, tuli Philomenekin ja istui seuraan. Hän näytti ilostuvan saadessaan kuulla, että hänen häänsä on päätetty asia. Kun kaivattiin Sakariasta, vastasi hän hempeällä äänellään:

— Minä odotan häntä, hän on tuolla.

Maheu vaihtoi katseen vaimonsa kanssa. Hän oli siis suostunut? Maheu kävi heti vakavaksi alkaen polttaa. Hänkin tuli levottomaksi huomimisesta päivästä. Sellainen on tuo lasten kiitollisuus, menevät toisensa jälkeen naimisiin jättäen vanhempansa pulaan.

— Muistatko, kuiskasi Levaquen vaimo kallistaen päänsä Maheun vaimon korvaan, — kuinka sinä sanoit, että kuristaisit Katarinan, jos hän tekisi tyhmyyksiä?

Chaval vei Katarinan perhepöydän luo ja he seisoen isän takana joivat haarikoistaan.

— Tja! vastasin Maheun vaimo alistuvaisen näköisenä, — niinhän sitä aina sanotaan. Hyvä on edes, ettei hän vielä voi saada lapsia. Mutta jos hänkin saisi lapsia ja pitäisi antaa hänet naimisiin, niin kuinka me sitten olisimme?...

Nyt soitettiin polkkaa ja yleisen melun ja rähinän vallitessa kertoi Maheu ajatuksensa vaimolleen. Miksi he eivät voisi ottaa vuokralaisen, esim. Etiennen joka juuri etsii perhettä. Tilaa kyllä riittää, kun Sakarias muuttaa, Silloin he eivät jää aivan tappiolle pojan mentyä. Maheun vaimon kasvatit kirkastuivat, sehän oli loistava ajatus, jos sen saisi järjestetyksi. Tällä kertaa ovat he pelastetut nälkäkuolemasta. Hän tuli heti taas iloiseksi niin, että tilasi lisää olutta.

Etienne sillävälillä valisti Pierronia selittäen hänelle avustuskassan aatetta! Tämä oli jo aivan suostumaisillaan kun Etienne varomattomasti ilmaisi hänelle kassan todellisen tarkoituksen.

— Ja jos meillä puhkee lakko, sanoi hän, — niin tiedätkö, kuinka tärkeä sellainen kassa silloin olisi. Silloin vieköön huuti koko yhtiön, sillä meillä tulisi olemaan varaa pysyä hengissä ensimmäisenä aikana. Vai? Sinä siis yhdyt, se on päätetty, niinkö?

Pierron kalpeni, ja painoi silmänsä alas.

— Minä ajattelen vielä, sopersi hän. — Jos käyttäytyy hyvin, on se paras säästökassa.

Maheu kääntyi Etienneen ehdottaen hänelle suoraan muuttamaan heille. Etienne suostui kernaasti, sillä hän oli jo kauan halunnut muuttaa kylään ollakseen siten lähempänä tovereitaan. Kaikki oli parin sanoin sovittu, päätettiin vain odottaa Sakarian häitä.

Nyt palasivat vihdoinkin Sakarias itse, Levaque ja Mouquet. Kaikki kolme levittivät viinan hajua ja tyttöjen kirpeää myskihajua. He olivat tuntuvasti humalassa ja saapuivat iloisina pukaten toisiaan ja virnistellen. Saatuaan tietää että hänet tahdotaan naittaa, purskahti Sakarias nauramaan. Philomene lausui aivan tynnosti, että hän mieluummin näki hänen nauravan kuin itkevän. Kun ei enää ollut tuolia riittävästi, siirtyi Bouteloup antaen tuolillaan tilaa Levaque'lle. Tämä ihastui äkkiä siitä, että kaikki olivat täällä yhdessä, niin kodikkaasti ja tilasi kaikille olutta.

— Helkkari! eihän häitä aina saa juhlia! räyhäsi hän juopuneella äänellä.

He istuivat siinä kello kymmeneen. Toinen toisensa jälkeen saapui naisia tapaamaan miehiään viedäkseen heidet kotiin! Heidän perässään kulki lapsilauma. Äidit päästivät liivin napeista antaen

lapsille rintaa vähääkään ujustelematta. Toisille pienokaisille annettiin olutta. Desir'in leskeä olut virtasi. Oli niin ahdasta, että istuttiin kylki kyljessä, tyrkäten toisiaan polvillaan, mutta se ei lainkaan häirinnyt yleistä iloa. Kaikkien suut ulottuivat korviin saakka. Oli kuuma kuin pätsissä ja jokainen koetti päästää nappinsa vilpotellakseen edes vähän. Tanssijoista valui hiki virtanaan heidän pyöriessä pölyssä ja tomussa. Pojat käyttivät tilaisuutta saadakseen joku naislykkääjä kompastumaan ja kaatumaan parineen. Jalat tömisivät niin rajusti, että koko talo uhkasi kaatua.

Joku kertoi ohimennen Pierronille, että hänen tyttärensä Lydia makasi kadulla keskellä käytävää. Hän oli saanut osansa varastetusta pullosta ja makasi nyt kuin kuollut. Isän piti kantaa hänet kotiin, mikä Bebert'in ja Jeanlinin mielestä tuntui hyvin hassulta. Tämä tuli kaikkien lähtömerkiksi, Maheun ja Levaquen perheet menivät yhdessä. Kentällä saavuttivat he Bonnemortin ja Mouque'n, jotka ukot myöskin olivat vihdoinkin päättäneet lähteä Montsou'sta ja kulkea läppäsivät kankeilla sääriällään. Kaikki yhdessä kulkivat vielä markkinapaikan ohi, missä vähin erin alettiin sammuttaa tulia ja tyhjien kapakkojen ovista pulppuili kaadettua olutta. Kylään saavuttiin myöhään eikä ketään haluttanut syödä illallista. Maheun perheen jäsenet märehivät puolinukuksissa aamusta jäänyttä lihaa.

Etienne vei Chavalin mukaansa Rasseneurin luo ottamaan viimeisen tuikun iltatuimaan.

— Kernaasti! huudahti Chaval kun Etienne oli hänelle selittänyt apukassansa aatteen. Anna kourasi tänne! Sinä olet kelpo poika.

Etienne alkoi tulla pönnään.

— Niin, niin olkaamme ystäviä! huudahti hän. — Oikeus ensi sijalle. Sen puolesta olen valmis luopumaan sekä oluesta että likoista. Sydämelläni on ainoastaan yksi asia, että tehtäisiin tilit selviksi noitten saakelin porvariensa kanssa!

III.

Elokuun puolivälissä muutti Etienne Maheun luo, joksi ajaksi Sakarias mentyään naimisiin oli saanut yhtiöltä huoneuston perheelleen.

Ensimmäisinä päivinä vaivasi Etienneä Katarinan läheisyys. He olivat aina yhdessä, sillä hän korvasi nyt vanhinta veljeä ja makasi Jeanlinin kanssa samassa vuoteessa vastapäätä tytön vuodetta. Hänen piti pukeutua ja riisuutua tytön nähden ja nähdä tytön pukeutuvan. Kun tyttö oli paitasillaan näki Etienne hänen maitovalkean, ikäänkuin läpikuultavan ruumiin. Hän tunsu mielenkiikkaa nähdessään tytön noin valkeana ikäänkuin hänet olisi pistetty maitoon kaulasta kantapäihin, vain kaulassa oli ahavoittunut juova ja kädet ja kasvot olivat tärvellyt hiilitomusta ja harmaasta saippuasta. Hän koetti joka kerran kääntyä pois päin, mutta vähitellen tuli hän tuntemaan tytön kokonaan, — ensin jalat, jotka hän näki alas painuneitten ripsien alta, sitten valkeat käsivarret ja kaulan hänen aamuisin peseytyessä. Tyttö katsomatta häneen riisuutui nopeasti ja notkeana ja vikkelenä luiskahti peitteen alle Alziren viereen, ennenkuin Etienne oli ehtinyt riisua saappaansa.

Vaikka Etienne vilkkuihin häneen tämän riisuutuessa, vältti hän kaikkea leikkiä ja lähentelemistä. Vanhemmatkin olivat siinä ja sitä paitsi oli hänen mieleensä jäänyt jokin ystävyiden ja kaunan tunne tyttöä vastaan ja se satoi hänen kätensä tässä ainaisessa yhdessäolossa syödessä, maataessa ja työtä tehdessä. Ainoastaan peseytyminen työn jälkeen oli järjestetty nyt toisin. Nuori tyttö peseytyi yksin ylhäällä, mutta miehet vuoron perään alhaalla.

Kuukauden kuluttua eivät Katarina ja Etienne enää välittäneet toinen toisistaan, vaan astuivat iltasin huoneeseensa puolipukeutuneina. Tottumus tappoi häpeäntunteen. Heistä oli kaikki aivan luonnollista, eiväthän he tehneet mitään pahaa. Ja muutoin eiväthän he olleet syypäät siihen, ettei talossa ollut muuta kuin yksi makuuhuone heille kaikille.

Mutta ajoittain ujustelivat he taas toisiaan. Moneen päivään Etienne ei kiinnittänyt häneen lainkaan huomiota, mutta sitten äkkiä pisti tämän valkea ruumiin hänen silmiinsä, niin että hänen täytyi kääntyä pois voittaakseen halunsa syleillä häntä. Toisina iltoina taas tunsu tyttö näköjään aiheetonta ujoutta, mikä pakotti hänet kiiruhtamaan peitteen alle ikäänkuin hän tuntisi miehen käsien kosketuksen. Sitten makasivat he pimeässä kauan saamatta unta silmiin ja uinaillen toinen toisesta. Seuraavana päivänä tunsivat he jonkullaista levottomuutta ja tyytymättömyyttä kaivaten niitä iltoja, jolloin he tunsivat vain toverillista ystävyttä toinen toisiinsa.

Etiennellä ei ollut muuta valittamista kuin Jeanlinista, joka makasi käppyrässä potkien häntä säälimättömästi. Mutta yleensä viihtyi Etienne täällä paremmin kuin Rasseneurilla, vuode oli pehmeämpi ja lakana vaihdettiin kerran kuukaudessa. Ruoka oli myös parempaa, vaikkakin harvoin nähtiin lihaa. Mutta siihen sai mukautua, eihän neljästäkymmenestä viidestä frangista kuussa voinut vaatia kaniinin lihaa joka päivä. Mutta nämä neljäkymmentä viisi frankia auttoivat perhettä tulemaan toimeen, vaikkakin veloistaan he eivät voineet päästä. Ja Maheut olivat hyvin kiitolliset Etiennelle ja koettivat mahdollisimman hyvin pitää häntä korjaten ja paikaten hänen vaatteitaan. Hän tunsikin naisen vaalivan käden ja eli huolettomasti.

Nyt vasta alkoi Etienne päästä selville ajatuksistaan, joita kihisi hänen aivoissaan. Kaikellaisia kysymyksiä tunki hänen päähänsä: miksi toisten täytyi kärsiä puutetta, toisten eläessä kaikessa ylellisyydessä? Miksi jälkimäiset polkivat edellisiä, niin ettei heillä ollut toivoakaan koskaan elää ihmisiksi? Ensimmäisenä tuloksena näistä ajatuksista oli, että hänelle selvisi hänen oma tietämättömyytensä. Salainen häpeäntunne alkoi kalvaa hänen mieltään hänen tietämättömyydestään. Hän tuskin enää rohkeni puhua kaikista noista kysymyksistä, jotka jännittivät hänen mieltään, ihmisten tasa-arvoisuudesta ja oikeudesta, joka vaatii, että jokainen saisi osansa elämän hyveistä. Hän hyökkäsi innokkaana kirjojen kimppeun kuten kaikki sivistymättömät, jotka pitävät lukemista kaiken ylinnä. Hän oli ahkerassa kirjeenvaihdossa Pluchart'in kanssa, joka oli valistuneempi ja paljon lukenut ja tutkinut sosialismin kysymyksiä. Hän tilasi itselleen kirjoja, joitten lukemisesta hän tuli vielä enemmän haltioihinsa. Erittäinkin vaikutti häneen eräs lääketieteellinen kirja "Kivihiihenkaivajan terveysoppi", missä eräs belgialainen lääkäri helppotajuisesti esitti kaikki taudit, joista kivihiihenkaivajat kuolevat. Sitä paitsi luki hän joitakin kuivasti esitettyjä kirjoja kansantaloudesta, sekä useita anarkistisia lentokirjasia ja lehtisiä, joista hän aivan hämmästyi. Hän painoi mieleensä otteita noista kirjoista tulevia luulotteluja väittelyjä varten. Suvarin lainasi hänelle myös joskus kirjoja. Luettuaan hänen kirjansa osuuskuntayhdistyksistä, haaveili hän koko kuukauden rahojen hävittämisestä ja koko maailmaa käsittävästä vaihtoyhdistyksestä, jolloin yhteiskunnallisen elämän perusteena olisi työ. Vähitellen lakkasi hän häpeämistä omaa tietämättömyyttään, pikemmin hän nyt ylpeili tiedoistaan.

Näinä ensimmäisinä kuukausina velloi Etiennen mieltä mitä jaloimmat tunteet. Häntä vatvoi jalo viha sortajia vastaan ja innostutti toivo sorrettujen pikaisesta voitosta. Luonnollisesti ei hän voinut vielä laatia itselleen erikoista teoriaa. Hänen päässään mylleröivät Rasseneurin käytännölliset ohjeet ja Suvarinin hävitys-haaveet. Melkein joka illan vietti hän kuten ennenkin Huvissa keskustellen heidän molempien kanssa. Palatessaan sieltä kulki hän kuin unessa, hänestä tuntui, että tuo uudistus tapahtuu rauhallisesti ilman verenvuotoa, ilman ainoatakaan rikottua ruutua. Muutoin ei hän selvästi kuvitellutkaan mielessään, miten kaikki tuo tapahtuu, hän toivoi vain, että kaikki menee hyvin, oli hyvin kohtuullinen, toisinaan toisti jossain luetun lauseparren, että politiikka on kartoitettava yhteiskuntakysymyksistä, sillä hänestä tuntui, että tämä lause sopi erikoisesti uneliaitten hiihenkaivajain järkyttämiseksi.

Nyt valvottiin Maheun luona puolituntia myöhempään kuin tavallisesti. Etienne alotti keskustelun aina samasta kysymyksestä. Mitä enemmän hänen kehityksensä laajeni, sitä enemmän vastenmielisyyttä tunsikin hän tuota leväperäisyyttä vastaan, joka vallitsi kylässä. Oltiin elukoita, että piti nukkua läjässä, kuin lammaslauha! Ei ollut edes paikkaa, missä muuttaa paitaa. Kylläpä se on terveellistä! Eipä ihme, jos nuoriso turmeltuu.

— Se on hiton totta, myönsi Maheu. — Kunpa olisi enemmän rahaa, niin voisi elää rehommin. Tietysti ei näin ahtaalla asuminen ole mieluinen kenellekään. Siitä vain pojat heittäytyvät juoman ja tytöt tuovat lapsia.

Tämä puheaihe huvitti jokaista ja jokainen lausui siitä sanansa. Lamppu kärysi myrkyttäen ilmaa, joka ennestäänkin jo oli täynnä sipulinkatkua. Tiettyhän se on, ettei eletä herrojen päiviä. Työtä saa tehdä kuin hevonen, ennen vanhaan vain pakkotyöläiset toimittivat sellaista työtä, missä usein sai heittää henkensäkin eikä kuitenkaan riitä varaa lihanostoon. Tuskin on leipääkään, velkojen ympärillä, karhutaan, haukutaan, ikäänkuin ei leipäpalakaan olisi ansaittua, vaan varastettua. Sunnuntaisin kellotti sängyssä päivän pitkän pelkämästä väsymyksestä. Ainoa huvi on juoda itsensä juovuksiin tai tehdä vaimonsa äidiksi, mutta ei siitäkään paljon kostunut, oluesta pöhötti vatsa ja lapset kasvettuaan isoiksi lähtevät kulkemaan omia teitään.

Siitä oli Maheun vaimollakin sanomista.

— Pahinta on, ettei voi ajatellakaan muutosta. Niin kauan kuin on nuori, niin toivoo, että koituu paremmat päivät, mutta mitä kauemmin elää, sen pahempi. Minä en tahdo pahaa kenellekään, mutta toisinaan minuakin äkämystyttää...

Syntyi hetken vaitiolo, kaikki huokasivat saman tunteen valtaamina. Vain ukko Bonnemort jos hän sattui olemaan läsnä, katsoi ihmeissään, sillä hänen aikanaan ei koskaan puhuttu sellaisia. Hiilikasassa synnyttiin, hiiliä murrettiin elämän ikänsä eikä mitään muuta ajateltukaan, mutta nyt tuulahti jokin uusi

henki ja kivihiilenkaivajat tahtovat parempaa.

— Ei kannata olla noin nenäkäs, mumisi hän. Yksi olutlasi on hyvä kyllä. Ovathan päälliköt tosiaan usein heittiöitä, mutta eihän ilman päälliköitäkään voi olla. Ei kannata vaivata päätään tuollaisella!

Sitä ei Etienne voinut kestää. Kuinka! Eikö työmies saisi ajatellakaan! Jospa työmiehet ajattelisi, niin kyllä asiat olisikin toisin. Bonnemortin aikana työmiehet elivät kaivoksessaan kuin eläimet, kuin hiilenmurtokoneet, silmät ja korvat tukittuina kaikesta, mitä maailmassa tapahtui. Rikkaillepa tuo onkin mieleen, tehdäkseen keskenään yhtiöitä ja riistääkseen työmiestä, syöden hänet elävänä ilman että tämä edes aavisti sitä. Mutta nyt alkaa kivihiilenkaivaja vähitellen herätä, kaivoksessa itää ja saappa pian nähdä, mitä kerran on sieltä nouseva kesken noita peltoja. Nousee miehiä, koko armeijakunta miehiä, jotka jälleen asettavat oikeuden etusijalle. Eivätkö kaikki kansalaiset ole yhdenvertaisia vallankumouksen jälkeen? Koska kaikki äänestävät samalla tavalla, niin miksi työmiehen täytyy olla työnantajansa orja? Suuret yhtiöt koneineen musertavat kaikki eikä heitä vastaan voi mitään, ei edes sen vertaa kuin ennen, jolloin saman ammattikunnan jäsenet puolustivat toinen toisiaan. Mutta nyt valistuksen kautta on kaikki lentävä helvettiin. Ottaa vaikka heidän kylänsä esimerkiksi: esi-isät eivät osanneet allekirjoittaa nimeänsäkään, isät jo osaavat sen ja lapset lukevat ja kirjoittavat kuin maisterit. Vähitellen kasvoi ja tulentui vilja auringon paisteessa. Nythän ihminen ei ollut kahlehdittu yhteen paikkaan, jokainen voi vapaasti valita, missä on parempi, niin miksi ei puristaisi kätensä nyrkkiin ja koettaisi olla väkevämpi taistelussa?

Mutta Maheu epäili sittenkin.

— Niinpä niin, mutta tuskin liikahtaakaan paikaltaan, niin saa heti potkut työstään. Taitaa ukko sentään olla oikeassa, kivihiilenkaivajan kohtalo on ryömiä maan alla eikä himota toisen makupalaa.

Vaimo, joka pitkän aikaa oli istunut; vaiti, lausui miettiväisenä:

— Jospa edes olisi perää siinä, mitä papit kirkoissa saarnaavat, että köyhät tulevat rikkaiksi tulevassa elämässä.

Toisten nauru keskeytti hänet, lapsetkin kohauttivat olkapäitään, sillä kukaan ei uskonut, eikä toivonut taivaalta mitään, vaikkakin pelkäsivät mörköjä.

— Papit! huudahti Maheu. — Jos papit uskoisivat itse siihen, mitä he valehtelevat, niin eivät he kasvattaisi mahoja itselleen, vaan tekisivät enemmän työtä varmistaakseen itselleen hyvän paikan taivaassa. Ei, kun kerran kuolee, niin on kuollut.

Vaimo huokasi syvään. Hänen kätensä vajosivat voimattomina syliin ja hän lausui toivottomana:

— Me olemme näköjään kirottut maailman loppuun saakka.

Kaikki katsoivat surullisesti toinen toisiinsa. Ukko Bonnemort sylki liinaansa ja Maheu unohti sammuneen piippunsa suunkolossaan. Alzire kuunteli aikuisten puhetta, mutta hartaampana kuunteli Katarina kääntämättä silmiään Etiennestä.

— Loruja! — puhui nuori mies, — eikö ilman jumalaa ja taivasta voida olla onnellisia? Emmekö voisi itse perustaa paratiisin maan päälle.

Ja hän puhui lämpimästi loppumattomiin. Ahdas ilmakehä laajeni ja valonsäde kirkasti noitten raukkojen synkkää elämää. Rajaton puute, raskas työ, vetojuhdan elämä, kaikki tuo kaikkosi pois ja edessä häämötti ihmiselämä. Oikeus laskeutui kirkkaassa taikavalossa taivaasta maahan. Jos ei jumalaa olekaan, niin oikeus tuo maailmaan veljeyden ja tasa-arvoisuuden ja tekee ihmiset onnellisiksi. Äkkiä kuin unessa ilmestyi uusi yhteiskunta, suuri kaupunki, missä jokainen kansalainen täytti työnsä ja oli osallinen iloista. Vanha laho maailma hävisi, uusi ihmiskunta, synneistä vapaana yhdistyi yhdeksi työläis-kansaksi, jonka sääntönä oli — jokaiselle ansionsa mukaan.

Aluksi ei Maheun vaimo tahtonut kuullakaan noista haaveista, sillä ne herättivät hänessä pelkoa. Ei, ei, se olisi liian kaunista, ei siitä saisi ajatellakaan, sillä siitä elämä kävisi vielä raskaammaksi, niin että tekisi mieli hävittää ja rikkoa kaikki ympärillä, saavuttaakseen onnea. Kun hän huomasi, että hänen miehensä silmät alkoivat innostuksesta hehkua ja hän voitettuna alkaa myöntää, keskeytti hän Etienneä huutaen:

— Älä sinä, ukko, kuuntele häntä! Etkö sinä näe, että hän kertoo satuja. Rupeaisivatko porvarit koskaan niin tekemään työtä kuin me?

Mutta vähitellen alkoi lumous vallata hänetkin. Hän hymyili myös, hänen mielikuvituksensa vilkastui ja siirtyi haaveitten maailmaan. Oli niin suloista edes hetkeksi unohtaa surullinen todellisuus. Sellaisessa nautaelämässä täytyi edes olla yksi kolkka, missä voi lohduttaa itseään saavuttamattomilla

haaveiluillaan. Eniten häntä viehätti oikeudenaate, joka myös sovitti hänet Etiennen kanssa.

— Niin, niin se on, puhui hän. — Oikeata asiata olen valmis puoltamaan, vaikka minut hakattaisiin kappaleiksi? Eikä olisi suinkaan liikaa, jos mekin vuorostamme saisimme nauttia.

Silloin Maheukin uskalsi innostua.

— Saakeli, huusi hän. — Minä en ole rikas, mutta antaisin vaikka viisi frankia nähdäkseni edes, miten kaikki tuo tapahtuu. Siitäpä vasta koituisi aika mullistus! Vai? Mutta milloin se tapahtuu ja miten?

Etienne alkoi taas pulma. Vanha maailma rytisee perusteissaan, se tuskin kestäisi enää montakaan kuukautta, vakuutti hän varmana. Siitä, miten kaikki olisi tapahtuva, puhui hän epämääräisesti, mutta noitten taitamattomien olentojen edessä ei hän arastellut ryhtyä selityksiin, missä hän itsekkin sotkeutui. Siinä hän toi esiin kaikki teoriat yht'aikaa, joista hän johti johtopäätökseksi pikaisen ja helpon voiton. Kaikki luokkavastakohdat laukesivat veljensuuteluun. Tietysti täytyy ottaa huomioon tylsämielisiä isäntiä ja porvareita, jotka mahdollisesti täytyy pakkokeinoin saada järkiinsä. Maheun perhe myönsi kaiken, nyökkäsivät päätään, uskoen ihmeelliseen muutokseen, kuten kaikki uuteen uskoon käännetty, kuten ensimmäiset kristityt, jotka odottivat uuden yhteiskunnan perustamista vanhan raunioilla. Pikku Alzire käsitti puheesta katkonaisia sanoja ja kuvitteli uuden yhteiskunnan olevan lämpimän talon, missä lapset voivat syödä ja leikkiä niin paljon kuin tahtovat. Katarina istui liikkumatta, nojaten leukansa käteen silmät seivästettyinä Etiennen ja kun tämä vaikenä vavahi hän ikäänkuin hän värisisi kylmästä.

Äkkiä vilkaisi Maheun vaimo kelloon.

— Kello on jo yli yhdeksän! Kas sepä kaunista! — Ja nyt ette pääse ylös huomenna.

Perhe nousi pöydästä pettyneenä, ahdistetuina rintojen, ikäänkuin he juuri olivat rikkaat, mutta äkkiä kadottaneet taas kaikki. Vanhus Bonnemort lähti kaivokseen mutisten ettei päivällinen tule lainkaan paremmaksi kaikista noista jutuista. Toiset kapusivat ylös nyt vasta huomaten että ilma oli ummehtunut ja seinät kosteat.

Usein tulivat naapurit ottaen osaa keskusteluun. Levaque oli ihastunut omaisuuden tasottamiseen. Pierron kuunteli vain niin kauan kun ei koskettu yhtiöön, sillä silloin hän ilmoitti olevansa väsynyt ja laputti kotiinsa. Joskus poikkesi Sakariakin, mutta politiikka nukutti häntä, jonka vuoksi hän mieluummin lähti Huviiin juomaan olutta, Chaval taas meni liian pitkälle, hän tahtoi verenvuotoa. Joka illan vietti hän tunnin ajan Maheun luona. Hänet johti sinne salainen mustasukkaisuus, sillä hän pelkäsi, että hänen tyttänsä riistetään häneltä. Hän oli jo alkanut kylläntyä Katarinaan, mutta nyt kävi tyttö taas hänelle kalliiksi, koska hänen kanssaan samassa huoneessa asui mies, joka voisi helposti vallata hänet yöllä.

Etiennen vaikutusvalta kasvoi. Hän oli vähitellen tehnyt koko kylän vallankumoukselliseksi. Häntä kohdeltiin kunnioituksella ja siksi saivat hänen sanansa suuremman painon. Maheun vaimo piti häntä suuressa arvossa, sillä hän maksoi säännöllisesti, ei juonut eikä pelannut korttia, vaan istui usein nenä kiinni kirjassa.

Syyskuussa onnistui hänen jo toteuttaa hommaamansa säästökassa, vaikkakin asialla ei vielä ollut vankkaa pohjaa ja jäseninä ainoastaan kylän työläiset. Mutta hän toivoi, että siihen liittyisivät kaikki kivihiihenkaivajat, etenkin jollei yhtiö edelleenkään tulisi sotkeutumaan heidän puuhiinsa. Hänet oli valittu yhdistyksen kirjuriksi, josta toimesta hän sai pienen palkkionkin. Hän tuli nyt melkein rikkaaksi. Naiseen kivihiihenkaivajan on todellakin melkein mahdoton tulla toimeen, mutta nuori mies, joka elää siivosti, voi tehdä säästöjäkin.

Vähitellen tapahtui Etiennessä muutos. Hänessä heräsi halu elää mukavammin ja pukeutua siistimmin, mikä ennen oli ollut mahdoton hänen köyhyytensä tähden. Hän tilasi itselleen verkapuvun ja osti hyvät jalkineet. Hänestä tuli liikkeen johtaja ja hänen ympärilleen ryhmittivät kaikki työläiset. Hänen itserakkautensa oli tyydytetty tästä nopeasta menestymisestä, häntä huumasi tovereitten osottama kunnioitus ja hän ylpeili ja uskoi vallankumouksen pikaiseen onnistumiseen.

Sillävälän lähenei syksy. Lehdet varisivat puista. Nuoret pojat ja tytöt eivät enää kohdanneet toisiaan pensaikossa. Taas satoi lakkaamatta ja vesiränneistä virtasi vettä tynnyreihin. Huoneissa paloi tuli koko päivän myrkyttäen ummehtunutta ilmaa. Koitti tukala aika.

Eräänä lokakuun yönä Etienne hermostuneena puheistaan ei kauaan aikaan voinut nukkua. Hän oli nähnyt, kuinka Katarina pujahti peitteen alle ja sammutti kynttilän. Tyttö näytti myös levottomalta ikäänkuin ujuden kohtauksen valtaamana, hänen kätensä eivät tahtoneet totella häntä hänen tehdessään kiirettä, sammutettuaan kynttilän hän jäi makaamaan liikkumattomana. Mutta Etienne kuuli, ettei hänkään nukkunut. Hän tunsu, että tyttö ajatteli häntä samoin kuin hänkin ajatteli tytöstä. Ei vielä koskaan tuo äänetön keskustelu ollut tehnyt heitä noin levottomiksi. Pari kertaa Etienne aikoi

nousta vallatakseen hänet. Tyhmäähän on noin himoita toinen toistaan koskaan sitä tyydyttämättä. Ja miksi kiduttaa itseään? Lapset nukkuivat ja Katarina varmaankin odottaa häntä ja kietoisi käsivartensa hänen kaulaansa ääneti ja yhteenpuserretuin hampain. Kului tunti. Etienne ei noussut paikaltaan ja Katarina ei uskaltanut kääntyä kyljelleen peläten kutsua häntä. Mitä kauemmin he elivät vierekkäin, sitä korkeampana kohosi heitä erottava muuri, jokin salainen häpeä, epämääräinen ujous, jota he tuskin itsekään ymmärsivät, esti heidät lähestymästä toisiaan.

IV.

— Kun menet Montsouhun palkkaasi noutamaan, sanoi Maheun vaimo miehelleen, — niin ota samalla minulle naula kahvia ja kaksi naulaa sokuria.

Maheu paikkasi parastaikaa saappaansa, säästääkseen suutarimaksumenossa.

— Kyllä, vastasi tämä silmät työssä kiinni.

— Voisitpa myös poiketa lihakauppaan. Mitä arvelet vasikanlihapalasesta? Me emme ole kauan aikaan syöneet lihaa.

Tällä kertaa mies kohotti päänsä.

— Taidat luulla, että minä saan satoja ja tuhansia. Viikon työ oli hyvin huono, kun he ovat keksineet aina pysäyttää työt.

Molemmat vaikenivat: Se oli lauantaina lokakuun loppupuolella. Yhtiö oli tänä päivänä lopettanut työt kaikissa kaivoksissa sillä tekosyyllä, että palkkojen maksamisesta oli johtunut epäjärjestystä asioissa. Se pelkäsi uhkaavaa liikepulaa ja käytti hyväkseen jokaista tilaisuutta pidättääkseen kymmenet tuhannet työläisensä työstä. Sillä oli kyllä ennestäänkin suuri varasto hiiliä.

— Etienne odottaa sinua Rasseneurin luona, jatkoi vaimo. — Ota hänet mukaasi, hän on sinua kepperämpi ja voi pian huomata, jos teidät aiotaan pettää.

Maheu nyökäytti päätään.

— Ja puhu noitten herrojen kanssa isästä. Lääkäri on varmaankin hallinnon puolella. Eikö totta, vaari, lääkärihän erehtyy, te voisitte vielä tehdä työtä.

Ukko Bonnemort oli jo kymmenen päivän kuluessa istunut kuin naulattuna paikkaan kankeana jaloistaan.

— Tietysti minä vielä teen työtä, mutisi vaari, — sääriä pakottaa kyllä, mutta eihän se ole suuri asia. Se on vain heidän keksintöjään, jottei heidän tarvitsisi maksaa minulle sataa kahdeksankymmentä frankia.

Maheun vaimo ajatteli ukon kahta frankia, joita hän ei enää koskaan toisi hänelle ja huudahti epätoivoissaan:

— Hyvä jumala, jos näin jatkuu, niin pian me kaikki joudumme manalan majoille!

— Ken kuolee, ei tarvitse ainakaan enää syödä, — huomautti Maheu.

Hän hakkasi vielä muutaman naulan saappaisiin ja teki lähtöä. Kylä No. 240 sai nostaa palkkansa neljän aikaan. Naiset saattoivat miehiään pyytäen palaamaan heti. Useat pyysivät heitä toimittamaan asioitaan, jotteivät he jäisi kapakkaan.

Rasseneurin luona sai Etienne kuulla uutisia. Levottomuutta herättävät huhut kertoivat, että yhtiö käy yhä enemmän tyytymättömäksi kannatuspaalutyöhön. Se kiskoi työläisiltä raskaita sakkoja, niin että riitaa ei ollut vältettävissä. Se oli yksi monista syistä, joita uskallettiin lausua julki.

Juuri kun Etienne tuli Rasseneurille kertoi eräs toveri, joka paluumatkalla Montsousta oli poikennut kaivosrakennukseen, että kassan luona oli ripustettu jokin tiedonanto, mutta hän ei oikein päässyt selville, mitä siinä seiso. Hänen jälkeensä tuli toinen ja kolmas, jokainen kertoen jonkun uutisen. Nähtävästi oli yhtiö tehnyt jonkun päätöksen.

— Mitä sinä sanot siitä? — kysyi Etienne Istuen Suvarinin pöytään, missä ei ollut muuta kuin tupakkaa.

— Sehän oli helppo arvata, vastasi tämä. — He tahtovat saattaa meidät äärimmäisyyteen.

Hän yksin kykeni selvittämään tilanteen. Tyynesti kuten tavallisesti alkoi hän selittää hänelle asiantilaa. Liikepula on kohdistunut myös heidänkin yhtiönsä ja jollei se tahdo joutua häviöön, täytyy sen supistaa menojojansa. Luonnollisesti tulee se tapahtumaan työläisten kustannuksella, heidän täytyy kiristää vielä enemmän nälkävyötänsä. Jonkun tekosyyyn nojalla tulee se vähentämään heidän palkkaansa. Jo kahden kuukauden ajan oli hiiliä kasaantunut sen varastoihin ja kaikki ympäristön tehtaot ovat melkein lopettaneet työnteon. Se ei uskaltanut itse pysäyttää töitä, sillä se pelkäsi koneitten toimittomuutta, mutta nähtävästi toivoi se jotain keskitietä, päästäkseen pulastaan, mahdollisesti lakkoa, jonka jälkeen työläiset jäisivät nöyryytetyiksi valmiina kuinka pieneen palkkaan tahansa. Sitä häiritsi myöskin vasta perustettu kannatuskassa, sillä se uhkasi tulevaisuutta, mutta lakko olisi nyt pian tyhjentänyt sen varat ja tehnyt siitä lopun, ennenkuin se ehtisi karttua suuremmaksi.

Rasseneur istui Etiennen viereen ja molemmat kuuntelivat hämillään. Huoneessa ei ollut muita paitsi emäntä, niin että voitiin puhua vapaasti.

— Mitä vielä, — mutisi ravintoloitsija, — ei yhtiö ole lainkaan huvitettu lakosta eikä työläiseltäkään. Paras olisi hieroa sovintoa.

Se oli kyllä järkevää puhetta. Hän oli aina taipuvainen kohtuullisiin toimenpiteisiin. Ei edes hänen vuokralaisensa nopeasti kasvanut maine saanut häntä muuttamaan mielipiteitään, vaan oli hän aina taipuvainen tyytymään siihen, mikä oli mahdollinen saavuttaa, sanoen ettei voita mitään, jos tahtoo saada kaikki yhtä aikaa. Synnynnäisestä hyväntahtoisuudestaan huolimatta tunsikin hän sisimmässään salaista kateutta Etienneä kohtaan, sillä nyt ei enää saapunut Voreux'n työmiehiä niin lukuisesti kuulemaan entistä johtajaansa. Siksi sattui toisinaan, että hän piti yhtiön puolta unohtaen vanhan työstä poisotkitun vihaa.

— Sinä olet siis lakkoa vastaan, huusi rouva Rasseneur tiskin luota.

Mies myönsi päättäväisenä, mutta rouva Rasseneur hyökkäsi hänen kimppuunsa antamatta hänen lopettaa puhettaan.

— Vait! sinulla ei ole sydäntä, anna toisten puhua.

— Paljo mahdollista, sanoi Etienne, että kaikki, mitä toveri on sanonut, on totta, mutta jos meidät pakotetaan, täytyy meidän olla valmiit lakkoon. Pluchart on kirjoittanut minulle tämän johdosta aivan oikein. Hän on myös lakkoa vastaan, koska työmies kärsii siitä yhtä paljon kuin työnantajakin eikä saavuta sillä huomattavia tuloksia. Mutta hän näkee siinä oivallisen keinon saada työläisiä yhtymään hänen suureen yhdistykseensä... Tässä on muuten hänen kirjeensä.

Todellakin Pluchart, toivottomana työläisten epäluottamuksesta Internationaleen, toivoi, että he liittyisivät nyt joukolla, jos heidän täytyisi ruveta taisteluun yhtiötä vastaan. Kaikista ponnistuksistaan huolimatta ei Etiennen onnistunut saada ainoatakaan työläistä hänen liittoonsa jäseneksi. Paljon suurempi menestys oli apukassalla, jonka puolesta hän muuten hommasikin enemmän. Kassa oli vielä aivan köyhä eikä ollut suuri konsti tyhjentää se. Suvarin oli siinä suhteessa oikeassa. Mutta silloin olivat lakkolaiset tietysti pakotetut kääntymään kansainvälisen liiton puoleen pyytääkseen avustusta kaikkien maitten veljiltään.

— Kuinka paljon on nyt kassassa varaa? — kysyi Rasseneur.

— Ei ole täyttä kolmeatuhatta frankia, vastasi Etienne. — Ja tiedättekö toissapäivänä minut kutsuttiin hallintoon. He olivat kyllä äärettömän kohteliaita, mutta minä ymmärsin, että heidän mielensä teki tarkastaa sitä. Varmaankin meillä syntyy riitaa tämän johdosta.

Ravintoloitsija alkoi kulkea edestakaisin vihellellä jotakin ylenkatseellisesti. Kolme tuhatta frankia! Mitä sillä saa? Tuskin leipääkään viikoksi. Tai jos toivoo ulkomaalaisilta, vaikkapa noilta englantilaisilta, niin pian saa pistää hampaat naulaan. El, lakosta ei nyt ole mihinkään!

Tällä kertaa sanoivat Rasseneur ja Etienne toinen toisilleen ensi kertaa hävyttömyyksiä. Tavallisesti he aina olivat yksimielisiä mitä tulee riitaan kapitalia vastaan.

— Ja mitä sanot tästä? toisti Etienne kääntyen Suvarinin puoleen.

Tämä vastasi tavallisella ylenkatseella.

— Ruveta lakkoon olisi suuri tyhmyys!

Kaikki olivat äkäpäissään vaiti. Hetken perästä lisäsi Suvarin hiljaa:

— Enhän minä vastusta, jos se teitä miellyttää. Toiset siinä häviävät, toiset näännyvät, mutta tuleehan siitä aina jokin puhdistus. Mutta jos sitä tietä aikoo uudistaa maailmaa, niin saa odottaa tuhansia vuosia. Alottakaapa mieluummin toisesta päästä: räjäyttäkää ilmaan tuo kidutuslaitos, missä te kaikki menehdytte!

Ja hän viittasi hienolla kädellään Voreux'hon, joka näkyi avonaisesta ovesta.

Kohta sen jälkeen saapui Maheu. Hän ei tahtonut juoda huolimatta emännän kohteliaasta tarjouksesta. Hän möi oluensa tavalla ikäänkuin hän tarjoisi sitä ilmaiseksi. Etienne nousi ja he menivät yhdessä Montsou'hun.

Palkannostopäivänä oli Montsou'ssa melkein yhtä juhlallista kuin markkinapäivänä. Kaikista kylistä saapui joukottain työläisiä. Rahastonhoitajan konttori oli ahdas, niin että he mieluummin odottivat ulkona seisoen ryhmissä tiellä ja käytävillä eikä joukko näyttänyt koskaan vähenevän. Kiertokaupustelijat olivat siinä myös tavaroineen ja oluttuvissa kävi tarjonta vilkkaasti. Kivihiilenkaivajat poikkesivat tavallisesti niihin jo ennen palkansaamistaan saadakseen lisää rohkeutta ja saatuaan rahat menivät he taas ottamaan ryyppyn asian päälle. Harva mies palasi sinä päivänä ajoissa kotiin.

Lähestyessään konttoria huomasivat työläiset heti, että työläiset jostain hiljaa mutta tyytymättömästi mumisivat. Nyt ei näkynytäkään tavallista huolettomuutta, jolloin rahat nopeasti siirtyivät taskuista kapakkaan. He puivat nyrkkiä ja kiihkoisia sanoja herahteli huulilta.

— Onko siis totta? — kysyi Maheu Chaval'ilta, jonka hän tapasi Piquet'in ravintolan luona. — He ovat siis tehneet tuon katalan työn.

Chaval mörähti jotain hampaittensa välistä heittäen silmäyksen Etienneen. Viimeisen työkaupan jälkeen oli hän liittynyt toisiin, koska hän vähitellen oli alkanut kadehtia Etienneä tuota kulkuria, joka pöyhkeydessään pakottaa koko kylänväen nuoleksimaan kengänpohjiaan, kuten hänen tapanaan oli sanoa. Sen lisäksi vaivasi häntä mustasukkaisuus. Joka kerran nyt kun hän vei Katarinan Requillart'iin, haukkui hän tätä mitä raaimmin syyttäen häntä siitä, että hän muka eli äitinsä vuokralaisen kanssa. Mutta sitten oli hän kuristaa tytön syleilyyn kiihkeän himon valtaamana.

Maheu teki hänelle toisen kysymyksen.

— Joko on tullut Voreux'n vuoro?

Chaval nyökkäsi päätään kääntyen heihin selin, jonka jälkeen Maheu ja Etienne päättivät mennä konttoriin.

Konttori oli neliskulmaisessa huoneessa, joka: oli ristikkoväliseinällä jaettu kahtia. Penkeillä seinän vieressä istui noin viisi, kuusi työläistä. Rahastonhoitaja apulaisineen maksoi juuri eräälle työläiselle, joka seiso lakki kädessä.

Penkin yllä vasemmalla puolen riippui keltanen ilmoitus, jonka edessä oli miehiä tunkeillut aamusta asti. He lukivat sen ääneti ja poistuivat sanaakaan sanomatta alaspainunein päin ikäänkuin juuri olisivat saaneet selkäänsä.

Nytkin seiso ilmoituksen edessä kaksi kivihiilenkaivajaa, toinen nuori, toinen vanha ukko juomarikasvoineen. Kumpikaan ei osannut lukea. Nuori mies vaivoin tavaili, mutta ukko tuijotti vain tylsästi paperiin.

— Lueppa meille tuo, — sanoi Maheu toverilleen, sillä ei hänkään ollut erittäin luja lukutaidossa.

Etienne alkoi lukea ääneen. Se oli yhtiön tiedonanto kaikkien kaivosten työläisille. Yhtiö ilmoitti, että se on edelleenkin tyytymätön kannatinpuihin, mutta se on väsynyt sakottamiseen, koska se ei johda mihinkään, siksi on se päättänyt järjestää maksun toisin. Tästä lähin tulee se maksamaan erikseen kannatinpuitten pystyttämistä joka kuutiometrin puusta, joka lasketaan alas ja käytetään työhön, jolloin tullaan ottamaan huomioon työn laatu ja aika. Luonnollisesti silloin tullaan vähentämään maksua hiilirattaista noin neljäänkymmeneen tai viiteenkymmeneen centimiin, riippuen tietysti hiilikerroksen laadusta ja murtopaikan etäisyydestä kaivosaukosta. Edelleen seurasi himmeitä selostuksia siitä, että tuon kymmenen centimen vähennyksen peittäisi maksu kannatinpaaluista. Muutoin lisäsi yhtiö, että jokaisella on aikaa tulla vakuutetuksi tämän uuden maksutavan hyvistä puolista, sillä se astuu voimaan vasta maanantaina, 1 p:nä joulukuuta.

— Ettekö voi lukea siellä hiljemmin! huusi rahastonhoitaja, — eihän tässä voi kuulla omaa ääntäänkään.

Etienne lopetti lukemisen välittämättä tuosta huomautuksesta. Hänen äänensä vapisi. Hänen vaiettua ei kukaan sanonut mitään, vaan tuijottivat yhäti vielä paperiin.

— Saakeli soikoon! mumisi Maheu.

He istuivat penkille. Molemmat olivat vaipuneet ajatuksiinsa huomaamatta tulevia ja poistuvia työmiehiä. Yhtiö tekee pilkkaa heistä. Eivät he koskaan voisi kannatinpuista saada takaisin noita vähennettyjä kymmentä centimea. Korkeintaan voisivat he saada kahdeksan, mutta kaksi varastaisi yhtiö heiltä välittämättä siitä, kuinka paljon aikaa huolellinen työ vaatii. Tuotako se ajoikin takaa, kehtaamatta suoraan vähentää palkkoja. Se tahtoo tehdä säästönsä työläisten kustannuksella.

— Peevelin kujeita! kirosi Maheu taas. — Me olisimme nautoja, jos me taipuisimme tähän!

Kassan luona ei ollut ketään ja hän meni saamaan palkkaansa. Joka murtokunnasta saapui vanhin murtaja hakemaan palkkaa, minkä hän sitten jakoi toverien kesken. Siten sujui työ nopeammin.

— Maheu tovereineen, — sanoi konttoristi, — Filonnie'ren murtopaikka 7... 135 frankia.

Rahastonhoitaja haki luettelosta, jonka muodostivat kirjaset, mihin voudit merkitsevät joka päivä hiilirattaitten lukumäärän joka murtopaikasta.

Rahastonhoitaja maksoi summan.

— Anteeksi, herra, sopersi Maheu hämillään, onko se varmasti niin, ettekö erehdy?

Hän katsoi rahoihin uskaltamatta ottaa niitä, kylmä väristys karmi hänen selkäpiitään. Hän oli kyllä odottanut huonoa saantia, mutta noin vähän ei hän voinut arvata. Kun hän antaa Sakarialle. Etiennelle ja kolmannelle, joka oli nyt Chaval'in sijasta, heidän osansa, niin ei hänelle jää enempää kuin viisikymmentä frankia, vaikka heitäkin on neljä — hän itse, Katarina, Jeanlin ja isä.

— En, en erehdy, vastasi kirjanpitäjä. — On laskettava pois kaksi sunnuntaita ja neljä työtöntä päivää — siis yhteensä yhdeksän työpäivää.

Maheu seurasi laskuja ja lasi itsekseen; yhdeksästä päivästä on hän saapa noin kolmekymmentä frankia, Katarina kahdeksantoista ja Jeanlin yhdeksän. Bonnemort vaari on kyllä tehnyt työtä vain kolmena päivänä. Mutta kuitenkin, jos laskee Sakarian yhdeksänkymmentä frankia ja noitten kahden osat, täytyisi varmasti tulla enemmän.

— Älkää unohtako sakkorahoja, lisäsi lopuksi kirjanpitäjä. — Kaksikymmentä frankia sakkoa huonoista kannattamista.

Murtaja huitasi epätoivoissaan kädellään. Kaksikymmentä frankia sakkoa ja neljä työtöntä päivää. No silloin kai piti lasku paikkansa. Ja ennen, kun Bonnemort oli työssä eikä Sakarias ollut naimisissa, toi hän väliin puolitoistasataa frankia.

— No, ettekö huoli rahoista? huusi kassanhoitaja kärsimättömästi — Ettekö näe, että toiset odottavat. Ellette tahdo, niin sanokaa vain.

Maheu päätti vihdoin ottaa rahat, mutta silloin pidätti kirjanpitäjä hänet.

— Malttakaa, minulla on tässä merkitty nimenne, Toussaint Maheu, niinkö? Pääsihteeri tahtoo puhua kanssanne. Menkää heti hänen luoksensa, hän on nyt yksin.

Maheu oli aivan päästä sekasin, kun hän tuli suureen työhuoneeseen, missä oli punanen huonekalusto ja vihreät seinäpaperit. Pääsihteeri, pitkä laiha mies puhui hänelle jotain pitkälti kohottamatta päätään pöydästä, joka oli täynnä papereita. Mutta Maheun korvissa soi niin, että hän huonosti tajusi. Hän käsitti vaistomaisesti, että kysymys oli hänen isästään, jota oltiin aikeissa erottaa 150 frankin eläkkeellä neljäkymmenen vuotisesta palveluksesta. Sitten muuttui sihteerin ääni äkkiä ankaraksi. Häntä syytettiin siitä, että hän harrastaa politiikkaa, millä tarkoitettiin kaiketi apukassaa. Hänen kehoitettiin pysymään syrjässä noista hommista pilaamatta hyvän työmiehen mainettaan. Hän aikoi vastustaa, mutta ei löytänyt sanoja ja hypistellen lakkiaan sopersi hän ainoastaan katkonaisesti.

— Tietysti, herra sihteeri... se on tietty, herra sihteeri, minä vakuutan...

Tuskin hän oli päässyt ulos Etiennen seuraan, kun hän päästi kielensä valtoihinsa:

— Kyllä olinkin vanha nauta! Olisi pitänyt vastata. Ei ole kylliksi, mitä syödä ja siinä vielä tyhmyyksiä?! Hän tarkoitti sinua, sanoen, että koko kylä on tartutettu... Hyvä jumala, mitä tehdä? Täytyy koukistaa selkäänsä ja kiittää.

Maheu vaikenä. Häntä kalvoi viha ja arkuus. Etienne vaipui mietteisiinsä. He kulkivat taas keskellä joukkoa, joka täytti tiet. Katkeruus yltyi. Se oli rauhallisen väen äänetön epätoivo, ilman huutoja tai voimakkaita liikkeitä, pelottavana kuin lähestyvän myrskyn pauhina. Nytkin jo heiltä puuttuu leipää, mitä sitten, jos vielä palkka painetaan alas? Ravintolasta kuului voimakasta kiroilemista. Katkeruuden ja vihan myrky teki kurkut niin kuiviksi, että nuo vähäisetkin ansiot siirtyivät kapakan omistajalle.

Montsou'sta kylään saakka eivät Maheu ja Etienne vaihtaneet sanaakaan. Kun he astuivat tupaan, huomasi Maheun vaimo heti, että he olivat tyhjin käsin.

— Sepä mainiota! — huudahti hän. — Entä kahvini, sokurini ja liha? Palanen lihaa ei kai olisi tehnyt meitä köyhemmiksi?

Mies ei vastannut mitään mielenliikutuksesta. Äkkiä hänen karkeat kasvonsa murtuivat, ja suuret kyynelkarpalot vierivät hänen silmistään. Hän heittäytyi tuolille ja itkien kuin lapsi heitti pöydälle viisikymmentä frankia.

— Siinä on palkka meidän kaikkien työstä.

Maheun vaimo katsahti Etienneen, mutta kun tämäkin oli vaiti ja alakuloinen, alkoi hänkin itkeä. Kuinka voisi yhdeksän henkeä elää puolen kuukautta viidelläkymmenellä frankilla? Vanhin poika oli heidät hyljännyt, vanhus ei enää voinut liikuttaa jalkojaan, siis täytyy kaikkien kuolla. Alzire heittäytyi äitinsä kaulaan onnettomana siitä, että äiti itki. Estelle parkui myös, Lenore ja Henri ulisivat niin että korvia särki.

Pian koko kylä kajasti samoja hätähuutoja. Miehet olivat palanneet kotiin ja joka perheessä surtiin huonoa saantia ja uutta uhkaavaa hätää. Ovia pauskattiin auki, ja naiset tulivat portaille valittamaan ikäänkuin huoneet olisivat liian ahtaat heidän vaikeromiselleen.

Sade tiukkui, mutta he eivät sitä huomanneet, vaan huusivat toinen, toisilleen näyttäen saamiaan rahoja.

— Katso, mitä mieheni sai.. Tuoko on palkkaa!

— Ajattele, eihän tästä riitä leipäänkään viikoksi!

— Entä minä! Katso itse. Täytyy kai myydä paidat yltään.

Maheun vaimo meni myös ulos. Levaquen ovelle oli kasaantunut suuri joukko. Siinä kaikuivat huudot voimakkaimmin, sillä mies juoppo ei edes ollut palannut kotiin ja vaimo epäili, että koko palkka hupenee Vulkaniin. Philomene odotti myös Maheuta, jottei rahat joutuisi Sakarian käsiin, Ainoastaan Pierronin vaimo pysyi jotenkin rauhallisena, sillä tuo veijari Pierron osasi aina mielistellä päälliköitä niin, että vouldin kirjassa oli hänen osalleen aina merkitty useampia työpäiviä kuin toisille, mutta anoppi piti sitä halpamaisena tekona. Hän oli niitten puolella, jotka kapinoivat. Laiha ja pitkä kuin oli, puisti hän nyrkkiään Montsou'hun päin.

— Voiko ajatella, huusi hän lausumatta Hennebeau'n nimeä, että heidän kyökkipiikansa ajoi kääseissä tänä aamuna. Niin, niin kääseissä parilla hevosella, varmaankin Marchienneen kaloja ostamaan.

Huudot yltyivät. Kaikki purkivat sisustaan, minkä ehtivät. Tuo palvelijatar valkosessa esiliinassa, joka ajoi torille kääseissä harmitti kaikkia. Työläiset olivat kuolla nälkään, pitkö sitten herrasväen syödä kaloja? Mutta eivät he aina tule herkuttelemaan. Kyllä kerran tulee köyhienkin vuoro!

Etienneen kylvämät siemenet alkoivat itää. Kaikki huusivat kärsimättömyydestä voimatta odottaa kulta-ajan koittoa, jolloin kerran hekin saisivat onnensa osaa. Väeryys kävi yhä sietämättömämmäksi. Jo oli aika ruveta vaatimaan oikeuksiaan, kun leipäkin tahdottiin riistää heidän suustaan. Naiset olivat valmiit vaikka heti ryhtymään taisteluun. He tahtoivat heti vallata tuon luvattun maan.

Illalla oli Huvissa päätetty ruveta lakkoon. Rasseneur ei enää väittänyt vastaan. Suvarin piti myöskin sitä ensimmäisenä askeleena. Etienne määritteli aseman seuraavasti: jos yhtiö todellakin toivoo lakkoa, niin se saa sen.

V.

Kului viikko ja työ jatkui synkän ja epäilevän vaitiolon vallitessa ratkaisevaa yhteentörmäystä

odottaessa.

Maheun asiat kävivät yhä huonommiksi ja kaikista merkeistä päättäen uhkasi seuraava palkka tulevan vielä niukemmaksi. Maheun vaimo kävi yhä ärtyisämmäksi. Meni jo niin pitkälle, että eräänä yönä Katarina ei saapunut yöksi kotiin. Seuraavana aamuna saapui hän niin uupuneena ja sairaana, ettei hän voinut mennä työhön. Hän itki ja vakuutti, ettei se ollut hänen syynsä, vaan että Chaval oli pidättänyt hänet väkisin uhaten lyödä, jos hän lähtisi. Chaval oli aivan tullut hulluksi mustasukkaisuudesta eikä tahtonut päästää häntä Etiennen luo, jonka sängyssä hän sanoi perheen sallivan Katarinan nukkua öisin. Äiti raivostui kieltäen tyttärensä enää menemästä sellaisen eläimen kansaa ja tahtoi itse lähteä Montsou'hun kurittaakseen häntä. Mutta päivä oli kaikessa tapauksessa mennyt hukkaan, sitä paitsi ilmoitti tytär, ettei hän tahtonut vaihtaa häntä toiseen, kun kerran oli ruvennut hänen kanssaan suhteisiin.

Parin päivän perästä sattui toinen juttu. Oli luultu, että Jeanlin oli kauniisti joka päivä työssä, kun äkkiä saatiin tiistaina tietää, että hän jo kaksi päivää juoksentelee jossain Bebert'in ja Lydian seurassa Vandamin rämeisissä seuduissa. Hän oli narrannut toverinsa mukaan ja kuka ties, mitä kepposia he olivatkaan tehneet. Hän sai tietysti aika selkäsauunan, aluksi kadulla kaikkien lasten nähden varoitukseksi. Oliko moista kuultu? Hänenkö lapsensa, jotka olivat hänelle maksaneet niin paljon syntymästä asti ja joitten aika nyt olisi auttaa vanhempia! Ja hän muisteli omaa ilotonta nuoruuttaan, ainaisen toivottoman puutteen ja raskaan työn lapsuudesta asti.

Kun miehet ja tytär sinä aamuna lähtivät työhön, kohosi Maheun vaimo vuoteeltaan ja sanoi Jeanlinille:

— Muista, jos vielä kerran uskallat sellaista, niin kuritan sinut niin että tulet muistamaan sen elämänikäsi.

— Uudessa murtopaikassa oli työ hyvin raskasta. Hiilikerros tässä paikassa oli niin ohut, että murtajat repivät kyynärpänsä verille ryömiessään maaperän ja katon väliin. Sitä paitsi kävi maa yhä kosteammaksi, niin että milloin tahansa voitiin odottaa maanalaisen lähteen pulpahtavan esiin, rikkovan kallion ja vievän ihmiset virran mukana. Edellisenä päivänä, kun Etienne oli voimakkaasti iskenyt kuokallaan, pärskähti hänen kasvoihinsa vettä. Mutta hän ei paljoa välittänyt onnettomuustapauksista, hän oli käynyt yhtä huolettomaksi, kuin muutkin toverit. He hengittivät räjähdyskaasua tuntematta edes enää sen painostusta. Kun toisinaan lyhdyn valo kävi tavallista enemmän sinertäväksi, painoi joku hiilenkaivaja korvansa seinää vastaan kuunnellen suhinaa, mikä on ominainen kaasulle, joka murtautuu esiin jostain kolosta.

Pelottavampia olivat kuitenkin maanvieremät. Se ei ollut yksin paalutusten syy, vaan myös huono maaperä, joka oli aivan kostea ja tuskin pysyi koossa.

Maheun täytyi kolmasti päivässä paaluttaa. Kello oli nyt puoli kolme ja työmiehet hankkiutuivat lähtöön. Kellotaen kyljellään oli Etienne juuri lopettamaisillaan iskemästä hiilenmöhkälettä, kun äkkiä kumahti etäinen jyrynä, ikäänkuin maanalainen ukkonen olisi tärisyttänyt kaivoksen.

— Mitä se on? huudahti hän ja nakkasi kuokan kädestään kuunnellakseen.

Hänestä tuntui, että koko käytävä hänen takanaan oli vierinyt alas.

— Se on maanvieremä!... Pian! Pian! huusi Maheu syöksyen edeltä käytävää alas.

Kaikki heittäytyivät hänen jälkeensä levottomuuden valtaamina. Lyhdyt hyppivät heidän käsissään, ympärille oli syntynyt kuolon hiljaisuus. He juoksivat tuttua tietä kumartuen, melkein nelinryömin, vaihdellen juostessaan katkonaisia kysymyksiä ja vastauksia: Missä se oli? Ehkä murtopaikassa? Ei, se kuului alhaalta. Ehkä kuljetuskäytävässä. Kun he saapuivat savutorven luo, ryhmittäytyivät he työntäen toinen toisiaan, estäen toinen toistaan.

Jeanlin oli tänä päivänä myös kaivoksessa, uskaltamatta jäädä pois, sillä hän tunsikin vielä nahoissaan edellisen päivän löylytyksen. Hän juosta köpitti avojaloin rattaitten jonon jälestä sulkien ilmavaihtoluukkuja. Toisinaan, kun hän ei pelännyt vouden näkevän hyppäsi hän viimeisille rattaille istumaan, vaikka se oli kielletty, sillä pelättiin hänen vaipuvan uneen. Hänen suurin huvinsa oli jonon pysähtyessä antaakseen tietä vastaantulevalle jonolle, hiljaa hiipiä Bebertin luo, joka istui ohjaksissa ja nypistää häntä verille tai tehdä jotain muuta koiruutta. Tällaisina hetkinä oli hän aivan apinan näköinen, keltatukkainen ja hörökorvainen kuin oli. Hän oli ketterä, kuin villikissa ja kehittynyt kuin jokin epäsikiö, josta tunsikin sen polveutuvan eläimestä.

Iltapäivällä oli Mouque tuonut Bataillen pojille. Kun hevonen äkkiä pysähtyi raitiotien mutkassa, hiipi Jeanlin Bebertin luo ja kysyi:

— Mitä tuo vanha kaakki pysähtyy? Olin vähällä taittaa sääreni.

Mutta Bebert ei voinut vastata. Vastaan kulki toinen jono rattaita, joita kuljetti Trompette ja vanhan tuttavansa tunnettuaan oli Bataille äkkiä vilkastunut, niin että Bebertilla oli aika työ pidättääkseen sen. Ensimmäisestä päivästä saakka oli Bataille alkanut tuntea hellää ystävyyttä sitä kohtaan ikäänkuin tahtosi opettaa sille kärsivällisyyttä ja itsensä hallitsemista. Mutta Trompette ei ollut vieläkaan tottunut tilaansa, vaan kuletti rattaita alas painunein päin kaihoten aurinkoa. Joka kerta kun he tulivat vastakkain kurotti Bataille päätään kerskuen, tahtoen nuolasta toista kuonoon rohkaistakseen sitä edes vähän hyväilyllään.

— Nyt nuo kirottu taas nuoleskelevat, mörähti Bebert.

Kun Trompette oli mennyt ohi, vastasi hän Jeanlinille:

— Se on käynyt jo helkkarin vanhaksi, tuo raato! Jos vaan tiellä sattuu jokin kuoppa tai kivi, pysähtyy se ikäänkuin pelkäisi loukkautuvansa. Jumala tiesi, mitä se tänään erikoisesti pelkää luukkujen takana. Työntää ne auki, mutta sitten pysähtyy. Oletko huomannut mitään?

— En muuta kuin että vettä on polviin saakka, vastasi Jeanlin.

Jono lähti edelleen. Seuraavan ilmaluukun edessä Bataille pysähtyi taas ja hirnahti. Se työnsi sen päällään, mutta kauan ei tahtonut mennä siitä. Vihdoin ryntäsi se siitä vauhdilla.

Jeanlin, joka sulki oven, jäi jälkeen. Hän kumartui tarkastaakseen suota, jossa hän kahlassi. Sitten kohotti hän lyhdyn ja huomasi, että kannattimet olivat taipuneet tunkevan veden painosta. Samassa saapui paikkaan eräs kivihiihenkaivaja nimeltä Berloque Chicot, joka kiiruhti kotiin vaimonsa luo, joka makasi lapsivuoteessa. Hän pysähtyi myös tutkiakseen paalutusta. Mutta juuri kuin poika oli tahtonut juosta hevosensa perästä, kajahti hirveä rytinä ja sekä mies että lapsi hävisivät maanvieremän alle.

Täräyksestä kohosi sakea tomu ilmaan. Kaikilta haaroilta ryntäsi työmiehiä paikalle soastuna ja tukahtumaisillaan iskusta. Vilkkuvat lyhtyjenvälöt valaisivat hämärästi pelästyneitten ihmisten hahmoja, jotka riensivät myyränkoloistaan onnettomuuspaikalle.

Ne, jotka ensimmäisinä olivat saapuneet paikalle, alkoivat huutaa tovereitaan. Toiset, jotka olivat vieremän toisella puolen, vastasivat. Heti kävi selville, että katto oli romahtanut kymmenen metrin alalla. Siis ei ollut erikoista vaaraa, mutta heidän sydämiään kouristi kun multakasan seasta alkoi kuulua kuolemankorahduksia.

Bebert jätti hevosensa ja juosten paikalle, huusi: — Jeanlin jäi sinne! Jeanlin jäi sinne!

Samassa saapui Maheu, Sakarias ja Etienne, Maheun oli vallannut toivoton raivo ja hän kiroili myötäänsä.

Katarina, Mouquette ja Lydia, jotka myös olivat rientäneet paikalle, alkoivat itkeä kauhusta ja surusta, turhaa oli saada heidät vaikenemaan. Ympäriällä vallitsi kauhea hämminki ja pimeys musteni.

Vouti Richomme oli myös rientänyt paikalle epätoivoissaan, ettei insinööri Negrel'ia eikä Dansaert'ia ollut kaivoksessa. Hän kuunteli korva maata vasten ja selitti lopuksi, ettei se ollut lapsen, vaan miehen valitusta: Jokin työmies oli varmaankin siellä. Maheu oli jo parikymmentä kertaa kutsunut Jeanlinia saamatta vastausta. Varmaankin oli poika musertunut kuoliaaksi.

— Rientäkäämme! sanoi Richomme tehden valmistuksia onnettomien pelastamiseksi. — Sitten ehdimme jaaritella.

Kivihiihenkaivajat alkoivat molemmilta puolin kaivaa vieremää lapioilla ja kuokillaan. Chaval työskenteli ääneti Etiennen ja Maheun rinnalla, Sakarias piti huolta mullan viemisestä pois tieltä. Lähestyi kotiinpaluunaika, eikä kukaan heistä ollut saanut mitään suuhunsa, mutta sitä ei ajateltu, koska toveri oli vaarassa. Joku lausui, että kotona oltaisiin levottomana, kun ei kukaan palaa, mutta ei Katarina eikä Mouquette ei edes Lydiakaan tahtonut lähteä. He tahtoivat tietää, mitä oli tapahtunut. Vihdoin otti Levaque tehtäväkseen kertoa vähäisestä maanvieremästä, joka ei ole aiheuttanut mitään onnettomuutta. Kello oli jo lähes neljä. Yhden tunnin kuluessa olivat työläiset tehneet yhtä paljon kuin koko aamupäivänä. Suurin osa multaa oli jo saatu tieltä, mutta katto yhä varisi. Maheu työskenteli kiihkolla iskien sitä rivakkaammin, jos joku tahtoi vaihtaa häntä.

— Hiljaa! kehotti Richomme. — Taidamme olla perillä... Kunpa emme satuttaisi heitä.

Korahdukset kuuluivat yhä selvemmin. Nuo yhtämittaiset vaikerrukset olivat pelastajien osviittana. Nyt kuuluivat ne aivan kuokkien alta. Ja äkkiä hiljenivät.

Kaikki tunsivat kuoleman hengen karmivan, mutta he jatkoivat kaivamistaan hiestyneinä ja uupuneina äärimäisyyteen. Vihdoin sattui joku jalkaan. Silloin alettiin kaivaa käsin kunnes koko ruumis vapautettiin mullan alta. Pää ei ollut murskautunut. Lyhdyn valo loi siihen valoa ja Chicot'n nimi kierteli huulilta huulille. Hän oli vielä lämmin, mutta selkäranka oli ruhjoutunut jonkun möhkäleen painosta.

— Käärikäähän vaippoihin ja pankaa rattaille, käski vouti. Mutta nyt etsikäämme pian poika!

Maheu iski viimeisen kerran tehden aukon jonka kautta saattoi tulla viileyteen toisella puolen olevien kanssa. Hänelle huudettiin, että Jeanlin oli juuri löydetty, hän on tainnoksissa, molemmat sääret murskatut, mutta hän hengittää vielä. Isä otti pojan käsivarsilleen ja lähti menemään. Lujasti kiristettyjen hampaitten takaa pääsi vain kirouksia, joihin hän purki tuskansa. Katarina ja muut naiset alkoivat taas itkeä ääneen.

Järjestettiin nopeasti jono. Bebert toi Bataillen, joka valjastettiin kaksien rattaitten eteen. Toiselle pantiin Chicot'n ruumis ja toiseen istui Maheu pitäen Jeanlinia sylissään. Poika oli kääritty johonkin rääsyyntä, joka oli; revitty ilmavaihtoluukusta. Molemmissa rattaisissa punotti lyhty kuin tähti. Lähdettiin hiljaa liikkeelle. Jonon perässä kulki noin viisikymmentä kivihiilenkaivajaa, jotka vasta alkoivat tuntea väsymystä ja laahasivat jalkojaan perässä. Yli puoli tuntia kesti ennenkuin he saapuivat nostokonehalliin.

Richomme'n määräyksestä, hänen tultua edellä nostohalliin, odotti tyhjä häkki heitä. Pierron sysäsi heti siihen molemmat hiilirattaat. Toisissa istui Maheu runneltuneine poikineen, toisiin täytyi Etiennen istua pitämään Chicot'n ruumista. Kun työmiehet olivat täyttäneet muut osastot, lähdettiin ylös, missä oltiin kahden minuutin kuluttua. Kylmä sade ryöppysi kattoon, miehet katsoivat kärsimättöminä ylös, milloin he tulisivat päivän valoon.

Onneksi oli poika, joka oli lähetetty hakemaan lääkäri Vanderhaghen'ia, löytänyt hänet ja tuonut kaivokseen. Jeanlin ja Chicot'n ruumis kannettiin voudin huoneeseen, missä vuoden ympäri paloi uuni. Vesiangot jalanpesua varten siirrettiin sivulle ja levitettiin kaksi matrassia penkeille, johon mies ja lapsi pantiin. Huoneeseen päästettiin ainoastaan Maheu ja Etienne, toiset työläiset, naiset ja pojat ryhmittäytyivät oven eteen istuen kyykyssä ja keskustellen puoliääneen.

Lääkäri vain katsahti Chicot'hon ja lausui:

— Loppunut! Voitte pestä hänet..

Kaksi työntarkastajaa riisui ja pesi sienellä ruumiin, joka oli aivan musta hiilentomusta ja hiestä.

— Pää on ehjä, jatkoi lääkäri laskettuaan polvilleen Jeanlinin eteen, — rinta samoin... Mutta jalat, jalat ovat rikki...

Hän riisui itse lapsen, riisui myssym, takin, veti housut jaloista ja paidan yltä käännellen poikaa imettäjän taitavuudella. Ja nyt makasi pieni alaston inehmoinen hänen edessään laihana kuin mato, likasena hiilipölystä, keltasesta mullasta ja veritahroista. Ei voinut mitään nähdä, ennenkuin pesi hänet. Pesusta näytti hän tulevan vieläkin laihemmaksi, niin että kalpean ihon läpi näkyivät luut. Hirveätä oli nähdä tuota onnetonta olentoa, osattoman rodun jälkeläistä, tuota pientä näännytettyä lasta, jonka vuorimassat olivat melkein runnelleet kuoliaaksi.

Jeanlin tointui ja alkoi vaikeroida. Maheu seiso i hänen jaloissaan ja katsoi poikaansa kääntämättä silmiään pois. Suuret kyynelkarpalot vierivät hänen silmistään.

— Oletko sinä hänen isänsä? — kysyi lääkäri, kohottaen päätään. — Älä itke, eihän hän ole kuollut... Parempi, jos auttaisit minua vähän.

Hän löysi kaksi yksinkertaista luurikkoja. Mutia oikea sääri teki hänet levottomaksi, mahdollisesti täytyisi leikata se.

Nyt tuli paikalle insinööri Negrel ja Dansaert, joille oli ilmoitettu asiasta, Richommen seurassa. Edellinen kuunteli voudin kertomusta harmistuneen näköisenä. Ja huudahti kuohuksissaan: — aina tuo kirottu paalutus! Eikö ole satoja kertoja varoitettu, että se tulisi maksamaan ihmishengen. Ja vielä nuo naudat tahtovat ruveta lakkoon, jos heidät pakotettaisiin paaluttamaan huolellisesti! Pahinta oli, että yhtiön nyt täytyy maksaa tapahtumasta. Mahtaa herra Hennebeau ilostua!

Kuka tuo oli? kysyi hän Dansaert'ilta, joka ääneti seiso i raidilla peitetyn ruumiin ääressä.

— Chicot, paraita työmiehiämme, vastasi päävouti. — Hänellä on kolme lasta... mies parka!

Tohtori Vanderhaghen pyysi, että Jeanlin heti vietäisiin vanhempain luo. Kello löi kuusi, alkoi jo hämärtää ja olisi aika ajatella ruumiinkin viemistä. Insinöörin käskystä valjastettiin kuormavaunujen

eteen ja tuotiin parit. Lapsi pantiin paareille ja kuormavaunuille ruumis matrassille.

Oven luona olivat yhä vieläkin hiilirattaitten lykkääjät ja kivihiihenkaivajat, kaikki tahtoivat omin silmin saada nähdä haavoittuneita. Kun huoneen ovi avattiin, syntyi joukossa äänettömyys. Taas syntyi jono: edellä vaunut, sitten parit ja perässä ihmisjoukko. Hitaasti kulki jono mäkeä ylös kylään päin. Marraskuun ensimmäiset pakkaset olivat tehneet tasangon paljaaksi, yö laskeutui maahan kuin kuolleen kaapu.

Etienne kehoitti Maheu'ta lähettämään Katarinaa edelle valmistamaan äitiä, jottei isku tulisi liian odottamattomana. Isä, joka kulki kuin unessa parien jälestä, nyökkäsi ääneti päätään. Nuori tyttö lähti juoksemaan, sillä heidän kotinsa oli jo lähellä. Mutta kylässä aavistettiin jo noitten tuttujen mustien vaunujen lähenemisestä. Naiset juoksivat raitille paljain päin. Pian oli heitä kolmekymmentä, hetken perästä viisikymmentä, kaikki saman kauhun vallassa. Siis on kuolleitakin? Mutta kuka? He olivat hetkeksi lohtuneet Levaquen kertomuksesta, mutta nyt olivat he sitä suuremman epätoivon vallassa kuvitellen mielessään mitä tärisyttävimpiä tapauksia. He eivät enää tahtoneet uskoa, että on kuollut vain yksi mies, vaan kymmenen, vaikka vaunut kulettivat heitä noin yksitellen.

Kun Katarina saapui kotiin, vaivasi Maheun vaimoa jo synkkä levottomuus ja tuskin tyttö oli ehtinyt avata suunsa, kun hän jo huusi:

— Isä on kuollut!

Turhaan koetti nuori tyttö väittää vastaan, puhuen Jeanlinista. Välittämättä hänestä syöksyi vaimo ulos. Kun vaunut etäältä kirkon takaa tulivat näkyviin, oli hän pyörtyä ja pysähtyi kalman kalpeana.

Vaunut ajoivat ohi ja samassa huomasi vaimo miehensä, joka kulki parien jälessä. Kun parit laskettiin hänen ovensa eteen ja hän sai nähdä Jeanlinin elävänä, vaikka viottunein säärin, tointui hän ja äkkiä valtasi hänet vimmattu raivo. Hänen silmänsä olivat kuivat kyyneleistä, kun hän huusi:

— Tää on jo kaiken huippu! Nyt jo aletaan tehdä lapsistamme raajarikkoja!... Herra jumala, molemmat jalat! Mitä minä nyt hänen kanssaan?

— Hiljaa! sanoi tohtori Vanderhaghen, joka oli myös seurannut mukana sitoakseen Jeanlinin. — Olisiko parempi, jos hän olisi jäänyt sinne?

Mutta vaimo huusi välittämättä hänestä ja Alzire, Lenore ja Henry parkuivat minkä jaksoivat. Vaimo auttoi tohtoria siirtämään sairasta huoneeseen ja antoi hänelle, mitä hän tarvitsi, kuitenkin lakkaamatta sättimästä. Mistä hän ottaisi rahaa ruokkiakseen vaivaisia! Eikö ollut kylliksi ukosta, nyt vielä poika kadotti jalkansa. Hänen sättimiseen ja vaikeroimiseen sekaantuivat tuskan huudot läheisestä talosta, missä Chicot'n vaimo ja lapset itkivät kadotettua isäänsä. Tuli pimeä yö, kivihiihenkaivajat rupesivat vihdoon ruualle, koko kylä tuli hiljaiseksi, vain onnettomien naisten huudot rikkoivat hiljaisuuden.

Kului kolme viikkoa. Oli onnistuttu välttää sahaustamasta Jeanlinin säärtä, mutta hän jäi ontuvaksi. Pitkien saivartelujen jälkeen oli yhtiö vihdoin myöntänyt Maheulle viidenkymmenen frankin korvauksen. Sitä paitsi lupasi se antaa pojalle työtä ylhäällä, kun hän parantuisi. Mutta kurjaa oli sittenkin heidän elämänsä. Isään oli tapaus vaikuttanut niin voimakkaasti, että hän sairastui kuumeeseen.

Vasta torstaina seuraavalla viikolla palasi Maheu työhön. Illalla johti Etienne puheen joulukuun ensimmäiseen päivään, joka oli lähellä lausuen vakavia arveluitaan siitä, panisiko yhtiö uhkauksensa toimeen. Oltiin ylhäällä kello kymmeneen saakka, odottaen Katarinaa, joka viivästyi Chavalin seurassa. Hän ei palannut ja Maheun vaimo paiskasi sydämistyneenä oven kiinni.

Katarina ei palannut seuraavanakaan päivänä. Vasta iltapäivällä töitten jälkeen saivat Maheut tietää, että Chaval oli jättänyt Katarinan luoksensa. Hän oli niin kiusannut tyttöä, että tämä oli päättänyt mieluummin jäädä hänen luoksensa. Välttääkseen sättimistä oli Chaval lähtenyt Voreux'n kaivoksesta Deneulinin kaivokseen työhön, jonne myöskin Katarinakin palkkautui rattaitten lykkääjäksi. Muutoin asuivat he entisessä paikassa Montsou'ssa Piquetten luona.

Aluksi aikoi Maheu heti mennä rusikoimaan Chavalialle, sekä potkaista tyttö kotiin. Mutta sitten tyyntyi hän pian ajatellen ettei kannattanut, niinhän aina käy, kun annetaan tytönheitukkojen vapaasti mennä juoksemaan miesten kintereillä. Paras oli tyyneesti odottaa häitä. Mutta hänen vaimonsa ei mukautunut siihen yhtä kylmäverisesti.

— Olenko minä rääkännyt häntä, kun hän rupesi tuon Chavalin kanssa suhteisiin? — huusi hän Etiennelle, joka kuunteli häntä. — Tehän olette rehellinen mies, sanokaa! Eikö hänellä ollut täysi vapautensa? Herra Jumala, kaikkienhan täytyy sitä läpikäydä. Minä itse olin raskas, kun isä nai minut.

Mutta minä en hyljännyt vanhempiani, enkä koskaan ollut niin halpamainen, että olisin antanut ansioni miehelle, joka sitä ei tarvitse. Se on kovin ilkeästi. Parempi olisi ollut jäädä ilman lapsia.

Etienne nyökäytti vain ääneti päätään.

— Tyttö juoksenteli joka ilta mihin tahtoi, jatkoi äiti. — Ja mikä kiire hänellä oli, eikö hän voinut odottaa, kunnes minä antaisin hänet miehelään, olisi siksi auttanut meidät pulasta. Sehän onkin lasten velvollisuus.

Alzire nyökäytti päätään. Lenore ja Henri hiljaa itkivät nähdessään äidin noin sättivän ja luettelevan kaikki onnettomuudet: ensiksi Sakarian naimisiin meno, sitten vanha Bonnemort, joka on kahlehdittu tuoliinsa, sitten Jeanlin, joka ei voi lähteä ulos ennenkuin kymmenen päivän kuluttua, sillä luut eivät vielä ole kasvaneet umpeen. Ja nyt tuo Katarina-lutka, joka on lopullisesti saattanut heidät häviöön. Nyt tekee isä yksin työtä. Voiko seitsemän henkeä, paitsi Estelleä, elää kolmella frankilla, jotka isä ansaitsee? Parempi olisi kaikkien hukuttautua kanavaan.

— Turhaan sinä kiihottelet, eihän sillä auta, — keskeytti Maheu hänet kumealla äänellä. — Ehkemme vielä joudu hukkaan.

Etienne, joka oli katsonut alas lattiaan, kohotti nyt silmänsä ja ikäänkuin unesta heränneenä lausui:

— Jo on aika, niin!

NELJÄS OSA.

I.

Eräänä maanantaina oli Hennebeaun herrasväki kutsunut Gregoire'n herrasväen luoksensa aamiaiselle. Oli päätetty tehdä yhdessä kävelyretki. Aamiaisen jälkeen lupasi Paul Negrel näyttää naisille Saint Thomasin kaivoksen, joka oli saatettu uuteen kuntoon. Mutta oikeastaan sekä aamiainen että kävelyretki oli tekosyy, rouva Hennebeau'n ystävällinen keksintö tarkoituksessa jouduttaa Cecilen ja Paulin häitä.

Mutta äkkiä juuri samana maanantaiaamuna kello neljä oli puhjennut lakko. Kun yhtiö joulukuun 1 p:nä oli saattanut käytäntöön uuden maksutavan, olivat kivihiilenkaivajat näköjään aivan rauhalliset. Kahden viikon kuluttua, maksupäivänä, he eivät tehneet minkäänlaisia vastaväitteitä. Tirehtööristä alkaen alimpaan kaivosvoutiin luulivat kaikki, että työläiset taipuivat maksuehtoihin. Sitä suuremmaksi tuli heidän hämmästyksensä kun äkkiä tuona maanantaiaamuna syttyi sota, joka todisti hyvästä johdosta ja järjestymisestä.

Kello viisi herätti Dansaert Hennebeau'n ilmoittaakseen hänelle, ettei ainoakaan työmies mennyt töihin Voreux'hon. Hän oli kulkenut kylän No. 240 poikki, mutta kaikki sen asukkaat makasivat sikeässä unessa suljettujen ikkunoitten ja ovien takana. Tuskin oli tirehtööri ehtinyt nousta, kun hänen päänsä yli alkoi tihuttaa sähkösanomia ja sananlennättäjiä saapui joka neljännestunnin kuluttua. Aluksi toivoi hän, että levottomuudet rajoittuisivat vain Voreux'hon, mutta hetki hetkeltä kävivät sanomat yhä uhkaavimmiksi. Mirou'hon, Crevecoeur'iin ja Madeleine'en olivat saapuneet ainoastaan tallirengit. Victoire'n ja Feutry-Cantel'iin, noihin luotettavimpiin kaivoksiin, ei saapunut muuta kuin kolmasosa työläisiä. Ainoastaan Saint Thomas'sa olivat kaikki työläiset työssä, se näköjään jäisi liikkeen ulkopuolelle. Kello yhdeksään saakka oli tirehtööri kiinni sanellen sähkösanomia kaikille haaroille: Lillen prefektille, yhtiön hallinnon jäsenille, ilmoittaen edeltäpäin viranomaisille ja pyytäen toimintamääräyksiä. Hän oli lähettänyt Negrel'in kiertämään naapurikaivoksia hankkiakseen tarkempia tietoja.

Äkkiä muisti Hennebeau aamiaisen. Hän oli jo aikeissa lähettää kuskin Gregoirien luo, mutta jokin päättämättömyys valtasi hänet, joka hetki sitten oli jaellut lyhyitä sotilaallisia määräyksiä taistelun varalta. Hän nousi yläkertaan vaimonsa pukuhuoneeseen, missä palvelijatar suki tämän päätä.

— Vai niin, he tekivät lakon, sanoi rouva tyynesti, kun mies oli alkanut kysyä häneltä neuvoa, — Entä sitten, mitä me siitä? Emme kai lakkaa syömästä sen tähden?

Rouva oli itsepäinen eikä auttanut, vaikka herra Hennebeau vakuutti, että aamiainen olisi kaikissa tapauksissa häiritty eikä Saint Thomas'een voisi lähteä missään tapauksessa. Mutta rouvalla oli valmis vastaus kaikelle. Miksi antaa valmiin aamiaisen mennä hukkaan? Ja voisihan jättää retken tekemättä, jos se ei ole viisasta.

— Sitäpaitsi tiedättehän, — lisäsi hän, kun kamarineitsyt oli poistunut huoneesta, — miksi olen kutsunut noita herttaisia ihmisiä luoksemme. Näistä häistä pitäisi teidän olla enemmän huvitettu kuin työmiesten tyhmyyksistä... Sanalla sanoen, minä niin tahdon ja älkää hermostuttako minua. —

Mies katsoi häneen pidättäen mielenliikutustaan, mutta hänen tyyneistä kasvoistaan, joita hän oli tottunut hallitsemaan, voitaisiin huomata sydämen tuskan salaisia merkkejä. Nainen istui hänen edessään pooli-pukimissaan, pyyleänä ja yhä vielä kauniina ja lumoavana. Hetken tunsu mies halua vallata hänet, painaa päänsä hänen valkoseen rintaansa, sillä sekä nainen että koko huoneen aistikas sisustus ja hermoja kutkuttava myskin haju taivutti siihen. Mutta hän peräytyi: jo kymmenen vuotta oli heillä ollut eri sänkykamarit.

— Hyvä on, sanoi hän poismennessään, — älkäämme peruuttako mitään.

Hennebeau oli syntynyt Ardennessa. Hänen lapsuutensa oli ollut iloton. Köyhänä orpona oli hän joutunut Pariisiin kadulle ja suurilla vaikeuksilla saattoi hän lopettaa nuorisokoulun. Kahdenkymmenen neljän ikäisenä oli lähtenyt Grand-Combe'en Sainte-Barben vuori-insinööriksi. Kolme vuotta myöhemmin tuli hän Marlesien kaivosten piiri-insinööriksi Pas-de-Calais'sa. Siellä hän oli nainut erään rikkaan kehruutehtaan omistajan tyttären. Viisitoista vuotta olivat puoliset tässä pienessä maaseutukaupungissa eikä mikään häirinyt heidän yksitoikkoista elämäänsä, ei edes lapsen syntyminen.

Aikaa myöten kehittyi rouva Hennebeau'ssa ärtyisyys miestänsä kohti, niin että lopuksi he kävivät aivan vieraiksi toinen toisilleen. Lapsuudesta oli rouvaa opetettu jumaloimaan rahaa ja hän halveksi miestänsä, joka raskaalla työllä ansaitsi vähäpätöisen palkkionsa ja joka ei osannut toteuttaa ainoatakaan hänen kouluajan toivoaan. Hän oli ankaran rehellinen, ei tahtonut ryhtyä epäiltäviin yrityksiin ja seisoi kuin sotamies paikallaan. Puolisot vieraantuivat yhä enemmän toisistaan ja lakkasivat olemasta mies ja vaimo. Mies jumaloi häntä, mutta vaimo näytti hänelle sellaista kylmyyttä, että hän katsoi parhaaksi vetäytyä pois. Rouva hankki itselleen rakastajan, josta mies ei tietänyt.

Vihdoin jätti hän Pas-de-Calais'n ja otti paikan Pariisissa siinä luulossa, että hänen vaimonsa olisi siitä hänelle kiitollinen. Mutta Pariisi eroitti heidät lopullisesti. Pariisista oli vaimo haaveillut jo pienenä tyttönä ollessaan. Viikon kuluessa hän jollain ihmeellisellä tavalla hävitti itsestään kaiken maalaisuuden, tuli äkkiä komeaksi ja antautui ahneena kaikille ylellisyyden hullutuksille.

Ne kymmenen vuotta, jotka hän täällä vietti, täytti suuri intohimo, julkinen suhde erääseen nuoreen mieheen ja kun tämä lopuksi jätti hänet, oli hän vähällä kuolla siitä. Tällä kertaa mies ei ollut voinut jäädä tietämättömäksi ja hän aikaansai aluksi kauheita kohtauksia, mutta sitten hän taipui. Hänet teki aseettomaksi tuon naisen itsevarmuus, joka oli valmis mihin hyvänsä onnen etsinnässä, Kun hän oli eronnut rakastajastaan, tuli hän hyvin sairaaksi ja silloin otti mies kaivostirehtöörin paikan Montsou'ssa toivossa, että vaimo täällä erämaassa parantuisi ja paranisi.

Mutta Montsou'ssa Hennebeau'n puoliset kestivät samaa ärtymystä ja ikävää kuin avioliittonsa ensi aikoina. Rouva Hennebeau koristi pienen hallintotalon niin ylellisesti, että huhut siitä kulkivat Lilleen saakka. Mutta tuo seutu ärsytti häntä, päättämättömine tyhmine peltoineen ja likaisine maanteineen vailla ainoatakaan puuta, ja eniten tuo inhottava väestö, joka herätti hänessä pelkoa ja vastenmielisyyttä. Alkoivat valitukset ikävästä. Hän syytti miestänsä, että tämä oli uhrannut hänet, neljänkymmenen tuhannen frankin edestä, minkä hän sai palkaksi täällä ja mikä itse asiassa oli aivan mitätön palkka, joka tuskin riitti taloustarpeisiin. Ainakin pitäisi hänen kuten muittenkin hankkia voitto-osuus itselleen tai osakkeita ja yleensä saavuttaa jotain parempaa. Ja sitä hän jankkasi rikkaan perijättären säälimättömyydellä, sillä hän oli tuonut rahaa taloon.

Mies koetti peittää palavaa intohimoaan tuota naista kohti toimihenkilön kylmällä naamiolla, mutta vuosien vieressä kiihtyi hänen himonsa yhä enemmän. Hänen vaimonsa ei koskaan ollut kuulunut hänelle kokonaan ja häntä kalvoi halu saada edes kerran näyttää hänelle rakkautensa koko voiman. Joka aamu ajatteli hän, että illalla hän sen tekee, mutta kun hän kohtasi vaimonsa kylmän katseen ja

tunsi että koko hänen olentonsa on sitä vastaan, luopui hän päätöksestään eikä edes uskaltanut koskettaa hänen kättään. Se oli ainainen parantumaton kidutus, joka piili hänen kylmän ulkokuorensa alla, hellän sydämen kärsimystä, sydämen, joka ei löytänyt onnea kodissaan.

Juuri silloin saapui Montsou'hun Paul Negrel. Hänen äitinsä, erään kapteenin leski, eli Avignon'issa vähäisellä eläkkeellä, usein syöden pelkkää leipää ja vettä, jotta hänen pojallaan olisi mahdollisuus päättää polyteknikumi. Suoritettuaan tutkinnon sai hän hyvin huonon paikan, jolloin hänen setänsä, Hennebeau, tarjosi hänelle insinöörin paikan Montsou'ssa.

Häntä kohdeltiin talossa kuin omaa lasta, hänelle annettiin eri huone ja vihdoinkin jäi hän aivan asumaan heidän luokseen. Siten oli hän tilaisuudessa lähettämään puolet palkastaan, kolme tuhatta frankia, äidilleen. Jottei tämä hyväntekeväisyys painostaisi nuorukaista, vakuutti Hennebeau, että nuoren miehen on sangen vaikea perustaa oma talous jossain pienessä talossa, jollaisia yhtiö antaa insinöörien asuttavaksi. Rouva Hennebeau alkoi heti alusta asti kohdella Paul Negreliä kuin hyvä äiti ainakin, sinutellen häntä ja kaikin tavoin vaalien hänen hyvinvointiaan. Etenkin ensimmäisinä kuukausina osotti hän äidillistä hellyyttä antaen hänelle monta hyvää neuvoa. Mutta samalla hän pysyi naisena ja huomaamatta siirsi puheen tuttavallisemmille aloille. Häntä huvitti tuo ennakkoluuloton nuori mies, joka filosoferasi rakkauden kysymyksissä, oli niin viisas huolimatta synkästä elämäkatsomuksestaan ja hänen kapeat kasvonsa ja suippo nenänsä näyttivät niin veitikkamaisilta.

Oli siis luonnollista, että eräänä iltana rouva Hennebeau tapasi itsensä miehensä veljenpojan sylissä. Hän vakuutti antautuvansa hyvyydestä, sillä hänen sydämensä oli kuollut ja hän tahtoo olla ainoastaan hänelle ystävä. Äkkiä haltioitui hän ajatuksesta naittaa hänet, haaveili itsensä uhrautumisesta luovuttaen hänet jollekin rikkaalle morsiamelle. Heidän suhteensa pysyi, se antoi heille iloa ja vaihtelua ja rouva Hennebeau pani suhteeseen kaiken hellyytensä, mikä hänen tapaisella toimettomalla ja elämänsä eläneellä naisella vielä oli annettavana.

Siten kului kaksi vuotta. Eräänä yönä oli Hennebeau kuulevinaan tassuttelevia askeleita oven takana. Epäily valtasi hänet taas, mutta hän ei tahtonut uskoa sellaista ilettävänä mahdolliseksi omassa talossaan noitten läheisten sukulaisten, melkein äidin ja pojan välillä. Juuri seuraavana päivänä alkoi hänen vaimonsa puhua, että hän oli valinnut Cecile Gregoiren Paulin vaimoksi. Ja hän puhui asiasta sellaisella lämmöllä, että mies häpesi hirveästi epäilystään. Hän tunsi yhä edelleenkin nuorta miestä kohti kiittolisuutta siitä, että hänen tulonsa oli tehnyt hänen kotinsa vähemmän synkäksi.

Tullessaan ulos pukuhuoneesta tapasi hän vastaanottohuoneessa Paulin, joka juuri tuli kotiin kiertoajostaan ja näytti olevan hyvin huvitettu lakosta.

— No, mitä? kysyi eno.

— Olen kiertänyt kaikki kylät. Kansa näkyy käyttäytyvän hyvin siivosti... Luulen muuten, että he aikovat lähettää lähettiläitä luoksesi.

— Sinäkö se olet, Paul? — kuului ylhäältä rouva Hennebeau'n ääni. — Tule kertomaan minulle uutisia. Kuinka hassuja ovat nuo ihmiset, jotka aikaansaavat sellaista hämminkiä, vaikka heidän on niin hyvä olla.

Tirehtöörin täytyi kieltäytyä kuulemasta lähempiä tietoja, koska hänen vaimonsa ilmaisi haluavansa puhutella hänen lähettilästään. Hän palasi työpöytänsä luo, mihin oli sillä välin ehtinyt kasaantua uusi pinkka sähkösanomia.

Kun Gregoiret saapuivat kello yksitoista, hämmästyivät he suuresti, että palvelija Hippolyte melkein työnsi heidät ovesta sisään heitettyään levottomia silmäyksiä tien molempiin päihin. Vierashuoneessa olivat akuttimet lasketut alas ja heidät vietiin suoraan Hennebeau'n työhuoneeseen. Isäntä pyysi anteeksi, että hän siten ottaa heidät vastaan, mutta vierashuoneen ikkunat olivat maantielle päin ja siksi oli epäviisasta uhmata väkeä.

— Kuinka? Ettekö tiedäkään mitään? — kysyi hän huomattessaan heidän hämmästyksensä.

Saatuinaan kuulla lakosta, Gregoire vain kohautti olkapäitään tavallisella huolettomalla ilmeellä. Pyh! tuo ei ole suinkaan mitään vaarallista, kansahan täällä on niin siivoa. Rouva Gregoire nyökäytti päätään myöntäen miehensä mielipiteen oikeaksi kivihiilenkaivajien vuosisataisnöyryydestä. Cecile taas hymyili vain sanalle "lakko" iloisena ja terveenä sinisessä verkapuvussa, sillä se muistutti hänelle hänen käyntejään työväen kylissä ja almujen jakamista.

Rouva Hennebeau saapui mustassa silkkipuvussa. Hänen perästä tuli Negrel.

— Ajatelkaa, kuinka harmillista! — huusi hän jo ovesta. — Eivät voineet odottaa! Tiedättekö että Paul

kieltäytyy viemästä meitä Saint-Thomas'een.

— Siinä tapauksessa jäämme tänne, vastasi Gregoire kohteliaasti. — Se on sitä herttaisempaa.

Paul tervehti Cecileä ja tämän äitiä. Mutta hänen tätinsä tuli tyytymättömäksi sellaisesta välinpitämättömyydestä ja katseellaan käski hänen lähestyä nuorta tyttöä. Kuullessaan heidän juttelevan ja nauravaa, katsoi hän heihin äidillisellä lempeydellä.

Hennebeau jatkoi sähkösanomien lukemista kirjoittaen muutamia vastauksia. Hänen vaimonsa kertoi vieraille, ettei hän ollut koskenut tätä huonetta. — Siinä olikin haalistuneet seinäpaperit ja kuluneet huonekalut.

Kului lähes tunti ja lähestyi aamiaisen aika, kun palvelija tuli ilmoittamaan, että hra Deneulin oli saapunut. Tämä astui huoneeseen näköjään hyvin levottomana ja kumarsi rouva Hennebeau'lle.

— Kas, tekin täällä! huudahti hän huomattuaan Gregoiret ja kääntyi heti isännän puoleen.

— Siis se on alkanut! Sain juuri tietää siitä insinööriltä... Minulla kyllä on työ käynnissä mutta lakko voi laajeta. Minä en voi pysyä rauhallisena. Ja miten teillä on?

Hän oli saapunut ratsain ja hänen äänekäs puhelunsa ja hermostuneet eleensä ilmaisivat hänen levottomuutensa.

Hennebeau alkoi tarkoin selvittää hänelle asiain tilan, kun Hippolyte avasi oven ruokahuoneeseen. Isäntä keskeytti itsensä lausuen hänelle:

— Syökää aamiaisen kanssamme. Jälkiruokaa syödessä kerron kaikki.

— Mielelläni, jos tahdotte, vastasi Deneulin.

Rouva Hennebeau käski kattamaan seitsemännelle hengelle ja osoitti kunkin paikan. Rouva Gregoire ja Cecile istuivat hänen miehensä kummallekin puolelle, hrat Gregoire ja Deneulin taas hänen molemmille puolilleen ja Paulin asetti hän nuoren tytön ja tämän isän väliin. Kun alettiin syödä, lausui hän hymyillen:

— Teidän täytyy suoda minulle anteeksi. Olen tahtonut tarjota teille osteria, niitähän tuodaan maanantaisin, kuten tiedätte, Ostendesta Marchiennes'iin ja olin ajatellut lähettää keittäjäntäni sinne hevosella. Mutta hän pelkäsi, että hän saisi kiviä vaunuunsa.

Kaikki purskahtivat nauramaan pitäen juttua hyvin huvittavana.

— Pst! — tyssytti Hennebeau tyytymättömänä katsoen ikkunoihin, jotka olivat raitille päin. — On tarpeetonta, että väki saa tietää meillä olevan vieraita.

— Tuollaista makkaraa he eivät suinkaan saa maistaakaan, — lausui Gregoire.

Kaikki nauroivat taas, vaikka hiljemmin.

— Eikö pitäisi laskea verhot ikkunan eteen? sanoi Negrel pelottaakseen vähän Gregoireja.

Ulkona tuuli navakka pohjoistuuli, mutta huoneessa oli lämmin ja tuoksui hienolle ruualle.

Kamarineitsyt, joka auttoi tarjoamisessa, luuli Negrelin huomautuksen käskyksi ja aikoi vetää verhot ruutujen eteen. Tämä antoi aiheita loppumattomiin leikkipuheisiin, he laskivat lasit ja veitsensä kaikella varovaisuudella pöytään, joka ruokalajia tervehdittiin ikäänkuin se olisi valloitettu saalis viholliselta. Mutta tuon teennäisen pirteyden alla piili salainen pelko, joka tuli ilmi katseista, joita salavihkaa heitettiin ikkunoihin, ikäänkuin heidän ruokahuoneensa olisi nälkäisen tukijoukon ympäröimä.

Tryffeliomeletin jälkeen tarjottiin forelleja. Keskusteltiin nyt teollisuuspulasta, joka oli tuntuvasti pahentunut viimeisen puolentoista vuoden kuluessa.

— Se oli välttämätöntä, sanoi Deneulin, — liiallisuuteen saakka kehitetyn kukoistuksen oli täytynyt johtaa siihen. Kun vaan ajattelee, kuinka mahdottomia pääomia oli pantu liikkeelle, kuinka paljon rautateitä, satamia, kanavia on rakennettu, kuinka paljon rahaa pantu kaikkein hulluimpiin yrityksiin. Jo yksin meidän seudussamme on perustettu niin monta sokuritehdasta, ikäänkuin meillä saataisiin kolme satoa valkojuurikasta... No, ja nyt on rahat kulutettu ja täytyy odottaa, koska saadaan prosentteja käytetyistä miljoonista ja siitähän johtuukin kaikkien asioitten pysähtyminen.

Hennebeau alkoi väittää vastaan, myöntäen kuitenkin, että hyvät vuodet orat pilanneet työläiset.

— Kun ajattelee, huudahti hän, — että nuo sällit ansaitsivat meidän kaivoksellamme kuusikin frankia päivässä, se on kaksi kertaa enemmän kuin nyt. Ja elivät tietysti komeasti ja tottuivat ylellisyyteen. Luonnollisesti nyt tuntuu heistä raskaalta palata entiseen yksinkertaisuuteen.

— Herra Gregoire, keskeytti hänet hänen vaimonsa, — ettekö ottaisi lisää forellia? Se on hyvin hienoa, eikö totta?

Tirehtööri jatkoi:

— Mutta onko se meidän syyimme? Kovalta meitäkin ottaa nyt. Sen jälkeen kun tehdas toisensa jälkeen on suljettu on meidän hyvin vaikea saada hiilemme kaupan. Kysyntä käy yhä pienemmäksi ja meidän täytyy pakosta supistaa tuotantokustannuksia. Mutta juuri tuota työläiset eivät tahdo ymmärtää.

Syntyi vaihtelu. Palvelija tarjosi paistettuja pyitä.

— Intiassa oli nälkä, jatkoi Deneulin mietteitään, ikäänkuin puhuisi itsekseen. — Amerika on lakkauttanut rauta- ja malmitilauksensa, antaen sillä voimakkaan iskun tuotannollemme. Kaikki riippuu toinen toisesta ja jokin etäinen tärähdys voi hämmäntää koko maailman.

Hän otti linnun siiven, sitten jatkoi hän korottaen äänensä:

— Pahinta on, että tuotantokulujen peittämiseksi olisi pitänyt vielä kohottaa tuotantoa. Sillä muutoin täytyy supistaa työmiesten palkkoja ja työmies on aivan oikeassa sanoessaan, että hän saa vastata tappiosta.

Tämä avomielen tunnustus, joka pääsi häneltä, aikaansai kiivasta väittelyä. Mutta naiset olivat vähän huvitettuja tuosta puheaiheesta. Muutoin kiintyi jokaisen huomio pääasiallisesti lautaseensa. Palvelija tuli ja näkyi aikovan jotain sanoa.

— Mitä on? — kysyi Hennebeau, — jos on sähkösanomia, antakaa ne tänne. Odotan vastauksia.

— Ei, herra tirehtööri, herra Dansaert on odotushuoneensa. Mutta hän pelkää häiritsevänsä...

Tirehtööri pyysi anteeksi ja käski pyytämään voutia huoneeseen. Vouti tultuaan huoneeseen pysähtyi muutaman askeleen päähän pöydästä. Kaikki kääntyivät katsoen häneen, joka näytti niin suurelta ja hengästyneeltä, ikäänkuin hyvin hämmentyneenä tuomistaan uutisistaan. Hän kertoi, että kylissä on rauhallista, mutta työläiset ovat päättäneet lähettää lähetystön herra tirehtöörin luo. Jonkun hetken päästä voi se jo saapua.

— Hyvä on, sanoi Hennebeau, — tahdon kuulla kertomuksenne kahdesti päivässä, aamulla ja illalla, ymmärrätkö?

Niin pian kuin Dansaert oli poistunut, pääsivät leikinlaskut taas valtaansa. Kaikki hyökkäsivät venäläisen salaatin kimppuun huutaen, ettei saa kadottaa hetkeäkään, jos mieli ehtiä syödä sitä.

Tirehtöörille tuotiin koko pinkka kirjeitä ja sähkösanomia ja hän pyysi luvan lukea yhden kirjeen ääneen.

Se oli Pierronilta, joka hyvin kohteliaain lausein ilmoitti olevansa pakotettu yhtymään lakkoon välttääkseen pahoinpitelyä tovereitten puolelta, lisäten, ettei hän edes voinut kieltäytyä ottamasta osaa lähetystöön, vaikkei hän hyväksy sen toimintaa.

— Siinä on se ylistetty työnvapaus! huudahti hra Hennebeau.

Puhe sujui taas lakkoon ja häneltä kysyttiin hänen mielipiteensä asiasta.

— Oh, vastasi hän, kyllä ollaan nähty tuollaista. Viikon tai parin tulevat he laiskottelemaan, kuten edellisellä kerralla. Istuskelevat kapakassa, mutta kun nälkä alkaa vetää suolia, niin palaavat he taas työhön.

— Minä en katso asioihin yhtä levollisesti. Tällä kertaa näyttävät he olevan paremmin järjestyneet. Heillähän taitaa olla apukassa?

— Niin tuskin kolme tuhatta frankia. Epäilen pahasti, että eräs työmies, nimeltä Etienne Lantier on heidän johtajansa. Hän on hyvä työmies, olisi ikävä, jos pitäisi hänet ajaa työstä pois kuten kerran tuon kuuluisan Rasseneurin, joka yhä edelleenkin myrkyttää Voreux'ta aatteillaan ja oluellaan. Mutta joka tapauksessa saapuu puolet viikon kuluttua työhön ja kahden viikon kuluttua kaikki kymmenen tuhatta.

Hän oli siitä lujasti vakuutettu. Ainoa, mikä teki hänet levottomaksi, oli pelko, että hallinto syyttäisi

häntä lakosta.

Naiset alkoivat myös ottaa osaa keskusteluun. Rouva Gregoire sääliitti köyhien kohtaloa, jotka nyt saisivat kärsiä nälkää ja Cecile valmistautui jo jakaakseen leipää ja lihaa. Mutta rouva Hennebeau hämmästyí suuresti kuullessaan puhuttavan Montsoun työläisten puutteesta. Mitä heiltä puuttuu? Onhan heillä asunto ja lämpö, yhtiöhän pitää huolen kaikesta! — Välinpitämättömänä tuota ihmislaumaa kohtaan, ei hän tietänyt muuta kuin läksynsä, jonka hän kertoi pariisilaisille vierailleen, ja lopuksi oli alkanut itsekin uskoa siihen ihmetellen tuon kansan kiittämättömyyttä.

Negrel sillä välin jatkoi pelotella Gregoirea. Cecile ei ollut hänelle vastenmielinen ja hän suostui kernaasti naimaan hänet tätinsä mielihyväksi, mutta hän ei ollut rakastunut, hän oli järkevä nuorimies, joka ei sallinut itselleen tyhmyyksiä. Hän oli mielestään tasavaltalainen, mikä ei estänyt häntä kohtelemasta työmiehiä kaikella ankaruudella ja tehdä heistä pilaa naisten seurassa. — Minä en ole yhtä optimistinen kuin enoni, sanoi hän, — pelkään pahoja selkkauksia. Kehoittaisin teitä, herra Gregoire, lukitsemaan hyvin Piolainen portit. Muutoin voisivat he ryöstää teidät.

Herra Gregoire purki juuri kilpaa puolisonsa kanssa isällisiä tunteita työmiehiä kohti hymyillen hyväntahtoisesti.

— Ryöstää minut! huudahti hän hämmästyneenä. Miksi he ryöstäisivät minut?

— Olettehan Montsou-kaivosten osakas. Te ette tee mitään ja elätte toisten työstä. Te edustatte kirottua kapitaalia ja siinä on aivan kylliksi. Olkaa vakuutettu, että jos vallankumous saa voiton, niin tulette te olemaan pakotettu luovuttamaan koko omaisuutenne, aivankuin se olisi varastettu.

Gregoire oli äkkiä kadottanut lapsekkaan tyyneyden ja elämän tietämättömyyden ja sopersi:

— Minun omaisuuteni varastettua! Eikö esi-isäni ole suurella vaivalla hankkinut pääomaa, minkä hän kiinnitti kaivokseen? Emmekö olleet monasti vaarassa yrityksen epäonnistumisesta? Ja nyt, käytänpö huonosti prosenttejani?

Rouva Hennebeau tuli levottomaksi nähdessään, miten Cecile ja hänen äitinsäkin kalpenivat pelosta ja ehätti avuksi:

— Paulhan laskee vaan leikkiä, hyvä herra Gregoire.

Mutta hra Gregoire oli kuohuksissaan. Kun palvelija tarjosi rapuja, otti hän kolme kappaletta ja alkoi pureskella niitä huomaamatta itse mitä teki.

— En kiellä, että on osakkeenomistajia, jotka väärinkäyttävät vaikutusvaltaansa. Olen esim. kuullut puhuttavan, että jotkut ministerit olivat saaneet meidän voitto-osuutemme Montsou'sta ilman, vaan muka heidän osottamistaan palveluksista yhtiölle. Samoin kuin eräs kreivi, — en tahdo mainita hänen nimeään, — suurimpia osakkeenomistajiamme, jonka elämä on pelkkää häväistystä, hän viskaa kadulle miljoonia, naisiin, juominkeihin, ylellisyyksiin. Mutta me, rehelliset ihmiset emme pidä jymyä itsestämme, me emme keinottele, me tyydymme siihen, mitä meillä on, vietämme vaatimatonta ja tervettä elämää ja annamme köyhille heidän osansa. Jos työläiset tahtoisivat ryöstää meiltä niinkin paljon kuin nuppineulan, niin olisivat he aika roistoja!

Negrel jo itsekin alkoi tynnyttää ukkoa. Häntä huvitti suuresti hyväntahtoisen ukon viha. Ravut narskuivat vielä hampaissa, kun siirryttiin politiikan alalle. Gregoire, vielä levottomana, vakuutti aina puoltavansa liberalismia. Hän ilmaisi sääliinsä Louis-Philippe'stä.

[Louis-Philippe oli valittu Ranskan kuninkaaksi v. 1830 vallankumouksen jälkeen, hallitsi v. 1848 saakka, suosi porvaristoa, jonka vuoksi tämä piti häntä kuninkaana.]

Naiset tahtivat muuttaa puheaihetta ja kysivät Deneulinilta, miten hänen tyttärensä voivat. Lucie harjottaa Marchiennessä laulua ja Jeanne piirtelee erään ukon päätä. Mutta hän kertoi tyttäristään hajamielisesti pitäen silmällä tirehtööriä, joka oli niin syventynyt sähkösanomien lukemiseen, että oli nähtävästi aivan unohtanut vieraansa. Näistä ohueista papereista tunsí Deneulin Pariisista saapuneita käskyjä, jotka ratkaisevat lakon eikä hän voinut peittää uteliaisuuttaan.

— No, mitä ajattelette tehdä? kysyi hän äkkiä.

Tirehtööri säpsähti, mutta sanoi epämääräisesti.

— Sittenpä hän nähdään.

— Niin teillä ei tietysti ole hätää, lausui Deneulin mietteitään ääneen, — teillä on varaa odottaa. Mutta minä joudun kiikkiin, jos lakko leviää Vandameen. Vaikka olen pannut Jean-Bart'in uuteen

kuntoon, niin on minulla vain yksi kaivos ja täytyy sen olla alati toimessa. Niin, niin, eipä minun ole kovin hupaista.

Tämä välitön tunnustus näytti herättävän hra Hennebeau'n mielenkiintoa. Hän kuunteli ja hänen aivoissaan muodostui uusi ajatus. Jos lakko kävisi uhkaavaksi, niin voisi sitä käyttää hyväkseen. Antaa sen laajeta kunnes se hävittää naapurin ja silloin voi polkuhinnasta ostaa hänen kaivoksensa. Se olisi varmin keino päästä taas hallinnon suosioon.

— Jos Jean-Bart tuottaa teille niin paljon harmia, niin miksi ette luovu siitä? sanoi hän nauraen.

Mutta Deneulin katui jo sanansa ja huudahti:

— Ei ikinä!

Kalkki nauroivat hänen kiivaudelleen unohtaen lakon ja ryhtyen jälkiruokaan. Omenacharlottaa höystettynä munilla tervehdittiin ylistävillä huomautuksilla, ylellinen aamiainen päättyi hedelmiin, — luumuihin, viinirypäleihin ja päärynöihin. Kaikki keskustelivat hyvänsävyisesti palvelijan kaataessa laseihin Reinin viiniä Champagnen sijaan, joka oli käynyt liian tavalliseksi.

Jälkiruuan vaikutuksesta oli suunnitelma häistä edistynyt tuntuvasti. Täti heitti Paul'iin merkitseviä katseita, että nuori mies vihdoon innostui itsekin ja alkoi mielistellä Cecilea voittaakseen jälleen ryöstöstä pelästyneitten Gregoirien suosion.

Hippolyte tarjosi kahvia, kun hänen jälestään riensi pelästynyt kamarineitsyt.

— Herra tirehtööri! Nyt he tulevat! huudahti hän säikähtyneenä.

Lähetystö oli saapunut. Kuului, miten ovet kävivät ja kauhun tuulahdus puhalsi huoneeseen.

— Viekää heidät vierashuoneeseen, sanoi Hennebeau.

Vieraat, jotka istuivat pöydän ympärillä, vaihtoivat levottomia katseita. Syntyi hetken äänettömyys. Sitten alettiin taas tehdä pilaa, pisteltiin leikillä sokerit taskuun, peitettiin lautaset. Mutta tirehtööri pysyi vakavana ja nauru taukosi itsestään, äännet hiljenivät, silleikaa kun vierashuoneesta kuului työmiesten raskaat askeleet matolla.

— Minä toivoisin, että joisit ensin kahvisi, sanoi rouva Hennebeau miehelleen puoliääneen.

— Tietysti, vastasi hän, Odottakoot!

Hän oli hermostunut kuunnellen vähintäkin ääntä, mikä kuului, vaikka hän oli kiinnittävinään kaiken huomionsa kahvikuppiin.

Paul ja Cecile nousivat ja Paul kehoitti tyttöä katsomaan avaimenreikään. He olivat pakahtua nauruun ja puhuivat hiljaa.

— Näettekö heitä?

— Kyllä... Näen yhden lihavan ja hänen takanaan kaksi pienempää.

— Kauhean näköisiä, eikö totta?

— Ei ollenkaan, he ovat herttaisia.

Hra Hennebeau nousi äkkiä pöydästä sanoen, että kahvi on liian kuumaa ja että hän juo sen perästäpäin loppuun. Poismennessään painoi hän sormen huulilleen kehottaen olemaan varuillaan. Kaikki istuivat taas paikoilleen ääneti, uskaltamatta liikahtaa, tarkaten karkeitten äänien puhetta.

II.

Jo edellisenä päivänä kokouksessa Rasseneurin luona olivat Etienne muutamine tovereineen valinneet edustajia, joitten piti seuraavana päivänä mennä tirehtöörin luo. Kun Maheun vaimo illalla sai tietää, että hänen miehensä on valittu edustajien joukkoon, joutui hän epätoivoon kysyen mieheltään, tahtoiko hän, että heidät heitettäisiin kadulle. Maheu itsekin oli vastahakoisesti suostunut siihen. Vaikkakin he olivat täysin tietoisia vääryydestä, jota heidän piti kärsiä, niin toiminnan hetkenä heräsi heissä

molemmissa pelko seuraavasta päivästä ja he olivat valmiit tapansa mukaan taivuttamaan selkäänsä. Tavallisesti mies mukautui kaikissa tapauksissa vaimonsa mielipiteisiin seuraten hänen neuvojaan. Mutta tällä kertaa hän suuttui, koska salassa itsekkin pelkäsi samoin.

Kello kaksitoista täsmälleen syötiin aamiainen, sillä kello yksi piti edustajien kokoontua "Huvissa" ja sieltä lähteä Hennebeaun luo. Aamiaiseksi oli pelkkiä perunoita, voita oli niin vähän, ettei kukaan koskenut siihen. Illalla voisi siitä tehdä voileipiä.

— Tiedäthän, että me olemme siinä uskossa, että sinä tulet tulkitsemaan asiamme, sanoi Etienne odottamatta Maheulle.

— Mutta ei! huudahti Maheun vaimo. Hän saa mennä minun puolestani, mutta minä kiellän häntä esiintymästä johtajana... Ja miksi juuri hän eikä joku muu?

Etienne alkoi selittää erikoisella innolla. Maheuhan on kaivosten paras työmies, josta eniten pidetään ja pidetään arvossa. Ennen oli tahdottu, että puhuisi hän, Etienne. Mutta hän on ollut liian vähän aikaa Montsous'ssa. Vanhaa työmiestä sen sijaan tullaan kuulemaan tarkkaavaisemmin. Ja toverit voivat uskoa asiansa arvokkaimmalle, siksi hän ei saa kieltäytyä, se olisi pelkurimaista.

Maheu'n vaimo teki toivottaman eleen.

— Mene, mene, ukkoni, ota kaikkien syy niskaasi. Minä suostun kaikkeen!

— Mutta enhän minä osaa puhua, sopersi Maheu. — Minä voin sanoa tyhmyyksiä.

Etienne, tyytyväisenä siitä, että oli saanut hänet vakuutetuksi, taputti häntä olalle sanoen:

— Puhu sitä, mitä tunnet, niin on kyllä hyvä.

Ukko Bonnemort, jonka jalat olivat alkaneet turvota, pudisti vain päätään suu täynnä ruokaa. Niellyään lausui hän:

— Puhu mitä tahansa ja kaikki jää kuitenkin entiselleen ikäänkuin et olisi puhunutkaan. Oh, kyllä olen ollut ennen mukana tuollaisissa. Neljäkymmentä vuotta sitten ajettiin meidät sapeleilla pois hallinnon portilta. Ehkä tällä kertaa he ottavatkin teidät vastaan, mutta eivät he vastaa teille enempää kuin tuo seinä... Peijakas! heillähän on rahaa ja viisi he teistä välittävät!

Kukaan ei vastannut mitään. Maheu ja Etienne nousivat pöydästä ja lähtivät jättäen perheen jäsenet istumaan synkkinä tyhjien lautasiensa ääressä. Matkalla poikkesivat he hakemaan Levaque'ta ja Pierronia ja kaikki nelisin lähtivät Rasseneurin luo, jonne piti naapurikylien edustajien saapua. Kun kaikki kaksikymmentä edustajaa oli saapunut, päättivät he ehdoista, jotka he esittäisivät yhtiölle. Sen jälkeen lähtivät kaikki Montsou'hum. Kello löi kahta, kun he saapuivat perille.

Palvelija käski heidän odottaa ja paiskasi oven kiinni heidän nenänsä edessä. Hän palasi ja vei heidät vierashuoneeseen, missä hän veti verhot sivulle. Jäätyään yksin kivihiihenkaivajat eivät uskaltaneet istua, vaikka he kaikki olivat siististi puetut ja aamulla olivat ajaneet partansa. Keltaset hiukset ja viikset olivat sileäksi kammatut. he rutistivat lakkejaan käsissään ja katsoivat komeita huonekaluja, jotka olivat eri tyyliä. Kaikki tuo vanha kulta, vaalea silkki ja koko tuo ennen tuntematon komeus herätti heissä kunnioituksen sekaista hämminkiä. Heidän jalkansa upposivat pehmeisiin itämaisiihin mattoihin. Mutta eniten painosti heitä lämpö, joka heidän poskiansa heti alkoi kuumottaa. Kului viisi minuuttia ja he tunsivat itsensä yhä epämukavimmiksi tässä lämpöisessä komeassa huoneessa.

Vihdoin tuli hra Hennebeau sotilaallisesti napitetussa takissa ynnä kunnianmerkki rinnassa. Hän alkoi puhua ensimmäisenä.

— No, siinäkö te olette!... Näytätte kapinoivan...

Hän keskeytti itsensä sanoen kylmän kohteliaasti:

— Istukaa, mielihyvällä puhun kanssanne.

Kivihiihenkaivajat katsoivat ympärilleen etsien silmillään mihin istua. Muutamat uskalsivat istua tuoleille, toiset jäivät seisomaan uskaltamatta istua silkkisille istuimille.

Syntyi äänettömyys. Hra Hennebeau siirsi nojatuolinsa lähemmäksi kamiinia katsoen tyystin työmiehiin muistaakseen ketä heistä hän oli ennen nähnyt. Hän tunsu Pierronin, joka oli vetäytynyt toisten taakse, ja hänen katseensa pysähtyi Etienneen, joka istui suoraan häntä vastapäätä.

— No, mitä tahdotte sanoa minulle? kysyi hän.

Hän luuli, että Etienne alkaisi puhua ja hämmästyí suuresti huomattessaan, että Maheu astui esiin. Voimatta pidättäytyä huudahti hän:

— Kuinka? Tekö, yksi parhaimpia työmiehiä, melkein vanhin Montsou'n työmies, joka aina olette ollut niin järkevä! Minä olen hyvin surullinen nähdessäni teidät tyytymättömien etunenässä!

Maheu kuuntelu silmät alas painuneina. Sitten alkoi hän puhua aluksi aralla ja matalalla äänellä:

— Herra tirehtööri, juuri sentähden ovat toverit valinneet minut, että olen tyyni ja harkitseva mies, eikä minua voi mistään syyttää. Te näette itse, ettemme ole mitään rettelijöitä, jotka vaan tahtovat meluta. Me tahdomme ainoastaan oikeutta, me olemme väsyneet kärsimään nälkää ja meistä tuntuu, että olisi aika järjestyä niin, että olisi edes leipää riittävästi.

Vähitellen alkoi hänen äänensä kaikua varmempana. Hän kohotti silmänsä ja jatkoi katsoen tirehtöörin:

— Te ymmärrätte itsekin, ettemme voi taipua teidän uuteen maksutapaanne. Meitä syytetään huonosta paaluttamisesta. Se on totta, ettemme uhraa siihen niin paljon aikaa kuin tarvitaan. Mutta jos me kuluttaisimme enemmän aikaa paaluttamiseen, niin silloin ansiomme supistuisivat vielä enemmän, mutta sitä tuskin nytkään riittää elantoon, ja silloin tulisi kerrassaan loppu kaikille työmiehille. Maksakaa meille enemmän, niin tulemme paremmin paaluttamaan sen sijaan, että yhtä mittaa kaivaisimme hiiliä, koska se on ansiotyömme. Se on ainoa keino, millä asia voidaan järjestää, jotta työ tulisi tehdyksi, täytyy siitä maksaa. Ja mitä te olette keksineet? Te alennatte maksun hiilirattaista ja vakuutatte, että se tasoittuu siitä, että te maksatte erikseen paaluttamisesta. Vaikka olisikin niin, jäisimme kuitenkin tappioon, sillä paaluttaminenhan ottaa paljon enemmän aikaa. Harmillisinta on, ettei se edes ole totta.. Yhtiö ei aiokaan hyvittää sitä lainkaan, vaan se pistää yksinkertaisesti kaksi centimeä rattaita kohti omaan taskuunsa, siinä kaikki.

— Niin, niin, se on totta, murahtivat toiset edustajat nähdessään, että hra Hennebeau teki äkkinäisen liikkeen tahtoen keskeyttää puhujan.

Maheu ei itsekään antanut tirehtöörin puhua. Hän oli päässyt vauhtiin ja sanat tulvivat suuhun itsestään. Kaikki nuo asiat olivat jo kauan painaneet syvältä hänen rinnassaan ja nyt rinnan laajetessa ne tulvivat itsestään ilmoille. Hän kertoi heidän yleisestä puutteesta, raskaasta työstä ja eläimellisestä elämästä, vaimojen ja lasten nälkähuudoista. Hän muistutti äskeistä mitättömän pientä palkkaa, ansiota, joka menee melkein kokonaan sakkoihin ja työn seisauksiin, niin että saa palata kotiin tyhjin käsin nähdäkseen naisten ja lastensa kyyneleet. Oliko päätetty vallan näännyttää heidät?

— Ja siis, herra tirehtööri, sanoi hän lopuksi, me tulimme sanomaan teille, että jos meidän täytyy nääntyä, niin teemme sen mieluummin ristissä käsin. Silloin emme ainakaan tarvitse olla niin uuvuksissa. Me olemme jättäneet kaivokset, emmekä palaa sinne ennenkuin yhtiö myöntyy meidän vaatimuksiimme. Se on alentanut palkkion hiilirattaista ja tahtoo maksaa erikseen paaluttamisesta, mutta me tahdomme, että kaikki jäisi entiselleen ja että meille maksettaisiin viisi centimeä enemmän joka hiilirattaasta.

Työmiesten joukosta kuului huudahduksia:

— Niin; on. Hän on sanonut oikein... Niin me kaikki ajattelemme... Tahdomme ainoastaan oikeutta.

Toiset eivät puhuneet mitään, nyökäyttivät vain päätään. Nyt he eivät enää huomanneet komeata huonetta, sen kultaa ja silkkiä ja eri tyyllisiä huonekaluja. Eivät he edes tunteneet pehmeää mattoa, jota he polkivat saappaillaan.

— Antakaa toki minun vastata, huusi vihdoín hra Hennebeau vihastuneena. — Ensiksihän ei ole totta, että yhtiö voittaa kaksi centimeä rattaita kohti... Laskekaammepa.

Nyt alkoi katkonainen väittely. Tirehtööri koetti hajottaa heidät, kääntyi Pierronin puoleen, joka höpisi jotain epäselvää. Levaque taasen esiintyi kaikkein kiihkoisimpana, hän huusi, sotkeutui, vakuutti jotakin, mitä itse ei oikein ymmärtänyt.

— Jos te puhutte kaikki yht'aikaa, niin emme voi koskaan päästä mihinkään tulokseen, lausui hra Hennebeau.

Hän oli jälleen rauhoittunut ja puhui kylmän arvokkaasti ilman ärtymystä, kuten henkilö, joka täyttää vieraan tahdon ja osaa pakottaa toisia tunnustamaan sen. Ensi hetkestä oli hän yhä katsonut Etienneen koettaen saada tämän rikkomaan äänettömyytensä. Sen vuoksi hän jätti puheen kahdesta centimestä sikseen ja siirsi puheen laajemmille aloille.

— Ei, tunnustakaa vilpittömästi, että kaikki tuo on teille tyrkytetty sivulta päin ja te vain seuraatte villitsemistä. Se on todellakin rutto, joka leviää kaikkialle pahentaen paraimpiakin työntekijöitä. Ennenhän te olette olleet niin hiljaisia. Tunnustakaa, että teille on luvattu jumala tiesi mitä, että teidän vuoronne on tulla isänniksi... Teidät on houkuteltu tuohon kuuluisaan Internationaleen, tuohon ryövärien sakkiin, joka tahtoo hävittää koko yhteiskunnan...

Siinä keskeytti hänet Etienne:

— Te erehdytte, herra tirehtööri. Ei ainoakaan Montsou'n kivihilikaivaja ole vielä liittynyt kansainväliseen liittoon. Mutta jos heidät saatetaan siihen, niin tulevat he liittymään kaikki. Se riippuu yhtiöstä.

Tästä sukeusi väittely Etiennen ja hra Hennebeaun välillä, aivankuin ei toisia olisi olemassa.

— Yhtiö on työläisten kaitselmus ja turhaan te uhkaatte sitä, sanoi tirehtööri. — Tänä vuonna on se kuluttanut kolmesataa tuhatta työläisten kyläin rakentamiseen, josta se saa vain kaksi prosenttia tuloja, puhumattakaan eläkkeistä, joita se myöntää, hiilestä, lääkkeistä... Te, joka näytätte olevan sivistynyt mies ja muutamassa kuukaudessa olette tullut yhdeksi paraimmista työmiehistämme, tekisitte paremmin, jos levittäisitte näitä totuuksia sen sijaan, että turmelette itsenne seurustelemalla pahamaineisten ihmisten kanssa. Niin, niin, minä tarkoitan tietysti Rasseneuria, jonka olimme pakotetut erottamaan säästääksemme kaivoksemme sosialismitartunnalta. Teidät nähdään usein Rasseneurilla ja varmaankin hän on agiteerannut teitä perustamaan apukassaa. Meidän puolesta saa kyllä olla säästökassa, mutta meistä tuntuu, että se on ase meitä vastaan, säästövarat taistelukuluja varten. — Muutoin täytyy minun ilmoittaa, että yhtiö tahtoo tarkastaa tätä kassaa.

Etienne kuunteli silmät seivästettyinä tirehtööriin. Vain huulten heikosta väräjämisestä näki hänen sisunsa kuohuvan. Sitten hymähti hän ja vastasi tyynesti:

— Se on uusi vaatimus. Tähän asti ei herra tirehtööri ole puhunut mitään tarkastamisesta. Valitettavasti on meidän toivomuksemme, että yhtiö vähemmän huolehtisi meistä. Älköön se esiintykö kaitselmuksena, vaan toimikoon oikeudenmukaisesti ja antakoon meille työansiomme sen sijaan että riistäisi sen itselleen. Onko oikein joka pulan aikana näännyttää työläisiä nälällä, jottei vaan osakkaitten voitot tulisi kosketuksi. Puhukaa mitä tahdotte, herra tirehtööri, mutta uusi maksutapa on keksitty ainoastaan alennetun työpalkan peittämiseksi ja se se juuri panee mieleemme kuohuksiin. Joskin yhtiön täytyy supistaa kuluja, tekee se väärin alentaen yksin työmiehen palkan.

— Vai niin, siinäpä nyt ollaan! huudahti hra Hennebeau. — Minä juuri odotinkin, että meitä syytettäisiin siitä että muka näännytämme kansaa nälkään ja elämme sen hiestä ja verestä! Kuinka te voitte puhua tuollaisia tyhmyyksiä! Pitäisihän teidän tietää, kuinka suurelle vaaralle alttiita ovat teollisuuskapitalit, etenkin kaivospääomat. Panna kaivos pystyyn meidän päivinämme maksaa lähes kaksi miljoonaa frankia. Ja kuinka paljon huolta vaaditaan, jotta voisi saada noin suunnattomasta summasta edes keskimääräisen prosentin! Melkein puolet Ranskan kaivoksista on joutunut häviöön. On kerrassaan järjetöntä syyttää julmuudesta niitä, jotka pysyvät pystyssä. Jos heidän työläisensä kärsivät, niin kärsivät he itsekin. Luuletteko, että yhtiö kärsii vähemmän kuin te tästä pulasta? Se ei määrää mielin määrin työpalkkaa, sen täytyy ottaa kilpailu huomioon, muutoin joutuu se häviöön. Pitäkää kiinni tosiseikoista... Mutta te ette tahdo kuulla eikä ymmärtää!

— Ei, Vastasi nuori mies, — me ymmärrämme kyllä, ettei mikään parannus ole meille mahdollinen niin kauan kuin asiat ovat niin kuin ne nyt ovat. Siksi juuri täytyy työläisten pyrkiä siihen, että ne muuttuisivat.

Nämä sanat olivat lausutut matalalla tyynellä äänellä, mutta niistä huokui sellaista itsetietoista uhkausta, että heti sen jälkeen syntyi äänettömyys. Kaikki joutuivat hämilleen ikäänkuin ukkonen olisi leijaillut ilmassa. He katsahivat taas syrjästä huoneen sisustukseen, josta pieninkin lelu voisi taata heille päivällisen kuukaudeksi.

Vihdoin nousi hra Hennebeau näyttäen että keskustelu on päättynyt. Kaikki seurasivat hänen esimerkkiään. Etienne hiljaa pukkasi Maheuta ja tämä alkoi taas puhua, tällä kertaa hitaasti ikäänkuin etsien sanoja:

— Siinä siis kaikki, mitä tirehtöörillä on meille sanottavaa... Meidän on siis ilmoitettava toisille, ettette hyväksy ehtojamme.

— Minäkö, hyvä ystävä? — huudahti tirehtööri, — minä en vastusta mitään. Minä olen myös palkattu kuten tekin eikä minulla ole sen enempää valtaa kuin vähäisimmällä kaivospojalla. Minulle annetaan määräyksiä, joitten täyttämistä minun täytyy valvoa. Olen sanonut teille, mitä katsoin tarpeelliseksi, mutta minä en voi päättää mitään. Te olette ilmoittaneet minulle ehtonne, minä esitän ne hallinnolle ja sitten tiedonnan teille vastauksen.

Hän puhui korkealle virkamiehelle ominaisella pidättävyydellä välttämättä mielenkiikkaa sekä kylmällä kohteliaisuudella, jota hän piti sopivimpana vallan välikappaleena. Kivihienkaivajat katsoivat häneen epäluottamuksella. He kysyivät itseltään mitä hän tarkoittaa ja missä tarkoituksessa hän valehtelee. He arvioivat myös, miten paljon hän saa riistetyksi ollessaan heidän ja isäntien välillä.

Etienne puuttui taas puheeseen:

— Näette, herra tirehtööri, sanoi hän, — miten valitettavaa on, ettemme itse voi puoltaa asiaamme. Me voisimme selittää, ja todistaa monta seikkaa, mitkä teiltä voivat jäädä huomaamatta... Jos vain tietäisimme kenen puoleen kääntyä!

Hennebeau ei suuttunut. Hänen kasvoissaan päinvastoin vilahti hymy.

— Oh, jos te ette luota minuun, niin asia mutkistuu. Silloin teidän täytyy kääntyä tuonne...

Ja hän viittasi epämääräisesti akkunaan päin. Työmiehet seurasivat hänen liikettään. Mihin 'tuonne'? Varmaankin Pariisiin. Mitään varmaa he eivät tietäneet. Ja taas kohosi heidän eteensä jokin saavuttamaton ja pelottava: seutu, missä tuntematon jumala asui salaisessa pyhätyössänsä. He eivät saisi sitä koskaan nähdä, he tunsivat vain etäältä sen kaikkivoivan mahdin, joka painosti kaikkia kymmentä tuhatta työmiestä. Kun tirehtööri puhui, piili hänessä sama voima, joka puhui hänen huulillaan.

Heidät valtasi alakuloisuus; Etiennekin kohautti olkapäitään ikäänkuin sanoen, että paras oli nyt lähteä. Mutta tirehtööri taputti Maheuta ystävällisesti olalle kysyen miten Jeanlinin terveyden laita oli.

— Se oli kova koetus teille ja te kuitenkin puollatte huonoa paalutusta! — Ajatelkaa toki asiaa, ystäväni hyvät, lakkohan on yhtä hävittävä kaikille. Viikon kuluttua tulette te jo kärsimään nälkää. Minä luotan teidän järkevyyteenne, ja toivon että viimeistään maanantaina lähdette töihin.

Työmiehet lähtivät lappaamaan tiehensä kuin karjalauma, vastaamatta mitään tähän toivoon saada heidät masennetuksi. Tirehtööri saattoi heitä toistaen vieläkin toiveensa. Toisella puolen oli yhtiö uusine tariffeineen ja toisella työläisten vaatimus korottaa maksu hiilirattaista viidellä centimellä. Jottei työläiset turhia toivoisi, katsoi hän velvollisuudekseen ilmoittaa heille, ettei heidän ehtoihinsa suostuta.

— Miettikää ensin oikein ennenkuin ryhdytte tyhmyyksiin, toisti hän.

Eteisessä Pierron kumarsi syvään, mutta Levaque siirsi lakin silmilleen. Maheu aikoi sanoa jotain jäähyväisiksi, mutta Etienne työnsi häntä taas ja kaikki poistuivat äänettöminä. Ovi paiskattiin rymyllä kiinni heidän jälkeensä.

Kun Hennebeau palasi ruokasaliin, istuivat vieraat yhä ääneti ja liikkumattomina pöydän ääressä. Hän kertoi lyhyesti tapauksesta Deneulinille, jonka kasvot tulivat harmaiksi synkkämielisyydestä. Isäntä joi kylmän kahvinsa ja vieraat tahtoivat muuttaa puheaihetta. Mutta eivät Gregoiretkaan voineet puhua muusta kuin lakosta. He ihmettelivät ettei ole lakeja, jotka kieltäisivät työläisiä jättämästä työt. Paul koetti rauhoittaa Cecilea vakuuttaen, että pian saapuu santarmeja.

Vihdoin soitti rouva Hennebeau palvelijaa.

— Hippolyte, avatkaa ikkunat ja tuulettakaa hyvin vierashuoneessa, ennenkuin me siirrymme sinne.

III.

Oli kulunut kaksi viikkoa. Kolmannen viikon maanantaina näyttivät hallinnolle lähetetyt tiedonannot, että kaivoksiin saapuneitten työläisten määrä oli entisestään supistunut. Sinä aamuna oli toivottu töitten uudistumista, mutta hallinnon taipumattomuus saattoi työläiset epätoivoon. Nyt ei oltu lakossa ainoastaan Voreux'ssa, Crevecoeur'issa, Mirou'ssa ja Madeleineissa, vaan Victoiresa ja Feutry-Cantel'issakin oli tuskin neljäs osa työläisiä työssä ja lakko oli ulottunut Saint-Thomas'eenkin.

Voreux'ssa oli haudan hiljaisuus. Kaivos näytti hyljätyltä, ikäänkuin työ olisi lakannut siellä. Kaksi kolme paria rattaita seisoivat unohdettuina korokkeilla surullisina ja mykkinä. Puuvarasto lahosi sateesta. Kanavassa torkkui puolilleen lastattu lotja. Kaikki rakennukset näyttivät hyljättyiltä, lajitteluvajan luukut olivat kiinni. Kaivosrakennuksissa ei kuulunut vähintäkään melua, höyrykattilat lepäsivät ja nostokoneen suuri uuni kärsi nälkää polttoaineen puutteesta. Sitä lämmitettiin vain aamuisin. Kello yhdeksän saapui ihmisiä. Hevosrengit menivät antamaan hevosille ruokaa. Alhaalla työskentelivät

voudit yksinään kuten työmiehet ikään. He pysyttivät kunnossa käytäviä, jotka muuten lahosivat vallan. Rakennuksia peitti pölykerros, ainoastaan pumpun raskaat huokaukset osottivat, että kaivoksessa vielä hipuu vähän henkeä.

Voreux'n vastapäätä oleva kylä näytti myös kuolleelta. Lillen prefekti oli saapunut, ja raitilla vaelsi santarmeja... Mutta työläiset käyttäytyivät niin moitteettomasti, että he katsoivat parhaaksi poistua. Ei koskaan vielä kylä ollut käyttäytynyt niin moitteettomasti. Miehet makasivat päivät pitkät pelosta joutua kiusaukseen lähteä kapakkaan ja naisetkin joivat vähemmän kahvia, ja riitelivät vähemmän. — Lapsetkin näyttivät ymmärtävän, mitä oli tekeillä ja juoksentelivat hiljaa. Kaikki olivat yksimielisiä, siitä, että täytyy käyttäytyä moitteettomasti.

Maheu'n luona tunkeili väkeä aamusta iltaan. Sihteerinä jakoi Etienne eniten tarvitseville kassan varoja, sivultapäin oli myös saapunut muutamia satoja frankeja koottuja listalla. Mutta nyt olivat kaikki varat kulutetut eikä kivihiihenkaivajilla enää ollut rahaa lakon jatkamiseksi, nälkä seisojien uhkaavana heidän edessään. Maigrat lupasi kahden viikon velkaa, mutta viikon kuluttua katui eikä antanut enää. Hän seurasi aina yhtiön käskyjä, mahdollisesti tahtoi se pikemmin lopettaa lakon tuomien kivihiihenkaivajien nälkään. Maigrat käyttäytyi muuten oikullisena tyrannina, milloin antaen leipää, milloin taas kieltäen riippuen siitä miellyttikö puotiin saapunut leivän haussa oleva tyttö vai ei. Maheun vaimon edessä pauskasi hän oven kiinni, sillä häntä kiukutti vieläkin se, ettei Katarinaa oltu lähetetty hänen luokseen. Kaiken päälliseksi alkoi pakastaa ja naiset katsoivat arasti yhä hupenevaan hiilikassaan. Ei ollut ajattelemistakaan, että yhtiö antaisi heille hiiltä, jollei miehet menisi töihin. Uhkasi siis ei vaan nälkäkuolema, vaan myös paleltuminen kuoliaaksi.

Maheulla oli jo puute kaikesta. Levaquet voivat vielä kihuuttaa Bouteloup'ilta saamallaan kahdellakymmenellä frankilla. Pierronilla tietysti oli rahaa, mutta pelosta, että heiltä pyydetäisiin lainaksi, olivat he myös kärsivinä puutetta ja ottivat velaksi Maigrat'ilta, joka olikin valmis antamaan heille vaikka koko puotinsa. Lauantai-iltana pantiin jo monessa perheessä maata syömättä. Ja edessä oli tulossa vielä uhkaavampia päiviä. Mutta kaikki miehuullisesti alistuivat yhteiselle päätökselle eikä kuulunut ollenkaan valituksia. Kaikki olivat lujasti vakuutetut voitosta, se oli todellakin uskonnollisen väen sokeaa uskoa. Oikeuden vallan edestä olivat he valmiit kärsimään saavuttaakseen yleismaailmallisen onnen. Nälkä kiihotti vielä enemmän mieliä. Ei vielä koskaan noitten onnettomien ihmisten silmien edessä kuvastunut niin loistavia tulevaisuuden kuvia. Kun heidän silmänsä ummistuivat väsymyksestä, näkivät he hengessään tulevaisuuden ihmeellisen yhteiskunnan, missä kaikki ihmiset ovat veljiä, — työn ja yhteisten ateriain kultainen kausi. Mikään ei voinut horjuttaa heidän uskoaan, että nyt se kausi on koittava.

Kassa oli tyhjentyneenä, yhtiö ei taipunut, päivä päivältä huononi heidän asemansa, mutta he toivoivat yhä vieläkin ja aivankuin halveksivat nälkää. Tuo usko lämmitti ja ravitsi heitä. Syötyään laihaa kasvislientä Maheut tulivat äkkiä haltioihinsa haaveiden paremmista päivistä, kuten kristityt marttyyrit, jotka heitettiin petojen raadeltaviksi.

Etienne oli kaikkien tunnustama johtaja. Iltasin keskustelujen aikana ennusti hän ammentaen uusia ajatuksia kirjoista. Hän luki yökaudet läpi ja sai paljon kirjeitä. Oli myös tilannut belgialaisen sosialistilehden "Kostajan". Tämä lehti oli ensimmäinen, joka sai jalansijaa kylässä ja se kohotti tilaajan arvoa huomattavasti. Sellainen maine huusasi häntä yhä enemmän. Hoitaa laajaa kirjeenvaihtoa, harkita koko läänin työlästen asioita, antaa Voreux'in kivihiihenkaivajille neuvoja, sanalla sanoen tulla äkkiä keskuksiksi, jonka ympäri pyöri koko maailma, kuten hänestä tuntui, — kaikki tuo luonnollisesti kutkutti yksinkertaisen hiilenmurtajan ylpeyttä. Hän kohosi heti yhden askeleen ylemmäksi, ja huomaamattaan tuli vihatun porvariston osaksi, omaksuen sen iloja ja mukavuuden haluja, vaikkei hän sitä myöntänyt itsekään. Vain yksi seikka suretti häntä: tieto puutteellisesta sivistyksestä, josta hän hämmäntyi ja arkaili jokaisen hännystakkiherran edessä. Entisen mukaan jatkoi hän itseopiskeluaan, ahmien kaikki, mutta omaksuen hitaasti, sillä opetusjärjestelmän puutteesta muodostui hänen päässään aika sekasotku asioista, jotka käsittämättöminä olivat painuneet hänen mieleensä.

Toisinaan valoisina hetkinä hän kävi levottomaksi ja epäili toimiiko hän oikein ja onko hän sopiva työläisten johtaja. Mahdollisesti olisi jokin oppinut tai asianajaja, joka osaisi hyvin puhua ja toimia varmana, hyödyllisempi? Mutta hänen ylpeytensä nousi vastaan ja itsevarmuus palasi.

Ei, ei ei tarvita asianajajia! Kaikki he ovat konnia, jotka elävät kansan kustannuksella! Käyköön kuinka käy, mutta työläisten täytyy itse järjestää asiansa. Ja hän innostui taas ajatuksesta tulla kansanjohtajaksi, Voreux jo on hänelle alamainen, etäällä hämmöittää Pariisi ja kuka tiesi ehkä kansanedustajan paikka ja puhujalava komeassa salissa odottaisi häntä, jolloin hän voisi jymytä porvareita vastaan. Se olisi työmiehen ensimmäinen puhe parlamentissa!

Muutaman päivän ajan oli Etienne hyvin neuvottomana. Pluchart kirjoitti kirjoittamistaan, ehdottaen tulevansa Montsou'hun kiihottamaan lakkolaisten intoa. Täytyisi järjestää kokous, missä koneenkäyttäjät tulisi puheenjohtajaksi. Mutta tämän ehdotuksen takana piili aikomus käyttää lakkoa hyväkseen

saadakseen työmiehet Kansainväliseen liittoon. Tähän asti olivat he pysyneet välinpitämättöminä ja suhtautuivat epäilevinä siihen. Etienne pelkäsi vähän että se herättäisi suurta huomiota, mutta siitä huolimatta olisi hän kutsunut Pluchart'in, ellei Rasseneur kaikin voimin vastustaisi Pluchart'in asiaan sekaantumista.

Kaikesta vaikutusvallastaan huolimatta täytyi Etiennen ottaa kapakoitsijan mielipide huomioon. Tämä oli paikkakuntalainen, jolla oli paljon kannattajia työläisten joukossa. Siksi oli Etienne kahden vaiheilla tietämättä mitä vastata.

Maanantaina kello neljän aikaan, jolloin Etienne istui kahden Maheun vaimon kanssa, tuli taas kirje Lillestä. Maheu oli mennyt onkimaan, pakollinen toimettomuus vaivasi häntä ja sitä paitsi, jos hänen onnistuisi saada kalaa, voisi sen myydä ja ostaa leipää. Ukko Bonnemort ja Jeanlin lähtivät ulos koettaakseen paikattuja jalkojaan ja lapset Alziren seurassa olivat lähteneet poimimaan hiiliä.

Tuli takassa palaa kituutti, sitä ei saanut suurentaa ja Maheun vaimo istui sen viereen imettäen Estelleä.

Kun nuori mies oli lukenut kirjeen, kysyi vaimo;

— No, onko hyviä uutisia. Lähetetäänkö meille rahaa?

Etienne pudisti kieltävästi päätään ja vaimo jatkoi:

— En tiedä, miten tulemme toimeen tällä viikolla. Mutta kestää täytyy. Oikeushan on meidän puolellamme ja siitä saa mielenlujuutta. Loppujen lopuksi täytyy meidän voittaa.

Nyt hän oli lakon puolesta. Olisi tietysti ollut parempi pakottaa yhtiö toimimaan oikeudenmukaisesti jättämättä työtä. Mutta koska kerran on jätetty työt, niin ei saa uudelleen ryhtyä, ennenkuin on saavuttanut oikeuden. Siten päätettyään pysyi hän lujana. Parempi joutua perikatoon, kuin tunnustaa olevansa väärässä, kun itse asiassa on oikeassa.

— Ah, huudahti Etienne, — tulisi edes kolera, joka tappaisi kaikki nuo yhtiön verenheimijät!

— Ei, ei, vastasi vaimo, — ei tarvitse toivoa kenenkään kuolemaa.

Siitä emme edistyisi lainkaan, sillä heidän tilalleen tulisi toisia...

Tahdon vain että he vähän tulisivat järkiinsä ja toivon, että on hyviä ihmisiä kaikkialla. Tiedättehän etten pidä teidän politiikastanne.

Hän todellakin aina vastusti hänen sotilaallisia aikeitaan, hänen mielestään oli hän liian taisteluhaluinen. On kyllä oikein vaatia maksua työstä niin paljon kuin täytyy, mutta miksi sekoittaa siihen porvaristoa ja hallitusta? Mutta kuitenkin hän kohteli Etienneä kunnioituksella, koska hän ei juonut ja maksoi säännöllisesti neljäkymmentä viisi frankia ylöspidosta. Jos mies käyttäytyy hyvin, niin voi hänelle tuollaisen antaa anteeksi.

Etienne alkoi silloin puhua tasavallasta, joka antaa kaikille leipää. Mutta vaimo pudisti päätään. Hän muisti v. '48, tuon koiravuoden, joka oli ottanut heiltä viimeiset leipämurut heidän ensimmäisinä avioliiton aikoina. Ja hän alkoi surullisella äänellä kertoa, mitä heidän oli pitänyt silloin kestää.

— Meillä ei ollut äyriäkään, kertoi hän, — eikä leivänkannikkaa ja kaikissa kaivoksissa olivat työt pysähtyneet. Aivan niinkuin nyt. Monet kuolla kupsahtelivat.

Samassa avautui ovi ja he jähmettyivät hämmästyksestä, — huoneeseen astui Katarina. Hän ei ollut käynyt kotona siitä asti, kun hän oli karannut Chavalin luo. Hän oli niin hämmentynyt, ettei muistanut edes sulkea ovea, vaan seisoi kynnyksellä vavisten ja äänetönnä. Hän oli toivonut tapaavansa äidin yksin, mutta nähdessään nuoren miehen unohti hän matkalla valmistetun lauseen.

— Mitä sinulla täällä on tekemistä? huusi Maheun vaimo. — Minä en tahdo enää nähdä sinua! Mene matkaasi!

— Äiti, sai Katarina sanotuksi, — tässä on kahvia... ja sokeria...

Lapsille... Minä olen tehnyt työtä, niin ajattelin heitä.

Hän veti esiin taskustaan naulan kahvia ja naulan sokuria ja rohkeni panna ne pöydälle. Ajatus Voreux'n lakosta vaivasi häntä. Itse hän teki työtä Jean-Bartissa ja aikeessaan auttaa vanhempiaan oli hän keksinyt tuomisensa lapsille. Mutta hänen hyvyytensä ei tehnyt äitiä aseettomaksi.

— Olisi ollut parempi, jos olisit jäänyt kotiin ja ansainnut elatuksemme avuksi, kuin tuoda tuollaisia lahjoja.

Ja hän alkoi haukkua tytärtä purkaen häneen kaikki huolensa, joita oli karttunut kuukauden kuluessa.

Karata miehen luo kuudentoista vanhana ja jättää kotinsa ja omaisensa, jotka ovat tarpeessa! Ei kelvottomin tytärkään tekisi niin! Tyhmyyden voi kyllä antaa anteeksi, mutta sellaista ei yksikään äiti anna anteeksi. Jos häntä olisi pidetty kotona kahleissa, niin voisi tuon ymmärtää. Mutta eihän häneltä oltu vaadittu muuta kuin että hän viettäisi yöt kotona.

— Vastaa toki, mikä hätä sinulla oli mennä miehen luo niin nuorena?

Katarina seiso i ääneti pöydän luona pää alas painuneena. Hänen laiha ruumiinsa värähteli mielenliikutuksesta, hän koetti väittää vastaan:

— Jos se riippuisi yksin minusta... minä en sitä tarvitse... Se on hän. Jos hän vaatii, niin mitä minä voin tehdä? Hänhän on minua voimakkaampi... Eihän edeltäpäin voi tietää, miten käy? Ja nyt ei enää voi muuttaa. Hänkö, vaiko joku toinen, eikö se ole samantekevä? Pitäähän hänen naida minut.

Katarina puolustautui suuttumatta syytöksistä, kuten nöyrä tyttö ainakin, joka on tottunut alistumaan miehen tahdon alle. Sehän on heidän osansa. Hän oli jo aikoja tietänyt, mikä häntä odottaa, miehen väkivalta kaivoskummun takana, lapsi kuudentoista iässä ja sitten elämä ainaisessa puutteessa ja kurjuudessa, jos hänen rakastajansa nautii hänet. Joskin hän punastui häpeästä, niin tapahtui se siksi, että hän oli hämillään ja suruissaan, koska häntä kohdeltiin tuolla tavoin Etiennen nähden.

Etienne oli sillä välin noussut kohentelemaan hiiliä, jottei häiritsisi tyttöä. Etiennen mielestä oli Katarina kalvennut ja näytti väsyneeltä, oli kuitenkin kaunis suurine kirkkaine silmineen laihtuneissa kasvoissa. Hänet valtasi omituinen tunne, hänen harminsa oli häipynyt ja hän toivoi ainoastaan yhtä, että Katarina olisi onnellinen tuon toisen kanssa, jonka hän oli pitänyt Etienneä parempana. Hänen teki mieli auttaa häntä jollain tavalla, mennä Montsou'hun sanomaan tuolle toiselle, että hän kohtelisi paremmin Katarinaa. Mutta Katarina ei ymmärtänyt hänen tunteitaan, vaan loukkaantui hänen säälistään, hänestä tuntui, että Etienne halveksii häntä. Hänen sydäntään kouristi ja hän vaiken i äkkiä, voimatta enää lausua sanaakaan.

— Parasta onkin, että pysyt vaiti, jatkoi Maheun vaimo säälimättä. — Jos tulit jäädäksesi, niin astu peremmälle, ellei, niin suor i heti ulos! Kiitä onneasi, että minulla on kädet kiinni, muutoin antaisin sinulle aika läimäyksen.

Olisi voinut luulla, että tämä uhkaus äkkiä toteutettiin, sillä samassa silmänräpäyksessä sai Katarina kauhean potkun, niin että oli lentää kumoon yllätyksestä ja kivusta. Sen teki Chaval, joka ryntäsi huoneeseen kuin villipeto.

— Sainpas sinut kiinni, senkin lutka! huusi hän. Niinhän arvasin, että sinä palasit tänne, jotta sinut nyljettäisiin luita myöten. Ja vielä lisäksi maksat tuolle miehelle! Sinä tarjoat hänelle kahvia minun rahoillani!

Maheun vaimo ja Etienne olivat niin hämmästyneet, etteivät voineet liikkua paikaltaan. Chaval pakotti Katarinan ulos näyttäen hurjalla eleellä ovea.

— Mene ulos, perhana!

Katarina oli paennut häntä nurkkaan. Chaval hyökkäsi silläväl i Maheun vaimoon.

— Keksitpä itsellesi hyvän ammatin istua vahtimassa silläaika kun tytär vuokralaisen kanssa kiemailee tuolla ylhäällä.

Hän sai vihdo i kiinni Katarinan ranteeseen ja laahasi hänet ovesta ulos. Ovella kääntyi hän taas äidin puoleen, joka istui kuin naulattu paikkaansa.

— Tyttären poissa ollessa pitää hän äitiä hyvänään. Niin näytä hänelle kauneutesi. Hän ei näy olevan vaativainen, tuo sinun vuokralaisnauta!

Etiennen mieli teki hyökätä tuon hävyttömän miehen kimppuun ja riistää Katarina häneltä, mutta hän muisti, että nyt oli vaarallista nostaa meteliä kylässä. Raivo oli tukahduttaa hänet ja molemmat miehet seisoivat toinen toistansa vastassa silmät veristävinä. Vanha viha ja kauan hillitty mustasukkaisuus pääsivät äkkiä valtoihinsa. Näytti siltä, että jommankumman täytyi nyt lyödä toinen kuoliaaksi.

— Varo! sihisi Etienne hampaittensa välistä, — kyllä minä sinulle annan.

— Koetappa! vastasi Chaval.

Hetken aikaa katsoivat he toinen toisiinsa niin läheltä, että tunsivat toistensa hengityksen kasvoissaan. Katarina tarttui rukoilevasti rakastajansa käteen ja veti hänet väkisin pois. Hän vei hänet pois kylästä juosten, katsomatta edes taaksensa.

— Sellainen sika! — huudahti Etienne itsekseen paiskaten oven kiinni. Häntä puistatti niin mielenliikutuksesta, että hänen täytyi istua.

— Täytyy olla aika sika keksiäkseen tuollaista ruokottomuutta... Mutta viisi minä hänestä. Ei kannata vastatakaan, — lausui Maheun vaimo.

Sitten lisäsi hän vilpittömällä äänenpainolla katsoen suoraan Etienneä silmiin.

— Minulla on kyllä vikani, mutta ei vain tuota... Minä eläissäni olen ollut tekemisissä ainoastaan kahden miehen kanssa. Eräs rattaitten kuljettaja kauan aikaa sitten kun olin viidentoista vanha ja sitten Maheu. Jos tämä olisi jättänyt minut kuten tuo ensimmäinen, niin en tosiaankin tiedä, miten olisi käynyt. En myöskään ylpeile, että avioliiton aikana olen käyttäytynyt hyvin, sanotaanhan, että ei tee erehdyksiä vain siksi ettei ole ollut tilaisuutta. Minä vain todennan, miten on. Luuletteko että monet naapurinaisistamme voivat sanoa samoin?

— Niinpä niin, sanoi Etienne nousten.

Hän lähti ulos ja vaimo alkoi sytyttää tulta hellassa pantuaan nukkuvan Estellen makaamaan kahdelle tuolille.

Ulkona oli jo pimeä, lähenei kylmä yö. Etienne kulki pää alas vaipuneena. Hän ei tuntenut enää vihaa Chaval'ia kohti. Äskeinen raaka kohtaaminen häipyi muistista toisten ajatusten tieltä yhteisistä kärsimyksistä ja uhkaavasta puutteesta. Hän ajatteli taas nälkäistä kaivoskylää, sen naisia ja lapsia, joilla ei sinä iltana ole mitään syötävää, koko tuota väestöä, joka taisteli nälästä huolimatta. Ja taas heräsi hänessä epäily tällä kertaa niin voimakkaana, ettei hän sen vertaista milloinkaan ennen ollut tuntenut. Kuinka kauhean vastuunalaisuuden hän ottikaan itselleen! Täytyikö hänen yhä edelleenkin kiihottaa heitä vielä pitemmälle nyt, jolloin ei ole enää rahaa eikä uskota velkaa? Ja miten kaikki tuo päättyy, jollei mistään saavu apua ja nälkä lamauttaa miehuuden? Hän näki mielikuvituksessaan, miten lapsia kuoli nälkään äitien itkessä ja miten laihat nääntyneet työläiset laskeutuvat kaivokseen työhön. Hän kulki kompastuen kiviin, hänen aivoissaan pyöri yksi ainoa ajatus, että yhtiö voittaa heidät.

Kun hän nosti päänsä, huomasi hän olevansa Voreux'n luona. Etienne katseli sen mustia rakennuksia ja hänen sydämensä alkoi sykkiä entistä kovemmin. Miksi täytyisi yhtiön saada voiton tässä taistelussa työn ja pääoman välillä? Joka tapauksessa tulisi tämä voitto maksamaan sille kalliisti. Ja taas hänet valtasi taisteluinto, voittamaton halu tehdä loppu puutteesta hinnalla millä hyvänsä. Jos heidät on tuomittu kuolemaan nälkään ja vääryyteen, niin kuolokoon mieluummin koko kylä kerrassaan. Hänen mieleensä muistui katkonaisia paloja, joita hän oli lukenut, kansoista, jotka polttivat kaupunkinsa, jotteivät ne joutuisi vihollisen valtaan, äideistä, jotka murskasivat lastensa kallot kiviä vastaan säästääkseen heidät orjuudesta, ihmisistä, jotka kuolivat nälkään tahtomatta syödä sortajien leipää. Kaikki tuo huumasi häntä. Epäily ja arkuus häipyi tämän voimakkaan tunteen tieltä. Usko sai vallan jälleen ja sen kera ylpeys, joka lennätti hänet yhä ylemmäksi.

Äkkiä tointui hän kuullessaan Maheun äänen. Tämä kertoi hänelle että hän oli onnistunut pyydystämään mainion lohen, jonka hän myi kolmesta frankista. Nyt he saivat ruokaa illalliseksi. Etienne antoi Maheun mennä sanoen tulevansa jälkepäin ja lähti Huviin. Täällä hän odotti kunnes viimeinenkin kävijä oli poistunut ja silloin ilmoitti hän Rasseneurille aikovansa heti kirjoittaa Pluchart'ille, jotta tämä tulisi. Hän tahtoi kutsua kokouksen koolle, sillä hänestä tuntui, että voitto olisi varma, jos kaikki Montsou'n kivihienkaivajat liittyisivät kansainväliseen liittoon.

IV.

Kokous oli päätetty pitää "Ilossa" leski Desirin luona seuraavana torstaina kello 2 päivällä. Leski oli hyvin kuohuksissaan niistä hävyttömyyksistä, joita tehtiin hänen lapsilleen — kivihienkaivajille, ja hän pursui vihaa etenkin siitä saakka, kun hänen kapakkansa alkoi käydä yhä tyhjemmäksi. Ei vielä milloinkaan oltu juotu niin vähän kuin tämän lakon aikana. Juopot sulkeutuivat kotiinsa, jotteivät häiritsisi yleistä päätöstä. Montsou'ssa, missä tavallisesti kihisi väkeä, oli nyt kuollutta ja tyhjää. Olut ei enää virrannut kapakkojen kynnyksien yli, vaan kaikki ojat olivat kuivillaan. Kaikissa kapakoissa näkyi ainoastaan tarjoilijain kalpeat kasvot heidän turhaan odottaessa vieraita. Ainoastaan Saint-Eloi'ssa, missä kaivosvoudit söivät, täytettiin joskus tuoppeja. Vulkanissakin oli hiljaista ja sen naiset istuivat toimettomina halullisten puutteesta, vaikkakin he olivat valmiit laskemaan hintansa kymmenestä viiteen sou'hun vaikeitten aikojen tähden.

— Piru viekoon! huusi leski Desir. — Santarmit ovat syynä kaikkeen!

Hänen mielestään olivat kaikki päälliköt ja isännät santarmeja ja hän kutsui tällä nimellä kaikkia kansan vihollisia. Hän suostui mielihyvällä Etiennen ehdotukseen. Koko hänen talonsa oli kivihiihenkaivajain palveluksessa ja hän oli valmis itse lähettämään kutsukirjeitä, jos laki sen vaatii.

Seuraavana päivänä toi Etienne hänelle koko pinkan kirjeitä allekirjoitettavaksi. Kutsukirjeet lähetettiin sitten kaikkien kaivoksien edustajille ja työmiehille, joihin voitiin luottaa. Kokouksen tarkoituksena mainittiin olevan kysymyksen lakon jatkamisesta, mutta todellisuudessa odotettiin Pluchart'ia, jonka piti puheellaan vaikuttaa, että työmiehet liittyisivät Internationaleen.

Tuorstai-aamulla oli Etienne hyvin levoton, sillä hänen entinen työmestarinsa ei saapunut, vaikka oli sähkösanomassaan luvannut tulla keskiviikko-illalla. Mitä se merkitsi? Hän pelkäsi pahoin, ettei hän ehtisi puhua hänen kanssaan ennen kokousta. Jo kello yhdeksän lähti hän Montsou'hun toivossa, että Pluchart mahdollisesti oli mennyt suoraan sinne poikkeamatta Voreux'hon.

— Ei, minä en ole nähnyt teidän ystävääne, sanoi rouva Desir,— mutta minulla on kaikki valmista.

Hän vei hänet tanssialiin, joka oli koristettu kuten ennenkin paperikukilla ja kiehkuroilla. Vain soittolavan tilalla oli pöytä ja kolme tuolia nurkassa ja salissa rivittäin seisoi penkkejä.

— Oivallista, sanoi Etienne.

— Ja tietäkää, että täällä voitte olla kuin kotona. Huutakaa niin paljon kuin tahdotte. Jos santarmit tulevat, niin eivät ne pääse taloon muutoin kuin ruumiini yli.

Äkkiä sai Etienne hämmästykseseen nähdä Rasseneurin ja Suvarinin, jotka astuivat saliin. Leski poistui jättäen heidät kolmen kesken Etiennen huudahtaessa:

— Kas, tekin jo tulette!

Suvarin tuli pelkästä uteliaisuudesta. Hän teki työtä öisin Voreux'issa, koska koneenkäyttäjät eivät olleet yhtyneet lakkoon.

— Pluchart ei ole vielä tullut, minä olen niin levoton, lausui Etienne.

Kapakoitsija katsoi sivulle ja mutisi hampaittensa välistä:

— Sitä en ihmettelekään.

— Kuinka?

— Jos tahdot tietää, lausui Rasseneur katsoen nyt suoraan Etienneä silmiin, — niin olen minäkin kirjoittanut hänelle ja pyytänyt ettei hän tulisi. Niin, sillä minun mielestäni pitäisi meidän hoitaa itse asiamme pyytämättä sivullisten apua.

Etienne kuohahti. Vavisten raivosta ei hän saanut muuta sanotuksi kuin:

— Sinä, sinäkö sen teit! Sinä teit sen!

— Niin, minä sen tein! Vaikka tiedät kyllä, että pidän Pluchart'ia suuressa arvossa. Mutta näetkö, minä en hyväksy teidän aikeitanne. Minä tahdon ainoastaan, että kivihiihenkaivajain elämä tulisi kevyemmäksi. Olen kaksikymmentä vuotta raatanut maan alla ja olen siinä työssä niin hikoillut, että vannoin itselleni koettaa kaikin keinoin hankkia helpotusta onnettomille, jotka siellä nääntyvät, ja olen vakuutettu, ettette te saavuta suunnitelmillanne mitään, tulette vain pahentamaan kivihiihenkaivajain kohtaloa. Kun nälkä pakottaa heidät palaamaan työhön, kepittää yhtiö heidät kuin karkurikoiran... Mutta minä tahdon estää sen, ymmärrätkö?

Hän korotti äänensä ja seisoi Etiennen edessä hajasäärin voitokkaana. Näissä sanoissa kuvastui koko Rasseneurin luonne, tuon järkevän ja kärsivällisen miehen luonne. Miten tyhmää ajatella, että yhdellä iskulla voisi muuttaa koko maailma ja asettaa työmiehet isäntien tilalle! Siihen tarvitaan tuhansia vuosia. Älköön hänelle puhuttako ihmeistä! Itse hän oli päättänyt vaatia yhtiöltä vähän parempia työehtoja työläisille, jotteivät he sortuisi aivan pysyessään vaatimuksissaan.

Etienne ei keskeyttänyt häntä. Hän ei saanut puhuttua kiihkoltaan. Mutta vihdoin huudahti hän:

— Perhana! Mitä sinun suonissasi virtaa, verta vaiko vettä?

Hän oli valmis hyökkäämään Rasseneurin kimppuun ja rusikoimaan hänet. Tukahuttaakseen kiukkuaan alkoi hän vihoissaan astua edes takaisin salissa potkien penkkejä tieltään.

— Sulkekaa edes ovi, huomautti Suvarin. Ei ole tarpeen, että kaikki kuulisivat.

Kun ei kukaan välittänyt hänen huomautuksestaan, sulki hän itse oven ja istui polttamaan savuketta katsoen hymyillen toisiin.

— Turhaan sinä kiukuttelet, — lausui Rasseneur, sillä et sinä edistä asiaa. Luulin ensin että sinulla on järkeä päässäsi. Oli kyllä hyvä, että kehoitit työmiehiä pysymään rauhallisina kotona ja käytit yleensä valtaasi pysyttääksesi järjestyksen voimassa. Mutta nyt äkkiä sinä itse tahdot saattaa heidät kiikkiin.

Joka kerran kierrettyään salin ja työnnettyään penkit sivulle palasi Etienne kapakoitsijan luo ja tarttuen hänen olkapäihinsä pudisti häntä kovasti huutaen hänelle vastauksensa päin kasvoja.

— Perhana sinut vieköön, kyllä minä pysyn tyynenä. Niin, minä olen todellakin vaatinut heiltä hyvää kuria enkä neuvo ketään metelöimään. Mutta niin pitkälle ei saa mennä, että meidät vedettäisiin nenästä. Hyvähän sinun on, kun osaat pysyä kylmänä. Mutta minusta tuntuu toisinaan, että olen menettämäisilläni järkeni.

Se oli myös tunnustus hänen puoleltaan. Hän pilkkasi uskoaan siihen, että pian koituisi oikeuden valta ja että kaikki ihmiset tulevat veljiksi. Ei auta istua kädet ristissä ja odottaa, kunnes ihmiset ahmivat toinen toisensa kuin sudet. Ei! Täytyy itse toimia, muuten vääryys jää ikuisiksi ajoiksi, rikkaat tulevat aina juomaan köyhien verta. Eikä hän voinut suoda itselleen anteeksi sitä, että hän alussa oli kyllin tyhmä vastustaakseen politiikkaa yhteiskunnallisissa kysymyksissä. Siihen aikaan ei hän ymmärtänyt mitään, mutta sen jälkeen oli hän lukenut ja oppinut paljon. Nyt oli hänen katsantokantansa kypsynyt, hänellä oli oma järjestelmänsä. Mutta hän ei kehittänyt järjestelmänsä selvästi ja siinä näkyi mitä erilaatuisimpien teorioiden suuntia, jotka hujan hajan olivat sommitellut yhteen.

Ylimpänä hänen järjestelmässään komeili Karl Marxin aate: pääoma, joka on vieraan työn riistämisen tulos. Työllä on täysi oikeus jopa velvollisuuskin palauttaa itselleen tuo varastettu omaisuus. Käytännössä hän Proudhonin esimerkin mukaan innostui suureen vaihtopankkiin, joka perustettaisiin kaikkien välittäjien sijalle. Sen jälkeen olisi osuusyhdistyksiä, jotka olisi rakennettu Lassallen suunnitelman mukaan ja nauttisivat valtion kannatusta. Heidän täytyisi vähitellen muuttaa koko maapallo yhdeksi teollisuuskaupungiksi. Näitä yhdistyksiä hän kantoi mielessään pitkän aikaa, mutta sitten hän pettyi ja pelästyi valvonnan vaikeutta. Viimeisiin aikoihin hän innostui joukkotuotantoon vaatien, että kaikki tuotantovälineet olisivat yhteistä omaisuutta. Mutta kaikki tuo oli vielä hyvin epämääräistä. Hän ei tietänyt, miten toteuttaisi tuon uuden aatteen, sillä häntä pidätti tunteet ja järki äärimmäisistä keinoista, joihin lakkolaiset ryhtyvät. Hän rajoittui vain vaatiakseen hallitusvallan valtaamista. Ja sitten saataisiin nähdä.

— Mikä sinun on tullut? jatkoi hän. — Miksi sinä äkkiä olet mennyt porvarien puolelle? Oletan itse puhunut, että täytyy kerran puhjeta!

Rasseneur punastui vähän.

— Niin olen. Ja jos tuo tapahtuu, niin saat nähdä, etten minä jää toisista järeille. Mutta minä en tahdo liittyä niihin, jotka tahtovat saada toisten päät pyörälle hankkiakseen siitä itselleen aseman.

Tällä hetkellä Etienne puolestaan punastui. He lakkasivat kerrassaan huutamasta, heissä äkkiä heräsi vanha kilpailukiihko ja sanat kaikuivat vihasesti ja pisteliäästä. Juuri tuo kilpailukiihko pakotti kummankin menemään pitemmälle kuin hän olisi tahtonutkaan, toinen kallistui vallankumoukselliselle tielle, toinen pakosta puolusti liikanaista varovaisuutta. Suvarin kuunteli heitä kasvoissa ylenkatseellinen ilme. Hän itse kuului ihmisiin, jotka olivat valmiit millä hetkellä tahansa uhraamaan henkensä vaatimatta palkaksi edes marttyyrin mainetta.

— Mitä tarkoitat? Minuako? kysyi Etienne. Oletko kateellinen?

— Kateellinenko? vastasi Rasseneur, — Mistä syystä? Enhän minä pidä itseäni suurena miehenä enkä ajattele liitto-osaston perustamista Montsou'hun tullakseni sen sihteeriksi.

Toinen tahtoi keskeyttää hänet, mutta hän ei antanut, vaan jatkoi:

— Tunnustapa suoraan, että viisi sinä välität kansainvälisestä liitosta, sinä ajattelet vain sitä, että pääsisit meidän johtajaksemme ja voisit olla kirjevaihdossa kuuluisan pohjoisen liittoneuvoston kanssa.

Syntyi äänettämyys, Vihdoin Etienne alkoi puhua koettaen voittaa levottomuuttaan.

— Se on hyvä... Tähän asti olen luullut, etten tarvitse mistään syyttää itseäni. Neuvottelin aina sinun kanssasi, koska tiesin, että sinä olet taistellut täällä ennen minua. Mutta sinä et kärsi ketään rinnallasi ja siinä tapauksessa minä alan toimia yksin. Ennen kaikkea ilmoitan sinulle, että kokous pidetään kaikesta huolimatta, vaikkei Pluchart'kaan saapuisi ja että toverit liittyvät liittoon vastoin tahtoasi.

— Oh, kyllähän he voivat liittyä, mutta heidät täytyy pakottaa maksamaan jäsenmaksut.

— Ei ollenkaan. Kansainvälinen liitto antaa lykkäystä työläisille, jotka ovat lakossa. Me maksamme tulevaisuudessa, mutta nyt liitto sensijaan tulee avuksemme.

Nyt Rasseneur kuohahti.

— Vai niin... No, saadaanpa nähdä. Olenhan minäkin kutsuttu kokoukseesi ja tulen käyttämään puhevuoroa. Minä en salli sinun saattamaan tovereitten päät pyörälle, minä aion selittää heille, mikä on heille tosihyödyksi. Saadaan nähdä, ketä he seuraavat, minuako, jonka he tuntevat jo kolmekymmentä vuotta, vai sinua, joka vuoden aikana olet kääntänyt kaikki nurin. Taistelkaamme, katsokaamme, ken voittaa!

Ja hän meni ulos paiskaten oven kiinni.

Suvarin istui edelleenkin yhtä levollisena polttaen savukkeitaan. Etienne astuskeli kauan huoneessa, sitten alkoi hän keventää sydäntään. Olisiko se hänen syynsä, jos toverit pitäisivät tuota lihavaa laiskuria häntä parempana. Hän puolustautui syytöstä vastaan, että hän muka etsi mainetta. Ei hän tietänyt itsekään, miten hän oli saavuttanut kylän luottamuksen ja yleensä vaikutusvallan, mikä hänellä tällä hetkellä on. Häntä harmitti syytös, että hän muka kiihoittaa tovereita henkilökohtaisen kunnianhimon tyydyttämiseksi.

Äkkiä pysähtyi hän Suvarinin eteen ja huudahti:

— Tiedätkö, jos minun tähteni tulisi vuotamaan edes yksi verenpisara, niin minä pakenisin heti Amerikkaan.

Koneenkäyttäjät kohautti olkapäitään ja hymähti taas.

— Oh, mitä siitä? vastasi hän. — Maa tarvitsee verta.

— Kuule, sano Etienne hetken kuluttua, — mitä sinä tekisit minun sijassani? Enkö minä ole oikeassa tahtoessani toimia?... Eikö ole järkevintä meidän puoleltamme yhtyä tuohon liittoon?

— Pelkkiä tyhmyyksiä, vastasi Suvarin. — Vaikka voisihan sitä tehdä parempaa odotellessa. Muutoin tulee Internationale pian menemään eteenpäin. Hän on ryhtynyt siihen käsiksi.

— Kuka?

— Hän!

Suvarin lausui tämän puoliääneen kiihkeästi heittäen katseen itään. Hän tarkoitti mestaria, Bakuninia.

— Hän yksin voi antaa tarpeellisen sysäyksen, mutta kaikki sinun oppineet "kehitysoppineen" ovat pelkureita... Kolmen vuoden kuluessa on Internationale hänen johtonsa alla musertava vanhan maailman.

Etienne kuunteli tarkoin. Hänen teki mieli tietää kaikki, oppia tuntemaan tuonkin hävityksen teorian, josta koneenkäyttäjät tavallisesti puhui vain katkonaisin sanoin, ikäänkuin hän pitäisi tiedot omana salaisuutenaan.

— Mutta selitähän toki! Mikä on teidän tarkoituksenne?

— Hävittää kaikki. Jottei enää olisi kansallisuuksia, hallituksia, omaisuutta, ei jumalaa eikä uskontoa.

— Sen ymmärrän. Mutta mihin se johtaa?

— Alkuperäiseen muodottomaan kommuniin, uuteen maailmaan, kaiken uudistamiseen.

— Ja millä keinoin te aiotte saavuttaa sen?

— Tulella, miekalla ja myrkyllä. Ryöväri — se on todellinen sankari, kansan kostaja, oikea vallankumouksellinen, joka ei toimi kirjoista luettujen fraasien mukaan. Täytyy panna toimeen koko joukko hirvittäviä murhayrityksiä, jotta vallassaolijat pelästyisivät ja kansa heräisi.

Tätä puhuessa Suvarin kävi pelottavaksi; hän kohosi tuoiltaan, silmissä paloi kiihkon tuli ja kädet puristivat pöydän kulmaa.

— Ei, ei, mumisi Etienne, tehden kädellään eleen, ikäänkuin hän karkoittaisi kauheita peikkoja, — Ei, me emme vielä ole tulleet niin pitkälle. Murhia! Polttoja, ei, ei koskaan! Se on hirveää, se on vääryyttä! Silloin kaikki toverit nousisivat kuristaakseen syyllisen.

Hän ei tuota ymmärtänyt. Tuo synkkä tie oli hänelle aivan vieras ja olisiko mahdollista niittää kaikki ihmiset kuin pellon. Ja miten sitten? Mitä tehdä, jotta uusi ihmiskunta kasvaisi? Hän vaati vastausta.

— Selitä minulle ohjelmasi. Täytyyhän meidän tietää, mihin tulemme.

Suvarin vastasi tyynesti katsoen haaveillen jonnekin etäisyyteen.

— Kaikkinainen harkitseminen tulevaisuudesta on rikoksellinen, sillä se häiritsee puhdasta, täydellistä hävitystä ja hidastuttaa vallankumouksen kulkua.

Leski Desir ehdotti, että he söisivät aamiaisen. He suostuivat ja siirtyivät ravintolan puolelle. Kun he olivat syöneet, aikoi Suvarin mennä pois, mutta Etienne koetti pidättää häntä.

— Mitä varten minä jäisin? leksautti Suvarin, kuunnellakseni teidän tyhmyyksiänne, joita olen jo saanut kuulla kyllekseni. Hyvästi!

Hän lähti kasvoissaan tavallinen tyyni lempeä ilme ja savuke hampaissaan.

Etienne kävi yhä levottomammaksi. Kello oli jo yksi, oli selvä, että Pluchart oli pettänyt. Puoli kahden aikaan alkoivat edustajat kokoontua. Hän otti heidät vastaan pelosta, että yhtiö olisi lähettänyt jonkun vakoilijan. Hän tarkasti joka kutsukirjeen katsoen tyystin kasvoihin. Monta saapui ilman kutsua ja hän laski sisään ne, jotka hän tunsu. Tasan kello kaksi saapui Rasseneur, joka pitämättä kiirettä poltti piippuaan loppuun. Hänen tyyneytensä hermostutti Etienneä äärimmäisyyteen asti. Häntä harmitti myös, että koko joukko metelöitsijöitä oli saapunut, kuten Sakarias, Mouquet y.m. He varmaankin tulivat pilkkaamaan kaikkea, kuten he nauroivat lakollekin mielihyvillään toimettomuudestaan.

Kului vielä neljäsosa tuntia. Saliin kokoontuneet alkoivat käydä kärsimättömiksi. Silloin teki Etienne epätoivoisen päätöksen ja aikoi mennä saliin. Samassa leski Desir katsahti ovesta ulos ja huudahti:

— Tuollahan tulee herra, jota odotitte!

Todellakin siinä tuli Pluchart ajaen hevosella. Hän hypähti heti rattailta. Hän oli laihahko, pienenlätä mies miellyttävine kasvonpiirteineen, vaikkakin hänen päänsä oli suurehko ja ikäänkuin neliskulmainen. Hän oli puettu pyhävaatteisiin. Jo viiteen vuoteen ei hän ollut tehnyt ruumiillista työtä, vaan kiinnitti suurta huomiota ulkomuotoonsa. Kuitenkin tunsu hänessä nytkin entisen työmiehen, m.m. kynsistä, jotka olivat raudan kärventämät eivätkä ottaneet kasvaakseen. Toimielias kuin oli kierteli hän väsymättä maakuntaansa, levittäen kaikkialla katsantokantojaan.

— Ah, pyydän anteeksi, sanoi hän ennenkuin hänelle ehdittiin lausua moitteita myöhästymisestä. — Eilen aamulla oli minulla luento Preully'ssa ja illalla kokous Vallencay'ssa. Tänään kokous Marchiennessa ja Sauvagnat'issa. Vihdoin onnistuin saamaan hevososen. Minä olen aivan uupunut ja käheä. Mutta ei haittaa, kyllä minä puhun sentään.

— Saamari, olin unohtaa kortit! Sepä olisi kaunista.

Hän palasi ajoneuvojen luo, otti istuimen alta laatikon, jonka hän vei mukaansa saliin.

Etienne kulki perästä säteilevänä, Resseneurin ollessa hämillään uskaltamatta edes ojentaa hänelle kättä. Mutta Pluchart puristi itse hänen kättään lausuen ohimennen pari sanaa kirjeestä. — Mitä päähän pistoja? Miksi ei pantaisi toimeen kokousta, jos se kerran on mahdollista? Muutoin oli hänellä kova kiire, sillä hän aikoi samana iltana ehtiä Joiselleen neuvottelemaan Legoujeux'n kanssa.

Kaikki siirtyivät saliin. Maheu ja Levaque olivat vähän myöhästyneet ja astuivat nyt heidän perässään. Ovi lukittiin, jottei kukaan häiritsisi. Tämä seikka herätti nuorison puolelta uutta pilaa. Sakarias kuiskasi Mouquettelle, että he nyt yksissä tuumin saavat haudotuksi yhden lapsen.

Noin satakunta työmiestä istui penkillä salissa odottaen. Kaikki kääntyivät katsomaan vierasta herraa Lillesta kuiskien ja tarkastaen hänen mustaa takkiaaan.

Etienne ehdotuksesta valittiin heti kokouksen toimihenkilöt. Hän mainitsi nimiä ja läsnäolijat hyväksyivät ne käsien nostolla. Pluchart valittiin puheenjohtajaksi ja Etienne ja Maheu hänen apulaisikseen. Tuolia siirrettiin, valitut toimihenkilöt istuivat paikoilleen. Hetkeksi katosi puheenjohtaja kumartuen pöydän alle pannakseen sinne laatikkonsa, jonka hän tähän saakka oli pitänyt käsissään.

Kun hän jälleen tuli näkyviin, koputti hän pöytään, jotta läsnäolijat tulisivat tarkkaaviksi. Sitten alotti hän kähein äänin:

— Kansalaiset...

Äkkiä avautui sivuovi, jonka vuoksi hänen täytyi keskeyttää. Leski Desir tuli keittiön kautta tuoden kuusi oluttuoppia tarjottimella.

— Älkää antako häiritä itseänne, lausui hän, — mutta puhuessa tulee jano.

Maheu otti häneltä tarjottimen ja Pluchart jatkoi. Hän lausui olevansa liikutettu Montsou'n työmiesten hyvästä vastaanotosta, pyysi anteeksi, että oli myöhästynyt, huomautti väsymyksestään ja kipeästä kurkustaan. Sitten antoi hän puhevuoron kansalaiselle Rasseneurille, joka pyysi sen.

Rasseneur näytti hyvin levottomalta ja rykäsi ennenkuin alkoi voimakkaalla äänellä:

— Toverit...

Hänen vaikutusvaltansa työläisiin perustui pääasiallisesti hänen hyväntahtoisuuteensa ja taitoonsa puhua. Hän voi puhua väsymättä tuntikausia. Hän puhui hymyillen ilman käsien liikkeitä sirotellen sanoja, kunnes heidän päässään kaikki hämmeni ja he huusivat: "niin, niin, se on oikein." Mutta tänään tunsu hän heti ensimmäiset sanat lausuttuaan, että kuulijat ovat tyytymättömiä. Siksi päätti hän alkaa hyvin varovasti. Hän puhui ainoastaan lakon jatkamisesta saadakseen yleisen hyväksymisen ennenkuin hyökkäsi Internationaleen. Luonnollisesti oman arvon tunnustaminen ei sallinut antaa yhtiön vaatimuksille myöten, mutta kuinka paljon kärsimyksiä heidän onkaan kestettävä, jos täytyy jatkaa taistelua! Hän ei esittänyt suoraan myöntymyksiä, koetti ainoastaan lamauttaa rohkeuden; hän kuvasi kylän, joka oli nälkään kuolemaisillaan, hän kysyi mihin luottavat ne, jotka tahtovat jatkaa taistelua.

Kolme tai neljä hänen ystävänsä koetti ilmaista hyväksymisensä, mutta sen kautta tuli vielä räikeämmäksi toisten vaihtolo. Hänen sanansa alkoivat vähitellen herättää yhä enemmän paheksumista. Hän ymmärsi, ettei ole toivoa saada heitä puolelleen ja hän harmistui ja alkoi ennustaa kaikellaisia onnettomuuksia, jos he seuraisivat vieraita kiihottajia. Kaksi kolmasosaa kuulijoista hypähti paikoiltaan tahtoen estää häntä puhumasta enempää, koska hän loukkasi heitä pitäen heitä lapsina, jotka eivät muka osanneet käyttäytyä. Hän otti kulauksen tuopista toisensa jälkeen, mutta jatkoi puhetta huolimatta melusta huutaen kiivaasti, ettei sitä henkilöä ole vielä syntynyt, joka voisi estää häntä täyttämästä velvollisuuttaan.

Pluchart nousi myös. Hänellä ei ollut kelloa ja siksi iski hän nyrkillään pöytään toistaen käheällä äänellään:

— Kansalaiset... kansalaiset...

Viimein onnistui hänen tyyntyttää kuulijat, jolloin hänen sitä kysyttyä kokous päätti kieltää Rasseneurilta puhevuoron.

— Kansalaiset, sanoi Pluchart, — Sallikaa minun sanoa muutama sana.

Heti tuli syvä äänettömyys. Pluchart alkoi puhua. Hän oli tottunut puhumaan tuollaisissa tilaisuuksissa yskästään huolimatta. Vähitellen selvisi hänen äänensä kaikuen voimakkaasti ja innokkaasti. Hän ojensi kätensä eteenpäin, heilautti olkapäitään ja puhui kuin saarnaaja, toisinaan alentaen äänensä melkein kuiskaukseksi. Kuulijoihin vaikutti hänen tapansa puhua aina hyvin voimakkaasti.

Hän alotti puheensa kuvailemalla Internationalen ansioita. Kaikkialla, missä hän esiintyi ensi kerran, alotti hän puheensa aina siitä. Hän selitti, että tuon kansainvälisen liiton tarkoituksena oli kaikkien työläisten vapauttaminen. Sitten kuvasi sen rakenteen alimpana kunnallinen, sitten läänin liitto, jota seurasi kansallisliitto ja vihdoin ylimpänä ihmiskunnanliitto. Hänen kätensä liikkui hitaasti ikäänkuin hän kerros kerrokselta perustaisi koko ihmiskunnan tulevaisuuden rakennuksen.

Sitten siirtyi hän sen sisällisen järjestöön, — luki ääneen sääntöjen pykälät, puhui yleisistä kongresseista, osoitti järjestön yhä kasvavaa merkitystä ja sen ohjelman vähittäisestä laajentamisesta. Aluksi oli päämääränä ainoastaan korottaa työmiesten palkat, mutta nyt suunniteltiin jo yhteiskunnallisten suhteitten muuttamista, sekä työpalkkajärjestelmän poistamista. Ei löydy enää eroa kansallisuuksien välillä! Koko maailman työväen yhdistää sama pyrkimys oikeuteen ja tulee se hävittämään lahonneen porvarimaailman perustaakseen uuden vapaan yhteiskunnan, missä se, joka ei tee työtä, ei myöskään tule saamaan mitään.

Innostus valtasi kaikki. Muutamat huusivat:

— Niin, niin! Hyvä! Kannatetaan!

Pluchart jatkoi. Kolmen vuoden kuluttua olisi koko maailma valloitettu. Ja hän luetteli kansoja, jotka jo olivat liittyneet heihin. Kaikilta tahoilta saapui ilmoituksia kannatuksesta. Ei koskaan mikään uskonto ollut saanut niin paljon kannattajia. Ja kun he tulevat herroiksi, kirjoittavat he itse lait isännille. Silloin he itse tarttuvat heidän kurkkuihinsa.

— Niin, niin, — huusivat kuulijat. — Silloin he saavat mennä maan alle kaivamaan!

Käden liikkeellä sai hän heidät vaikenemaan.

Nyt siirtyi hän puhumaan lakoista. Periaatteellisesti oli hän niitä vastaan, sillä se oli hidas keino, joka lisäksi enentää työläisten kärsimyksiä. Mutta paremman puutteessa ja silloin kuin ne ovat välttämättömiä, täytyy käyttää niitä, sillä ne tuottavat tuntuva vahinkoa pääomalle. Tässä suhteessa esiintyi Internationale lakkolaisten todellisena kaitselmuksena, josta hän toi monta esimerkkiä. Pariisissa pronssivalajien lakon aikana tekivät isännät heti myönnytyksiä, kun saivat kuulla huhuja, että Internationale lähettää apua lakkolaisille. Lontoossa oli Internationale pelastanut kivihiihenkaivajat sen kautta, että lähetti Belgiaan takaisin joukon työmiehiä, jotka isännät olivat värvänneet. Kun vaan työmiehet liittyvät kansainväliseen liittoon alkavat isännät vapista, sillä he tietävät, että nyt heidän työmiehensä muodostavat osan siitä suuresta työarmeijasta, jonka kaikki jäsenet ovat ennemmin valmiit uhraamaan henkensä toinen toisensa puolesta kuin jäämään kapitalin orjiksi.

Hänet keskeytettiin kättentaputuksilla. Hän pyyhki otsaansa liinalla kieltäytyen oluesta, jonka Maheu tahtoi ojentaa hänelle.

— Asia on selvä, sanoi hän nopeasti Etiennelle. — Siinä on heille kylliksi... Pian kortit esille.

Hän katosi taas hetkeksi pöydän alle ja ilmestyi sieltä pienine mustine laatikkoineen.

— Kansalaiset! — huusi hän peittäen äänellään yleisen melun. — Tässä on jäsenkortit. Tulkoott edustajanne tänne, niin minä annan liput heille ja he saavat jakaa ne... Tarkemmin puhumme sitten.

Rasseneur syöksyi taas pöydän luo tahtoen puhua vastaan. Etienne oli myös innoissaan saadakseen lausua valmistamansa puheen. Syntyi kauhea epäjärjestys. Levaque pudisti nyrkkiään ikäänkuin valmistautuen tappeluun. Maheu huusi jotain kiivettyään tuolille, mutta ei mitään kuulunut.

Silloin äkkiä aukeni pieni sivuovi ja siitä näyttäytyi leski Desir.

— Olkaa jumalan nimessä hiljaa! huusi hän, — santarmit tulevat.

Taloa lähestyi todellakin piirikomisarius tehdäkseen pöytäkirjan ja hajottaakseen kokouksen. Hän oli vain vähän myöhästynyt. Hänen perässään kulki neljä santarmia. Leski oli pidättänyt heidät hetkisen ovelta väittäen, että hän oli kotonaan ja hänellä oli valta ottaa ystäviään vastaan. Mutta ei hänen kanssaan kursailtu, vaan tyrkättiin pois tieltä, jolloin hän juoksi ympäri varoittaakseen poikiaan.

— Paetkaa tätä tietä, puhui hän. — Pihalla seisoo myös yksi santarmilurjus, mutta te voitte mennä keittiön kautta puuvajaan ja sieltä pikkuportista kujaan... Mutta joutukaa!

Komisarius löi jo nyrkillään oveen uhaten murtaa sen, ellei hänelle avattaisi. Varmaankin joku urkkija oli kannellut hänelle, sillä hän huusi, että kokous on laitton, koska monta työmiestä on saapunut ilman kutsua.

Salissa tuli epäjärjestys vielä sekavammaksi. Eihän voitu hajaantua päättämättä edes rupeavtko he kansainvälisen liiton jäseniksi ja jatketaanko lakkoa. Kaikki puhuivat yhteen ääneen koettaen voittaa toisia. Vihdoin ehdotti puheenjohtaja, että äänestettäisiin asiasta kätten nostolla. Monta kättä nousi. Edustajat ilmoittivat nopeasti, että he liittyvät poissaolevien tovereittensa nimessä. Siten tuli Montsou'n kymmenen tuhatta hiilityömiestä Internationalen jäseniksi.

Sillä välin oli pako alkanut. Leski Desir peittääkseen peräytymisen nojasi oveen, niin että santarmien raskaat iskut tuntuivat hänen selässään. Rasseneur loikki tiehensä ensimmäisenä ja hänen jälkeensä Levaque, joka unohti kaikki suuret sanana ja toivoi tuopillisen olutta sovinnon merkiksi.

Etienne oli ottanut laatikon ja viipyi Pluchart'in ja Maheun seurassa päättäen lähteä viimeisinä. Tuskin olivat he ehtineet lähteä, kun lukko murrettiin ja komisarius töytäsi leski Desiria vastaan, joka esti häneltä tien suurella mahallaan ja lihavalla rinnallaan.

— No, mitä hyödytte siitä, että tuolla tavoin rikotte kaikki luonani? — huudahti hän. — Näettehän ettei ole ketään.

Komisarius, joka oli luonteeltaan velto eikä pitänyt mellakoista, rajoittui siihen, että uhkasi sulkea

lesken vankilaan. Sen jälkeen teki hän pöytäkirjan ja vei neljä santarmiaan pois. — Sakarias ja Mouquet pilkkasivat häntä minkä jaksoivat. He olivat haltioissaan kepposesta, jolla toverit peijasivat poliisin ja nyt pilkkasivat he asetettua voimaa.

Tultuaan kadulle juoksi Etienne toisten perästä puristaen kallista laatikkoa. Äkkiä muisti hän Pierronin. Miksi ei häntä ollut? Maheu vastasi ohimennen, että hän oli sairas. Kovin mukava sairaus — pelko joutua päällikköjen epäsuosioon. He tahtoivat pidättää Pluchart'in mutta tämä selitti pysähtymättä, että hänen täytyy välttämättä heti ajaa Joiselleen, missä Legoujeux odottaa.

Etienne ja Maheu juoksivat rinnakkain vaihtaen jonkun sanan ja nauraen iloisesti. He olivat nyt varmat voitosta. Jos Internationale lähettää apua, niin tulee yhtiö pyytämään heitä työhön. Tässä innostuksen mielentilassa, ja kovien saappaitten iskiessä kadun kiviin, oli vielä jotain muutakin, jotain synkkää ja villiä, vihan ja väkivallan hehkua, joka oli syyttävä kaikkia kivihiilikaivostyömiehiä sillä paikkakunnalla.

V.

Kului vielä kaksi viikkoa. Oltiin jo tammikuun alussa, sumut peittivät laaksoja. Puute oli käynyt vielä tuntuvammaksi, nälkä raivosi työväenkylässä. Neljä tuhatta frankia, jotka Internationale oli lähettänyt Lontoosta, tuskin oli riittänyt kolmeksi päiväksi eikä sen jälkeen saatu mitään. Pettymys tämän toiveen suhteen masensi rohkeuden. Mitä he nyt odottaisivat, kun heidän omat veljensäkin hylkäsivät heidät?

Tiistaina olivat kaikki varat loppuneet kylässä No. 240. Etienne ja edustajat yrittivät kaikkea: panivat listoja kiertämään naapurikaupungeissa, jopa Pariisissakin, panivat toimeen luentoja ja esitelmiä. Mutta ei heidän ponnistuksistaan koitunut mitään tuloksia. Alussa oli yleisö kiinnittänyt huomionsa tuohon lakkoon, mutta se kesti niin kauan ja kului niin rauhallisesti ilman minkäänlaisia yhteentörmäyksiä, niin että siihen kylläännyttiin. Vähäinen avustus tuskin riitti eniten tarvitsevien perheitten avustamiseksi. Toiset elivät siitä, mitä saivat myydessään tai pantatessaan kaikellaisia vanhoja kalujaan. Kaikki siirtyi vähitellen kodeista lumppukauppiaille: matrassit, keittokalut, jopa huonekalutkin. Ainoan kerran vilahti toivon kipinä: Montsou'n pikkukauppiaat, jotka Maigrat oli saattanut häviön partaalle, suostuivat antamaan velkaa toivoen sillä saavansa hänen kundinsa. Viikon ajan antoi sekatavarakauppias Verdonck ja kaksi leipuria Carouble ja Smelten kaikille tavaraa, mutta heidän varastonsa ja varansa loppuivat ja he lopettivat kauppansa.

Etienne oli valmis vaikka myymään omaa lihaansa. Hän oli kieltäytynyt palkkiostaan, pannut pukunsa panttiin Marchiennessä ja oli iloinen, jos näki Maheulla jotain kiehuvan padassa. Hän oli epätoivoissaan, että lakko oli puhjennut liian aikaseen ennenkuin apukassan varat olivat ehtineet karttua. Siinä oli hänen mielestään ainoa syy onnettomuuteen, sillä jos työläisillä olisi ollut kylliksi varoja säästössä olisivat he varmasti saaneet voiton isännistä. Ja hän muisti, että se tahallaan pakottaa työläiset lakkoon tehdäkseen kassan pohjavarat olemattomiksi.

Hänen sydäntään kouristi, kun hän näki noita nälkäisiä ihmisiä ja siksi pakeni hän jonnekin pitkille kävelymatkoille. Eräänä iltana palatessaan kotiin huomasi hän Requillart'in läheisyydessä erään vanhan vaimon makaavan tainnoksissa. Hän varmaankin oli nälkään nääntymäisillään. Etienne auttoi häntä nousemaan ja kutsui avuksi tytön, jonka hän huomasi aidan toisella puolen.

— Sinäkö se olet, Mouquette, sanoi hän. — Auta minua vähän, hänen pitäisi saada jotain juodakseen.

Mouquette, joka kyynelti pelkästä säälistä, riensi kotiinsa ja palasi kohta tuoden vähän katajaviinaa ja leipää. Viinasta tointui eukko heti ja sanomatta sanaakaan puri hän ahneesti leipää. Hän oli erään kivihiilenkaivajan äiti ja asui kylässä Cougnyn vieressä. Hän oli kaatunut siihen paluumatkalla Joisellesta, missä hän turhaan oli käynyt pyytämässä sisareltaan puoli frankia. Syötyään lähti hän jatkamaan matkaa.

— Etkö poikkea minun luokseni juomaan lasillisen? kysyi Mouquette iloisesti.

Etienne oli kahdenvaiheilla.

— Pelkäätkö yhä minua? kysyi tyttö.

Etienne ei voinut vastustaa tytön hyväntahtoista iloisuutta. Häntä miellytti, että tyttö oli niin kernaasti antanut leipäpalansa eukolle. Mouquette vei hänet omaan huoneeseensa ja kaatoi heti kaksi

viinilasia täyteen. Hänen huoneensa oli hyvin siisti, josta Etienne kiitti häntä. Nähtävästi ei heidän perheensä kärsinyt puutetta, isä toimitti entisen mukaan rengin työt Voreux'ssa ja Mouquette oli mennyt poukkuja pesemään ansaiten puolitoista frankia päivässä.

— Sano, kuiskasi Mouquette äkkiä lempeästi pannen kätensä hänen olalleen, — miksi et tahdo pitää minusta?

Etienne ei voinut olla nauramatta, niin hauskasti hän tuon sanoi.

— Mutta minähän pidän sinusta paljon, vastasi hän.

— Ei, ei niin kuin minä tahdon... Ja minä niin tahtoisin. Sano! Sinä tekisit minulle hyvin mieliksi!

Se oli totta. Hän oli jo puolen vuoden ajan etsinyt Etiennen suosiota. Nyt hän istui aivan hänen lähellään syleillen häntä vapisevin käsin ja katsoi häneen sellaisella rakkaudella, että Etienne tunsii itsensä liikutetuksi. Hänen leveät pyöreät kasvonsa eivät olleet kauniit ja olivat jo ehtineet harmaantua hiilipölystä, mutta hänen silmänsä paloivat tulta ja hän itsekin hehkui tunteihkkuudesta, niin ettei Etienne voinut työntää häntä pois.

— Oi, sinä tahdot, sopersi Mouquette ihastuksissaan, — sinä tahdot kyllä!

Ja Mouquette antautui hänelle melkein kuin ujo ja tottumaton tyttö, joka ensi kertaa syleilee miestä. Kun Etienne vihdoin meni pois, kiitti hän häntä hellästi suudelleen hänen käsiään.

Etienne häpesi vähän tuota seikkailua. Tovereitten tapana ei juuri ollut kehua Mouquetten valtaamisesta ja hän vannoi itselleen, että se on oleva ainoa kerta. Mutta hän muisteli kuitenkin Mouquettea kelpo tyttönä.

Kun hän palasi kylään, sai hän kuulla niin tärkeitä tietoja, että hän heti unohti rakkausseikkailunsa. Liikkui huhuja, että yhtiö suostuu muutamiin myönnytyksiin, jos edustajat taas tahtoisivat kääntyä tirehtöörin puoleen. Ainakin olivat voudit puhuneet sellaista.

Todellakin tässä taistelussa kärsi kaivosyhtiökin tuntuvasti. Molemmiin puolinen itsepäisyys vaikutti hävittävästi. Työ kärsi nälkää ja pääoma supistui. Jokainen työtön päivä vei satoja tuhansia frankkeja. Jokainen kone, joka seisoo, on kuollut kone. Työkalut ja aineet pahenivat, rahat soluivat ja hävisivät kuin vesi, joka imeytyy hiekkaan. Hiilivarastokin näytti hupenevan, niin että ostajat olivat aikeissa kääntyä Belgiaan. Mutta eniten pelkäsi yhtiö hävityksiä, jotka tapahtuivat maanalaisissa käytävissä. Voudit eivät ennättäneet korjata kaikkialla, paalut lahosivat joka paikassa, tuhka tiheään tapahtui maanvieremiä. Pian joutuivat kaivokset sellaiseen kuntoon, että tarvittiin monen kuukauden korjaus, ennenkuin voitaisiin ryhtyä kaivamaan hiiliä. Huhuttiin, että Crevecoeur'issa oli maa vierryt alas kolmensadan metrin pituudella ja sulkenut pääsyn Cinq-Paumes'in hiilikerrokseen. Madeleinessa oli Maugretout'in kerros kokonaan veden peitossa. Tirehtööri ei tahtonut uskoa noita asioita todeksi, mutta pian sattui vielä kaksi onnettomuutta, jotka pakottivat hänet myöntämään, että asiat olivat huonolla kannalla. Eräänä aamuna huomattiin Piolainen luona, että maa oli lohjennut pohjoiskäytävän Miroun yllä, joka edellisenä päivänä oli vyörinyt alas. Seuraavana päivänä alkoi Voreux'ssa maa laskea, josta aiheutui maantärähdys, niin että pari taloa oli vähällä kaatua.

Etienne ja edustajat pelkäsivät ryhtyä uusiin neuvotteluihin tietämättä hallinnon aikeista. Tiedusteltiin Dansaert'ilta, mutta tämä vältti suoraa vastausta. Vihdoin päätettiin mennä hra Hennebeau'n luo, jottei yhtiö perästäpäin syyttäisi heitä siitä, että he eivät antaneet sen korjata erehdystä. Mutta he päättivät pysyä vaatimuksissaan antamatta perään, sillä he pitivät vaatimuksensa oikeutettuina.

Kohtaaminen tapahtui tiistaina, päivänä, jona kylä oli vajonnut toivottomimpaan puutteeseen. Kohtauksella ei ollut nyt niin sydämellistä leimaa kuin edellisellä kerralla. Puhetta johti taasen Maheu, joka sanoi tullessaan toveriensa nimessä kysymään, josko hallinnolla olisi jotain uutisia heille. Hra Hennebeau ilmaisi aluksi hämmästyksensä lausuen ettei hän ollut saanut mitään määräyksiä eikä mitkään muutokset ole mahdollisia niin kauan kuin työmiehet pysyivät itsepäisesti kiinni hävyttömissä vaatimuksissaan. Hänen korskea äänen sävynsä teki mitä epäedullisimman vaikutuksen, niin että työmiehet lujittuivat vielä enemmän päätöksessään.

Mutta lopuksi etsi tirehtöörikin jotain sovintokohtaa. Jos työläiset suostuvat eri maksuun paalutuksesta, niin yhtiö voisi kohottaa maksun rattaista kahdella centimella, jotka työläiset väittivät sen riistäneen. Hän lisäsi, että tämä ehdotus oli hänen, niin ettei se ole lainkaan ratkaiseva, mutta hän toivoo, että saa siihen suostumuksen Pariisista. Mutta lähettiläät kieltäytyivät siitä ja toistivat vaatimuksensa: entisen maksutavan käyttämisen sekä palkan korottamisen viidellä senttimellä rattaita kohti. Silloin tirehtööri myönsi, että hänet on valtuutettu johtamaan neuvotteluja ja koetti taivuttaa heidät uusiin ehtoihin heidän nälkää kärsivien vaimojensa ja lastensa nimessä. Mutta työmiehet

vastasivat taas ei, varmalla äänellä, kohottamatta edes silmiään maasta.

Erottiin hyvin vihasina. Hra Hennebeau paiskasi oven mennessään. Etienne, Maheu ja muut astuivat raskaasti, voitettujen äänettömällä raivokkuudella, joita oli saatettu äärimmäisyyteen.

Kello kahden maissa teki kylän naisväestö puolestaan kokeen Maigrat'in luona. Heillä ei ollut enää mitään muuta mahdollisuutta kuin toivo saada tämän miehen taipumaan antamaan heille velaksi edes viikon ajan. Sen keksi Maheun vaimo, joka aina uskoi ihmisten hyvyyteen. Hän sai la Brule'n ja Levaquen vaimon mukaansa, Pierronin vaimo kieltäytyi sanoen syyksi miehensä sairauden, josta hän ei vieläkään ottanut parantuakseen. Toiset naiset yhtyivät heihin, niin että heitä pian oli koko tiu.

Kun Montsou'n asukkaat huomasivat tuon ryysyisen naisjoukon, pudistivat he levottomasti päätään. Ovet lukittiin, eräs rouva alkoi piilottaa hopeakalujaan. Ensi kerran kulkivat naiset joukossa ja se oli tietysti paha enne. Jos naiset jo alkavat kulkea joukottain maanteitä, niin on se paha enne.

Maigrat'n luona syntyi äänekäs kohtaaminen. Aluksi otti hän heidät hyvin ystävällisesti vastaan tekeytyen luulevansa, että he kaikki joukolla tulevat maksamaan hänelle. Mutta niin pian kuin Maheu alkoi selittää asiaa, joutui hän raivoon. Antaa heille velkaa taas! Että he kehtaavat puhua sellaista! Vai tekevätkö he hänestä pilkkaa? Ei tippaakaan! Ei leivänmurustakaan, ei ainoata perunaakaan! Menkööt Verdonck'in luo, tai leipurien Carouble'n ja Smelten'in luo, joilta he ovat alkaneet ostaa.

Naiset kuuntelivat häntä arasti ja nöyrästi, pyysivät anteeksi ja katsoivat häntä silmiin toivossa, että häntä voisi taivuttaa. Silloin alkoi kauppias taas laskea leikkiä. Hän lupasi antaa la Brulelle koko puotinsa, jos tämä rupeaisi hänen rakastajattarekseen. Naiset arkuudessaan nauroivat leikille ja vaimo Levaque koetti päästä hänen suosioon ilmoittaen, että hän omasta puolestaan suostuu. Mutta mies alkoi vastaukseksi raa'asti työntää heitä ovesta ulos. He yhä vieläkin pyysivät häntä kunnes hän potkasi yhtä vaimoista, jolloin toiset alkoivat kirkua ja haukkua häntä. Vaimo Maheu pui nyrkkiä huutaen jumalan rangaistusta hänelle, sillä sellainen heittiö vain saastuttaa ilmaa.

He palasivat kylään synkkinä ja surullisina. Kun miehet näkivät heidän palaavan tyhjin käsin, painoivat he surullisina päänsä alas. Ei ollut mitään toivoa. He saivat mennä levolle nälissään. Ja tulevaisuus uhkasi heitä koleana ja toivottomana. Mutta he olivat sen itse tahtoneet eivätkä valittaneet. Tuo toivoton puute kiihotti vielä enemmän heidän lujuttuaan. He olivat mieluummin valmiit kuolemaan nälkään hökkeleissään kuin taipumaan. He vanhoivat pysyvänsä kaikki yhdessä yksimielisinä samoin kuin he tekevät kaivoksissa, niin kauan kuin vielä edes yksi mies on maanvieremän alla haudattuna. Ken kahdentoista vuotiaasta on tottunut olemaan pelkäämättä tulta taikka vettä, kestää kyllä viikon syömättäkin.

Maheun luona oli ilta kauhea. Kaikki istuivat hiljaa sammuvan tulen edessä, missä viimeiset hiilet paloivat. Matrassien täyte oli vähitellen myyty ja pari päivää sitten oli päätetty myydä käkikellokin kolmesta frankista. Nyt näytti huone aivan kuolleelta, siinä ei enää kuulunut tuttua tikutusta. Kaksi hyvää tuolia oli myös kadonnut ja ukko Bonnemort sekä lapset istuivat vanhalla penkillä, joka oli tuotu puutarhasta.

— Mitä nyt tehdä? — kysyi Maheun vaimo istuen kyykyssä uunin edessä.

Etienne seiso ja katseli keisarin ja keisarinnan muotokuvia seinässä. Hän olisi jo kauan sitten repinyt ne pois ellei Maheut pitäisi niitä kaunistuksena. Hän mutisi nyt hampaittensa välistä:

Kun ajattelee, ettei noista naamoista saa edes kahtakaan sous'ta!

— Jos myytäisiin aski, sanoi Maheun vaimo ja kalpeni samassa.

Vaaleanpunainen aski kaapilla oli ainoa ylellisyys talossa. Sen oli Maheu kerran lahjoittanut vaimolleen, joka piti sitä kuin silmäterää.

Maheu istui pöydällä pää riipuksissa. Kuullessaan vaimonsa sanat säpsähti hän ja lausui päättäväisensä:

— Ei, minä en salli sitä!

Vaimo nousi vaivalloisesti ylös ja astui kerran huoneen ympäri. Herra jumala, mihin kurjuuteen he olivat joutuneet! Ei murustakaan kaapissa, ei ole mitään mitä voisi myydä eikä voi keksiäkään, millä tavalla hankkisi leipäpalan. Ja tulikin on sammumaisillaan uunissa. Hän hyökkäsi Alziren kimppuun. Aamulla oli hän lähettänyt tytön keräämään varisseita hiiliä, mutta tämä palasi tyhjin käsin vakuuttaen, että yhtiö oli kieltänyt poimimasta. Pitikö välittää yhtiöstä? Eihän se ole varkautta, jos poimii hiilijätteitä. Pieni tyttö kertoi itkien, että eräs mies oli uhannut lyödä häntä, mutta hän lupasi mennä seuraavana päivänä noukkimaan hiiliä, vaikka häntä lyötäisiinkin.

— Ja mihin Jeanlin on joutunut? huudahti äiti, taas on se poika lurjus kadonnut. Käskin hänen poimia salaattia, olisihan voinut märehtiä edes sitä, kuin karja. Mutta saatte nähdä, ettei hän palaa. Ei hän eilenkään ollut yöllä kotona. Jumala tietää, missä hän pitää majaa, mutta hän näyttää aina siltä, ikäänkuin olisi syönyt!

— Ehkä hän kerjää maantiellä, sanoi Etienne.

Vaimo huitasi käsillään ja huudahti vimmoissaan:

— Jos minä vaan tapaisin hänet siinä työssä... Minun lapseniko kerjäisivät! Ennemmin kuristaisin heidät omin käsin ja päättäisin omat päiväni!

Maheu istui jälleen liikkumattomana pöydän laidassa. Lenore ja Henri turhaan odotettuaan illallista, alkoivat ruikuttaa. Ukko Bonnemort liikutti kieltään suussa vaimentaakseen näläntuntoa. Kukaan ei enää rohjennut keskeyttää äänettömyyttä, onnettomuus oli vallan masentanut heidät.

Alkoi hämärtää yhä enemmän, niin että huoneessa tuli yhä pimeämpi. Vihdoin lausui Etienne mieli ankeana:

— Odottakaa hetkinen, tahdon koettaa eräässä paikassa.

Ja hän lähti ulos. Hän oli sattunut muistamaan Mouquettea. Varmaankin tällä oli vähän leipää, jonka hän kernaasti antaa hänelle. Hänen oli raskasta palata Requillart'iin, Mouquette alkaisi taas suudella hänen käsiään kuin rakastunut orjatar, mutta hän ei tahtonut jättää ystäviänsä onnettomuuteen ja tahtosi kyllä olla ystävällinen Mouquettea kohtaan.

— Minä koetan myös, sanoi Maheun vaimo. — Eihän voi noin vain kuolla, se on tyhmää...

Hän meni Etiennen perästä ja paiskasi oven mennessään. Toiset jäivät istumaan pienen kynttiläpätkän valossa, jonka Alzire oli sytyttänyt. Portailla seisautui hän hetkeksi. Sitten kääntyi päättäväisenä Levaquen luo.

— Kuule, sanoi hän, — minä annoin sulle tuonnottain leipää. Etkö antaisi sitä nyt takaisin?...

Mutta sanat tupertuivat hänen kurkkuunsa. Häntä kohtasi täällä vielä suurempi puute, niin ettei ollut toivoakaan saada mitään.

Levaquen vaimo istui synkkänä tuiottaen sammuneisiin hiiliin. Mies, jonka naulasepät aina juottivat, nukkui pöytää vastaan. Bouteloup seisoj seinään nojaten. Hän näköjään ei voinut ymmärtää, kuinka hän oli kuluttanut noihin kaikki säästönsä ja nyt oli pakotettu itsekin kärsimään nälkää.

— Leipää! huudahti Levaquen vaimo katkerasti, minä olin juuri itse aikeissa tulla sinulta pyytämään vielä lainaksi.

Mies mörähti jotain unissaan ja hän tuuppasi häntä vihoissaan.

— Ole sinä, porsas, vaiti! Iloitsen, että sinunkin suolijasi särkee. Sen sijaan että juot itsesi juovuksiin, olisit edes mieluummin lainannut joltakin heistä frankin!

Hän haukkui ja sätti miestänsä keventääkseen edes jollakin mieltään. Huoneessa haisi hirmuisesti, siinä oli nyt vielä siivottomampaa kuin ennen. Emäntä oli antanut hyvän päivän kaikelle. Hänen poikansa, Bebert, oli myös jossain kadoksissa aamusta saakka ja hän huusi, että hän kernaasti saisi kuolla pois. Sitten sanoi hän lopuksi, että hän menee nukkumaan. Silloin ainakin tulee lämmin. Hän tyrkkäsi Bouteloup'ta sanoen.

— No, tuletko... Tuli on sammunut eikä valkeata tarvitsekaan nähdäkseen tyhjiä lautasia... No, tulehan Louis! Käydään nukkumaan, niin tulee lämmin. Mutta tuo hiton porsas kellottakoon siinä ja palelkoon vaikka kuoliaaksi.

Tultuaan kadulle Maheun vaimo meni päättäväisesti puiston läpi ja nousi Pierronin portaille. Oven takaa kuului naurua, mutta kun hän koputti ovelle, tuli kaikki hiljaiseksi ja kului kotvan aikaa ennenkuin avattiin.

— Kas, sinäkö se olet, huudahti Pierronin vaimo teeskennellen hämmästyttä. — Minä luulin, että se on lääkäri.

Antamatta toisen sanoa sanaakaan jatkoi hän:

— Mieheni on yhä yhtä huono. Hän kyllä ulkonäöltään on terveen näköinen, mutta hänellä on särky vatsassa. Hän tarvitsee lämmintä ja siksi täytyy polttaa kaikki, mitä on.

Pierron oli tosiaankin näöltään tavattoman hyvinvoipa, punanaamaisena ja pulskana eikä hänen voihkintansa ja valintansa paljoa vaikuttaneet asiaan. Sitä paitsi oli Maheu heti tullessaan ovesta tuntenut paistetun kaniinin hajua, varmaankin oli vati piilotettu jonnekin. Pöydällä näkyi muruja ja seisoi viinipullo, joka varmaankin oli unohdettu.

— Äiti on mennyt Montsou'hun koettaakseen saada leipää, jatkoi Pierronin vaimo taas, — ja me tässä odotamme häntä.

Mutta äkkiä vaikenä hän. Hän oli huomannut naapurivaimon katseen ja huomasi nyt viinipullon pöydällä. Hän havahtui kuitenkin heti ja kertoi koko historian: niin, se oli viiniä. Piolainen herrasväki oli antanut sen hänen miehelleen, jolle tohtori oli määrännyt punasta viiniä. Ja hän alkoi kiittää ja ylistää Gregoireja. Nepä vasta on sydämellistä väkeä, etenkin neiti, joka ei ole lainkaan ylpeä, vaan itse tulee työläisten luo ja jakaa heille almuja.

— Tiedän, olen kyllä käynyt heidän luonaan, lausui Maheu.

— Minä tulin... sanoi hän vihdoinkin, — kysymään josko teillä olisi jotain... Meiltä on kaikki loppunut... Etkö voisi lainata vähän makaroneja, minä annan takaisin.

Pierronin vaimo alkoi huitoa käsillään.

— Meillä ei ole yhtään mitään, rakkaani! Ei sen vertaa, että panisi kynnellesi. Jos ei äiti palaa, niin ei kai hänen ollut onnistunut saada mitään. Silloin täytyy panna levolle syömättä.

Samassa alkoi konttorista kuulua parkumista. Pierronin vaimo tulistui ja alkoi kolhia ovea nyrkillään. Senkin tyttölurjus! Hän oli sulkenut hänet rangaistukseksi siitä, että hän juoksentelee jumala tiesi missä koko päivän.

Maheu seisoi yhä vieläkin oven luona kykenemättä kääntymään mennäkseen pois. Siinä oli niin lämmin tulen luona, vaikka olo siitä tuli vielä raskaammaksi. Hänen päässään nalkutti ajatus, että siinä oli syöty illallista ja siitä tunsin hän nälkää vielä kipeämmin. Varmaankin he olivat lähettäneet vanhuksen jonnekin ja sulkeneet tytön voidakseen kaikessa vapaudessa syödä paistia kyllykseen. Mitä ikinä puhuttaisiinkaan, niin totena pysyy, että mitä huonommin vaimo käyttäytyy, sitä paremmat päivät on talossa.

— Hyvästi, sanoi hän lyhyeen ja lähti.

Ulkona oli jo yö. Kuu valaisi heikosti maata. Sen sijaan, että palaisi kotiin suoraan puiston läpi, teki Maheun vaimo kierroksen ollakseen kauemmin poissa kotoa. Kaikista taloista, joitten ohi hän astui, huokui nälkää. Moneen viikkoon jo ei oltu missään laitettu päivällistä, niin että oli hävinnyt kitkerä laukanhajukin, jota ennen tunsin pitkän matkan päässä kylästä. Nyt henki kaikista noista asunnoista kellarin asumatonta kosteutta. Kaikki oli hiljaista. Vain joskus kuului tukahutettu itku tai kirous.

Kulkiessaan kirkon ohi huomasi hän jonkun poistuvan haamun. Hän astui ripeämmin tuntiessaan sen pastori Joire'ksi, joka sunnuntaisin messusi kylän kappelissa. Tämä astui nopeasti säilyttäen kasvoissaan lihavan ja kiltin miehen näyn, joka tahtoi elää sovussa kaikkien kanssa: Joskin hän oli ulkona noin pimeässä, niin oli se sen tähden, että hän pelkäsi törmäävänsä kivihiihkaajain kanssa. Huhuiltiin, että hän oli saanut ylennystä.

— Herra pastori, herra pastori, sopersi vaimo.

Mutta pastori kulki edelleen pysähtymättä.

— Hyvää iltaa, hyvää iltaa, rakkaani, lausui hän vain ohimennen.

Vaimo oli taas saapunut talonsa luo. Hänen polvensa vapisivat, hän ei jaksanut enää kulkea ja astui sisälle.

Kukaan ei huoneessa olevista ollut liikahtanut. Maheu istui entisen mukaan pöydän laidassa pää riipuksissa. Ukko Bonnemort ja lapset istuivat penkillä lähelläin saadakseen lämmintä. He eivät olleet lausuneet halaistua sanaakaan eivätkä muuttaneet asentoa, ainoastaan kynttilä oli palanut niin pitkälle, että uhkasi sammua ja jättää läsnäolijat pimeyteen. Kun ovi kävi, kääntyivät lapset katsomaan, mutta nähdessään, ettei äidillä ollut mitään, käänsivät he katseensa pois, heidän teki mieli itkeä, mutta he pidättivät kyyneleitä peläten saavansa toria. Maheun vaimo tupertui taas entiseen paikkaansa sammuvan tulen ääreen. Kukaan ei kysynyt häneltä mitään, sillä kaikki ymmärsivät ilmankin, miten oli asian laita. Kaikki odottivat nyt heikkoa toivoa vaalien Etienneä.

Vihdoinkin palasi Etienne tuoden nytyssä tusinan kylmiä keitettyjä perunoita.

— Siinä on kaikki, mitä olen onnistunut saamaan, lausui hän.

Mouquettella oli leipä myös loppunut, nämä perunat oli hänen illallisensa, jonka hän pakotti Etiennen ottamaan suudellen häntä koko sydämestään.

— Kiitos, sanoi hän vaimolle, joka ojensi hänelle hänen osansa, — minä olen jo syönyt.

Hän ei puhunut totta ja katsoi synkkänä lapsiin, jotka ryntäsivät ruuan kimppuun. Vanhemmat pidättivät itseään myös jättääkseen enemmän lapsille, mutta ukko ahmi ahneesti minkä ehti, niin että piti ottaa häneltä yksi peruna Alzirelle.

Etienne kertoi sen jälkeen uutisia, jotka hän oli kuullut. Yhtiö kuuluu olevan ärtynyt lakkolaisten itsepintaisuudesta aikoen sanoa monta työläistä irti työstä.

Se tahtoi siis ilmi sotaa heitä vastaan. Vielä tärkeämpi oli huhu, joka kertoi, että yhtiö muka oli saanut monta kivihiilenkaivajaa suostumaan rupeamaan työhön. Seuraavana päivänä pitäisi töitten alkaman Victoiresa ja Feutry-Cantel'issa ja Madeleineissa ja Miroussakin kuuluu kolmas osa työmiehistä aikovan töihin.

Maheun pari joutui epätoivoon.

— Saakeli soikoon! huudahti isä, — jos meidän joukkoomme on tullut pettureita, niin täytyy päästä heistä.

Hän hypähti paikaltaan. Onnettomuus raivostutti hänet.

— Me kokoonnumme huomenna metsässä. Jos meidät estetään keskustelemasta Ilossa, niin voimme kokoontua metsään, kuin kotiin ainakin.

Hänen huutonsa herätti vanhuksen, joka oli torkahtanut ruuan jälkeen. Entisaikaan oli se heidän vanha kokouspaikkana, mihin he kokoontuivat luvatakseen toinen toisilleen pysymään lujina kuninkaan sotamiehiä vastaan.

— Niin, niin Vandameen! Minä tulen myös! huudahti vaimokin nousten lattialta. — Me menemme sinne kaikki. Vääryyksille ja petoksille täytyy tehdä loppu.

Etienne päätti, että seuraavana päivänä oli kutsuttava sinne kaikki kylät. Sill'aikaa oli tuli sammunut kuten Levaqueillakin ja kynttilä sammui myös äkkiä. Ei ollut enää hiiliä eikä paloöljyä. Täytyi pimeässä kavuta vuoteeseen. Kylmästä paletti käsiä ja jalkoja. Lapset itkivät.

VI.

Jeanlin oli parantunut ja alkoi käydä, mutta luut eivät olleet kasvaneet kiinni oikein, niin että hän ontui molemmilla jaloilla. Hän juoksenteli nyt keinuen kuin ankka, mutta oli säilyttänyt ilkeän ja hävyttömän pedon näppäryyden.

Kysymyksessä olevan illan hämärissä lymyili Jeanlin seuralaisineen. Bebert'in ja Lydian seurassa Requillart'in maantien varrella odottaen sopivaa tilaisuutta. Lapset olivat piiloutuneet aidan taakse pienen puotipahasen vastapäätä. Vanha huononäköinen eukko oli asettanut näytteille pari kolme herne- ja papupussia, jotka tomusta olivat aivan mustia, ja ovesta riippui vanha lipeäkala, jonka kärpäset olivat lianneet; Juuri tuota kalaa Jeanlin väijyikin. Hän oli jo pari kertaa käskenyt Bebert'in riuhtaisemaan sen koululta, mutta aina oli ohikulkijoita tiellä. Ei koskaan saanut rauhassa toimittaa asioitaan!

Nyt näyttäytyi joku ratsastava herra ja lapset kyyristyivät tuntiessaan hänet Hennebeau'ksi. Tirehtöörin nähtiin nyt usein ajelevan yksin maanteitä kapinoitsevien kylien välillä. Levollisen miehuullisena tutki hän itse väestön mielialaa. Eikä koskaan hänen korviensa ohi suhissut ainoakaan kivi, hän tapasi ainoastaan vaiteliaita miehiä, jotka vastahakoisesti nostivat hänelle lakkia ja vielä useimmin kohtasi hän rakastuneita pariskuntia. Hän katsoi suoraan eteensä ja ajoi nopeasti ohi, jottei häiritsisi ketään. Ainoastaan hänen sydämensä sykki levottomasti nähdessään noita ihmisiä, jotka vapaasti antautuivat rakkaudelle. Hän huomasi myös lapset aidan luona ja hänen silmänsä kostuivat. Hän ajoi ohi istuen kankeana ja suorana satulassaan, takki napitettuna sotilasmaisesti.

— Helkkarin heittiöt! murisi Jeanlin, — eivät he lakkaa koskaan kulkemasta... Pian, Bebert, vedä se pyrstöstä!

Mutta samassa näyttäytyi taas kaksi miestä ja poika painoi kirouksensa alas tuntiessaan äänestä veljensä Sakariaan, joka iloisesti kertoi Mouquet'ille, miten hän oli löytänyt kaksi frankia, jotka olivat ommellut hänen vaimonsa hameeseen. He virnistivät molemmat mielihyvystä ja taputtivat toinen toisiaan olkapäälle. Mouquet ehdotti pallopeleä seuraavana päivänä. He tapaisivat toinen toisensa Huussa kello kaksi ja sieltä lähtivät Marchiennesiin. Sakarias suostui, He kääntyivät jo nurkan taakse, kun Etienne tuli heitä vastaan ja puhutteli heitä.

— Mitä, aikovatko he jäädä siihen koko yöksi, kuiskasi Jeanlin epätoivoissaan. — Nyt on jo aivan pimeä ja eukko alkaa koota tavaransa.

Ohi kulki vielä jokin työmies Requillart'iin päin. Etienne poistui hänen seurassaan. Kun he kulkivat aidan ohi, kuuli Jeanlin, että he puhuivat kokouksesta metsässä. Oli päätetty kokoontua seuraavana päivänä jotta ehdittäisiin antaa tietää kaikille.

— Kuulitteko, kuiskasi Jeanlin tovereilleen. — Suuri näytöntö tulee pidettäväksi huomenna. Meidän täytyy välttämättä päästä mukaan. Me lähemme huomenna iltapäivällä.

Vihdoinkin ei maantiellä enää näkynyt ketään. Hän yllytti Bebert'ia.

— Sukkelaan nyt. Vedä se pyrstöstä, mutta varo eukon luutaa..

Onneksi oli jo hyvin pimeä. Bebert loikkasi esiin ja tarttui kalaan niin että nuora katkesi. Sitten lähti hän juoksemaan, minkä jalat kantoivat huiskuttaen kalaa päänsä yllä. Toiset loikkivat hänen perässään. Eukko katsoi hämmästyneenä puodistaan ymmärtämättä, mitä oli tapahtunut eikä voinut pimeässä erottaa, mikä joukko kiittää maantiellä.

Nämä lurjukset olivat vähitellen tulleet koko ympäristön kauhuksi. Aivankuin villijoukko olisi vallannut seudun. Aluksi pysyivät he Voreux'ssa, mutta nyt juoksentelivat he maantiellä Montsou'sta Marchiennes etsien mitä voisivat näpistää. He vaelsivat peltoja pitkin, kalvoivat siitä syötäviksi kelpaavia juuria, pyydystivät kanaalista kalaa, jonka söivät elävältä. Kesällä matkasivat he aina Vandamin metsään, missä söivät marjoja ja pähkinöitä.

Kaikkien heidän retkiensä johtajana oli aina Jeanlin. Hän komensi ryövärijoukkoaan sipulipelloille, köykkitarhoihin, kaupustelijain näyttelyikkunoitten kimppuun. Vähitellen yhä uudistuvasta näpistelystä alettiin syyttää lakkolaisia. Huhuiltiin, että oli toimesta koko järjestetty ryöstäjäsakki.

Erään kerran pakotti Jeanlin Lydian varastamaan äidiltään pivollisen rintasokeria, minkä Pierronin vaimo säilytti vaasissa ikkunalla. Tyttö saatiin kiinni ja sai armottomasti selkäänsä, mutta hän ei ilmaissut toveriaan, siinä määrin kunnioitti hän hänen valtaansa. Pahinta oli että Jeanlin aina otti itselleen runsaimman osan. Bebert sai myös aina antaa saaliinsa kapteenille ja kiittää onnea, jos tämä ei kolhinut häntä aivan pahanpäiväisesti ja ottanut kaikki.

Jo jonkun aikaa oli Jeanlin väärinkäyttännyt valtaansa. Hän löi Lydiaa ikäänkuin tyttö olisi hänen laillinen vaimonsa ja käytti hyväkseen Bebert'in herkkää uskoa, lähettäen hänet mitä vaarallisimpiin seikkailuihin. Häntä huvitti, että tuo suuri poika, joka nyrkin iskullaan voisi kaataa hänet, Jeanlinin, aasimaisesti totteli häntä. Hän halveksi heitä molempia ja kohteli heitä kuin orjiaan uskotellen heille, että hänellä on joku prinsessa rakastajattarena, jota he eivät saa nähdä. Viimeisinä päivinä oli hän tosiaankin alkanut kadota äkkiä heiltä milloin kadunkulman taakse, tai tienkäännteessä käskettyään heidän sitä ennen ankarimmin palaamaan kylään. Sitä ennen otti hän itselleen kaiken saaliin.

Samoin tapahtui tänäkin iltana.

— Anna tänne, sanoi hän toverilleen ja tarttui kalaan, jonka toinen piti. He seisoivat tällä hetkellä Requillart'in tien mutkassa.

Bebert vastusti.

— Minä tahdon sen, huusi hän. — Minähän sen otin.

— Mitä? huusi toinen. — Saat kyllä, jos minä annan, mutta ei suinkaan tänään. Huomenna, jos jää.

Hän tyrkkäsi Lydiaa asettaen heidät vierekkäin kuin sotamiehet ja asettuen itse heidän taakseen komensi:

— Nyt pitää teidän seistä siinä viisi minuuttia liikkumatta. Jumala varjelkoon teitä kääntymästä, sillä silloin tulevat villit pedot niskaanne ja repivät teidät kappaleiksi. Sitten juoskaa suoraa tietä kotiin alköönkä Bebert uskaltako koskea Lydiaa, sillä minä saan tietää huomenna ja annan teille selkään.

Heti sen jälkeen katosi hän pimeyteen niin nopeasti ja huomaamattomasti, että he eivät edes kuulleet

hänen paljaitten jalkojensa askeleita. Lapset seisoivat liikkumattomina viisi minuuttia, peläten kääntyä, jottei jokin näkymätön surmaisi heitä. Vähitellen oli yhteinen pelko kiinnittänyt molemmat lapset toisiinsa. Bebert'in teki mieli syleillä ja hyvällä Lydiaa, kuten hän näki toisten tekevän ja tyttö olisi myös ollut taipuvainen siihen. Mutta ei kumpikaan rohjennut olla tottelematta Jeanlinia.

Etienne oli samaan aikaan tullut Requillart'iin. Edellisenä päivänä oli Mouquette pyytänyt häntä tulemaan ja nyt tuli hän häpeissään uskaltamatta myöntää itselleen, että tuo tyttö, joka häntä jumaloi, oli alkanut miellyttää häntä. Mutta hän saapui aikomuksessa lopettaa kaiken suhteensa tyttöön. Hän tahtoi selittää Mouquettelle, ettei tämä saisi toisten tähden enää etsiä häntä. Ei ollut hyvä nauttia ilosta silloin kuin toiset ovat kuolla nälkään. Hän ei tavannut Mouquettea kotona ja päätti jäädä odottamaan.

Melkein lahonneen kaivostornin alla näkyi entisen kaivoksen umpeen kasvanut aukko. Hirsi, joka oli ennen ollut katon tukena, näytti etäältä hirsipuulta mustan aukon yllä. Aivan aukon luona seinäraunioitten välistä kasvoi kaksi puuta, pihlaja ja plataani.

Päästäkseen kalkista menoista näitten kaivosten ylläpitämiseksi, oli yhtiö jo kymmenen vuotta aikonut täyttää tuon hyljätyin kaivoksen, mutta sitä varten olisi pitänyt ensin rakentaa Voreux'hon eri ilmavaihtolaitos. Nyt oli ilmavaihtouuni Requillart'in kaivoksen juuressa, ja entinen vedenpumppauslaitos toimi savupiippuna. Nyt oli ainoastaan tyydytty siihen, että tuettiin seinäpaaluja paikottaisilla hirsillä estäen siten pääsyn kaivokseen.

Varovaisuuden vuoksi oli käsketty pitää portaat kunnossa, jotta voitaisiin nousta ja laskea, mutta kukaan ei siitä välittänyt ja vähitellen portaat lahosivat, monet askeleet olivat jo ruhjoutuneet. Ylhäällä sulki aukon suuri risupensas. Ensimmäisistä portaista oli melkein kaikki askeleet hävinneet niin että päästäkseen portaille täytyi tarttua pihlajan juureen ja heittäytyä arviokaupalla alas pimeyteen.

Etienne odotti kärsivällisesti istuen pensaan takana, kun äkkiä kuuli hän kahinaa oksissa. Ensin luuli hän, että se olisi sisilisko. Mutta sitten raapaistiin tulitikulla ja hän tunsu hämmästykseseen Jeanlinin, joka sytytettyään kynttilän hävisi maan alle. Etiennen valtasi uteliaisuus niin ettei hän voinut pidättäytyä, vaan meni aukon luo. Poikaa ei näkynyt enää, vain kynttilän heikko valo vilkkui toisilta portailta. Etienne oli hetkisen kahden vaiheilla, mutta sitten tarttui hän pihlajan juuriin ja heittäytyi alas päästen suoraan jaloillaan askeleelle. Hän alkoi hitaasti laskeutua. Jeanlin nähtävästi ei kuullut mitään, hänen kynttilänsä laskeutui yhä alemmaksi pojan kiipiessä apinan notkeudella ja pitäessä kiinni käsin, jaloin, jopa leuoin silloin kun ei ulottunut askeleeseen.

Noin seitsemän metrin pituiset portaat seurasivat toinen toistaan, muutamat niistä kannattivat vielä hyvin, mutta toiset rätsivät ja horjuivat, pienet porrassillat olivat niin lahonneet, että jalka upposi sen pehmeään homeeseen. Alhaalla alkoi käydä sietämättömän kuumaksi.

— Helkkarin luikertelija, haukkui Etienne hengästyneenä, — missä mahtaa olla sen matkan päämäärä?

Pari kertaa oli hän vähällä menettää tasapainonsa. Hänen jalkansa luistivat liukkailla portailta. Jospa hänellä edes olisi kynttilä kuten pojalla, mutta hän löi päätään joka askeleella seuraten alaspäin katoavaa valoa. He olivat jo laskeneet kaksitoista porrasta, mutta yhä vaan jatkettiin. Vihdoin saavuttiin nostokonehalliin. Kolmekymmentä porrasta, siis kaksisataa kymmenen metriä.

— Kuinka kauan aikoo hän kuljettaa minua, — ajatteli Etienne. — Varmaankin hän aikoo talliin.

Mutta talliin vievän tien oli maanvieremä peittänyt. He kulkivat yhä edelleen, vaikka matka kävi joka askeleella yhä vaivaloisemmaksi. Heidän pelästyttämänsä yölepakot lepattelivat ympäri töyttäen holvikattoon. Etiennen täytyi jouduttaa askeleensa, jottei kadottaisi kynttilää näkyvistä. Mutta pojan putkahtaessa nopeasti ja ketterästi kuin käärmä, pääsi hän vaivoin samoista loukoista iskien joka askeleella päätään. Tämä käytävä oli samoin kuin muut maanalaiset käytävät kavennut maan laskiessa. Paikoittain oli se aivan pieni rako, joka pian menisi umpeen. Maan laskiessa kannatuspaalut murtuivat uhaten pimeässä puhkaista hänen vatsansa terävillä lohkopäällään. Hän kulki haparoiden, milloin polvillaan, milloin ryömien mahallaan tunnustellen maaperää. Äkkiä ryntäsi koko lauma rottia häntä vastaan ja kiiti hänen selkäänsä myöten.

— Piru vieköön! emmekö sitten koskaan tule perille? murisi hän uupuneena ja hengästyksissään.

Tosiaankin oltiin jo perillä. Käytävä laajeni ja saavuttiin hyvin säilyneeseen paikkaan. Tämä murtopaikka oli hakattu poikittain hiilikerrostumassa ja muistutti luonnollista luolaa.

Etienne pysähtyi ja näki pojan asettavan kynttilänsä kahden kiven väliin ja järjestäytyvän niin mukavasti kuin suinkin tyytyväisen ja huolettoman näköisenä kuten henkilö, joka on vihdoon saapunut kotiin. Tämä paikka oli muutettu mukavaksi asunnoksi. Nurkassa oli heinätukkoja pölkyille asetetulla

laudalla, joka oli pöydän asemesta, oli kaikellaista ruokatavaraa: leipää, perunoita, viinapullo. Tosiaankin ryöväriluola saaliilleen, jota oli koottu viikkokausia, siinä oli tarpeetontakin saalista, kuten kengänmustetta ja saippuaa, mitkä olivat näpistelivät pelkästä varastamisen halusta. Ja keskellä kaikkia noita aarteita istui poika nauttien itseksensä hyvinvoinnistaan.

— Etkö sinä häpeä! huudahti Etienne äkkiä. Lihotat tässä itseäsi meidän kaikkien kärsiessä nälkää tuolla ylhäällä.

Jeanlinin hämmästys oli suuri ja hän vapisi pelästyksestä. Mutta kun hän tunsu puhujan, rauhoittui hän pian.

— Tahdotko syödä päivällisen kanssani? sanoi hän vihdoin. — Palasen paistettua kalaa? Eikö se maistuisi?

Hän piti vieläkin kädessään varastettua turskaa ja alkoi huolellisesti perata sitä hyvällä uudella veitsellä, millä oli luinen varsi, ja siinä muistokirjoitus "rakkaus."

— Sinulla on kaunis veitsi, sanoi Etienne.

— Se on lahja Lydialta, selitti Jeanlin, mutta ei viitsinyt lisätä, että Lydia oli hänen käskystään varastanut veitsen eräältä kauppiaalta Montsou'ssa.

Sitten jatkoi hän arvokkaana:

— Eikö totta, täällä on hyvä ollakseen? Täällä on ainakin lämpimämpi kuin tuolla ylhäällä ja haiseekin paremmalle.

Etienne istui myös, hänen teki mieli saada poikaa juttelemaan. Häntä ei enää suututtanut, häntä huvitti tuo pieni peikko, joka oli uskalias ja toimelias kepposissaan. Täällä oli tosiaankin oivallista, ilma oli tasainen ja lämmin kun ylhäällä sitä vastoin tammikuun pakkanen kangisti jäseniä. Aikaa myöten käytävät puhdistuivat epäterveellisistä kaasuista, räjähdyskaasu oli jo hävinnyt ja vanhoista laudoista levisi hieno tuoksu joka muistutti neilikan hajua. Pölkyt olivat käyneet kauneiksi tullen keltaisiksi kuin marmori ja peittyen homeen valkealla vaipalla mitä eriskummallisempiin kuvioihin. Ja ympärillä räpytteli valkosia perhosia ja kärpäsiä, luikerteli lumivalkeita hämähäkkejä, jotka eivät milloinkaan olleet nähneet aurinkoa.

— Etkö sinä pelkää täällä? kysyi Etienne.

Jeanlin katsoi häneen ihmeissään.

— Mitä minä pelkäisin? minähän olen täällä yksin.

Kala oli vihdoin perattu. Jeanlin teki tulen ja alkoi paistaa sitä halstarilla. Sitten leikkasi hän leivän kahtia. Kala oli tavattoman suolainen, mutta maistui erittäin hyvältä nälkäisille vatsoille.

Etienne otti osansa.

— Ei ole ihme, että sinä lihot, sill'aikaa kun me muut laihdumme. Mutta se on sikamaista sinun puoleltasi täyttää noin vatsasi. Etkö sinä lainkaan ajattele toisia?

— Hm, miksi he ovat tyhmiä?

— Muutoin teet oikein, että pysyt piilossa, jos isä saisi tietää, että sinä varastat, niin löylyttäisi hän sinut aika lailla.

— Eivätkö sitten porvarit varasta meiltä! Sinähän itse sanot sen aina. Kun minä vien jonkun leivän Maigrat'ilta, niin on se leipä, jonka hän on meille velkaa.

Nuori mies vaikenä hämillään, sen lisäksi oli hänellä suu täynnä ruokaa. Hän katsoi uteliaasti poikaa, hänen suippoa kuonoaan, vihreitä silmiään, töröttäviä korviaan, mitkä todistivat ettei tuo pikku pakana ollut vielä ennättänyt pitkälle nelijalkaisista esivanhemmistaan. Kaivos, joka hänet oli luonut, oli myös päättänyt tehtävänsä särkien hänen jalkansa.

— Tuotko Lydiankin tänne? — kysyi Etienne taas.

Jeanlin hymähti ylenkatseellisesti.

— Tuon tyttö-heitukanko! Eipä suinkaan!... Naisväki on liian kielevä.

Ja hän nauroi ylenkatseella muistellessaan Lydiaa ja Bebert'ia, jotka olivat kyllin tyhmiä uskomaan hänen juttujaan. Nytkin lähtivät tyhjin käsin kotiin, kun hän taasen täällä lämpimässä syö kalaa. Ja hän

päätti mietelmiään lausuen ääneen:

— Parempi on olla yksin, silloin ainakaan ei riitele.

Etienne oli syönyt leipänsä ja joi hiukan viinaa. Hänen päässään vilahti, että olisi hyvä kiitokseksi Jeanlinin vieraanvaraisuudesta ottaa häntä korvasta ja taluttaa hänet päivänvaloon uhaten päinvastaisessa tapauksessa kertoa isälle. Mutta kun hän tyystemmin tarkasti tuota luolaa, ei hän voinut olla ajattelematta, ken tietää, mahdollisesti tämä turvapaikka joskus tulee lakkolaisille tarpeelliseksi. Hän pakotti pojan lupaamaan tulla yöksi kotiin jäämättä siihen heinätukossa nukkumaan, kuten toisinaan sattui, Sitten otti hän pojalta kynttilän patkän ja lähti edeltä jättäen pojan järjestämään talon-toimiaan.

Mouquette oli jo lohduon Etiennen viipymisestä, istui kuitenkin pölkyllä odotellen huolimatta kylmästä. Kun hän sai nähdä Etiennen heittäytyi hän tämän kaulaan, mutta tunsu aivan kuin veitsen iskun sydämeen tämän ilmoittaessa, ettei hän enää aikonut tulla tervehtimään Mouquettea. Jumalan tähden, miksi? Eikö hän, Mouquette, rakastanut häntä kyllin lämpimästi? Etienne itsekin pelkäsi joutuvansa kiusaukseen ja vei tytön yhä kauemmas suurelle maantielle. Tiellä selitti hän työlle mahdollisimman lievästi, että heidän suhteensa häpäisee häntä toverien edessä, että se vahingoittaa heidän yhteistä asiaa. Tyttö hämmästyti suuresti. Mitä yhteistä voi olla heidän rakkaudellaan ja politiikalla? Vihdoin tuli hän ajatelleeksi, että Etienne häpeää hänen tuttavuuttaan, mutta hän ei loukkaantunut siitä, vaan piti sitä aivan luonnollisena ja ehdotti, että Etienne suomaisi häntä korvalle kaikkien nähden, niin että toverit luulisivat, että heidän välit ovat rikotut. Kunhan hän vaan joskus poikkeaisi hänen luokseen vaikkapa vaan hetkiseksi.

Mouquette pyysi ja rukoili, vannoi, että hän tulee pysymään piilossa kaikilta eikä tule pidättämään häntä kauemmin kuin viisi minuuttia. Etienne oli hyvin liikutettu hänen pyynnöstään, mutta pysyi järkähtämättömänä. Niin täytyi. Ottaessaan jäähyväiset tahtoi hän kuitenkin suudella Mouquettea. Askel askeleelta olivat he saapuneet Montsou'n ensimmäisten talojen luo. Siinä he seisoivat sylitysten kirkkaan kuutamon valossa, kun äkkiä vilahti sivutse jokin olento, joka huomattuaan heidät hytkähti ikäänkuin olisi sattunut kiveen.

— Kuka se on? kysyi Etienne.

Se on Katarina, vastasi Mouquette, — hän palaa Jean-Bart'ista.

Nainen kulki hitaasti pää alas painuneena, väsyneen näköisenä. Nuori mies seurasi häntä silmillään. Hän oli epätoivoissaan, että Katarina oli nähnyt hänet siinä, hänen omaatuntoaan kalvoi. Mutta elihän hän toisen miehen kanssa? Ja eikö hän ollut pakottanut Etienneä kärsimään samoja tuskia tässä Requillart'in tiellä, sillä juuri tässä oli hän Etiennen nähden antautunut toiselle. Siitä huolimatta Etienneä piinasi kuitenkin se, että hän oli kostanut hänelle samalla mitalla.

— Tiedätkö, mitä sanon sinulle? kuiskasi Mouquette nyhkyttäen heidän erotessa. — Sinä hylkää minut siksi että pidät toisesta.

Seuraavana päivänä oli ilma erittäin kaunis. Oli yksi niitä kirkkaita talvipäiviä, jolloin maa kaikuu askeleista. Jeanlin oli karannut kotoa jo kello yksi, mutta hän sai odottaa jokseenkin kauan Bebert'ia kirkon takana ja molemmat olivat vähällä lähteä ilman Lydiaa, jonka äiti oli sulkenut kellariin. Hänet oli juuri laskettu, annettu hänelle kori käsivarrelle ja uhattu sulkea taas rottien kanssa, ellei hän kokoisi koria täyteen salaattia. Peloissaan aikoikin hän heti mennä poimimaan salaattia, mutta Jeanlinin mielestä ehtisi sen toimittaa myöhemminkin. Jeanlinin mieli oli jo kauan aikaa kiintynyt Rasseneurin lihavaan kaniiniin Puolaan. Kun he kulkivat Huvin ohi, sattui kaniini juuri hypähtämään tielle. Yhdellä harppauksella oli hän sen vieressä tarttui sen korviin ja paiskasi sen Lydian koriin, jonka jälkeen kaikki kolme kiitivät pois minkä ehtivät.

Mutta matkalla pysähtyivät he katsomaan Sakariasta ja Mouquet'a, jotka juotuaan oluensa alkoivat pallopetiä. Palkintoina olivat uusi lippalakki ja punanen kaulaliina, jotka oli jätetty Rasseneurille.

Kello löi kaksi, kun peli alkoi. Sakarias ensimmäisenä antoi pallolleen vauhdin niin että se lensi neljäsataa metriä valkojuurikaspeltojen yli, sillä oli kielletty lyödä palloa maantiellä ja kylissä syystä että helposti voisi loukata ihmisiä. Mouquet antoi myös pallolle voimakkaan iskun niin että se lensi sataviisikymmentä metriä takaisin. Ja peli jatkui, toinen puolue ajoi pallon yhtäälle, vastapuolue takaisin, jolloin pelaajat koko ajan juoksivat pallon perässä kompastuen epätasaisella jäätyneellä pellolla.

Aluksi juoksivat Jeanlin, Bebert ja Lydia pelaavien perästä haltioissaan sattuvista lyönneistä, mutta sitten muistivat ne Puolaa, joka yhä oli korissa. He päästivät sen korista uteliaina nähdäkseen josko se juoksisi nopeasti ja unohtivat pelin. Onneton elukka lähti juoksemaan, mutta lapset kiitivät sen perässä huutaen ja huitoen käsiään. Siten ajoivat he kaniinia tunnin ajan ja jollei se olisi raskauden tilassa, eivät

he olisi saaneet sitä kiinni.

Heidän siinä telmiessä joutuivat he taas lähelle pelaavia, niin että Sakarias oli vähällä lyödä veljensä kallon murskaksi ja lapset saivat haukkumisia.

Jeanlin keksi uuden sukkeluuden. Hän odotti kunnes pelaajat olivat etääntyneet, otti sitten taskustaan nuoranpätkän ja sitoi sen kaniinin vasempaan takajalkaan. Tästä koitui heille suurta huvia. Kaniini koikkelehti kolmella kypälällään koettaen irroittaa neljättä ja näyttäen niin surkuteltavalta, että lapset olivat pakahtua nauruun. Sitten sitoivat he nuoran sen kaulaan, jotta se juoksisi nopeammin ja kun elukka väsyi, laahasivat he sitä maata myöten milloin selällä, milloin vatsalla, kuten kelkkaa. Siten huvittelivat he tunnin ajan, jolloin kaniini alkoi korista. He pistivät sen piiloon koriin, kun kuulivat pelaajien taasen olevan lähellä.

Sakarias, Mouquet ja kaksi muuta juoksivat yhä vieläkin väsymättä kilometrimatkoja leväten ainoastaan matkan varrelta olevissa kapakoissa. Kirkkaassa ilmassa kaikuivat nuo keppien iskut kuin pyssyn laukaus. Käsivarret jännittyivät karttua pusertaessa ja pelaajat syöksyivät eteenpäin kuten härkätaistelijat. Siten kiitivät he tuntikausia tasangon toisesta päästä toiseen, oijen ja kuoppien yli, aitojen ja kasojen yli. Täytyi olla terveet keuhkot ja voimakkaat niveleet.

Kello löi viisi ja alkoi jo hämärtää. Vielä yksi kierros Vandamen metsään, jotta tulisi ratkaistuksi, kenelle takki ja liina joutuisi. Sakarian mielestä olisi hupaista, jos he palloineen ryntäisivät suoraan metsään kokoontuneitten keskelle.

Jeanlin suuntasi myös matkansa metsään, vaikka hän oli juoksevinaan ilman päämäärää pellolla. Lydia aikoi palata Voreux'hon poimimaan salaattia, mutta hän näytti tytölle nyrkkiä. Hekö jäisivät pois kokouksesta! Ei, hän tahtoi saada kuulla, mitä ukot puhuisivat. Jotta olisi hausempi kulkea jälellä olevan matkan, ehdotti Jeanlin että laskettaisiin kaniini maahan ja ajettaisiin se eteenpäin heittäen kiviä siihen. Itsekseen toivoi hän että he siten tappaisivat sen ja hän voisi siiloin viedä sen luolaansa Requillart'iin syödäkseen.

Kaniini lähti taas juoksemaan kuono maassa ja korvat riipuksissa. Yksi kivi satutti sen selkää verille, toinen katkasi hännän. Epäilemättä olisivat pahuukset lopettaneet siihen kaniinin, elleivät he etäältä huomaisi äkkiä Etienneä ja Maheu'ta jotka seisoivat metsän laidassa. He kaappasivat eläimen paiskat sen taas koriin. Melkein samassa silmänräpäyksessä kiitivät muutaman askeleen päässä heidän ohitse Sakarias ja Mouquet sekä muut pelaajat. Viimeinen isku oli annettu pallolle ja he ryntäsivät todellakin palloilleen keskelle kokoutuneita.

Hämärtyessä oli kaikkia teitä ja polkuja myöten alkanut liikkua harmaita varjoja metsään päin. Toiset kulkivat yksitellen, toiset ryhmittäin tai parittain, kaikki suunnaten kulkuansa taivaan rannalla siintävää metsää kohti. Työväenkylät tyhjenivät, sillä naisetkin ja lapset lähtivät. Alkoi pimetä, niin että oli enää vaikea erottaa teillä tuota ihmisjoukkoa, joka pyrki samaa päämäärää kohti. Kuului ainoastaan satojen jalkojen töminä, kuivien lehtien ja oksien kahinaa ja epäselviä hiljaisia ääniä.

Herra Hennebeau, joka tähän aikaan palasi ratsastusmatkaltaan kotiin, koetti turhaan päästä selville noista äänistä. Häntä vastaan tuli tiellä monta paria ja hän luuli, että rakastuneet parit ovat taas lähteneet kävelemään kuutamossa. Tuolla jossakin muurin kolossa painavat he kuumat huulensa yhteen. He rientävät nauttimaan tuosta ainoasta tyydytyksestä, josta ei tarvinnut maksaa. Ja vielä nuo houkkiot nurisivat kohtaloa vastaan, vaikka he saivat mielin määrin nauttia ainoasta todellisesta onnesta, mikä koitui molemminpuolisesta rakkaudesta. Kuinka mielellään hän kärsisi nälkää, jos hän saisi alottaa elämän alusta naisen kanssa, joka sieluineen, ruumiineen antautuisi hänelle kokonaan. Mutta hänen surulleen ei löytynyt lohdutusta ja hän kadehti noita heittiöitä. Pää riipuksissa palasi hän hiljaa ajaen kotiin surullisena noista etäisistä epämääräisistä äänistä, joissa hän oli kuulevinaan muiskuja.

VII.

Kokous oli määrätty Plan des Dames'illa, mistä puut oli vasta hakattu pois. Tämä metsäpolku kulki loivasti suurten pyökkipuitten reunustamana. Metsän jättiläisiä makasi vielä maassa, mutta toisella puolen kohosi jo sahattu pölkkykasa. Pakkanen yhä kiihtyi ja jäänyt sammal narisi jalkojen alla. Oli jo aivan pimeä ja suuret oksat kuvastuivat harmaata taivasta kohti, missä täysikuu jo alkoi nousta.

Kokouspaikalle oli kokoontunut lähes kolme tuhatta kivihiihenkaivajaa, suuri työläisjoukko miehiä,

naisia ja lapsia, jotka vaelsivat edes takaisin metsän siimeksessä. Pidätettyjen äänien kumea kohina muistutti tuulen huminaa äänettömässä metsässä.

Metsäpolun yläpäässä seisoivat Etienne, Maheu ja Rasseneur. Heidän kesken oli syntynyt väittely ja heidän vihaiset äänensä kaikuivat äreästi yli joukon murinan. Heitä ympäröivät miehet kuuntelivat. Levaque puristi nyrkkiään. Pierron kääntyi selin levottomana, koska hänen tällä kertaa ei ollut onnistunut enää kuumeen tähden jäämään pois. Siinä seisoivat myös ukko Bonnemort ja vanha Mouque syviin mietelmiin vaipuneina. Ja taaempaan seisoivat Sakarias, Mouquet ja heidän toverinsa, jotka olivat saapuneet kokoukseen tehdäkseen tovereista pilkkaa. Naiset taas olivat hartaan ja vakavan näköisiä kuin kirkossa. Maheun vaimo pudisti ääneti päätään kuullessaan Levaquen kirouksia. Philomene oli kylmän tullessa taas saanut keuhkokatarrin ja yski. Ainoastaan Mouquette nauroili iloisesti, sillä häntä huvitti kuulla, miten la Brule haukkui tytärtään siitä että tämä ajoi äitinsä pois kotoa voidakseen syödä kyllykseen kaniinin paistia, — senkin katala tiainen, joka myö itsensä ja elää rennosti, koska mies on keho raukka. Jeanlin oli kiivennyt hirsipinolle ja vetänyt sinne perässään Lydian ja Bebert'in ja nyt istuivat he kolmisin korkealla kaikkien muitten yläpuolella.

Rasseneur oli alkanut väittelyn vaatiessaan, että oli alettava puheenjohtajan ja kirjurin vaaleista. Häntä raivostutti hänen tappionsa Ilossa ja hän oli päättänyt kostaa ollen vakuutettu siitä, että hän voisi voittaa takaraisin entisen valtansa, kun esiintyy itse työmiesten eikä heidän edustajiensa eteen. Etienne oli kiihkoissaan tuosta, sillä hänen mielestään oli järjetöntä valita toimihenkilöitä täällä metsässä.

Kun hän huomasi, että väittely ei vie mihinkään tulokseen, päätti hän katkaista sen yhdellä iskulla. Hän hyppäsi äkkiä kannolle ja huusi lujalla äänellä:

— Toverit! Toverit!

Äänten kumina hiljeni vähitellen kuullen pois kuin syvä huokaus, sill'aikaa kuin Maheu koetti tyynnyttää Rasseneuria. Etienne jatkoi:

— Toverit! Meidän ei sallita puhua, meidän kimppuumme lähetetään santarmeja, ikäänkuin me olisimme ryöväreitä. Mutta jos niin on, niin puhukaamme täällä. Täällä me olemme vapaat, täällä me olemme kotona, täällä ei kukaan voi estää meitä puhumasta yhtä vähän kuin metsän petoja ja lintuja.

Vastaukseksi nousi myrskynä huutoja ja kirkuntaa.

— Niin, niin, metsä on meidän... täällä voimme puhua... Puhu!

Hetkisen seisoivat Etienne hiljaa kannolla. Kuu oli vielä matalalla taivaanrannalla valaisten ainoastaan puun latvoja. Joukko seisoivat tummana massana, jonka yli Etienne kohosi liikkumattomana varjona.

Sitten kohotti hän hitaasti kätensä ja alkoi puhua. Mutta nyt ei hänen äänensä enää kaikunut kiihkeänä kutsuna, vaan hän puhui tyynesti ja levollisesti, ikäänkuin tekisi tiliä väkijoukolle. Hän lausui saman puheen, minkä poliisikomisarius oli estänyt hänen lausumasta Ilossa. Hän alkoi yleiskatsauksesta lakkoon, jolloin hän pyrki olemaan niin kaunopuhelias kuin suinkin tuoden esiin pelkkiä tosiseikkoja. Mainitsi, että hän itse oli lakkoa vastaan eivätkä kivihiihenkaivajat myöskään tahtoneet lakkoa, mutta yhtiö oli sen aikaansaanut uudella palkkajärjestelmällään. Sitten mainitsi hän edustajien ensimmäisen käynnin tirehtöörin luona. Siihen aikaan hallinto ei uskonut heitä, mutta myöhemmin, kun jo oli liian myöhää, myönsi se virheensä ja lupasi antavansa takaisin kaksi centimeä, jotka se oli tahtonut varastaa heiltä. Siirtyen nykyoloihin todisti hän numeroilla, että säästökassa oli tyhjä, teki selvää, mihin lähetetty avustus oli käytetty ja ohimennen sanoi muutaman sanan Internationalesta Pluchart'in sekä muitten puolustukseksi. He olivat maailman valloittamishommissa eivätkä siis voineet tehdä enempää heidän hyväkseen. Asema kävi päivä päivältä yhä uhkaavammaksi, yhtiö uhkasi erottaa kaikki työstä ja värvätä uusia työmiehiä Belgiasta. Sitä paitsi pelotti se arkoja ja oli saanut muutamia työmiehiä ryhtymään työhön. Hän puhui yksitoikkisella kumealla äänellä painostaakseen noita huonoja uutisia, nälän voittoa, masentunutta rohkeutta ja taistelua, joka käy ylivoimaiseksi. Ja hän lopetti äkkiä korottamatta ääntään.

— Tällaisissa oloissa, toverit, täytyy meidän tänään tehdä ratkaiseva päätös. Tahdotteko jatkaa lakkoa? Ja siinä tapauksessa mitä ajattelette tehdä voittaaksenne yhtiön?

Syntyi syvä hiljaisuus. Nuo synkät sanat olivat masentaneet joukon. Kuului ainoastaan huokauksia pimeydestä.

Mutta Etienne alkoi taas puhua ja nyt kaikui hänen äänensä toisessa äänilajissa. Nyt ei hän enää ollut yhdistyksen sihteeri vaan kansan johtaja, totuuden apostoli.

Olisiko heidän joukossaan todellakin sellaisia, jotka tahtoisivat rikkoa sanansa? Kuinka? Oliko nyt kuukauden ajan kärsitty turhaan, pitäisikö palata kaivoksiin nöyrytyneenä ja taas alkaisi sama kurjuus.

Eikö sitten ole parempi kuolla heti yrittäessään lopettaa kapitalin vallan, joka pakottaa työläisiä kärsimään nälkää? Hän kertoi kivihiilenkaivajain sietämättömästä tilasta, sillä he yksin kantoivat liikepulien kauheita seurauksia. Niin pian kuin työnantajan tulot alenevat, ovat työläiset pakotetut näkemään nälkää. Ei, mahdotonta on hyväksyä uusi maksutapa, sillä se on vain epäsuora palkan alennus; jokaiselta työmieheltä yhtiö varastaa tunnin työn päivässä. Mutta riittää, jo on aika käsissä, jolloin työmiehet on saatettu äärimmäisyyteen ja jolloin he itse hankkivat itselleen oikeuden.

Hän pysähtyi kädet koholla taivasta kohti.

Sana "oikeus" puistatti joukkoa, se lainehti ja ratkesi kättentaputuksiin.

— Oikeutta! oikeutta! Aika on tullut!

Etienne innostui yhä enemmän. Häneltä puuttui Rasseneurin taito puhua pitkälti, häneltä puuttuu usein sanoja ja vaivoin sommitteli hän lauseita, mutta hän teki eleitä käsin ikäänkuin työntäisi niitä olalla. Tällaisina hetkinä löysi hän voimakkaita kuvaannollisia ilmaisumuotoja, jotka vaikuttivat kuulijoihin. Kaikki hänen liikkeensä olivat työmies-murtajan liikkeitä, hän puristi kyynärpänsä kylkeen ja sitten äkkiä ojensi käden eteen voimakkaaseen nyrkkiin puristettuna, samaan aikaan kurottaen kaulaansa ikäänkuin tahtoen purasta jotakuta.

— Palkkajärjestelmä on orjuuden uusi muoto, jatkoi hän helisevällä äänellä. — Kaivosten täytyy kuulua kivihiilenkaivajille, kuten meren kalastajille ja maan talonpojille... Kuulkaa! kaivokset kuuluvat teille, kaikille, jotka jo vuosisatoja olette maksaneet sen verellänne ja hiellänne!

Hän sotkeutui pelkäämättä selittämään oikeudenkäsitelyä ja erikoisia lakeja kaivoksista, joista asioista ei hän itseään ollut oikein selvillä. Maan syvyyksien samoin kuin itse maankin täytyy kuulua kansalle. Yhtiöt omistivat ne väärin etuoikeuksien nojalla, minkä lisäksi Montsou'hun nähden heillä oli aivan laittomia sopimuksia entisten tilanomistajain kanssa. Kivihiilenkaivajain täytyi palauttaa itselleen omaisuutensa, — ja hän viittasi kädellään yli tasangon metsän toisella puolen. Samassa silmänräpäyksessä nousi kuu puitten takaa ja loi valoa puhujaan. Kun joukko näki hänet siten valaistuna ja ojennetuina käsin jakavan heille rikkauksia, alkoi se taas ihastuksissaan taputtaa.

— Hyvä, hyvä! Oikein!

Etienne siirtyi nyt puhumaan lempiaiheistaan työvälaineitten siirtämisestä yhteisomistukseen, jota hän toisti useamman kerran, sillä yksin nuo oudot sanat miellyttivät häntä. Hänen ensimmäinen perustelunsa oli se, että vapaus on saavutettavissa ainoastaan nykyisen valtiomuodon hävittämisen kautta. Sitten kun kansa saa vallan käsiinsä, alkavat uudistukset. Silloin palataan alkuperäiseen kantaan, nykyisen orjuutetun perheen sijalle tulee tasa-arvoisten ihmisten vapaa perhe, tulee vallitsemaan täydellinen kansallinen, valtiollinen ja taloudellinen tasa-arvo. Yksilön vapaus tulee turvatuksi tuotantovälaineitten yhteisomistuksesta ja vihdoinkin kaikki tulevat saamaan ilmaisen opetuksen.

Siten tulee vanha lahonnut yhteiskunta uudistetuksi juuriaan myöten. Hän hyökkäsi myös avioliittoon ja perintölakiin, määräsi jokaisen omaisuuden, kumosi kerrassaan koko rakennuksen, joka oli perustettu vääryydelle, yhdellä käden käänteellä kuten heinä mies viikatteella niitti ruohon pellolla. Ja sitten toisella kädellä alkoi hän rakentaa tulevan ihmiskunnan rakennuksen, joka perustuu oikeuteen ja kohoo korkealle kahdenkymmenennen vuosisadan ruskossa. Tässä aivojen ponnistuksessa kieltäytyi jo järki toiminnasta ja jällellä oli kiihkoilijan usko. Kaikki vastaväitteet, jotka terve järki oli asettanut, katosivat eikä mikään ollut helpompaa kuin tuon uuden maailman luominen. Kaikki oli jo edeltäpäin määrätty, hän puhui siitä ikäänkuin koneesta, jonka voi panna pystyyn parissa tunnissa, eikä tuli eikä veri voineet pysäyttää häntä.

— Meidän vuoromme on tullut, huusi hän innon valtaamana, — valta ja rikkaus on kuuluva meille!

Yleisen riemastuksen hyväksymishuuto keskeytti hänet. Täysikuu valaisi nyt koko metsäpolun, valaisten tuon joukkomeren, joka täytti sen aina puitten runkojen väliin. Kasvat hehkuivat innostusta, silmät välkkyivät, suut ammottivat, koko tuo nälkäinen joukko, miehet, naiset ja lapset olivat valmiit heti hyökkäämään vallatakseen kaikki ne rikkauudet, jotka siltä olivat vääryydellä ryöstetyt. He eivät tunteneet pakkasta, tuo tulinen puhe oli lämmittänyt heidät. Heidä innostutti toivo totuuden pikaisesta voitosta. Mikä ihmeellinen unelma! Päästä herroiksi, lakata kärsimästä ja saavuttaa vihdoinkin nautintoa!

— Niin juuri, peeveli! Nyt on meidän vuoromme. Alas sortajat!

Kaikista eniten olivat naiset huumaantuneet. Maheun vaimo oli aivan kadottanut tavallisen tyyneytensä, Levaquen vaimo kiljui, la Brule pudisti laihoja käsiään ilmassa, Philomene huusi niin että ratkesi yskimään ja Mouquette ihastuksissaan ei voinut pidättäytyä, vaan huusi puhujalle helliä sanoja. Miehet olivat myös innostuneet, Maheu päästeli vihaa pursuvia huudahduksia, Levaque'en suu kävi

lakkaamatta, Sakariaskin ja Mouquet olivat ihmeissään, että mies voi puhua noin kauan ottamatta välillä yhtään olutkulausta. Ainoastaan Pierron vapisi. Mutta eniten melusi Jeanlin hirsipinolla. Hän hyppi, huusi kiihottaen Bebert'ia ja Lydiaa ja heilutti koria, niissä onneton Puola vikisi.

Suosionosotukset alkoivat taas. Etienne nautti vaikutusvallastaan. Hänellä oli valta noitten kolmen tuhannen hengen yli, joilla sydän alkoi nopeammin sykkiä yhdestä hänen sanastaan. Ainoastaan Rasseneur kohautti olkapäitään halveksivasti ja vihasesti.

— Anna toki minun puhua! huusi hän Etiennelle.

Tämä hypähti kannolta.

— Puhu, saa nähdä haluavatko he kuulla sinua.

Rasseneur oli noussut hänen paikalleen ja liikkeellä vaati hiljaisuutta. Mutta melu ei vaimentunut. Hänen nimensä siirtyi etumaisista riveistä, jotka olivat tunteneet hänet takimmaisiin eikä häntä tahdottu kuulla. Se oli kumoon kaadettu epäjumala, jonka pelkkä näkeminen harmitti hänen entisiä puoluelaisia. Hänen puheensa, jotka lorisivat kuin puro ketään loukkaamatta, olivat ennen lumonneet heitä, mutta nyt ne tuntuivat joltakin imelältä pelkurien nukutusjuomalta. Turhaan koetti hän saada äänensä kuuluville alkaen tynnyttävän puheensa väitteellä, ettei silmänräpäyksessä voida uudistaa maailmaa, vaan tarvitaan aikaa ennenkuin yhteiskunnalliset suhteet ehtivät kehittyä. Mutta kukaan ei kuunnellut häntä, hänelle vihellettiin, häntä pilkattiin ja hänen tappionsa täällä kävi tuntuvammaksi kuin Ilossa. Vihdoin alettiin heittää häneen jäätyneen mullan palloja ja äkkiä huusi eräs vaimo kimakalla äänellä:

— Alas petturi!

Rasseneur kehitti ajatusta, etteivät kaivokset voi olla kaivajien omaisuutta yhtä vähän kuin kehrunne kehrääjän, vaan olisi hyödyllisempi, jos työmiehille kuuluisi voitto-osuus, jos he olisivat osakkaina liikkeessä, niin isännät itsestään alkaisivat pitää heistä huolta.

— Alas petturi! — toisti tuhatääninen joukko, ja jo suhisi kiviä ilmassa.

Rasseneur kalpeni. Hänen silmänsä täytyivät epätoivon kyyneleillä. Koko hänen olemassaolonsa oli tällä hetkellä murrettu, kaksikymmentä vuotta oli hän kunnianhimosta pysyttänyt toverisuhteita, mitkä ruhjoutuivat nyt joukon kiittämättömyydestä. Hän astui alas kannolta murtunein mielin voimatta enää jatkaa.

— Sinä iloitset, lausui hän riemuitsevalle Etiennelle, — olkoon menneeksi, minä toivon, että sinulle tapahtuisi samoin. Ja se tapahtuu, muista se!

Hän levitti kätensä ikäänkuin heittäen pois päältänsä kaiken vastuuden niistä onnettomuuksista, joitten nyt piti tapahtua ja lähti yksinään hiljaisen, kuun valaiseman pellon yli.

Häntä saatettiin kirkumalla ja naurulla. Äkkiä kaikkien hämmästykseksi saatiin kannolla nähdä ukko Bonnemort, joka kesken melua koetti puhua jotain. Siihen asti oli Mouquet ja hän pysyneet tavallisuuden mukaan ajatuksiinsa vaipuneina menneistä ajoista. Epäilemättä oli nyt hänet vallannut puhekipu, vastustamaton tarve puhua menneisyydestä, josta hän saattoi kertoa tuntikausia. Syntyi syvä hiljaisuus, kaikki kuuntelivat tuota kuun valossa seisovaa ukkoa, joka näytti haamulta. Hän kertoi nuoruudestaan, kahdesta sedästään, jotka hautautuivat Voreux'hon, sitten kertoi hän keuhkotulehduksesta, joka oli riistänyt häneltä vaimon. Yli kaikkien hänen kertomustensa kulki punasena juovana pääajatus, ettei koskaan ole ollut hyvä elääkseen eikä koskaan tulekaan hyvä. Samalla tavalla oli heitä kokoontunut tänne metsään viisisataa henkeä, koska kuningas ei tahtonut lyhentää työpäivää. Siinä hän keskeytti itsensä alkaen puhua toisesta lakosta. Oh, kyllä hän on ollut mukana sellaisissa. Ja kaikki ne päättyivät tässä metsässä. Toisinaan oli pakkaneen, toisinaan kuuma. Ja eräänä iltana oli satanut niin rankasti, että oli täytyntä hajaantua voimatta sanoa mitään toinen toisilleen. Ja sitten saapui kuninkaan sotamiehiä ja asia päättyi pyssyinlaukauksiin.

— Ja me kohotimme ylös kätemme samoin kuin nyt ja vannoinme, ettemme enää menisi kaivokseen. Minäkin vannoin, oh, minä vannoin!

Joukko kuunteli epätietoisena ja neuvottomana. Etienne seurasi tarkoin ukon puhetta ja nyt hyppäsi hän ukon viereen. Hän oli juuri huomannut Chaval'in eturivissä ja sai intoa ajattellessaan, että ehkä Katarinakin on siinä. Hän tahtoi hänen nähden saada joukolta suosionosotuksia.

— Toverit, huudahti hän. — Te olette kuulleet tässä yhden vanhuksistanne, tiedätte mitä hän on kestänyt ja mitä saavat lapsemme kestää ellemme tee loppua varkaille ja mestaajille.

Hän oli kauhea. Ei vielä koskaan hän ollut puhunut niin tulisesti. Toisella kädellään kannatti hän ukko

Bonnemort'ia työntäen hänet esille puutteen ja surun viirinä, joka vaati kosta. Nopein lausein kertoi hän Maheun suvun vaiheista, näyttäen miten yhtiö oli riistänyt noita ihmisiä, ja kaivos imenyt heidän elämännesteensä, koko vuosisadan olivat he työskennelleet kaivoksessa ja nyt olivat vielä nälkäisempiä ja onnettomampia kuin alussa. Ja vastakohtaksi asetti hän paksumahaisia tirehtörejä, jotka lapioivat kultaa, sekä koko joukon osakkeenomistajia, jotka elivät vuosisatoja mitään tekemättä kuten ilotytöt työmiesten kustannuksella. Eikö tuo ole kauheata? Ihmisiä kuolee maan alla sukupolvesta sukupolveen hankkiakseen viiniä ja likööriä herroille ministereille ja jotta mahtavat herrat ja porvarit sukupolvesta sukupolveen voisivat pitää kemuja ja lihoa heidän hiestään.

Nyt oli hänellä tilaisuus kuvata räikein piirtein kivihiihenkaivajien tauteja, joista hän oli lukenut: vähäverisyydestä, mustasta bronchitis'ta, rinta-ahdistuksesta, leinistä ja riisitaudeista. Onnettomia työläisiä heitetään koneitten syöteiksi, heidät ajetaan kuin karjaa työväen kyliin. Suuret yhtiöt vähitellen valtaavat heidät uhaten tehdä orjiksi koko maan työväen miljoonia työväen käsiä tuhansien laiskurien hyväksi.

Mutta kivihiihenkaivaja ei nyt enää ole sana tietämätön olento kuin ennen, hän ei ole enää vetojuhta, joka raataa maan kolossa. Kaivoksen syvyydestä kasvaa uusi työväen armeija, syvällä maan alla kypsyy uusien kansalaisten sato, joka kerran aurinkoisena päivänä katkoo maapinnan esteet. Ja silloin saadaan nähdä uskalletaanko ehdottaa sadanviiden kymmenen frankin eläke vanhukselle, joka oli työskennellyt maan alla yli neljäkymmentä vuotta, jolla on parantumaton yskä ja sääret turvonneet maanalaisesta vedestä.

Niin! työ tulee vetämään tilille kapitalin, tuon työläisille tuntemattoman epäjumalan, joka on piiloutunut johonkin salaiseen pyhättöön ja mistä se imee niitten onnettomien elämän, jotka sitä syöttävät. He lähtevät sinne saadakseen nähdä hänen kasvonsa tulipalojen valossa he hukuttavat vereen tuon kylläntymättömän härän, tuon kummituksen, joka syö ihmislihaa!

Hän vaikeni, mutta hänen ojennettu kätensä osoitti vieläkin vihollista tuolla kaukana jossain. Tällä kertaa huusi joukko niin rajusti, että se kuului Montsou'hun ja asukkaat katsoivat peloissaan Vandame metsään päin luullen että oli sattunut kauhea maanvieremä. Yöllinnut lensivät pelästyneinä pensaista ja kohosivat korkealle metsän yli.

Etienne tahtoi saada asian heti ratkaistuksi ja asetti viimeisen kysymyksen:

— Toverit, mitä päätätte? Jatketaanko lakkoa?

— Jatketaan, jatketaan! huudettiin eri haaroilta.

— Ja mihin toimenpiteisiin aiotte ryhtyä? Me joudumme varmasti tappioon, jos petturit menevät huomenna töihin.

— Alas petturit! myrskynä vyöri vastaus.

— Te päätätte siis pakottaa heidät muistamaan velvollisuutensa ja valansa... Kuulkaa, mitä voimme tehdä, — me voimme mennä kaikkiin kaivoksiin ja viedä pois kaikki petturit työstä siten näyttääksemme yhtiölle, että me kaikki olemme yksimielisiä ja ennemmin tahdomme kuolla kuin taipua.

— Oikein, kaivoksiin! kaivoksiin!

Puhuessaan Etienne turhaan haki silmillään Katarinaa tuossa ihmiseressä. Häntä varmaankaan ei ollut. Sen sijaan näki hän koko ajan Chavalin, joka milloin kohautti olkapäitään, milloin virnisti kateellisena toverin menestyksestä, hän olisi ollut valmis myymään itsensä saadakseen edes osan tuon maineesta.

— Ja jos meidän joukossamme on urkkijoita, toverit, jatkoi Etienne, niin olkoot he varuillaan, me tunnemme heidät... Minä näen tässä Vandamen työläisiä, jotka eivät ole jättäneet työt...

— Minuako tarkoitat? huudahti Chaval uhmaten.

— Sinua tai toista, samantekevä. Mutta koska sinä puutut puheeseen, niin pitäisi sinun itsesikin ymmärtää, ettei kylläisen paikka ole nälkäisten parissa. Sinä teet työtä Jean-Bart'issa...

Joku huudahti joukosta pilkaten:

— Hänkö tekisi työtä... Hänellä on nainen, joka raataa hänen hyväkseen.

Chaval tulistui ja kirosi:

— Saakeli! onko kielletty työtä tekemästä?

— Kyllä! — huusi Etienne. — Kun toverit kärsivät yhteishyvän edestä, on kielletty ajattelemasta omaa etuaan ja asettua työnantajien puolelle. Jos lakko olisi yleinen, olisimme jo kauan sitten voittaneet... Ei ainoakaan mies saisi tehdä työtä Vandamessa, kun Montsoussa on lakko! Asiamme saisi vauhdin, jos kaikkialla työt asettuisivat, Deneulinin luona ja muualla samoin kuin täällä... Ymmärrätkö? Ei ole peppureita muualla kuin Jean-Bart'issa, te olette kaikki peppureita!

Joukko ympäröi Chavalin uhkaavasti. Nyrkit puristuivat, kuului huutoja: alas Chaval, alas! Chaval tuli kalman kalpeaksi. Mutta kiihkeässä toivossaan saada voiton Etiennestä pälkähti hänen päähänsä loistava ajatus.

— Kuulkaa! huudahti hän. — Tulkaa huomenna Jean-Bart'iin, niin saatte nähdä teenkö työtä! Me olemme yksimielisiä kanssanne ja minut on lähetetty tänne ilmoittamaan teille siitä. Täytyy sammuttaa uunit... Yhtykööt koneenkäyttäjätkin lakkoomme. Ja seisokoot pumpput myös! Vesi täyttäköön kaivokset ja menköön ne kaikki hiiteen!

Hän sai rajuja kättentaputuksia osakseen, rajumpia kuin Etiennekaan. Puhuja toisensa jälkeen nousi kannolle huutaen mitä mielettöimpiä ehdotuksia keskellä yleistä melua ja rähinää. Se oli hulluuden purkaus, kiihkoilijain kärsimättömyyttä, jotka olivat väsyneet odottamaan ihmeitä ja päättäneet toimittaa sen itse. Nuo nälkäiset aivot näkivät kaikki punasessa valossa, he olivat näkevinään verta, tulipaloja, joista uusi koko maailman onni oli nouseva.

Joukko alkoi liikkua. Maheu oli asettunut vaimonsa viereen. Molemmat olivat kadottaneet tavallisen järkevyytensä ja hyväksyen kuuntelivat Levaqueta, joka vaati insinöörien päitä, sillä heidätkin oli vallannut pitkäaikainen katkeruus, joka oli kytenyt kuukausien aikana. Pierron oli huomaamatta kadonnut, Bonnemort ja Mouque puhuivat yht'aikaa mitä kauheimpia asioita, joita ei voinut ymmärtää. Sakarias huusi piloillaan, että täytyy hävittää kirkot ja nuori Mouquet hakkasi vasarallaan enentääkseen melua.

Naiset raivosivat. Levaquen vaimo kädet puuskassa haukkui Philomene'a muka siitä, että tämä oli nauranut. Mouquette ehdotti, että santarmeille annettaisiin aika potkut. La Brule oli saanut kiinni Lydian, jolla ei ollut salaattia, eikä koria ja löylyytti tyttöä aika lailla, huitoen sitten käsillään kuvitellen, että hän jakaa iskuja päälliköille, joita hän toivoi saavansa siihen paikkaan. Jeanlin oli hetkeksi hämmentynyt, kun joku poika oli kertonut Bebert'ille, että Rasseneurin vaimo oli nähnyt heidän kaappaavan Puolan. Sitten päätti hän hiljakseen päästää kaniinin Huvin ovelle ja alkoi rehkiä kahta kauheammin.

— Toverit! Toverit! huusi Etienne aivan käheänä ponnistuksistaan saada joukon järjestykseen määrättyjen päätösten tekemistä varten.

Vihdoin tuli hiljaisuus.

— Toverit! Siis huomenaamalla Jean-Bart'iin! Onko se päätetty?

— On, on Jean-Bart'iin! Alas peiturit!

Kolmentuhantisen joukon äänet pyrysivät myrskynä täyttäen avaruuden ja vähitellen häviten kirkkaan taivaan korkeuksiin.

VIIDES OSA.

I.

Kello neljä oli kuu kadonnut ja tuli aivan pimeä.

Deneulinien luona nukuttiin vielä. Vanha kivitalo seisoi synkkänä ja äänettömänä, suljetuin

ikkunaluukuin. Suuri puisto erotti talon Jean-Bart'in kaivoksesta. Toiselta puolen kulki autio tie Vandameen, tuohon suureen kaupunkiin, joka oli metsän toisella puolen, noin kolmen kilometrin päässä kaivoksesta.

Hra Deneulin oli edellisen päivän viettänyt suurimmaksi osaksi kaivoksessa ja nukkui nyt sikeästi kääntyneenä seinään päin. Äkkiä kuuli hän unissaan, ikäänkuin joku kutsuisi häntä. Hän heräsi ja kuuli tosiaankin äänen, jolloin hän heti riensi ikkunan luo. Ikkunan alla puistossa seisojaksi yksi hänen kaivosvoutejaan.

— No mitä? kysyi hra Deneulin.

— Kivihiilenkaivajat kapinoivat... puolet miehistä ei tahdo tehdä työtä ja estää toisiakin menemästä töihin.

Hra Deneulin unesta juuri havahduttua ei heti kyennyt ymmärtämään, miten oli asian laita.

— Pakottakaa heidät menemään kaivokseen, piru vieköön, mutisi hän.

— Sitä olemme jo koettaneet tunnin ajan, vastasi vouti. — Ja vihdoinkin päätimme hakea teidät. Ehkä teidän onnistuu saada heidät järkiinsä.

— Hyvä on, minä tulen heti.

Hän pukeutui nopeasti jo täysin selvänä asemasta ja hyvin levottomana. Olisi voinut ryöstää koko talo tyhjääsi, sillä ei palvelija eikä keittäjätär näyttäneet elonmerkkejä. Mutta talon toiselta puolen kuului levottomia kuiskauksia ja kun hän tuli eteiseen avautui tyttärien ovi ja he hyppäsivät molemmat valkosissa aamunutuissa vastaan.

— Isä, mitä on tapahtunut?

Vanhin, Lucie, oli jo täyttänyt kaksikymmentä kaksi vuotta, hän oli pitkä ja solakka mustaverinen tyttö. Toinen, Jeanne oli yhdeksäntoista vanha hoikka vaaleanverinen kultakutrinen ja notkealiikkeinen kaunotar.

— Ei mitään erityistä, vastasi hän rauhoittaakseen heidät. — Jotkut halunkit taitavat metelöidä, minä menen heti katsomaan.

Mutta he eivät päästäneet häntä kehottaen syömään ensin jotain lämmintä, sillä muutoin palaisi hän taas sairaana ja vatsa epäkunnossa. Hän kieltäytyi vakuuttaen, ettei ole aikaa odottaa.

— Mutta kuule, huudahti vihdoinkin Jeanne kietoen käsivartensa hänen kaulaansa, — juo edes lasillinen konjakkia ja syö pari leivosta. Muuten en laske sinua ja sinun täytyy kantaa minut mukaasi.

Hänen täytyi antaa perään, vaikka hän vakuutti, että leivokset eivät mene alas kurkusta. Tyttären kulkivat hänen perässään kantaen kukin kynttiläänsä. Ruokasalissa palvelivat he häntä kilpaa, toinen kaatoi viiniä lasiin ja toinen haki leivoksia.

He olivat nuorina kadottaneet äidin ja kasvattivat toinen toisiaan, totta puhuen, huononlaisesti isän hemmotellessa heitä. Vanhin haaveili tulevansa oopperalaulajattareksi, nuorin oli innostunut maalaustaiteeseen, jolloin hän osoitti omituisen rohkean makunsa. Mutta kun asiat horjahtivat ja oli täytynyt muuttaa elämäntapaa, muuttuivat nuo erikoiset tytöt äkkiä hyvin järkeviksi ja käytännöllisiksi taloudenhoitajattariksi, jotka olivat selvillä pienimmästäkin erehdyksestä laskuissa. Huolimatta poikamaisesta luonteestaan, hoitivat he talouden erinomaisesti tinkien joka pennistä, riitelivät puotipalvelijain kanssa, käänsivät pukunsa nurin ja muuttivat niiden kuosin moneen kertaan, millä he saavuttivat sen, ettei puute ollut huomattavissa talossa.

— Syöhän toki, isä, toisti Lucie. Mutta huomattessaan, että hän istuu synkkänä ja miettiväisenä tuskin kuunnellen tyttärtään, pelästyi tämä.

— Varmaankin siellä on tapahtunut jotain vakavaa, koska sinä olet noin nyrpeissäsi. Tahdotko, että jäisimme sinun kanssasi kotiin, tulevat he toimeen ilman meitäkin tuolla aamiaisella.

Hän puhui siksi päiväksi suunnitellusta huviretkestä. Rouva Hennebeau'n piti poiketa ensin Gregoirien luo Cecilea hakemaan ja sitten heidän luokseen, jonka jälkeen kaikkiin lähtisivät Marchienneen vuoritirehtöörin rouvan luo aamiaiselle. Silloin oltaisiin tilaisuudessa näkemään koko tehdas sulatusuunineen kaikkineen.

— Tietysti me jäämme, vahvisti Jeanne.

Mutta hra Deneulin suuttui.

— Mitä tyhmyyksiä! Sanoihan jo, ettei ole tapahtunut mitään vakavaa. Käykää levolle, tehkää minulle se ilo, ja kello yhdeksän olkaa valmiit, kuten on sovittu.

Hän antoi heille suuta ja riensi ulos. Hänen askeleensa kaikuivat kumeasti puiston jäätyneellä polulla.

Kulkien oikotietä kapeita ryytimaan polkuja ajatteli Deneulin hajoavaa omaisuuttaan. Hän oli myynyt osakkeensa Montsou'n yhtiölle miljonasta luullen voivansa tehdä sen kaksinkertaiseksi ja nyt on hän sen menettämässä. Onnettomuudet olivat aina hänen kintereillään. Milloin täytyi odottamatta kuluttaa suuria summia korjaustöihin, milloin voitonehdot kävivät äkkiä mahdottoman epäedullisiksi. Ja nyt kun oli toiveita saada voittoja sattui tuo kauhea liikepula. Jos vielä hänen kaivoksessaan puhkeaa lakko, niin joutuu hän vallan vararikkoon.

Jean-Bart'illa ei tietysti ollut samaa merkitystä kuin Voreux'illa, mutta se oli rakennettu uusimpien vaatimusten mukaiseksi ja insinörit nimittivät sitä kauniiksi kaivokseksi. Kaivosaukko oli tehty puolitoista metriä leveämmäksi ja syvennetty aina seitsemään sataan kahdeksaan metriin. Sitten oli siihen hankittu kaikki uudet varustukset, uusi kone, uusi häkki, kaikki tieteen viimeisten vaatimusten mukaan. Vedenpumpulaitos oli rakennettu toiseen kaivokseen. Gaston-Marie'hin, joka toimi nyt yksinomaan siinä tarkoituksessa. Jean-Bart'issa oli paitsi nostokoneosastoa ainoastaan porrasosasto ja ilmavaihtotorvi.

Chaval oli ensimmäisenä paikalla jo kello kolme. Hän kehoitti tovereitaan yhtymään lakkoon ja vaatimaan myös viiden centimen palkankorotuksen hiilirattaita kohti. Neljäsataa kivihiilenkaivajaa oli pian virrannut vajasta vastaanottohuoneeseen, kaikki huutaen ja huitoen käsillään. Työnhaluiset olivat avojaloin lyhdyt ja kuokat käsissään, toiset puukengissä ja päällystakeissa estivät heiltä tien päästämättä heitä kaivokseen. Voudit olivat huutaneet itsensä käheiksi koettaessaan saada työmiehet järkiinsä ja estämättä niitä, jotka tahtoivat mennä töihin.

Chaval joutui aivan vimmoihin saadessaan nähdä Katarinan housuissa ja mekossa ja myssyssä. Noustessaan oli hän tylysti käskenyt tämän jäämään paikoilleen, mutta Katarina ei totellut häntä. Hän oli epätoivoissaan tuosta työseisauksesta, sillä Chaval ei koskaan antanut hänelle rahaa ja hänen täytyi usein maksaa sekä itsensä että hänen puolestaan. Kuinka hänen kävisi, jos hän lakkaisi ansaitsemasta? Häntä vaivasi alinomainen pelko joutua Marchiennen tyttölään, mihin rattaitten naislykkääjät tavallisesti joutuivat jäätyään kodittomiksi ja leivättömiksi.

— Mitä hittoa sinulla täällä on tekemistä? — huusi Chaval.

Katarina sopersi, ettei hänellä ole korkokapitalia ja että hän tahtoo tehdä työtä.

— Vai nouse sinä minua vastaan, lutka! Suoria heti kotiin, tai potkasin minä sinut niin että lennät.

Katarina vetäytyi syrjään peloissaan, mutta ei mennyt pois, sillä hän tahtoi nähdä, miten asiat päättyy.

Deneulin saapui lajitteluvajaan. Lyhtyjen heikosta valosta huolimatta näki hän yhdellä silmäyksellä koko työläisten levottoman joukon. Hän tunsu kasvoista joka työmiehen, joka lykkääjän, lastaajan ja kulettajan. Kone odotti ja siitä pöllysi höyryjä ilmaan. Oli otettu vain noin kahdeksankymmentä lyhtyä, toiset paloivat lyhtyosastossa. Mutta epäilemättä saattaisi ainoa sana hänen huuliltaan panna jälleen työn liikkeelle.

— No, pojat, mitä on tapahtunut? — kysyi hän voimakkaalla äänellä. — Miksi olette tyytymättömät? Selittäkää, niin voimme hieroa sovintoa.

Hän kohteli aina työläisiä isällisesti, vaikkakin samalla oli hyvin vaativainen. Monet pitivät tosiaankin hänestä pääasiallisesti hänen rohkeutensa tähden. Hän oli aina heidän kanssaan kaivoksessa, aina ensimmäisenä vaarassa. Pari kertaa räjähdyskaasun räjähdettyä laskettiin hän kaivokseen, silloin kuin rohkeimmatkin olivat peräytyneet.

— Minä toivon, ettette pakota minua katumaan sitä, että olen kohdellut teitä hyvin. Te tiedätte, että olen kieltäytynyt kutsumasta santarmeja. Puhukaa, minä kuuntelen.

Työläiset pysyivät hämillään vaiti peräytyen, mutta vihdoin täytyi Chavalin astua esiin.

— Me emme enää voi työskennellä näin, herra Deneulin. Meidän täytyy saada viisi centimea lisää rattaista.

Deneulin oli hämmästyvinään.

— Kuinka? Viisi centimea! Mistä johtuu sellainen vaatimus? Enhän minä moiti teidän

paalutustyötänne enkä ehdota teille uutta maksutapaa, kuten hallinto Montsou'ssa.

— Niinpä kyllä, mutta sittenkin ovat Montsou'n toverit oikeassa. He kieltäytyvät uudesta maksutavasta ja vaativat lisäksi viiden centimen palkankorotusta. Voimassa olevan palkan edestä on nykyään mahdotonta tehdä kunnollista työtä. Me tahdomme myöskin viiden centimen palkankorotuksen, eikö niin, toverit?

Kuului hyväksyviä ääniä, joukko alkoi taas aaltoilla ja meluta. Vähitellen siirtyivät työläiset taas lähemmäksi ja ympäröivät isännän tihein piirin.

Deneulinin silmät välähtivät. Hän oli tottunut ankariin keinoihin ja hänen täytyi lujasti puristaa nyrkkinsä pidättyäkseen tarttumasta jonkun niskaan pölytelläkseen sitä aika lailla. Mutta hän oli päättänyt vaikuttaa heihin sanoilla.

— Te tahdotte saada viisi centimeä lisää. Myönnän, että työ on sen arvoinen. Mutta minä en mitenkään voi maksaa teille sitä. Jos sen tekisin, tulisi minulle loppu. Täytyyhän teidän ymmärtää, että pitäähän minunkin elää, jotta tekin voisitte elää. — Mutta pieninkin tuotantokustannusten lisäennys hävittäisi minut kokonaan... Kuten muistatte, annoin perään viime lakon aikana kaksi vuotta sitten, silloin minä voin sen tehdä, ja kuitenkin oli tuo palkankorotus hyvin tuntuva minulle aina tähän päivään saakka. Mutta nyt olisin pakotettu heti sulkemaan kaivoksen, sillä en kuitenkaan voisi maksaa teille palkkaa ensi kuussa.

Chaval virnisti pilkallisesti katsoen työnantajaan, joka noin avomielisesti kertoi heille asioistaan. Toiset käänsivät katseensa pois tahtomatta uskoa, ettei isäntä ansaitsisi miljonaa työläisiltään.

Deneulin piti puoltaan. Hän selitti heille taistelunsa Montsou-yhtiötä vastaan, joka oli valmis nielemään hänet, jos hän toimisi varomattomasti. Tuo raju kilpailu pakotti hänet erikoisesti säästävyyteen, sitä enemmän, koska Jean-Bart on Voreux'ta paljoa syvempi, niin että hiilenmurtokustannukset ovat korkeammat, vaikkakin hiilikerros on paksumpi. Hän ei olisi koskaan korottanut palkkaa viime lakon jälkeen, ellei hän olisi ollut pakotettu seuraamaan Montsou'n esimerkkiä pelosta, että muutoin kaikki työläiset olisivat lähteneet häneltä.

Hän kuvasi, kuinka uhkaavaksi tulisi heille tulevaisuus, jos he pakottaisivat hänet myymään kaivoksen ja sen kautta joutuisivat Montsou-yhtiön raskaan ikeen alle. Hänhän, Deneulin, ei pysytellyt heistä piilossa, kuten nuo osakkeen omistajat, jotka maksavat tirehtörille siitä, että tämä nytkisi työläisiä. Hän on itse isäntä ja on pannut liikkeeseen kaikki rahansa, vieläpä viisautensa, terveytensä ja henkensä. Työn seisaus olisi samaa kuin kuolema, sillä hänellä ei ole hiilivarastoja ja kuitenkin täytyy hänen toimittaa tilaukset. Sitä paitsi ei käytetty kapitali voi jäädä vaille käytäntöä. Miten hän voisi pysyttää liikesuhteensa. Kuka maksaisi korot pääomista, jotka hänen ystävänsä ovat uskoneet hänelle? Se olisi täydellinen vararikko.

— Niin on asian laita, ystäväni, lopetti hän. Eihän voi vaatia mieheltä, että hän itse kuristaisi itsensä. Mutta jos minä korotan palkkanne viidellä centimellä, tai sallin tehdä lakon, on se samaa kuin jos leikkaisin kurkkuni poikki.

Hän vaikeni. Kivihiilenkaivajat olivat nähtävästi kahdenvaiheilla. Muutamat palasivat kaivosaukon luo.

— Ainakin täytyy olla vapaus mennä työhön, jos tahtoo, sanoi eräs kaivosvouti. — Ketkä tahtovat tehdä; työtä?

Ensimmäisten joukossa astui Katarina esiin, mutta Chaval työnsi hänet raivoissaan syrjään huutaen:

— Me olemme kaikki yksimieliset, ainoastaan pelkuriraukat pettävät toverinsa!

Nyt tuntui kaikkalainen sovinto olevan mahdollon. Työläiset huusivat ja tuupppivat niin että olivat vähällä lyödä päänsä seinään. Deneulin aikoi epätoivoissaan ruveta yksin taistelemaan joukkoa vastaan saadakseen sen alakynteen, mutta pian näki hän, että se on mahdotonta ja oli pakotettu poistumaan. Hän jäi hetkeksi istumaan vastaanottohuoneeseen. Vähitellen tyyntyi hän jonkun verran ja käski kutsuma Chavalin luoksensa. Kun tämä tuli viittasi hän kaikille muille, että he poistuisivat.

— Jättäkää meidät.

Deneulin aikoi tunnustaa, mitä Chaval oli miehiään. Jo ensi sanoista huomasi hän, että tämä oli turhamainen ja kateellinen mies. Siksi päätti hän vaikuttaa häneen imartelulla, oli ihmettelevinä, että niin lahjakas työmies panee noin koko tulevaisuutensa vaaralle alttiiksi. Vihdoin ehdotti hän suoraan, että korottaisi hänet voudiksi.

Chaval kuunteli häntä ääneti, aluksi puristaen nyrkkiään, mutta vähitellen taipuen. Hänen sisässään

kävi kova kamppailu: jos hän itsepäisesti tulee pitämään kiinni lakosta, niin ei hän kumminkaan onnistu pääsemään Etiennen tilalle, kun taasen tässä avautui toinen tie hänen kunnianhimonsa tyydyttämiseksi — päästä päällikköjen pariin. Tuo ajatus huumasi häntä. Varmaankaan lakkolaiset, joita hän oli odottanut, eivät enää tule. Paras aika siis myöntyä.

Kuitenkin ajattellessaan noin pudisti hän kieltävästi päättään tahtoen näyttää olevansa lahjomaton. Vihdoin lupasi hän tyyntyttää tovereita ja kehoittaa heidät menemään töihin mainitsematta mitään edellisen päivän sopimuksesta lakkolaisten kanssa.

Deneulin jäi konttoriin eivätkä edes vouditkaan näyttäytyneet. Tunnin ajan kuului Chaval väittelevän ja vakuuttavan tovereitten kanssa seisoen hiilirattailla. Toiset vihelsivät hänelle ja satakaksikymmentä työläistä lähti pois pysyen lujasti päätöksessä, minkä Chaval itse oli heille ehdottanut. Kello oli jo yli seitsemän, Koitti kirkas ja kylmä päivä. Mutta äkkiä tuli kaivos taas käyntiin ja keskeytynyt työ jatkui. Koneen jyskiessä ja merkinantojen kohotessa alkoi työläisiä laskeutua kaivokseen ja vastaanottohuoneessa alkoivat rattaitten lykkääjät taas lykätä täysinäisiä rattaita.

— Mitä sinä siinä töllistelet? karjasi Chaval Katarinalle, joka odotti vuoroaan. — Joutuun työhön, äläkä luimistele!

Kun rouva Hennebeau saapui kääseissä Cecilen kanssa, olivat Lucie ja Jeanne jo aivan valmiit komeissa puvuissa huolimatta siitä, että he olivat muuttaneet pukujensa kuosin vähintään parikymmentä kertaa. Deneulin hämmästyi, kun hän näki Negrel'in seuraavan naisia ratsain. Ottivatko miehetkin osaa kävelyretkeen? Silloin rouva Hennebeau selitti äidillinen ilme kasvoissaan, että häntä oli pelotettu teitten olevan täynnä epäiltäviä henkilöitä, jonka vuoksi hän otti puolustajan. Negrel nauraen rauhoitti heitä: ei ole mitään syytä pelkoon, vain metelöitsijäin tavallista uhmilua, itse asiassa ei kukaan uskalla heittää kivellä lasiin. Iloisena voitostaan kertoi Deneulin kukistetusta kapinasta Jean-Bart'issa. Nyt hän oli aivan rauhallinen.

Istuen kääseihin nuoret tytöt nauroivat iloisina kauniista ilmasta, ja onnistuneesta huviretkestä. He eivät aavistaneet, että etäältä nousee myrsky. Jos he olisivat painaneet korvansa maahan olisivat he kuulleet etäisen huminan ja liikkuvan joukon askelten töminää.

— Siis on päätetty, toisti rouva Hennebeau, — että Te tulette hakemaan tyttäriänne ja syötte päivällisen meidän kanssamme... Rouva Gregoire oli myös luvannut tulla Cecilea hakemaan.

— Luottakaa minuun, vastasi Deneulin.

Ajoneuvot ajoivat Vandameen päin. Jeanne ja Lucie kääntyivät vielä kerran taakseen hymyilläkseen isälle, joka seisoi portailla. Negrel nelisti perässä.

He ajoivat metsän läpi ja saapuivat maantielle, joka vei Vandamesta Marchienneen. Kun he ajoivat Tartaret'n ohi, kysyi Jeanne rouva Hennebeau'lta, tunsiko hän Cote-Verte'a, mutta vaikka tämä oli asunut paikkakunnalla viisi vuotta, ei hän koskaan ollut ollut näillä seuduin. Silloin ajettiin kiertoteitä. Tartaret oli autio viljelemätön kangas metsän laidassa. Sen alla paloi jo vuosisatoja hyljätty hiilikaivos.

Tästä palosta liikkui kaikellaisia huhuja. Sanottiin, että entisaikaan olivat naistyöntekijättäret käyttäytyneet niin pahoin, että taivaan tuli sytytti tuon maanalaisen Sodoman. Tuikkiva tuli kiiri kankaalla, raoista usein tuprutti myrkyllisiä höyryjä pirun maanalaisesta keitosta.

Keskellä tuota kirottua erämaata kohosi ihmeellinen Cote-Verte aina viheröitsevine pehmeine ruohomattoineen ja pölkkylehtoineen, sekä hedelmällisine peltoineen, joilta korjattiin satoa kolmasti vuodessa. Se oli luonnollinen ansari, joka sai lämpönsä maanalaisten hiilikerrosten palosta. Lunta ei siinä koskaan pysynyt. Metsän alastomain puitten rinnalla teki tämä viheriä saari omituisen vaikutuksen. Sen puut olivat tuuhean lehvistön peitossa, ei edes lehdet olleet tulleet keltasiksi pakkasesta.

Ajoneuvot sivuuttivat Cote-Verte'n suoraan kankaan yli. Negrel teki pilkkaa legendoista ja selitti, että maanalaiset tulipalot useimmiten johtuvat hiilipölyn käynnistä ja koska ei olla tilaisuudessa sammuttamaan sitä, kytee se usein ikuisesti. Hän kertoi, miten kerran Belgiassa sammutettiin sellainen johtamalla joen vesi kaivosaukkoon. Mutta pian vaikenä hän, sillä vastaan alkoi tulla vähin erin kivihiilenkaivajain ryhmiä. He kulkivat ääneti heittäen epäystävällisiä katseita ylellisesti puettuihin naisiin ja heidän komeisiin ajoneuvoihin, joitten tieltä heidän täytyi väistyä. Vähitellen kävivät ryhmät yhä taajemmiksi niin että Scarpe-joen sillalla piti naisten ajaa hiljaa eteenpäin.

Mitä oli tapahtunut ja miksi nuo ihmiset kulkivat teillä? Naiset olivat peloissaan ja Negrel aavisti, että jotain oli tekeillä. Siksi pääsi kaikilta helpotuksen huokaus, kun he saapuivat Marchienneen.

II.

Katarina lykkäsi rattaita Jean-Bart'issa jo tunnin ajan, niin että hiki valui virtanaan ja hän pysähtyi vihdoin pyyhkiäkseen kasvonsa.

Chaval tovereineen työskenteli syvempänä murtopaikassa. Kuulematta pyörien jyskettä, hämmästyi hän. Lyhdyt paloivat huonosti eikä pölyn läpi saattanut mitään nähdä.

— Mikä siellä on? huusi hän.

Katarina selitti hänelle, että hän on tukehtumaisillaan ja menehtyy aivan.

— Nauta! karjasi Chaval vimmoissaan, — riisu päältäsi niinkuin me.

He olivat seitsemänsadan kahdeksan metrin syvyydessä. Desiree kerroksen ensimmäisessä käytävässä kolmen kilometrin päässä pohjoiseen nostokonehallista.

Pohjoisosassa kaivoksen käytävät lähenivät Tartaret'a ja syventyivät maanalaisen palon kauheaan alaan, missä koko vuoret muuttuivat tuhaksi. Käytävissä oli sietämätön kuumuus, keskimäärin 45 astetta. Kivihiilenkaivajat olivat siinä juuri tuon kirotun erämaan alla keskellä noita tulia, jotka maanpinnalla näkyivät raoista.

Katarina riisui mekon ja epäröityään hetkisen riisui myös housunsa. Nyt hänen käsivartensa ja säärensä olivat paljaat ja paita oli köytetty vyötäisiltä. Siinä asussa jatkoi hän työtä.

— Näin on tosiaankin helpompi, lausui hän äänekkäästi.

Häntä uuvutti myös suureksi osaksi pelko. He tekivät siinä työtä jo viidettä päivää ja hän muisteli legendoja, joilla lapsuudessa häntä oli pelotettu.

Kahdeksankymmenen metrin päässä murtopaikasta tienhaarassa vastaanotti toinen lykkääjä rattaat ja lykkäsi ne luisuvaan käytävään, mistä ne olivat yhdessä toisten ylemmistä kerroksista saapuvien rattaitten kanssa kuletettavat edelleen.

— Kas tuota! kuinka mukavassa asussa sinä olet, — sanoi Katarinalle tuo nainen, laiha kolmenkymmenen vanha leski. — Minä en niin voi. Ilmankin pojat eivät anna minulle rauhaa koiruuksillaan.

— Minä annan palttua pojille, vastasi tyttö, — tukalaa on ilman heitäkin.

Ja hän palasi takaisin lykäten tyhjiä rattaita. Pahinta oli, ettei ainoastaan Tartaret'in naapuruus lämmittänyt käytävää. Sen rinnalla kulki hyljätty Gaston-Marie'n kaivos, joka sijaitti vielä syvemmällä maan alla. Kymmenen vuotta sitten oli siellä räjähtänyt kaasu, joka siitä asti yhä paloi. Palopaikka erotettiin paksulla savimuurilla, joka yhäti paikattiin, jottei palo pääsisi leviämään. Vailla ilmaa olisi tulen pitänyt sammua, mutta luultavasti sitä ylläpitivät jotkut maanalaiset ilmavirrat, koska se paloi yhä kymmenen vuotta. Savimuri oli hehkuvan kuuma, niin että poltti kun kulki siitä ohi.

Rattaita oli lykättävä juuri tuon polttavan seinän sivu sadan metrin pituudelta. Täällä kuumuus nousi kuuteenkymmeneen asteeseen.

Kulettuaan pari kertaa edes takaisin Katarina alkoi taas huohottaa. Onneksi tämä tie oli leveä ja mukava, kuten kaikkialla Desiree'ssa, tässä oli paksuin hiikerros melkein kaksi metriä, niin että voitiin seisoa suorassa, mutta kaikki työläiset olisivat mieluummin ryömineet maassa, jos vaan olisi hiukan vilposempi.

— Mitä nyt, torkutko siellä? — huusi Chaval taas vihasesti niin pian kuin ei kuullut Katarinan työtä. Olenpa saanut kuhnurin niskaani. Täytä oitis rattaat ja lykkää!

Katarina seisoi alempana ja nojaten lapioon katsoi tylsästi heihin. Hän tunsu pahoinvointia, niin ettei jaksanut liikahtakaan, vaan kuunteli hajamielisenä hänen käskyjään. Hän näki epäselvästi punertavan lyhtyjen tulen valossa miehiä, jotka kaikki olivat alastomia, mutta niin likasia ja mustia, ettei se häntä häirinnyt. Mutta miehet näkivät hänet paremmin ja alkoivat piikata häntä.

— Kas hänen sääriään, niistä riittäisi kahdelle!

— Katsotaanpa! Nostappas paitasi vähän ylemmäksi.

Chaval ei suuttunut lainkaan noista vitseistä, mutta hyökkäsi taas

Katarinan kimppuun.

— Taas hän seisoo, piru vieköön! Kun puhutaan ruokottomuuksia, niin on hän valmis kuulemaan vaikka koko yön!

Katarina vihdoinkin ponnistaen viimeiset voimansa alkoi taas täyttää rattaita ja lykkäsi niitä vaivaloisesti. Käytävä oli liian leveä, niin ettei hän voinut saada tukea jaloilleen seinäpaaluista, vaan luistivat hänen jalkansa raitioilta ja hän liikkui hitaasti kumarruksissaan. Kun hän kulki seinän ohi, alkoi kidutus taasen ja hiki tippui hänestä kuin sade. Hän oli tuskin kulkenut kolmatta osaa, kun hän oli jo aivan märkä ja aivan musta loasta. Ahdas paita tarttui ruumiiseen ja kohosi ylös, kiristyen vihdoin niin ahtaasti jalkojen ympärillä, että hän oli pakotettu taas pysähtymään.

Mikä hänen oli tänään? Ei hänen vielä koskaan ollut niin vaikea liikkua. Varmaankin ilma oli huono, sillä ilmavaihto ei vaikuttanut niin syvästi. Täytyi hengittää kaasuja, jotka vihellyksellä puhkuivat esiin hiilenlohkoista. Räjähdyksikaasuun olivat kivihiilenkaivajat niin tottuneet, etteivät siitä välittäneetkään. Jokainen tuntee tuon ilman, kuolleen ilman kuten he sanovat. Alhaalla se laskee raskaana kaasuna, joka voi tukahuttaa ihmisen, ja ylös kohoo keveitä kaasuja, jotka helposti voivat syttyä ja räjäyttää kaivoksen tappaen silmänräpäyksessä sata työläistä.

Katarina oli lapsuudesta hengittänyt noita kaasuja keuhkot täyteen, niin että hän ihmetteli, miksi nyt niin häneen vaikuttavat. Hän oli lopen uupunut ja tahtoi riisua paitansakin, joka poltti ja painoi häntä. Mutta hän ponnisti kuitenkin ja lykkäsi rattaita eteenpäin. Sitten päätti hän ottaa paidan ylleen vaihtopaikassa ja irroitti nuoran vyötäisiltä sellaisella kiihauksella, että hän olisi voinut nylkeä nahkansakin, jos se olisi ollut mahdollista. Alastomana ja likaisena ryömi hän kaikin nelin lykäten rattaita.

Ei sekään paljoa auttanut. Hän joutui epätoivoon. Mitä hän vielä voisi riisua yhtään? Korvissa soi niin että hän oli tulla kuuroksi, oli ikäänkuin rautainen vanne puristaisi hänen ohimoitaan. Hän lankesi polvilleen, lyhty, jonka hän oli asettanut hiilille, näytti sammuvan. Hänen ajatuksensa menivät sekaisin, hän ajatteli vain yhtä, että olisi pitänyt vääntää lyhdyn sydän. Hän yrittikin sen tehdä, mutta pari kertaa, jolloin hän asetti sen eteensä, kävi tuli kalpeammaksi, ikäänkuin siltä puuttuisi ilmaa. Äkkiä sammui se. Kaikki vaipui pimeyteen, päässä pyöri kuin myllyn ratas, sydän heikkeni ja lakkasi lyömästä. Hän kaatui tunnottomana maahan.

— Luulenpa piru vie, että hän taas laiskottelee, haukkui Chaval ja kuunteli, mutta kun ei hän kuullut hiiskaustakaan, huusi hän:

— Hei, Katarina, kirottu matelija! Vai tahdotko, että panisin sinut liikkeelle?

Mutta kukaan ei liikahtanut. Käytävässä oli yhäti aivan hiljaa. Vimmastuneena syöksyi hän paikaltaan ja juoksi lyhtyineen sellaisella vauhdilla eteenpäin, että hän oli vähällä kompastua Katarinan ruumiiseen, joka makasi poikittain tiellä. Hän katsoi häneen suu ammollaan. Mikä hänen oli tullut? Vai teeskenteleekö hän levätäkseen? Mutta kun hän laski lyhdyn alas tarkastaakseen lähemmältä tytön kasvoja, oli tuli vähällä sammua. Hän kohotti sen ja laski taasen, jolloin hän vihdoin käsitti, että hän oli mennyt tunnottomaksi huonosta ilmasta...

Hänen kiivautensa vaimeni heti ja sen sijaan heräsi myötätunto toveriin, joka oli vaarassa. Hän huusi, että tytön paita tuotaisiin hänelle ja kohotti tytön mahdollisimman korkealle. Niin pian kuin toverit olivat viskanneet heidän vaatteensa hänen olalleen, lähti hän juoksemaan kantaen taakkaansa toisella kädellä ja toisessa molemmat lyhdyt. Hän juoksi kääntyen milloin oikealle, milloin vasemmalle päästäkseen pikemmin kuljetuskäytävään, missä puhalsi raitis tuuli. Äkkiä kuuli hän maanalaisen lähteen lorinaa. Hän oli kuljetuskäytävän risteyksessä, mistä ennen oli johtanut tie Gaston-Marie'hin. Tuuli puhalsi täällä voimakkaasti, niin että häntä väritytti. Hän laski tunnottoman tytön maahan paalua vastaan.

— No, Katarina, pysyhän siinä vähän, kunnes minä kastan tämän veteen.

Hän oli hyvin säikähtynyt nähdessään Katarinan noin heikkona. Hän kastoi paitansa kulman lähteeseen ja pesi Katarinan kasvot. Hänen lapsen rintansa värähti heikosti, hän avasi silmänsä ja sopersi:

— Minua paleltaa.

— No, voi, sitä parempi! mutisi Chaval helpotuksella.

Hän alkoi pukea tytön ylle. Heitti vaivatta paidan hänen ylleen, mutta kirosi vetäessään housut hänen sääriinsä sillä tyttö itse ei vielä jaksanut liikkua. Hän ei ollut vielääkään aivan tointunut eikä voinut käsittää, missä hän oli ja miksi hän oli alasti. Kun hän muisti sen, häpesi hän. Kuinka hän olikaan voinut

riisua kaikki yltään! Hän alkoi kysyä Chavalilta olivatko toiset nähneet hänet tuossa asussa ja tämä piloillaan keksi kaikellaisia tyhmyyksiä kertoen, että kaikki seisoivat kummin puolin käytävää rivissä, kun hän kantoi Katarinan tänne. Sitten hän rauhoitti hänet sanoen, että hän kiiti sellaisella vauhdilla, ettei kukaan heitä nähnyt.

— Perhana, minua vallan paleltaa, lausui hän alkaen pukeutua.

Katarina ei ollut vielä koskaan nähnyt häntä noin ystävällisenä. Tavallisesti yhtä ystävällistä sanaa seurasi kymmenen haukkumasanaa. Kuinka hyvä olisi elää sovussa! Hervottomana väsymyksestä tunsin hän heltyvänsä ja kuiskasi hymyillen:

— Suutele minua!

Chaval suuteli häntä ja kävi loikomaan hänen viereensä odottaen, kunnes hän voimistuisi.

— Tiedätkö, jatkoi Katarina, — syyttä sinä niin vihoittelit äsken, minä en tosiaankaan jaksanut. Teillä murtopaikassa ei ole niinkään kuuma, mutta jos tietäisit, kuinka polttavan kuuma on seinän luona.

— Niin kyllä, vastasi Chaval, — puitten varjossa olisi paljon parempi... Minä ymmärrän kyllä, että sinun on vaikea, tyttö parka.

Katarina oli niin liikutettu hänen ystävällisistä sanoista, että koetti reipastua.

— Ei hätää, tää oli vain satunnaista, kun ilma oli aivan myrkyllinen. Mutta saat pian nähdä, etten laahaa jalkojani perässäni. Jos täytyy olla työssä, niin täytyy sitä tehdä. Mieluummin kuolen, mutta en rupea laiskottelemaan..

Syntyi hetken hiljaisuus. Chaval puristi tyttöä rintaansa, jottei hän vilustuisi. Katarina tunsin itsensä kyllin voimakkaaksi voidakseen palata työhön, mutta hänen oli niin hyvä olla, ettei hän tahtonut liikahtaa.

— Minä en toivoisi muuta, jatkoi tyttö hiljaa, — kunhan sinä vain olisit kiltimpi minua kohtaan. Voisi olla niin hyvä, kun pitää toinen toisistaan, eikö totta?

Ja hän alkoi hiljaa itkeä.

— Mutta minähän pidän sinusta, huudahti Chaval, — enhän muuten olisi ottanut sinua.

Mutta tyttö vain pudisti päätään. Miehet usein ottivat vaimoja itselleen mukavuuden vuoksi, välittämättä lainkaan näitten onnesta. Ja hän itki vielä enemmän ajatellessaan, kuinka hyvä olisi, jos hän löytäisi toisen miehen, joka aina olisi noin hellä häntä kohtaan kuin Chaval nyt. Toisenko? Ja tuon toisen kuva vilahti hänen mielessään. Mutta se ei käynyt päinsä enää, hän toivoi ainoastaan, ettei Chaval löisi häntä niin kovasti, vaan että he eläisivät sovussa.

— Etkö tahtoisit koettaa toisinaan olla noin hyvä kuin sinä nyt olet, sanoi hän.

Nyyhkytyksiltään ei hän saanut enempää sanotuksi, mutta Chaval suuteli häntä taas.

— Tuhmahan sinä olet! No kuule, minä vannon, että tästä lähin olen hyvä. Enhän ole toisia häijympi.

Hän katsoi Chavaliin hymyillen kyynelten läpi. Ehkä hän oli oikeassa, eihän onnellisia vaimoja juuri tapaa usein. Hän ei paljoa luottanut hänen valaansa, mutta iloitsi kuitenkin nähdessään hänet noin lempeänä. Herra jumala, jospa niin olisi aina! He syleilivät taas hellästi toinen toisiaan, kun etäältä kuuluvat askeleet saivat heidät havahtamaan. Kolme toveria, jotka olivat nähneet heidät, tulivat kysymään, miten heidän laitansa oli.

He palasivat takaisin kaikki yhdessä. Oli jo lähes kymmenen, jonka vuoksi he rupesivat ensin aamiaiselle. Mutta tuskin olivat he haukanneet voileipänsä ja ottaneet kulauksen kahvia pullosta, kun kuulivat etäältä melun. Mikä oli hätänä? Oliko joku onnettomuus tapahtunut. He hypähtivät paikoiltaan ja juoksivat sinnepäin. Kaikilta tahoin juoksi pelästyneitä työläisiä tietämättöminä, mitä oli tapahtunut.

Äkkiä kiiti sivutse eräs vuorivouti huutaen:

— He sahaavat rautaköydet poikki! He sahaavat rautaköydet poikki!

Kaikkia valtasi pakokauhu, alhaalla juostiin kuin huimapäät pimeissä käytävissä. Miksi sahattiin köysiä poikki ja ketkä sen tekevät, koska ihmisiä on alhaalla! Se tuntui aivan käsittämättömältä.

Mutta toinen vuorivouti huusi äänekkäästi:

— Montsou'n työläiset sahaavat rautaköydet poikki! Ylös kaikki miehet!

Kun Chaval käsitti, mistä oli kysymys, tarttui hän Katarinan käteen ja pysähtyi. Ajatus, että hän tapaisi ylhäällä Montsou'n työläisiä, jäykisti hänet. Siis nuo lakkolaiset olivat sittenkin tulleet, vaikka hän oli luullut heidän olevan santarmien käsissä.

Taas kuului voudin ääni.

— Kaikki miehet portaille! Ylös kaikki miehet!

Joukko tempasi Chavalin mukaansa. Hän tyrkki Katarinaa syyttäen häntä että hän juoksi liian hitaasti. Vai tahtoiko hän, että he jäisivät siihen kahden kuolemaan nälkään. Nuo Montsou'n roistot olivat kyllä valmiit rikkomaan portaatkin ennenkuin kaikki ehtisivät ylös. Tuo kammottava otaksuma sai kaikkien päät vallan pyörälle ja he syöksivät kuin hurjat päistikkaa kukin koettaen ensimmäisenä päästä portaille. Jotkut huusivat, että portaat jo olivat rikutut eikä kukaan pääse enää elävänä ylös. Portaitten luo saavuttua hyökkäsivät he kapeaan aukkoon, josta portaat veivät ulos.

— Peijakas, etkö sinä voi kiivetä minun edelläni! — sanoi Chaval Katarinalle tyrkäten häntä. — Silloin voisoin ainakin kannattaa sinua, jos kaadut.

Katarina oli aivan näännyksissä tämän kolmen kilometrin matkan juoksun jälkeen. Hän oli taas aivan hiestynyt ja tuskin käsitti, mitä ympärillä tapahtui, antoi vain ihmisvirran viedä itsensä. Silloin vetäsi Chaval häntä kädestä niin voimakkaasti, että se oli mennä pois sijoiltaan. Hän huudahti kivusta ja sai kyyneleitä silmiinsä: Chaval oli jo unohtanut valansa eikä hän koskaan tulisi onnelliseksi.

— Mutta liikuhan toki! huusi tämä vielä kerran.

Mutta Katarina pelkäsi liiaksi häntä. Jos hän menisi edeltä, tyrkkäisi Chaval häntä koko ajan takaa. Siksi koetti hän livistää häneltä pois toisten väliin. Aukosta tippui lakkaamatta suuria veden pisaroita. Hallin lattia, jonka alla oli kymmenen metrin syvyinen kaivo, horjui ja notkui.

Kaksi vuotta sitten oli Jean-Bart'issa tapahtunut onnettomuus. Köysi oli katkennut ja häkki lensi lattian murrettuaan suoraan kaivoon. Kaksi työmiestä oli silloin hukkunut. Kaikki muistivat sen nyt. Jos kaikki töytäisivät tähän yhteen, niin voisivat he helposti joutua kaivoon.

— Niin mene sitten hiiteen, sinä itsepäinen nauta! — huusi Chaval tulistuneena. — Joudu perikatoon, sitä parempi minulle.

Hän kapusi edeltä ja Katarina perästä.

Kaivoksen pohjasta maanaukkoon oli sata kaksi porrasta, jokainen noin seitsemän metrin pituinen. Niitten välillä oli pieniä siltoja, missä aukko oli niin kapea, että siitä tuskin olkapäät mahtuivat. Se oli litteä seitsemänsadan metrin korkea savutorvi vesipumpun ja nostokoneväylän välillä, loppumaton, musta ja kostea torvi, missä portaat kuljivat melkein pystysuoraan. Lujalta miehellä meni kaksikymmentäviisi minuuttia kiivetäkseen ylös tuota jättiläistorvea. Näitä portaita käytettiin ainoastaan onnettomuustapauksissa.

Aluksi kapusi Katarina reippaasti. Hänen paljaat jalkansa olivat tottuneet maanalaisten käytävien epätasaisuuksiin eivätkä tunteneet kipua potkiessa portaitten neliskulmaisia askeleita, joita peitti rautalevy. Rattaitten lykkäämisestä kovettuneet kädet vaivatta pitivät kiinni paksuista käsipuista. Häntä huvitti kavuta noin pitkässä jonossa, se laimensi hänen suruaan. Kun etumaiset pääsevät ulos, tulevat takimaiset vielä olemaan kaivoksen pohjassa. Mutta nyt olivat etumaiset tuskin päässeet kolmatta osaa ylös. Kukaan ei puhunut sanaakaan, kumeasti vain kaikui jalkojen töminä ja lyhdyt vilkkuivat kuten vaeltavat tähdet alinomaan vaihtuvana murtoviivana.

Katarinan takana joku poika laski portaita. Hänen päähänsä juolahti tehdä samoin. He olivat jo nousseet viisitoista porrasta ja saapuneet lastauspaikkaan. Samassa töytäsi hän päällään Chavalin jalkoihin. Tämä kirosi huutaen että hän olisi varovaisempi.

Aika ajoittain pysähtyi jono. Silloin kaikki alkoivat puhua yhteen ääneen, kysyen, kauhistuen. Kiipijöitten levottomuus yhä kasvoi sitä myöten kuin he lähestyivät maanpintaa.

Kun oli sivuutettu kolmekymmentä kaksi porrasta ja päästy kolmanteen lastauspaikkaan, tunsivat Katarina, että hänen kätensä ja jalkansa olivat aivan kangistuneet. Aluksi oli hän tuntenut heikkoa pistosta ihossaan, nyt ei hän enää tuntenut raudan ja puun kosketusta, vaan jänteitä pakotti yhä enemmän. Hänen mieleensä muistui vaari Bonnemort'in kertomukset niistä ajoista, jolloin ei vielä ollut nostokoneita. Kymmenen vuotiset lapset kantoivat hiiliä kopissa olkapäillään näitä loppumattomia portaita myöten. Jos sattui, että joku lapsista astui harhaan, tai jos vain hiilenpala vieräi korista, niin heti lensi kolme, neljä lasta päistikkaa alas. Sietämätön suonenveto alkoi koukistaa Katarinan jäseniä eikä

hän enää toivonut pääsevänsä ylös.

Tuli taas pysäys kapuamisessa ja häneltä pääsi helpotuksen huokaus. Mutta kauhu, joka valtasi joukon joka pysäyksellä, tarttui häneenkin. Sekä ylhäältä että alhaalta kuuli hän vikisevää hengitystä, päättä huimasi tuosta loppumattomasta nousemisesta ja hän tunsu pahoinvointia. Hän oli tukahtumaisillaan, pimeys ja ahtaat seinät painoivat häntä niin että päättä huimasi. Hän kärsi myös kosteudesta ja oli aivan märkä suurista vedenpisaroista, joita tippui ylhäältä. Lähestyttiin maanalaisten vesien rajaa ja sade yltyi niin että uhkasi sammuttaa lamput.

Chaval huusi pari kertaa Katarinaa, mutta ei saanut vastausta. Mikä hänelle oli tapahtunut siellä? Eikö hän saanut ääntä suusta. Voisihan hän edes sanoa, onko hän hengissä. Oli jo kavuttu ylös puolen tunnin ajan, mutta niin hitaasti, että oli vasta sivuutettu viisikymmentä yhdeksän porrasta. Oli jällellä neljäkymmentä kolme. Katarina sai vihdoin sanotuksi, että hän voi hyvin. Jos hän olisi valittanut väsymystään, olisi Chaval haukkunut häntä. Raudalla vuoratut askeleet viilsivät kuin veitsellä hänen jalkojaan. Sormet olivat niin kangistuneet, että hän pelkäsi joka hetki niiden luiskahtavan pois käsipuusta. Vaikeinta oli, että portaat olivat aivan jyrkät, niin että vatsakin otti kiinni askeleisiin.

Äkkiä kuului sydäntä särkevä valitus ja murina kiiri läpi jonon. Hiilirattaitten vastaanottaja-poika oli rikkonut kallonsa sillan nurkkaan.

Katarina yhä kapusi. Nyt oli sade jo lakannut. Ummehtunut ilma, missä oli vanhan raudan ja kostean puun hajua, oli sumuinen. Hän yhäti laski portaita: kahdeksankymmentä yksi, kahdeksankymmentä kaksi, kahdeksankymmentä kolme, — vielä yhdeksäntoista. Vain tämä laskeminen pysytti häntä pystyssä, sillä hän ei enää ollut tietoinen liikkeistään. Kun hän katsoi ylös, näki hän lyhtyjien luikerteleavan rivin. Hänen käsistään ja jaloistaan pursusi verta, hän tunsu voimainsa heikkenevän, niin että pienimmästäkin sysäyksestä voisi kaatua.

Kaiken lisäksi takimaiset ahdistivat alhaalta ja koko jono horjui ja sysi; mitä enemmän he väsyivät, sitä enemmän he riensivät eteenpäin päästäkseen päivän valoon. Etummaisimmat olivat jo päässeet ylös. Siis kaikki portaat olivat ehjät. Mutta heitä vaivasi ajatus, että ne voidaan rikkoa nyt, niin että perimmäiset eivät pääse ylös, silloin kuin toiset jo hengittivät raitista ilmaa. Se saattoi heidät raivoon. Äkkiä tapahtui taas etummaisten joukossa pysäys, mutta takimaiset eivät tahtoneet siitä mitään tietää, vaan tunkivat.

Silloin kaatui Katarina, Hän oli huutanut Chavaliala nimeltä, mutta tämä ei kuullut, sillä hänkin riensi eteenpäin vimmoissaan potkien toveria, jonka edelle hän tahtoi päästä. Katarina vierii alas toisten jalkoihin ja kadotti tajunsa. Hän houraili, että hän oli yksi entisajan pieniä lykkääjiä, ja että hänen edeltäjänsä korista vierinyt hiili oli sattunut häneen, josta hän nyt lentää alas kuin varpunen, johon on heitetty kivi. Oli jällellä enää viisi porrasta. Oli kiivetty jo koko tunti.

Katarina ei päässyt koskaan selville, miten hän oli päässyt päivänvaloon. Hän oli päässyt ylös toisten olkapäillä, ihmisten tiheä muuri ei ollut antanut hänen kaatua. Hän tapasi itsensä äkkiä kirkkaassa auringon paisteessa, keskellä kuohuvaa joukkoa, joka otti hänet vastaan vihellellä.

III.

Aikaisin aamulla, jo ennen päivänkoittoa, oli kylissä kuohunut, joka levoton mieliala levisi myöhemmin yli koko tasangon. Mutta ei oltu onnistuttu lähtemään määrätyllä hetkellä, sillä kulki huhuja, että rakuunoja ja santarmeja oli liikkeellä. Kerrottiin, että he olivat yöllä tulleet Douai'sta ja arveltiin, että Rasseneur oli pettänyt toverit ja varoittanut Hennebeau'ta.

Puoli kahdeksan kulki toinen huhu, joka rauhoitti enimmänsä kärsimättömiä. Levottomat huhut osottautuivat turhiksi, sillä sotamiehet tekivät tavallisen sotilaallisen marssinsa, minkä kenraali oli järjestänyt usein aina lakon alusta Lillen prefektin toivomuksen mukaan.

Lakkolaiset vihasivat tuota virkamiestä, jota he syyttivät pettäneen lupauksensa välittää ja sen sijaan marssittavan joka viikko sotamiesjoukkoja Montsou'hun pitääkseen lakkolaisia kurissa. Niin pian kuin rakuunat ja santarmit olivat kulkeneet ohi Marchienneen, alkoivat kivihiilenkaivajat pilkata tuota tyhmää prefektiä ja hänen sotamiehiiän, jotka kääntyivät selin niin pian kuin oli vakava asia kysymyksessä. Kello yhdeksään istuskelivat he rauhallisesti talojensa portailta katsoen poistuvien santarmien perään.

Montsou'n asukkaat nukkuivat rauhallisesti tilavissa ja pehmeissä vuoteissaan. Joku oli nähnyt, miten rouva Hennebeau oli ajanut tirehtöritalosta. Tirehtöri itse nähtävästi oli työssä, sillä talo näytti hiljaiselta ja autiolta.

Ei ainoatakaan kaivosta vartioitu asevoimilla, mikä oli huolimaton varomattomuus vaaran hetkenä. Viranomaiset aina tekevät tuollaisia virheitä, sillä he eivät koskaan tiedä asiain tilaa. Kun kello löi yhdeksän lähtivät kivihiilenkaivajat Vandameen päin kokoontuakseen metsään, kuten oli päätetty edellisenä iltana.

Mutta Etienne huomasi pian, ettei Jean-Bartiin saapunut läheskään kaikki kolmetuhatta, jotka edellisenä iltana olivat kokouksessa. Monet luulivat, että lähtö oli lykätty, mutta pahinta oli, että muutamat työmiehet olivat menneet edelle ja voisivat pilata koko asian ellei hän olisi mukana johtamassa.

Etienne poikkesi Suvarinin luo, mutta tämä vain kohautti olkapäitään arvelleen, että kymmenen päättäväistä nuorukaista voi tehdä enemmän kuin suuri kansanjoukko. Hän syventyi jälleen kirjaansa kieltäytyen yhtymästä heihin, sillä he voisivat taas millä hetkellä hyvänsä heltyä, vaikka ainoa järkevä asia olisi polttaa Montsou. Kun Etienne kulki eteisen läpi, näki hän Rasseneurin istuvan kamiinin edessä hyvin kalpeana vaimon seistessä hänen edessään ja moittien häntä.

Maheu oli sitä mieltä, että täytyi pysyä sanassaan. Päätös saapua kokoukseen oli pyhä. Mutta yöllä oli kaikkien innostus laimennut ja hänkin pelkäsi mahdollista onnettomuutta, mutta selitti, että heidän velvollisuutensa kutsuu heidät sinne kannattaakseen tovereita heidän taistelussaan oikean asian puolesta. Etienne toisti, että täytyy toimia vallankumouksellisesti kuitenkin uhkaamatta kenenkään henkeä. Hän kieltäytyi leipäpalasta, joka tarjottiin hänelle viinapullon kera, mutta joi kolme lasillista viinaa lämmitelläkseen ja otti mukaansa pieneen pulloon.

Alziren piti jäädä hoitamaan lapsia. Ukko Bonnemort oli edellisenä päivänä kulkenut liian paljon ja nyt hänen jalkojansa pakotti niin että hänen piti jäädä vuoteeseen.

Varovaisuuden vuoksi ei lähdetty kaikki yhdessä. Jeanlin oli jo aikoja kadonnut. Maheu meni vaimoineen suoraa tietä heittäen syrjästä katseita Montsoughun, mutta Etienne lähti ensin metsään yhtyäkseen tovereihin. Matkalla saavutti hän joukon naisia, joitten joukossa hän tunsikin Brulen ja Levaque'n. He söivät mennessään kastanjeja, joita Mouquettella oli mukanaan. He nielivät ne kuorineen täyttääkseen edes jollakin vatsansa. Metsässä ei hän löytänyt ketään, toverit olivat menneet suoraan Jean-Bart'iin. Hän kiiruhti askeleitaan ja lähestyi kaivosta, juuri kuin Levaque ja muut ympäröivät nostokonehallin. Kaikilta tahoin virtasi työmiehiä, Maheut tulivat valtamaantietä, toiset kulkivat peltojen yli hajallaan ilman aseita, ilman johtajaa aivankuin vesi olisi kohunnut uomistaan ja tulvinut peltojen yli.

Etienne huomasi Jeanlinin, joka oli kiivennyt sillan pylvääseen ja valmistautui katsomaan näytelmää. Hän oli rientänyt juoksujalkaa ja tullut ensimmäisenä paikalle. Siellä oli tuskin kolmesataa koolla. Kun Deneulin näyttäytyi portailla, jotka veivät vastaanottohuoneeseen, joutui joukko hiukan hämilleen.

— Mitä te tahdotte? kysyi hän äänekkäästi.

Saatettuaan kääsit, joista hänen tyttärensä hymyilivät hänelle, palasi hän kaivokseen. Häntä kiusasi jokin epämääräinen levottomuus. Mutta kaivoksessa oli kaikki järjestyksessä, työläiset olivat laskeutuneet kaivokseen ja hiilten nostaminen oli alkanut. Hän rauhoittui ja alkoi jutella vouden kanssa, kun hänelle ilmoitettiin lakkolaisten saapuvan. Hän asettui lajitteluvajan ikkunan luo, mutta katsoessaan tuota kasvavaa ihmisjoukkoa, joka täytti pihan, tunsikin hän voimattomuutensa. Kuinka hän voisi puolustaa kaikkia noita rakennuksia, jotka olivat suojattomia kaikilta tahoilta? Hän tuskin voisi saada kokoon parikymmentä luotettavinta työmiestään ympärilleen. Hän oli tuhottu.

— Mitä te tahdotte? toisti hän kalveten hillitystä raivosta ja koettaen miehuullisena ottaa vastaan onnettomuuden.

— Herra Deneulin, sanoi Etienne astuen esiin, me emme tahdo teille pahaa, mutta työn täytyy seisoa kaikkialla.

— Luuletteko, vastasi Deneulin, että te teette minulle palveluksen seisauttaessanne työn minun luonani? Sehän on samaa kuin jos ampuisitte minut tähän paikkaan. Minun työväkeni on kaivoksessa eikä tule sieltä, vaan täytyy teidän ensin ottaa minut hengiltäni.

Tämä jyrkkä vastaus nosti melun. Maheu pidätti väkisin Levaquen, joka tahtoi ryynnätä esiin nyrkit ojossa. Etienne jatkoi harkintoja koettaen vakuuttaa Deneulinille, että he ovat oikeutetut toimimaan väkivaltaisesti, mutta tämä väitti vastaan työnteon oikeudesta. Muutoin ei hän halunnut lainkaan ryhtyä mihinkään keskusteluun noista tyhmyyksistä. Hän tahtoi olla herra talossaan ja katui ettei ollut

asettanut portilleen neljä santarmia, jotka hajottaisivat tuon sakin.

— Myönnän, että olen itse syyppää. Teidän tapaisianne vastaan ei auta muu kuin väkivalta... Ja vielä hallitus luulee voivansa voittaa teidät myönnytyksillä. Tehän pian kukistatte sen niin pian kuin se hiukankin höllentää valtaansa.

Etienne värisi kiukusta, mutta hillitsi yhä itseään. Hän alensi äänensä lausuen.

— Pyydän teitä, että käskette väkenne ylös kaivoksesta. Minä en takaa voivatko toverini pysyä aisoissa. Te voitte ehkäistä onnettomuuden.

— En, jättäkää minut rauhaan! Kuka te olette? Te ette ole minun työmiehiäni enkä tahdo puhua kanssanne. Roistot ainoastaan maleksivat tuolla tavoin maanteitä ja ryöstävät vieraita taloja.

Joukon huudot peittivät hänen sanansa. Eniten melusivat naiset. Mutta hän seiso i yhä heidän edessään liikkumatta paikaltaan ja tunki jonkunlaista tyydytystä voidessaan siten keventää sydäntään. Jos kerran hänen perikatonsa on varma, niin miksi hän alentuisi pyytämään. Työläisten lukumäärä kasvoi jo viiteen tuhanteen ja he ahdistivat jo portaita. Vielä hetki, ja joukko olisi repinyt hänet kappaleiksi, mutta silloin nykäsi eräs vouti häntä takaa:

— Mitä te teette, isäntä? Tämä voi saattaa murhaan. Miksi hukata ihmishenkiä?

Mutta Deneulin ponnisti vastaan ja puiden nyrkkiä huudahti viimeisen uhkauksensa:

— Roistot, heittiöt! Vielä muistatte tämän, kun voima kääntyy meidän puolellemme.

Hän vietiin väkisin pois. Etummaisat jo pyrkivät portaille, joka ratisi painosta. Hurjimpina töytäsivät naiset kiihottaen miehiä. Portti, joka oli ainoastaan pistetty hakaan antoi heti myöten. He ryntäsivät lajitteluvajaan, höyryosaston luo, koneitten luo. Viidessä minuutissa olivat kaikki kaivosrakennukset lakkolaisten hallussa. He kiitivät osastosta toiseen, huitoivat käsillään ja huusivat iloisina voitostaan työnantajan yli.

Maheu oli pelästyksissään rynnännyt etumaisten joukossa ja huusi Etiennelle:

— Entä sitten? Me emme ole syynä siihen. Ja hän on itsepäinen kuin hullu.

— He voivat tappaa hänet!

Etienne ajatteli samaa. Mutta huomattuaan, että Deneulin oli sulkeutunut voutien huoneeseen vastasi ohimennen.

Itse asiassa hän ei ollut vähemmän levoton kuin Maheu, mutta taisi vielä hillitä itseään. Sitä paitsi kärsi hänen ylpeytensä, koska joukko ei enää totellut häntä johtajana, vaan vimmoissaan ei ollenkaan välittänyt kansan tahdon kylmäverisestä toteuttamisesta, kuten hän oli ajatellut. Turhaan hän vetosi järkevyyteen, kielsi tuhotöitä, joista viholliset saisivat asean heitä vastaan.

— Höyrypannujen luo! huusi la Brule. — Sammuttakaa tulet!

Levaque oli saanut käsiinsä sahan ja huitoen sillä ilmassa kuin tikarilla, huusi:

— Sahatkaaamme rautaköydet poikki!

Pian yhtyi joukko tähän huutoon. Ainoastaan Maheu ja Etienne olivat vastaan, mutta heidän vastalauseensa hukkuivat yleiseen meluun. Vihdoin Etienne huusi toivottomana:

— Toverit! Mutta siellähän on ihmisiä kaivoksessa!

Mutta siitä melu vain yltyi ja kaikkialta kaikui huuto:

— Sitä pahempi heille!... Heidän ei olisi pitänyt mennä alas!... Se on oikein petteureille!... Niin, niin, jääkööt sinne! Ja onhan heillä portaat!

Kun ajatus portaista teki joukon vielä omavaltaisemmaksi, ei Etiennen auttanut muu kuin taipua. Peläten vielä suurempaa onnettomuutta riensi hän koneen luo saadakseen edes häkin ylös, jotteivät köydet putoisi ja murskaisi niitä painollaan. Koneenkäyttäjät ynnä päivystävät työläiset olivat pötkineet tiehensä. Etienne itse ryhtyi toimeen Levaquen ja toisten kiippiessä ylös, missä köydet olivat kiinnitetyt. Tuskin oli häkit ehditty kiinnittää paikkaan, kun alkoi kuulua sahan vihlova vikinä terästä sahatessa. Kaikki seisoivat hiljaa kuunnellen levottomina. Maheu, joka seiso i eturivissä, tunki hurjaa iloa ikäänkuin sahan hampaat vapauttaisivat heidät kärsimyksistä hävittäen tien tuohon kurjuuden pesään, missä

heidän ei nyt enää tarvitse kärsiä vilua ja uupumusta.

La Brule kiiti portaita pitkin huutaen taas:

— Tulta sammuttamaan! Höyrypannujen luo!

Toiset naiset seurasivat häntä. Maheu'n vaimo riensi sinne myös estääkseen hävitystä, samoin kuin hänen miehensä koetti saada toverinsa järkiinsä. Hän pysyi tynyempänä kuin toiset. Voitiin kyllä vaatia oikeuksia tekemättä tuhoja toisille. Kun hän tuli höyrypannuosastoon olivat naiset toimessa ajaakseen molemmat lämmittäjät pois. La Brule oli varustettu lapiolla, jolla hän kaivoi uunista palavia hiiliä lattialle missä ne paloi edelleen levittäen savua ympärilleen. Kaikkiaan oli kymmenen uunia viidelle höyrykattilalle. Toiset naiset auttoivat häntä. Hiestyneinä, repaleisina liekkien veripunasessa valossa häärivät he innokkaina tuossa helvetin keittiössä. Palavien hiilien kasa kasvoi kuumottaen vajan kattoa.

— Riittää! — huusi Maheun vaimo. — Katto voi syttyä!

— Sitä parempi! — vastasi eukko la Brule. Silloin ainakin siinä suhteessa tulee valmista... Helkkarissa! Olenhan vannonut, että kostaisin heille mieheni kuoleman!

Äkkiä kaikui jostain ylhäältä Jeanlinin kimakka ääni:

— Seis! Minä sammutan! Minä päästän höyryt!

Jeanlin oli rynnännyt tänne ensimmäisenä haltioissaan kaikista huudoista ja temmellyksistä koettaen keksiä, minkä kepposen hän itse tekisi. Silloin pälkähti hänen päähänsä avata hanat ja päästää höyry ulos. Kuin pyssynlaukaus pamahti höyry päästessään ilmaan ja kattilat tyhjenivät silmänräpäyksessä sellaisella vyöryvällä jyrinällä, että korvat oli haljeta. Höyrypilvet täyttivät kaikki niin ettei nähnyt hiiliä eikä naisia. Ylhäällä käytävässä seisoivat poika suu auki ihastuksesta.

Tätä kesti noin neljäs osa tuntia. Hiiliin oli sitä paitsi kaadettu muutamia sankoja vettä niin ettei enää ollut tulipalon vaaraa. Mutta joukon raivo ei ottanut tyyntyäkseen, vaan kiihottui se vielä enemmän. Miehiä liikkui raskaat moukarit käsissä ja naisetkin hankkivat itselleen rautakankia. Oli puhe rikkoa höyrypannuja, lyödä koneet murskaksi ja hävittää koko kaivos.

Etiennelle oli kerrottu siitä ja hän juoksi Maheun kanssa paikalle. Häntäkin huumasi hävityksen ja koston kuume. Mutta hän taisteli kuitenkin vastaan, manasi heitä tyyntymään nyt, kun köydet jo olivat sahatut poikki, tulet sammutetut, höyry päästetty ulos ja työ tehty kokonaan mahdottomaksi. Mutta ei hänen sanoistaan välitetty ja hävitystyö jatkui, kun ulkoa alkoi kuulua huutoja ja vihellystä kaivoksesta johtavien portaitten aukon luona.

— Alas petturit! kaikui sieltä. — Alas pelkuri-roistot!

Se oli osoitettu työmiehille, joita alkoi saapua alhaalta kaivoksesta. Ensimmäiset häikäistyinä päivän valosta ja hämmästyneinä melusta, jäivät liikkumattomiksi paikalleen. Sitten syöksyivät he eteenpäin päästäkseen pakoon.

— Alas petturit! Alas sanansyöjät! jyrisi joukko.

Koko lakkolaisten joukko oli rynnännyt tänne. Viisisataa Montsou'sta saapunutta työläistä asettui kahteen riviin pakottaen Vandamen petolliset työläiset kulkemaan rivien välitse. Jokainen työmies, joka likaisena ja ryysyisenä nousi maan pinnalle, vastaanotettiin vihellyksellä, huudoilla ja pilkkasanoilla. Ei paljoa puuttunut, ettei nyrkitkin tulleet käytäntöön. Pilkkahuudot olivat muuttua uhkauksiksi.

— Piru vieköön! Kuinka monta heitä onkaan siellä? huudahti Etienne.

Häntä ihmetytti, että työmiehiä yhä nousi kaivoksesta ja raivostutti ajatus, ettei kysymys ollut vain muutamista harvoista, joita nälkä ja voutien uhkaukset olivat pakottaneet työhön. Siis hänelle oli valehdeltu siellä metsässä? Melkein kaikki Jean-Bartin työmiehet olivat työssä kaivoksessa. Mutta äkkiä huudahti hän ja ryntäsi esiin, kun sai nähdä Chavalin kynnyksellä.

— Tällaiseen kokoukseenko sinä kutsuit meidät tänne, senkin paholainen?

Huudot yltyivät ja kirouksia satoi Chavaliin. Joukko ympäröi tiheällä muurilla hänet valmiina hyökkäämään petturiin. Hänhän oli edellisenä iltana vannonut olevansa heidän kanssaan ja nyt tavattiin hän kaivoksessa toisten kanssa! Tekikö hän heistä pilaa?

— Lyökää hänet! Kaivokseen! Kaivokseen!

Chaval oli pelosta kalman kalpea koettaen sanoa jotain puolustukseksi. Mutta yleisen raivon valtaamana ei Etienne antanut hänelle suunvuoroa.

— Vai niin, sinä olet tahtonut olla kaivoksessa, niin pysy sitten siellä? Mars, mene sinne, konna!

Hänen sanansa hukkuivat uuteen vihan purkaukseen. Nyt oli Katarina vuorostaan tullut näkyviin, häikäistynä auringon valosta ja kauhistuneena tuosta meluavasta joukosta. Hän tuskin pysyi pystyssä väsymyksestä sadan kahden portaan nousemisen jälkeen, kun hänen äitinsä huomasi hänet ja syöksyi häntä kohtaan nyrkit ojossa.

— Äh, sinäkin kelvoton! Sinun äitisi on kuolla nälkään ja sinä sillä välin petät hänet sinun rakastajasi tähden!

Maheu tarttui hänen käsivarteensa estäen häntä lyömästä. Mutta itse tarttui hän tyttärensä olkapäihin, ja alkoi pudistaa häntä sadatellen ja haukkuen häntä. Sekä Maheu että hänen vaimonsa olivat aivan kadottaneet mielenmalttinsa ja huusivat pahemmin kuin toiset.

Nähdessään Katarinan, tuli Etienne vallan vimmoihinsa ja huusi:

— Toisiin kaivoksiin! Pian... Ja sinä myös, koira.

Chaval oli tuskin ehtinyt siepata puukenkänsä ja heittää takin hartioilleen. Häntä vedettiin ja työnnettiin joka haaralta. Katarina otti myöskin nopeasti kenkensä ja heitti takin yllensä rientäen rakastettunsa jälestä, sillä hän pelkäsi että hänet tapetaan.

Parissa minuutissa tuli Jean-Bart aivan tyhjäksi. Jeanlin oli jostain hankkinut itselleen paimentorven ja toittoti siihen nyt kaikin voimin ikäänkuin kooten laumaa. — La Brule, Levaquen vaimo, Mouquette ja muut vaimot kokosivat hameensa voidakseen helpommin juosta, Levaque taas heilutti kirvestä päänsä päällä. Kaikilta tahoilta saapui uusia työläisjoukkoja, niin että joukko kasvoi tuhanteen.

— Kaivokseen! Alas petturit! Kaikki pois työstä!

Jean-Bartissa oli jälleen syntynyt hiljaisuus. Ei näkynyt ainoatakaan ihmistä eikä kuulunut yhtäkään ääntä. Deneulin tuli voutien huoneesta tehden kieltävän eleen kädellään, ettei häntä seurattaisi ja tarkasti koko kaivoksen. Hän oli kalpea, mutta rauhallinen. Ensin pysähtyi hän kaivosaukon luona, nosti katseensa ja tarkasti poikki sahattuja köysiä, joitten teräksiset päät riippuivat hyödyttöminä, sahan hampaat olivat jättäneet niihin tuoreen haavan, joka kiilsi keskellä mustaa koneöljyä. Sitten nousi hän koneen luo, tuijotti liikkumattomaan vipuun, joka rennosti riippui kuin halvattu jäsen, kosketti sen kylmää metallia ja säpsähti ikäänkuin hän olisi koskenut ruumiiseen. Sitten lähti hän höyrykattilaosastoon, hitaasti sivuutti sammutettuja uuneja, joihin oli kaadettu vettä, potkasi höyrykattilaan, joka kumahti tyhjänä ja onttona.

Kaikki on lopussa, hän on joutunut täyteen vararikkoon!

Täysin tietoisena täydellisestä hävityksestään ei hän enää tuntenut vihaa lakkolaisia kohtaan. Hän käsitti, että tämä oli kaikkien syy, kaikkien on kärsittävä monivuotisten erehdysten seurauksista.

IV.

Työläisten joukko kiiti sillä välin eteenpäin valkojuurikaspeltojen yli, jotka kuurasta olivat valkosia.

Pian onnistui kuitenkin Etiennen saada joukosta ylivallan. Pysähtymättä hän jakeli käskyjä suunnaten kulkuetta. Joukon etunenässä loikki Jeanlin ja puhalsi torvestaan hurjia ääniä. Sitten kulkivat naiset jotkut varustettuina kepillä. Maheun vaimon silmät kiiluivat niin ikäänkuin hän näkisi edessään oikeuden valtakunnan. La Brule, Levaquen vaimo ja Mouquette marssivat kuin sotamiehet rynnäkköön. Jos onnettomuudeksi sattuisi tapaamaan santarmeja, niin saataisiimpa nähdä, josko he paljastaisivat aseensa naisia vastaan. Heidän jälestään kulki hajallaan miehiä, jonka joukon yli kohosivat heidän keppinsä ja rautakankensa, sekä korkeimpana kiilui auringossa Levaquen kirves.

Keskellä joukkoa kulki Etienne kääntämättä silmiään pois Chavalista, jonka hän käski kulkemaan edellensä. Hänen takanaan kulki Maheu, joka heitti synkkiä silmäyksiä Katarinaan, ainoaan naiseen miesten joukossa. Tämä tahtoi välttämättä kulkea rakastettunsa lähellä, jottei hänelle tehtäisi mitään pahaa.

Aika ajoittain raikui huuto:

— Leipää! Leipää! Leipää!

Oli jo puolen päivän aika ja kuudenviikkoisesta nälästä työpö tyhjät vatsat vaativat ravintoa. Nälän ankara tuska kiihotti vielä enemmän vihaa pettäjiä vastaan.

— Kaivoksiin! Kaikki työt seisomaan! Leipää!

Etienne, joka aamusta asti ei ollut nauttinut mitään, tunsu sietämättömiä kouristuksia vatsassa. Hän ei valittanut, mutta aika ajoittain tarttui hänen kätensä viinapulloon ja hän kulautti siitä aina vähän kerrallaan.

Kun he lähestyivät Joiselle tien luo, koetti eräs Vandamen hiilenmurtaja, joka kostonhimosta isäntäänsä oli liittynyt joukkoon, saada toverit kääntymään perässään oikealle.

— Gaston-Marie'hin! Seisauttakaamme pumpu ja täyttäkoon vesi Jean-Bartin!

Joukko oli seuraamaisillaan häntä kuulematta Etienneä, joka pyysi heitä jättämään pumpun rauhaan. Mitä varten hävittää käytäviä? Se oli vastoin hänen työmiessydäntään. Maheun mielestä oli myöskin väärin purkaa vihansa koneisiin. Mutta hiilenmurtaja yhä huusi omaansa ja joukko oli kahdenvaiheilla. Silloin Etienne huusi vielä kovemmin:

— Mirou'hun! Siellä on pettureita kaivoksessa! Mirou'hun! Mirou'hun!

Yhdellä käden liikkeellä sai hän joukon kääntymään vasemmalle ja Jeanlin, joka jälleen riensi joukon etuneeän, toivotti paimentorveen vielä kovemmin. Tällä kertaa oli Gaston-Marien kaivos pelastettu.

Mirou'hun oli neljä kilometriä, mutta joukko suoritti matkan jossakin puolessa tunnissa juosten suoraan tasangon yli.

Kun he lähestyivät kaivosta, huomasivat he erään vouden odottavan heitä lajitteluvajan sillalla. Kaikki tunsivat hyvin ukko Quandieu'n, joka oli Montsou'n vanhimpia vouteja. Hän oli seitsemänkymmenen vanha harmaapäinen ukko, joka oli ympäristöissä tunnettu ihmeteltävästä terveydestään.

— Mitä te tahdotte, mellastajat? huusi hän.

Joukko seisahtui. Tuohan ei ollut työnantaja, vaan työtoveri, jota kohti he tunsivat kunnioitusta.

— Kaivoksessa on työläisiä, — sanoi Etienne. Käske heidät ylös.

— Niin, ei enempää kuin kuusikymmentä henkeä, vastasi ukko Quandieu. — Toiset pelkäsivät teitä roistoja. Mutta olkaa varmat, ettei ainoakaan mies tule ylös kaivoksesta, tai muuten tulette tekemisiin minun kanssani.

Maheu puuttui puheeseen.

— Se on meidän oikeutemme, ukko, sanoi hän. Miten muuten voisimme tehdä lakon yleiseksi, elleimme pakottaisi tovereitamme luopumaan työstä.

Ukko mietti hetkisen. Nähtävästi ei hän ollut paljoa selvempi noista kysymyksistä kuin hiilenmurtajakaan. Vihdoin vastasi hän.

— Mahdollisesti te olette oikeassa, en tahdo sitä kieltää. Mutta minä tiedän vain tehtäväni. Minä olen tässä yksin, miesten pitää siellä alhaalla olla kello kolmeen ja he tulevatkin olemaan.

Joukko alkoi taas meluta. Häntä uhattiin nyrkeillä, naiset tungettelivat hänen ympärillään, mutta hän seisoi lujana pitäen harmaata päätään koholla ja hänen äänensä kaikui niin äänekkäästi, että se voitti joukon melun.

— Piru vieköön, te ette pääse tästä. Niin totta kun elän, kuolen mieluummin, mutta en salli koskettaa köysiä. Älkää tungetko, sillä silloin heittäydyn teidän nähden alas kaivokseen.

Joukon läpi kävi värähdys ja se vetäytyi takasin.

— Se on nauta, joka ei sitä ymmärrä. Minä olen samallinen työmiies kuin tekin. Minun käskettiin vahtia ja minä vahdin.

Pitemmälle eivät ukko Quandieu'n henkiset kyvyt ulottuneet kangistunut kuin oli velvollisuuden tuntansa itsepintaisuudessa. Toverit katsoivat häntä liikutettuina ja tunsivat jossain sisimmässään vastakaikua. He ymmärsivät tuon sotilasmaisen uskollisuuden velvollisuuksineen, tuon horjumattomuuden vaaran hetkenä. Ukko arveli, että he ovat kahden vaiheilla ja toisti:

— Minä heittäydyn kaivokseen teidän nähdenne.

Joukko alkoi liikkua kääntyen pois ja hetken perästä se jo kiiti edelleen tasankoa myöten huutaen:

— Madeleineen! Crevecoeur'iin! Työt seisomaan! Leipää! Leipää!

Mutta kesken kaikkea tapahtui välikohtaus. Väitettiin, että Chaval oli tahtonut käyttää yleistä hämminkiä hyväkseen pujahtaaksensa pois. Etienne tarttui hänen käsivarteensa ja uhkasi lyödä häneltä jalat ja kädet poikki, jos hän yrittäisi jotain petosta. Toinen taisteli vastaan puolustautuen.

— Mitä te tahdotte? Päästäkää minut. Eikö jokaisella ole vapaus tehdä, mitä tahtoo? Minä olen aivan paleltua ja minun täytyy peseytyä. Päästäkää minut.

Todellakin hiestä oli hiilitomu tarttunut hänen ihoonsa eikä nuttu paljoakaan suojellut häntä kylmää vastaan.

— Juokse ripeämmin, niin lämpiät. Ja kyllä me laitamme sinulle löylyn, että puhdistut, jahka joudumme, — puhui Etienne. — Ei olisi tarvinnut eilen kerskua ja vaatia verta.

Etienne kääntyi vihdoinkin Katarinaan, joka koetti pysyä mukana. Hänen oli hyvin vaikea nähdä tätä läheisyydessään noin kurjassa tilassa, kylmästä värisevänä vanhassa miehennutussa ja likaisissa housuissa. Hän oli varmaankin aivan uuvuksissa, mutta juoksi kuitenkin.

— Saat mennä! Kuuletko? sanoi Etienne.

Katarina ei ollut kuulevinaan, mitä hän sanoi. Vain hetkeksi kohtasi hänen soimaava katseensa Etiennen katseen. Mutta hän ei pysähtynyt. Miksi Etienne tahtoi, että hän jättäisi rakastettunsa? Tietysti Chaval ei ollut kiltti häntä kohtaan, vieläpä löi häntä toisinaan. Mutta kuitenkin oli hän ensimmäinen mies, jolle hän oli antautunut. Ja hän oli valmis puolustamaan rakastettunsa, ei tosin niin paljon rakkaudesta kuin ylpeydestä.

— Mene matkaasi! huusi Maheu hänelle.

Isän ääni pakotti hänet hetkeksi hidastuttamaan vauhtiensa. Hän vapisi ja hänen silmänsä täyttyivät kyyneleistä. Mutta voittaen pelkonsa hän saavutti heidät taas ja juoksi rakastajansa rinnalla. Hänen annettiin olla.

Joukko kulki nyt Joisellen tien poikki ja suuntasi kulkunsa Cougny'hyn. Siinä näkyi heille etäisyydessä koko joukko tehdastorvia, tiilitehtaita ja puuvajvoja, joita ympäröi likanen aita. He sivuuttivat kaksi työväen kylää, nr. 180 ja nr. 76, jolloin paimentorven äänen ja joukon huudot kuullessaan liittyi kylistä joukkoon miehiä, naisia ja lapsia. Kun he saapuivat Madeleineen, oli heitä jo runsaasti puolitoista tuhatta.

Kello oli vasta vähän yli kahden, mutta voudit, jotka edeltäpäin tiesivät lakkolaisten saapuvan, kiirehtivät työläisten nostamista kaivoksesta. Kun joukko saapui paikalle ei kaivoksessa ollut enää kuin parikymmentä henkeä ja nekin nousivat heti häkeissään. He lähtivät heti juoksemaan pakoon, jolloin joukko heitti kiviä heidän jälkeensä. Kahdelle annettiin aimo tavalla selkään ja yhdeltä revittiin hiha takista. Tämä ihmisvaino pelasti kaivoksen, ei köysiin eikä koneisiin koskettu, vaan kiiti joukko jo taas edelleen naapurikaivokseen.

Crevecoeur oli vain viidensadan metrin päässä Madeleinesta. Täälläkin työläiset olivat juuri nousemaisillaan. Naiset hyökkäsivät erään naislypsäjän kimppuun ruoskien häntä, niin että hänen housunsa menivät rikki ja sääret paljastuivat miesten nähden, jotka alkoivat sille nauraa. Kaivospojille annettiin korvalle ja hiilenmurtajat pakenivat pehmenneen jäsenen ja verta vuotavine nenineen.

Joukon kiihko yhä yltyi. Koston tarve sai kaikkien päät pyörälle. Huudot alkoivat käydä yhä uhkaavimmiksi. Niihin sekaantui kaikki viha pettäjiin ja huonosti palkattuun työhön ja nälkäisen vatsan vaatimukset. Alettiin sahata köysiä ja heitettiin kesken, piti juosta yhä eteenpäin.

Muutamit tahtoivat lähteä Saint-Thomas'een. Tämä kaivanto oli paraimmassa kurissa eikä lakko ollut yhtään koskettanut siihen. Siellä oli työssä lähes seitsemänsataa työläistä, mikä saattoi lakkolaiset aivan raivoon. Siellä heidät kyllä vastaanotettaisiin kepillä ja olisi edessä kova kamppailu, mutta saisipa nähdä kenen ottaisi. Kulki huhu, että Saint-Thomas'essa oli ne santarmit, joita aamulla oli pilkattu. Mistä se tiedettiin? Sitä ei kukaan voinut sanoa. Mutta pelko valtasi heidät kuitenkin niin, että he päättivät mennä Feutry-Cantel'iin, missä kyllä oli nelisensataa roistoa työssä, mutta heille kyllä näytettäisiin.

Tämä kaivanto, joka oli kolmen kilometrin päässä, sijaitsi rotkossa Scarpe-joen rannalla.

Oltiin jo lähellä kaivantoa, kun äkkiä jonkun ääni huusi, että siellä varmaankin on rakuunoita ja koko

joukon valtasi taasen pelko ja toistettiin suusta suuhun, että siellä on rakuunoita. Marssiminen kävi hitaammaksi. Heitä ihmetytti, etteivät he vielä olleet tavanneet sotamiehiä ja siksi he luulivat, että heitä odotti jokin kauhea.

Taasen joku tuntematon ääni kutsui joukon muualle.

— Victoire'en! Victoire'en!

Siellä siis ei olisi santarmeja eikä rakuunoita? Siitä ei tiedetty mitään ja kuitenkin kaikki rauhoittuivat. He tekivät koko käännöksen lähtien taas Joisellen tielle. Rautatie esti heidän marssiaan, mutta he rikkoivat aidan ja menivät kiskojen yli. He lähestyivät nyt Montsou'ta, tasanko kulki loivasti alas ja edessä laajeni valkojuurikaspeltoja silmän kantamattomiin, taivaanrannalla näkyi Marchiennen mustia taloja.

Tällä kertaa piti heidän suorittaa koko viisi kilometriä, mutta he olivat niin kiihottuneet, etteivät huomanneet väsymystä. Joukko yhä karttui, kun matkalla olevista kylistä yhtyi tovereita kulkueeseen. Kun he olivat menneet Magachen sillan yli ja lähestyivät Victoirea, oli heitä lähes kaksituhatta. Mutta kello oli jo kolme ja kaikki työläiset olivat jo ehtineet lähteä, niin ettei alhaalla kaivoksessa ollut enää ketään. Silloin he purkivat vihansa kirouksiin ja uhkauksiin ja alkoivat heittää tiiliskiviä maankaivaajiin, jotka saapuivat työhön. Nämä lähtivät tietysti pakoon ja tyhjä kaivanto oli lakkolaisten hallussa. Silloin he alkoivat purkaa vihansa ensimäisiin. Vuosien nälkä ja kurjuus oli kehittänyt heissä hävityksen ja murhaamisen halun.

Vajan takana huomasi Etienne muutamia työmiehiä, jotka sälyttivät hiiliä rattaille.

— Menkää heti tiehenne siitä! — huusi hän heille, — täältä ei saa viedä pois hiilen murustakaan!

Muutama kymmenkunta lakkolaista yhtyi jo hänen huutoonsa, jonka vuoksi hiilenlastaajat näkivät parhaaksi luikkia tiehensä. Hevoset päästettiin valjaista ja kepin iskusta pelästyneinä lähtivät ne juoksemaan täyttä laukkaa, toisten miesten sill'aikaa kaataessa rattaat kumoon ja rikkoessa aisat.

Levaque iski täyttä voimaa kirveellään paaluihin, jotka kannattivat siltaa, mutta luja puu ei taipunut iskuista. Silloin keksi hän vääntää kiskot katkaistakseen tien toisesta kaivoksesta toiseen. Pian koko joukko yhtyi tähän työhön.

Sillävälän la Brule vei naiset mukanaan lyhtyosastoon ja pian oli lattia peitetty lasisirpaleilla ja rikotuilla lyhdyillä.

Mutta kaikki nuo hävitykset eivät tuottaneet heille leipää. Vatsat vaativat ruokaa yhä voimakkaammin ja taas kaikui huutoja.

— Leipää! Leipää!

Victoiren luona piti eräs vouti ruokapuotia. Hän oli varmaankin pelästynyt, sillä hänen puotinsa oli suljettu. Naiset palasivat kertoen siitä miehille, jolloin nämä lopetettuaan kiskojen katkomisen hyökkäsivät sinne. Mutta puodista ei löydetty leipää, vaan ainoastaan pari lihapalaa ja säkki perunoita. Sen sijaan oli noin viisikymmentä pulloa viinaa ja ne hävisivätkin silmänräpäyksessä kuin vedenpisara hiekkaan.

Etienne, joka oli tyhjentänyt pullonsa, täytti sen nyt taas. Hän oli vähitellen tullut hiprakkaan, juopunut kuin nälkäinen, niin että hänen silmänsä verestyivät ja hampaat paljastuivat kuten sudella. Äkkiä huomasi hän, että Chaval oli käyttänyt tilaisuutta hyväkseen ja luikkinut pois. Hän kirosi ja heti lähti muutamia miehiä juoksujalkaa etsimään karkulaista, jonka he pian löysivätkin piiloutuneena Katarinan kanssa puupinon takana.

— Vai pelkääät sinä nyt, senkin roisto! huusi Etienne. — Etkö muista, että sinä vaadit metsässä koneenkäyttäjien lakkoa ja nyt sinä tahdot petkuttaa meitä! Vaan malta, sinä perhana, kun palaamme Gaston-Marie'hin, niin täytyy juuri sinun rikkoa pumppu.

Hän oli humalassa ja johti itse väkensä sen pumpun luo, jonka hän oli pelastanut vähää sitten ennen.

— Gaston-Marie'hin! Gaston-Marie'hin!

Kaikki yhtyivät huutoon ja syöksyivät matkaan. Tartuttiin Chavalin käsivarsiin ja työnnettiin väkisin eteenpäin, vaikka hän yhäti pyysi, että hänen annettaisiin peseytyä.

— Menetkö matkaasi! karjasi Maheu Katarinalle, joka myös seurasi mukana.

Mutta tällä kertaa hän ei edes hiljentänyt askeleitaan, vaan kohotti palavan katseensa isään ja jatkoi juoksuaan Chavalin perässä.

Ja taasen kiiti joukko lakeaa tasankoa! Se palasi samaa tietä, jota se oli tullut suoraa tietä myöten ja peltojen yli. Kello oli jo neljä ja aurinko alkoi laskea.

Kierrettiin Montsou ja tultiin taas Joisellen tielle. Päästäkseen oikotietä kulkivat he aivan Piolainen ohi. Gregoiret olivat juuri lähteneet notariuksen luo lähteäkseen sitten Hennebeau'n luo Cecilea hakemaan. Kartano näytti nukkuvan, lehtikuja seisoi alastomana pakkasessa, samoin kuin puutarha. Talosta ei kuulunut ainoatakaan ääntä, kaikki ikkunat olivat suljetut ja koko talosta huokui mukavuutta ja rauhaa.

Työläiset kulkivat ohi pysähtymättä heittäen synkkiä katseita muureihin. Ja taas kaikui eri haaroilta: Leipää! leipää!

Vastaukseksi alkoivat koirat haukkua. Kaksi suurta tanskalaista koiraa nousi pystyyn avaten ammottavan kitansa. Ja verhojen lomista katsoivat sisäkkö Honorine ja keittäjätär Melanien kalpeat kasvot. He lankesivat pelästyksestä polvilleen ja kun Jeanlin koiruudesta heitti kiven yhteen ikkunaan, luulivat he, että heitä jo uhkaa kuolema. Joukko hävisi näkyvistä ja huudot leivästä kuolivat etäisyyteen.

Kun he tulivat Gaston-Marie'hin oli heidän joukkonsa taas kasvanut nousten puoleen kolmatta tuhatta raivostuneita ihmisiä, jotka epätoivoissaan rikkoiivat ja hävittivät kaikki tiellään. Tunti sitten oli siitä kulkenut santarmeja, mutta eräitten talonpoikien johtamina harhaan olivat he lähteneet Saint-Thomas'een eivätkä varomattomuudessaan edes arvanneet jättää vartiostoa kaivokselle. Neljännestunnissa olivat kaikki tulet sammutetut, höyry kattiloista päästetty ulos, kaivokseen kuuluvat rakennukset vahingoitettu, mutta suurinta mielenkiintoa herätti pumppu. Ei ollut kyllin, että se pysäytti sen, vaan hyökkäsi joukko siihen vimmoissaan ikäänkuin se olisi elävä olento.

— Lyö! Lyö! huusi Etienne työntäen vasaran Chavalin käteen. — Sinä ensimmäisenä, olethan vannonut toisten kanssa!

Chaval peräytyi vavisten. Joukko tuuppi takaa odottamatta, ja toiset alkoivat lyödä ja hakata pumppua millä sattui, tiilikivillä, rautakangilla ja mikä ikinä sattui heidän käsiinsä. Naulat lensivät paikoiltaan, vaski- ja läkkilevyt irtaantuivat ja vihdoin kovasta tangon iskusta halkesi malminen vesisäiliö ja vesi pumpahti siitä sellaisella korinalla, joka muistutti kuolevan korahduksia.

Nyt ei ollut enää mitään hävitettävänä ja joukko ympäröi Etienneä, joka piti Chavalia.

— Kuolema petturille! Heitetään hän kaivokseen!

Onneton vapisi kalpeana pelosta ja toisti yhäti idiottimaisesti, että hänen pitäisi peseytyä.

— No jos niin tahdot, niin tuossa on vesi! huudahti Levaquen vaimo.

Vesi, joka tihkui pumpusta, oli muodostanut lätäkön. Se oli peittynyt paksuun jääkuoreen. Jää rikottiin ja nyt työnnettiin Chaval siihen, jotta hän kastaisi päänsä veteen.

— No pese nyt naamasi! huusi la Brule. — Ellet sitä tee, niin saat nähdä... Ja nyt pitää sinun juoda siitä, niin, niin, seisoen noin kaikilla neljällä, kuten eläimet!

Hänen täytyi juoda seisten kaikilla neljällä raajalla kuten eläin. Naiset ilkkuivat, tyrkkivät ja nyppivät häntä, heittäen lokaa hänen kasvoihinsa. Raivokkaimpina Maheut häärivät hänen kimpussaan, kostaen vanhaa vihaa. Mouquettekin, joka tavallisesti oli hyvissä väleihin entisten ihailijainsa kanssa, nyt ei jäänyt toisista jällelle.

Viimein Etienne sekaantui.

— Jo riittää, — huusi hän. — Kaikkien ei tarvitse tässä hommata... Me kahden ratkaisemme kyllä asian, tahdotko?

Hänen nyrkkinsä puristuivat, silmissä paloi murhanhimo, sillä hän oli humalassa.

— Oletko valmis? Toisen meistä täytyy jäädä tähän paikkaan... Antakaa hänelle veitsi, minulla kyllä on.

Katarina katsoi häneen kauhuissaan. Hänelle muistui mieleen Etiennen tunnustus, että hänessä aina herää halu tappaa, kun hän on juovuksissa.. Silloin äkkiä syöksyi hän Etiennen kimppuun ja lyöden häntä kasvoihin huusi vimmoissaan:

— Konna! Konna! Eikö ole kyllin, mitä hänelle jo on tehty? Tahdotko vielä tappaa hänet, nyt kun hän tuskin seisoo jaloillaan!

Sitten kääntyi hän vanhempaansa ja toisten puoleen:

— Kaikki te olette pelkurimaisia konnia! Tappakaa minutkin yhdessä hänen kanssaan! Minä revin teiltä silmät päästä, jos vielä uskallatte koskea häneen. Konnat!

Hän asettui rakastettunsa eteen puolustaakseen häntä, unohtaen oman onnettoman elämänsä, unohtaen miehen lyönnit. Hän muisti vain yhtä, että hän oli antautunut tuolle miehelle ja että hänelle olisi häpeäksi, jos häntä noin pahoin pideltäisiin.

Etienne tuli kalman kalpeaksi tytön lyönneistä ja tahtoi ensi tilassa nostaa kätensä tyttöä vastaan. Mutta sitten pyyhki hän otsansa ja aivankuin tointuen sanoi ympärillä seisovien ollessa aivan hiljaa:

— Hän on oikeassa, saa riittä... Korjaa luusi heti!

Chaval lähti heti pakoon ja Katarina hölkytti hänen perästään. Joukko katsoi äänettömänä heidän peräänsä kunnes he katosivat näkyvistä tien käänteessä. Ainoastaan Maheun vaimo lausui:

— Se oli tyhmästi tehty, olisi pitänyt pidättää hänet täällä. Nyt menee hän ja keksii varmaankin jonkun konnantyön.

Joukko lähti taas liikkeelle. Eräs vastaantuleva kulkurikauppias kertoi, että rakuunat olivat matkalla Crevecoeur'iin. Silloin käännyttiin ja kajahti uusi huuto:

— Montsou'hun! Tirehtöriin luo! Leipää! Leipää!

V.

Hennebeau seurasi silmillään työhuoneensa ikkunasta ajoneuvoja, joissa hänen vaimonsa ajoi aamiaiselle Marchienneen. Hetkiseksi kiinnitti hän katseensa Negreliin, joka ratsasti ajoneuvojen rinnalla ja palasi sitten rauhallisesti työpöytänsä. Kun ei hänen vaimonsa eikä sisarenpoika tehneet taloa vilkkaaksi puheillaan, tuntui se autiolta ja kuolleelta. Siksi toivoi Hennebeau, että hän saisi häiritsemättä työskennellä koko päivän tyhjässä talossa.

Hippolyte oli saanut määräyksen olla laskematta ketään taloon, mutta yhdeksän tienoissa rohkeni hän ilmoittaa, että Dansaert oli saapunut uutisineen. Nyt vasta sai tirehtöri tietää edellisen illan kokouksesta metsässä. Dansaert kertoi niin tarkoin aina yksityisseikkoja myöten, että hän vaistomaisesti tuli ajatelleeksi hänen suhdettaan Pierronin vaimoon. Hän sai aina viikottain pari, kolme nimetöntä kirjettä, missä paljastettiin päävoudin seikkailut. Varmaankin Pierron oli kertonut kaikki vaimolleen, noista uutisista huokui makuukamarin hajua. Tirehtöri käytti tilaisuutta antaakseen Dansaertin ymmärtää, että hän tietää kaikki, mutta kehoitti häntä olemaan varuillaan välttääkseen häväistyksiä.

Dansaert hämmästyti noista moitteista juuri kun hän kertoi uutisensa ja alkoi kieltää ja pyytää anteeksi, mutta hänen petollinen nenänsä punastui samassa paljastaen hänen syyllisyytensä. Mutta ei hän kauan inttänytkään vastaan ja nauroi ilosta päästessään noin helpolla, sillä tavallisesti tirehtöri, joka itse oli moitteeton, esiintyi hyvin ankarana ja päättäväisenä, jos joku virkamiehistä salli itselleen jotain kaivoksen nuorten tyttöjen kanssa.

He jatkoivat puhettaan lakosta. Kokous metsässä oli nähtävästi vain kirkujain ja rähjäjäin temppu, jolla ei ollut mitään vakavaa merkitystä. Ainakin muutaman päivän pysyvät kylät hiljaa. Sotamiesten aamukiertokulku on varmaankin saattanut heidät pelkäämään.

Kun hra Hennebeau jälleen oli yksin, ajatteli hän lähettäisikö hän sähkösanoman prefektille. Mutta häntä pidätti pelko osottaa turhaa levottomuutta. Ilmankin hän ei voinut suoda itselleen anteeksi, että hän oli kaikille, hallinnollekin vakuuttanut, ettei lakko voi kestää kauemmin kuin kaksi viikkoa. Hänen suureksi hämmästykselleen kesti se jo melkein kaksi kuukautta. Se saattoi hänet epätoivoon, riisti häneltä luottamuksen itseensä ja hän tunsikin olevansa pakotettu keksimään jonkun taitavan keinon, voittaakseen jälleen hallinnon suosion. Hän oli juuri kysynyt neuvoa sattuvan metelin varalle.

Kello yhteentoista työskenteli hän häiriytymättä työhuoneessaan, jonka hiljaisuudessa ei kuulunut muuta ääntä, paitsi Hippolyten lattian hankaus talon toisessa päässä. Sitten sai hän toinen toisensa jälkeen kaksi sähkösanomaa. Toisessa kerrottiin Montsoun lakkolaisten vallanneen Jean-Bartin, toisessa tehtiin tarkemmin selvää siitä: poikkisahuista köysistä, uunien sammuttamisesta sekä koko

hävityksestä.

Hän ei oikein voinut käsittää tuota. Mitä lakkolaisilla oli tekemistä Deneulinilla? Miksi he eivät yhtä hyvin voineet mennä johonkin yhtiön kaivokseen? Mutta hänen puolestaan saivat he kyllä tehdä hävityksiä Vandamessa, sehän sopi hänen laskelmiinsa.

Kello kaksitoista söi hän yksin aamiaisensa. Hän istui synkkiin ajatuksiinsa vaipuneena, kun äkkiä tuli juosten eräs vouti, joka kertoi, että joukko suuntaa matkansa Mirou'hin. Hän ei ollut ehtinyt juoda kahviansa loppuun, kun heti sen jälkeen tuotiin hänelle sähkösanoma, missä sanottiin, että Madeleinea ja Crevecoeuria uhkaa sama kohtalo.

Hän tuli aivan neuvottomaksi. Postia odotti hän vasta kello kaksi. Pitikö hänen kutsua nyt heti sotajoukkoja? Vai oliko parempi odottaa kärsivällisesti hallinnon määräyksiä ryhtymättä minkään toimenpiteisiin. Hän palasi työhuoneeseensa lukeakseen kirjelmän, minkä hän edellisenä päivänä oli pyytänyt Negrelin kirjoittamaan prefektille lähetettäväksi. Mutta hän ei voinut löytää sitä. Silloin ajatteli hän, että varmaankin nuori mies oli jättänyt sen omaan huoneeseensa, missä hän usein kirjoitti myöhään yöhän. Päättämättä mitään, ainoastaan haluten löytää kirjelmän, meni hän nopeasti Negrelin huoneeseen.

Tultuaan huoneeseen, hämmästyi hän, ettei huone vielä ollut siivottu, luonnollisesti Hippolyten leväperäisyydestä. Huoneessa vallitsi suuri epäjärjestys, ylt'ympäri oli heitetty vaatteita, tuolilla riippui kosteita pyyhliniinoja, vuode oli epäjärjestyksessä, lakana riippui lattiaan. Aluksi hän ajatuksissaan tuskin huomasi kaiken tuon, meni suoraan pöydän luo, etsien hävinnyttä paperilappua. Pöydällä oli korkea kasa papereita epäjärjestyksessä, hän selaili niitä löytämättä. Mihin hittoon oli Paul voinut sen pistää.

Mutta kun Hennebeau jälleen palasi huoneen keskelle katsoen tarkoin joka huonekalua, huomasi hän äkkiä korjaamattomassa vuoteessa jotain kiiltävää, joka kiinnitti hänen huomiotaan. Hän meni lähemmäksi ja ojensi kättään. Lakanan poimuissa oli pieni kultapullo. Hän tunsu heti että se oli hänen vaimonsa eetteripullo, joka aina oli hänellä mukana. Mutta kuinka se oli voinut joutua Paulin vuoteeseen? Äkkiä kävi hän kalman kalpeaksi, hänen vaimonsa oli maannut siinä.

— Anteeksi, kuului oven takaa Hippolyten ääni, minä näin herran tulevan tänne...

Palvelija astui huoneeseen ja tuli aivan hämilleen nähdessään huoneen epäjärjestyksessä.

— Hyvä jumala! — mutisi hän. — huone ei olekaan siivottu! Mutta Rose on mennyt ulos ja jättänyt kaikki minun tehtäväksi.

Hennebeau puristi pulloa nyrkissään niin voimakkaasti, että oli rikkoa sen.

— Mitä te tahdotte?

— Herra tirehtööri, sinne tuli vielä eräs mies...

— Hyvä on. Jättäkää minut. Sanokaa hänellä, että hän odottaa.

Hänen vaimonsa oli nukkunut siinä! Hän pani oven hakaan, avasi nyrkkinsä ja katsoi pulloa, josta heijastui punertavaa valoa kädelle. Äkkiä ymmärsi hän, että tätä häpeätä on jo kestänyt monta kuukautta, tässä, hänen kattonsa alla. Hän muisti muinaista epäluuloaan, ovissa hiipimistä ja paljaitten jalkojen tassutusta käytävissä. Niin, hänen vaimonsa se kulki tänne nukkumaan!

Hän luhistui tuolille vastapäätä vuodetta ja istui kauan kääntämättä siitä pois silmiään. Melu herätti hänet. Oveen koputettiin ja koetettiin sitä avata. Hän tunsu palvelijansa äänen.

— Herra! Oi, tirehtööri on sulkenut oven...!

— Mitä nyt taas?

— Asia on hyvin kiireellinen. Työläiset hävittävät kaikki. Siellä alhaalla on kaksi miestä... Ja vielä on tullut sähkösanoma...

— Jättäkää minut rauhaan... Minä tulen!

Häntä puistatti ajatellessaan, että Hippolyte olisi voinut löytää pullon, korjatessaan vuodetta. Mutta ehkä hän tietääkin kaikki. Joka kerta korjatessaan vuodetta on hän ehkä löytänyt rouvan hiuksia tai muita unohdettuja esineitä. Ja nyt varmaankin tahallaan vartioi häntä. Häntä luonnollisesti huvittaa isäntäväen asiat.

Hennebeau ei liikkunut paikaltaan, voimatta kääntää silmiään pois vuoteesta. Hän muisteli pitkää surullista menneisyyttään: naimisiin menoaan tuon naisen kanssa ja heti syntyneitä ruumiillista ja henkistä epäsopeutta, vaimon monta rakastajaa, joista hänellä ei ollut aavistustakaan, yhtä, jota hän oli kärsinyt kymmenen vuotta, kuten kärsitään sairaan luonnotonta oikkuuta. Sitten muisti hän heidän muuttonsa Montsouhun, hullua toivoaan parantaa vaimonsa, pitkiä ikäviä kuukausia, vanhuuden lähestymistä, jolloin vaimon vihdoinkin täytyy palata hänen luokseen. Sitten saapui hänen sisarenpoikansa, tuo Paul, jonka vaimo otti vastaan äitinä, kertoen kuolleesta sydämestään, joka on ainoa haudattu tuhan alle. Ja hän idiottimaisena aviomiehenä ei aavistanut mitään, jumaloi tuota naista, omaa aviovaimoaan, jonka monet miehet olivat omistaneet, mutta hän yksin ei voinut omistaa. Hän jumaloi vaimoaan häpeällisen intohimoisesti, ollen valmiina lankeemaan polvilleen hänen eteensä ja pyytämään sitä, mitä hänellä vielä oli jäljellä toisten jälkeen. Mutta sen hän antoi tuolle pojalle!

Äkkiä soi etäällä kello, herra Hennebeau säpsähti. Hän tunsu sen, sillä siten annettiin hänen käskystään tietää postin tulosta.

— Oh, menköön hiiteen kaikki kirjeet ja sähkösanomat! purki hän äkkiä sisuaan kirouksiin.

Hänet valtasi raivonpuuska ja halu puistaa päältään kaikki nuo ruokottomuudet johonkin likaviemäriin. Tuo nainen oli pahin lutka, hän haki raaimpia sanoja ja ajatuksissaan heitti ne hänelle vasten kasvoja. Äkkiä muisti hän Paulin ja Cecilen häitä, joista hänen vaimonsa puhui levollisesti hymyillen ja hän oli pakahtua vimmastuksesta. Siis tässä ei ollut edes intohimoa, ei yhtään mustasukkaisuutta enää, vaan pelkkää aistillisuutta? Se oli nyt ainoastaan luonnoton huvitus, tottumuksellinen mieheen, vaihtelu, jolla on sama merkitys kuin jälkiruualla, johon hän oli tottunut. Kuinka syvälle hän vajosi, kenen hän sitten ottaisi uhriksensa, jos ei hänellä olisi enää taipuvaisia sisarenpoikia, jotka käytännöllisesti kyllä, käyttävät hyväkseen perheen ruokaa, vuodetta ja vaimoa?

Oveen koputettiin taas hiljaa ja Hippolyte kuiskasi avaimen reikään;

— Herra tirehtöri, posti on tullut. Ja herra Dansaert on taas tullut ja kertoo, että siellä murhataan..

— Mene hiiteen, minä tulen!

Mitä hän tekisi heidän kanssaan? Ajaisiko heidät pois heidän palattua Marchiennesta, kuin haisevat eläimet, joita hän ei voinut enää kestää kattojensa alla. Hän ottaisi kepin ja huutaisi heille, että he hakisivat toisen paikan ruokottomuuksilleen. Huoneen ilmakin oli täynnä heidän hengitystään, siksi siinä oli niin tukahuttava. Hän tunsu nyt myskin hajunkin, jota hänen vaimonsa käytti.

Hurjasta vimmastusta voimattomana heittäytyi hän vuoteelle ja alkoi iskeä nyrkeillään patjoihin, peitteeseen, repien ja rutistaen niitä, koska ne olivat heidän rikoksellisen himonsa todistajina.

Mutta äkkiä oli hän taas kuulevinaan Hippolyten askeleita. Hänet valtasi häpeän tunne, hän pysähtyi vielä huohottaen ja pyyhki otsaansa. Hän katsahti peiliin, mutta hänen kasvonsa olivat niin murtuneet, ettei hän tuntenut itseään. Voimain ponnistuksella pakotti hän itsensä rauhoittumaan ja kun hänen kasvonsa olivat jälleen tyynen näköiset, lähti hän alas.

Alhaalla seisoivat viisi lähettilästä paitsi Dansaertia. Kaikilla oli tärkeitä tietoja lakkolaisten hyökkäyksistä kaivoksiin. Päävouti kertoi seikkaperäisesti, mitä Miroussa oli tapahtunut; miten tuo kaivos säästyi ukko Quandieun miehuullisen käytöksen kautta. Hennebeau kuunteli ja pudisti päätään, mutta hän ei kuullut heitä, hänen ajatuksensa pysyivät yhäti ylhäällä huoneessa. Vihdoin laski hän heidät menemään, sanoen että ryhtyy toimenpiteisiin.

Jäätyään jälleen yksin, istui hän pöytään ja peitti kasvonsa käsillään, vaipuen ajatuksiinsa. Posti oli hänen edessään pöydällä. Vihdoin otti hän hallinnon kirjeen, jota hän oli odottanut. Aluksi hyppivät kirjaimet hänen silmissään, niin ettei hän voinut ymmärtää mitään, mutta vihdoin käsitti hän, että nuo herrat tahtoisivat yhteen törmäystä. He tosin eivät käskeneet häntä samaan meteliä aikaan, mutta antoivat ymmärtää, että levottomuudet jouduttaisivat lakon päättymistä, antaen aiheita sen kukistamiseen.

Nyt ei hän enää epäröinyt, vaan lähetti sähkösanomia joka suuntaan: Lillen prefektille. Douain varustusväen päällikölle ja Marchiennen santarmeille. Siitä tunsu hän helpotusta. Nyt hän saattoi sulkeutua ja antoi tietää, että häntä vaivasi luuvalo. Koko iltapäivän vietti hän työhuoneessaan, ottamatta ketään vastaan, lukien sähkösanomia ja kirjeitä, joita tuli satamalla eri haaroilta. Siten seurasi hän joukon vaellusta Madeleinesta Crevecoeurin, sieltä Victoireen ja sitten Gaston-Mariehin. Samassa annettiin hänen tietää sotajoukkojen liikkeistä, jotka sattuivat aina kulkemaan päinvastaiseen suuntaan kuin joukko.

Hävittäköt, tappakoot toinen toisensa! Hän laski taasen päänsä käsiensä varaan. Huoneessa alkoi hämärtää, kello oli jo viisi, kun äkkiä jokin humina sai hänet tointumaan. Hän luuli että ne kaksi

heittiötä palasi kotiin; mutta melu yltyi ja hänen astuessaan ikkunan luo kajahti häntä vastaan kauhea tuhatääninen huuto:

— Leipää! Leipää! Leipää!

Lakkolaiset ryntäsivät Montsouhun silläaikaan kun santarmit, odottaen hyökkäystä Voreux'hon, kiiruhtivat sinne.

Kahden kilometrin päässä Montsoun ensimmäisistä taloista, suuren maantien ja Vamdamen tien risteyksessä, täytyi rouva Hennebeaun ja nuorten neitien katsella joukon kulkuetta. He olivat viettäneet päivän Marchiennessä onnistuneesti, syöneet aamiaisen tirehtöörin luona ja sen jälkeen katselleet työhuoneita ja läheistä lasitehdasta. Paluumatkalla oli Cecilen päähän pälkähtänyt juoda kupillinen maitoa pienessä talonpoikaismökissä, jonka hän näki tien varrella. He astuivat alas ajoneuvoiltaan ja Negrel hevosen selästä. Talonpoikaismies hämmästytti suuresti saadessaan nähdä noin hienoa seuraa ja alkoi hääriä, selittäen että hänen ensin täytyy levittää valkoinen pöytäliina pöydälle. Mutta Lucie ja Jeanne tahtoivat nähdä miten lemmiä lypsetään ja koko sakki otti kupit käteensä ja lähti navettaan, pitäen kepposta äärettömän hupaisena.

Rouva Hennebeau hymyili äidillisesti ryypiskellen maitoa, kun äkkiä etäinen melu teki hänet levottomaksi.

— Mikä siellä on?

Navetta oli maantien varrella, mistä siihen vei portti, ollen samalla heinälatona. Nuoret tytöt kurottivat päänsä puoliavonaisesta portista ja saivat hämmästykseseen nähdä vasemmalla Vandamen tiellä liikkuvan, pimeän, kiljuvan ja räyhäävän joukon lähenevän.

— Saakeli, mutisi Negrel lähestyksen heitä, ovatko todellakin meidän suunsoittajamme menneet noin pitkälle?

— Varmaankin ne on kivihiihenkaivajat taas, lausui talonpoikaismies, — ne ovat jo pari kertaa kulkeneet tästä ohi.

Hän puhui varovaisesti tarkaten minkä vaikutuksen hänen sanansa tekisivät herrasväkeen ja kun hän huomasi naisten kasvoissa kauhun ilmeen, lisäsi hän heti:

— Sellaisia roistoja ne ovat!

Negrel näki, että oli myöhäistä istua kääseihin ja ajaa Montsouhun, Hän käski kuskin ajaa kääsit pihaan ja mikäli mahdollista piilottaa ne katoksen alle, Saman katoksen alle satoi hän hevonsa, jota eräs poikanen oli pitänyt suitsista. Kun hän palasi, olivat hänen pelästynyt tätinsä ja nuoret tytöt aikeissa seurata talonpoikaismiestä, joka kehoitti heitä piiloutumaan hänen taloonsa. Mutta Negrelin mielestä oltaisiin eniten turvassa siinä, missä oltiin, sillä ei tietystikään kenenkään mieleen johtuisi etsiä heitä heinien seasta. Valitettavasti maantielle johtava portti ei ollut tiivis, niin että voitiin nähdä kaikki, mitä tapahtui kadulla.

— No, rohkeutta vaiti! lausui hän leikillään. Me myymme henkemme kalliisti.

Tämä leikki pelästytti heidät vielä enemmän. Melu yltyi, vaikka raoista ei vielä näkynyt mitään.

Rouva Hennebeau aivan kalpeni kiukusta noille hävyttömille työläisille, jotka pilaavat hänen huvinsa, ja seisoi toisten takana heittäen sivuille levottomia katseita. Lucie ja Jeanne vaikkakin myös pelkäsivät eivät voineet voittaa uteliaisuuttaan ja pysyivät kiinni raoissa, sillä he tahtoivat nähdä kaikki.

Pauhina yhä lähestyi, maa täräsi jalkojen töminästä ja vihdoinkin joukon etunenässä kiiti Jeanlin toittottaen torveensa.

— Ottakaa esiin hajuvesipullonne, kansan henkeä tuntuu ilmassa, kuiskasi Negrel. Huolimatta tasavaltalaisista mielipiteistään pilkkasi hän mielellään naisten seurassa tuota roskaväkeä.

Mutta hänen sukkeluutensa hukkui rajujen huutojen mylvinään. Naiset tulivat näkyviin. Heitä oli lähes tuhat, tuulesta pörröisine hiuksineen, puettuina rääsyihin, joista näkyi paljas naaraitten ruumis, naaraitten, jotka olivat väsyneet tuottamaan maailmaan sikiöitä nälkäkuolemaan.

Sen jälkeen tuli miehet, kaksituhatta vimmastunutta olentoa, jotka kulkivat niin tiheänä joukkona kuin laava, ettei voinut erottaa missä päättyy toisen rääsy ja missä alkaa toisen, sillä kaikki sulii yhteen. Silmät säihkyivät, suut olivat ammollaan — he lauloivat Marseljesia, jonka sanat hävisivät soinnuttomaan mylvinään säestettyinä puukenkien töminällä jäätyneellä maapinnalla. Päitten yli kohosivat kepit ja tangot, sekä korkeimpana kirves, jonka jonkun käsi piti koholla. Tämä ainoa kirves oli

ikäänkuin joukon viiri ja sen terä kuvasti taivaan siniä vastaan kuin guillotinin veitsi.

— Miten julmia kasvoja! kuiskasi rouva Hennebeau.

— Piru vieköön, enhän tunne ainoatakaan noista! — murisi Negrel hampaittensa välistä. — Mistä tulevat kaikki nuo ryövärit?

Ja todellakin, vihanraivo, nälkä, kahden kuukauden kärsimykset ja tuo raju kiittäminen peltoja pitkin olivat antaneet petomaisen ilmeen noille muuten niin sävyisille kivihiilenkaivajien kasvoille. Aurinko oli juuri laskemaisillaan ja sen viimeiset säteet valoivat veripunasta väriä aavikolle ja ihmisjoukkoon.

— Ah, kuinka suuremmoista! kuiskasivat Lucie ja Jeanne, joitten taiteilijaluonne heräsi tuosta hirvittävästä ja samalla suuremmoisesta näystä.

Mutta he pelkäsivät kuitenkin ja menivät peremmälle rouva Hennebeaun luo. He olivat jähmettyä kauhusta ajatellessaan, että jos yksikin joukosta heittäisi katseen oveen päin ja huomaisi heidät raosta, niin syöksyisi heti koko joukko heihin ja tappaisi heidät. Negrelkin ollen tavallisesti hyvin rohkea, tunsikin kalpenevansa. Cecile makasi heinässä liikkumatta. Mutta toiset eivät voineet kääntää silmiään pois ovesta.

Se oli punasen vallankumouksen näky, joka tulevaisuudessa tempaisi heidät kaikki mukaansa jonakin verisenä iltana vuosisadan lopulla. Niin, jonakin samallaisena verisenä iltana kansa syöksyisi ulos maantielle ja porvarien veri alkaisi vuotaa, heidän päänsä pistettäisiin keihäitten päihin ja kulta heidän kirstuistaan hajotettaisiin maantielle. Naiset ulvoisivat, ja miehet avaisivat suukitansa. Niin kaikki tulisi tapahtumaan samoin kuin nyt, samallaisia räjäsyjä, samallaista puukenkien jymyä, sama kauhea, likainen ja löyhkäävä joukko ja se pyyhkäisee pois koko vanhan maailman.

Yli Marseljesin sävelten kaikui huutoja:

— Leipää! Leipää!

Lucie ja Jeanne painautuivat lähemmäksi rouva Hennebeautta ja Paul asettui heidän eteensä ikäänkuin suojellakseen heitä. Pitikö juuri tänä iltana vanhan maailman ruhjoutua? He joutuivat aivan ymmälle siitä, mitä näkivät. Joukko kulki ohi, vain muutamia jällelle jääneitä laahusti navetan ohi. Viimeisimpien joukossa kulki Mouquette, joka kurkisti ikkunoihin ja joka taholle huomatakseen herrasväkeä ja jos hän näki jonkun, mutta ei voinut sylkästä heitä suoraan kasvoihin, ilmaisi hän heille syvimmän ylenkatseensa kääntäen heille takapuolensa. Hän oli varmaankin nytkin huomannut jonkun, sillä hän teki sen äkkiä.

Vähitellen katosivat kaikki tienkäännteessä Montsouhun. Kääsit vedettiin maantielle, mutta kuski ei sanonut voivansa taata, että rouva ja neidit tulisivat onnellisesti perille, jos maantie oli vielä lakkolaisten vallassa. Pahinta oli, että Montsouhun vei ainoastaan yksi tie.

— Mutta täytyyhän meidän päästä kotiin, — puhui rouva Hennebeau tuskaantuneena äärimmäisyyteen saakka kaikesta tuosta. — Meitä odotetaan päivälliselle. Nuo inhottavat työläiset ovat taas valinneet sellaisen päivän, jolloin minulla on vieraita. Kannattaakin tehdä heille hyvää.

Lucie ja Jeanne koettivat nostaa Cecilen heinästä, mutta tämä ponnisti vastaan kirkuen ettei hän tahdo nähdä noita barbaareja. Hänestä tuntui, että he yhä vieläkin kulkivat ohi. Vihdoin istuivat he taas kaikki kääseissä. Negrel hyppäsi hevosen selkään ja ehdotti, että kuljettaisiin kapeita teitä Requillart'iin.

— Ajakaa hiljaa, sanoi hän kuskille, sillä siellä on huono tie. Jos vastaamme tulee työläisryhmiä ja estävät ajamasta maantielle, niin pysähdymme vanhan kaivoksen takana. Sitten menemme jalan pienestä puutarha portista ja te saatte jättää hevoset ja kääsit johonkin majataloon talteen.

He lähtivät. Tällä välin joukko jo täytti Montsoun katuja. Asukkaat olivat suuresti pelästyksissään, sillä pari kertaa oli nähty rakuunien ja santarmien kiertävän kaupunkia. Mitä kauheimpia huhuja ali liikkeellä, kerrottiin joistakin kiihottavista kirjoituksista, joissa uhattiin porvarien henkeä. Kukaan ei tosin ollut lukenut niitä, mutta siitä huolimatta lainattiin niistä lausemuotoja. Etenkin oltiin peloissaan notariuksen luona, sillä hän oli juuri saanut postitse nimettömän kirjeen, missä häntä varoitettiin, että hänen kellarissaan on ruutilaatikko, joka räjäytettäisiin ilmaan, jollei hän esiintyisi kansan puolella.

Tämän kirjeen johdosta pitkistyi Gregoiren kyläileminen sitä tutkiessa ja arvaillessa, että mahdollisesti joku piloillaan oli sen lähettänyt, kun tieto lakkolaisten tulosta sai talon aivan hämminkiin. Mutta Gregoiret vain hymyilivät ja kurkistivat verhojen välistä ikkunaan tahtomatta uskoa mihinkään vaaraan. Kello löi viisi ja heillä oli kyllin aikaa odottaakseen kunnes katu puhdistuisi, jolloin he voisivat mennä vastapäätä asuvan Hennebeaun luo, missä Cecile jo varmaankin odotti heitä palattuaan

kävelyltään. Mutta ei kukaan jakanut heidän huolettomuutta. Kaduilla juoksi hätäntyneitä ihmisiä, ovia ja ikkunoita paiskattiin kiinni. He huomasivat toisella puolen Maigrat'in, joka sulki puotinsa paksuilla malmitangoilla. Hän oli aivan kalpea ja vapisi niin, että hänen heikon vaimonsa täytyi kiertää raskaita lukkoja.

Joukko seisahtui tirehtörin talon eteen ja taas vyöryivät huudot:

— Leipää! Leipää! Leipää!

Hennebeau seiso ikkunan edessä, kun Hippolyte tuli huoneeseen, sulkeakseen ikkunaluukut. Hän pelkäsi, että joukko rikkoisi ruudut heittämällä kiviä. Alakerrassa oli hän jo sulkenut kaikki ikkunat, mutta onnettomuudeksi ei keittiön ikkunaa kellarikerroksessa voinut sulkea ja sieltä näkyi kiiltäviä kastrulleja, jotka seisoivat tulella.

Hennebeau tahtoi nähdä, mitä tapahtuisi ja hän lähti taas yläkertaan Paulin huoneeseen. Tämä huone oli vasemmalla puolen ja siitä näkyi koko maantie yhtiön varastorakennuksiin saakka. Nyt oli se siivottu, tuuletettu vuode korjattu tarkoin. Hänen aamuinen raivonsa ja vihansa hillitön puuska vaihtui nyt äärettömään väsymykseen. Mitä varten tehdä häväistystä? Oliko jotain muuttunut hänen elämässään? Hänen vaimonsa sai yhden rakastajan lisää. Ja hän häpesi aamuista vimmaansa. Tyhmään oli syöstä nyrkkeineen vuoteeseen. Onhan hän ennenkin kestänyt, niin kestää nytkin. Häntä valtasi katkeroittunut tunne, kaikki tuntui hänestä turhulta, tarkoituksettomalta kärsimykseltä. Hän häpesi itsensä puolesta, koska hän yhä vieläkin jumaloi tuota naista, vaikka tiesi kaikesta loasta, mikä häntä ympäröi.

Akkunan alla kaikuivat huudot vielä rajummin:

— Leipää! Leipää! Leipää!

— Houkkioita! mutisi Hennebeau hampaittensa välistä.

Hän kuuli, miten he kirosivat häntä hänen suuresta palkastaan, haukkuivat häntä ihramahaiseksi laiskuriksi, likaseksi siaksi, joka syö itsensä sairaaksi herkuista, silloin kun työläiset kuolevat nälkään. Naiset huomasivat keittiön ja silloin alkoi tuiskia kirouksia siellä paistettavan fasanin johdosta, jonka paistin haju ärsytti heidän nälkäisiä vatsojaan. Nuo porvari heittiöt lihottivat itsensä tryffeleillä ja samppanjalla silloin kuin toisten täytyi imeä suoliensa nesteitä.

— Leipää! Leipää!

Hänet alkoi vallata viha noita ihmisiä kohtaan, jotka eivät tahtoneet ymmärtää mitään. Hän olisi mielellään lahjoittanut heille suuren palkkansa, jos hän voisi olla yhtä paksunahkainen kuin he, yhtä helposti ja huolettomasti antautua himoillen. Vahinko, ettei hän voinut panna heitä istumaan pöytänsä syömään fasaania ja mennä itse kepein sydämin seikkailemaan heidän tyttäriensä kanssa tutkimatta onko heillä ollut ennen rakastajia. Hän olisi valmis luopumaan kaikesta: sivistyksestään, hyvinvoinnistaan, palkastaan, tirehtöörin vallastaan voidakseen edes päiväksi muuttua kaikkein kurjimmaksi heidän joukostaan, olla oman ruumiinsa herra ja kyllin raaka lyödäkseen vaimoan ja hakeakseen tyydytystä naapurivaimoilta tuntematta tällaista tuskaa. Ja hän toivoi voivansa kuolla nälkään, että tuntisi vatsan kouristuksia, josta päättä huimaisi. Mahdollisesti se voisi tappa hänen ikuisen tuskansa.

— Leipää! Leipää! Leipää!

Silloin raivostui hän ja ärjäsi vihasesti heille: Leipää! Eikö muuta, aasit!

Hänellä oli ruokaa yllin kyllin, mutta siitä huolimatta hän oli tupertua kärsimyksiinsä. Hänen sydäntään kouristi hänen ajatellessaan häväistyä kotiaan ja koko murtunutta elämänsä. Kuka hullu ajattelee, että kaikki on hyvin, jos on ruokaa? Nuo haaveilijat vallankumoukselliset voivat hävittää nykyisen yhteiskunnan ja luoda uuden, mutta he eivät lisää yhtään iloa sen kautta eivätkä vähennä ihmisen kärsimyksiä, vaikkakin jokaisella olisi leipänsä. Päinvastoin he vievät siihen, että koiratkin alkavat ulvoa epätoivosta, kun vaistojen tyyni tyydyttäminen lakkaa täyttämästä heidän elämänsä.

Ei, ainoa onni olisi olla olematta, tai olla puu, kanto, kivi, tai hiekkajyvä, joka ei voi vuotaa verta kulkijain jalkojen alla.

Näin ajatellessa nousi Hennebeaun silmiin katkeria kyyneleitä, jotka suurina karpaloina tippuivat alas poskille. Alkoi hämärtää, joukkoa tuskin näki, kun siniin alkoi sataa kiviä. Hennebeau ei enää ollut vihainen noille nälkäisille houkkioille, häntä vaivasi ainoastaan oman sydämensä ammottava haava ja hän toisti kyyneleet silmissä:

— Noita houkkioita! Noita houkkioita!

Mutta vatsan huudot voittivat kaikki, vyöryen myrskynä:

— Leipää! Leipää!

VI.

Katarinan korvatillikka oli saanut Etiennen järkiinsä, mutta hän jäi kuitenkin joukon johtajaksi. Käheällä äänellään huusi hän, että mentäisiin Montsouhun, vaikka samalla jokin sisäinen ääni kysyi: mitä varten tuo kaikki? Eihän hän tahtonut kaikkea tuota. Aamulla oli hän lähtenyt Jean-Bartiin toimimaan järkevästi estääkseen hävitystyötä. Ja nyt illalla johtaa hän itse joukkoa väkivallanteosta toiseen kaiken lopuksi hävittämään tirehtöriin talon.

Ja kuitenkin hänhän se oli, joka vastikään huusi: seis! Tosin hän aikoi ainoastaan pidättää heidät tässä, jotta he eivät ryntäisi hävittämään yhtiön varastohuoneita. Mutta kun kiviä alkoi lentää taloon, etsi hän jotakin laillista saalista, jonka kimppuun hän voisi johtaa väen estääkseen vielä suurempaa onnettomuutta. Kun hän seiso siinä voimattomana yksin keskellä maantietä, kuuli hän äkkiä jonkun huutavan häntä nimeltään. Häntä kutsui mies, joka seiso Tisonin kapakan ovella, minkä ikkunaluukut kaikki olivat suljetut peljästyneen emännän toimesta, vain ovi oli auki.

— Niin, minä se olen. Kuuleppa.

Se oli Rasseneur. Noin kolmisenkymmentä miestä ja naista, jotka olivat aamulla jääneet kylään No. 240 olivat saapuneet nyt tänne kuulemaan uutisia ja lakkolaisten lähestyessä ottaneet Tisonin oluttuvan haltuunsa. Sakarias vaimoineen istui yhden pöydän ääressä. Etäämpänä selin oveenpäin istui Pierronin pari. Kukaan ei juonut, istuttiin vain täällä ollakseen hyvässä turvassa.

Etienne tunsu Rasseneurin ja aikoi mennä pois, mutta tämä jatkoi:

— Etkö tahdo nähdä minua? Enkö ole varoittanut sinua, että näin tulisi käymään? Vaatikaahan nyt leipää, teille annetaan lyijyä.

Etienne kääntyi ja vastasi:

— En halua katsella pelkureita, jotka kädet ristissä katselevat, miten meidät tullaan lyömään.

— Onko aikomuksesi mennä ryöstämään taloa?

— Aikomukseni on pysyä yhdessä tovereitteni kanssa loppuun asti, vaikka joutuisimmekin perikatoon.

Epätoivoissaan palasi hän joukon luo. Maantiellä huvittelihe kolme lasta viskellen kiviä ikkunoihin, hän potkasi heitä ja huusi kovasti tovereille, ettei asiaa voi auttaa kiviä heittäen.

Nyt ei enää kukaan totellut Etienneä. Hänen sanoistaan huolimatta kiviä lenteli ilmassa kun rakeita. Hän katsoi ihmetellen noita ihmisiä, jotka olivat niin hitaita nousemaan, mutta nyt vauhtiin päästyään olivat villit kuin eläimet niin ettei mikään voima saattanut heitä pidättää. Flamingilainen veri kuohui siinä. Sen lämmittämiseen tarvittiin kuukausien vanhaa työtä, mutta sitten antautui se mitään kuulematta rivoihin hävyttömyyksiin huumaantuen niistä. Etelässä, mistä hän oli kotoisin, syttyivät joukot nopeammin, mutta saivat vähemmän aikaan.

Mutta äkkiä tuli hiljaisuus. Odottamaton hämmästys sai aikaan enemmän kuin kaikki Etiennen innokkaat kehoitukset. Maantielle ilmaantui Gregoiren herrasväki, jotka nyt olivat menossa vastapäätä olevaan tirehtöriin taloon. He näyttivät aivan rauhallisilta, nähtävästi täysin vakuutettuina siitä, että tuo on vain hyvien työläisten kepponen, työläisten, jotka ovat elättäneet heitä jo koko ajastajan, ja hämmästyksestä lakkasivat työläiset todellakin heittävästä kiviä peläten sattumasta tuohon vanhaan pariin, joka aivankuin olisi pudonnut taivaasta keskelle joukkoa. Gregoiret saivat vapaasti mennä puistoon, nousta portaita ja soittaa ovelia, jota ei kiirehditty avaamaan. Sisäkkö Rose palasi myöskin juuri sillä hetkellä. Hän nauroi raivostuneille työläisille, jotka hän kaikki tunsu, sillä hän oli Montsousta. Ja hän alkoi lyödä niin voimakkaasti ovelle, että Hippolyten vihdoinkin täytyi avata. Se olikin viime tingassa. Sillä tuskin Gregoiret olivat ehtineet mennä ovesta sisälle, kun kivisade alkoi taas. Joukko tointui hämmästyksestään ja alkoi huutaa vielä kovemmin:

— Alas kaikki porvarit! Eläköön sosialismi!

Rose nauroi vielä eteisessäkin, ikäänkuin tämä seikkailu häntä suuresti huvittaisi toistaen

pelästyneelle palvelijalle:

— He eivät ole pahoja, minä tunnen heidät.

Herra Gregoire ripusti hattunsa naulaan pitämättä kiirettä ja sitten auttaen vaimoaan riisumaan turkkia, lausui:

— Tietysti he eivät tarkoita mitään pahaa. Kun he ovat huutaneet kyllikseen, lähtevät he kyllä kotiin ja syövät illallisensa sitä suuremmalla ruokahalulla.

Samassa saapui Hennebeau ylhäältä. Hän oli nähnyt tapauksen ikkunasta ja tuli nyt ottamaan vieraat vastaan tavallisella kylmän kohteliaalla tavalla. Vain kasvojen kalpeudesta saattoi arvata vuodatetuista kyyneleistä.

— Tiedätte kai, lausui hän, — ettei meidän naisväkemme ole vielä tullut.

Ensi kerran näyttivät Gregoiret levottomuuden merkkejä. Cecile ei ole palannut! Kuinka hän nyt voi tulla, jos työläiset jatkavat hullutuksiaan?

— Onnettomuudeksi olen yksin kotona, jatkoi Hennebeau, — enkä tiedä mistä lähettäisin palvelijani hakemaan neljä sotamiestä ja kapralin, jotka ajaisivat pois tuon sakin.

— Ah, herra tirehtööri, eivät he ole lainkaan pahoja.

Tirehtöri pudisti päätään. Talon seinät jyskivät kivisateesta.

— Minä en ole heille vihanen, pikemmin annan heille anteeksi, he ovat tyhmiä luullessaan, että me sorramme heitä. Mutta minä takaan rauhan. Minulle on ilmoitettu että seudussa on santarmeja, mutta minun ei ole vielä onnistunut saamaan tänne ainoatakaan!

Hän keskeytti itsensä ja kääntyen rouva Gregoiren puoleen lausui:

— Olkaa hyvä astukaa vierashuoneeseen.

Mutta alhaalta saapui keittäjätär hyvin levottomana ja pidätti heidät vielä hetkeksi. Hän ilmoitti, ettei hän voinut vastata päivällisestä, koska leivokset eivät ole vielääkään saapuneet, vaikka hän oli ne tilannut kello neljäksi. Varmaankin leipuri oli pelästynyt joukkoa tai on leivokset häneltä riistetty.

— Hiukan kärsivällisyyttä, vastasi herra Hennebeau. — Ei ole vielä mitään kadotettu ja leipuri voi vielä tulla.

Kun hän jälleen kääntyi rouva Gregoiren puoleen avaten hänelle oven huoneeseen, huomasi hän äkkiä pimeässä nurkassa jonkun istuvan penkillä.

Maigrat nousi. Hänen pulleat kasvonsa olivat vääristyneet kauhusta ja kalpeat. Hän selitti nöyrästi, että hän oli paennut tirehtöriin luo pyytämään apua ja turvaa, jos ryövärit hyökkäisivät hänen puotiinsa.

— Te näette, että olen itsekin uhattu, enkä saa mistään apua, vastasi herra Hennebeau. — Olisi ollut viisaampaa, jos olisitte jääneet kotiinne vartioimaan tavaraanne.

— Minä olen sulkenut puodin ja sitäpaitsi jättänyt sinne vaimoni.

Hennebeau kohautti ylenkatseellisesti olkapäitään. Kannattipa jättää tuon kidutetun puolikuolleen vaimon.

— Kaikessa tapauksessa en voi tehdä mitään, sanoi tirehtööri, — saatte puolustautua niin hyvin kuin taidatte. Neuvoisin teitä palaamaan heti, sillä he huutavat leipää... kuuletteko?

Melu yltyi todellakin ja Maigrat oli kuulevinaan oman nimensä huutojen kesken. Oli mahdotonta palata nyt kotiin, hänet revittäisiin palasiksi. Mutta toiselta puolen saattoi hänet epätoivoon ajatus hävitetystä omaisuudesta.

Gregoirit menivät vierashuoneeseen ja Hennebeau koetti näennäisellä tyyneydellä täyttää isännän velvollisuudet. Mutta hän turhaan pyysi vieraitaan istumaan. Tähän tyystin suljettuun huoneeseen, jonka valaisi kaksi lamppua, tunki ulkoa kauhua ja melua. Täällä kesken pehmeitä huonekaluja kaikuivat huudot uhkaavina, säälimättöminä, vaikkakin kumeina ja tukahutettuina. Keskustellessa palattiin yhäti tuohon mylläkkään. Hennebeau ihmetteli, ettei hän ollut aavistanut tuota ja poliisi oli niin huonosti järjestetty. Hän syytti kaikesta Rasseneuria jonka vaikutuksen tuloksia kaikki tuo oli. Mutta kyllä santarmit tulevat pian, he eivät voi jättää heitä avutta.

Gregoiret taas ajattelivat ainoastaan tytärtään. He odottivat vielä neljännestunnin, jolloin herra

Hennebeau aikoi yksin lähteä ajamaan joukon pois, kun Hippolyte riensi huoneeseen, huutaen:

— Herra tirehtööri! herra tirehtööri! Siellä tulee rouva... he tappavat hänet.

Kääsit eivät voineet ajaa kapeata tietä Requillart'iin ja silloin keksi Negrel, että he menisivät jalan noin sata metriä puiston pikkuportin luo, joka johti palvelijain asuntojen puolelle. Aluksi kävi kaikki hyvin ja he pääsivätkin jo portin luo, alkaen koputtaa siihen. Mutta sitä ei avattukaan heti, ja nyt huomasivat joukon naiset heidät ja alkoivat rientää paikalle. Turhaan Negrel koetti murtaa portin, naisten joukko heidän ympärillään yhä kasvoi. Silloin päätti Negrel tehdä vielä viimeisen epätoivoisen yrityksen. Hän alkoi työntää tädin ja nuoret tytöt piirittävän joukon läpi pääkäytävää kohti. Tämä oli äärettömän vaikeaa, kaikilta tahoilta heitä tuupittiin, työnnettiin, haukuttiin, mutta he pääsivät kuitenkin eteen päin. Silmänräpäyksessä kaikki joutui sekasin ja sattui yksi niitä mielettömiä tapauksia, jotka jäävät ainaaksi selittämättömiksi. Lucie ja Jeanne pääsivät vihdoinkin portaille ja katosivat ovesta sisälle, jonka sisäkkö oli heille avannut. Rouva Hennebeaun onnistui päästä heidän jälkeensä ja perästä tuli vihdoinkin Negrel, joka vakuutettuna siitä, että oli nähnyt Cecilen menevän edellä, sulki oven. Mutta häntä ei ollut sisällä, he olivat kadottaneet hänet joukkoon, kun hän oli joutunut sellaiseen kauhuun, että kääntyi itse selin taloon päin ja meni onnettomuutta vastaan.

Heti kuului taas huutoja:

— Eläköön sosialismi! Alas kaikki porvarit!

Muutammat luulivat Cecilea rouva Hennebeau'ksi, kun hänellä oli harso silmillä. Toiset väittivät, että se oli erään tehtaan omistajan vaimo, rouva Hennebeaun ystävä, jota työläiset vihasivat. Muuten oli samantekevä kuka hän oli, pääasia oli että hänen yllään oli silkkihame, turkki ja valkonen tönnyttiä päällä, mikä kaikki herätti vihaa. Hän tuoksui hajuvedeltä, hänellä oli kello ja hieno hipiä, kuten laiskureilla, joka ei koske hiiliin.

— Malta, me tutkimme sinun pitsejäsi! — huusi la Brule.

— Kaikki tuo on varastettu meiltä! kannatti Levaquen vaimo. — He kääriytyvät turkiksiin silloin kuin me olemme paleltua kuoliaaksi... Riisukaamme hänet, niin saa hän ymmärtää.

Mouquettekin riensi paikalle.

— Niin, niin, me taputamme häntä!

Ryysyiset naiset tungeskelivat hänen ympärillään, tahtoen jokainen saada kappaleen hänen kalleuksiaan. Jo oli aika opettaa noita hävyttömiä pukeutumaan samoin kuin työläisvaimot. Mahtoiko hän ollakaan itse heitä parempi!

Cecile vapisi pelosta ollen yksin noitten rajujen naisten keskellä, hänen jalkansa notkuivat ja hän toisti rukoilevasti yhä saman lauseen:

— Hyvät naiset, minä pyydän, älkää tehkö minulle pahaa!

Äkkiä huudahti hän kiljuvasti: jonkun kylmät sormet tarttuivat hänen kurkkuunsa. Ne olivat Ukko Bonnemortin, jonka luo hänet oli työnnetty ja joka nyt hyökkäsi häneen. Nälästä huumaantuneena ja mielettömänä pitkäaikaisesta kurjuudesta, oli hän nyt äkkiä heittänyt pois kaiken tavallisen alamaisuuden tunteensa ja tietämättömänä niistä syystä, joutunut koston halun valtaan.

Hän oli elämässään pelastanut noin tusinan verran tovereitaan kuolemasta, pannen oman henkensä alttiiksi maanvieremissä ja räjähdyksissä. Jumala tietää, miksi hän nyt hyökkäsi tytön kimppuun, mahdollisesti häntä houkutteli tytön valkea kaula.

— Ei, ei! kiljuivat naiset. — Vitsaa hänelle täytyy antaa!

Niin pian kun talossa oli huomattu, ettei Cecile ollut siellä, avasi Negrel ja Hennebeau jälleen portin ja riensivät tytön avuksi.

Mutta joukko oli ympäröinyt puutarha-aidan, niin ettei ollut helppo päästä tielle. Syntyi kova ottelu, Gregoiren parin seistessä kauhuissaan portailla.

— Jätä hänet, vaari! — sehän on Piolainen neiti, huusi Maheun vaimo, tuntiessaan Cecilen, jolta eräs vaimo oli repinyt harson pois.

Etienne, jota harmitti lapsen pahoinpitely, koetti myös omasta puolestaan saada joukon jättämään tytön. Äkkiä hän keksikin keinon, millä voisi kääntää joukon huomion muualle. Hän sieppasi Levaquelta kirveen ja huusi:

— Maigratin luo, perkele! Hänellä on leipää! Me revimme alas hänen puotinsa!

Ja ottaen vauhdin antoi hän kirveestään ensimmäisen iskun puodin ovelle. Toverit riensivät hänen perästään, Maheu, Levaque ja muita. Mutta naiset olivat itsepäisiä, Bonnemortin käsistä joutui Cecile la Brulen valtaan. Mutta äkkiä näyttäytyi ratsastaja, joka kannusti hevostaan ja löi ruoskalla niitä, jotka eivät heti antaneet tietä.

— Äh, konnat, joko aijotte pahoinpidellä tyttäriämmekin!

Se oli Deneulin, joka saapui päivälliselle. Hän hypähti hevosen selästä, tarttui Cecilen vyötaisten ympäri ja toisella kädellään ohjasi taitavasti hevostaan, käyttäen sitä tienraivaajana. Joukko väistikin hevosen potkuja. Aidan luona jatkui taistelu vielä, mutta hän jatkoi matkaa sinnekin. Tämä odottamaton apu pelasti Negrelin ja Hennebeaun, jotka olivat suuressa vaarassa kirouksien ja iskujen sataessa heihin. Sillä aikaa kuin nuori mies talutti tainnoksiin menneen nuoren tytön taloon, sattui Deneuliniin, joka asettui Hennebeaun eteen suojaamaan häntä, kivi käsivarteen, joka oli mennä pois sijoiltaan.

— Vai niin! huusi hän. — Nyt rikotte luuni, samoin kuin olette rikkoneet koneenne!

Hän pauskasi nopeasti oven kiinni. Porttiin alkoi sataa kiviä.

— Nepä perkeleitä! — huusi hän. — Vielä hetkinen ja he olisivat musertaneet pääkalloni kuin minkäkin ruukun... He eivät tiedä enää itsekään, mitä tekevät, Ainoa, mikä auttaisi, olisi ampua heihin.

Vierashuoneessa Gregoiren pari itki nähdessään Cecilen tointuvan. Hän ei ollut kärsinyt mitään vahinkoa, ei edes saanut naarmua ihoonsa, vaikka hänen vaatteensa olivat revityt. Heidän levottomuutensa nousi korkeimmilleen, kun he saivat nähdä keittäjäntärensä, joka kenenkään huomaamatta oli puikahtanut sisälle. Tämä kertoi, että Piolaineen oli hyökätty sepittäen siten mielikuvituksessaan Jeanlinin heittämästä kivistä koko historian.

Rouva Hennebeau istui nojatuolissa voimatta vielääkään tointua mielenliikutuksesta. Hän hymyili vasta sitten, kun Negrelia alettiin onnitella. Cecilen vanhemmat kiittivät erikoisesti nuorta miestä. Nyt nähtävästi oli kysymys häistä ratkaistu.

Hennebeau katsoi ääneti milloin vaimoonsa, milloin rakastajaan, jonka aamulla oli aikonut tappaa, ja nuoreen tyttöön, jonka pian piti vapauttaa hänet nuoresta miehestä. Nyt hän pelkäsi vain yhtä, että hänen vaimonsa vajosi vielä alemmaksi, mahdollisesti jonkun palvelijan syliin.

— No ja te, rakkaat lapsukaiseni, kysyi Deneulin tyttäriään, — onko teidän jäsenenne paikallaan?

Lucie ja Jeanne olivat tietysti hyvin pelästyneet, mutta nyt he olivat tyytyväiset siitä, että olivat nähneet tuon kaiken ja nauroivat.

— Olipa tänään päivää! jatkoi hän. — Jos te nyt tahdotte myötäjäisiä, niin paras on, että hankitte ne itse ja mahdollisesti saatte vielä elättää minutkin.

Hän puhui leikkiä, mutta hänen äänensä vapisi. Kun hänen tyttärensä heittäytyivät hänen kaulaansa, nousi hänen silmiinsä kyöneleitä.

Hennebeau kuuli tämän tunnustuksen. Hänen kasvonsa kirkastuivat hetkeksi ajatellessa, että nyt Vandame siirtyisi Montsoulle; se olisi onnellinen sattuma, joka jälleen voisi palauttaa hänelle yhtiön suosion. Aina koetti hän unohtaa omia surujaan täyttären sotilaallisen tarkoin saamiaan määräyksiä. Tämä sotilaskuri tuotti hänelle jonkun verran tyydytystä.

Vähitellen rauhoituttiin. Vierashuoneessa, joka oli kirkkaasti valaistu ja jonka ikkunat olivat peitetty raskailla verhoilla oli jälleen kodikasta ja rauhallista. Mutta mitähän tapahtui siellä ulkona? Huudot olivat vaienneet, eikä enää heitetty kiviä seiniin. Vain kaukaa kuului jotain jyskintää, ikäänkuin siellä kaadettaisiin metsää. He tulivat uteliaiksi ja lähtivät taas eteiseen nähdäkseen ulos lasioven kautta. Naisetkin uskalsivat lähteä tirkistelläkseen uudinten raoista.

— Näettekö, tuo Rasseneur heittiö on tuolla vastapäätä kapakan kynnyksellä, lausui Hennebeau Deneulinille. — Niinhän arvasin, että tuo kaikki olisi hänen työtään.

Mutta se oli Etienne eikä Rasseneur, joka iski kirveellä Maigratin puodin oveen. Ja hän yhä kutsui tovereita luoksensa: eikö puodissa olevat tavarat kuuluneet työläisille? Eikö heillä ollut oikeus ottaa ne tuolta varkaalta, joka niin kauan oli ryöstänyt heitä ja joka yhtiön käskystä kidutti heitä nälällä?

Vähitellen jättivät he kaikki tirehtörin talon ja hyökkäsivät ryöstämään puodin. Leipähuudot alkoivat taas kaikua. Tuolta oven takaa löytäisivät he leipää!

Sillä välin oli Maigrat siirtynyt ensin tirehtörin eteisestä keittiöön. Mutta sinne ei kuulunut mitään,

jolloin hän kuvitteli mielessään mitä hirmuisimpia tuhotöitä puodissaan, ettei voinut olla lähtemättä ulos. Pihalla piilottui hän pumpun taakse, josta piilopaikastaan hän selvästi kuuli kirveen iskuja, pelottavia huutoja, joissa mainittiin hänenkin nimeään. Siis tuo ei ollut mielikuvitusta, joskaan hän ei nähnyt mitään, niin kuuli hän ja seurasi asiain kehitystä. Jokainen kirveen isku sattui suoraan hänen sydämeensä. Viiden minutin perästä varmaankin jo puoti on heidän hallussaan. Mutta ei, hän ei salli heidän ryöstää häntä puti puhtaaksi, mieluummin hän antaa henkensä.

Seistessään siinä taisi hän nähdä vaimonsa kalpeat kasvot talonsa sivuikkunassa. — Hän seiso siinä äänetönnä ja nöyränä kuunnellen iskuja. Tämän ikkunan alla oli vajan katto, joka oli niin rakennettu, että siihen voitiin päästä kiipeemällä tirehtörin puistoa ympäröivältä aidalta. Sitten kattoa myöten voisi helposti kiivetä ikkunaan pitäen kiinni vesirännistä. Häntä vaivasi nyt ajatus päästä sitä tietä kotiin ja hän katui että oli ollenkaan lähtenyt kotia. Ehkä hänen onnistuu vielä pelastaa omaisuutensa, panna huonekaluja oven eteen tai jollain muulla tavoin, kaataa heihin ylhäältä paloöljyä. Ja äkkiä kirveen iskiessä voimakkaasti teki hän päätöksen. Ahneus vei voiton pelosta. Hän vaimoineen suojelisi vaikka ruumiillaan säkit eikä antaisi palaakaan.

Tuskin oli hän ehtinyt päästä katolle, kun alkoi kuulua huutoja:

— Katsokaa! katsokaa! Kissa on katolla! pst! Ottakaa kiinni!

Joukko oli huomannut hänet katolla. Kuumeisessa innossaan oli hän lihavuudestaan huolimatta kevyesti kiivennyt aidalle ja nyt ryömi hän mahallaan katolla ikkunaa kohti. Mutta katto oli melkein jyrkkä, suuri vatsa oli tiellä ja kynnet repeytyivät, Hänen olisi varmasti onnistunut päästä perille, ellei hän vapisisi pelosta, että he rupeavat heittämään häneen kiviä, sillä joukko, jota hän ei nähnyt, huusi:

— Ottakaa kissa kiinni! — Ottakaa kiinni!

Äkkiä päästivät molemmat kädet irti otteensa ja hän vieräi kuin pallo, kolautti katon räystääseen ja putosi suoraan välimuurin yli niin onnettomasti, että hän kaatui suoraan maantielle, missä hän iski kallonsa rajapyykkiin. Aivot vierivät ulos hiekkaan. Hän oli kuollut.

Ensi hetkessä valtasi kaikki hämmästys. Etienne pysähtyi pudottaen kirveen kädestään. Maheu, Levaque ja muut unohtivat puodin ja katsoivat muuriin päin, missä virtasi kapea punainen juova.

Mutta hetken perästä huudot uudistuivat. Ensimmäisinä syöksyivät naiset esiin huumaantuneina veren näystä.

— Siis on oikeus olemassa! Sinä, sika, nyt olet pakahtunut!

He ympäröivät hänen vielä lämpimän ruumiin alkaen tehdä pilkkaa hänestä ja nauraen kutsuivat hänen murskaantunutta päätään katalaksi kuonoksi, purkaen häneen kaiken vihaansa, jota oli karttunut vuosien aikana.

— Minä olen sinulle velkaa kuusikymmentä frankia, huusi Maheun vaimo, — nyt olemme kuitit. Nytpä et enää voi kieltää luottoa. Maltahan, minä lihotan sinut!

Hän kourasi jäätynyttä multaa ja työnsi hänen ammottavaan suuhunsa.

— Se! Syö... syö sinä! Riittää jo meitä syödä.

He pilkkasivat häntä kaikin tavoin. Kuollut makasi selällään ja katsoi jähmettynein silmin taivaaseen. Mutta, jonka Maheu oli sysännyt hänen suuhunsa, oli hänen leipänsä, jota hän ei ollut tahtonut antaa nälkäisille. Hänen ahneutensa ei ollut tehnyt häntä onnelliseksi.

Naiset häärivät kuin naarassudet hänen ympärillään etsien sellaista kostoja, joka voisi tyydyttää heidän vihaansa.

Silloin la Brule huusi äkkiä:

— Kuohitaan hän kuin koiraseläin!

— Niin, niin, hän on tehnyt kyllin ruokottomuuksia.

Mouquette laski hänen housunsa alas, Levaquen vaimo koukisti hänen säärensä. La Brule alkoi silloin kuihtunein laihoihin sormin repiä hänen jäsenensä sellaisella voimalla, että hänen luunsa narskuivat ponnistuksesta. Nahka ei tahtonut irtaantua, mutta hänen onnistui sentään repäistä palanen veristä lihaa, jota hän puistatti ilmassa kohotetuin käsin ja huusi voitonriemuissaan:

— Siinä se on! Siinä se on!

Naisten kimakat äänet huusivat häväistyksiä tuolle inhottavalle voiton merkille.

— Ah, sinä heittiö! Nytpä tyttäreemme eivät enää tule raskaiksi sinusta!

— Etpä enää saa herkutella, emmekä me rupea huvittamaan sinua jokaisesta annetusta leipäpalasestasi!

— Minä olen sinulle vielä velkaa kymmenen frankia... Tahdotko kuitata sen? Minä olen valmis, jos sinäkin vielä voit...

Tästä sukkeluudesta valtasi heidät synkkä ilo. He näyttivät toinen toisilleen lihapalan, kuin petoeläimen, josta he kaikki olivat kärsineet ja jonka vihdoinkin olivat tappaneet. Nyt se oli voimaton ja täydelleen heidän vallassaan. He syljeskelivät siihen toistaen vihansekaisella ylenkatseella.

— Hän ei voi enää! Niin, ei voi! Ei häntä haudata miehenä... Mätäneee siellä, eikä kelpaa enää mihinkään...

La Brule pisti lihapalan kepin päähän ja puistaen sitä kuten viiriä ylhäällä, kiiti eteenpäin taistelevien naisten seuraamana. Veren pisaroita tippui. Kurja palanen riippui kepin päässä kuin lihapalanen lihakauppiaan tiskiltä.

Maigratin vaimo seiso i yhäti ikkunassa. Laskevan auringon viimeiset säteet lankesivat hänen kasvoihinsa, jotka näyttivät nyt hymyileviltä. Mies oli juonut ja pettänyt hänet joka askeleella. Aamusta iltaan täytyi hänen istua konttorikirjojen ääressä. Mahdollisesti hän hymyili tosiaankin, kun naiset juoksivat sivutse kantaen lihapalaa kepin päässä.

Miehet seisoivat jähmettyneinä kauhusta katsellessaan naisten hommia. He eivät voineet estää heitä heidän työssään. Tisonin kapakasta kurkisti muutamia henkilöitä, Rasseneur kalpeni inhosta. Sakarias ja Philomene kivettyivät paikalle odottamattomasta näystä, Bonnemort ja Mouque pudistivat moittivasti päitään. Ainoastaan Jeanlin ilakoi ja pukkasi milloin Lydiaa milloin Bebertia kylkeen.

Rouvat ja neidit katselivat tirehtöörin takaa.

— Mitä he kantavat? kysyi Cecile.

He eivät nähneet, miten Maigratille oli käynyt, sillä muuri oli välillä.

— He ovat varmaankin ryöstäneet makkarapuodin, kuiskasi rouva Hennebeau, — se näyttää sianlihapalalta.

Mutta samassa rouva Gregoire pukkasi häntä hiljaa polvellaan ja hän vaiken i purren huultaan. He istuivat aivan kivettyneinä ja tytöt kalpeina kauhusta.

Etienne kohotti jälleen kirveen. Mutta kaikkien mieliala oli muuttunut; maassa makaava kuollut ikäänkuin esti pääsyn puotiin. Jotkut työmiehet alkoivat poistua. He olivat aivankuin kyllääntyneet viimeisestä tapauksesta. Maheu seiso i synkkänä, kun äkkiä kuuli hän jonkun äänen kuiskaavan hänelle, että hän pakenisi. Hän kääntyi ja näki Katarinan edessään, joka oli yhä vieläkin miehen vaatteissaan hengästyksissään. Mutta hän ei tahtonut häntä kuullakaan, vaan tyrkkäsi hänet pois uhaten lyödä. Tyttö väistyi onnettomana, mutta sitten lähestyi epävarmana Etienneä.

— Pakene pian, santarmit tulevat tänne!

Etienne tahtoi myös ajaa hänet pois punastuen muistaessaan tytön korvapuustia. Mutta tyttö ei väistynyt, vaan sai hänen heittäämään pois kirveen käsistään ja veti hänet väkisin mukaansa.

— Minä sanon, että santarmit tulevat... Kuulehan. Chaval on tuonut heidät, jos tahdot sen tietää. Mutta minusta se tuntui niin katalalta, että minä juoksin tänne... Pakene, minä en tahdo, että he ottaisivat sinut.

Ja Katarina vei hänet. Samassa alkoi kuulua kumeea jyrinää etäältä, joukosta kuului huutoja: "Santarmit, santarmit!" Alkoi yleinen pako ja hämminki ja kahden minutin kuluttua oli tie aivan tyhjä aivankuin tuulen pyörre olisi lakaissut sen puhtaaksi. Vain Maigratin ruumis makasi tummana möhkäleena valkosessa maassa.

Tisonin kapakan luona seiso i Rasseneur, joka kevein mielin tervehti asetetun voiman voittoa. Montsou oli tyhjä. Mutta laskettujen verhojen takana istuivat varakkaat asukkaat hikoillen kylmää hikeä ja kiristäen hampaitaan uskaltamatta edes katsoa kadulle.

Santarmit tulivat yhä lähemmäksi raskaassa tahdissaan ja täyttivät tien mustana joukkona. Heidän jällestään ja suojeluksen alla ajoi leipuri Marchiennesta. Hän pysähtyi tirehtöörin talon edustalle ja

hypähtäen rattailta alkoi rauhallisesti nostaa rattailta koria, missä oli tilattuja leivoksia.

KUUKES OSA

I.

Oli kulunut helmikuun ensimmäinen puolisko, kylmyys ja pimeys teki sen vielä pitemmäksi, josta lakkolaisten kärsimykset vain kasvoivat. Taas alkoi maanteillä liikkua virkamiehiä: Lillen prefekti, prokuraattori ja joku kenraali. Santarmit yksin eivät näyttäneet riittävän, vaan Montsouhun lähetettiin koko rykmentti, joka oli sijoitettu Beaugnien ja Marchiennen välille. Sotamiehet vartioivat kaivoksia, koneita, tirehtörin taloa ja yhtiön varastohuoneita, näkyipä piikkejä joidenkin varakkaampienkin talojen edustalla. Ylhäällä mäellä Voreux'n luona seisoivat vahti yöstä päivää ja joka toinen tunti kaikui huudot aivankuin valloitetussa vihollismaassa.

— Ken siellä? Sanokaa tunnussana!

Työhön ei oltu ryhdytty missään, päinvastoin lakko vain laajeni: Crevecoeurissa, Miroussa ja Madeleinessa olivat työt pysähtyneet samoilla perusteilla kuin Voreux'ssa, Feutry-Cantelissa ja Victoiresissa työtä tekevien lukumäärä yhä supistui, Saint-Thomasessakin, joka tähän asti oli säästynyt lakosta, väheni työläisiä.

Asetettu voima synnytti työläisten ylpeyden ja he pysyivät itsepäisinä. Mutta tässä äänettömyydessä ja näennäisessä alistuvaisuudessa oli jotakin, joka muistutti häkissä olevan petoeläimen alistuvaisuutta, joka on valmis hyökkäämään kesyttäjensä niskaan niin pian kuin tämä kääntyy selin.

Yhtiö kärsi tästä työn kuolemasta ja alkoi jo suunnitella kutsua uutta työvoimaa Belgiasta, mutta ei vielä uskaltanut. Ja niin pysyi taistelu samalla asteella työläisten, jotka sulkeutuivat asuntoihinsa, ja sotajoukkojen välillä, jotka vartioivat kuolleita kaivoksia.

Rauha oli koitunut heti seuraavana päivänä mellakoitten jälkeen, mutta sen alla piili sellainen pelko ja kauhu että tapahtuneista hävityksistä puhuttiin mahdollisimman vähän. Toimeenpantu tutkinto totesi, että Maigrat oli kuollut kaatuessaan katolta ja ilkeästä ruumiin häväistyksestä kulki vain hämäriä huhuja. Toiselta puolen yhtiö ei tahtonut paljastaa hävityksiään samoin kuin Gregoiret välttivät kaikkia oikeudenkäyntiä, josta heidän tyttärensä maine voisi kärsiä. Kuitenkin oli tapahtunut muutamia vangitsemisia, mutta kuten tavallisesti oli pantu kiinni henkilöitä, jotka eivät olleet johtajia ja joilta siis ei voitu urkkia mitään. Erehdyksestä oli Pierron saanut kätet kahleissa kulkea Marchienneseen. Tälle nauroivat toverit kauan aikaa. Santarmit olivat niinkään vähällä viedä Rasseneurin.

Hallinto haki tyydytystä siitä, että laati listoja niistä, jotka pitäisi erottaa työstä ja lähetti työkirjoja tukuttain takaisin. Niin kävi Maheulle, Levaquelle ja ja vielä kolmellekymmenelle neljälle toverille kylästä No. 240. Mutta pääsyy lankesi Etienneen, joka oli kadonnut tuona muistorikkaana iltana eikä ollut missään löydettävissä. Chaval oli nim. antanut hänet ilmi.

Montsoun asukkaat heräsivät yöllä luullen kuulevansa hätäsoittoa ja ollen tuntevinaan ruudin hajua. Mikä lopullisestikin sai heidän päänsä pyörälle, oli uuden papin Ranvierin saarna, laihan ja tulisen abotin, joka oli tullut Joiren tilalle. Hän väitti, että porvaristo oli syynä kaikkeen, sillä se oli riistänyt kirkolta sen muinoisen vapauden ja väärinkäyttäneen sitä oli muuttanut tämän maan kärsimysten ja vääryyden tyyssijaksi. Sen uskottomuuden tähden, sen haluttomuuden tähden palata ensimmäisten kristittyjen veljelliseen rakkauteen kasvaa kansan tyytymättömyys, joka voi puhjeta suurena onnettomuutena. Vieläpä hän uskalsi mennä niin pitkälle, että uhkasi rikkaita, että jumala asettuu köyhien puolelle, jolleivät he tahtoisi kuulla jumalan ääntä. Hän ottaa uskomattomilta heidän rikkautensa ja jakaa ne osattomille kunniakseen. Jumalaa pelkääväiset eukot vapisivat, mutta notarius ilmoitti, että nuo saarnat olivat pahinta sosialismia, ja milloin tahansa voitaisiin odottaa, että pappi

ottaisi ristin käteensä ja menisi joukon etunenässä hävittämään v. 1789 porvarillista yhteiskuntaa.

Kun Hennebeauta varoitettiin tästä, kohautti hän olkapäitään sanoen:

— Jos hän aikoo liiaksi kyllästyttää meitä, niin kyllä piispa hänet korjaa.

Sillä välin kun koko tasanko oli paniikin vallassa, eleli Etienne Requillart'in syvyyksissä, Jeanlinin maanalaisissa komeroissa. Kukaan ei aavistanut, että hän oli näin lähellä.

Hän eli siellä tavallaan yltäkylläisyydessä; oli löytänyt viinaa, paistetun kalan jätteitä ja kaikellaista muuta ruokatavaraa. Suuri heinäkasa oli mainio vuoteeksi, ilma oli aina tasainen ja lämmin, eikä tuntenut vetoa lainkaan. Puuttui ainoastaan valoa. Jeanlin, joka oli ihastuksissaan, että saa vetää santarmeja nenästä, oli hänen oikea suojelusenkelinsä. Hän hankki Etiennelle kaikki, hiusvoidettakin, mutta tähän saakka ei hänen onnistunut näpistellä kynttilää.

Jo viidentenä päivänä ei Etienne sytyttänyt tulta muulloin kuin syödessä. Hän ei voinut saada palaa niellyksi ilman valoa. Tuo ainainen musta yö kidutti häntä äärimmäisyyksiin. Vaikka hän eli täydessä turvassa, lämpimässä, sai syödä ja nukkua, painosti pimeys kuin vuori hänen mieltään.

Ja lisäksi hän söi varastettua. Kommunistisista mielipiteistään huolimatta heräsi hänessä vanhoja ennakkoluuloja, niin että hän lopuksi ei syönyt muuta kuin kuivaa leipää.

Sitä paitsi kärsi hän häpeätä ja katumusta siitä, että oli nälkäisellä vatsalla juonut viinaa, niin että oli melkein hyökätä veitsi kädessä Chavaliin. Häntä kauhistutti, ettei hän voinut ottaa ryyppyäkään ilman että hänessä heräisi peritty kiihko hyökätä ihmisiin.

Kun hän oli päässyt siihen turvallisuuteen, makasi hän aluksi kaksi päivää kuin kuollut väsyneenä kaikista tapauksista. Mutta inho ja kylläntyminen ei haihtunut, kun hän siitä heräsi. Hän tunsu väsymystä, kirpeää makua suussa ja päänsärkyä, aivankuin pitkän juomisen jälkeen.

Kului viikko. Maheut tiesivät, missä Etienne oli, mutta eivät voineet lähettää kynttilää, niin että täytyi syödäkin pimeässä. Nyt Etienne makasi päiväkaudet pitkällään heinillä. Hänen päässään kiiri epämääräisiä ajatuksia, joita hän tuskin itsekään uskoi. Hän tunsu vastenmielisyyttä kaikkia noita alhaisia, raakoja vaistoja ja tekoja kohtaan, joita oli ilmennyt mellakassa. Vaikkakin pimeys vaivasi häntä, ei hän voinut ilman vastenmielisyyttä ajatella sitä hetkeä, jolloin hänen pitäisi palata kylään. Kun hän vain ajatteli työläisten elämellistä elämää ainaisine sipulinhajuineen, alkoi häntä ylönannattaa. Hän tunsu, ettei häneltä riitä voimia odottaa voittoa tässä pakkotyössä. Halu päästä heidän johtajaksi, etäännytti hänet heistä ja lähennytti niihin porvareihin, joita hän niin vihasi.

Kerran Jeanlin toi kynttilän patkän, jonka hän oli varastanut ajurin lyhdystä ja se tuotti Etiennelle suurta mielihyvää. Kun pimeys alkoi painostaa häntä niin, että hän luuli päänsä halkeavan, sytytti hän kynttilän, mutta kun kauhun tunne oli ohi, sammutti hän sen taas. Hän säästi tuota valoa, joka oli yhtä välttämätön elämälle kuin leipä. Maatessaan siinä ajatteli hän yhä, mitä toverit mahtavat tehdä siellä ylhäällä. Hän piti suurena kunnantöyönä jättää heidät nyt. Joskin hän piileskeli, niin ainoastaan sitä varten, että voisi jäädä vapaaksi, neuvotella heidän kanssaan ja toimia yhdessä. Nyt pitkien ajattelujen jälkeen oli hän vihdoin löytänyt itselleen päämäärän. Hän päätti ruveta Pluchart'iksi, jättää työn ja toimia yksinomaan poliittisella alalla sillä henkinen työ vaatii ihmisen kaikki voimat.

Toisen viikon alussa kertoi Jeanlin, että santarit olivat lakanneet häntä etsimästä luullen hänen paenneen Belgiaan, silloin päätti hän yön tullen ryömiä esiin piilopaikastaan. Hän tahtoi nähdä, miten asianlaita oli ja oliko mahdollisuutta jatkaa vielä taistelua. Jo ennen lakon alkua oli hän epäillyt sen menestystä, mutta antanut perään asianhaaroille. Ajaksi oli kapina huumannut hänet, mutta nyt oli hän mietteissään taas palannut entiseen epäilykseensä eikä toivonut yhtiön antavan perään. Hän ei kuitenkaan myöntänyt sitä itselleen, mutta häntä kiusasi vastuunalaisuus kaikista kärsimyksistä, jotka työläisten turhaan piti kestää. Lakon päättyminen olisi myöskin hänen vaikutusvaltansa päättymistä. Mutta hän pakotti itsensä jättämään kaikki nuo alhaiset laskelmat ja saamaan takaisin entisen uskonsa, vakuuttamaan itselleen, että vastustus on vielä mahdollinen, että kapitali ennemmin häviää kuin työ tekee itsemurhan.

Tosiaankin ympärillä kaikki puhui hävityksestä. Kun hän öisin kulki varhain, oli hän kuulevinaan vararikkojen rysäyksiä tasangon toisesta päästä toiseen. Tien varrella oli suljettuja tehtaita, hyljättyjä rakennuksia, jotka seisoa mätänivät lyjiynraskaan taivaan alla. Erittäinkin olivat sokeritehtaat kärsineet. Sekä Hotonin että Fauvellen sokeritehtaat olivat ensin supistaneet työläisten lukumäärän ja sitten aivan romahtaneet. Dutillelin myllyssä oli viimeinen myllynkivi pysähtynyt toisena kuukauden lauaintaina ja Bleuzen kaapelitehdas oli romahtanut lakon johdosta.

Montsoun lakko, joka oli aiheutunut kehittyvästä teollisuuspulasta, lisäsi sitä vielä enemmän jouduttaen häviötä. Entisten paheen syiden lisäksi — tilauksien lakkauttaminen Amerikasta ja pääomien

puute jotka ylituotanto oli niellyt — tuli nyt uusi: hiilien puute niissä tehtaissa jotka vielä olivat työssä.

Pelästyneenä yleisestä teollisuuden seisauksesta yhtiö supisti hiilen saantia, antoi työläistensä kärsiä nälkää ja lopuksi tuli siihen, että joulukuun lopulla sillä ei ollut enää hiilen palastakaan varastossa Yksi häviö seurasi toista, niin että niitten vaikutukset tuntuivat kauas ympäristöön, Lillessä, Douaissa ja Valenciennessa, missä monet perheet joutuivat häviön partaalle, syystä että monet pankkimiehet lähtivät karkuun.

Usein öisillä retkillään Etienne pysähtyi tien käänteessä kuunnellen hiljaisuutta, joka oli tullut entisen teollisuuselämän tilalle. Hän hengitti syvään ja hänet valtasi hävityksen ilo. Mahdollisesti se päivä ei ollut kaukana, jolloin vanha maailma katoaa ja kaikki ihmiset tulevat yhdenvertaisiksi.

Tietysti eniten häntä huvitti yhtiön kaivokset. Hän kulki pimeydessä toisesta kaivoksesta toiseen ja iloitsi, jos löysi niissä uusia hävityksiä. Maanvieremiä tapahtui alinomaa käyden yhä uhkaavimmiksi.

Kaikki nuo onnettomuudet herättivät Etiennessä jälleen toivoa. Hän alkoi uskoa, että kolmas taistelukuukausi vihdoinkin tappaisi tuon kummituksen, joka oli piiloutunut tuntemattomaan pyhäkköön. Hän tiesi, että Montsoun levottomuudet olivat herättäneet suurta levottomuutta Pariisin lehdissä. Hallitus ja vastustuspuolueen lehtien välillä oli noussut kova väittely. Erittäinkin hyökkähti Internationaleen, jota hallitus oli alkanut pelätä. Yhtiö ei enää voinut tekeytyä tietämättömäksi, vaan lähetti kaksi tirehtööriä paikalle tutkimaan asiaa näyttäen kuitenkin olevansa aivan välinpitämätön asiasta. Tirehtörit olivat vain kolme päivää paikkakunnalla ja lähtivät pois ilmoittaen, että kaikki on niinkuin olla pitää. Mutta toiselta puolen kerrottiin Etiennelle, että nuo herrat olivat paikalla ollessaan toimineet kuumeentapaisella kiireellä, pitivät kokouksia, joista kukaan heitä ympäröivistä ei lausunut sanaakaan. Hän päätti, että he ainoastaan teeskentelivät olevansa rauhallisia ja että heidän pikainen poistumisensa oli pako, siksi hän taas varmistui voitosta, koska nuo vaaralliset herrat perääntyivät.

Mutta seuraavana yönä hän taas epäili. Yhtiöllä oli aivan liian luja peruste, niin ettei sitä voisi kaataa noin helposti. Mitä siitä, vaikka se nyt kadottaisikin miljoonia, se voi pian ne taas saada työläisten työstä. Eräänä iltana kulki hän Jean-Bartiin saakka ja täällä hän sai tietää asian oikean laidan. Eräs vahti kertoi, että Vandame aiotaan siirtää Montsoulle. Deneulineilla vallitsi huhujen mukaan kauhea puute, isä oli sairastunut ja vanhettunut rahahuolista, tyttäret taistelivat velkojia vastaan ja koettivat pelastaa edes vaateräesityt. Ei työväen kylissäkään kärsitty niin paljon kuin tässä porvaritalossa, missä juotiin vettä salaa. Jean-Bartissa ei oltu uudestaan ryhdytty työhön ja Gaston-Marien piti hankkia uusi pumppu. Sitä paitsi pikaisista korjauksista huolimatta oli alkanut vedentulva, joka oli myös aiheuttanut suuria menoja.

Deneulin oli vihdoinkin rojhennut pyytää Gregoirelta satatuhatta frankia lainaksi, mutta sai kieltävän vastauksen, joka lopullisesti mursi hänet. Gregoiret selittivät kieltonsa johtuvan yksinomaan rakkaudesta häntä kohtaan, jottei hän enää jatkaisi turhaa taistelua, ja he kehoittivat häntä myymään Vandamen. Mutta Deneulin kieltäytyi taas kiivaasti. Häntä raivostutti, että hänen täytyi suorittaa lakon kustannukset. Aluksi toivoi hän saavansa halvauksen ja kuolevansa pois. Mutta mitä tehdä? Täytyi ryhtyä neuvotteluihin. Kahtena päivänä kiisteli hän Montsousta saapuneitten hallintomiesten kanssa raivostuen siitä, miten tynesti he käyttivät hänen tilaansa hyväkseen arvostellen hänen uuteen kuntoon asetettua mainiota kaivosta aivan vähäpätöiseksi ja hän huusi jyrisevällä äänellä: ei koskaan! Sillä tirehtörit matkustivat pois Pariisiin odottaakseen hänen viimeisiä kuoleman kouristuksiaan. Etienne arvasi, että yhtiö siitä tahtoi saada itselleen korvauksen kuluistaan ja hänet valtasi taas epätoivo. Suuret kapitalit olivat voittamattomat, sillä taistelun tuoksinassa ne ammentavat uusia voimia niellen heikommat, jotka joutuvat perikatoon niiden rinnalla.

Onneksi tuli Jeanlin seuraavana päivänä tuoden iloisen uutisen. Voreux'ssa paalutus oli aivan lahota, vettä tihkui kaikista koloista, jonka vuoksi sinne oli lähetetty useita puuseppiä.

Siihen saakka oli Etienne välttänyt Voreux'n, sillä häntä häiritsi vahti, joka seisoi mäellä. Häntä ei voinut mitenkään välttää, hän hallitsi koko ympäristön kuin rykmentin lippu. Kolmen aikana taivas peittyi pilveen ja hän päätti lähteä Voreux'hon, missä toverien kerronnan mukaan paalutus oli hyvin huonossa kunnossa. Heidän mielestään sen olisi pitänyt laittaa aivan uudelleen, mutta se ottaisi kolmen kuukauden ajan, jolloin ei mikään työ olisi mahdollinen.

Kun hän palasi päivän koitteessa, näki hän taas vahdin paikallaan. Tällä kertaa hän ei voinut olla huomaamatta Etienneä. Hän kulki ajatellen noita sotamiehiä, jotka otetaan kansan keskuudesta ja asetetaan kansaa vastaan. Kuinka helposti vallankumous onnistuisikin, jos armeija menisi kansan puolelle! Ei tarvittu muuta kuin että talonpojat ja työläiset muistaisivat kasarmissa alkuperänsä. Siinä on suurin vaara nykyiselle yhteiskunnalle. Ajatellessaan sotajoukon mahdollista petosta porvarit pelosta kiristävät hampaitaan. Huhuttiin että jo nytkin on kokonaiset rykmentit tartutetut sosialismilla. Mahtoiko se olla tosi? Voittaisiko totuus porvarien patruunien avulla? Ja äkkiä tuli hänen päähänsä ajatus, että rykmentti, joka vartioi kaivoksen, voisi äkkiä mennä lakkolaisten puolelle, ampua hallinnon

ja antaisi kaivoksen työläisille.

Näin ajatellessaan huomasi hän nousevansa mäelle. Miksi ei hän voisi rupertella sotamiehen kanssa? Hän saisi ainakin tietää, mihin tämän mielipiteet kallistuvat. Välinpitämättömän näköisenä hän jatkoi kiipeemistä ollen poimivinaan maasta vanhoja risuja. Vahti seiso liikkumattomana.

— Paha ilma on, kaveri, lausui Etienne vihdoon, eikö? Varmaankin saamme lunta.

Sotamies oli pieni valkoverinen kalpeine rusottuneine kasvoineen.

— Niin kaiketikin, vastasi hän.

Hän katsoi sinisillä silmillään taivaaseen, joka oli peittynyt himmeällä, harmaalla sumulla.

— Tyhmiähän ne ovat kun asettivat teidät siihen palelemaan! — jatkoi Etienne. Aivankuin odotettaisiin kasakkain hyökkäystä!... Kylläpä täällä tuuleekin, piru vieköön!

Sotamies-rukka värisi sinellissään, mutta ei valittanut. Tosin olihan siinä pieni vahtikoppi, johon Bonnemort-vaari piiloutui huonolta säältä, mutta vahtisotamiehellä ei ollut oikeutta poistua mäen kukkulalta ja hän seiso uskollisesti pitäen jähmettynein sormin pysyään. Hän kuului kuudenkymmenen-henkiseen osastoon, joka vartioi Voreux'ta ja hänen vuoronsa seisoa vahdissa sattui usein, jonka vuoksi hänen jalkansa olivat aivan paleltua. Heidän ammattinsa vaati sen ja hän täytti tylsällä nöyryydellä kaikki, mitä häneltä vaadittiin ja vastasi yksisanaisesti Etiennen kysymyksiin kuin torkkuva lapsi.

Turhaan koetti Etienne neljänneksen ajan saada hänet juttelemaan politiikkaa. Hän vastasi niin ja ei, aivankuin ei ymmärtäisi, mistä on kysymys; jotkut hänen tovereistaan olivat puhuneet, että heidän kapteeninsa on tasavaltalainen, mutta hänestä se oli yhdentekevä, se ei kuulunut hänelle. Jos hänen käsketään ampumaan, niin tekee hän sen, jottei joutuisi rangaistavaksi. Etienne kuunteli häntä ja hänen sydämessään alkoi kiehua, hän tuns työläisen vihaa sotaväkeen, noihin veljiin, joitten sydämet muutetaan pukemalla heidät punasiin housuihin.

— Mikä on nimesi?

— Jules.

— Mistä sinä olet?

— Tuolta Plogoflsta.

Hän viittasi epämääräisesti kädellään. Se oli jossain Bretagnessa, enempää ei hän tietänyt. Mutta kuitenkin kotipaikan muisto sai hänet vähän vilkastumaan.

— Siellä on äitini ja sisareni. He varmaankin odottavat minua. Mutta en minä pääse vielä pian. Herra jumala, kuinka pitkä matka onkaan kotiini!

Hänen silmänsä kostuivat, vaikkakin hän yhä vieläkin hymyili. Autio Plogofkenttä, karu niemi, jota myrskyt pieksivät, näyttäytyi hänelle kirkkaan auringon valossa punasen kanervan peittämänä.

— Mutta sano, luuletko että minulle annetaan kuukauden loma kahden vuoden perästä, jollei minua lainkaan rangaista, kysyi hän.

Etienne alkoi myös kertoa Provençesta, jonka hän oli jättänyt aivan pienenä. Päivä vaaleni ja lumihuutaleita yhä putoeli taivaasta. Mutta äkkiä hän pelästyi huomattessaan Jeanlinin, joka alhaalla kyyraskeli pensaissa ja teki hänelle jotain merkkejä. Poika oli varmaankin suuresti hämmästynyt nähdessään Etiennen sotamiehen seurassa. Ja tosiaankin, mitä hyödytti haaveilla veljeytymisestä sotamiehen kanssa? Vielä kestää vuosia, ennenkuin se kävisi mahdolliseksi. Häntä alkoi harmittaa hänen epäonnistunut kokeilunsa, ikäänkuin hän olisi odottanut siitä suoranaista menestystä. Mutta äkkiä ymmärsi hän Jeanlinin merkit: vahdin muuttoaika lähestyi. Silloin lähti hän juoksujalkaa mäkeä alas ja suoraan turvapaikkaansa Requillart'iin. Hänen mielensä oli alakuloinen ikäänkuin hän aavistaisi tappiota.

Patrulli saapui ja taas kaikui tavallinen huuto:

— Ken siellä? Mikä tunnussana?

Sitten raskaat askeleet kääntyivät takaisin kumeasti kolisten kuin valloitetussa maassa.

Päivä alkoi, mutta kylässä ei liike vielä alkanut.

II.

Kahtena päivänä satoi lunta, kolmantena se lakkasi ja pakkaneen jäädettiin koko tasangon, joka oli nyt yhtä valkoinen kuin ennen se oli ollut musta. Kylä No. 240 oli melkein kokonaan lumen peittämä. Ei ainoakaan savupyyrre noussut savupiipuista. Talot, joissa ei poltettu tulta, seisoivat kylminä kuin kivet eikä lumi sulannut edes piipun ympäriltä. Kylä näytti joltakin kivilouhimolta keskellä valkosta tasankoa tai kuolleelta kylältä, joka on puettu valkoseen kuolinkaapuun. Ainoastaan sotapatrullit jättivät tielle likaisia hevosjälkiä.

Maheulla oli edellisenä iltana poltettu viimeiset hiilet eikä sellaisessa ilmassa ollut ajattelemistakaan koota hiiliä hiilikasasta. Alzire oli vilustunut itsepäisyytensä takia, kun hän kaikesta huolimatta oli heikoin kätösin kaivannut lunta, ja makasi nyt kuolemaisillaan. Äiti oli kääriänyt hänet vanhaan räsyiseen takkiin odottaessaan Vanderhaghenia, jota hän oli jo pari kertaa etsinyt tapaamatta. Mutta tohtorin palvelija oli luvannut, että tohtori kävisi kylässä ennen iltaa ja nyt tähysteli hän häntä ikkunasta. Ukko Bonnemort istui vastapäätä torkkuen. Ei Lenore eikä Henri, jotka olivat ulkona kerjäämässä Jeanlinin kanssa, olleet palanneet kotiin. Vain Maheu kulki edestakaisin huoneessa kuin petoeläin häkissä törmäten seiniin ja kaluihin.

Portailla kuului askeleita ja sisään törmäsi Levaquen vaimo huutaen:

— Sinäkö olet sanonut, että minä sain frankin vuokralaiseltani siitä, että hän makaisi luonani?

Maheun vaimo kohautti vain olkapäitään.

— Mitä loruja? En minä ole mitään sellaista puhunut. Kuka on väittänyt sellaista?

— Ja vielä lisäksi olet sinä sanonut, että sinä kuulet kaikki, mitä meidän luonamme tapahtuu ja että meillä on likasta sen vuoksi, että minä vain elostelen aina rakastajani kanssa...

Tuollaisia riitoja sattui joka päivä naisten juorujen tähden. Etenkin rinnakkain asuvat perheet vuoroin riitelivät vuoroin sopivat. Ei milloinkaan ennen nuo ihmiset ole olleet niin vihamielisiä toinen toisilleen. Täytyihän nälästä aiheutuvan vihan purkautua jollakin tavalla. Usein naisten riidasta syntyi tappeluja miestenkin kesken.

Heti vaimon perästä tuli Levaquekin vetäen Bouteloupe'a perässään.

— Tässä hän on. Kysykää nyt häneltä itseltään, onko hän maksanut vaimolleni frankin päästäkseen hänen vuoteeseensa.

Bouteloup hämillään kielsi sopertaen:

— No, ei, eihän toki koskaan!

Silloin Levaque pudisteli nyrkkiään Maheun kasvojen edessä.

— Kuulitko? Minä en kärsi sellaista. Sinun laistasi vaimoa täytyy lyödä, vai uskotko itse hänen puheisiinsa, hä?

— Perhana! huusi Maheu vimmastuneena tointuen alakuloisuudestaan. —
Mitä roskajuttuja nuo on? Eikö meillä ole kylliksi kurjuutta ilmankin?
Kuka sinulle on sanonut, että minun vaimoni on sellaista puhunut.

— Kukako? Pierron vaimo.

Maheun vaimo purskahti nauramaan ja kääntyi sitten naapurinvaimon puoleen:

— Pierronin vaimoko? Jos tahdot, niin minä voin kertoa, mitä hän itse on sinusta kertonut. Hän on sanonut, että sinä makaat molempien miesten kanssa yht'aikaa.

Silloin nousi sellainen meteli, ettei voinut mitään ymmärtää. Kaikki huusivat kilpaa. Levaquet huusivat Pierronin vaimon kertoneen Maheusta, että he ovat myyneet Katarinan ja itse lapsineen saaneet pahan tartunnan Etienneltä.

— Onko hän puhunut sellaisia! karjasi Maheu. Kyllä minä sitten tukin hänen suunsa, menen heti sinne.

Ja hän syöksyi kadulle. Levaquet seurasivat häntä nähdäkseen tapauksen, mutta Bouteloup, joka ei pitänyt melusta, pujahti hiljakseen kotiin. Maheun vaimo kiihotuksissaan oli myös tahtonut rientää

heidän perästään, mutta silloin kuuli hän Alziren valittavan ja jäi sairaan luo.

Pierronin talon edustalla Maheu ja Lavequet tapasivat Lydian yksinään lumessa tallustavan. Tyttönen vastasi ensin hyvin hämillään, ettei hänen isänsä ollut kotona, mutta sitten hän virnisti ilkeästi ja kertoi kaikki: äiti oli ajanut hänet ulos, koska Dansaert oli siellä eivätkä he voineet puhua häiriytymättä.

Dansaert oli jo aamusta liikkunut kylässä kahden santarmin seurassa koettaen värvätä työläisiä. Hän pelotteli heikompia, että yhtiö tuo työläisiä Belgiasta, elleivät he mene työhön seuraavana maanantaina. Kun alkoi hämärtää, lähetti hän santarmit pois, koska Pierronin vaimo oli yksin kotona ja jäi tämän luo juodakseen viinatilkan.

— Ts! hiljaa, kuiskasi Levaque pidättäen hekumallista naurua. — Katsokaamme mitä he tekevät. Puhumme sitten asiasta. Mene matkaasi, tyttö.

Lydia meni syrjään ja hän kurkisti ikkunaluukkujen reijästä sisään. Sitten luovutti hän paikan vaimolleen, mutta tämä vain vilkasi sisään ja sanoi ettei hän tahdo katsella sellaisia ruokottomuuksia. Maheu työnsi hänet syrjään ja katsoi itse vuorostaan. Siten he vuorotellen kurkistelivat sisään. Huoneessa, joka loisti siisteydestään, paloi kirkas tuli. Pöydällä seisoi leivoksia, viinipullo ja lasit. Oikeat kemut. Toisissa oloissa he varmaankin olisivat tehneet siitä pilaa mutta nyt he äityivät sellaisesta ylellisyydestä.

— Siinä tulee isä! huudahti Lydia ja juoksi tiehensä.

Pierron palasi rauhallisesti pesulaitoksesta kantaen vaatekoria olallaan. Maheu hyökkäsi heti hänen kimppuunsa.

— Kuuleppas, sinun vaimosi kuuluu sanoneen, että me olemme myyneet Katarinan ja että me olemme kalkki sairaat. Mutta sanoppas itse mitä sinulle maksaa tuo herra, joka nyt on vaimosi luona?

Pierron hämmentyi eikä tietänyt mistä oli kysymys, kun hänen vaimonsa kuultuaan melua avasi oven katsoakseen, mitä on tapahtunut. Hän oli aivan punanen kasvoistaan, vaatteet epäjärjestyksessä ja etäämpänä koetti Dansaert pysyä piilossa. Mutta lopuksi uskalsi hän pujahtaa ovesta ulos lähtien juoksemaan pois. Hän pelkäsi kovasti, että tirehtöri saisi nyt tietää jotakin hänestä. Nähdessään hänet työläiset nostivat aika melun huutaen haukkumisia ja häväistyksiä hänen jälkeensä.

— Sinä puhut aina meidän siivottomuudestamme. Mutta eipä ole ihme, että sinä pysyt siivona, kun saat lahjoja päälliköiltä.

— Ja kehtaakin sanoa, että minun vaimollani on rakastaja! yhtyi Levaque. — Vai etkö ole niin sanonut?

Mutta Pierronin vaimo oli jo ehtinyt tointua. Hän kuunteli ylenkatseellisesti kaikkia syytöksiä tietoisena siitä, että oli kaikkia heitä kauniimpi ja rikkaampi.

— Olenpa sanonut, mitä olenkin, ja antakaa minun olla, sanoi hän. — Mitä teille kuulun mitä minä teen? Kadehditte, että meillä on rahoja säästöissä. Menkää tiehenne, mieheni kyllä tietää, mitä varten herra Dansaert kävi meillä.

Siitä nousi aika melu, joka päättyi kiivaaseen tappeluun miesten kesken. Maheu ja Levaque ryntäsivät Pierronin kimppuun, niin että piti heidät eroittaa.

Pierronin nenästä vuosi verta, kun hänen anoppinsa tuli pesutuvasta. Saatuaan kuulla, miten oli asian laita, hän lausui ainoastaan:

— Tuo sika häpäisee minut.

Vähitellen kävi katu jälleen tyhjäksi ja hiljaiseksi ja kylä vaipui tavalliseen äänettömyyteen.

— Onko lääkäri käynyt? kysyi Maheu astuessaan sisään ja sulkien oven.

— Ei ole, vastasi vaimot

— Ovatko lapset palanneet?

— Eivät.

Maheu alkoi taas astua raskaasti edestakaisin huoneessa.

Talossa oli aivan tyhjä. Oli myyty kaikki, ei vain matrassien täytteet, vaan hurstatkin, lakanat,

linavaatteet, sekä kaikki, mikä suinkin kelpasi myytäväksi. Eräänä iltana oli myyty Bonnemortin nenäliinakin kahdesta sous'ta.

Ei ollut enää mitään, vain nahka, joka peitti luut, mutta sekin oli niin kulunut, ettei siitä kukaan antaisi ropokaan. — He olivat valmiit kuolemaan surren ainoastaan lasten kohtaloo.

— Siinä hän on vihdoon! lausui Maheun vaimo.

Jokin tumma varjo sivuutti ikkunan ja astui pian sen jälkeen sisään. Mutta se ei ollut tohtori Vanderhaghen, vaan uusi kirkkoherra, apotti Ranvier, joka ei näyttänyt hämmästyvän tullessaan tuohon kuolleeseen taloon ilman valoa, tulta tai leipää. Hän kulki talosta taloon koettaen käännättää työläisiä samoin kuin Dansaert santarmeineen ja hän alkoi heti kiihkeästi puhua:

— Miksi ette olleet jumalanpalveluksessa viime lauantaina, lapseni? Se ei ollut oikein tehty. Kirkko yksin voi teidät pelastaa... Luvatkaa, että tulette kirkkoon ensi sunnuntaina.

Maheu katsoi häneen, mutta ei vastannut mitään, jatkoi vain astumistaan huoneessa. Sen sijaan vastasi vaimo:

— Kirkkoonko, herra apotti! Mitä se hyödyttäisi? Mitä jumala välittää meistä. Mitä on tuo pikku tyttöni tehnyt hänelle, että hänellä täytyy olla kuume?

Pappi jatkoi puhettaan istuutumatta. Hän puhui lakosta, heidän kauheasta puutteestaan, keskinäisistä riidoista, puhuen innolla, kuten lähetyssaarnaaja, joka saarnaa pakanoille kristinuskoa. Hän sanoi, että kirkko on köyhien puolella, että se kerran antaisi oikeuden voittaa ja kutsuisi jumalan vihan rikkaitten yli. Ja se päivä oli lähellä, sillä rikkaat ovat unohtaneet jumalan, asettuen itse jumalan tilalle. Mutta jos työläiset tahtovat rikkauksien oikeudellista tasaamista, niin täytyy heidän uskoa itsensä papeille, samoin kuin Kristuksen kuollessa kaikki vähäiset ja köyhät olivat kokoontuneet apostolein ympäri. Kuinka suuri valta olisikaan paavilla, jos kaikki työläisjoukot tottelisivat häntä!

Kuunnellessaan häntä Maheun vaimo kuvitteli kuulevansa Etienneä, kun hän syysiltoina ennusti heidän kärsimystensä pian loppuvan. Mutta mustatakkiset aina herättivät hänessä epäluuloja.

— Kaikki tuo on hyvin kaunista, mitä te puhutte, herra pastori, sanoi hän. — Te ette siis ole hyvässä sovussa suurporvarien kanssa? Kaikki toiset pappimme söivät päivällistä tirehtöriin luona ja pelottivat meitä helvetillä, niin pian kuin pyysimme leipää.

Silloin hän alkoi puhua siitä väärinkäsityksestä, joka vallitsee kirkon ja kansan välillä. Peitetyin sanoin alkoi hän moittia kaupunkien pappeja, jotka elivät ylellisyydessä ja nauttivat vallastaan kaikessa sokeudessaan antaen perää porvaristolle. Vapautus tulee maalaispapeilta, jotka nousevat ja kurjaliston avulla toteuttavat Kristuksen valtakunnan maanpäällä. Hän suoristi luisevaa vartaloaan, kohotti päätään, hänen silmänsä hehkuivat, aivankuin hän nyt jo kulkisi joukon edellä Evankeliumi kädessään. Innostuen puhui hän yhä lämpimämmin harhaantuen mystillisiin ilmaisumuotoihin huomaamatta, etteivät kuulijat enää jaksaneet seurata häntä.

— Tarpeetonta on tuhlata niin paljon sanoja, murahti äkkiä Maheu, tuokaa meille mieluummin leipää.

— Tulkaa sunnuntaina kirkkoon, huudahti pappi. — Herra pitää huolen kaikesta.

Ja hän lähti mennäkseen Levaquen luo saarnaamaan.

Alzire torkahti ja alkoi hiljaa hourailla. Hän nauroi, hänestä tuntui, että oli lämmin ja hän leikkii auringon paisteessa.

— Kirous! — mutisi Maheun vaimo tunnustettuaan hänen poskiaan, — nyt hän on niin kuuma, että palaa. Ei se sika näy enää tulevan, ei sitä kannata odottaakaan.

Hän tarkoitti lääkäriä. Mutta samassa hän hiljaa huudahti ilosta, sillä ovi avautui. Hänen kätensä vaipuivat kuitenkin taas helmoihin ja otsa rypistyi kun hän tunsu tulijan Etienneksi.

— Hyvää iltaa, lausui tämä puoliääneen sulkien huolellisesti oven jälkeensä.

Hän tuli usein nyt Maheun luo myöhään illalla. Maheut olivat jo seuraavana päivänä saaneet tietää hänen olinpaikkansa, mutta eivät ilmaisseet salaisuutta. Eikä kukaan kylässä tietänyt, miten hänen oli käynyt. Hänestä liikkui satumaisia huhuja. Mutta häneen uskottiin yhä ja hänestä kulki salaperäinen huhu, että hän pian palaisi mukanaan koko armeijakunta ja kirstuja täynnä kultaa. He odottivat ihmettä, yhäti toivoen aatteen toteutumista tahtoen heti saavuttaa ihannemaailman, jossa oikeus hallitsee.

Mutta aikaa myöten alkoi herätä epäluottamus ja muutamat vakuuttivat, että hän piilee kellarissa,

missä Mouquette pitää häntä lämpimänä. Tämä heidän suhteensa oli tullut ilmi ja vahingoitti Etienneä suuresti.

— Onpa nyt koiran ilma! lausui hän. — Teillä ei nähtävästi ole mitään uutta? Minulle kerrottiin, että pikku Negrel on lähtenyt Belgiaan hakemaan työläisiä. Jos se on totta, olemme me hukassa.

Äkkiä Maheu astui hänen eteensä ja huusi kiivaasti:

— Belgialaisiako! He eivät uskalla sitä tehdä, ne naudat! Tuokootpa vaan Belgiasta työmiehiä, niin me hävitämme kaikki kaivokset.

Etienne selitti hiukan hämillään, etteivät he voi mitään tehdä, sillä kaivoksia vartioi sotamiehet. Maheu puristi nyrkkiään, häntä raivostuttivat nuo pajunetit. Eivätkö he siis enää ole omat herransa kaivoksessa. Heihin katsotaan kuin pakkotyöläisiin pakottaen työskentelemään pyssyillä. Hän oli kiintynyt kaivokseen ja oli alakuloinen, ettei saanut mennä sinne jo parina kuukautena. Ajatellessaan loukkausta, että muukalaisia tahdottiin tuoda hänen sijalleen huimasi hänen päätään. Mutta kun hän muisti, että hän oli saanut työkirjansa takaisin, kouristi hänen sydäntään.

— Mitä minä vihottelenkaan, mumisi hän, — minähän en kuulu enää täkäläisiin.

— Älähän nyt, lausui Etienne, — jos sinä tahdot, ottavat he sinut takaisin työhön vaikka huomispäivänä. Ei sitä niin vaan eroteta parhaimpia työläisiään.

Hän vaikenä hämmästyneenä Alziren naurusta. Hän ei ollut erottanut pimeässä muita kuin Bonnemortin jäykän hahmon ja nyt koko tuo toivoton puute, kylmä ja nälkä, sekä vihdoin sairaan lapsen nauru pelästyttivät hänet kerrassaan. Mentäisiin liian pitkälle, jos annettaisiin lapsen kuolla. Hän teki nopean päätöksensä ja sanoi:

— Näin ei voi jatkaa enää. Me olemme lyödyt, meidän täytyy antautua.

Maheun vaimo, joka siihen asti oli istunut ääneti, syöksyi nyt hänen eteensä huutaen:

— Mitä sinä sanot? Piru vieköön. Kuinka sinä taisit sanoa sellaista?

Hän tahtoi puolustautua nolattuna tuosta odottamattomasta sinuttelemisestä, mutta vaimo ei antanut hänen puhua.

— Älä sinä toista enää, tai muuten minä niin vaimo kuin olenkin, annan sinulle päin turpaasi. Me olisimme siis turhaan kärsineet nämä kaksi kuukautta, myyneet kaikki, mitä oli, ja nähneet lastemme sairastuvan eikä mitään voittaneet sillä, ja vääryys rehoitaisi kuin ennenkin. Oh, minun henkeäni ahdistaa kun ajattelen sitä. Ei, ei!

Hän viittasi uhkaavasti mieheensä sanoen:

— Tiedätkö, jos mieheni palaa kaivokseen, niin odottaisin häntä tiellä sylkeäkseen häntä päin kasvoja ja haukkuakseni hänet kurjaksi raukaksi, ymmärrätkö?

Etienne ei nähnyt häntä, mutta hän tunsi hänen kuuman henkäyksensä ja perääntyi tuon vihan voiman edestä, jonka hän itse oli herättänyt.

— Minä kuristaisin heidät kaikki omin käsini! jatkoi Maheun vaimo. — Riittää jo! Nyt on meidän vuoromme, sen olet itse sanonut. Kun ajattelen, mitä mieheni, hänen isänsä ja isoisänsä ovat kärsineet ja mitä lapsemme ja mitä lastenlapsemme saavat kärsiä, niin minä olen tulla hulluksi... tahtoisin tarttua veitseenne... Me teimme liian vähän sinä päivänä. Olisi täytynyt hajoittaa maan tasalle koko Montsou jättämättä kiveä kiven päälle. Ja tiedätkö mitä? Minä kadun, että estin ukon kuristamasta sen Piolainen likan. Minun lapseni annetaan nälän kuristaa!

— Te ette ymmärtänyt minua, sai vihdoin Etienne sanotuksi. — Täytyisi tehdä jokin sovinto yhtiön kanssa. Kaivokset ovat tuntuvasti vahingoittuneet, varmaankin suostuttaisiin myönnytyksiin...

— Se ei tule koskaan kysymykseen! huudahti nainen vihasesti.

Lenore ja Henri palasivat tyhjin käsin. Tosin joku herra oli antanut heille kaksi sous'ta, mutta kun sisar tuuppasi veljensä, niin pudotti tämä rahat lumeen eivätkä lapset voineet niitä löytää, vaikka Jeanlinkin oli tullut heidän avukseen.

— Missä on Jeanlin?

— Hän juoksi pois sanoen, että hänellä on jotain tekemistä.

Etienne kuunteli murtunein sydämin. Ei ollut pitkä aika siitä, kun hän oli uhannut kuristaa lapsensa, jos he uskaltaisivat kerjätä. Mutta nyt hän itse lähetti heidät sanoen, että kaikkien Montsoun kymmenen tuhannen työläisen pitäisi ottaa kerjuusauva käteen ja vaeltaa ympäristössä pelottaakseen porvareita.

Kylmässä huoneessa ja pimeässä kävi olo kolkoksi. Lapset tulivat nälkäisinä kotiin ja pyysivät ruokaa. Miksi ei saanut ruokaa? Äiti ei voinut kestää enää, vaan purskahti itkuun vaipuen lattialle kuolevan tyttärensä viereen puristaen kaikki kolme rintaansa vastaan. Hän Itki kauan toistaen yhä samat sanat:

— Jumalani, jumalani, sääli meitä, ota meidät luoksesi, sillä me emme jaksaa enää!

Ukko istui yhä liikkumattomana kuin vanha puu, mutta isä astui edestakaisin huoneessa.

Ovi avautui jälleen ja tällä kertaa tuli tohtori Vanderhaghen.

— Piru vieköön sellaista pimeyttä. En luulisi, että kynttilä pilaisi näköänne. Pian, minun on kiire.

Hän murisi kuten tavallisesti väsyneenä paljosta työstä. Onneksi oli hänellä tulitikkuja, joita isän piti sytyttää toinen toisensa jälkeen sillaikaa kuin hän tarkasteli sairasta. Pienokainen raukka, jonka yltä peite oli nostettu, värisi kuin pieni lintunen lumessa. Mutta hän hymyili kuolevan hymyä, silmät selkoselällään. Äiti kysyi epätoivoissaan lääkäriltä, oliko oikein, että häneltä riistettiin ainoa lapsi, joka kykeni auttamaan kotona ja joka oli niin viisas ja kiltti. Mutta lääkäri suuttui.

— Hän kuolee kohta, sinun tyttösi! Kuolee nälkään. Eikä hän yksin. Näin tässä vieressä toisen samallaisen... Te kaikki kutsutte minua, mutta mitä minä voin? Ei tässä tarvita muita lääkkeitä kuin lihaa.

Maheu pudotti tikun, joka poltti hänen sormensa. Pimeys peitti jälleen pienen, vielä lämpöisen ruumiin. Lääkäri meni kiireesti pois. Kylmässä huoneessa ei kuulunut muuta kuin äidin nyyhkytys ja hänen toivoton valituksensa:

— Jumalani, nyt on minun vuoroni, ota minut. Oi, Jumalani, ota meidät, kaikki — mieheni ja lapseni, jotta tulisi hippu!

III.

Eräänä sunnuntaina istui Suvarin yksin "Huvissa" tavallisella paikallaan, pää nojaten seinään. Ei ainoallakaan kivihiilenkaivajalta ollut enää kahta sous'ta saadakseensa itselleen olutta eikä koskaan oluttupa vielä ollut niin tyhjänä. Rasseneurin vaimo istui ääneti tiskin takana vihan valtaamana, Rasseneur taas seisoen uunin luona seurasi ajatuksissaan savunpyörteitä.

Äkkiä katkaisi hiljaisuuden, joka vallitsi tässä kuumaksi lämmitetyssä huoneessa, kolme hiljaista lyöntiä ikkunaan. Suvarin käänsi päänsä, sillä hän tunsu Etiennen tavallisen merkinannon, millä tämä kutsui hänet ulos, kun hän ulkoa näki hänen istuvan ja polttavan. Hän nousi ylös, mutta ennenkuin hän ehti ovelle, avasi Rasseneur itse sen. Hän tunsu heti miehen, jonka kasvuille lankesi valo ikkunasta.

— Pelkäätkö, että minä annan sinut ilmi? sanoi hän. — Teidän on mukavampi keskustella täällä kuin kadulla.

Etienne astui sisään. Rasseneurin vaimo tarjosi hänelle kohteliaasti oluttuopin, mutta hän teki epäävän liikkeen. Rasseneur jatkoi:

— Olen aikoja jo arvannut, että sinä piileskelet. Jos olisin vakoilija, kuten sinun ystäväsi luulevat, niin olisin jo viikko takaperin lähettänyt santarmeja luoksesi.

— Turhaan sinä noin puhut, sanoi nuori mies, minähän tiedän, ettet sinä harjoittele sellaista. Voi olla eri mielipidettä, mutta silti kunnioittaa toinen toistaan.

Taas syntyi vaitiolo. Suvarin istui taas paikalleen.

Etienne istui pöydän toiseen päähän lausuen hetken kuluttua:

— Huomenna alkavat työt Voreux'ssa. Negrel on tuonut belgialaiset.

— Niin, he ovat tulleet hämärissä, lisäsi Rasseneur.

— Kumpu ei tulisi tappelua.

Sitten lausui hän korottaen äänensä:

— En tahdo kiistellä, mutta tosiaankin, jos ette taivu nyt, niin päättyy kaikki huonosti... Teidän asianne laita on aivan samoin kuin Internationalen. Tapasin toissa päivänä Pluchart'in Lillissä käydessäni. Taitaa hänen asiansa mennä rappiolle.

Ja hän alkoi kertoa yksityisseikkoja. Liitto oli voittanut koko maailman työläiset puoleensa kiivaalla agitatsioonilla, niin että porvaristo alkoi vavista, mutta nyt alkoi sitä kalvaa sisäiset riidat, jotka usein johtuivat persoonallisesta turhamaisuudesta ja kunnianhimosta. Kun anarkistit olivat saaneet ylivoiton ja saaneet sosialistit väistymään, oli kaikki mennyt hunningolle. Alkuperäinen päämäärä — palkkasystemin järjestäminen oli hävinnyt puolueriitoihin.

— Pluchart on aivan sairas kaikesta tuosta, — jatkoi Rasseneur. — Sitä paitsi on hän kokonaan kadottanut äänensä, mutta pitää siitä huolimatta puheita ja aikoo mennä Pariisiin. Hän sanoi minulle kolme kertaa, että meidän lakkomme on epäonnistunut.

Etienne kuunteli silmät maahan luotuina. Edellisenä päivänä oli hän puhunut toveriensa kanssa ja huomannut, että heissä alkaa herätä epäilyksiä häntä kohtaan — mikä on epäsuosioon joutumisen ensimmäisiä merkkejä.

— Tietysti lakko on menetetty, sanoi hän, — sen tiedän yhtä hyvin kuin Pluchart. Sen oli voinut arvata edeltäpäin. Me olimme vastahakoisesti ryhtyneet siihen emmekä lainkaan uskoneet voivamme sillä kukistaa yhtiön.

— Mutta jos sinä luulet, että asia on menetetty, miksi et neuvo tovereille järkeä?

Etienne loi häneen terävän katseen.

— Kuuleppa, riittää... Sinulla on omat mielipiteesi ja minulla omani. Tulin tänne osoittaakseni, että sittenkin kunnioitan sinua. Mutta minä uskon edelleenkin, että jos me kaikki kuolemme, niin meidän ruumiimme tulevat enemmän hyödyttämään kansan asiaa, kuin kaikki sinun järkeilysi. Jospa joku noista sotamiesroistoista ampuisi kuulan sydämeeni, kuinka onnellinen olisin!

Hänen silmänsä kostuivat, tähän huutoon purkautui voitettun salainen toivo paeta kidutuksiaan.

— Hyvin sanottu! hyväksyi rouva Rasseneur heittäen halveksivan katseen mieheensä.

Suvarin istui haaveellisen näköisenä nähtävästi kuuntelematta mitä tapahtui. Hänen hienoissa tytön kasvoissa kuvastui mystillinen näky, verisiä hahmoja.

Hän alkoi haaveilla ääneen.

— Kaikki he ovat pelkuriraukkoja. On ainoastaan yksi mies, joka voisi Internationalesta tehdä hirveän hävityskeinon.

Hän jatkoi valittua vastenmielisyydellä ihmisten tyhmyyttä, toiset kuuntelivat häntä hämillään aivan kuin unenhorroksissa puhuvaa. Venäjällä oli kaikki seisattunut, sieltä saapuvat tiedot saattoivat hänet epätoivoon. Hänen entiset toverinsa olivat antautuneet politikoiimaan. Kaikki nuo pappien, kauppiaitten, porvariain pojat, nuo kuuluisat nihilistit, joitten edessä koko Europa vapisi, ajattelevat ainoastaan oman maansa vapauttamista. He toivovat vapauttavansa maailman, jos he tappavat yhden hirmuvaltiaan.

— Tyhmyyksiä... He eivät pääse mihinkään sellaisilla tyhmyyksillään.

Hän alensi äänensä ja alkoi kehittää oman teoriansa yleisestä veljeydestä. Hän oli luopunut asemaataan, rikkaudestaan, tuli työläiseksi siinä toivossa, että vihdoinkin toteutuu uusi yhteiskunta, joka perustuu yhteistyöhön. Hän kohteli työläisiä veljellisesti, koettaen voittaa heidän epäluottamuksensa. Mutta tähän asti ei hänen ollut onnistunut sulautua heihin, vaan pysyi hän vieraana heidän joukossaan eivätkä he ymmärtäneet hänen ylenkatsettaan kaikkiin suhteisiin, hänen kieltäytymisensä kaikista elämän iloista. Sinä aamuna oli etenkin eräs tapaus, jonka hän oli lukenut lehdistä, suuttanut häntä.

Hänen äänensä muuttui ja silmät hehkuvina kääntyi hän Etiennen puoleen:

— Voitko käsittää sen? Nuo Marseillen hatuntekijät, jotka voittivat satatuhatta frankia, ostivat valtiokupongin ja ilmoittivat, etteivät he nyt enää tahdo tehdä mitään. Ja niin te kaikki, ranskalaiset

työläiset, ajattelette, kuinka voisitte löytää jonkun aarteen ja sitten nauttia siitä yksikseen jossakin maan kolkassa. Vaikkakin hyökkäätte rikkaitten kimppuun, niin ei teillä koskaan riitä miehuutta antaa köyhille rahoja, jotka sattumalta saatte... Niin kauan kuin teillä on omaisuutta, ette ansaitse tulla onnellisiksi. Teidän vihanne porvareita kohtaan johtuu yksinomaan hurjasta toiveestanne päästä heidän tilalleen.

Rasseneur ratkesi nauramaan. Hänestä tuntui hullulta ajatus, että Marseillen hatuntekijäin olisi pitänyt kieltäytyä voitostaan. Mutta Suvarin aivan kalpeni ja kävi pelottavaksi häntä vallanneesta fanatismista.

— Te tulette kaikki hävitetyiksi maan tasalle. Tulee mies, joka hävittää teidän pelokkaan ja nautinnonhimoisen rotunne. Katsokaa tässä käteni! Jos minä voisin niillä nostaa maan, niin pudistaisin sitä, niin että te kalkki hautaantuisitte mullan alle!

— Hyvin sanottu! lausui taas Rasseneurin vaimo tavallisella ystävällisellä ja varmalla äänellään.

Syntyi jälleen vaihtelu. Sitten alkoi Etienne puhua belgialaisista työmiehistä kysyen Suvarinilta, mihin toimenpiteisiin on ryhdytty Voreux'ssa. Mutta koneenkäyttäjät oli taas vaipunut mietiskelyihinsä ja vastasi vastahakoisesti sanoen vain, että kaivosta vartioiville sotilaille on annettu patruuneja. Hänen sormensa liikkuvat nopeasti ja vihdoinkin huomasi hän, ettei Puolaa ollut hänen polvillaan.

— Missä on Puola? kysyi hän.

Ravintoloitsija nauroi taas ja heitti katseen vaimoonsa. Sitten lausui hän:

— Puola! Se on ilmakaapissa.

Siitä asti kuin lapset olivat kiduttaneet sitä, ei se voinut parantua, vaan synnytti aina kuolleita poikasia. Siksi oli päätetty tehdä siitä paisti.

Toiset eivät ehtineet kiinnittää huomiota Suvarinin mielenliikutukseen, sillä samassa aukeni ovi, josta astui sisään Chaval työntäen edellään Katarinaa. Hän oli jo maistellut kyllikseen Montsoussa, kun äkkiä oli hänen mieleensä tullut lähteä ryyppäämään Huviin näyttääkseen entisille tovereilleen, ettei hän pelkää ketään. Hän astui huoneeseen ärjyen rakastajattarelleen:

— Kyllä sinun pirun täytyy juoda täällä yksi tuoppi minun kanssani ja siltä, joka uskaltaa katsoa kieroon minuun, yön minä naaman verille.

Huomattuaan Etiennen Katarina kalpeni. Kun Chaval vuorostaan huomasi hänet, virnisti hän ilkeästi:

— Rouva Rasseneur, kaksi tuoppia! Me juomme työn uudistamisen maljan!

Emäntä tarjosi olueen sanomatta sanaakaan, sillä hänen tapanaan ei ollut kieltää ketään juomasta. Kaikki olivat hiljaa liikahtamatta paikaltaan.

— Kyllä minä tiedän, kuka on sanonut minua urkkijaksi, jatkoi Chaval uhmaten, — toistakoot he syytöksensä suoraan minulle, niin teemme välit selviksi.

Kukaan ei vastannut. Miehet käänsivät päänsä pois katsoen seiniin.

— On kyllä joutilaita, mutta on työkykyisiäkin, jatkoi hän yhä äänekkäämmin. — Minun ei tarvitse salata mitään. Olen jättänyt Deneulinin kuopan ja menen huomenna Voreux'hon kahdentoista belgialaisen kanssa, jotka on uskottu minulle siksi, että minua pidetään arvossa.

Kun ei hän vielääkään saanut uhmailuilleen vastausta, hyökkäsi hän Katarinan kimppuun:

— Etkö tahdo juoda, perhana, juo minun kanssani kaikkien niitten heittiöitten malja, jotka eivät tahdo tehdä työtä.

Tyttö kilisti, mutta hänen kätensä vapisi. Chaval veti esiin taskustaan kourallisen hopearahoja ja helisten niillä kerskui, että oli ansainnut ne hiellään ilmaisten halveksumisensa niitä kohtaan, joilla ei ollut kymmentä sous'takaan. Toverien vaihtelu raivostutti häntä yhä enemmän, niin että hän alkoi jo käydä suoraan hyökkäämään.

— Vai ryömivät myyrät esiin koloistaan yöllä? Varmaankin santarmit nukkuvat, koska tapaa rosvoja.

Etienne nousi tyynenä, mutta päättäväisenä.

— Kuule, sanoi hän, sinä väsyvät minua. Sinä olet urkkija, sinun rahasi haisee kavaltamista, niin että minua ilettää koskea sinuun. Mutta kuinka onkaan, toisen meistä täytyy jäädä tähän paikkaan.

Chaval pui nyrkkiä.

— Tule sitten. Paljonpa tarvitsitkin, ennenkuin sinun vetelä veresi kuohahti.

Katarina riensi heidän väliinsä kädet rukoilevasti ojennettuina, mutta he eivät edes huomanneet häntä ja hän itsekin ymmärsi, että tappelu on välttämätön. Hän vetäytyi syrjään seinän luo katsellen kauhistunein silmin, miten nuo miehet heti rupeavat tappamaan toinen toisensa.

Rouva Rasseneur korjasi tyyneesti tuopit tiskiltä, jottei ne särkyisi. Sitten istui hän jälleen paikalleen osoittamatta vähintäkään uteliaisuutta. Rasseneurin mielestä ei saisi entisten toverusten antaa tappaa toisiansa, jonka vuoksi hän tahtoi sekaantua, mutta Suvarin otti hänet käsivarresta ja vieden hänet sivulle sanoi:

— Se ei kuulu sinulle... Toinen heistä on liikaa. Voimakkaampi jää eloon.

Chaval alkoi jo uhmaavasti huitoa nyrkillään ilmassa. Hän oli vastustajaansa tuntuvasti pitempi ja tähtäsi suoraan vastustajansa kasvoihin heiluttaen käsiään kuin kahta sapeliasia. Samaan aikaan hän lakkaamatta kiroili kiihottaen itseään.

— Ah, sinä senkin nautat, minäpä lyön nenäsi lässäksi. Tuo tänne se, niin minä väännän sinulta naamasi nurin, saadaanpa sitten nähdä, josko likat enää juoksevat sinun perässäsi.

Ääneti kiristetyin hampain seisoi Etienne hänen edessään suorana, suojaen nyrkeillään kasvojansa ja rintaansa. Hän tarkkasi vastustajan liikkeitä ja sopivan hetken tullen iski notkeasti ja sattuvasti.

Aluksi he eivät vahingoittaneet toinen toistaan. Toisen meluava hyökkääminen ja toisen kylmä itsensä hillitseminen pitkittivät tappelun, He kaatoivat tuolin nurin, hiekka narsi heidän raskaitten saappaitensa alla, verisuonet heidän kasvoissaan pullistuivat ja silmät verestyivät. Kuului ainoastaan heidän raskas hengityksensä.

— Nytpä minä murskaan kallosi! mölisi Chaval.

Hänen nyrkkinsä tosiaankin laskeutui ylhäältä raskaana, mutta sattui toisen olkapäähän. Tämä painoi huudahduksensa kivusta ja vastasi iskien suoraan rintaan, joka isku olisi kaatanut, ellei Chaval olisi ehtinyt hypähtää sivulle. Isku sattui kuitenkin hänen vasempaan kylkeensä, niin että hän horjahti ja tuskin saattoi vetää henkeä. Hänet valtasi raivo ja hän ryntäsi päin Etienneä kuin härkä potkaisten häntä vastaan.

— Minäpä nujerran suolesi ulos, katsotaanpa minkälaisia ne ovat, sähisi hän.

Etienne tuskin vältti potkun, mutta vimmastui tuosta tappelun sääntöjen rikkomisesta.

— Vait, nautat! huusi hän. — Älä koetakaan potkia, taikka perhana, minä otan tuolin ja lyön sinut kuoliaaksi.

Tappelu kävi yhä tuimemmaksi.

Vihdoin Chaval alkoi väsyä, hiki tippui hänestä virtanaan ja hän löi mihin sattui. Raivostaan huolimatta Etienne yhä edelleenkin puolustautui ja torjui toisen iskuja, vaikkei luonnollisesti kaikkia. Chaval repäisi hänen toisen korvansa ja raapaisi kynnellä palasen nahkaa hänen kaulastaan, niin että veri pursui haavasta. Kiroten kivusta ryntäsi Etienne vastustajaansa vastaan iskien häntä taas rintaan. Chaval vältti iskun, mutta oli sattunut kallistamaan päätänsä, niin että nyrkki sattui hänen kasvoihinsa, sattui nenään ja toiseen silmään. Nenästä pulppusi verta ja silmä pöhöttyi ja kävi siniseksi. Onneton mies täristyksestä tajuttomana huitoi ilmassa käsillään, kun uusi isku suoraan rintaa mursi hänet. Hän kaatui romahtaen lattialle kuin lattialle paiskattu jauhosäkki.

Etienne odotti.

— Nouse! Jos tahdot lisää, niin jatketaan!

Chaval vastaamatta alkoi liikkua lattialla oikaisten rikkilyötyjä jäseniään. Hän kohosi hitaasti, jäi hetkeksi polvilleen tunnustellen jotain taskussaan. Päästyään jaloilleen ryntäsi hän karjaisten vastustajaansa vastaan.

— Varo itseäsi! Hänellä on veitsi! huudahti Katarina.

Etienne tuskin ehti lyödä takaisin ensimmäisen iskun. Veitsi ratkoi ainoastaan hänen villanuttunsa. Hän

oli tarttunut Chavalin ranteeseen ja puristi sitä voimansa takaa ja nyt syntyi kiivas ottelu. Hän tiesi olevansa hukassa, jos laskisi Chavalin ranteen, mutta toinen ponnisti vapauttaakseen kätensä voidakseen lyödä vastustajansa. Molempien jänteet alkoivat väsyä, pari kertaa tunsivat Etienne kylmän terän kosketuksen ihoansa vastaan. Hän teki äärimmäisen ponnistuksen ja puristi Chavalin rannetta, niin että tämä pudotti veitsen. Molemmat heittäytyivät lattialle sen perästä, mutta Etienne sai veitsen käteensä ja heilautti sitä vuorostaan. Hän painoi polvellaan Chavalin rintaa uhaten leikata hänen kurkkunsa poikki.

— Petturi, nyt et pääse enää.

Jokin hänen sisältään kohoava hirvittävä, raju tunne jyskytti hänen ohimoihinsa, vaati mielipuolen tavoin verta, murhaa. Eikä hän kuitenkaan ollut juovuksissa. Hän taisteli epätoivoisesti tuota perittyä hurjuutta vastaan ja vihdoinkin voitti hän itsensä, viskasi veitsen pois ja sähisi hampaitten välistä:

— Nouse ja mene matkaasi!

Chaval nousi, pyyhki kädellään nenästä vuotavan veren ja lähti laahustavin askelin, kasvot verisinä, silmä turvonneena. Katarina tahtoi vaistomaisesti seurata, mutta silloin hän oikasihe ja purki sisuaan raakuuksiin ja kirouksiin.

— Älä yritäkään, minä en sitä salli! Jos sinä tahdot hänet, niin makaa hänen kanssaan, sinä kelvoton lutka! Äläkä tule minun silmiäni eteen, jos henkesi on sinulle kallias.

Hän meni paiskaten oven perästä. Huoneessa tuli haudan hiljaisuus, vain hiilet rätsivät kamiinissa. Lattialla makasi nurin kaadettu tuoli ja verilätäkkö, jonka hiekka imi itseensä.

IV.

Lähdettyään Rasseneurilta, Katarina ja Etienne kulkivat vaiti.

Etienneä vaivasi tuo nainen, joka odottamatta oli tyrkytetty hänelle eikä hän tietänyt, mitä sanoa. Hänestä tuntui järjettömältä ottaa hänet mukaansa Requillart'iin. Hän ehdotti saattaa hänet kotiin vanhempain luo, mutta tyttö torjui ehdotuksen kauhistuneena: ei, ei, kaikkea muuta, mutta ei hän voinut taas mennä heidän niskaansa sen jälkeen kuin hän oli jättänyt heidät niin rumalla tavalla! Kumpikaan ei sanonut enää sanaakaan kulkiessaan rinnakkain tiellä, joka oli lokainen ja lätäköitä täynnä. He kulkivat Voreux'hon, sitten kääntyivät oikealle ja kulkivat tietä myöten kanavan ja kaivoskummun välillä.

— Mutta täytyyhän sinun jossakin viettää yösi, sanoi Etienne vihdoinkin.

— Jos minulla olisi huone, ottaisin sinut mielelläni...

Jokin kainous esti hänet lausumasta lausettaan loppuun. Hän muisteli heidän entisen yhdessäoloajan, sekä hienotunteisuuden, joka oli estänyt heidät kuulumasta toinen toisilleen kiihkeästä halusta huolimatta. Oliko hänessä säilynyt sama tunne vieläkin, koska hän joutui hämilleen? Muisto tytöltä saamista korvapuusteista ei loukannut häntä, vaan pikemmin kiihotti. Vähitellen alkoi tuntua hänestä yhä luonnollisemmalta ottaa tyttö mukaansa Requillart'iin.

— No, päätä nyt. Mihin minä vien sinut? Vai inhoatko sinä minua siinä määrin, ettet tahdo jäädä minun kanssani?

Tyttö kulki ääneti hänen rinnallaan laahustaen raskaita saappaita.

— Minulla on ilmankin surua kylliksi, — mutisi hän puoliääneen, — älä kiduta minua. Mitä hyvää koituisi siitä, kun minulla jo on rakastaja ja sinulla itselläsi on tyttö.

Hän tarkoitti Mouquettea. Katarina uskoi, että Etienne eli tämän kanssa, kuten huhut kertoivat. Etienne alkoi sanoa, ettei se ollut totta, mutta tyttö vain pudisti päätään muistuttaen sitä iltaa, jolloin he seisoivat sylitysten tiellä.

— Kuinka kisallista, että kaikkien noitten tyhmyyksien on pitänyt tapahtua, vastasi Etienne, seisottuen. —

— Me olisimme hyvin tulleet toimeen yhdessä!

Tyttö vavahti.

— Älä sitä sure, sanoi hän, — et ole siinä paljoakaan menettänyt. Jospa tietäisit kuinka laiha ja kuihtunut minä olen. Minusta ei tule koskaan kunnollista naista!

— Tyttö rukkani! lausui Etienne säälintunteen valtaamana.

He olivat kaivoskummun juurella varjossa. Musta pilvi peitti kuun, niin etteivät he nähneet toinen toistaan, tunsivat vaan kiihkeää halua nyt ottaa se suudelma, jota he olivat kaihonneet monta kuukautta. Mutta samassa tuli kuu jälleen näkyviin valaisten koko ympäristön ja kummalla seisovan vahtisotamiehen. He etäännyivät taas toisistaan ujoina ehtimättä tyydyttää haluansa. He jatkoivat taas matkaa upoten nilkkaan saakka liejuun.

— Onko siis päätetty, ettet sinä tahdo? kysyi Etienne.

— En, vastasi tyttö, — sinä Chavalin jälestä, sinun jälkeesi joku muu taasen. Sehän on inhottavaa, se iljettää minua!

— Mutta mihin sinä sitten menet? kysyi Etienne jälleen. — Enhän minä voi jättää sinua maantielle tällaisena yönä.

— Menen kotiini, vastasi hän yksinkertaisesti. Chaval on mieheni eikä minulla ole muualla paikkaa, mihin mennä.

— Mutta hänhän lyö sinut kuoliaaksi!

Tyttö vain kohautti olkapäitään. Tietysti hän sen tekee, mutta väsyhän hän lopuksi, ja olisiko parempi maleksia maanteitä pitkin? Ei monellakaan naisella ole kadehdittavampi kohtalo.

Etienne ja Katarina lähestyivät äänettöminä Montsou'ta. He olivat aivan kuin vieraat toinen toisilleen. Etienne ei löytänyt sanoja saadakseen tytön taivutetuksi, vaikka häntä kiusasi se, että hän taas menee Chavalin luo. Hänen sydäntään kouristi, mutta eihän hänellä ollut mitään tarjottavaa tytölle, vain puutetta ja lymyilemistä, eikä mitään toivoa tulevaisuudessa, mahdollisesti jo huomenna häneen osuisi sotamiehen kuula. Mahdollisesti oli todellakin viisaampaa kärsiä yrittämättä uusia kärsimyksiä. Pää riipuksissa saattoi hän hänet rakastajan luo. Tien käänteessä noin parinkymmenen askeleen päässä Piquettesta tyttö pysähtyi sanoen:

— Älä mene edemmäksi, jos hän saa nähdä sinut, voisi taas syntyä tappelu.

Kirkon kello löi nyt yksitoista. — Hyvästi, mutisi tyttö.

Hän ojensi Etiennelle kätensä, jonka tämä pidätti omassaan, niin että tytön täytyi irroittaa omansa. Kääntämättä päätään katosi tyttö sivuovesta. Mutta Etienne ei mennyt pois ajatellen kauhulla, mitä siellä nyt tapahtuu. Hän ponnisti kuuloaan kuullakseen lyödyn naisen valitushuutoja. Mutta kaikki oli hiljaa ja pian ilmestyi valoa ensimmäisen kerroksen ikkunassa. Samassa avautui ikkuna ja siitä kurottautui hoikka vartalo. Etienne lähestyi.

Katarina kuiskasi tuskin kuuluvasti:

— Hän ei ole vielä tullut. Minä käyn makaamaan. Ole hyvä, mene, minä pyydän...

Etienne meni. Kun hän lähestyi kumpua, valaisi kirkas kuu koko ympäristön. Hän kohotti katseensa taivaaseen, missä selveni, missä pilvenhattaroita kiiti kilpaa milloin kuulakkoina rientäen kuun ohi, milloin häipyen ja häviten näkyvistä.

Katse täynnä tuota kirkkautta käänsi hän silmänsä kummulle, missä kummallinen näky kohtasi hänet. Vahtisotamies melkein jäätyneenä kylmästä kulki edes takaisin milloin Marchienneen päin, milloin taas Montsuhun päin. Mutta eniten kiinnitti Etiennen huomiota jonkun varjo, joka piileskeli Bonnemortin entisessä vahtikopissa. Se näytti ryömivältä pikkupedolta, joka vaanii saalistaan, ja Etienne tunsu heti varjon Jeanliniksi, mutta vahtisotamies ei voinut häntä nähdä. Varmaankin tuolla pikkuroistolla oli jokin koiruus mielessä, sillä hän vihasi noita sotamiehiä, jotka oli tuotu sinne tappamaan ihmisiä.

Etienne aikoi huutaa hänelle estääkseen häntä toimittamasta koiruutta. Joka kierroksella sotamies astui koppiin saakka, kääntyi ja kulki kaksikymmentäviisi askelta päinvastaiseen suuntaan. Äkkiä hyppäsi Jeanlin sotamiehen hartioille ja iski veitsensä hänen kurkkuunsa. Kaikki tuo tapahtui niin nopeasti, että sotamies vain heikosti huudahti ja pyssy kalisten putosi maahan. Hetkeksi pilviin peittyneenä valaisi kuu jälleen kirkkaasti.

Etienne jäi kauhusta liikkumattomaksi. Huuto oli tarttunut hänen kurkkuunsa. Sitten juoksi hän nopeasti ylös mäelle, missä Jeanlin seisoi kaikilla neljällä raajallaan ruumiin edessä, joka makasi

selällään kädet ojennettuina. Punaset housut ja harmaa takki kuvastuivat räikeinä valkosella lumella. Ei ainoakaan verenpisara päässyt vuotamaan, veitsi oli syvällä kurkussa vartta myöten.

Aivan vaistomaisesti antoi Etienne nyrkkinsä pudota poikaan huudahtaen:

— Miksi sinä tämän teit?

Jeanlin sävähti ja ryömi edemmäksi.

— Miksi sinä teit tämän, perhana!

— En tiedä, teki mieleni.

Eikä muuta vastausta hän voinut antaa.

Etienneä kauhistutti tuo rikksellisuuden kehittyminen lapsen aivoissa ja hän potkasi pojan pois luotaan kuin saastaisen elukan. Häntä pelotti, että Voreux'n vahti olisi kuullut sotamiehen huudahduksen ja katsoi joka kerran ympärilleen, kun kuu valaisi. Mutta kaikki oli hiljaa. Hän kumartui ja tunnusteli sotamiehen kylmiä käsiä, kuunteli sydäntä, joka oli lakannut tykkimästä. Veitsestä näkyi ainoastaan luuvarsi, missä oli lyhyt kirjoitus "Rakkaus."

Hänen katseensa siirtyi sotamiehen kasvoihin. Äkkiä tunsikin hän pikku sotamiehen. Sehän oli Jules, jonka kanssa hän oli jutellut eräänä aamuna. Katsellessaan noita lempeitä, kalpeita kasvoja, valtasi hänet syvä säälintunne. Hänen siniset silmänsä katsoivat taivaaseen, kuten silloinkin, kun hän muisteli kotiaan. Ja siellä Bretagnessa varmaankin kaksi naista katsoo pauhaavaa merta ja odottaa sydänpäpyään, saavat odottaa ijäti. Kuinka kauheata, että köyhät raukat noin tappavat toinen toisensa rikkaitten takia!

Mutta ruumis oli korjattava pois. Ensin ajatteli hän heittää ruumiin kanavaan, mutta hylkäsi heti aikeensa, sillä sieltä olisi se helposti löydettävissä. Hänet valtasi äärimmäinen pelko. Minuutit kiitivät, mitä piti tehdä? Silloin pälkähti hänen päähänsä saada ruumis Requillart'iin ja haudata se sinne.

— Tule tänne, sanoi hän Jeanlinille.

Poika epäröi.

— En tule. Sinä tahdot nylkeä minut. Sitä paitsi täytyy minun mennä.
Hyvästi.

— Tule heti tänne, toisti Etienne, — taikka minä kutsun sotamiehiä, ja ne lyövät pääsi poikki.

Kun Jeanlin vihdoinkin tuli, otti Etienne nenäliinansa sitoi sen lujasti sotamiehen kaulan ympärille ottamatta pois veistä, joka esti veren vuotamasta. Lumi sulii, niin ettei maassa näkyneen veren lätäkettä eikä taistelun jälkiä.

— Ota jaloista.

Jeanlin teki niin ja Etienne tarttui olkapäihin sidottuaan ensin pyssyn selkään. Sitten alkoivat he laskeutua alas mäeltä varoen, ettei kiviä varisisi alas. Onneksi oli kuu jälleen peittynyt pilveen. Mutta kun he kulkivat kanaalia pitkin, paistoi kuu jälleen kirkkaasti, niin että oli vallan ihme, ettei Voreux'n vahti nähty heitä. He kulkivat äänettöminä nopein askelin, mutta kantamus hidastutti kuitenkin heidän etenemistään, sillä joka sadan metrin päässä olivat he pakotetut laskemaan sen maahan. Tien käänteessä Requillart'iin säikäytti heidät jokin melu ja he tuskin ehtivät vetäytyä muurin taakse välttääkseen patrullin. Vielä tuli eräs mies heitä vastaan, mutta hän oli aivan juovuksissa ja kiroillen meni ohi mitään näkemättä. Vihdoinkin saapuivat he vanhan kaivoksen luo puolikuolleina väsymyksestä ja pelosta.

Etienne oli edeltäpäin arvannut, ettei ole helppo laskea sotamiestä portailta alas, ja tosiaankin se oli suurvaivainen työ. Jeanlin jäi ylös antaen ruumiin liukua alas, kun Etienne ensin oli puunjuuriin tarttuen laskeutunut alas. Joka porrassillalla täytyi toistaa sama temppu. Hän laskeutui ensin ja otti sitten ruumiin vastaan syliinsä. Sitten laskeutui hän kolmekymmentä porrasta, kaksisataa kymmenen metriä, jolloin pyssy koko ajan löi häntä selkään. Mutta hän ei tahtonut, että poika hakisi kynttilänpätkää, jota hän säästi kuin aarretta. Mutta kun he vihdoinkin saapuivat lastauspaikalle, lähetti hän pojan hakemaan kynttilän. Itse istui hän ruumiin viereen odottamaan tarkaten sydämensä kovaa lyöntiä.

Kun Jeanlin palasi kynttilöineen, neuvottelivat he, mihin kätkeä tuon ruumiin, jottei sitä enää löydetäisi. Poika tunsikin kaikki maanalaiset käytävät ja loukot, joihin täysikasvuinen ei olisi voinut päästäkään ja siksi keksi hän sopivan paikan. He lähtivät heti jatkamaan matkaa kulkien vielä kantamuksineen lähes kilometrin matkan lahonneita käytäviä myöden. Kun katto alkoi käydä matalaksi,

täytyi heidän kulkea ryömien eteenpäin ollen vaarassa tulla haudatuksi maan vieremän alle. Käytävällä oli tässä kapean laatikon muoto, ja siihen panivat he ruumiin kuin kirstuun, sekä pyssyn sen viereen. Sitten potkasi Etienne paaluun, vaikka oli itse vaarassa jäädä alle. Maa alkoi heti laskeutua, niin että he tuskin ehtivät ryömiä pois. Kun Etienne kääntyi, näki hän katon yhä laskevan peittäen sotamiehen kokonaan.

Kun Jeanlin jälleen palasi luolaansa, heittäytyi hän uupuneena pitkälle heinille ja nukkui.

Etienne sammutti kynttilänpätkän. Hän tunsikin myös olevansa aivan uuvuksissa, mutta hän ei voinut nukkua, sillä synkät mietteet jyskivät hänen aivoissaan. Pian oli yksi ainoa ajatus vallalla kiusaten ja kiduttaen häntä: miksi ei hän ollut tappanut Chavalia, silloin kuin hänellä oli tämän veitsi kädessään? Ja miksi tuo lapsi oli äsken tappanut sotamiehen, jonka nimeäkään hän ei tuntenut? Tämä sekoitti kaikki hänen vallankumoukselliset mielipiteensä, murhan oikeudesta ja rohkeudesta tappa.

Poika heinillä oli alkanut kuorsata kovasti kuin juopunut, joka on humaltunut murhan teosta. Se hermostutti Etienneä niin, ettei hän enää voinut sietää pojun läheisyyttä. Hän hypähti makuupaikaltaan ja kiiti uloskäytävään päin. Hän riensi käytävää myöten kavuten nopeasti portaita ylös, aivankuin joku olisi hänen kintereillään.

Vihdoinkin ylhäällä Requillartin raunioitten keskellä saattoi hän hengittää vapaasti. Jollei hän uskaltanut tappa, täytyi hänen kuolla itsensä. Ajatus kuolemasta, joka jo ennenkin oli kiirinyt hänen aivoissaan, valtasi nyt hänet kokonaan, se oli hänen viimeinen toiveensa. Kuolla rohkeasti vallankumouksen puolesta, silloin saisivat ratkaisunsa kaikki hänen elämänsä työt, samantekevä hyvänkö vai pahan, mutta ennen kaikkea silloin ei hänen enää tarvitsisi ajatella. Jos toverit hyökkäivät belgialaisten työläisten kimppuun, asettuu hän eturiviin. Ja varmoin askelin suuntasi hän kulkunsa Voreux'hon.

Kello oli kaksi. Vuorivoutien huoneustosta, missä vartijasto oli, kuului meluvia ääniä. Vahtisotamiehen häviäminen oli hämmästyttänyt vartiaston ja kapteeni herätettiin. Koko ympäristö oli tutkittu ja päätettiin, että hän oli karannut. Etienne seiso pulassa vajan suojassa ajatellen kapteenia, joka pikku sotamiehen sanojen mukaan oli tasavaltalainen. Kenties hänen onnistuisi saada kapteeni kansan puolelle. Sotamiehet heittäivät pois pyssynsä ja silloin ei ole vaikea hävittää kaikki porvarit. Tämä unelma lumosi hänet niin, että hän unohti kuoleman, vaan seisoskeli tuntikausia nilkkoja myöten loassa kiihottuneena toiveesta, että voitto oli vielä varma.

Kello viiteen saakka odotteli hän belgialaisia työläisiä. Vasta sitten tuli hänen mieleensä, että yhtiö varmaankin oli jättänyt heidät yöksi Voreux'hon. Laskeutuminen oli jo alkanut ja muutamat tiedustelijat, jotka lähetettyinä kylästä No. 240 ottamaan asioista selvän, olivat kahden vaiheilla ilmoittaisivatko tovereille. Etienne selitti heille, kuinka yhtiö oli petkuttanut heitä, ja he lähtivät juoksemaan kylään. Itse hän jäi odottaa maan kummun takana.

Etienne huomasi etäällä yksinäisen naisen kulkevan maantiellä ja riensi häntä vastaan, sillä hän oli naisessa tuntenut Katarinan.

Kello kahdestatoista oli Katarina kulkenut likasia teitä pitkin. Kun Chaval oli tullut kotiin, ajoi hän Katarinan ylös lyönneillään huutaen, että hän korjaisi heti luunsa ellei hän tahtonut lentää ikkunasta ulos. Itkien ehtimättä pukeutua oli hän hypännyt kadulle ja saamastaan potkusta vierinyt alas portailla. Hän oli aivan pois suunniltaan eikä voinut uskoa, että Chaval tarkoittaisi täydellistä eroa, vaan istui alimmalle portaalille odottaen, että Chaval kutsuisi hänet takaisin.

Kaksi tuntia turhaan odotettua ja väristen vilusta lähti hän kulkemaan, mutta palasi taas uskaltamatta kuitenkaan koputtaa tai huutaa. Sitten lähti hän suoraa päätä vanhempainsa luo. Mutta päästyään lähelle kotiaan häpesi hän niin, että lähti juoksemaan pois peltojen yli peläten, että joku näkisi ja tuntisi hänet, vaikka koko kylä nukkui. Ja niin hän maleksi lokaisia teitä ainaisessa pelossa, että hänet otettaisiin kiinni irtolaisena ja vietäisiin Marchiennen tyttölään, mikä oli jo kuukausien ajan vainonut häntä pelottavana aaveena.

Ajatellessaan, että Chavalin pitäisi nyt aamulla mennä kaivokseen, sai hänet suuntaamaan askeleensa sinne, vaikkei heillä ollut mitään puhuttavaa keskenään eikä se hyödyttänytään. Jean-Bartissa ei enää tehty töitä ja Chaval oli uhannut kuristaa hänet, jos hän taas alkaisi työskennellä Voreux'ssa, sillä hän pelkäsi, että Katarina voisi kieliä hänestä siellä. Mitä hänen pitäisi tehdä?

Päivä koitti. Hän tunsikin etäältä Chavalin takaapäin, joka hiipi varovasti kumpua kiertäen. Samassa huomasi hän Bebertin ja Lydian, jotka ryömivät esiin piilostaan puupinokolosta, missä he olivat viettäneet yön odottaen Jeanlinia uskaltamatta palata kotiin. Ja sill'aikaa kuin Jeanlin haki teostaan unhotusta unesta, istuivat nämä lapset vierekkäin pysyäkseen lämpiminä syleillen toinen toisiaan. Lydia ei uskaltanut valittaa Jeanlinin pahoinpitelyä eikä Bebertillakaan ollut rohkeutta kertoa lyönneistä,

jotka hän sai rosvopäälliköltä. Jeanlin väärinkäyttö tosiaankin valtaansa, pakotti heidät mitä uhkarohkeimpiin ja vaarallisimpiin yrityksiin, mutta ei koskaan antanut heille heidän voitto-osaansa. He tunsivat katkeruutta sydämessään ja lohduttaakseen toinen toistaan syleilivät ja suutelivat he toisiaan vastoin Jeanlinin kieltoa. Koko yön viettivät he näissä viattomissa hyväilyissä ja tunsivat itsensä onnellisimmiksi tuossa kuopassa kuin koskaan ennen markkinapäivinäkään, jolloin he saivat piparkakkuja ja viiniä.

Kimakka torven toivotus säikäytti Katarinan. Hän ojentautui ja näki, miten sotamiehet pyssyt olalla tulivat Voreux'sta. Etienne tuli juosten, Bebert ja Lydia hyppäsivät esiin piilopaikastaan ja etäältä näkyi kylästä saapuvan juoksujalkaa raivostuneita naisia ja miehiä.

V.

Kaikki Voreux'n käytävät olivat suljetut. Kuusikymmentä sotamiestä vartioi ainoata porttia, joka oli jätetty auki. Siitä pääsi kapeita portaita myöten vastaanottohuoneeseen, vajaan, sekä voutien huoneeseen. Kapteeni oli asettanut heidät kahteen riviin selin seinään, jottei heihin voitaisi hyökätä takaapäin.

Aluksi pysytteli työläisjoukko, joka oli rientänyt paikalle, kohtuullisen välimatkan päässä. Heitä oli vain kolmisenkymmentä ja he neuvottelivat kiihkeästi keskenään.

Ensimmäisten joukossa oli saapunut Maheun vaimo Estelle käsivarrellaan ja toisti kiihkeästi yhä samaa:

— Ei saa laskea ketään! Ei saa laskea ketään!

Hänen miehensä oli kaikessa samaa mieltä kuin hän. Silloin tuli juuri Requillartista vanha Mouque. Häntä ei tahdottu laskea, mutta hän riuhtasihe itsensä irti väittäen että hevosia piti syöttää, ne kun viisi välittivät vallankumouksesta. Sitä paitsi oli yksi hevonen kuollut ja se täytyi nostaa ylös. Etienne vapautti tallirengin ja sotamiehet laskivat hänet menemään. Neljännes tunnin kuluttua, jolloin lakkolaisten lukumäärä oli tuntuvasti kohonnut ja he alkoivat uhkaavasti astua lähemmäksi, avattiin suuri portti alakerrassa, ja sieltä tuli muutamia miehiä laahaten kuollutta eläintä. Kaikki tunsivat hevosen, joukosta kuului kuiskauksia:

— Eikö tuo ole Trompette? Sehän on Trompette! Tosiaankin, se oli Trompette. Se ei ollut voinut tottua maanalaiseen elämään, oli pysynyt synkkänä, haluttomana työhön kärsien valon puutteesta. Turhaan Bataille, kaivoksen vanhin hevonen, hankasi ystävällisesti kuonoaan sen kaulaan ja pureskeli sitä ikäänkuin kehottaen sitä taipumaan kohtaloonsa. Trompette näytti siitä tuntevan vielä kipeämmin valon kaihoa. Joka kerran kun ne tapasivat toisensa, ne ikäänkuin vahtivat, vanhin sitä, minkä oli unohtanut, nuorin sitä, jota ei voinut unohtaa. Sitten kuin Trompette kamppaili kuoleman kielissä olkivuoteellaan, nuuski Bataille sitä hirnuen lyhyeen, joka muistutti itkua. Se tunsu, miten Trompette kävi kylmäksi, kaivos riisti siltä sen viimeisen ilon, tuon ystävän, joka oli tullut ylhäältä ja tuonut peltojen raikkaan tuoksun, joka muistutti sille sen omaa nuoruutta vapaassa luonnossa. Lakkolaiset katsoivat synkkinä Trompetten ruumista. Yksi naisista lausui:

— Aivan kuin ihminen, ei tehnyt mieli maan alla ryömiä.

Sillä välin kylästä saapui yhä lisää väkeä. Joukon etunenässä kulki Levaque, hänen jälessä kulki hänen vaimonsa, Bouteloup ja toiset.

— Alas belgialaiset! huusi Levaque. — Pois kaikki ulkomaalaiset! Alas kaikki!

Kaikki olivat kuohuksissa ja Etiennen piti hillitä heitä. Hän lähestyi kapteenia, joka oli pitkä, laiha, mutta päättäväisen näköinen nuori mies, selittäen asiain tilan koettaen voittaa hänet puolelleen ja tarkaten, minkä vaikutuksen sanat tekivät häneen. Mitä varten panna toimeen verilöyly? Eikö kivihiilenkaivajat olleet oikeassa? Kaikkihan ihmiset ovat veljiä ja täytyisi heidän hyvin sopia keskenään. Kun hän mainitsi sanan tasavalta, teki kapteeni kärsimättömän eleen. Mutta hän säilytti kuitenkin sotilaallisen järkähtämättömyytensä ja vastasi tylästi:

— Hajaantukaa! Älkää pakottako minua tekemään velvollisuuttani.

Etienne uudisti kolmasti yrityksensä, toverien muristessa hänen takanaan. Huhu kiersi kertoen, että itse Hennebeau oli kaivoksessa ja lakkolaiset murisivat, että pitäisi hänet laskea niskasta alas ja katsoa, miten hän itse hakkaisi hiiliä. Mutta huhu oli väärä; kaivoksessa oli ainoastaan Negrel ja Dansaert,

jotka molemmat hetkeksi näyttäytyivät vastaanottohuoneen osaston ikkunassa. Päävouti koetti pysytellä näkymättömänä, sillä siitä asti, kun hänet oli tavattu Pierronin vaimon luona, oli hän hiukan hämillään. Pieni insinööri sitä vastoin katseli joukkoa rohkein silmäyksin hymyillen ja osottaen halveksumisensa sekä ihmisiin että tapahtumiin. Joukko alkoi heti viheltää ja huutaa uhkaavasti ja molemmat katosivat näkyvistä. Heidän tilalleen ilmestyivät Suvarinin kalpeat kasvot. Hänen työvuoronsa oli juuri sinä päivänä. Hän ei ollut poistunut koneensa äärestä aina lakon alusta asti ja viimeisinä päivinä oli hän kokonaan lakannut puhumasta ollen kokonaan jonkun salaisen ajatuksen vallassa, jonka teräksinen kärki loisti hänen harmaitten silmien syvyydestä.

— Hajaantukaa! toisti kapteeni lujalla äänellä. Minä en tahdo kuulla mitään, minä olen saanut käskyn vartioida kaivosta ja minä teen sen. Älkää tunkeko minun väkeeni, tai minä pakotan teidät perääntymään.

Vaikkakin hänen äänensä kaikui varmana, näkyi, että hän kävi levottomaksi nähdessään lakkolaisten joukon yhä kasvavan. Kello kaksitoista piti toisen tulla hänen tilalleen, mutta kun hän pelkäsi ettei hän voisi kestää siihen asti, oli hän lähettänyt pojan Montsouhun pyytämään avustusta.

Hänelle vastattiin huudoilla ja melulla.

— Alas muukalaiset! Alas belgialaiset! Me tahdomme olla isännät kotonamme!

Etienne astui surullisena syrjään. Nyt oli kaikki hukassa, ei muuta kuin taistella ja kuolla. Hän ei enää yrittänyt pidättää joukkoja ja lakkolaiset alkoivat heti tunkea pientä sotaväenosastoa vastaan. Heidän joukkonsa nousi nyt lähes neljäänsataan, lähikaivoksilta oli myös rientänyt joukkoja paikalle. Kaikki huusivat samaa. Maheu ja Levaque huusivat vimmoissaan sotamiehille:

— Menkää tiehenne! Ei meillä ole mitään teitä vastaan, menkää pois!

— Teillä ei ole täällä mitään tekemistä, huusi Maheun vaimo. —
Antakaa meidän rauhassa järjestää asiamme. — Ja hänen takanaan huusi Levaquen vaimo:

— Täytyykö meidän lyödä teidät mäsäksi, jotta te menisitte pois tieltä.

Lydiakin tunki joukon etunenään ja huusi kimakalla äänellä:

— Katsokaa punaisia makkaroita!

Katarina seisoj muutaman askeleen päässä ja kuunteli onnettomana, että kohtalo oli taas heittänyt hänet yhteentörmäyksen paikalle. Eikö hän ilmankin kärsinyt kylliksi? Mitä oli hän rikkonut, kun onnettomuus seuraa häntä noin joka askeleella? Hänen sydämensä tunsu tarvetta vihata, hän muisteli, mitä Etienne oli iltasin kertonut ja kuunteli nyt tarkoin, mitä hän puhui sotamiehille. Hän kutsui heitä tovereiksi, muistutti heille, että hekin ovat kansan lapsia ja täytyisi heidän pitää yhtä kansan kanssa sortajia ja rikkaita vastaan.

Äkkiä alkoi joukko lainehtia tehden tilaa tyrkkivälle eukolla, joka ryntäsi esiin. Se oli La Brule, jota oli kauhea nähdä, niin laiha kuin oli paljaina kauloineen ja käsivarsineen ja hurjasta menosta epäjärjestyksessä riippuvine hapsineen.

— Hitto vieköön, vihdoinkin pääsin! — huusi hän hengästyneenä. —
Pierron heittiö oli sulkenut minut kellariin.

Heti sen jälkeen syöksyi hän sotamiesten kimppuun syytäen haukkumisia:

— Sellaiset konnat! Rosvot! Ryömivät päällikköjen edessä ja nyt muka ovat rohkeita köyhiä raukkoja kohtaan!

Silloin toisetkin yhtyivät heihin ja tärisyttivät ilman haukkumisillaan ja sadatuksillaan. "Alas punahousut?" kaikui yhä ilmassa.

Sotamiehet, jotka tylsinä ja liikkumattomina olivat kuunnelleet vetoamista heidän toveruuteensa ja veljeyteensä, säilyttivät horjumattomuutensa nytkin hävyttömyyksiä kuunnellessaan. Takana oli kapteeni jo paljastanut sapelin. Mutta joukko yhä tunki eteenpäin uhaten litistää sotamiehet muuria vastaan. Kapteeni komensi ja heti pajunettien kaksoisrivi kohosi joukkoa vastaan.

— Haa? petturit! huusi la Brule.

Mutta joukko oli tuskin vavahtanut, kun se jo taasen ryntäsi eteenpäin kiihkeässä kuoleman halveksumisessaan. Monta naista ryntäsi eteenpäin, Maheun ja Levaquen vaimot huusivat:

— Tappakaa meidät, tappakaa meidät! Me vaadimme oikeutemme.

Vaarasta huolimatta tulla lävistetyksi oli Levaque tarttunut yhtäaikaa kolmeen pajunettiin ja kivusta välittämättä väänsi niitä koettaen ne saada sotamiesten käsistä. Ainoastaan Bouteloup seiso jomkun matkan päässä ja tarkasteli heitä välinpitämättömänä. Hän katui, että oli ollenkaan tullut mukaan.

— Iskekää! iskekää, toisti Maheu, jos olette kunnan poikia!

Ja hän paljasti karvaisen hiilen tatueraman rintansa koettaen ohjata pajunetin rintaansa vastaan. Hän tunki niitä vastaan niin että sotamiehet olivat pakotetut perääntymään hänen pelottoman rohkeutensa edestä. Yksi pajuneteista oli kuitenkin raapaissut häntä rintaan, jolloin hän kävi aivan mielettömäksi tahtoen työntää sen vielä syvemmälle rintaansa.

— Pelkuri-raukat, ettekö uskalla! huusi hän sotamiehille. — Meidän takanamme on kymmenen tuhatta toveria. Tappakaa meidät, jos tahdotte, mutta silloin teidän täytyy tappaa kymmenen tuhatta!

Sotamiesten asema kävi arveluttavaksi, sillä he olivat saaneet käskyn turvautua aseisiin ainoastaan äärimmäisessä tapauksessa. Mutta kuinka estää noita mielettömiä, jotka itse hyökkäsivät pajunetteihin? Sitä paitsi tunki joukko yhä lähemmäksi litistäen heidät muuria vastaan, niin etteivät he enää voineet perääntyä. Mutta siitä huolimatta tuo pieni ryhmä kesti kylmäverisesti joukon tungettelen ja täytti kapteenin katkonaisia määräyksiä. Kapteeni itse seiso liikkumattomana huulet lujasti yhteen puserrettuina. Nyttemmin pelkäsi hän ainoastaan yhtä, että sotamiehet kadottaisivat kylmäverisyytensä haukkumisilta. Yksi nuori kersantti, jonka ylähuulta peitti hieno untuva, alkoi jo räpyttää silmiään tavalla, joka herätti levottomuutta. Hänen vieressään seiso vanha sotamies, joka oli ollut mukana kahdessakymmenessä tappelussa, kalpeni nähdessään, miten hänen pajunettiaan revittiin kuin oljenkortta. Oli tarpeen vallan koko voima, jotta kävisi mahdolliseksi pysyttää sotilaskurin ylevän tyyneyden hiljaisuus.

Yhteentörmäys näytti olevan välttämätön. Äkkiä osaston takana ilmestyi vouti Richomme, jonka hyväntahtoiset kasvot olivat kauhun murtamat.

— Mutta, herra jumala! huudahti hän: — Tuohan on mielettömyyttä! Eihän tuollaisia tyhmyyksiä voida sallia.

Hän ryntäsi sotamiesten ja työläisten väliin.

— Toverit, kuulkaa! Te tiedätte, että minä olen vanha työmies ja olen aina ollut teidän puolellanne! Minä lupaan teille, että jos teille tehdään väärin, niin minä itse sanon päälliköille koko totuuden. Mutta nyt tämä menee liian pitkälle. Mitä varten huutaa kaikkia ruokottomuuksia näille kelpo miehille ja puhkaista mahoja pyssynpiikkiin.

Häntä kuunneltiin ja joukko epäröi. Mutta onnettomuudeksi ilmestyi ylhäällä Negrelin terävä profiili. Hän nähtävästi pelkäsi, että häntä pidettäisiin pelkurina, koska hän lähetti voudin uskaltamatta itse näyttäytyä. Hän yritti puhua, mutta hänen äänensä hukkuu joukon meluun, niin että hän oli pakotettu poistumaan ikkunan luota. Tämän jälkeen ei Richommen puhe enää vaikuttanut, turhaan hän vetosi toveruuteen, hänet työnnettiin syrjään eikä enää tahdottu kuulla. Mutta hän tahtoi jäädä heidän keskuuteen.

— Lyökööt he minun pääni murskaksi, mutta minä en tahdo jättää teitä, kun olette sellaisia aaseja!

Hän pyysi Etienneä avukseen koettaessaan saada joukon järkiinsä, mutta tämä vain teki eleen kädellään antaen tietää voimattomuutensa. Oli liian myöhäistä, sillä heitä oli jo yli viisisataa, jotka kaikki olivat vimmoissaan ja olivat saapuneet siinä yksinomaisessa tarkoituksessa ajaa belgialaiset pois. Ympäri oli kokoontunut uteliaita, jotka katselivat tapausta, siinä oli Sakarias vaimoineen ja lapsineen ja hänen toverinsa Mouquet. Requillartista riensi uusi joukko, siinä oli m.m. Mouquette, joka heti yhtyi joukkoon.

Kapteeni kääntyi joka minuutti katsoen Montsoun tielle. Kannatusjoukkoja ei näkynyt saapuvan eivätkä hänen kuusikymmentä miestänsä voineet kestää enää. Silloin pisti hänen päähänsä pelottaa joukkoa ja komensi, että pyssyt ladattaisiin sen nähden. Sotamiehet tekivät työtä käskettyä, mutta kiihotus yltyi ja huudot ja pilkkaaminen lisääntyivät.

— Katsokaa, nuo tomppelit aikovat ampua maaliin! pilkkasi la Brule ja toiset naiset.

Maheun vaimo, jolla Estelle oli sylissään, meni niin lähelle sotamiehiä, että kersantti kysyi häneltä, mitä hän siinä tahtoi lapsineen.

— Mitä se sinuun kuuluu? vastasi tämä. — Ammu siihen, jos uskallat.

Miehet pudistivat ylenkatseellisesti päitään. Kukaan ei uskonut, että heihin ammuttaisiin.

— Eihän heillä ole kuulia, ilmoitti Levaquen vaimo.

— Olemmeko me kasakoita? huudahti Maheu. Ranskalaisiin ei ammuta, saakeli!

Toiset huusivat, että he olivat olleet mukana Krimin sodassa eivätkä pelänneet kuulia ja ruutia. Ja eteenpäin rynnättiin taas.

Mouquette eturivissä oli pakahtua vihasta luullessaan sotamiesten ampuvan naisiin. Hän huusi heille kaikkia ruokottomuuksia, mitä suinkin tiesi ja lopuksi päätti panna käytäntöön pahimman loukkauksensa. Hän kohotti helmansa ja kääntyen selin sotamiehiin lausui: — Tämä upseerille! Tämä kersantille! Ja tämä sotamiehille!

Tuo sai joukon purskahtamaan hillittömään nauruun. Ei Etiennekään voinut olla hymähtämättä tuolle häväistykselle.

Tyynnyttääkseen kiihottuneita sotamiehiään päätti kapteeni ottaa pahimmat mellakoitsijat vangiksi. Mouquette hävisi yhdellä harppauksella joukkoon. Sotamiehet ottivat Levaquen ja pari muuta työläistä, jotka vietiin voutien huoneeseen. Negrel ja Dansaert huusivat kapteenille, että hän tulisi heidän luoksensa ja portti suljettaisiin, mutta hän kieltäytyi. Hän tiesi, että joukko pian ottaisi haltuunsa nuo rakennukset, joilla ei ollut kunnollista lukkoa ja sotamiehet tehtäisiin aseettomiksi. Pieni sotaväenryhmä alkoi jo nurista, mutta eihän voitu paeta tuota ryysyläisjoukkuetta. Ja taas nuo muuriin litistettyä 60 sotamiestä seisoi pyssyn piikit ojossa lakkolaisia vastaan.

Joukko vaikeni hetkeksi tuosta odottamattomasta hyökkäyksestä. Mutta sitten kiihtyivät huudot taas vaatien vankien vapauttamista. Joku huusi, että heidät tapetaan siellä. Kuulematta enää mitään, neuvottelematta edes keskenään, ryntäsi joukko yhtenä miehenä lähellä olevan tiilikivikasan luo. Lapset kantoivat niitä yksi kerrallaan, naiset kokosivat niitä helmoihinsa. Pian oli jokaisen jaloissa koko kasa kiviä ja taistelu alkoi.

La Brule muori johti. Hän rikkoi tiiliä laihaa polveaan vastaan ja heitti yht'aikaa molemmin käsin. Levaquen vaimo huitoi käsiään, mutta hän oli niin lihava, että hänen täytyi mennä aivan lähelle sotamiehiä osuakseen. Bouteloup koetti pidättää häntä viedäkseen hänet pois nyt kun hänen miehensä oli viety. Mouquette väsyttyään rikkomaan kiviä polvea vastaan, johon tuli naarmuja, viskeli ne kokonaisina. Lapset eivät jääneet vanhemmista jällelle. Bebert opetti Lydiaa pakkaamaan kiviä. Kiviä satoi sotamiehiin.

Katarina yllätti itsensä myös keskellä joukkoa viskelemässä kiviä. Hän rikkoi niitä raivoisasti ja heitti, mikäli hänen pienet kätensä jaksoivat. Hän ei voinut itsekään ymmärtää, miksi hänet äkkiä oli vallannut sellainen hävityksen halu. Milloinko tulisi tälle kirotulle elämälle loppu? Hän ei enää jaksaa kestää sellaista. Eikö koskaan tule parempaa, siitä asti kuin hän muistaa itsensä käy kaikki vain pahemmaksi ja pahemmaksi. Ja hävityshalun valtaamana rikkoi hän tiiliä ja heitti niitä näkemättä edes mihin ne sattuivat.

Etienne, joka vielä seisoi sotamiesten edessä, oli saada kiven päähänsä. Hänen korvansa paisui, hän kääntyi ja vavahti arvatessaan, että kiven, joka oli sattunut häneen, olivat heittäneet Katarinan kuumeiset kädet, mutta vaarasta huolimatta hän jäi paikalleen katsoen Katarinaan. Monet toisetkin unohtivat itsensä kiihtyneinä taistelusta yhtä hyvin kuin hänkin. Ympärillä seisoi katsojien joukko, Mouquet arvosteli heittoja ikäänkuin se olisi jotain kilpaleikkiä.

Kun ensimmäiset kivet heitettiin, ryntäsi vouti Richomme taas sotamiesten ja työläisten väliin. Pian rukoili edellisiä ja kehoitti jälkimäisiä luopumaan työstään ollen niin liikutettu, että suuret kyynelkarpat vierivät hänen poskilleen. Mutta hänen äänensä hukkuu yleiseen meluun.

Kivisade yltyi. Vähitellen alkoivat miehet yhtyä naisiin.

Silloin huomasi Maheun vaimo, että hänen miehensä seisoi syrjässä tyhjin käsin.

— Hei, sinä, sanoi hän — mikä sinun on? Pelkäätkö ehkä, vai onko sinusta samantekevä, vaikka sinun toverisi viedään vankeuteen. Jos ei minulla olisi tätä lasta sylissä, niin kyllä näyttäisin...

Estelle kirkuen riippui hänen kaulassaan estäen häntä yhtymästä toisiin naisiin. Mutta kun ei hänen miehensä näyttänyt kuulevan häntä, potkasi hän kiviä tämän luo.

— Mutta ota toki piru, kivi käteesi! Vai tahdotko, että sylkäisisin päin kasvojasi kaikkien nähden?

Maheun kasvot kävivät punaisiksi, hän tarttui kiviin ja alkoi heittää. Ja hänen vaimonsa kiihotti häntä takaa puristaen lastansa sylissä.

Maheu oli vihdoin ihan pyssyjen piippuja vastassa.

Pieni sotajoukko hävisi aivan kivisateeseen. Onneksi ne sattuiivat muuriin sotamiesten päitten yläpuolelle. Mitä tehdä? Hetken ajatteli kapteeni kääntyä selin joukkoon ja mennä taloon, mutta nyt se oli mahdotonta enää, sillä heidän vähääkään liikahtaessa heidät olisi lyöty aivan pahanpäiväisesti. Eräs kivi oli sattunut hänen virkalakkiinsa ja hänen otsastaan tippui veripisaroihin. Monta sotamiestä oli saanut haavoja ja hän tunsikin, että itesesäilyttämisvaisto heissä saisi pian ylivallan, jolloin he eivät enää tottelisi päällystää. Kersantti kirosi suutuksissaan, hänen olkapäänsä oli nyrjähtänyt pois sijoiltaan. Vieläkö kauan heidän sallittaisiin noin riehua? Vanha sotamies sai kiven vatsaansa ja oli vähällä pudottaa pyssyn kivusta.

Kolme kertaa oli kapteeni komentamaisillaan ampumaan. Hänessä kävi kova sisällinen taistelu, kaikki käsitykset sotilaan ja ihmisen velvollisuudesta hämmentyivät. Kivisade yltyi. Hän oli juuri antamaisillaan käskyn ampua, kun äkkiä pyssyt laukesivat itse. Ensin kuului kolme laukausta, sitten viisi ja sitten koko plutonan pamahdus ja lopuksi vielä yksinäinen laukaus.

Kaikki hämmästyivät. Joukko seisoikin liikkumattomana voimatta vielääkään uskoa, että siihen oli ammuttu.

Mutta sitten alkoi kuulua sydäntä särkeviä valitushuutoja, samalla kun torvi toittoti ammunnan lakkauttamista. Silloin valtasi joukon äkkiä pakokauhu ja se juoksi hajalle eri suuntiin kuin pelästynyt lauma.

Bebert ja Lydia olivat kaatuneet ensimmäisestä laukauksesta, tyttöön oli kuula sattunut kasvoihin, poikaan vasempaa olkaansa. Tyttö kaatui jääden heti liikkumattomaksi, mutta Bebert liikkui vielä suonenedontapaisesti yrittäen syleillä tyttöä samoin kuin hän oli tehnyt edellisenä yönä. Jeanlin, joka juuri tuli juosten Requillartista, sai nähdä, miten hänen toverinsa kuoli syleillen hänen "pientä vaimoaan."

Seuraavat viisi laukausta olivat kaataneet la Brulen ja vouti Richommen. Kuula oli sattunut hänen selkäänsä juuri kun hän oli pyytännyt tovereitaan, hän lankesi siitä ensin polvilleen, siitä kaatui hän kyljelleen silmät vielä täynnä kyneleitä. Eukko oli kaatunut kuin kimppu kuivia risuja päästään hampaitensa välistä viimeisen kirouksen, veren syöksyessä esiin.

Sitä seuraava yhteislaukaus oli sattunut kauemmas ympärillä seisoviin uteliaisiin. Yksi kuula sattui suoraan Mouquetin suuhun ja hän romahti Sakarian ja Philomenen jalkoihin roiskuttaen heihin verta. Kaksi kuulaa sattui suoraan Mouquetten vatsaan. Hän oli huomannut, miten sotamiehet tähtäsivät ja hyvä tyttö kuin oli syöksyi hän Katarinan eteen huutaen, että tämä olisi varuillaan. Heti sen jälkeen kaatui hän maahan kirkasten kimakasti. Etienne riensi hänen luokseen tahtoen nostaa hänet, mutta hän antoi merkin, että kaikki oli lopussa. Sitten alkoi hänen kuolinkamppailunsa, mutta hän hymyili, ikäänkuin hän iloitsisi nähdessään heidät yhdessä.

Kaikki näytti olevan lopussa, laukauksien jyrinä lakkasi, kun äkkiä kajahti vielä yksi laukaus.

Kuula sattui suoraan Maheun sydämeen ja hän kaatui kasvoilleen likaseen vesilätäkköön.

Hänen vaimonsa kumartui käsittämättä mitään.

— No, nousehan, ukkoni! Eihän tuo ollut mitään.

Estelle oli tiellä, hän työnsi lapsen kainalonsa alle nostaan miehen pään.

— No, puhu toki! Mihin sinun koskee? Mies katsoi häneen ilmeettömin silmin ja suusta virtasi veristä vaahtoa. Hän ymmärsi, että hänen miehensä oli kuollut. Ja hän jäi siihen lapsineen istumaan liikkumattomana katsoen tylsästi mieheensä.

Kaivos oli nyt turvassa. Kapteeni otti hermostuneesti lakin päästään ja pani sen jälleen. Hän pysyi yhtä hillittynä nytkin tuon onnettomuutensa edessä. Hänen sotamiehensä latasivat ääneti pyssyinsä. Ikkunoista katsoivat Dansaertin ja Negrelin pelästyneet kasvot. Heidän takanaan seisoikin Suvarin syvä rypä otsassaan.

Etienne ei ollut tapettu. Hän seisoikin vieläkin Katarinan vieressä, joka oli vaipunut maahan väsymyksestä ja mielentäräyksestä, kun äkkiä jonkun kimeä ääni sai hänet tointumaan. Se oli apotti Ranvier, joka molemmat kädet ojennettuina taivasta kohti kutsui profetan tavoin jumalan vihan murhaajien yli. Hän julisti oikeuden valtakuntaa, porvariston häviötä taivaan tulen kautta, koska se kaikkien rikostensa lisäksi oli vielä käskenyt tappaa työläisiä ja osattomia.

SEITSEMÄS OSA.

I.

Laukaukset Montsoussa kaikuivat aina Pariisiin saakka. Neljä päivää pääkaupungin edistysmieliset lehdet olivat kuohuksissaan tapahtumasta: kaksikymmentä viisi haavoitettua, neljätoista kuollutta, niiden joukossa kaksi lasta ja kolme naista, sekä muutamia vangittuja. Levaquesta tuli tavallaan sankari. Kerrottiin hänen antaneen tutkintatuomarille vastauksen, joka olisi voinut olla muinoisen roomalaisen arvoinen.

Nuo harvat kuulat olivat sattuneet suoraan hallituksen sydämeen, mutta se säilytti arvokasta tyyneyttä välittämättä siitä, että oli saanut niin tuntuvaan haavan. Se tahtoi pitää tapausta vähäpätöisenä väärinkäsityksenä jossain siellä kaukana Pariisin kaduilta, missä yleinen mielipide muodostetaan. Pian se aivan unohdetaan. Yhtiö sai virallisen käskyn lopettaa lakon, joka jatkuu jo niin kauan, että alkaa käydä uhkaavaksi yhteiskunnan rauhallisuudelle.

Sen vuoksi saapui Montsouhun jo keskiviikkoaamuna kolme yhtiön tirehtööriä. Pikkukaupunki joka oli hyvin peloissaan uskaltamatta iloita verilöylystä, hengähti nyt ensi kertaa helpotuksesta tuntien olevansa pelastettu.

Hallinnossa avattiin kaikki luukut, suuri rakennus elpyi. Sieltä alkoi kuulua mitä lupaavimpia huhuja. Puhuttiin, että hallinto on hyvin surullinen tapahtumasta ja tirehtöörit olivat tulleet sulkeakseen eksyneet työläiset syliinsä. Nyt kun isku oli tehty ja nähtävästi voimakkaampi kuin oli aiottu, ilmestyivät he pelastajina ja ryhtyivät toimenpiteisiin, vaikkakin hiukan myöhään. Ennen kaikkea lähettivät he belgialaiset takaisin tehden sen suurella melulla ja jymyllä näyttääkseen kaikille, kuinka paljon he antavat perään työläisille. Sitten ottivat he pois sotilasvartijaston, sitä suuremmalla syyllä, koska lakkolaiset masennettuina ja lyötyinä eivät enää olleet vaarallisia. Heidän toimestaan myös asia kadonneesta sotamiehestä painettiin villasella.

Näin koettivat he kaikin tavoin lieventää asianhaaroja. Mutta nämä sovinnolliset toimenpiteet eivät estäneet heitä hyvin toimittamasta hallinnolliset asiansa, sillä oli nähty, että Deneulin oli taas palannut hallintoon ja siellä keskustellut Hennebeaun kanssa. Keskustelut Vandamen ostamisesta uudistuivat taas ja nyt oli hän nähtävästi suostunut myyntiehdotukseen.

Mutta eniten hämminkiä aikaansaivat suuret keltaset julistukset, jotka liimattiin kaikkialla hallinnon käskystä. Niihin oli painettu suurin kirjaimin seuraavaa: "Montsoun työläiset! Me emme tahdo, että ne harhaluulot, joitten surullisia seurauksia te näitte viimeisinä päivinä, riistäisivät järkeviltä ja luotettavilta työläisiltä työansion. Maanantaiaamuna kaikki kaivokset tulevat olemaan auki ja kun työ uudistuu, aiomme hyväntahtoisesti harkita, mitkä parannukset olisivat tarpeen. Teemme kaikki, mikä on oikein ja mahdollista."

Kaikki kymmenen tuhatta työläistä kävi aamupäivällä lukemassa noita julistuksia. Kukaan ei lausunut sanaakaan, monet pudistivat päätään, — toiset menivät pois laahustavin askelin ilman että heidän kasvojensa ilme muuttui.

Siihen asti oli kylä No. 240 kestänyt lujana. Toverien veri, joka punasi kaivoksien maan, oli ikäänkuin estänyt toisilta pääsyn sinne. Työssä kävi tuskin kymmenkunta henkilöä, Pierron ja vielä muutamat hänen tapaisensa matelijat. Synkin katsein katsottiin heidän menevän tai palaavan työstä. Myöskin kirkon seinälle liimattu julistus otettiin epäilyksellä vastaan, sillä siinä ei mainittu mitään työläisistä, jotka oli erotettu. Oliko yhtiö päättänyt olla ottamatta heitä takaisin? Ja he pysyivät edelleenkin itsepäisinä peläten, että toverit saisivat vastata ja päättäen etteivät sallisi eniten epäiltyjen erottamista.

Synkimpänä ja äänettömimpänä seisoj Maheun talo aivan surun murtamana. Saatettuaan miehensä hautausmaalle, vaimo ei enää ollut avannut suutaan. Yhteentörmäyksen jälkeen oli hän sallinut tuoda taloon puolikuolleen, ryysyisen Katarinan, mutta hän ei lausunut sanaakaan tytölle eikä Etiennelle.

Etienne nukkui taas Jeanlin'in kanssa ollen aina vaarassa joutua vangituksi, mutta hänet oli vallannut sellainen kauhu Requillartin pimeitä sokkeloita kohti, että hän piti vankilan parempana. Toisinaan kyllä Maheun vaimo katsoi epäsuopeasti häneen ja tyttärensä aivankuin kysyen, mitä heillä oli tekemistä siinä hänen talossaan.

Taas kaikki nukkuivat sikin sokin. Ukko Bonnemort makasi lasten sängyssä, jotka olivat siirtyneet Katarinan luo, jota ei pikku kyttyräselkä enää töytännyt. Kipeimmin tunsi vaimo onnettomuutensa, kun hän iltasin paneutui levolle tyhjiin sänkyyn. Turhaan otti hän Estellen luoksensa, lapsi ei voinut hänelle korvata miestä ja hän itki tuntikausia äänettömästi. Mutta päivät kuluivat kuin ennen: leipää ei ollut, mutta avustuksilta ei saattanut aivan kuollakaan nälkään.

Tämän äänettömän vaimon näkö saattoi Etiennen epätoivoon. Viidentenä päivänä hän lähti ulos kävelemään hitain askelin. Toimettomuus vaivasi häntä ja hän kulki kädet riipuksissa, päässä survoi yksi kiusallinen ajatus. Hän käveli siten puolen tunnin ajan, kun hän huomasi, että toverit tulivat ulos ovista katsomaan häntä. Hänen maineensa viimeisetkin jäännökset olivat haihtuneet tuuleen laukauksen kera ja nyt katsoivat kaikki mitä synkimmin häneen. Noitten silmien ääneton moite seurasi häntä, hänet valtasi pelko, että koko kylä ryntää häntä vastaan kostaakseen hänelle ja hän palasi nopein askelin kotiin.

Mutta se, mikä kohtasi hänet kotona, pudisti hänet vielä voimakkaammin. Ukko Bonnemort ei enää noussut paikaltaan kylmän uunin viereltä. Verilöylyn päivänä oli kaksi naapuria löytänyt hänet maasta makaamasta kuin ukkosen kaataman vanhan puun, keppi vieressä poikki. Lenore ja Henri raapivat meluten lusikalla vanhaa kastrullia, jossa edellisenä päivänä oli keitetty kaalilientä. Mutta Maheun vaimo, joka oli pannut Estellen pois käsistään pöydälle, seisoi suorana uhaten Katarinaa nyrkillään.

— Sanoppas se vielä kerran, sanoppa!

Katarina oli sanonut tahtovansa mennä Voreux'hon työhön. Hänen oli liian vaikea elää noin äitinsä luona ansaitsematta mitään tuntien, että hänet pidettiin jonakin kodittomana harhaanjoutuneena tyttärenä. Jollei hän pelkäisi Chavalin lyöntejä, niin olisi hän jo tiistaina mennyt työhön. Hän änkytti arasti vastaukseksi:

— Mitä tehdä? Eihän voi näin elää. Silloin olisi meillä ainakin leipää.

Mutta äiti keskeytti hänet:

— Kuule, ensimmäisen, joka teistä menee töihin, kuristan minä omin käsin. Tuo on jo liikaa! Ensin tapetaan isä ja imetään lapsistakin voimia. Se riittääköön nyt jo! Mieluummin minä panen teidät kaikki ruumisarkkuihin, kuten olen pannut isä-vainajan.

Hänen pitkä vaitiolonsa purkautui nyt hillittömään sanatulvaan. Kylläpä he tulisivat rikkaiksi siitä, mitä Katarina ansaitsi! Tuskin kolmekymmentä souta, johon voisi lisätä kaksikymmentä Jeanlinin osalle, jos tuo lurjus otettaisiin työhön. Viisi frankia ja seitsemän souta täytettävänä! Nuo moksuthan eivät muuta osanneet tehdä kuin täyttää mahansa ruualla. Ja mitä vaariin tulee, niin varmaankin oli hänen kaatuessaan jokin mennyt poikki hänen päässään, sillä nyt hän oli aivan idiotti, vai oliko hänen verensä hyytynyt suonissa, kun hän näki sotamiesten ampuvan tovereihin.

— Eikö totta, vaari, he ovat tehneet lopun teistä? Nyrkit teillä kyllä ovat lujat, mutta te ette kelpaa enää mihinkään.

Bonnemort katsoi häneen himmein silmin ymmärtämättä mitään. Tuntikausia saattoi hän istua niin tuiottaen yhteen pisteeseen. Hänellä oli juuri sen verran järkeä, että hän sylki sylkyastiaan, joka oli siisteyden takia asetettu hänen viereensä.

— Eikä hänen eläkkeestään kuulu mitään, jatkoi hän. — minä olen varma, että he eivät sitä annakaan meidän katsantokantamme tähden. Ei, kyllä me olemme saaneet kylliksi noista roistoista, en minä tahdo enää kuollakaan heistä.

— Mutta ne lupaavat julistuksessa... yritti taas Katarina.

— Jätä minut rauhaan julistuksinesi! Se on vain loukku, johon he tahtovat meidät ajaa. Nyt he kyllä lupaavat, kun ovat ampuneet meihin.

— Mutta mihin me sitten menemme, äiti? Eihän meidän anneta jäädä kylään.

Äiti vastasi epämääräisellä kädenliikkeellä. Mihin he lähtisivät, jumala sen tietää. Hän ei sitä ajatellut, sillä silloin tulisi hän aivan hulluksi. Jonnekin menisivät. Silloin äkkiä kuului kastrullin raapiminen sietämättömältä ja hän löi Henrin ja Lenoren korvalle. Melu yltyi kun Estellekin kaatui pöydältä ja alkoi huutaa. Äiti sieppasi hänet käsivarsilleen huudahtaen: olisitpa satuttanut itsesi kuoliaaksi! Alzire oli tehnyt hyvin kun korjasi luunsa ja saisitte kaikki seurata hänet. Sitten puhkesi hän katkeraan itkuun nojaten päänsä seinään.

Etiemme seisoi uskaltamatta sanoa mitään. Hänen tunteilleen ei enää pantu mitään arvoa, mutta tuon onnettoman naisen kyynelvet olivat tehdä hänet hulluksi ja hän sopersi:

— No, rohkeutta! Täytyyhän tästä selvitä.

Vaimo ei näyttänyt kuulevan häntä, hän valitti yhä edelleen:

— Herra jumala, kuinka kauheata! Kurjaa on ennenkin ollut, mutta elettiin sitä kuitenkin. Ei ollut ruokaa paljon, mutta pysyttiin hengissä... Mutta nyt, herra jumala! Mitä me olemme tehneet, että meidän täytyy kärsiä tällaista kurjuutta, toiset jo ovat haudassa ja jällelle jääneet ainoastaan saavat kadehtia heitä. Totta on, että me saimme raataa kuin juhdat ja saimme osaksemme vain keppiä lisäten vain rikkaitten omaisuutta ja ilman toivoa paremmista ajoista. Ja siksi tahdoimme saada hiukan parempaa, täytyihän vähän levähtää... Siksikö meidän piti johtua tällaiseen kurjuuteen!

— Ja aina löytyy sellaisia sliipattuja viisaita miehiä, jotka lupaavat vaikka mitä, jos vain viitsii nähdä vähän vaivaa. Ja tietysti päättä alkaa pyöryttää ja alkaa ajatella parempia aikoja. Ja minäkin houkkio aloin haaveilla kaikkien veljeytymistä, leijailin avaruuksissa. Mutta sitten kun kaatuu jälleen lokaan, niin murtaa jalkansa... Valetta kaikki! Aina tulee olemaan puutetta ja lisäksi kuulia!

Etienne kuunteli hänen valituksiaan ja jokainen sana iski kuin veitsi hänen sydämeen. Vaimo astui nyt huoneen keskelle ja katsoen suoraan Etiennen alkoi taas raivoissaan sinutella häntä:

— Ja nyt sinäkin puhut, että pitäisi palata kaivokseen. Minä en syytä sinua, mutta minä sinun sijassasi kuolisin surusta, jos olisin tuottanut tovereille niin paljon onnettomuutta.

Etienne aikoi vastata, mutta ymmärtäen, miten turhaa se olisi lähti hän ulos jatkaakseen taas vaeltamistaan.

Kyläläiset aivankuin odottivat häntä, miehet seisoen ovissa ja naiset katsoen ikkunoista. Niin pian kuin hän tuli näkyviin, alkoi joukosta kuulua murinaa ja joukko kasvoi. Viimeisinä neljänä päivinä erikoisesti oli joukko hänestä puhunut ja moittinut ja nyt kytevä viha purkautui kirouksiin. Miehet uhkasivat häntä nyrkeillä, naiset vihoissaan näyttivät häntä lapsille, ukot ja akat sylkivät nähdessään hänet.

Kaikki kärsimykset, joita turhaan oli kestitetty, etsivät ulospääsyä ja Etiennen piti nyt ruveta syntipukiksi.

Sakarias, joka kulki hänen ohitseensa, pukkasi häntä kylkeen ilkkuen:

— Katsos tuota, hän kasvattaa mahaa, kelpaa elää toisten onnettomuuksista!

Levaquen vaimo näyttäytyi ovelta ja hänen takanaan Bouteloup.

— On niitä konnia, jotka veivät lapsia ammuttavaksi, huusi tämä.

Sitten muisti hän miehensä ja lisäsi:

— Niin, roistot kuljeskelevat maanteillä, silloin kun rehelliset miehet saavat kitua vankilassa.

Etienne tahtoi päästä hänestä, mutta silloin sattui hän Pierronin vaimoa vastaan, joka juoksi puiston läpi paikalle. Hän oli tuntenut helpotusta vapauduttuaan äidistään, jonka viha uhkasi heidän hyvinvointiaan ja vielä vähemmän sääli hän tyttö-letukkaa Lydiaa, mutta nyt hän tahtoi pitää yhtä naapureittensa kanssa ja käytti hyväkseen heidän kuolemaansa.

— Entä minun äitini? huusi hän Etiennelle. — Ja tyttöni? Kaikkihan näki, miten sinä vetäydyit heidän taakseen ja he saivat ottaa vastaan kuulia sinun sijastasi!

Etienneä inhotti, että he syyttivät häntä, silloin kun olosuhteet olivat käyneet niin onnettomiksi. Ja hän kiiruhti askeleitaan vastaamatta loukkauksiin. Pian täytyi hänen aivan lähteä juoksemaan, sillä joka talosta hyppäsi ihmisiä ulos hännästä ja kiroillen häntä. Hän se nyt oli murhaaja, sortaja, kaikkien onnettomuuksien aiheuttaja. Hän pakeni kylästä kalpeana ja mielettömänä ja häntä seurasi kiljuva joukko. Matkalla monet jäivät pois, mutta toiset vielä seurasivat häntä. Kun hän pääsi "Huvin" luo joutui hän toista joukkoa vastaan.

Joukossa oli vanha Mouque ja Chaval. Poikansa ja tyttärensä kuoleman jälkeen Mouque toimi hevosrenkinä kuten ennenkin eikä kukaan nähnyt hänen itkevän tai kuullut hänen valituksiaan. Mutta kun hän sai nähdä Etiennen, valtasi hänet sellainen raivo, että kyöneleet pursusivat hänen silmistään ja hänen suustaan tulvi haukkumisia.

— Senkin sika! katala elukka! Odota, kyllä minä vielä koston sinulle lasteni kuoleman!

Hän otti maasta tiilikiven, mursi sen kahtia ja viskasi Etiennen jälkeen.

— Niin, niin, nyt me opetamme häntä oikein! yhtyi Chavalkin, joka oli riemuissaan, että sattui tilaisuus kostaa Etiennelle. — Jokainen saa vuorostaan. Nytpä tuli vuoro painaa sinua seinää vastaan.

Ja hänkin alkoi viskellä kiviä Etiennen perään. Nousi kauhea meteli, kaikki tarttuivat kiviin ja alkoivat viskellä yhtä raivoisasti kuin muutama päivä sitten sotamiehiin. Hänen vasempaan käsivarteensa sattui, hän perääntyi, mutta oli suuressa vaarassa, sillä hänet oli painettu "Huvin" seinää vasten.

Rasseneur seisoi ovellaan.

— Astu sisään, lausui hän aivan yksinkertaisesti.

Etienne oli kahden vaiheilla, hänen oli hyvin vaikea etsiä suojaa täältä juuri nyt.

— Astu sisään, minä puhun heille.

Etienne taipui ja pakeni kapakkahuoneeseen, sillä välin kun Rasseneur sulki oven leveillä hartioillaan.

— Olkaa järkevä ystävänä, puhui hän. — Te tiedätte hyvin, etten minä koskaan ole pettänyt teitä. Minä olen aina puoltanut järjestystä ja jos te olisitte totelleet minua, niin ette olisi joutuneet tähän kurjuuteen.

Tasaisesti keinutellen vartaloaan hän puhui edelleen. Hänen sanansa lirisivät kuin metsäpuro ja joukko kuunteli häntä taasen kuten ennenkin, muistamatta että he joskus olivat haukkuneet häntä pelkuriksi. Jotkut ilmaisivat hyväksymisensä ja kun hän lopetti, kaikui voimakasta kättentaputusta.

Masentuneena ja katkerana muisti Etienne Rasseneurin ennustuksen metsässä, kun tämä uhkasi häntä joukon kiittämättömyydellä. Mikä idiottimainen raakuus! Kuinka pian he unohtavat kaikki heille tekemät palvelukset. Se oli jonkullainen sokea voima, joka ahmi itsensä. Hän harmitteli, että nuo eläimet pilasivat oman asiansa, mutta samalla tunsu hän katkeruutta, että hänen omat kunnianhimoiset suunnitelmansa olivat päättyneet niin tragillisesti. Hän muisteli, miten metsässä oli kolme tuhatta sydäntä tykkinyt yhdessä hänen sydämensä kanssa, miten hän oli jo haaveillut tulevansa parlamentin jäseneksi ja ensimmäisenä työväen edustajana nuijittavansa porvareita. Ja nyt tointui hän kurjana ryysyläisenä, jota joukko kivittää.

Mutta Rasseneurin ääni kaikui yhä voimakkaammin:

— Ei milloinkaan väkivalta ole saattanut hyvään, mahdotonta on muuttaa maailma yhtenä päivänä... Ne, jotka ovat sellaista teille luvanneet, ovat joko pilkkaajia tahi petkuttajia.

— Hyvä! hyvä! huusi joukko.

Kuka oli sitten syyllinen kaikkeen tuohon? Tämä kysymys, jonka Etienne asetti itselleen, masensi hänet täydelleen. Oliko hän tosiaankin yksin syyppää tähän onnettomuuteen, josta hän itse kärsi, naisten ja lasten nälänhätään? Kerran eräänä iltana ennen kaikkia näitä tapahtumia, oli hän aavistanut onnettomuutta, mutta joku voima pakotti hänet yhdessä tovereitten kanssa eteenpäin. Itse asiassa ei hän koskaan johtanutkaan heitä, vaan he johtivat häntä pakottaen hänet tekoihin, joita hän ei milloinkaan olisi tehnyt, ellei tuo villi joukko olisi pakottanut häntä siihen. Jokainen joukon väkivallanteko oli hämmästyttänyt häntä, sillä ei hän milloinkaan ollut toivonut eikä halunnut mitään sellaista.

Puolustautuen itsensä edessä ja koettaen tukahuttaa omantuntonsa, kiusasi häntä kuitenkin salainen ajatus, ettei hän ollut tehtävänsä veroinen. Hänessä ei ollut enää voimia taisteluun, häntä pelotti tuo suuri sokea joukko, joka eteni luonnonvoiman tavoin hävittäen kaikki tieltään ja välittämättä teorioista ja laeista. Vähitellen eteni hän yhä enemmän joukosta, koko hänen hienostunut olentonsa pyrki ylös korkeampiin yhteiskuntaluokkiin.

Tällä hetkellä peitti Rasseneurin äänen joukon innokkaat huudot:

— Eläköön Rasseneur! Hyvä! Ei ole muuta niin kelpoa miestä kuin Rasseneur. Hyvä!

Ravintoloitsija sulki oven joukon hiljalleen hajaantuessa ja molemmat miehet katsoivat ääneti toinen toisiinsa. Lopuksi joivat he yhdessä olutta.

Samana päivänä annettiin Piolainessa suuret päivälliset Cecilen kihlajaisten johdosta Negrelin kanssa. Jo edellisenä päivänä oli Gregoiren herrasväki antanut vaksata lattiat ja tuulottaa huonekalut. Melaine hääri keittiössä paistaen ja vatkutellen kastiketta, joitten haju tunki huoneisiin. Ei vielä milloinkaan ollut tässä patriarkaalisessa talossa sellaista hommaa ja juhlain valmistelua.

Kaikki kävi oivallisesti. Rouva Hennebeau oli hyvin ystävällinen Cecilea kohti ja hymyili Negrelille kun

Montsoun notarius ehdotti tulevan pariskunnan maljaa. Herra Hennebeau oli myös hyvin ystävällinen ja hänen säteilevä ulkomuotonsa hämmästytti kaikkia. Kerrottiin, että hän jälleen oli saavuttanut hallinnon suosion ja pian saa kunniamerkin tarmokkuudestaan, millä hän oli kukistanut lakon.

Viimeisistä tapauksista ei puhuttu, mutta kuitenkin vallitsi yleinen ilo, ikäänkuin tuo olisi voiton juhla. Vihdoinkin saatiin jälleen rauhassa syödä ja nukkua! Yksi huomautti hienosti Voreux'n verenvuodatuksista: se oli välttämätön läksy ja kaikki tulivat liikutetuiksi Gregoirien ehdotuksesta, että kaikkien velvollisuus olisi nyt sitoa työläisten haavoja. Gregoires olivat jo täydelleen rauhoittuneet ja mielihyvällä antoivat anteeksi hyvälle kivihiihenkaivajille, jotka luonnollisesti nyt taas laskeutuvat kaivoksiin ja tekevät työnsä vuosisataisnöyryydellä. Paistia syödessä mielentila kohosi vielä enemmän, kun Hennebeau luki piispan kirjeen, missä ilmoitettiin, että abotti Ranvier siirretään muualle. Kaikki ympäristön porvarit soittivat suutaan lakkaamatta tästä papista, joka oli sanonut sotamiehiä murhaajiksi. Jälkiruokaa tuotaessa pöytään ilmoitti notarius rohkeasti olevansa vapaa ajattelija.

Deneulin molempien tyttäriensä kanssa oli myöskin siinä koettaen peittää oman surunsa yleiseen hilpeyteen. Hän oli saman päivän aamuna allekirjoittanut kauppasopimuksen Vandamen siirtämisestä Montsoulle. Sitä paitsi oli hänen täytynyt kiitollisuudella ottaa vastaan tarjous jäädä kaivokseensa piiri-insinööriksi, sillä summa, minkä hän sai meni kokonaan velkojen maksuun. Nyt piti siis hänen työskennellä palkkalaisena kaivoksessa, joka oli niellyt koko hänen omaisuutensa.

Sellainen oli kaikkien pienten yritysten kohtalo. Pienet omistajat ovat tuomitut perikatoon, suuret yhtiöt valtaavat ne. Hän yksin oli saanut maksaa lakon kustannukset ja hän tunsu, että samalla kun onnittiin Hennebeautta, niin juotiin hänen perikatonsa malja.

Kun siirryttiin vierashuoneeseen juomaan kahvia, vei Gregoire serkkunsa syrjään ja onnitteli hänen rohkeata päätöstään.

— Mitä muuta olisikaan voinut tehdä? Ainoa erehdys oli, että sinä panit Vandameen koko miljonan, minkä olit saanut osakkeestasi. Siitä on sinulle koitunut paljon harmia ja huolta ja sinun miljonasi suli tuohon koiran työhön, silloin kun minun miljonani makasi laatikossani ilman että minun piti tehdä mitään lasteni ja lasten lasteni elättämiseksi.

II.

Sunnuntaina niin pian kun oli tullut ilta, meni Etienne kylästä. Hän meni kanavaa pitkin kulkien hitaasti Marchienneen päin.

Täällä hän ei koskaan tavannut ketään, mutta nyt sai hän harmikseen nähdä miehen, joka kulki häntä vastaan. He tunsivat toinen toisensa vasta tultuaan aivan vastakkain.

— Sinäkö! sopersi Etienne.

Suvarin nyökytti päätään vastaamatta. Hetkisen seisoivat he liikkumatta, sitten he menivät molemmat Marchienneen kumpikin syventyneenä omiin mietelmiinsä.

— Oletko lukenut lehdistä, mikä menestys seuraa Pluchartia Pariisissa? kysyi vihdoinkin Etienne. — Häntä odotettiin kadulla, häntä ylistettiin, kun hän tuli Bellevillen kokouksesta... O, nyt hän menee pitkälle yskästään huolimatta. Hän voi edistyä niin pitkälle kuin tahtoo.

Koneenkäyttäjät kohautti olkapäitään. Hän halveksi kaunopuhujia, jotka antautuivat politiikkaan samalla tavalla kuin antaudutaan asianajajaksi ansaitakseen rahaa kielellään.

Suvarin kulki kauan pää alaspäin painuneena. Hän oli siinä määrin vaipunut ajatuksiinsa, että kulki aivan kanavan reunalla samoin kuin unissa kävijä katon räystäällä.

Mutta äkkiä säpsähti hän ilman näennäistä syytä. Hän kalpeni ja kohotti katseensa toveriin sanoen tuskin kuuluvasti:

— Olenko kertonut sinulle, miten hän kuoli?

— Kuka?

— Minun vaimoni, siellä Venäjällä.

Etienne teki epämääräisen liikkeen. Häntä hämmästytti vapiseva ääni ja tuon miehen äkkinäinen tarve uskoa asiansa jollekin, miehen, joka aina oli stoalaisesti eristetty. Hän tiesi ainoastaan, että Suvarinin vihkimätön vaimo oli hirtetty Moskovassa.

— Asia epäonnistui, kertoi Suvarin. — Me työskentelimme neljätoista päivää asettaaksemme miinan rautatien alle, jota myöten keisarin junan piti kulkea. Mutta kun räjähdys tapahtui, ei siitä kulkenut keisarillinen, vaan tavallinen matkustajajuna... Silloin Annushka vangittiin. Hän toi meille ruokaa joka ilta puettuna talonpoikaisnaiseksi. Hän se oli myös, joka sytytti miinan, sillä mies olisi herättänyt enemmän huomiota. Kuutena pitkänä päivänä kuuntelin oikeudentutkintoa piiloutuneena joukkoon.

Hän vaikenä. Yskä ja itku tukahuttivat hänen äänensä.

— Kaksi kertaa tahdoin huutaa, syöksyä hänen luokseen jakaakseni hänen kohtalonsa. Mutta mitä se olisi hyödyttänyt? Yhtä ihmistä vähemmän on samaa kuin yhtä sotamiestä vähemmän. Ja minä ymmärsin, että hän kielsi katsoen minuun suurin viisain silmin.

Hän yski taas.

— Viimeisenä päivänä olin minä myös mestauspaikalla. Satoi ja sade vaivasi heitä. Kaksikymmentä minuuttia tarvitsivat he hirttääkseen neljä henkilöä. Nuora katkesi eivätkä he voineet hirttää neljättä... Annushka seisoj odottaen. Hän etsi minua silmillään. Minä nousin kannolle ja hän huomasi minut, eikä meidän silmämme enää eronneet. Hän kuoli katsoen minuun.

Minä heilutin hattuani ja menin pois...

Tuli taas äänettömyys. Kanava valkosena juovana katosi etäisyyteen, molemmat kulkivat ääneti aivankuin vieraina toisilleen.

— Se oli meille rangaistukseksi, jatkoi Suvarin karkeasti. — Me teimme rikoksen rakastaessamme toinen toistamme. On hyvä, että hän kuoli, hänen verestään syntyy sankareita enkä minäkään enää tunne pelkoa mielessäni. Niin, ei saa olla vanhempia, ei vaimoa eikä ystävää, ei mitään sellaista, josta käsi vavahtaisi silloin kun pitäisi ottaa toisen tai oman henkensä!

Etienne pysähtyi väristen illan koleudesta. Hän ei ruvennut väittelemään, sanoi vain:

— Me olemme menneet kovin kauas, eikö olisi aika palata?

He menivät hitaasti takaisin Voreux'hon. Hetken perästä lausui Etienne:

— Oletko nähnyt uusia listoja?

Hän tarkoitti keltasia julistuksia, jotka yhtiö oli aamulla ripustanut. Nämä julistukset olivat laaditut selvemmin ja suvaitsevemmin kuin edelliset, niissä luvattiin ottaa kaikki työläiset, jotka tulisivat työhön seuraavana aamuna. Kaikki olisi unohdettu, eniten syylisillekin annettaisiin anteeksi.

— Kyllä, olen nähnyt, vastasi koneenkäyttäjä.

— Mitä ajattelet asiasta?

— Ajattelen, että se on loppu. Lauma lähtee sinne taas. Te kaikki olette pelkuri-raukkoja.

Etienne alkoi innokkaasti puoltaa tovereitaan. Yksinäinen mies kyllä saattoi olla luja, mutta joukko, joka oli nääntymäisillään nälkään, oli voimaton. Askel askeleelta saapuivat he Voreux'hon ja seistessään kaivoksen mustan kummun edessä toisti hän valansa, ettei hän menisi töihin, mutta että hän soi anteeksi niille, jotka tekivät sen. Oli liikkeellä huhuja, että kirvesmiehet eivät ole ehtineet korjata laudoitusta ja hän kysyi oliko se totta. Oliko totta, että yhdessä paikassa oli maan painosta laudoitus kääntynyt ulospäin niin että häkki laskiessaan hankasi sitä vastaan viiden metrin pituudelta. Suvarin kävi taas vaiteliaaksi ja vastasi yksisanaisesta. Hän oli ollut työssä edellisenä iltana ja silloin oli häkki todellakin hangannut, niin että koneenkäyttäjien täytyi jouduttaa nopeus sivuuttaakseen tuon paikan, Mutta kaikkiin huomautuksiin päälliköt vastasivat samaa: ennen kaikkea piti saada hiiliä ja laudoitus voitiin korjata myöhemmin.

— Luuletko todellakin, että tulee tuho, lausui Etienne katsoen pimeässä epäselvästi näkyvään kaivokseen.

— Jos tulee tuho, niin saavat toverit sen tuntea nahoissaan, vastasi Suvarin tynnosti, — itsehän sinä kehoitat heitä mennä kaivokseen.

Kello löi yhdeksää Montsoun kellotornissa. Etienne sanoi menevänsä nukkumaan, silloin lausui Suvarin antamatta kättä:

— Hyvästi. Minä lähden.

— Mitä? Lähdetkö?

— Olen ottanut eron työstä ja lähden jonnekin muualle.

Etienne katsoi häneen hämmästyneenä. Kaksi tuntia olivat he kulkeneet yhdessä ja nyt vasta hän sanoo sen aivankuin ohimennen ja niin tyyneästi, vaikka Etienneen koski syvään tuosta erosta.

— Mihin sinä sitten lähdet?

— Jonnekin... En tiedä...

— Mutta tapaammehan taas?

— Tuskin, en usko sitä.

He seisoivat ääneti tietämättä, mitä vielä sanoa.

— No niin, hyvästi sitten.

— Hyvästi.

Kun Etienne oli mennyt kylään, kääntyi Suvarin taas kanavan reunalle kävelemään pimeässä, kuin mikäkin häälyvä yövarjo. Toisinaan pysähtyi hän laskien kellonlyöntejä. Kun kello löi puoliyötä lähti hän Voreux'hon päin.

Tällä hetkellä oli kaivos aivan tyhjä, hän tapasi ainoastaan unisen voudin: Vasta kello kaksi alettiin lämmitää ennen töitten alkua. Ensin meni Suvarin vajaan ollen hakevinaan takkia. Tähän takkiin oli käärittynyt työkalut: vintilö purasimineen, pienehkö luja saha, vasara ja taltta. Otettuaan kaikki nuo kalut, meni hän kapeaan käytävään, joka johti portaille. Nytytti kainalon alla laskeutui hän alas pimeässä mitaten syvyyttä laskemalla askeleita. Hän tiesi, että häkki ottaa kiinni laudoitukseen kolmensadan seitsemänkymmenenmetrin syvyydellä viidennen kiemuran kohdalla aukon sisällä.

Kun hän oli laskenut viisikymmentä neljä porrasta tunnusti kädellään turvonneita lautoja. Siinä se oli.

Silloin ryhtyi hän kylmäverisesti työhön, kuten ainakin työläinen, joka kauan on pohtinut asiaa. Hän alkoi heti sahata aukon väliseinään, joka eroitti kaivon porraskäytävästä. Muutamien tulitikkujen avulla saattoi hän ottaa selvän laudoituksen tilasta ja niistä korjauksista, mitkä siinä oli tehty.

Kaivosten rakentaminen Calais'in ja Valenciennen välillä oli hyvin hankalaa, täytyi päästä maanalaisten vesien läpi, jotka olivat syvimpien laaksojen tasalla. Ainoastaan lujan laudoituksen avulla, laudat toisissaan kiinteästi kiinni kuin tynnyrissä kävi mahdolliseksi vastustaa veden painoa ja pitää kaivon vedestä vapaana keskellä maanalaisia vesiä, jotka porskuivat seiniä vastaan. Voreux'n kaivosta kaivettaessa oli täytynyt tehdä kaksinkertainen paalutus: toinen yläosassa, helposti varisevassa hiekassa, joka oli liitukerroksen vieressä ja aina täynnä vettä kuin sieni, ja toinen alimmassa kerroksessa, keltasessa hiekassa, joka oli hieno kuin jauhot ja vetelä kuin neste. Juuri tässä kerroksessa oli "virta"; tuo maanalainen meri, joka uhkasi pohjois-Ranskan kaivoksia. Se oli oikea myrskyinen meri, missä aallot hyökyivät kolmensadan metrin etäisyydessä auringosta.

Tavallisesti kesti paalutus hyvin veden painon. Ainoa vaara oli siinä, jos naapurikaivokset laskivat kun niissä tyhjennetyt käytävät täyttyivät. Maa laski täyttääkseen nuo tyhjät käytävät ja silloin muodostui lohkeamia ja rakoja, jotka saattoivat ulettua paalutukseen ja vahingoittaa sitä painaen sitä alas kaivosaukkoon. Ja siinä juuri oli suurin vaara, sillä siitä saattoi aiheutua maanvieremä ja veden paisumus, kaivoksen saattoi peittää joko multa tai veden tulva.

Istuen ratsain tekemässään aukossa havaitsi Suvarin huomattavan vahingoittumisen viidennen liitoksen luona paalussa. Laudat olivat käyrystyneet, muutamat aivan irroittuneet sijoiltaan. Tervalistojen välistä tihkui vettä. Kirvesmiehet, joilla oli kova kiire, olivat ainoastaan naulanneet rautaneliöitä liistopaikalle, nekin niin huolimattomasti, etteivät edes kaikki ruuvit olleet tiivistä kiinni. Ja niiden takana tuntui "virta" olevan vallallaan.

Suvarin irroitti porallaan ruuvit rautaneliöstä, niin että veden ponnistaessa vähän kovemmin ne helposti irtaantuisivat kokonaan. Se oli uhkarohkea, mieletön teko, sillä sitä tehdessä oli hän ainakin parikymmentä kertaa pudota alas sadan kahdeksankymmenen metrin syvyyteen, aukon pohjaan. Hänen täytyi pitää kiinni rungoista, joita myöten häkki laski. Riippuen siten kuilun yllä liikkui hän edelleen näitä yhdistäviä poikkipuita pitkin nojaten ainoastaan kyynärpäähän tai polveen täysin rauhallisesti ja ylenkatsoen kuolemaa.

Kun hän oli hellittänyt ruuvit, kävi hän itse runkojen kimppuun, jolloin vaara tuli vielä suuremmaksi.

Hän haki "avainta"; sitä runkoa, johon toiset olivat kiinnitetyt. Löydettyään sen, alkoi hän vimmatusti sahata ja porata sitä, jotta se ohuempana helpommin voisi antaa myöden. Kaikista hänen tekemistään koloista ja reijistä suihkusi kylmää vettä, häiriten häntä työssä. Kaksi tulitikkua sammui ja toiset kastuivat, niin että hän jäi täydelliseen pimeyteen.

Silloin hänet valtasi jokin raivo. Häntä huumasi näkymättömän leyhkä kauhu, joka ikäänkuin kohosi tuosta mustasta kuilusta; kova rankkasade kiihotti hänen hävityshaluaan. Hän hakkasi ja sahasi kaikki, mitä eteen sattui, aivankuin tahtoisi, että kaikki heti ruhjoisi. Hän iski aseillaan niin vimmatusti aivankuin hänen edessään oli elävä olento, jota hän vihasi sydämen pohjasta. Vihdoinkin hän on tilaisuudessa tappamaan tuon vahingollisen pedon — Voreux'n —, jonka kita nielee ihmisiä!

Mutta sitten tyyntyi hän; Eikö hän voinutkaan suorittaa tehtävänsä kylmäverisesti? Kiirehtimättä palasi hän takaisin porraskäytävään peittäen aukon lautapalalla, jonka hän oli saannut paikalta. Se riitti, sillä hän ei tahtonut herättää epäluuloa liian suurilla vahingoittumisilla, jotka heti ruvettaisiin korjaamaan. Peto oli haavoitettu vatsaan, saadaan nähdä eläkö se iltaan. Maailma hätkähtää, kun saa tietää, ettei se kuollut luonnollista kuolemaa. Hän kääri tynesti työkalunsa takkiinsa ja meni hitaasti portaita ylös. Kukaan ei nähnyt häntä, kun hän jätti kaivoksen. Kello löi kolme. Hän jäi odottamaan tiellä.

Tällä hetkellä heräsi Etienne heikosta kahinasta, jonka hän oli kuulevinaan pimeässä huoneessa. Aivankuin joku yrittäisi nousta olkivuoteelta. Hänen päähänsä johtui ajatus, että varmaankin Katarina voi pahoin.

— Sinäkö se olet? kysyi hän kuiskaten. — Mikä sinun on?

Kukaan ei vastannut hänelle, kuului ainoastaan toisten kuorsaaminen. Hetkisen oli kaikki hiljaa. Sitten taas kahisi olkivuode. Nyt oli Etienne varma, ettei hän erehtynyt, nousi ja meni huoneen toiseen päähän. Hämmästykseseen tapasi hän tytön istumasta valveilla ja henkeä pidättäen.

— Miksi et vastaa? kysyi hän. — Mitä sinä teet?

— Minä nousen.

— Nouse? Näin aikaseen?

— Niin, menen työhön kaivokseen.

Etienne tuli hyvin levottomaksi. Hän istui sängyn laitaan ja Katarinan piti selittää syyt. Hän kärsi liiaksi ollen pakotettu elämään työtä ja tuntiessaan aina moittivien katseitten olevan tähdätyn häneen. Mieluummin kärsisi hän Chavalin lyöntejä.

— Mene, minä tahdon pukeutua. Äläkä puhu mitään. Lupaatko?

Mutta Etienne ei mennyt. Hän kietoi käsivartensa tytön vyötäisille painaen hänet luoksensa surullisena ja täynnä säälintunnetta tyttöön. Ensiksi aikoi Katarina riuhtaista itsensä irti, mutta sitten purskahti hän itkuun ja kietoen käsivartensa Etiennen kaulaan painautui toivottomasti häntä lähemmäksi. Siten istuivat he hetkisen sylitysten muistellen onnetonta rakkauttaan, joka ei ollut saanut tyydytystä. Oliko sitten kaikki lopussa? Eivätkö he uskaltaisi rakastaa toisiaan nyt, kun he ovat molemmat vapaat. Jos he saisivat vain hiukan onnea, niin varmaankin häviäisi tuo ujous, jonka syyt he eivät itsekään ymmärtäneet.

— Mene nukkumaan, kuiskasi Katarina. — Minä en tahdo sytyttää tulta, sillä silloin voisi äiti herätä. Täytyy joutua, laske minut...

Mutta Etienne puristi yhä lähemmäksi itseään. Hänen mielessään heräsi voittamaton halu saada onnea, asua omassa puhtaassa pikku kodissa eikä ajatella mitään.

Äkkiä yllätykseksi itselleenkin kuiskasi hän:

— Odota, minä tulen kanssasi.

Hän hämmästyti itsekin, kuinka hän oli voinut niin sanoa. Olihan hän vannonut, ettei hän astu jalallaankaan enää kaivokseen, kuinka hän oli nyt äkkiä harkitsematta päättänyt toisin. Mutta samalla tunsu, hän rauhoittuneensa, ikäänkuin olisi päässyt kaikista ristiriitaisuuksista. Tyttö tuli levottomaksi luullen, että hän uhrautuu hänen takiaan ja pelkäsi, mitä toiset arvelisivat hänen teostaan, mutta hän ei tahtonut kuullakaan tytön vastaväitteitä. — Olihan julistuksissa luvattu anteeksianto kaikille.

— Minä tahdon tehdä työtä. Pukeutukaamme.

He pukeutuivat varovasti pimeässä. Katarina oli jo edellisenä iltana ottanut esille työvaatteensa ja

Etienne otti kaapista housut ja mekon. He eivät peseytyneet pelosta kolista pesuvadilla. Kun he menivät käytävään, heräsi Maheun vaimo kysyen unissaan:

— Kuka siinä on?

Katarina pysähtyi vavisten ja puristaen lujasti Etienneä kädestä.

— Minä se vaan olen, vastasi Etienne. — Menen hakemaan raitista ilmaa, täällä on niin tukalaa.

— Vai niin.

Ja vaimo nukkui jälleen. Vihdoin pääsivät he alaa ruokasaliin, missä Katarina laittoi itselleen ja Etiennelle voileivän leivästä, jonka edellisenä, päivänä eräs Montsoun rouva oli tuonut. Sitten lähtivät he ulos.

Suvarin seisoi tienkäänteessä lähellä "Huvia". Jo puolen tunnin ajan seurasi hän silmillään kivihiilenkaivajia, jotka kulkivat työhön. Hän laski heitä, kuten teurastaja härkiä teurastuslaitoksen käytävällä. Häntä hämmästytti heidän lukumääränsä. Vaikkakin hän ylenkatsoi ihmisiä, ei hän kuitenkaan voinut uskoa, että pelkuriraukkoja on niin paljon.

Äkkiä säpsähti hän, sillä hän oli pimeässä tuntevinaan joukossa tutun hahmon. Hän lähestyi pysäyttäen tämän.

— Mihin sinä menet?

Etienne hämmästytti ja kysyi vastauksen asemasta:

— Kas, etkö ole vielä lähtenyt?

Sitten tunnusti hän menevänsä työhön. Tietysti hän oli vannonut, mutta eihän voinut noin elää ja odottaa sitä, mikä mahdollisesti toteutuu sadan vuoden kurttua. Sitä paitsi oli hänellä erikoiset syyt.

Suvarin tarttui hänen olkapäähänsä työntäen hänet takaisin kylään.

— Mene kotiin! Kuuletko? Minä vaadin sen.

Tällä välin oli Katarina lähestynyt ja Suvarin tunsu hänet. Etienne intti vastaan sanoen ettei kellään ollut oikeutta arvostella hänen toimintaansa. Suvarin katsoi vuoroin häneen vuoroin tyttöön. Sitten vetäytyi hän sivulle tehden eleen kädellään ilmaisten sillä toivottomuutta. Kun miehen sydämeen on päässyt nainen, niin mies on mennyttä ja saa kuolla.

— Nouse, sanoi hän lyhyesti.

Etienne seisoi hämillään hänen edessään koettaen keksiä jonkun ystävällisen sanan jäähyväisiksi.

— Sinä siis lähdet?

— Niin.

— No anna sitten kättä jäähyväisiksi. Onnellista matkaa ja älä muistele pahalla.

Toinen ojensi hänelle jääkylmän kätensä.

— Siis hyvästi ainiaaksi.

— Hyvästi.

Jääden paikalleen saattoi Suvarin silmillään Etienneä ja Katarinaa, jotka menivät Voreux'hon.

III.

Kello neljä alkoi laskeutuminen kaivokseen. Dansaert istui itse lyhtyosaston tarkastuskonttorissa merkiten jokaisen työläisen ja käskien antaa lyhdyn. Hän otti vastaan jokaisen ilman huomautuksia seuraten yhtiön määräystä. Mutta saatuaan nähdä Etiennen ja Katarinan luukulla hämmästytti hän kovasti ja oli kieltäytymäisillään heitä vastaanottamasta, mutta rajoittui kuitenkin vain pilkalliseen huomautukseen: — Vai niin! Tuittupäisimmätkin alkavat saapua! — Etienne otti ääneti lyhtynsä ja meni

kaivon luo Katarinan kanssa.

Täällä vastaanottohuoneessa juuri Katarina pelkäsi toverien hyökkäyksiä. Heti ovesta tullessaan huomasi hän Chavalin työmiesten joukossa, jotka odottivat häkkiä. Tämä syöksyi vimmoissaan häntä kohti; mutta huomattuaan Etiennen pysähtyi. Silloin alkoi hän virnistää kohauttaen olkapäitään ylenkatseellisesti. Mainiota! Viisi hän siitä, jos toinen otti hänen jälkeensä vapaaksi tulleen paikan. Pitäköön toisen jätteitä. Mutta tuon ylenkatseen takana tuntui mustasukkaisuutta ja hänen silmänsä säihkyivät.

Toiset seisoivat masentuneina päät riipuksissa välittämättä uusista tulokkaista.

Vihdoin häkki nousi esiin kaivosta ja käskettiin istumaan. Katarina ja Etienne sulloutuivat häkkiin, missä istui jo kaksi murtajaa ja Pierron.

Häkki hytkähti ja lähti liikkeelle. Kukaan ei sanonut mitään. Mutta kun oli päästy noin kaksi kolmatta osaa matkaa hankasi se kovasti laudoitusta vastaan. Rautakanget jytisivät ja miehet töytivät toinen toistaan.

— Piru vieköön! pääsi Etienneltä, tahdotaanko meidät hukuttaa? Taidamme jäädä kaikki tähän kirotun laudoituksen takia, vaikka vakuuttivat korjanneensa.

Häkki oli kuitenkin sivuuttanut esteen, laskien nyt rankkasateessa. Työmiehet tarkkasivat sitä levottomina. Liitokset ovat tainneet huomattavasti lahota.

Kysyttiin asian johdosta Pierronia, joka oli jo muutaman päivän ollut työssä. Mutta hän ei tahtonut myöntää pelkäävänsä, sillä sitä voitaisiin tulkita hallinnon moitteena, vaan vastasi:

— Ei hätää. Niinhän on aina. Varmaankaan he eivät ehtineet vielä tukkia liitoksia tiiviisti.

Kova virta pauhasi heidän päitensä yllä ja he pääsivät alas nostohalliin veden kuohuessa heidän ympärillään. Ei kenenkään voudin päähän pistänyt nousta tarkastamaan, miten oli asian laita. Arveltiin, että riittää pumppukin. Seuraavana yönä voisivat kirvesmiehet tarkastaa, mikä siellä oli vikana. Käytävissä sujui työ hitaasti. Insinööri oli määrännyt, että ennenkuin murtaajat alkavat hakata hiiliä, pitää kaikkien työläisten toimittaa viiden päivän kuluessa kaikki välttämättömät korjaukset. Eri paikoissa uhkasi maavieremä, käytävät olivat sellaisessa tilassa, että piti uudistaa paalutus monen sadan metrin pituudelta. Alhaalla muodostettiin kymmenenmiehisiä ryhmiä, yksi vuorivouti johtajaksi, jonka jälkeen he heti ryhtyivät työhön eniten vahingoittuneilla paikoilla. Kun laskeminen oli päättynyt laskettiin, että kaivokseen oli saapunut kolmesataa kaksikymmentäkaksi kivihiihenkaivajaa, mikä oli lähes puolet siitä, jolloin kaivos oli täydessä vauhdissaan.

Chaval joutui juuri siihen ryhmään, missä oli Etienne ja Katarina. Tosin se ei ollut sattuma, sillä Chaval oli aluksi pysynyt syrjässä ja sitten melkein pakotti vuorivoudin ottamaan itsensä. Tämä ryhmä lähti pohjosen käytävän päähän, kolme kilometriä nostohallista, puhdistukseen maanvieremän, joka oli sulkenut tien "kahdeksantoista tuuman" kerrokselta. Alas vierinyttä multaa piti kaivaa lapioilla ja kuokilla. Etienne, Chaval ja viisi muuta kivihiihenkaivajaa kaivoi multaa, Katarina ynnä pari alaikäistä poikaa kulettivat mullan pois kuljetuskäytävään. He eivät paljoa puhuneet keskenään, työskennellen ahkerasti. Kuitenkin rattaitten lykkääjän kaksi kilpailijaa olivat ruveta tappelemaan, että täytyi heidät erottaa.

Kello kahdeksan aikana teki Dansaert kierroksen tarkastaen töitä. Hän oli pirullisella tuulella ja hyökkäsi vuorivoudin kimppuun, miksi ei heti asetettu paaluja, mistä multa oli puhdistettu. Hän lähti uhaten, että palaa insinöörin kanssa. Hän oli tätä odottanut aamusta asti eikä voinut ymmärtää, mikä oli estänyt Negrelin saapumasta.

Kului vielä tunti. Vuorivouti käski keskeyttää raivaustyöt, jotta kaikki ryhtyisivät pystyttämään tukipylväitä. Katarina ja molemmat pojat lopettivat myös työnsä kantaen ja järjestäen tukipölkkyjä.

Tässä syvässä käytävän kolkassa olivat työläiset aivankuin etuvartiojoukkona ollen kaukana muista työpaikoista. Pari kolme kertaa kuului heille jokin omituinen töminä. Mikä se mahtoi olla? Kuului aivan siltä ikäänkuin tovereilla jo olisi täysi kiire päästä ulos kaivoksesta. Mutta melu hävisi etäisyyteen ja he jatkoivat taas paalutustyötään ja sen jälkeen raivaustyötään.

Mutta niin pian kun Katarina oli vierittänyt ensimmäiset rattaat, palasi hän levottomana.

— Minä huusin, mutta ei kukaan vastannut. Kaikki ovat poistuneet.

Hänen sanansa iskivät kuin salama. Kaikki kymmenen miestä nakkasivat työkalunsa ja lähtivät juoksemaan päistikkaa. He olivat menettää järkensä ajatellessaan olevansa aivan yksin kaivoksen syvyydessä. He olivat siepanneet mukaansa ainoastaan lyhtynsä ja juoksivat minkä ehtivät,

Vuorivoutikin kiiti mielettömänä huutaen silloin tällöin ja kauhistuen vielä enemmän saamatta vastausta. Mikä sitten oli tapahtunut, kun käytävissä ei ollut ainoatakaan ristinsielua? Tietämättömyys oli kaiken pelottavampi, he tunsivat, että jokin kammottava vaara uhkasi heitä.

Kun he vihdoin saapuivat lastauspaikkaan sulki voimakas virta heiltä tien. Vesi nousi heti polviin saakka, niin että oli mahdoton juosta. He taistelivat epätoivoisesti vettä vastaan peläten, että jokainen viivytys uhkaa heitä kuoleamalla.

— Kaivosaukon laudoitus on mennyt puhki, huudahti Etienne. —
Sanoinhan, että me jäämme kaikki tänne!

Kun Pierron laskeutui kaivokseen, huomasi hän levottomuudekseen, että rankkasade yhä yltyy. Eniten pelästyi hän, kun huomasi, että kaivo, johon vesi virtasi, täyttyi yhä enemmän. Vesi tunki jo lattialautojen läpi, mikä tiesi, ettei pumppu enää voinut pumpata kaiken veden ulos. Hän kuuli, miten se puhki ja ähki aivankuin uupuneena. Hän sanoi siitä arvelunsa Dansaertille, mutta tämä vain kirosi ilkeästi ja vastasi, että täytyy odottaa insinööriä.

Mouque toi tallista Bataillen. Vanha hevonen, joka muuten aina oli niin tottelevainen, tuli äkkiä rajuksi, hirnui kovasti tahtomatta mennä eteenpäin. Ukon täytyi vetää sitä molemmin käsin saadakseen ylivallan.

— No mikä sinua, vanhaa kaakkia vaivaa? Sadeko tuo? No tulehan, ei tuo kuulu meille.

Mutta hevonen vapisi ja tarrasi vastaan, niin että hänen täytyi väkisin valjastaa se.

Melkein samalla hetkellä kun Mouque hevosineen katosi käytävään, kuului ylhäältä kauhea jyske, jota seurasi jonkun kaatuvan möhkäleen jyminä. Yksi paalutuksen pölkkyistä irtaantui ja lensi sadan kahdeksankymmenen metrin syvyyteen kolaten seiniin. Pierron ja kaksi muuta lastaajaa tuskin ehtivät hypähtää syrjään; niin että tammipölkky putosi vaunuun murskaten sen. Samassa muodostuneesta aukosta alkoi valua vettä virtanaan. Dansaert oli aikeessa nousta ylös katsoakseen, mikä on tapahtunut, mutta silloin irtaantui toinen pölkky. Pelästyneenä ei hän enää epäillyt vaaran uhkaavan, vaan käski nostaa työläiset lähettäen voudit pitkin käytäviä kokoomaan työläisiä.

Nousi kauhea pakokauhu. Kaikista käytävistä riensi työläisiä, jotka törmäsivät häkkeihin. He tunkivat ja tuuppivat toinen toisiaan päästäkseen heti ylös. Joka kerta kun häkki nousi, valtasi jällelle jääneitä pelko, ettei se enää tule alas. Muutamat, joitten mieleen tuli kavuta portaita ylös, palasivat, huutaen ettei sieltä päässyt enää.

Pian oli yksi häkki vioittunut niin, ettei enää liikkunut. Toinen hankasi niin kovasti, ettei rautaköysi enää voinut kauan kestää. Mutta alhaalla oli vielä satakunta henkeä, jotka kauhusta mielettöminä työntäytyivät eteenpäin vesiryöpyssä. Pudonnut lauta tappoi kaksi miestä. Kolmas, joka oli tarttunut häkkiin, putosi viidenkymmenen metrin korkeudelta suoraan vesikaivoon.

Dansaert koetti parhaansa mukaan pysyttää järjestyksen. Hän tarttui kankeen uhaten lyödä pääkallon puhki siltä, joka ei tottelisi häntä. Hän komensi, että he asettuisivat riviin ja lastaajat vasta viimeisinä. Mutta häntä ei kuunneltu, väkisin sai hän pidätetyksi Pierronin, joka kalpeana ja pelästyneenä tahtoi rientää häkkiin ensimmäisten joukossa. Joka kerran kun häkki meni, täytyi hänen karkoittaa hänet antaen korvalle. Mutta hänen omat hampaansa kalisivat kauhusta: vielä hetkinen ja hän on hukassa. Ylhäällä oli kaikki mennyt rikki ja sieltä ryöppysi vettä valtanaan repien kaikki matkallaan. Paikalle riensi vielä muutamia työläisiä, mutta Dansaert ei enää voinut kestää, vaan hyppäsi häkkiin antaen Pierronin tulla perässään. Häkki nousi.

Tällä hetkellä saapui Etienne ja Chavalin joukko lastauspaikalle. He näkivät häkin nousevan, hyökkäsivät sen luo, mutta heidän täytyi perääntyä, sillä aukon koko paalutus romahti alas. Aukko tuli suljetuksi, häkki ei voinut enää laskeutua. Katarina purskahti itkuun, Chaval kiroili. Paikalla oli parikymmentä henkilöä. Aikoivatko nuo pirut päälliköt jättää heidät siihen. Ukko Mouque pitämättä vähintäkään kiirettä tuli taluttaen Bataillea. Molemmat vanhukset olivat hämmästyneet vedentulvasta. Vesi nousi jo lahkeisiin. Vaieten ja hampaita kiristäen nosti Etienne Katarinan käsivarsilleen.

Kun Dansaert tuli ylös, huomasi hän Negrelin rientävän kaivokselle. Onnettoman sattuman kautta oli rouva Hennebeau sinä aamuna pidättänyt hänet, jotta he yhdessä valitsisivat luettelosta morsiuslahjan. Nyt oli kello jo kymmenen.

— Mitä on tapahtunut? — huusi hän jo kaukaa.

— Kaivos on hukassa! vastasi päävouti.

Levottomana ja hätääntyneenä kertoi hän onnettomuustapauksen, mutta insinööri kohautti

epäilevänä olkapäitään. Kuinka voisi paalutus noin ruhjoutua itsestään? Se on varmaankin liioiteltu ja täytyy tarkastaa.

— Ei kai ketään jäänyt kaivokseen?

Dansaert hämmentyi vielä enemmän. Ei, ei ketään. Niin hän luuli ainakin, vaikka mahdollisesti joku työläisistä oli voinut myöhästyä.

— Mutta perhanaako te sitten nousette ylös? huudahti Negrel. — Eihän väkeä saa siten jättää.

Hän heti antoi määräyksen, että lyhdyt laskettaisiin. Aamulla oli jaettu kolmesataa kaksikymmentäkaksi, nyt oli niitä ainoastaan kaksisataa viisikymmentäviisi, mutta useat työläisistä sanoivat heittäneensä lyhdyn yleisessä hämmingissä eikä voitu päästä selville, kuinka monta oli jäänyt alas. Toiset olivat jo hajaantuneet kotiin, toiset eivät vastanneet nimenhuutoon. Mahdollisesti oli kaivokseen jäänyt kaksikymmentä, mutta yhtä hyvin taisi niitä olla neljäkymmentä. Ainoa, mikä insinöörille oli selvä, oli se että sinne oli jäänyt ihmisiä, joitten avunhuutoja ei voinut kuulla vedenpauhinan ja melun seasta.

Negrelin ensimmäinen toimenpide oli lähettää hakemaan Hennebeau ja sulkea kaivosalue. Mutta se oli myöhäistä, sillä työläiset, jotka olivat suoraa päätä rientäneet kotiin, pelästyttivät perheensä. Ja koko joukko naisia, lapsia ja vanhuksia riensi paikalle itkien ja valittaen. Heidät täytyi ajaa pois. Kaivoksen ympärille asetettiin työnjohtajat vahdeiksi, joitten tehtävä oli pysyttää joukko loitolla, jottei se häiritsisi pelastustyötä. Joukko kasvoi nopeasti. Valitushuutoja kuului tieltä. Mutta ylhäällä Bonnemortin kojussa kukkulalla istui maassa mies. Se oli Suvarin, joka ei ollut mennyt, vaan katseli tapausta.

— Nimet! nimet! huusivat naiset itkusta tukahutetulla äänellä.

Negrel näyttäytyi silmänräpäykseksi heille sanoen:

— Niin pian kuin saamme tietää nimet ilmoitamme teille. Ei ole vielä mitään hätää, kaikki tulevat pelastetuiksi. Minä laskeudun alas.

Joukko odotti levottomana, vaieten. Insinööri todellakin päätti rohkealla mielellä laskeutua. Hän käski irroitaa häkin ja sen sijaan asettaa tynnyrin. Hän pelkkäsi, että vesi voisi sammuttaa hänen lyhtynsä ja siksi käski hän kiinnittää toisen lyhdyn tynnyrin alle.

Kalpeina ja vapisten auttoivat voudit häntä näitä valmistuksia tehtäessä.

— Te tulette mukaan, Dansaert, käski Negrel lyhyesti ja päättäväisesti. Mutta huomattuaan, miten päävouti horjahti kauhusta, työnsi hän halveksivasti hänet pois luotaan.

— Ei, te olisitte vain tiellä. Menen mieluummin, yksin.

Hän istui ahtaaseen tynnyriin, joka heilui sinne ja tänne rautaköyden päässä. Toisessa kädessään oli hänellä lyhty, toisella piti hän merkkiköydestä kiinni ja huudahti koneenkäyttäjälle:

— Hiljaa eteenpäin!

Kone pani pyörät liikkeelle ja Negrel hävisi kuiluun, josta vieläkin kaikui onnettomien hätähuutoja.

Yläosassa ei ollut mitään tapahtunut, paalutus oli täydessä kunnossa. Pysyttäen tasapainoa johti hän lyhdyn valoa seiniin: liisteistä tihkui siksi vähän vettä, ettei lyhdyn tuli siitä kärsinyt. Mutta kun hän oli laskenut kolmensadan metrin syvyyteen, alemman paalutuksen kohdalle, sammui lyhty, kuten hän oli ennakoita arvannutkin, ja vesiryöppy täytti tynnyrin. Nyt taisi hän nähdä ainoastaan tynnyrin alla olevan lampun avulla. Rohkeudestaan huolimatta kalpeni hän nähdessään kauhean hävityksen. Jäljellä oli ainoastaan muutamia pölkkyjä paalutuksesta, suurin osa oli irtaantunut ja niiden takaa ammotti kauheita aukkoja, keltanen hiekka, joka oli hieno kuin jauhot, virtasi kuin laava ja vesivirrat tuosta maanalaisesta merestä tuntemattomina myrskyineen ja haaksirikkoineen ryöppysivät esiin kuin avatuista suluista.

Ihmisen työ ei tässä voinut mitään tehdä. Hänen ainoa toiveensa oli pelastaa ihmiset vaarasta. Mitä syvemmälle hän laski, sitä selvemmin kuuli hän hätähuutoja. Mutta hänen täytyi pysähtyä. Tiellä oli este. Koko pino paaluja, lautoja ja kankia tukki kokonaan aukon. Hänen katsellessa kauan tuskissaan kaikkea tuota, vaikenivat äkkiä hätähuudot. Varmaankin onnettomat pakenivat etemmäs käytäviin vedentulvan hätyyttämänä, tai olivat uponneet jo.

Silloin Negrelin ei auttanut muu kuin nykäistä nuorasta, merkiksi, jotta hänet nostettaisiin. Mutta kohta hän taas käski pysäyttää. Hän oli ymmällä tästä odottamattomasta onnettomuudesta, voimatta ymmärtää sen syytä. Hän tarkasti lankkuja ja paaluja ja häntä hämmästytti lävet ja lovet laudoissa.

Hänen lyhtynsä oli aivan sammua kosteudesta, niin että hän tunnusteli käsillään ja tunsi selvästi poran ja sahan jälkiä, helvetillisen hävitystyön.

Nähtävästi oli tämä hävitystyö tahallisesti valmistettu. Hän oli aivan jähmettynyt havainnostaan. Hänen ympärillään puu rytisi ja halkeili uhaten viedä hänetkin mennessään. Hänen rohkeutensa katosi. Ajatellessaan miestä, joka oli kaiken tämän tehnyt, nousi hänen tukkansa kauhusta pystyyn ja hänet valtasi taikauskoinen pelko, aivankuin mies olisi siinä vieläkin jättiläiskokoisena kuin hänen ilkityönsäkin.

Hän huudahti ja veti vimmatusti nuorasta. Jo olikin täpärällä, ettei hänenkin henkensä mennyt, sillä noin sata metriä ylempänä alkoi myöskin paalutus ratketa.

Ylhäällä odotti Hennebeau levottomana Negrelia.

— No, miten siellä on? kysyi hän.

Mutta insinööri ei voinut lausua sanaakaan, hän oli vähällä mennä tainnoksiin.

— Se on ennen kuulumatonta. Oletko tarkastanut huolellisesti?

Negrel vastasi nyökkäyttäen päätään ja heittäen ympärilleen epäileviä silmäyksiä. Hän ei tahtonut puhua voutien kuullen, vaan veti enonsa syrjään ja kuiskaten korvaan kertoi kauheasta rikoksesta, siitä miten laudat olivat sahatut poikki ja poratut läpi. Tirehtöri tuli kalman kalpeaksi, alentaen myöskin äänensä. Sillä ihmiset tavallisesti pyrkivät salaamaan hirveitä rikoksia. Turhaa olisi näyttää kymmenille tuhansille työläisille pelkonsa. Tuonnempana saataisiin nähdä. He jatkoivat puheluaan kuiskaamalla, hämmästyneinä ajatuksesta että joku oli voinut laskeutua sinne ja riippuen kuilun yllä hengenvaarassa toimittaa tuon kauhean työn.

Kun tirehtöri Hennebeau jälleen tuli voutien luo, olivat hänen kasvonsa suonenedontapaisesti vääntyneet. Hän antoi käskyn, että heti ruvettaisiin puhdistamaan kaivos.

Kun tirehtöri ja insinööri tulivat viimeisinä vastaanottohuoneesta, vastaanotti heidät joukko huudoilla:

— Nimet! nimet! sanokaa nimet!

Maheun vaimo oli myös siinä naisten joukossa.

Hän muisti kolinan, minkä hän oli kuullut yöllä: varmaankin hänen tyttärensä ja vuokralaisensa olivat lähteneet yhdessä työhön ja nyt olivat tuolla alhaalla. Ensin huusi hän, että sellaiset kurjat raukat saisivatkin kuolla sinne, mutta sitten riensi hänkin paikalle ja väristen kauhusta seiso i ensimmäisten joukossa. Nyt hän ei enää epäillyt etteikö he olleet siellä. Sakarias, joka oli tullut ensimmäisten joukossa ja jonka tapa yleensä oli välinpitämättömyys kaikkeen, nyt itkien syleili vaimoaan ja äitiään. Hän osoitti aivan odottamatonta hellyyttä sisartaan kohti, eikä hän tahtonut uskoa, että hän oli siellä, ennekuin päälliköt ilmottaisivat nimet.

— Nimet! Nimet! Jumalan tähden, sanokaa nimet!

Negrel, joka oli hyvin hermostunut, sanoi kovalla äänellä voudeille:

— Käskekää heidän olemaan hiljaa. Se on sietämätöntä. Emme me itsekkään tiedä nimiä.

Oli jo kulunut kaksi tuntia. Ensi hetkellä ei kukaan muistanut toista kaivosta, vanhaa Requillartin kaivosta. Hennebeau määräsi, että sieltäpäin alettaisiin pelastustyö, kun äkkiä levisi huhu, että viisi työläistä oli pelastunut vedentulvalta Requillartin lahoneita portaita myöten. Näitten joukossa oli vanha Mouque, joka herätti yleistä hämmästyä, sillä kukaan ei tietänyt, että hän oli kaivoksessa. Mutta näitten viiden toverin kertomukset saivat kyneleitä virtaamaan vielä vuolaammin; viisitoista toveria ei voinut seurata heitä eksyen käytävissä, joissa vieremät sulkivat heiltä tien; ei voinut ajatellakaan heidän pelastamistaan, sillä Requillartissa oli vesi noussut jo kymmenen metriä. Nyt saatiin kuulla nimet ja ilman tärisyttivät voivotus ja äänekäs itku.

— Mutta käskekää heidän vaieta! toisti Negrel vimmatusti. — Ja ajakaa heidät pois tieltä. Niin, niin, ainakin sadan metrin päähän. Voi olla vaarallista seisoa siinä. Ajakaa heidät pois siitä.

Joukko ei tahtonut väistyä. Se epäili, että oli tapahtunut vielä jotain jota tahdotaan heiltä salata. Vasta kun voudit selittivät, että kaivoksen kaikki rakennukset voivat romahtaa, jähmettyivät he kauhusta ja vähitellen väistyivät.

Mutta ylhäällä kummalla istui vaaleaverinen mies, jolla oli tytön kasvot, polttaen ajan kuluksi paperossin toisensa jälkeen ja kääntämättä katsettaan kaivokselta.

Nyt alkoi odotus. Kello oli jo kaksitoista, kukaan ei ollut syönyt mitään, mutta kukaan ei sentään mennyt kotiin. Likasen harmaalla taivaalla liiteli hitaasti tummia pilviä. Joukko oli vähitellen täyttänyt koko ympäristön kaivoksen ympärillä. Keskellä kohosi Voreux. Se oli aivan kuin kuollut, — ei näkynyt ketään eikä kuulunut ääntäkään.

Uunit paloivat vähitellen loppuun, korkeasta savupiipusta nousi kepeitä savupilviä. Tornin päässä oleva viiri hiljalleen narisi tuulessa ja tuo räikeä ääni oli ainoa kesken noita kuolemaan tuomittuja rakennuksia.

Kun kello oli kaksi, ei mikään vielä liikahtanut, Hennebeau, Negrel ja muutamat muut paikalle saapuneet insinöörit muodostivat pienen joukon mustatakkisia ryysyisen joukon edessä. Eivät hekään tahtoneet poistua paikaltaan, vaikka he olivat lopen väsyneet ja hermostuneet onnettomuudesta, jota he eivät voineet auttaa.

Varmaankin ruhjoutui nyt ylempikin laudoitus, sillä kuului jymähdys, jonka jälkeen oli kaikki hiljaa. Hävitystyö yhä laajeni.

Kello löi kolme. Mutta ei vielä mitään. Vesisade valeli joukkoon, mutta se ei liikahtanutkaan. Vasta kaksikymmentä minuuttia yli kolme maa ensi kerran jysähti. Voreux vavahti, mutta kesti jysäyksen. Heti sen jälkeen seurasi uusi tärähdys, jolloin kaikista rinnoista pääsi kauhun huudahdus. Lajitteluvaja horjahti pari kertaa ja kaatui kauhealla jyminällä. Niskapuut kaatuivat hankaantuen niin kovasti toisiaan vastaan, että säkenöi. Tämän jälkeen maa yhä jytisi, tärähdys seurasi tärähdystä, aivankuin tulivuori olisi purkautumaisillaan. Jokaisen uuden tärähdyksen sattuessa joukko ei voinut pidättää hätähuutoja. Kymmenen minuutin kuluttua romahti kaivostornin liuskakivikatto. Vastaanotto- ja koneosastossa ilmestyi suuria halkeimia. Sitten vaikenivat kaikki nuo äänet, hävitys päättyi ja uudelleen tuli hiljaa.

Sitten kuin tätä hiljaisuutta oli kestänyt tunnin ajan, tunsu herra Hennebeau taas toivon heräävän hänen sydämessään. Nähtävästi oli maan lainehtiminen asettunut ja nyt voitaisiin pelastaa kone ja mitä oli jäljellä rakennuksista. Mutta hän ei sittenkään sallinut vielä lähestyä, vaan tahtoi odottaa puolen tuntia. Mutta odottaminen kävi sietämättömäksi, toivo kiihotti levottomuutta, kaikkien sydämet tykkivät levottomasti. Synkkä pilvi kohosi taivaanrannalla jouduttaen hämärän tuloa. Oli seisottu kokonaista seitsemän tuntia paikalla ilman ruokaa.

Insinöörit alkoivat jo lähestyä, kun taas kauhea tärähdys vapisutti koko maan. Kuului maanalaista pauketta, aivankuin jokin hirvittävä tykistö laukaisi syvyydessä. Maanpinnalla olevat viimeisetkin rakennukset ruhjoutuivat. Vihuri hajotti lajitteluvajan ja vastaanotto-osaston viimeiset jätteet. Sitten kaatui höyrypannuosasto ja sen jälkeen neliskulmainen torni, missä pumppu korisi, romahti alas kuin kanuunankuulan lävistämä ihminen.

Hirvittävin näky kohtasi näin koneosastossa: kone oli irtaantunut sijoiltaan ja näytti taistelevan kuolemaa vastaan ojennetuin jäsenin. Se jännitti jättiläismäisen polvensa, kierrinpuun, ikäänkuin pyrkien nousemaan, mutta se heitti pian henkensä, musertuneena, säpäleissä. Ainoastaan suuri kolmenkymmenen metrin korkea piippu vielä seisoi heiluen kuin masto myrskyssä. Kaikki odottivat, että sekin romahtaisi maahan, kun äkkiä se hävisi näkyvistä, kadoten maan syvyyksiin ja sulaen kuin jättiläiskokoinen kynttilä. Siitä ei jäänyt näkyviin mitään, ei edes ukkosenjohdattimen kärkeä. Se oli loppu. Vahingollinen peto, joka oli elänyt ihmislihasta, ei enää hengittänyt syvään ja raskaasti. Maa oli niellyt Voreux'n.

Joukko hajosi huutaen ja ulvoen. Naiset juoksivat peittäen silmänsä. Kahu hajotti ihmiset kuin kasan kuivia lehviä. He eivät tahtoneet huutaa ja kuitenkin huudot pääsi väkisin heidän kurkuistaan tätä kauheata hävitystä nähdessään.

Tuon sammuneen tulivuoren aukko, joka oli viidentoista metrin: syvä, ulottui maantieltä kanavaan täyttäen vähintään neljänkymmenen metrin alueen. Koko kaivoslaitos oli romahtanut kuiluun; kaikkine rakennuksineen, jättiläismäisine niskapuineen ja kulkuteineen rautioineen, koko hiilirattaitten jonoineen ja kolmine junavaunuineen puhumattakaan puupinosta ja laudoista, jotka maa nieli kuin oljet. Tuon jättiläismäisen kuopan sisältä näkyi suuri pino tiiliä, rautaa, kiviä, kaikkea, mitä oli mennyt tässä hävityksessä. Ja suuri kuoppa yhä laajeni, sen reunoilta kulki halkeamia kaikkiin suuntiin ympärillä olevien peltojen yli. Yksi sellainen halkeama ulottui aina Rasseneurin ravintolaan saakka, niin että hänen talonsa jyski. Joutuisiko kaivoskyläkin perikatoon? Kuinka kauas täytyisi paeta ollakseen turvassa tänä kaameana iltana noitten lyijyraskaitten pilvien alta, jotka myöskin näyttivät tahtovan musertaa maan?

Negreliltä pääsi kauhun huudahdus, Hennebeau itki, vetääntyneenä syrjään. Mutta onnettomuus ei vielä mitään ollut ohi. Yksi kanalin suluista puhkesi ja vesi juoksi poristen ja pauhaten kuin vesiputous alas kuiluun eräästä halkeamasta. Kaivos imi tuota vettä, vedentulva täytti nyt moneksi vuodeksi kaikki

kaivoskäytävät. Pian täyttyi koko aukko ja paikalla, missä ennen oli kohonnut Voreux, oli nyt likanen järvi, sellainen, jonka alla lepäävät kirottut kaupungit.

Silloin Suvarin kohosi kummulla, joka myöskin oli tärähtänyt. Hän tunsi Sakarian ja Maheun vaimon, jotka itkivät nähdessään tuota hävitystä, mikä koko painollaan oli romahtanut niitten onnettomien päälle, jotka siellä maan alla taistelivat kuolemaa vastaan. Hän heitti pois kädestään viimeisen paperossin ja lähti pimeään yöhön katsomatta kertaakaan taaksensa. Hänen varjonsa kävi yhä pienemmäksi ja pienemmäksi, kunnes se vihdoin suli pimeään. Hän kulki tuntematonta kohti. Hän kulki tyynesti sinne, missä on dynamiittia voidakseen hävittää kaupunkeja, ihmisiä. Silloin kun kuoleva porvaristo näkee maan aukeavan sen jalkojen alta — on hänen tehtävänsä täytetty.

IV.

Samana yönä Voreux'n häviön jälkeen Hennebeau lähti Pariisiin, sillä hän tahtoi itse kertoa hallinnolle kaikki, ennenkuin sanomalehdet alkaisivat toivottaa tapauksesta. Kun hän seuraavana päivänä palasi, oli hän aivan tyyni pettämättä kolseaa ulkomuotoaan, joka ei ilmaissut mitään. Nähtävästi oli hänen onnistunut vyöryttää syy pois päältään eikä hän kadottanut hallinnon suosiota. Päin vastoin kaksikymmentä neljä tuntia onnettomuustapauksen jälkeen sai hän vihdoinkin kunnialegionan kunniamerkin.

Mutta joskin tirehtöri siten pääsi eheänä pulasta, niin yhtiö itse horjahti tuntuvasti tästä kauheasta iskusta. Asia ei koskenut ainoastaan miljonien häviötä, vaan oli se saanut kylkeensä vaarallisen haavan, sillä koko kaivoksen tuho herätti siinä kaamean pelon huomisesta päivästä. Se tunsi iskun niin voimakkaana, että se katsoi viisaimmaksi vaieta tälläkin kertaa. Mitä hyötyä olisi kaivaa esiin tuota ilkityötä ja rosvon löydettyä muuttaa hänet marttyriksi? Hänen synkkä pelottomuutensa voisi vaikuttaa toistenkin aivoihin ja luoda koko joukon salamurhaajia ja murhapolttajia. Sitä paitsi ei sillä ollut vähintäkään käsitystä syyllisestä, se arveli, että siinä oli toimessa salaliitto, sillä se ei mitenkään voinut uskoa, että yhdellä henkilöllä olisi niin paljon uskallusta ja voimaa, kuin tämä teko vaati. Juuri se pelottikin sitä eniten. Se eli ainaisessa pelossa.

Tirehtöri oli saanut käskyn panna toimeen laajan urkkijärjestelmän ja sitten herättämättä erikoista huomiota erottaa vaarallisimmat työläiset, jotka mahdollisesti olivat voineet olla osallisina rikoksessa. Päätettiin rajoittaa tähän puhdistukseen, jota pidettiin hyvin viisaana.

Ainoastaan yksi henkilö erotettiin välittömästi, nim. päävouti Dansaert. Hänestä oli tahdottu päästä jo Pierronin luona tapahtuneen hävityksen jälkeen, mutta syyksi ilmoitettiin hänen käytöksensä onnettomuuden aikana, hänen pelkonsa jättäessään ihmiset vaaraan.

Siitä huolimatta oli sanomalehdistöön päässyt huhuja tapauksesta ja hallinto oli pakotettu lähettämään lehtiin vastauksen, missä kumosi tiedonannon, että kaivokseen oli pantu ruutitynnäri, jonka lakkolaiset sytyttivät. Tapaus oli antanut lehdille paljon kirjoittamisen aihetta. Monena päivänä kerrottiin elävinä haudattujen työläisten kidutuksista. Yleisö luki innokkaasti joka aamu sähkösanomia tapauksesta.

Montsoun varakkaat asukkaat kalpenivat ja vaikenivat pelkän Voreux'n nimen kuullessaan. Koko seutu osoitti suurta osanottavaisuutta kärsineille. Tehtiin kävelyretkiä hävitetylle kaivokselle ja perhekunnat voivottelivat nähdessään noita raunioita, jotka painoivat onnettomien päitä.

Deneulin, joka oli nimitetty piiri-insinööriksi, alotti juuri toimintansa onnettomuuden sattuessa. Hänen ensimmäinen toimensa oli johdattaa kanavan vesi jälleen uomaansa, sillä veden virta vain teki aseman yhä arveluttavammaksi. Tarvittiin panna toimeen laajat korjaustyöt ja hän pani heti satakunta työläistä rakentamaan sulkuja.

Mutta haudattujen työläisten pelastustyö täytti kaikkien mielet. Negrelin tehtävä oli yrittää vielä kerran pelastaa heidät. Työkäsistä ei hänellä ollut puutetta, sillä kaikki työläiset toveritunteen innossa tarjosivat hänelle palveluksensa. He unohtivat lakon eivätkä välittäneet palkkiosta, tahtoivat ainoastaan panna henkensä alttiiksi, kun oli kysymys tovereista, jotka olivat hengenvaarassa. Onnettomuudeksi suurin vaikeus koitui siitä, miten alottaa työ, mitä oli tehtävä? Miten tunkeutua maan uumeniin? Mistä kohdasta piti alottaa kaivaa?

Negrelin mielestä ei ainoakaan noista viidestätoista onnettomasta voinut enää olla elossa, vaan olivat he kaikki joko tukehtuneet tai uponneet. Mutta tavallisesti sellaisten onnettomuuksien sattuessa on

tapana pitää kaivokseen hautaantuneita elävinä. Tältä näkökohdalta lähti Negrelkin. Ennen kaikkea tahtoi hän ratkaista kysymyksen, mihin he olivat voineet lähteä turvaa etsiessään. Hän neuvotteli vuorivoutien ja vanhojen kaivajien kanssa, jotka kaikki olivat sitä mieltä, että toverit paetessaan vedentulvaa riensivät yhä ylempänä sijaitseviin käytäviin. Nyt olivat he varmaankin jonkun ylimmän käytävän päässä.

Lähinnä maanpintaa sijaitsevat käytävät olivat sadan viidenkymmenen metrin syvyydessä, niin ettei ollut ajattelemistakaan kaivaa kaivosaukkoa. Jällellä oli ainoastaan Requillart, ainoa tie, jota myöten taidettaisiin päästä onnettomia lähemmäksi. Mutta pahinta oli se, ettei vanha kaivoskaan enää ollut yhteydessä Voreux'n kanssa, sillä senkin oli vesi täyttänyt jääden vedenpinnan yläpuolelle ainoastaan muutamia käytäviä ensimmäisen lastaushallin tasolla. Veden pumppaaminen olisi vaatinut vuoden ajan, viisainta oli sen vuoksi tutkia näitä käytäviä, josko ne olisivat yhteydessä Voreux'n vedentulvan alla olevien käytävien kanssa, joitten päässä arveltiin onnettomien kaivostyöläisten olevan.

Negrel kaivoi esiin arkiston tomusta molempien kaivosten vanhoja karttoja, tutki niitä tarkoin ja määräsi paikat, mistä voitaisiin alottaa tutkimukset. Vähitellen kiihotti hänet tuo jahti ja hänet valtasi kuumeinen halu pelastaa onnettomat hinnalla millä tahansa, huolimatta hänen ivallisesta ylenkatseestaan ihmisiä kohti.

Ensimmäinen hankaluus koitui Requillartiin laskiessa. Täytyi puhdistaa aukko, kaataa pihlaja, kirsikka- ja orjantappurapensaat ja sen jälkeen korjata portaat. Vasta sitten alkoivat etsinnät. Insinööri meni alas kymmenkunnan työläisen kanssa pakottaen heitä koputtamaan kuokilla hiilikerrostumaan, jonka jälkeen he syvää äänettömyyttä säilyttäen painoivat korvansa kerrostumaa vastaan odottaen kuulevansa vastauksen, joka heidät johdattaisi oikeaan suuntaan.

Jo ensimmäisen päivän aamuna oli Maheun vaimo tullut Requillartiin. Hän istui pölkylle aukon vastapäätä eikä iltaan saakka liikahtanut paikaltaan. Kun joku nousi aukosta, kohosi hän paikaltaan kysyen tulijalta silmillään: Eikö mitään? Ja istui taas odottamaan, huulet lujasti yhteenpuserrettuina, kasvoissa jäyhä, synkkä ilme. Jeanlin oli hyvin levoton, että ihmiset uhkasivat hänen piilopaikkaansa, kierrellen ympärillä kuin petoeläin, jonka koloon metsästäjät tunkeutuivat. Hän ajatteli myöskin pikkusotamiestä peläten, että häirittäisiin tämän unta kallion alla. Mutta tämä kaivoksen osa oli veden alla ja etsinnät suunnattiin vasemmalle, länteen.

Sakarias eli kokonaan työstään ainoassa toivossa pelastaa sisarensa. Pari kertaa alkoi hän kaivaa ilman käskyä väittäen tuntevansa, että hän oli siellä. Negrel ei sallinut hänen enää tulla kaivokseen, mutta hän ei voinut poistua, vaikka häntä ajettiin.

Tuli jo kolmas päivä. Negrel joutui epätoivoon ja päätti illalla heittää kaikki sikseen. Kun hän kello kaksitoista aamiaisen jälkeen palasi kaivokselle tehdäkseen viimeisen yrityksen, sai hän hämmästykseseen nähdä Sakarian, joka levottomana ja kiihottuneena nousi kaivoksesta huutaen:

— Hän on siellä! Hän on vastannut minulle! Tulkaa pian, pian!

Hän oli vahdista huolimatta pujahtanut kaivokseen ja vannoi kuulleensa kolkutuksen Guillaume kerroksen ensimmäisestä käytävästä.

— Mutta mehän olemme jo kaksi kertaa olleet siellä, huomautti Negrel epäilevänsä. — Mutta voidaanhan katsoa vielä kerran.

Maheun vaimo oli myös noussut paikaltaan ja vaivoin saatiin hän pidätetyksi menemästä alas kaivokseen. Hän jäi seisomaan aukon suulle tuiottaen pimeään aukkoon.

Alhaalla Negrel itse löi kolme kertaa painaen sen jälkeen korvansa seinään kehottaen työläisiä olemaan aivan hiljaa. Mutta hän ei kuullut vähintäkään ääntä ja pudisti päätään: poika parka oli varmaankin hourailut. Silloin Sakarias vimmastuneena koputti vuorostaan ja taas kuuli hän vastauksen. Hänen silmänsä loistivat ja koko hänen olentonsa värisi ilosta. Toisetkin työläiset toinen toisensa jälkeen tekivät saman kokeen ja kaikki hyvin ilostuneina vakuuttivat kuulleensa vastauksen. Negrel painoi taas korvansa seinään ja vihdoinkin kuuli hänkin heikon etäisen äänen kuin tuulen huokauksen tasaisine väliaikoineen, joka on vaarassa olevien kivihiilikaivajien tavallinen merkinanto. Kivihiilen läpi kuuluu ääni kristallikirkkaana pitkän välimatkan päästä.

Yksi voudeista arveli, että heidät erotti tovereista ainakin viidenkymmenen metrin paksuinen kerros. Mutta heistä tuntui, että se oli mitätön väliseinä ja kaikki riemuitsivat. Negrel pani heti toimeen kaivaustyöt.

Kun Sakarias jälleen tuli ylös ja näki äitinsä, syleilivät he hellästi toinen toisensa.

Niin pian kuin huhu oli levinnyt Montsouhun, alkoi sieltä taas tulvata ihmisjoukkoja paikalle. Vaikkei

ollut kerrassaan mitään katselemista, uteliaat eivät hajaantuneet, vaan piti heidät väkisin ajaa pois tieltä. Alhaalla tehtiin työtä yötä päivää. Peläten kohtaavansa odottamattoman esteen, käski Negrel kaivaa yht'aikaa kolme aukkoa alaspäin samaa pistettä kohti, missä arveltiin hautaantuneitten työläisten olevan. Tunnelin kapeassa aukossa taisi työskennellä ainoastaan yksi murtaja kerralla, joka vaihtui aina kahden tunnin perästä, ja hiilet pantiin koriin ja annettiin kädestä käteen pitkin työmiesten ketjua, jota pidennettiin sitä mukaa kuin aukko tuli syvemmäksi. Aluksi sujui työ nopeasti. Päivässä päästiin kuusi metriä eteenpäin.

Sakarias sai luvan työskennellä toisten paraimpien hiilenmurtajien rinnalla. Se oli kunniatyötä, josta työläiset kilpailivat ja Sakarias raivosi silloin kun toinen tahtoi vaihtaa hänet kahden tunnin työn jälkeen. Hän työskenteli toistenkin edestä eikä tahtonut päästää kuokkaa kädestään. Pian oli hänen tunnelinsa toisista edellä. Kun hän tuli esiin mustana ja likasena, väsymyksestä horjuvana, kaatui hän maahan ja hänet kierrettiin peittoon.

Pahinta oli, että hiili kävi kovaksi. Pari kertaa rikkoi Sakarias työkalunsa vimmoissaan siitä, ettei työ sujunut sen nopeammin. Hän kärsi myös kuumuudesta, joka yltyi joka askeleella kapeassa kolossa, johon ilma ei päässyt. Käsi-ilmavaihto oli kyllä käynnissä, mutta ilmavaihto kävi huonosti ja kolmasti vedettiin ulos murtajat tainoksissa, he olivat tukahtumaisillaan myrkyllisistä kaasuista.

Negrel oli kaivoksessa työläisten kanssa. Hänelle kannettiin ruoka sinne ja hän torkkui pari tuntia oljilla päällystakkiinsa kääriytyneenä. Työläisten miehuuden pysytti vireillä onnettomien lakkaamattomat avunpyynnöt, jotka kuuluivat yhä selvemmin vaatien pikaista apua. Nyt kaikui äänet hyvin kirkkaina kuin musiikki. Nämä äänet olivat osviittana ja kaivajat suuntasivat kulkunsa niitä kohti, samoin kuin sotamies tuntee kanuunan jyskeestä, missä käy taistelu.

Joka kerran kun hiilenmurtaja vaihtui, ryömi Negrel tunneliin ja koputti kuunnellen korva seinää vastaan. Ja joka kerran tuli vastaus nopeana ja vaativana.

Hän ei enää epäillyt, kuljettiin oikeaan suuntaan. Mutta kuinka hirvittävän hitaasti! He eivät mitenkään ehtisi ajoissa. Ensimmäisinä kahtena päivänä oli päästy eteenpäin kolmetoista metriä, kolmantena hakattiin viisi ja neljäntenä ainoastaan kolme metriä. Sitten tuli hiilikerroksoin niin kovaksi, että tuskin päästiin kaksi metriä eteenpäin.

Yhdeksäntenä päivänä ylivoimaisten ponnistusten jälkeen oli päästy kolmekymmentäkaksi metriä eteenpäin, mutta jäljellä oli vielä parikymmentä. Haudatuille oli se jo kahdestoista päivä, s.o. kaksitoista kertaa kaksikymmentäneljä tuntia ilman ruokaa, ilman valoa, jääkylmässä pimeydessä! Vastaukset kävivät yhä heikommiksi ja työläiset pelkäsivät, että ne vaikenisivat kokonaan.

Maheun vaimo saapui säännöllisesti joka päivä istuen kaivosaukon luo. Hän toi Estellen mukaansa, sillä hän ei voinut jättää lastaan koko päiväksi. Hän seurasi työn edistymistä, jakoi työläisten toiveet ja epätoivon.

Yhdeksäntenä päivänä aamiaistunnilla Sakarias ei vastannut vaihtohuutoon. Hän oli aivan vimmoissaan, raivoisasti iskien kovaa hiiltä. Negrel oli hetkeksi mennyt pois eikä paikalle jäänyt kuin yksi vouti ja kolme kivihiilenkaivajaa, niin ettei kukaan voinut saada häntä tottelemaan. Varmaankin Sakarias näki huonosti ja suutuksissaan himmeästä valosta oli hän kyllä varomaton avaakseen lyhdyn. Se oli kuitenkin ankarasti kielletty, sillä kaivoskaasu oli näyttäytynyt virtaavan jostakin ja täyttävän kapeat tunnelit ilman ilmanvaihtoa. Äkkiä kuului syvyydestä kova paukahdus ja tulipatsas pursui esiin tunnelista kuin kanuunan suusta. Kaikki syttyi tuleen, ilma tunneleissa syttyi kuin ruuti. Tulen pyörre vei mukaansa kaivosvoudin ja kolme työmiestä, nousi kaivoksen aukosta ulos pursuen kuin tulivuori ja lennättäen ilmaan puupaloja ja kivilohkareita. Uteliaat ihmiset pakenivat. Maheun vaimo nousi painaen pelästynyttä lastaan rintaansa.

Kun Negrel ja työläiset palasivat, valtasi heidät epätoivoinen vimma. Ihmiset panivat kaikkensa alttiiksi pelastaakseen tovereittensa hengen ja siinäkin vielä piti koitua uusia uhrauksia! Vasta kolmen tunnin vaarallisten ponnistusten jälkeen onnistui päästä jälleen tunneliin. Ensinnä piti nostaa onnettomat uhrin. Ei vouti eivätkä työläiset menettäneet henkeänsä, mutta he olivat täynnä palohaavoja, joista levisi kärventyneen lihan haju. He vaikeroivat ja pyysivät, että heidät tapettaisiin. Joukko seiso kalpeana ja vapisevana paljastaen päätään, kun heidät kannettiin sivu.

Maheun vaimo seiso odottaen. Vihdoin kannettiin ylös Sakarian ruumis. Hänen vaatteensa olivat palaneet ja ruumis oli hiiltyneenä muodottomana massana. Päätä ei näkynyt, se oli murskaantunut ja irtaantunut ruumiista räjähdyksessä. Kun nämä kammottavat jäännökset oli asetettu paareille, seurasi Maheun vaimo niitä koneellisesti, silmät kuivina, kiiluvina. Kun oli päästy kylään, tuli Philomene vastaan vuodattaen runsaita kyneleitä. Kyneleet tuottivat hänelle helpotusta. Mutta äiti palasi samalla tavalla Requillartiin: hän oli saattanut poikansa ja palasi odottamaan tytärtään.

Kului vielä kolme päivää. Voittamattomista vaikeuksista huolimatta oli taas uusittu pelastustyöt. Onneksi eivät jo kaivetut tunnelit luhistuneet räjähdyksestä, mutta ilma niissä oli tullut niin sietämättömän raskaaksi ja myrkylliseksi, että täytyi asettaa useampia ilmavaihtokoneita. Nyt vaihtuivat hiilenmurtajat joka kahdenkymmenen minuutin kuluttua. He pääsivät sittenkin eteenpäin, heitä erotti tovereista enää tuskin kaksi metriä. Mutta nyt työskenneltiin sydän kylmänä, aivankuin kostaakseen, sillä avunpyynnöt olivat vaienneet, ne eivät kaikuneet enää metallikirkkaina. Oli jo päästy kahdenteentoista päivään töitten alkamisesta, viidenteentoista onnettomuudentapauksen jälkeen. Sinä aamuna olivat avunpyynnöt vaienneet.

Viimeinen onnettomuus oli taas kiihottanut Montsoun asukkaitten uteliaisuuden, porvarit innostuivat taas tekemään sinne kävelyretkiä ja Gregoirenkin perhe päätti seurata toisten esimerkkiä. Oli päätetty, että Gregoiret lähtevät Voreux'hon omilla ajoneuvoillaan, mutta rouva Hennebeau tulee hakemaan Lucieta ja Jeannea kääseissään. Deneulin näyttäisi heille johtamansa työt ja sitten lähtisivät he Requillartiin, missä Negrel kertoisi heille, millä kannalla olivat työt ja onko jotain toiveita. Lopuksi syötäisiin päivällinen kaikki yhdessä Hennebeaun luona.

Kun Gregoiret Cecilen kera saapuivat hävitetyn kaivoksen luo, oli rouva Hennebeau jo siellä viheriän-sinisessä puvussaan pitäen auringonvarjoa ylhäällä suojaksi kalpeaa helmikuun aurinkoa vastaan. Hennebeau itse oli myös siinä Deneulinin kanssa, samoin kuin tämän tyttäret. Rouva Hennebeau kuunteli hajamielisenä Deneulinin kertomuksen kanavan sulkujen rakentamisesta. Jeanne piirusteli albumiin raunioitten mahtavan näyn. Lucie istui hänen vieressään ja myöskin "ihaili" näköalaa.

Cecile, joka uhkui terveyttä ja nautti raittiista ilmasta, laverteli iloisesti, mutta rouva Hennebeau oli nähtävästi kylläntynyt, hän lausui tyytymättömänä:

— Ei tässä todellakaan ole mitään kaunista.

Molemmat insinöörit nauroivat. He koettivat huvittaa vieraitaan, kulettivat heidät ympäri näyttäen ja selittäen, miten toimivat pumppu ja junta, joka lyö maahan pölkkyjä. Mutta naiset tulivat levottomiksi. Heidä värisytti, kun he saivat kuulla, että pumput tulisivat olemaan toimessa kuusi, seitsemän vuotta ja mahdollisesti kauemminkin, ennenkuin kaikki vesi tulee pumpatuksi pois ja uudelleen voi panna kaivostyöt käymään. Ei, mieluummin ajatella jotain muuta, sillä näitä kauhuja kuullen voisi vielä nähdä pahoja unia.

— Lähtekäämme, sanoi rouva Hennebeau menen kääsiensä luo.

Jeanne ja Lucie vastustivat. Miksi niin pian lähteä, eikä piirroskaan vielä ollut valmis. He tahtoivat jäädä, isä kyllä toisi heidät päivälliselle. Herra Hennebeau istui vaimonsa luo kääseihin, sillä hän tahtoi kysyä jotain Negrelilta.

— Lähtekää edeltäpäin, sanoi herra Gregoire. Me tulemme sitten, mutta ensin käväsemme kylässä. Lähtekää vaan, me tulemme kyllä Requillartiin samaan aikaan kuin tekin.

Hän nousi kääseihin vaimonsa ja Cecilen kera ja ajoivat hiljalleen mäkeä ylös, toisen vaunun vierissä kanavaa pitkin.

Tehdäkseen huvimatkinsa täydelliseksi olivat he tahtoneet samalla tiellä toimittaa vähän hyväntekeväisyyttä. Sakarian kuolema oli herättänyt heissä sääliä onnetonta Maheun perhettä kohti, josta puhuttiin koko ympäristössä. He eivät säälineet isää, tuota rosvoa, joka oli hyökännyt sotamiehiä vastaan. Hän ansaitsi kyllä kuolemansa. Mutta heitä liikutti onnettoman äidin kohtalo. Onneton nainen parka oli juuri kadottanut miehensä ja nyt odotti tytärtään, joka varmaankin jo oli menettänyt henkensä maan alla. Sitä paitsi kerrottiin raajarikkoisesta vaarista ja pojasta, joka oli tullut ontuvaksi maanvieremässä, sekä pienestä nälkään nääntyneestä tyttärestä lakon aikana. Tosin perhe oli ansainnut nämä onnettomuutensa inhottavalla uppiskaisuudellaan, mutta Gregoiret tahtoivat kuitenkin näyttää armeliaisuutensa jalomielisyyttä, että he ovat valmiit unohtamaan kaikki ja sen osotukseksi tuovat almun. Kaksi huolellisesti käärittyä pakettia oli vaununistuimen alla.

Eräs vastaantullut eukko näytti, että Maheu asui No. 16 toisessa korttelissa. Mutta kun Gregoiret nousivat kääseistä, saivat he turhaan kolkuttaa ovele, sillä ei kukaan avannut.

— Ei ole ketään kotona, kuinka harmillista, sanoi Cecile pettyneenä.

— Mitä me nyt teemme kaikella tällä?

Silloin avautui viereinen ovi ja Levaquen vaimo tuli esiin.

— Oi antakaa anteeksi, hyvä herrasväki! Anteeksi neiti! Etsittekö naapuriani? Hän ei ole kotona, hän on Requillartissa.

Ja hän alkoi syytää sanoja kertoen Maheun historian, toistaen monta kertaa, että köyhien täytyy auttaa toinen toistaan ja siksi ottaa hän Lenoren ja Henrin luokseen, että heidän äitinsä voisi käydä siellä odottamassa. Hän huomasi kääröt ja heti alkoi kertoa omasta onnettomasta tyttärestään, joka oli jäänyt leskeksi ja kuvasi omaa onnettomuuttaan silmät kiiluvina ahneudesta. Sitten mutisi hän epävarmana:

— Minulla on avain. Jos herrasväki välttämättä tahtoo sinne. Vaari on siellä kotona.

Gregoiret katsoivat häneen hämmästyneenä. Kuinka! Oliko vaari siellä eikä vastannut heille mitään. Nukkuiko hän sitten? Kun Levaquen vaimo avasi heille oven, pysähtyivät he kynnykselle hämmästyneinä näystä.

Bonnemort istui kuin naulattu tuolillaan kylmän kiukaan luona tuijottaen eteensä suurin, liikkumattomin silmin. Huone näytti nyt vielä isommalta tyhjänä huonekaluista ja kellosta, jotka sille olivat antaneet iloisen leiman. Tyhjillä seinillä riippui ainoastaan keisarin ja keisarinnan kuvat, joitten punaset huulet hymyilivät virallisesti. Ukko ei liikahtanut eikä edes räpäyttänyt silmiään, kun valo aukinaisesta ovesta sattui häneen. Hän katsoi tylsänä eteensä, ikäänkuin ei näkisikään tulijoita. Hänen edessään lattialla seisoivat sylkykuppi missä oli tuhkaa ja millaisia pidetään kissoja varten.

— Älkää välittäkö hänestä, hän ei osaa olla kohtelias, sanoi Levaquen vaimo. — Varmaankin hänen päässään on joku ruuvi mennyt paikaltaan, sillä kahteen viikkoon jo ei hän ole lausunut sanaakaan.

Ukko liikahti ja rykäistyään sylkäsi sylky-astiaan mustaa sylkyä, hiilipölyä, jota oli hänen ruumiissaan. Sitten jäi hän taas istumaan liikkumattomana.

— Te olette tainnut vilustua, ukkoseni? — kysyi Gregoire ystävällisesti.

Ukko tuijotti yhteen pisteeseen kääntämättä edes päätään.

— Mutta isä, kuiskasi Cecile, meillehän on ennenkin kerrottu, että hän on raajarikkoinen ja viallinen, mutta me emme ole sitä ajatelleet.

Hän vaikeni hämmästyneenä. Hän asetti pöydälle kaksi viinipulloa ja vähän lihalientä ja otti toisesta kääröstä saapasparin. Se oli vaarille aiottu lahja. Hän seisoivat neuvottomana pitäen kummassakin kädessä saappaan ja katsoi ukon turvonneita jalkoja, jotka eivät enää voisi milloinkaan kantaa ruumista.

— Ne ovat ehkä tulleet vähän myöhään, vaari? lausui Gregoire leikkisästi katkaistakseen epämuikavan vaitiolon.

Bonnemort ei kuullut mitään eikä vastannut mitään. Hänen kasvonsa näyttivät kylmiltä ja jäykiltä.

Silloin asetti Cecile saappaat seinän viereen.

— Hän ei sano teille kiitostakaan! huudahti Levaquen vaimo heittäen kadehtivan silmäyksen saappaisiin.

— Yhtä vähän kuin ankka, jolle annettaisiin silmälasit, jos saan luvan sanoa.

Ja hän jatkoi juttujaan, koettaen herättää herrasväen sääliä ja saadakseen heidät omalle puolelleen. Vihdoin alkoi hän kehua Henri'ta ja Lenorea kiltiksi hyväksi lapsiksi. Ne voisivat vastata kaikkeen, mitä herrasväki tahtoisi tietää.

— Menkäämme hetkeksi hänen luoksensa, lapseni, lausui isä iloisena, että pääsisi sieltä.

— Kyllä minä tulen heti, vastasi Cecile.

Cecile jäi yksin Bonnemorten luo. Häntä vapistutti, mutta hän ei voinut lähteä pois, sillä hän oli tuntevinaan tuon ukon. Missä oli hän ennen nähnyt nuo leveät, tummat kasvot, jotka olivat täynnä jälkiä hiilistä? Ja äkkiä muisti hän. Hän muisti meluavan joukon ympärillään ja hän tunsikin taasen kaulassaan kylmien sormien kosketuksen. Niin, hän se oli, Cecile tunsikin hänet; hän katsoi ukon käsiä, jotka lepäsivät polvilla, työmiehen käsiä, joissa piili vieläkin voimaa.

Bonnemort näytti vähitellen ikäänkuin heräävän, huomasi Cecilen ja alkoi tarkastaa häntä suu ammoltaan. Hänen poskilleen alkoi kohota puna, huulet värisivät ja suupielestä alkoi virrata kapea sylkivirta. Molemmat katsoivat toisiinsa voimatta kääntää pois silmiään, Cecile kukoistavana, lihavana uhkuen terveyttä ja nuoruutta, huolettoman hyvinvoivan suvun jälkeläinen, ja vaari vedestä pöhöttyneenä, surkean ja ruman näköisenä, aivankuin raajarikkoinen eläin, joka oli perinyt monen sukupolven nälkäisten työläisten kaikki viat.

Kun Gregoiren pariskunta ihmeissään, ettei Cecile tullut, palasivat Maheun luo, pääsi heiltä kauhun

huudahdus. Heidän tyttärensä makasi lattialla kuristettuna, kasvot sinisinä. Bonnemort, jota horjuvat jalkansa eivät kannattaneet, oli kaatunut hänen viereensä.

Oli mahdotonta päästä selville, miten se oli tapahtunut. Miksi oli Cecile lähestynyt ukkoa? Kuinka Bonnemort, joka istui kuin naulattu tuoliin, oli voinut tarttua hänen kaulaansa? Nähtävästi oli ukko tarttunut niin voimakkaasti tyttöön, että hänen huutonsa tukehtui kurkkuun ja kun Cecile kaatui kamppailen kuoleman kanssa, oli hänkin kaatunut mukana. Täytyi otaksua, että ukon oli äkkiä vallannut kiivas mielettömyys, voittamaton murhanhimo, kun hän sai nähdä valkosen tytön kaulan. Kaikki hämmästyivät vanhan raajarikon äkkinäisestä rajusta, joka ukko oli koko elämänsä elänyt hyvänä ja nöyränä työläisenä vastaanottamatta uusia virtauksia ja aatteita. Mikä tiedoton viha oli hänessä elänyt katkeroittaen häntä ja vihdoin päästen ilmoille? Kaikki olivat sitä mieltä, että rikos oli idioitin mieletön teko.

Gregoiren pariskunta makasi polvillaan maassa itkien, ollen menehtyä suruun. Heidän jumaloitu tyttärensä, heidän kauan odotettu lapsensa, joka oli tehnyt heidän elämänsä täydelliseksi, jota he ihailivat silloin kun se nukkui ja jota he vaalivat kuin silmäteräänsä! Mitä varten nyt elää, kun ei häntä ollut enää.

Levaquen vaimo huudahti kauhistuneena:

— Ah, sinä vanha ukkoraato, mitä olet tehnyt? Olisiko sellaista voinut uskoa? Eikö Maheun muija tule ennenkuin illalla. Jospa menisin häntä hakemaan.

Vanhemmat surun valtaamina eivät vastanneet mitään.

— Eiköhän se olisi viisainta? Minä lähden.

Mutta mennessään sieppasi hän saappaat, vieden ne hiljaiseen omalle puolelleen, sillä Bouteloupille ne olisivat juuri parahiksi, mutta Maheullahan ei ollut miehiä kelle ne sopisi.

Requillartissa odottivat Hennebeaun herrasväki ja Negrel kauan Gregoireja. Negrel oli tullut kaivoksesta ja kertoi heille kaikki yksityiskohtia myöten. Toivottiin saavuttaa onnettomat jo saman päivän iltana, mutta epäilemättä he löytävät pelkät ruumiit, sillä siellä oli kaikki hiljaa. Insinöörin selän takana istui Maheun vaimo ja kuunteli kalman kalpeana, kun äkkiä juoksi paikalle Levaquen vaimo kertoen, mitä vaari oli tehnyt. Maheun vaimo teki kärsimättömän eleen, mutta lähti kuitenkin hänen kanssaan kylään.

Rouva Hennebeau pyörtyi. Kuinka kauheata! Cecile parka oli tänään niin vilkas ja iloinen vielä tunti sitten. Hennebeaun piti viedä vaimonsa ukko Mouque'n majaan. Hän avasi napit tottumattomin käsin, huumaantuneena myskuksen hajusta. Ja kun rouva Hennebeau kyyneliä vuodattaen heittäytyi Negrelin kaulaan, joka oli suuresti hämmästynyt tuosta kuolemantapauksesta, minkä kautta kaikki hänen suunnitelmansa naimisiinmenosta raukesivat, seiso i mies ja katseli heitä tuntien helpotusta. Tuo onnettomuus käänsi asiat paraimpaan päin, hän näki mieluummin sisarenpoikansa kodissaan, kuin jonkun kuskin.

V.

Alhaalla kaivoksessa onnettomat, kaikkien hylkääminä, turhaan huusivat apua. Vesi nousi heille jo vatsaan saakka. Virran pauhina oli korvia särkevä. Ja kun laudoituksen viimeiset jätteet lensivät maahan helvetillisellä ryskeellä, luulivat he, että maailman loppu tulee. Hirmua lisäsi vielä hevosten raju hirnuminen tallissa.

Mouque oli laskenut Bataillen suitset. Vanha hevonen seiso siinä väristen kauhusta laajennetuin silmin tarkaten nousevaa vettä. Ja äkkiä kun jääkylmä vesi kosketti eläimen vatsaan, riuhtasi se paikaltaan ja lähti täyttä laukkaa häviten pimeisiin käytäviin.

Silloin alkoi yleinen pako, ihmiset seurasivat eläintä.

— Täällä ei meitä mikään auta! huusi Mouque. Täytyy etsiä pelastusta Requillartin kautta.

Kaikkia elähytti toivo pelastua vanhan naapurikaivoksen kautta, jos he vaan ehtisivät sinne ennenkuin tie tulisi katkaistuksi. Kaikki kymmenen henkeä lähti juoksemaan pitäen lyhdyt korkealla pään päällä,

jottei vesi sammuttaisi niitä. Onneksi kulki käytävä ylöspäin, he etenivät jo parisataa metriä eikä vesi kohonnut. Maa kosti heille, he olivat rääkänneet sen ruumista, leikanneet sen valtasuonen poikki ja siitä pursusi nyt verta.

Mutta ensimmäisessä tienristeyksessä syntyi eripuraisuutta. Tallirenki tahtoi juosta vasemmalle, toiset väittivät, että voi tuntuvasti lyhentää tie menemällä oikeaan. Koko minuutti meni hukkaan.

— No, menkää sitten hiiteen, jos tahdotte, mitä se minuun kuuluu! huusi Chaval vihasesti. — Minä kiidän tätä tietä.

Hän kääntyi oikealle ja kaksi toveria seurasi häntä. Toiset juoksivat vanhan Mouquen perästä, joka oli kasvanut Requillartin pohjalla. Mutta hänkin epäili eikä oikein tietänyt, mihin mennä. Kaikki olivat aivankuin sekasin päästä, vanhat kaivajat eivät tunteneet tuttuja teitä.

Etienne juoksi viimeisenä, sillä häntä pidätti Katarina, joka väsymyksestä ja pelästyksestä tuskin pääsi eteenpäin.

— Ota minut kaulasta, niin kannan sinut, sanoi Etienne nuorelle tytölle nähdessään tämän lopen uupuneen.

— Ei, anna minun olla, mumisi tämä, minä en jaksa enää, mieluummin kuolen tähän paikkaan.

He olivat jääneet toisista jälkeen viisikymmentä metriä. Etienne nosti tytön tämän vastustuksista huolimatta, kun äkkiä ramahti heidän edessään suuri lohkare sulkien heidät tovereilta. Veden tulva pehmitti kalliota, niin että ne vierivät alas siellä täällä. Heidän täytyi palata takaisin. Mutta he eksyivät eivätkä enää voineet toivoakaan pääsevänsä Requillartiin. Ei auttanut muu kuin kavuta ylimpiin käytäviin ja odottaa siellä toverien apua, jos vesi laskisi.

Vihdoin tunki Etienne Guillaumeun kerroksen.

— Luoja! kiitos! sanoi hän. — Nyt ainakin tiedän, missä olen. Peijakas, mehän olimme oikealla tiellä, mutta nyt piru meidät perii! Kuule, me menemme ylöspäin ja kiivimme tuon savutorven kautta.

Vettä räiskyi heidän rintaansa, niin että he tuskin saattoivat liikkua. Niin kauan kun heillä on valoa, on toivoakin, he sammuttivat toisen lyhdyn säästääkseen öljyä, jonka he sitten kaataisivat toiseen. He pääsivät jo savupiipun luo, kun jokin kolina sai heidät kääntymään katsoakseen oliko joitain tovereita hädässä. He huudahtivat kauhistuneina, kun he näkivät jonkun, jättiläiskokoisen massan kiitävän pimeydessä suoraan heihin kapean paalutuksen välistä.

Se oli Bataille. Sen jälkeen kuin hevonen oli lähtenyt lastauspaikalta oli se nelistänyt pitkin pimeitä käytäviä. Näytti siltä, että se tunki tiet tässä maanalaisessa valtakunnassa, missä se oli viettänyt yksitoista vuotta. Sen silmät olivat tottuneet näkemään pimeässä. Ja se laukkasi yhä eteenpäin painaen pään alaspäin noissa kapeissa käytävissä, joista tuskin mahtui sen suuri ruumis. Katua seurasi toinen, tiet risteilivät, ilman että se epäilisi. Mihin se pyrki? Mahdollisesti nuoruuden uinalunsa luo, myllyn luo, joka seisoi Scarpe joen rannalla, missä se oli syntynyt, auringon hämärän muiston luo, joka paloi ilmassa kuin lamppu. Se tahtoi elää, sen eläinmuisti eli, se tahtoi vielä kerran saada hengittää peltojen ilmaa ja tämä toivomus ajoi sitä eteenpäin tuntematonta ulospääsyä kohti, mistä se voisi päästä valoon, kirkkaan taivaan alle. Sen nöyryys oli kadonnut, se oli vimmoissaan, että kaivos oli ensin riistänyt siltä näön ja nyt tahtoo riistää henginkin.

Kun se oli saavuttamaisillaan Etiennen ja Katarinan, huomasivat nämä, että se oli litistynyt kallioseiniin väliin. Se oli kompastunut ja taittanut molemmat etujalkansa. Ponnistaen viimeisiä voimia laahasi se itsensä eteenpäin muutaman metrin, mutta käytävä kapeni eikä se mahtunut enää. Se kurotti verisen päänsä etsien suurilla, hätäntyneillä silmillään jonkun kolon, josta se voisi pelastua. Mutta vesi peitti sen nopeasti, se alkoi hirtua samallaisella villillä, korisevalla äänellä kuin talliin kuolleet hevoset. Onnettoman eläimen kuolinkamppailu oli hirvittävä tuossa maanalaisessa kuopassa kaukana valosta. Sen toivoton, vihlova hirnuminen ei vaiennut ennenkuin vesi oli peittänyt sen. Silloin pääsi sen rinnasta viimeinen korahdus, sitten lotkahti jokin, ikäänkuin tyhjä tynnyri olisi täyttynyt ja kaikki oli hiljaa. Syntyi kammottava hiljaisuus.

— Oi, herra jumala! itki Katarina ääneen. — Minua kammottaa, minä en tahdo kuolla!... Vie minut pois, vie pois täältä!

Hän oli ennenkin nähnyt kuoleman. Maanvieremää kaivoksessa, vedentulvaa, mutta ei milloinkaan hän ollut tuntenut sellaista jäätävää kauhua, kuin nyt nähdessään Bataillen kamppailun kuolemaa vastaan. Onnettoman hevosen epätoivoinen hirnuminen kaikui hänen korvissaan, niin että hän värisi koko ruumiissaan.

Etienne kaappasi hänet taas syliinsä ja kantoi edelleen. Olikin jo aika, sillä kun he nousivat savutorveen, alkoi vesi nousta heille jo olkapäihin. Etiennen täytyi auttaa Katarinaa, sillä tältä puuttui voimia pitää kiinni laudoista. Kolmasti oli Katarina luisua pois hänen käsistään takaisin kumeasti pauhaavan veden aaltoihin. He hengähtivät helpotuksesta päästyään ylempään kerrokseen, mihin vesi ei vielä ollut tunkeutunut. Mutta pian alkoi sekin täyttyä ja heidän piti kiivetä edelleen. Tällaista nousemista jatkui monta tuntia, kun nouseva vesi ajoi heidät käytävästä toiseen pakottaen kiipeemään yhä korkeammalle. Kuudennessa kerroksessa lepäsivät he taas toivoen kuumeisesti, ettei vesi enää kohosi. Mutta vesi kohosi taasen ajaen heidän kahdeksanteen ja sitten yhdeksänteen kerrokseen. Oli jällellä enää yksi kerros ja päästyään sinne katsoivat he pelokkaasti tuuma tuumalta yhä kohoavaa vettä. Jollei vesi lakkaisi nousemasta, olisivat he pakotetut menehtymään samoin kuin vanha hevonen, heidän kurkkunsa ja keuhkonsa täytyisivät vedellä.

Hetki hetkellä tärisytti kaivoksen kallioitten lohkeaminen, maan vierimiä sattui eri osissa kaivosta. Katarina värisi toistaen yhä:

— Minä en tahdo kuolla, minä en tahdo kuolla.

Rauhoittaakseen häntä vakuutti Etienne, että vesi ei kohonnut enää. Heidän pakonsa oli kestänyt jo kuusi tuntia, varmaankin pian tultaisiin pelastamaan heidät. Hän puhui kuudesta tunnista, vaikka itse asiassa hän oli kadottanut käsityksen ajasta. Todellisuudessa oli kulunut jo kokonainen päivä, ennenkuin he olivat päässeet Guillaumen kerroksen läpi.

He päättivät levätä istuen läpimärkinä kylmästä väristen. Katarina riisuutui ujostelematta, vääntääkseen vaatteistaan veden pois ja pukeutui taas. Vähitellen kuivuivat housut ja mekko hänen yllään. Hän oli avojaloin ja Etienne pakotti hänet ottamaan omat puukenkensä. Nyt he saattoivat istua hetkisen. He pienensivät lyhdyn liekin, niin että se valaisi himmeästi kuin yölamppu. Mutta heidän vatsoissaan alkoi kurista muistuttaen heitä, etteivät he koko päivään olleet syöneet mitään. Siihen asti he eivät olleet muistaneet sitä. He eivät olleet ehtineet syödä aamiaisensa kun onnettomuus tapahtui, mutta nyt löysivät he taskuistaan leipäpalat puuroina veden paisuttamina. Katarina pakotti Etiennen ottamaan osansa. Niin pian kuin Katarina oli syönyt, vaipui hän uupuneena uneen maaten kylmässä maassa. Etienne valvoi hänen untaan voimatta itse nukkua.

Kuinka monta tuntia oli siten kulunut? Sitä hän ei olisi voinut sanoa. Mutta hän näki, että savupiipun aukosta alkoi lainehtia uhkaava musta neste, kuin petoeläin, joka hiipien tahtoi saavuttaa uhrinsa. Nopeasti saavutti vesi heidät kostuttaen nukkuvan Katarinan jalkoja. Hän tuli levottomaksi tietämättä pitäisikö hänen herättää tyttöä. Eikö olekin kovaa häiritä hänen rauhallista lepoaan, hänen kauniita uniaan auringosta ja mahdollisesta vapaasta luonnosta? Ja mihin voisivatkaan he paeta? Hän mietti ja mietti ja muisti vihdoinkin, että kalteva pinta, joka kulki tässä kerroksessa, oli ylempänä käytävän avulla yhteydessä ylimmän lastauspaikan kanssa. Mahdollisesti he pelastuisivat siinä. Hän antoi tytön nukkua mahdollisimman kauan odottaen, kunnes vesi ajaisi heidät pois. Sitten nosti hän tytön hiljalleen. Tyttö värähti.

— Oi jumalani! Sehän on totta. Kaikki on entisellään... jumalani!

Hän muisti kaikki, mitä oli tapahtunut ja huudahti nähdessään lähestyvän kuoleman.

— Rauhoitu, sopersi Etienne. — Minä vakuutan, me voimme vielä pelastua.

He alkoivat taas kavuta ollen nyt paljoa suuremmissa vaarassa kuin ennen. Heidän piti kulkea kumarassa olkapäitä myöten vedessä pitkän välimatkan käytävää pitkin, joka kokonaan oli laudoitettu. He repivät kyntensä ja sormensa tarttuessaan liukkaisiin ja sileisiin lautoihin. Etienne kulki jälessä tukien tyttöä päällään, silloin kun tämä oli kompastua. Mutta äkkiä näkivät he edessään multakan ja katkenneita pölkkyjä, jotka estivät heiltä tien. He eivät voineet päästä edemmäksi. Mutta onneksi oli sivulla jonkun käytävän aukko ja he poikkesivat siihen.

Hämmästykseseen saivat he nähdä edessään lyhdynvalon ja jonkun miehen ääni karjasi hurjistuneena;

— On siis vielä toisiakin minunlaisia idiootteja!

He tunsivat Chavalin, jonka maanvieremä oli myöskin ajanut tänne. Kaksi toveria, jotka olivat seuranneet häntä olivat saaneet surmansa hautaantuen maanvieremän alle. Hänkin oli saanut haavoja käsivarteensa, mutta oli kyllin rohkea ryömiäkseen takaisin onnettomuuspaikalle ottaakseen heidän lyhtynsä ja voileipänsä. Tuskin oli hän ehtinyt ryömiä pois, kun uusi vieremä sattui hänen selkensä takana täyttämään käytävän.

Hän vannoi itsekseen, ettei millään muotoa antaisi varastojaan noille ihmisille, jotka äkkiä ilmestyivät aivankuin maan alta. Mieluummin tappaa hän heidät. Mutta sitten tunsu hän heidät, hänen vihansa

lauhtui ja hän alkoi nauraa vahingoniloisena.

— Soo, sinäkö, Katarina! Sinäkin taidat olla pulassa ja tulit etsimään minua. No, nyt meillä voi olla lysti yhdessä.

Hän ei ollut huomaavinaan Etienneä. Tätä kuohutti odottamaton kohtaaminen ja hän teki liikkeen suojellakseen tyttöä, joka painautui häneen. Mutta täytyihän mukautua siihenkin ja hän kysyi aivan yksinkertaisesti toverilta, aivankuin he olisivat aivan äskettäin eronneet hyvinä ystävinä.

— Oletko tarkastanut paikkaa tuolla etäämpänä? Eikö voi päästä murtopaikan läpi?

Chaval vastasi ivallisesti:

— Murtopaikanko läpi! Siellä on kaikki vieremän peitossa... Me olemme suljetut kahden seinän väliin kuin hiirenloukkuun. Mutta voitahan palata kuljetuskäytävään, jos olet hyvä uimari.

Vesi kohosi todellakin yhä korkeammalle, kuului, miten se loiski seiniä vastaan. Paluumatka oli suljettu. Kaikki kolme olivat muuratut seinien väliin.

— Sinä jäät siis? jatkoi Chaval ivallisesti. — Se on kai viisainta ja jos annat minun olla rauhassa, en minä avaa suutanikaan. Täällä on vielä tilaa kahdella. Katsokaamme, kuka ensin menehtyy, ellei meille tulla apuun, mikä on hyvin epäilyttävä.

— Mutta jos koettaisimme koputtaa, sanoi taas Etienne. — Ehkä meidät kuullaan.

— Minä olen jo koputtanut käteni kankeiksi. Tässä on kivi, koeta itse jos haluat.

Etienne otti kiven, jonka reunat jo olivat kuluneet koputtamisesta ja alkoi koputtaa seinään siten, kuten kaivajat tavallisesta pyytävät apua. Sitten painoi hän korvansa seinään kuullakseen vastataanko hänelle. Hän toisti sitä pariinkymmeneen kertaan, saamatta hiiskaustakaan vastaukseksi.

Sillävälän Chaval järjestäytyi kylmäverisesti mukavammasti. Hän asetti seinän viereen kolme lyhtyään, joista paloi yksi. Sitten pani hän pölkylle kaksi voileipäänsä. Tällä muonituksella voisi hän kestää kaksi päivää, jos olisi järveä eikä jakaisi toisille. Sitten kääntyi hän toisten puoleen sanoen:

— Puolet saat sinä, Katarina, jos sinun tulee kova nälkä.

Tyttö oli vaiti. Kaikkien onnettomuuksien lisäksi oli kohtalo nyt sulkenut hänet siihen noitten kahden miehen kanssa.

Alkoi hirveä olo. Ei Chaval eikä Etienne avanneet suutaan istuen siinä maassa muutaman askeleen päässä toinen toisistaan. Chavalin huomautuksesta sammutti Etienne lyhtynsä, sillä oli turhaa ylellisyyttä, että se paloi. Katarina paneutui pitkälleen nuoren miehen viereen, hän oli levoton niistä silmäyksistä, joita hänen entinen rakastettunsa heitti häneen.

Aika kului. Kuului ainoastaan veden hiljainen lorina sen yhä kohotessa. Aika ajoittain tuntui maa tärisevän etäisistä maanvieremistä. Kun lyhty oli palanut loppuun ja piti se avata kaataakseen öljyä, valtasi heidät pelko, että ilmassa olisi räjähdyskaasua. Mutta räjähdystä ei tapahtunut ja he taas makasivat pitkällään maassa, ajan vierieessä hitaasti.

Jokin kahina sai Etiennen ja Katarinan kohottamaan päätään nähdäkseen mitä oli tekeillä. Chaval valmistautui aterialle. Hän mursi voileivän kahtia, purren hitaasti, jottei tulisi kiusaukseen niellä kaikki yhtäaikaan.

— Etkö todellakaan tahdo? sanoi hän Katarinalle. — Olet tyhmä.

Katarina loi silmänsä alas peläten antautuvansa kiusaukselle. Kiduttava nälkä kouristi hänen sisuksiaan niin että kyneleet nousivat hänen silmiinsä. Mutta hän ymmärsi, mitä Chaval tahtoi hänestä. Hän tunsi, että tämä oli taas mustasukkaisuuden vallassa nähdessään tytön toisen rinnalla. Hän pelkäsi lähestyä tuota miestä peläten, että molempien miesten välillä syntyisi taas ottelu. Herra Jumala! Voisihan edes kuolla sovussa.

Etienne olisi pikemmin kuollut nälkään kuin pyytänyt Chavalilta leipäpalasen. Vaitiolo kävi painostavaksi. Yksitoikkoiset minuutit tuntuivat pitkiltä kuin ijäisyys. He olivat olleet nyt yhdessä jo kokonaisen vuorokauden. Toisen lyhdyn tuli alkoi sammua ja he sytyttivät kolmannen.

Chaval otti toisen palasen ja sanoi:

— Tulehan toki tänne nauta!

Katarina vavahti. Antaakseen hänelle rohkeutta kääntyi Etienne pois päin. Mutta kun tyttö ei liikahtanutkaan kuiskasi hän tämän korvalle:

— Mene, tyttöseni.

Kyöneleet pursusivat tytön silmistä. Hän itki kauan, jaksamatta nousta, tuntematta edes enää nälkää. Koko hänen ruumistaan pakotti ja kolotti. Etienne nousi kulkien edes takaisin ja aika ajoittain koputtaen avunpyynnön merkkiä. Kuinka hirvittävä olla haudattuna tuohon koloon yhteen miehen kanssa, jota hän vihasi koko sydämeästään. Ja tuo onneton tyttö jää sille, ken kestää kauemmin. Jos hän kuolee ennemmin, ottaa tuo mies tytön jälleen häneltä.

Aika kului ja ilma kävi yhä raskaammaksi. Toinen päivä lähene loppuaan ja Chaval istui Katarinan viereen jakaen hänen kanssaan viimeisen leipäpalapuoliskonsa. Tyttö märehti vaivaloisesti, mutta Chaval mustasukkaisuuden puuskassa ei tahtonut kuolla, ennenkuin oli ottanut tytön tuon toisen nähden ja pakotti tytön maksamaan joka leipäpalasesta hyväilyllä. Uupunut kuin oli antoi tyttö suudella itseään, mutta kun hän aikoi väkisin ottaa hänet, pääsi työltä vaikerrus.

— Anna minun olla. Sinä rikot minun luuni.

Etienne, joka oli niin kuohuksissaan, että vapisi, seiso selin, nojaten otsansa poikkipuuhun. Mutta kuultuaan tytön voihkinan, oli hän yhdellä hyppäyksellä heidän luonaan.

— Anna hänen olla, perhana!

— Mitä se sinuun kuuluu? vastasi Chaval. — Hän on minun tyttöni.

Ja hän taas syleili tyttöä sulkien hänen suunsa punasilla viiksillään.

— Jätä meidät, ole hyvä. Mene syrjään.

— Jollet sinä heti päästä hänet, niin kuristan sinut kuoliaaksi! huusi Etienne vihasta kalvennein huulin.

Chaval karkasi heti pystyyn, sillä toisen korisevasta äänestä tunsu hän, että tämä tarkoitti totta. Kuolema tuntui heistä tulevan liian hitaasti, jommankumman piti heti jättää sija toiselle. Vanha riita syttyi jälleen täällä maan alla, missä pian he molemmat makaisivat vierekkäin kuolleina. Mutta siinä oli niin ahdasta, ettei voinut heilauttaa nyrkkiä satuttamatta kattoon.

— Varo itseäsi, mörisi Chaval, — tällä kertaa minä nyljen sinut elävältä!

Etienne oli jo aivan mielettömänä vimasta. Hänen silmissään oli verinen sumu ja kurkkuun nousi verenlohkare. Hän aivankuin tunsu voittamatonta halua tappaa. Se oli häntä voimakkaampi, se oli oli perinnäisyyden pakko. Hän tarttui liuskakivilohkareeseen, joka irtaantui seinästä, kohotti sen molemmin käsin ja pudotti voimalla Chavalin päähän. Tämä ei ehtinyt välttää iskua, vaan kaatui kasvoilleen murskaantunein pääkalloin. Aivoja räiskyi seiniin ja purppuranpunaisena virtasi veri haavasta.

Etienne kumartui hänen ylitsensä tarkastaen häntä laajennetuin silmin. Se oli siis tapahtunut, hän oli tappanut. Hämmennyksissään kokosi hän muistissaan kaikki ne tapaukset, jolloin hän oli taistellut murhahimoa vastaan. Tällä kertaa hän ei edes ollut juovuksissa, vain nälästä huumaantuneena. Hänen hiuksensa nousivat pystyyn hänen päässään kauhusta tätä murhaa nähdessään ja vaikka kaikki hänen kehityksensä tuomitsi tekoa, tunsu hän kuitenkin jossain sisimmässään iloa ja eläimellisen himon tyydytystä.

Katarina hyppäsi seisoalleen huutaen:

— Herra jumala, hän on kuollut!

— Onko sinun sääli häntä! huudahti Etienne vimmatusti.

Tyttö mutisi jotain hengenahdistuksissaan. Sitten horjahti hän ja heittäytyi Etiennen: syliin.

— Tapa minutkin! Kuolkaamme yhdessä!

Hän kietoi kätensä lujasti Etiennen kaulaan ja he painautuivat toisiinsa lujassa syleilyssä, molemmat toivoen kuolemaa. Kun tyttö kääntyi pois päin, laahasi hän pois ruumiin heittäen sen kaltevaan käytävään tehdäkseen vapaaksi sen maatilkan, missä heidän vielä piti elää. Muuten olisi mahdotonta elää tuon ruumiin vieressä. He pelästyivät kuullessaan hänen polskahtavan veteen, niin että räiskyi heihin. Siis vesi uhkasi jo heidän ainoaa turvapaikkaansa. He näkivät kuinka vesi virtasi aukosta.

Alkoi uusi taistelu. He syyttivät viimeisen lyhdyn joka loi himmeän, valon veteen, joka itsepäisenä yhä kohosi. Vesi nousi nilkkoihin, sitten polviin. Käytävä kohosi ylöspäin ja he pakenivat käytävän yläpäähän, missä he saattoivat levähtää hetkisen. Mutta pian saavutti vesi heidät sielläkin, kohoten vyötäisiin saakka. He seisoivat selin seinään katsellen kuinka vesi yhä kohosi. Kun se nousi suuhun saakka, olisi kaikki mennyttä. Lyhty, jonka he olivat ripustaneet ylös, valaisi yhä himmeämmin ja äkkiä sammui se. Heidät ympäröi täydellinen pimeys, lyhty oli sammunut syljettyään ulos viimeisen öljypisaransa. Nyt he eivät enää saisi milloinkaan nähdä valoa.

— Kirous! päästi Etienne hampaittensa välistä.

Katarina painautui häntä lähemmäksi. Hän lausui hiljaa:

— Kuolema sammuttaa lyhdyn.

Mutta elämäntoivo oli heissä vielä, pakottaen heidät taistelemaan tuota uutta vaaraa vastaan. Etienne alkoi lyhdynvarrella raapia vimmatusti liuskakiveä, Katarina auttoi häntä kynsillään. Heidän onnistui tehdä kolo seinään, mihin he istuivat jalat riipuksissa ja selkä koukistuneena. Vesi loiski heidän kantapäissään, mutta ei kestänyt kauan ennenkuin se nousi nilkkoihin, sitten polviin ja vihdoon tuli heidän istuin märäksi, niin että he vaivoin pysyivät siinä luiskahtamatta alas.

Loppu näytti tulevan. Kuinka kauan he saisivatkaan odottaa siinä väristen kylmästä ja nälästä pimeässä kolossa. Eniten kärsivät he pimeästä, jonka tautta he eivät edes saattaneet nähdä kuoleman lähestyvän.

Tunnit kuluivat yksitoikkoisen hitaasti, eivätkä he voineet pitää lukua ajasta. Kaikki toivo pelastuksesta oli heidät jättänyt. Kukaan ei tietänyt, että he olivat siinä, eikä voinut tulla apuun. Jos he säästyvät vedeltä, täytyy heidän kuolla nälkään. He aikoivat koputtaa vielä kerran apua pyytääkseen, mutta kivi oli jäänyt veden alle. Ja kukapa heitä kuulisikaan.

Katarina painui päänsä seinään nöyränä ja alistuvaisena kohtalolle. Mutta äkkiä sävähti hän.

— Kuuletko! sanoi hän.

Etienne luuli hänen tarkoittavan veden loiskinaa ja sanoi rauhoittaakseen häntä:

— Minä vain liikuttelin jalkojani vedessä.

— Ei, ei sitä! Kuule, tuolla.

Ja hän painoi taas korvansa hiiliseinää vasten. Etienne ymmärsi ja teki samoin. Muutaman sekunnin kesti odotus, joka tuntui heistä ijäisyydeltä. Sitten kuulivat he hyvin etäältä kolme hyvin heikkoa lyöntiä pitkin väliaikoineen. Mutta he tuskin uskoivat korviaan. Heidän korvissaan soi ja mahdollisesti hiilissä vain rytisi. Eivätkä he tienneet millä vastata.

Etienneen päähän pälkähti loistava ajatus.

— Sinulla on puukengät. Riisu ne ja koputa kannalla.

Katarina koputti kivihiihlikaivajain merkkikoputuksen ja taas kuulivat he vastauksen. He koputtivat ainakin parikymmentä kertaa ja joka kerran saivat he vastauksen. He itkivät ilosta syleillen toisiaan ollen vaarassa pudota kiveltä. Vihdoinkin ovat toverit lähellä ja tulevat heidän luokseen. Heidät valtasi sellainen ilo, että he unohtivat kaikki kärsimyksensä, unohtivat, että heidät eroitti tovereista paksu muuri.

— Eikö ollut onni, että minä painoin korvani seinään? huudahti Katarina.

— Niin, sinulla on tarkka kuulo, vastasi Etienne. — Minä en kuullut mitään.

Nyt he alkoivat vuoroin kuunnella valmiina vastaamaan joka koputukseen. He erottivat nyt kuokan iskuja, siis toverit alottivat pelastustyön. Ei vähäisinkään ääni jäänyt heiltä huomaamatta. Mutta vähitellen lauhtui heidän ilonsa. Ensin koettivat he selittää itselleen työn kulun: varmaankin pyrittiin heidän luokseen Requillartin kautta, käytävä laski kivihiihlikerrokseen, ehkä kaivettiin yht'aikaa useampia käytäviä, sillä kolme miestä kuului olevan murrestyössä. Sitten kävivät he harvapuheisemmiksi. He arvioivat kuinka paksu muuri eroitti heidät tovereista. Kukin mietti itsekseen, kuinka pitkän ajan ottaa, ennenkuin tuo seinä oh murrettu. Eivät toverit mitenkään ehtisi ajoissa, vaan ehtivät he kymmenesti kuolla sitä ennen. Ja he vastasivat tovereille vain näyttääkseen, että he ovat elossa.

Kului taas päivä ja toinen. He olivat nyt olleet maan alla kuusi päivää. Vesi, joka oli kohonnut polviin, pysähtyi sille tasolle nousematta tai laskematta. Heistä tuntui, että heidän jalkansa sulavat tuossa jääkylmässä vedessä. He taisivat kyllä toisinaan koukistaa polvensa, mutta silloin asento tuntui niin sietämättömältä ja suonenveto alkoi koukistaa jalkoja, niin että väkisinkin täytyi laskea jalat alas veteen. Joka kymmenen minuutin perästä piti heidän istua peremmälle liukkaalla istuimella. Epätasainen seinä räökkäsi heidän selkäänsä ja niskaa pakotti sietämättömästi, koska sitä ei voinut oikaista. Kävi yhä vaikeammaksi hengittää, sillä noussut vesi oli puristanut ilman siihen kellon tapaiseen koloon, missä he olivat. Heidän äänensä kaikuivat kumeina, etäisinä. Ja korvissa soi alinomaa aivankuin koko lauman villihevesten jalkojen töminä.

Aluksi kärsi Katarina tavattomasti nälästä. Hän painoi kalpeita, laihoja käsivarsiaan rintaansa vasten ja valitti surkeasti, sillä hänestä tuntui aivankuin pihdillä puristettaisiin hänen tyhjiä sisälmyksiään. Etienne tunsi samaa. Hänen sormensa tunnustelivat kuumeisesti seinää ja hänen sormiinsa sattui laho puupala. Hän murensi sen ja antoi kourallisen Katarinalle, joka nieli sen ahneesti.

Kaksi päivää elivät he tuosta mädänneestä kuoresta ja olivat epätoivoissaan, kun se loppui. Muu paalutus seisoj vielä lujana eikä heidän kyntensä saaneet siitä palastakaan, vaikka raapivat sormensa verille. Etiennen nahkavyö tuotti heille vähän lievennystä. Etienne puri siitä palasia ja Katarina märehti niitä koettaen niellä. Ainakin olivat heidän leukansa toimessa ja he voivat kuvitella syövänsä.

Mutta pian vaimeni nälän tunne. He tunsivat ainoastaan syvää tylsää kipua ja voimain heikennystä. He olisivat epäilemättä menehtyneet ellei heillä olisi ollut vettä.

Kun Katarina seitsemäntenä päivänä kumartui ammentaakseen kourallaan vettä, sattui hänen kätensä johonkin, joka ui hänen jaloissaan.

— Kas, mitähän tuo on?

Etienne tunnusteli pimeässä.

— En ymmärrä, mikä se on, ehkä ilmanvaihtoportin suojus.

Hän joi, mutta kun hän jälleen kumartui, sattui hänen kätensä uivaan esineeseen ja hän kirkasi pelästyneenä:

— Herra jumala, se on hän!

— Kuka?

— Hän, tiedäthän. Minä tunsin hänen viiksensä.

Se oli Chavalin ruumis, jonka kohonnut vesi oli ajanut heidän luokseen. Etienne ojensi myös kätensä ja tunsi myös viikset ja rikkilyödyn nenän. Katarinaa rupesi ylenannattamaan ja hän oksensi juomansa veden.

— Odota, sopersi Etienne, — minä ajan sen pois.

Hän potkasi ruumiin, niin että se lähti menemään, mutta tuokion kuluttua tunsivat he sen taas jaloissaan.

— Menetkö siitä hiiteen.

Mutta ei auttanut potkiminen, varmaankin jokin virta kuletti sen takaisin. Chaval ei tahtonut jättää heitä, vaan tahtoi pitää heille seuraa vastoin heidän tahtoaan, myrkyttäen ilmaa vielä kauheammaksi. Koko sinä päivänä he eivät juoneet vettä taistellen janoa vastaan. Mutta seuraavana päivänä vei jano voiton ja he joivat mistään välittämättä.

Kului vielä päivä ja toinen. Veden hiukankin väreillessä tunsi Etienne miehen kosketuksen jalkojaan vastaan, jonka miehen hän oli tappanut. Ja joka kerran sävähti hän.

Katarina itki nyt tuntikausia ja sen jälkeen valtasi hänet tavaton heikkous ja uneliaisuus. Etienne ei antanut hänen nukkua peläten, että hän luiskahtaisi pois istuimeltaan. Tyttö mutisi jotain ja nukkui taas silmät selällään. Jotteri hän putoaisi oli Etienne kietonut käsivartensa hänen vyölleen. Nyt vastasi hän yksin tovereille. Kuokan iskut lähestyivät, hän tunsi ne aivan selkäänsä takana, mutta häntä ei enää suuresti haluttanut koputtaa ja hänenkin voimansa vähenivät.

Vihdoin koitti heille helpompi aika kun vesi alkoi laskea ja vei mukanaan Chavalin ruumiin. Oli tehty pelastustyötä jo yhdeksän päivää ja nyt vasta saattoivat he ensi kerran nousta ja tehdä muutaman askeleen käytävässä. Mutta silloin äkkinäinen särähdyks kaatoi heidät molemmat maahan. He tavottelivat toinen toisiaan pelästyneinä luullen taas kaikkien kauhujen alkavan toistua.

Mutta kaikki hiljeni eikä kuokkien iskuja kuulunut enää.

Äkkiä alkoi Katarina hiljaa nauraa heidän istuessa siinä nurkassa vierekkäin.

— Ulkona mahtaa olla kaunista... Tule, menkäämme täältä.

Etienne koetti taistella hänen mielettömyyttään vastaan. Mutta se tarttui hänenkin kestävämpiin aivoihin, niin että hän ei ollut selvillä todellisuudesta. Katarina vaipui kuumeiseen horrostilaan alkaen hourailla. Suhina hänen korvissaan tuntui hänestä lintujen laululta ja puron lorinalta. Hän tunsi niitetyn heinän tuoksua ja hänen silmiensä edessä vilkkui suuria keltaisia täpliä, niin suuria, että ne näyttivät hänestä laajoilta ruispelloilta kirkkaan auringon kultaamina.

— Kuinka lämmintä, eikö totta? Syleile minua, olkaamme aina yhdessä, aina!

Etienne syleili häntä ja tyttö painautui hänen luokseen hyväillen ja laverrellen kuin pieni onnellinen tyttö.

— Kuinka tyhmiä me olimme odottaessamme niin kauan. Minähän heti aloin pitää sinusta, mutta sinä et ymmärtänyt, vaan olit juro. Ja muistatko sitten öisin kotona, kun me molemmat valvoimme ja tunsimme halua lähestyä?

Etienneen tarttui hänen hilpeytensä ja hänkin muisteli heidän entistä äänetöntä hellyyttään.

— Ja sinähän löit minua kerran niin, niin, läimäytit oikein molemmille korville, että tuntui.

— Se oli siksi, että pidin sinusta, jatkoi tyttö. — Minä koetin olla ajattelematta sinua, sanoin itselleni että kaikki oli lopussa, mutta minä olin vakuutettu, että me lopulta tulemme yhteen. Tarvittiin ainoastaan joku onnellinen sattuma, eikö totta?

Etienne sävähti koettaen pudistaa yltään tuon hourailun, mutta toisti hänkin:

— Ei mikään lopu koskaan. Täytyy vain olla hiukan onnea, niin voi alkaa kaikki uudestaan.

— Siis sinä pidät minut luonasi? Meillä on onni tällä kertaa.

Katarinan voimat pettivät ja hän luisti hänen sylistään. Hänen äänensäkin kävi tuskin kuuluvaksi. Etienne pelästyt ja puristi häntä voimakkaammin rintaansa.

— Kärsitkö sinä?

Katarina oikasihe hämmästyneenä.

— En, miksi niin?

Mutta tämä kysymys saattoi hänet järkiinsä. Hän katsoi toivottomana pimeyteen, mursi käsiään ja ratkesi itkemään.

— Jumalani, jumalani, kuinka on pimeä!

Kukkivat pellot ja tuoksuva ruoho oli kadonnut, ei kuulunut enää leivosen laulua eikä aurinko paistanut vaan musta kuoppa ympäröi hänet, tulvinut ja lahonnut kaivos oli siinä, haiseva pimeys, missä he olivat kamppailleet jo niin monta päivää. Hän muisti lapsuudessaan kuulemiaan miehestä, joka tulee kuristamaan pahoja tyttöjä.

— Kuuletko? Se on Mustamies... Tuolla hän on. Oi minä pelkään, minä pelkään!

Hän vaikenen väristen. Sitten lausui hän taas kuiskaten:

— Tuo toinen on siinä taaskin.

— Kuka toinen?

— Hän, jota ei enää ole.

Chaval kummitteli hänen silmissään, hän puhui hänestä sekavin sanoin, kertoi koiraelämästä, jonka he viettivät yhdessä, kuinka hän yhden ainoan kerran oli nähnyt Chavalin ystävällisenä Jean-Bartissa, mutta muulloin oli hän milloin lyönyt häntä, milloin oli kuristaa rajuilla hyväilyillään.

— Hän tulee vieläkin, sen sanon sinulle, hän estää meidät kuulumasta yhteen. Oi, aja hänet pois, aja pois, anna minun olla luonasi.

Hän heittäytyi Etiennen kaulaan etsien kuumeisilla huulillaan tämän huulia. Pimeys hävisi taas, Katarina näki auringon ja nauroi onnekkaana. Etienne sävähti tuntiessaan hänen nuorekkaan värjäjävän, puol' alastoman ruumiinsa omaansa vastaan. Hän sulki hänet syliinsä ja vihdoinkin tässä pimeässä haudassa antautuivat he toinen toisilleen, tuntien voittamatonta halua saada tuntea onnea ennenkuin kuolevat. Kesken toivottomuuden ja kuoleman kukoisti heidän rakkautensa.

Sitten ei ollut enää mitään. Etienne jäi istumaan nurkkaansa pitäen liikkumattoman naisen sylissään. Tunnit kuluivat. Hän luuli kauan, että Katarina nukkuu. Sitten kosketti hän häneen ja tunsu että hän oli kylmä, oli kuollut. Mutta Etienne ei uskaltanut kuitenkaan liikkua peläten herättävänsä hänet. Hän heltui ajatellessaan että hän oli ensimmäinen jolle Katarina oli antautunut naisena. Nyt hän oli hänen vaimonsa ja mahdollisesti he saisivat lapsen. Hänen päässään liiteli toisiakin mietteitä, hän kaihosi päästä yhdessä rakastettunsa kanssa maailmaan ja tulevaisuuden kuvat kepeinä koskettivat hänen otsaansa, häviten taas.

Hän tunsu voimansa yhä heikkenevän, vaivoin saattoi hän kohottaa kätensä tunnustaakseen, että hän oli yhä siinä hänen sylissään kuin nukkuva lapsi. Kaikki häipyi hänen mielestään, hän unohti, missä hän oli ja mikä häntä ympäröi. Hänen kuulohermojaan saavutti jokin koputus aivan hänen päänsä kohdalla, koputus kävi yhä kiivaammaksi ja lähemmäksi, mutta hän ei viitsinyt vastata, sillä hän oli niin sanomattoman väsynyt. Siten kului kaksi päivää, jolloin Katarina ei ollut liikahtanut, hän tunnusteli häntä tuntien tyydytystä, että hän oli siinä.

Äkkiä tunsu Etienne töytäyksen. Kuului ääniä. Hänen jalkoihinsa varisi kiviä. Hän sai nähdä lyhdyn ja puhkesi itkemään. Hän räpytti silmiään, mutta ei kääntänyt niitä pois ihastuneena tuohon kalpeaan, punertavaan pisteeseen keskellä pimeyden. Muutamat toverit nostivat ja kantoivat hänet, toiset kaatoivat hänen yhteen puristettujen hampaitensa väliin muutamia lusikallisia buljonkia. Vasta Requillartissa tunsu hän yhden henkilön, joka seiso i hänen edessään, nim. insinöri Negrelin. Ja molemmat miehet, jotka olivat syvästi halveksineet toinen toisiaan, kapinoiva työläinen ja ylimielinen päällikkö heittäytyivät toinen toistensa syliin itkien, syvästi liikutettuina kaikesta mitä oli tapahtunut.

Ylhäällä päivän valossa makasi Maheun vaimo kuolleen tyttärensä paarien vieressä päästään ilmoille sydäntä särkeviä huutoja.

Oli tuotu ylös jo monta ruumista ja pantu riviin maahan, niiden joukossa oli Chavalkin, jonka luultiin saaneen surmansa maan vieremästä, yksi kaivosvouti ja kaksi hiilenmurtajaa, joitten pääkallot niinikään olivat rikki ja vatsat pöhöttyneet vedestä. Ilman tärisytti naisten valitushuudot. Kun vihdoin tuotiin ylös Etienne sen jälkeen kun hänet oli totutettu lyhdyn valoon ja annettu vähän ravintoa, oli hän laiha ja kuihtunut, tukkansa aivan harmaana, niin että joukko väistyi kauhistuneena hänen edestään. Maheun vaimokin vaikei hetkeksi vaikeroimasta ja katsoi häneen tylsästi silmät selällään.

VI.

Kello oli neljä aamulla. Viileä huhtikuun yö lämpeni päivän vaaletessa. Kirkaalla taivaalla himmenivät tähdet, itäinen taivaanranta punertui aamuruskosta, Etienne kulki suurin askelin Vandamen maantietä.

Hän oli viettänyt kuusi viikkoa Montsoun sairashuoneessa. Vaikka hän oli vieläkin kalpea ja laiha, tunsu hän itsensä kyllin voimakkaaksi lähteäkseen sieltä. Yhtiö, joka yhä vieläkin pelkäsi kaivoksensa puolesta, erotti toisen työläisen toisensa jälkeen ja oli ilmoittanut Etiennelle, ettei hän enää saisi työtä. Sen sijaan oli yhtiö tarjonnut hänelle sadan frankin kannatuksen sekä antanut isällisen neuvon jättää kaivostyö, sillä se nyt olisi hänelle liian raskas. Mutta hän kieltäytyi sadasta frankista. Pluchart oli lähettänyt hänelle matkarahat ja kutsui hänet Pariisiin. Hänen vanha toiveensa oli toteutumaisillaan.

Kun hän edellisenä iltana oli lähtenyt sairaalasta oli hän viettänyt yön Desirin lesken luona "Ilossa." Hän oli noussut aikaseen ylös tahtoen ottaa jäähyväiset tovereiltaan ennenkuin lähtisi Marchiennesta kahdeksan junassa.

Hän ei ollut vielä nähnyt ketään. Maheun vaimo oli käynyt hänen luonaan sairaalassa yhden ainoan kerran, sitten varmaankin hänelle oli tullut esteitä. Mutta hän tiesi, että koko kaivoskylä No. 240 työskenteli nyt Jean-Bartissa ja että Maheun vaimokin oli siellä saanut työtä.

Vähitellen alkoi tiellä näkyä työläisiä. Etienneä vastaan kulkivat jurot ja kalpeat kivihiihenkaivajat. He kertoivat miten yhtiö väärinkäytti voittojaan. Kun kahden ja puolen kuukauden lakon jälkeen työläiset palasivat töihin, täytyi heidän taipua kaikkiin yhtiön määräyksiin.

Kaikkialla oli työ jälleen käynnissä, Miroussa, Madeleinessa, Crevecoeurissa ja Victoïressa.

Mitä lähemmäksi Etienne tuli, sitä enemmän työmiehiä oli tiellä. He kulkivat kumarassa, raskain laahustavin askelin, väristen ohuissa vaatteissaan. Tuo pitkä jono näytti lyödyltä, mutta ei lannistetulta armeijalta, joka oli antanut perää ainoastaan vatsan vaatimuksesta.

Kestettyjen kauhujen jälkeen tunsii Etienne voittamatonta pelkoa nähdessään taas kaivoksen olevan työssä, sen jyrisevien koneitten käyvän ja työläisten laskeutuessa maan syvyyyksiin. Hän tunsii syvää surua katsellessaan tovereita, unohtaen että he kerran olivat kivittäneet häntä, hänessä taas heräsi halu johtaa tuota sankarijoukkoa.

Häkkien luona tungeskelevassa joukossa tunsii erään innokkaan apulaisensa lakon ajoilta.

— Sinäkin! — lausui hän katkerasti.

Tämä kalpeni, hänen huulensa vavahtivat ja hän vastasi aivankuin pyytäen anteeksi:

— Kuinka muuten? Minulla on vaimo.

Hän tunsii toisiakin ryhmässä.

— Ja sinä! ja sinäkin! ja sinäkin! Ja kaikki vavahtivat vastaten kumeasti:

— Minulla on äiti... Minulla lapsia...

— Täytyyhän syödä.

— Entä Maheun vaimo? kysyi Etienne. He eivät vastanneet. Yksi teki merkin, että hän tulee. Toiset kohottivat kätensä, jotka vapisivat myötätunnosta: Oi, tuota vaimoparkaa! Kuinka kurjaa! Ja taas syntyi vai tiolo. Etienne ojensi heille kätensä jäähyväisiksi ja jokainen puristi sitä voimakkaasti ikäänkuin ilmaisten tällä käden puristuksella äänettömän raivonsa tappion johdosta ja kuumeisen toiveensa kosta, Häkki kohosi, he istuivat siihen ja katosivat kuiluun.

Tuli Pierron, jolla lyhty oli kiinnitetty myssyyn. Hänet oli viikko takaperin nimitetty lastaajien päälliköksi, mutta työläiset pysyivät hänestä loitolla, sillä hän oli käynyt ylpeäksi asemastaan. Hänen oli näköjään vastenmielistä nähdä Etienneä, mutta kuitenkin lähestyi hän rauhoittuen täydelleen, kun Etienne ilmoitti lähtevänsä pois. He alkoivat jutella. Hänen vaimonsa piti nyt oluttupaa "Edistys", sillä kaikki nuo herrat, jotka olivat niin ystävällisiä häntä kohtaan, olivat antaneet kannatuksensa. Ukko Mouque puristi myöskin ääneti Etiennen kättä, joka liikkui viimemainittua suuresti.

— Tuleeko Maheun vaimo tänään? kysyi hän tuokion kuluttua Pierronilta.

Pierron ei ollut kuulevinaan kysymystä, sillä tuo onneton nainen toi aina onnettomuutta mukanaan, mutta sitten ikäänkuin ohimennen käskyjen ohella viittasi hän:

— Maheun vaimo... Tuolla hän tulee.

Maheun vaimo tuli vastaanottohuoneeseen housuissa ja mekossa, päässä päänmukainen myssy. Yhtiö, joka tunsii sääliä onnetonta naista kohtaan, oli armosta tehnyt poikkeuksen hänen suhteensa ja ottanut hänet työhön, vaikka hän oli jo täyttänyt neljäkymmentä. Mutta hiilirattaitten lykkäämiseen hän ei pystynyt, jonka vuoksi hänet pantiin hoitamaan ilmavaihtokonetta, joka oli pohjoiskäytävässä Tartaren alla, missä ei ilmavaihtoa ollut lainkaan. Kymmenen tuntia yhtämittaa sai hän seistä siinä pyörittäen lakkaamatta pyörää tuossa kauheassa käytävässä, missä oli aivan paistua neljäkymmenen asteen kuumuudessa. Palkaksi sai hän puolitoista frankia.

Kun Etienne sai nähdä hänet tuossa asussa, kurjana ja muodottomana miehen vaatteissa, tarttuivat sanat hänen kurkkuunsa ja liikutuksesta sopertaen selitti hän hänelle lähtevänsä pois ja tahtovansa sanoa hänelle hyvästit.

Vaimo katsoi häneen kuulematta, mitä hän puhui ja sanoi sitten sinutellen hänet jälleen:

— Mitä, hämmästytkö sinä nähdessäsi minut tässä asussa? Onhan totta, että minä vannoin kuristavani sen omaisistani, joka ensimmäisenä uskaltaisi mennä töihin. Ja nyt tulit itse, ehkä minun pitäisi nyt kuristaa itseni? Niin, usko pois, sen olisinkin jo aikoja tehnyt, jollei olisi ukkoa ja pienokaisia kotona.

Ja hän jatkoi hiljaisella, väsyneellä äänellään. Hän ei puolustautunut, kertoi ainoastaan, miten oli, miten he olivat kaikki kuolla nälkään ja kuinka hän päätti mennä töihin, kun heidät uhattiin häätää pois kylästä.

— Miten on ukon laita? kysyi Etienne.

— Hän on yhtä kiltti ja siisti kuin ennenkin, mutta päässä näyttää olevan kaikki epäkunnossa. Häntä ei tuomittu siitä asiasta, tiedäthän. Sen sijaan aiottiin panna hänet hulluinhuoneeseen, mutta minä panin vastaan, sillä sieltä olisi hänet pian lähetetty toiseen maailmaan. Kuitenkin oli tämä juttu tehnyt meille suuren vahingon, sillä hänelle ei nyt anneta milloinkaan eläkettä. Joku niistä herroista oli sanonut, että se olisi epäsiiveellistä.

— Onko Jeanlinilla jotain työtä?

— Kyllä, hänelle annettiin työtä täällä ylhäällä. Hän saa yhden frankin... Oh, enhän minä valita, olivathan ne hyvin ystävällisiä minulle, he selittivät sen itse. Minun puolitoista frankia ja pojan yksi franki tekee yhteensä kaksi ja puoli. Jollei meitä olisi kuusi henkeä, niin olisi tuosta riittänyt. Mutta Estellekin nyt syö yhtä paljon kuin muutkin ja pahinta on, että kestää vielä neljä, viisi vuotta ennenkuin Lenore ja Henri otetaan töihin.

Etienne teki epätoivoisen liikkeen.

— Kuinka, hekin!

Maheun vaimon kalpeat posket puneutuivat hetkeksi ja hänen silmiinsä syttyi tuli. Mutta hänen olkapäänsä painuivat alas ikäänkuin ylivoimaisen taakan alla.

— Kuinka muuten? Hekin samoin kuin kaikki muutkin. Kaikkien päät ovat siellä menneet ja tulee heidänkin vuoronsa.

— No, no, joutukaa laiskurit! kuului Pierronin ääni. — Menkää häkkeihin, menkää, muuten emme pääse koskaan alkuun.

Hän heitti katseita Maheun vaimoon, mutta tämä ei liikkunut paikalta. Hän oli jo antanut kolmen häkin mennä ja nyt vasta ikäänkuin tointuen ja muistaen Etiennen ensimmäiset sanat, lausui:

— Sinä siis lähdet täältä?

— Niin, nyt heti.

— Teet oikein. Ken suinkin voi, hakekoon työtä muualta. Olen iloinen, että sain tavata sinua ja sanoa, ettei minulla ole mitään sinua vastaan. Oli aika, jolloin olin tappaa sinut tuon verilöylyn jälkeen... Mutta kun ajattelee... huomaa, ettei kukaan erikoisesti ollut siihen syynä. Ei, ei se ollut sinun syysi, se oli kaikkien meidän yhteinen syy.

Nyt puhui hän aivan tyynesti vainajistaan, miehestään, Sakariaksesta, Katarinasta, vain silloin kun hän mainitsi Alzirea, nousi kyyneleitä hänen silmiinsä. Hän oli saanut takaisin järkevän vaimon harkintakykynsä ja punnitsi asioita hyvin järkevästi. Isännille ei koituisi onnea siitä, että he olivat tappaneet niin paljon köyhää kansaa. Kerran saisivat he sen maksaa. Hänessä oli tapahtunut muutos. Hän oli nyt täysin vakuutettu, ettei tällaista voi enää kauan kestää, että tuskin tarvitsee sekaantuakaan asioihin, sillä ne muuttuu kaikki itsestäänkin.

Hän puhui hiljaa, katsoen salaviihkaa ympärilleen. Kun Pierron lähestyi heitä, lisäsi hän äänekkäästi:

— Jos sinä lähdet, niin hae kapineesi meidän luota. Siellä on vielä kaksi paitaasi, kolme nenäliinaa ja vanhat alushousut.

Etienne teki kieltävän liikkeen.

— Ei kannata, jääkööt lapsille. Kyllä minä saan mitä tarvitsen Pariisissa.

Vielä laskeutui kaksi häkkiä, ja vihdoin Pierron tohti kääntyä Maheun vaimon puoleen.

— Kuulkaas te siinä, teidät odotetaan alhaalla. Ettekö jo pian lopeta jaarittelunne?

Mutta vaimo kääntyi häneen selin. Mitä hän siinä pöyhkeilee, senkin lahjottu petturi! Ei hänellä ole mitään tekemistä häkkien kanssa. Ovathan hänen työläisensä jo kaikki työssä. Ja hän pelkästä mielenosoituksesta jäi seisomaan, vaikka hän värisi vedosta.

Ei Etienne eikä vaimo voineet keksiä, mitä vielä sanoisivat toisilleen. Mutta heidän mielensä olivat niin alakuloiset, että he mielellään sanoisivat jotain vielä toinen toisilleen.

Sitten keksi vaimo, mitä kertoisi.

— Levaquen vaimohan on raskaana. Levaque itse on vielä vankeudessa ja Bouteloup on sillä välin hänen sijallaan.

— Niin, Bouteloup.

— Olenko jo kertonut sinulle, että Philomene on mennyt matkoihinsa.

— Kuinka mennyt?

— Niin, erään kaivajan kanssa Pas-de-Calais'ta. Minä pelkäsin, että hän jättäisi molemmat lapsensa minulle, mutta hän otti ne mukaansa. Mitä sanot siitä? Itse sylkee verta, mutta mies pitää olla...

Enempää he eivät puhuneet. Häkki odotti häntä ja häntä huudettiin äreästi uhaten sakottaa. Hänen täytyi mennä ja hän puristi Etiennen kättä jäähyväisiksi. Hänenkin puristus ikäänkuin ilmaisi lujaa uskoa, että he tapaavat toisensa vielä kerran, kun jälleen alkaa heidän toimintansa ja hänen silmistäänkin loisti tyyntä varmuutta!

— Siinäpä on peijakkaan laiskuri! huusi Pierron.

Hänet työnnettiin häkkiin, missä istui jo neljä entisellään. Annettiin merkki, häkki irtaantui paikaltaan ja hävisi näkyvistä, vain rautaköydet pyörivät tavattomalla nopeudella.

Etienne jätti kaivoksen. Lajitteluvajan luona näki hän jonkun olennon istuvan hiilikasalla sääret ojennettuina. Se oli Jeanlin, joka lajitteli suuria hiiliä. Hän piti suuren hiilipalan polviensa välissä ja hakkasi siitä vasaralla liuskakiveä. Hieno hiilipöly peitti hänet paksulla kerroksella, että Etienne tuskin saattoi erottaa pojan teräviä kasvojen piirteitä.

Etienne kulki maantietä myöten syviin ajatuksiin vaipuneena. Kaikellaisia mietteitä sekasin vilisi hänen aivoissaan. Mutta raitis ilma ja kirkas taivas pään päällä vähitellen virkistivät hänet ja hän huoautti helpotuksesta. Aurinko nousi mahtavana taivaanrannalla valaen iloisia kultasia säteitään yli koko tasangon idästä lanteen. Siinä heräsi elämän iloa, nuoruuden väreilyjä, kuului heräävän luonnon ääniä. Elämä oli niin kaunis ja vanha maailma tahtoi vielä kerran tuntea kevättä. Tämän toiveen valtaamana Etienne hiljensi askeleitaan katsellen oikealle ja vasemmalle tuntien kaikkialla kevään riemua. Hän ajatteli itseään, tunsu itseään voimakkaaksi, karaistuksi kokemuksistaan kaivoksen pohjalla. Hänen kasvatuksensa oli päättynyt, hänestä oli tullut vallankumouksellisen armeijan itsetietoinen sotamies, joka julisti sodan voimassa olevalle yhteiskuntamuodolle. Hän oli iloinen ajatellessaan, että Pluchart oli kutsunut hänet, että hänkin kerran tulisi Pluchartin tapaiseksi puhujaksi, jonka sanoja kuultaisiin, ja hän mielessään jo valikoi sanoja tuleviin puheisiinsa. Porvarillinen sivistys synnytti hänessä vielä syvempää vihaa porvaristoon. Työläiset, joitten ominainen ilkeä haju häntä vaivasi, herättivät hänessä voimakasta halua kohottaa nuo työläiset, näyttää kuinka jaloja he ovat, näyttää, että heissä yksin on voima ja mahti, joista ihmiskunta voi saada uudistuksensa. Ja hän kuvitteli mielessään seisovansa puhujalavalla, juhlien kansan voittoa.

Jos toisen luokan täytyy hävitä, niin eikö ole selvä, että nuori ja voimakas kansanluokka astuu heikentyneen porvariston tilalle? Uusi veri synnyttää uuden yhteiskunnan. Ja tässä toiveessa yhteiskunnan pikaisesta uudistumisesta ilmeni hänen uskonsa pikaiseen työläisten vallankumoukseen.

Hän kulki yhä eteenpäin iskien kepillään maantien kiviin. Nyt oli taas alkanut huonosti palkattu koirantyö. Hän oli kuulevinaan alhaalta seitsemänsadan metrin syvyydestä kumeita yhtämittäisiä kuokaniskuja. Mutta vaikkakin he ovat lyödyt, ovat he näyttäneet voimansa, he olivat oikeuden vaatimuksillaan herättäneet kaikki Ranskan työläiset. Siksi ei heidän tappionsa rauhoittanutkaan ketään. Montsoun suurporvarit voitostaan huolimatta vaanivat pelokkaina, olisiko työläisten äänettömyydessä jokin uusi uhka, heidän läheinen perikatonsa. He ymmärsivät, että vallankumouksen täytyy välttämättä puhjeta uudelleen, mahdollisesti hyvinkin pian suurlakossa, silloin kun kaikki työläiset sopivat keskenään ja apukassojensa avulla voivat kestää monta kuukautta.

Etienne kääntyi vasemmalle Joisellen tielle. Hän muisti, kuinka hän täällä oli estänyt joukon hyökkäämästä Gaston-Mariehin. Etäältä näkyi auringonpaisteessa monen kaivoksen tornit, Mirou oikealla, Madeleine ja Crevecoeur vierekkäin. Kaikkialla oli työ käynnissä, maan alla iskivät työläisten kuokat tasangon toisesta päästä toiseen.

Hän jatkoi mietelmiään, tullen yhä enemmän vakuutetuksi siitä, että täytyy hiljalleen järjestyä, liittyä yhdistyksiin, kun vaan lait sallivat sen. Ja silloin kun miljoonat työläiset ovat järjestyneet muutamia tuhansia toimeettomia vastaan, silloin täytyy ottaa valta omiin käsiinsä. Kuinka ihana olisikaan totuuden ja oikeuden herääminen!

Tuo ilkeä jumala tuntemattomassa pyhäkössään, jossa onnettomat olivat lihottaneet sitä omalla verellään, kertaakaan näkemättä sen kasvoja, se joutuisi silli hetkellä perikatoon ja kuolisi.

Etienne kääntyi nyt Vandamen tieltä ja astui kivitetylle tielle. Oikealla oli Montsou, suoraan edessään näki hän Voreux'n rauniot, tuo kirottu kuilu, missä koko ajan oli kolme pumppua työssä. Taivaanrannalla näkyi toisia kaivoksia: Victoire, Saint-Thomas, Feutry-Cantel. Pohjoisessa kohosi savu korkeista sulatusuunien piipuista. Hänen piti jouduttaa askeleensa, jos hän aikoi ehtiä kahdeksan junaan, sillä hänellä vielä oli kuljettavana kuusi kilometriä.

Mutta hänen jalkojensa alla yhäti kuului kuokkien iskuja. Kaikki toverit olivat siellä maan alla, hän tunsi heidän saattavan häntä askel askeleelta. Eikö juuri tämän valkojuurikaspellon alla seisonut Maheun vaimo kumarassa uupuneena säestäen raskaalla käheällä hengityksellään ilmapuhokoneen lakkaamatonta kitinää? Huhtikuun aurinko loisti koko komeudessaan taivaalla lämmittäen synnyttävää maata. Sen äidillisestä helmasta puhkesi esiin uusi elämä, viheriät hiirenkorvat puhkesivat, pelloilla alkoi ruoho viheriöidä. Siemenet kypsyivät ja paisuivat kaikkialla, puhkaisivat maanpinnan pyrkien valoon ja lämpöön. Elämän nesteet vuosivat yli äyräittensä ja siemenet läpäsivät maanpinnan tuskin kuuluvalla suutelon äänellä. Mutta alhaalla toverit yhä jyskivät ja heidän iskunsa kuuluivat täällä selvemmin aivankuin lähempänä maanpintaa. Auringon lämpöisten säteitten alla maa ikäänkuin elostui noista mahtavista iskuista. Sen uumenista kasvoi miehiä, musta, kostava armeija, joka hitaasti kypsyi maanalaisissa käytävissä, valmistaen tulevan vuosisadan satoa, ja jonka oraat pian puhkaisivat maanpinnan.

(LOPPU.)

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK KIVIHILENKAIVAajat ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE
THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States,

we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, “Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation.”
- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™

works.

- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain “Defects,” such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the “Right of Replacement or Refund” described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you ‘AS-IS’, WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™’s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and

future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.